

Славистички зборник
Нова серија, књига I

IWoBA VIII

**РЕФЕРАТИ VIII МЕЂУНАРОДНОГ СКУПА
О БАЛТОСЛОВЕНСКОЈ АКЦЕНТОЛОГИЈИ**

(Нови Сад 2012)

Нови Сад 2014

Издавач

Филозофски факултет у Новом Саду

За издавача

Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Уредништво / Editorial board / Редакција

Жарко Бошњаковић

Миодраг Јовановић

Mate Karović

Радмило Маројевић (*главни уредник*)

Драгана Новаков

Михаил Ослон

Mihai Radan

Вања Станишић

Bonifacas Stundžia

Научни савет / Scientific advisory board / Ученый совет

Владимир Антонович Дыбо

Радмило Маројевић

Јасмина Грковић-Мејџор

Ивана Живанчевић Секеруш

Koles Topalli

Стручна редакција и техничко уређење

Вања Станишић

CIP – Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.16/.17:342.8(082)(0.034.4)

МЕЂУНАРОДНИ скуп о балтословенској акцентологији (8; 2012; Нови Сад). IWoVA VIII [Електронски извор] : реферати VIII међународног скупа о балтословенској акцентологији, Нови Сад, 2012. - Нови Сад : Филозофски факултет, 2014. - 1 електронски диск (CD-ROM) ; 12 cm.

Славистички зборник. #књ. #1, ISSN 0352-9606

Тираж 50. - Резимеи на енгл., руском и српском

ISBN 978-86-6065-305-7

а) Балтословенски језици – Зборници

COBISS.SR-ID 292868103

IWoBA VIII (2012)

**PROCEEDINGS OF THE 8th INTERNATIONAL
WORKSHOP ON BALTO-SLAVIC ACCENTOLOGY**

**ДОКЛАДЫ VIII МЕЖДУНАРОДНОГО СЕМИ-
НАРА ПО БАЛТОСЛАВЯНСКОЙ АКЦЕНТО-
ЛОГИИ**

**РЕФЕРАТИ VIII МЕЂУНАРОДНОГ СКУПА О
БАЛТОСЛОВЕНСКОЈ АКЦЕНТОЛОГИЈИ**

САДРЖАЈ / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Жарко Бошњаковић (Нови Сад)

Фазе и резултати балканизације прозодијског система у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта Срба у Румунији / Этапы и результаты балканизации просодической системы в говорах шумадийско-воеводинского диалекта сербов в Румынии 7-16

Владимир Антонович Дыбо (Москва)

Балто-славянская акцентная система и итоги индоевропейской акцентологической реконструкции / Балтословенски нагласни систем и резултати индоевропске акцентолошке реконструкције 17-94

Siniša Habijanec (Zagreb)

Akcentuacijsko-metrička analiza hrvatskoga prepjeva staročeške Kunhutine molitve / An Accentual and Metrical Analysis of the Croatian translation of the Old Czech Kunhuta's Prayer 95-111

Голуб Јашовић (Косовска Митровица)

Дијалекатски текстови Широког Косова и Косовског Поморавља и њихов акценат / Dialectical works concerned with subdialects of Kosovsko Pomoravlje and wider area of Kosovo and their accent 113-130

Миодраг Јовановић (Никшић)

Кратка отворена ултима ријечи у староцрногорским говорима / Words with a short open ultima in Old Montenegrin speeches 131-147

Надежда Јовић (Ниш)

О бележењу акцента у Хиландарском медицинском кодексу (XVI век) / О способах обозначения ударения в Хиландарском медицинском кодексе (XVI в.) 149-160

Aljula Jubani-Bengu (Tirana)

Acoustic features of the accent in the Albanian language / Акустические особенности ударения в албанском языке 161-175

Mate Karović (Zagreb)

Najstarije fonetske naglasne izoglose u zapadnom južnoslavenskom / The earliest phonetic accentual isoglosses in Western South Slavic 177-198

Аста Казлаускене (Kaunas)

Статистические закономерности акцентуации современного литовского языка / Статистичке законитости акцентуације савременог литавског језика 199-208

David Mandić (Pula)

Naglasni sustavi jugozapadnoga istarskoga dijalekta / Accentual Systems of the South-West Istrian Dialect 209-228

- Радмило Маројевић (Београд)
Прозодијски систем Његошевог спјева Луча микрокозма /
Просодическая система поэмы «Луч микрокозма» П. Негоша
..... 229-267
- Сергей Л. Николаев (Москва)
История штокавской акцентуации і-глаголов в свете данных
старосербской рукописи XV в. "Апостол" / Историја штокав-
ске акцентуације і-глагола на основу података старосрпског
рукописа XV в. "Апостол" (НБКМ № 889) 269-283
- Драгана Новаков (Белград)
Некоторые замечания об ударении в сербском литературном
языке в интерпретации Вука Караджича / Неке напомене о
акценту у српском књижевном језику у интерпретацији Вука
Караџића 285-291
- Михаил В. Ослон (Москва)
О неким особинама ромског нагласног система / О некоторых
особенностях цыганской акцентной системы 293-315
- Михај Радан (Timișoara)
О акценту најархаичнијих српских говора у румунском Банату
(карашевски, свинички и банатско-црногорски) / On the stress
systems of the three most archaic Serbian speeches in the Roma-
nian Banat (Carașovanians, Svinicenians and the Banat Montene-
grins) 317-334
- Вања Станишић (Београд)
О евроазијским одликама праиндоевропског вокалног систе-
ма / О евразийских характеристиках праиндоевропейской во-
калической системы 335-348
- Bonifacas Stundžia (Vilnius)
The accentuation of denominal and deadjectival suffixed verbs in
Lithuanian / Акцентуација деноминалних и деадјективних су-
фикса глагола у литавском језику 349-354
- Evaldas Švageris (Vilnius)
Tone features in the Latvian dialect in Lithuania / Тонске одлике
летонскога дијалекта у Литванији 355-366
- Довиле Крюгишките-Тамулайтене (Vilnius)
Возможные реликты в акцентуации литовских суффиксаль-
ных гидронимов / Могући реликти у акцентуацији литавских
суфиксалних хидронима 367-376
- Kolec Topalli (Tirana)
Historical features of accent in Albanian / Исторические призна-
ки албанского ударения 377-384

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Жарко БОШЊАКОВИЋ
(Нови Сад)

ФАЗЕ И РЕЗУЛТАТИ БАЛКАНИЗАЦИЈЕ ПРОЗОДИЈ- СКОГ СИСТЕМА У ГОВОРИМА ШУМАДИЈСКО- ВОЈВОЂАНСКОГ ДИЈАЛЕКТА СРБА У РУМУНИЈИ

Сажетак. У раду се прате процеси балканизације прозодијског система у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта Срба у Румунији. Такође се даје и кратак осврт на прозодију српских говора у контакту са македонским, албанским и мађарским језиком. Балканизација се огледа у истирању тонских и квантитативних опозиција и тежњи ка експираторном акценту.

Кључне речи: дијалектологија, шумадијско-војвођански дијалекат, говори Срба у Румунији, прозодија, балканизација.

Увод

Интерференција у српским дијалекатским прозодијским системима може настати у сусрету једног дијалекта (а) са другим, (б) са стандардом и (в) са неким од балканских језика. У сусрету два дијалекта, оног са старом и оног са новом акцентуацијом, обично ће у овом првом започети процес померања силазних акцената ка почетку речи. Тако у рубним подручјима косовско-ресавског дијалекта под утицајем источнорецеговачког имамо и примере са двоструким (*лòпѝта*) и пренесеним акцентима (*јунâк/јунâк*). О обрнутим процесима у литератури нема много података, а силазни акценти ван првог слога, посебно дугосилазни, сматра се архаичном цртом и често се јавља у прелазним зонама, као што је то тамишка (*бунâр, девојка*), која се налази између кикиндске и смедеревско-вршачког дијалекта. У сусрету неког од старосрпских дијалеката и стандарда може доћи до прихватања само новог места акцента али са силазном интонацијом (*профѝсоре > прòфесоре : прòфесоре*). Код оних говорника са експираторним акцентом уочена су и хиперкорекцијска дужења (*прòфесоре*).

Нас ће у овом реферату посебно занимати прозодијски систем у билингвалним срединама, посебно у шумадијско-војвођанском дијалекту Срба у румунском делу Баната. На основу индекса фреквенција прозодијских особина у идиолектима говорника са тог подручја покушаћемо да утврдимо фазе нарушавања акценатског система и

крајње резултате његове балканизације. Под балканизацијом подразумевамо нарушавање српског дијалекатског прозодијског система под утицајем неког балканског језика. Опште је познато да ће у сусрету компликованијег и једноставнијег система доћи до прилагођавања првог овом другом.

Међутим, пре него што погледамо стање у шумадијско-војвођанским говорима Срба у румунског дела Баната, осврнућемо се на стање српских говора у контакту са македонским, албанским и мађарским језиком.

У македонским западним и централним говорима акценат је стабилизован на антепенултиму, што се може уочити и у говору Сретечке жупе (Павловић).

Углавном на основу дијалектолошке литературе, Вања Станишић је анализирајући српско-алабанске језичке односе обратио пажњу и на стање прозодије у зетско-сјеничким, косовско-ресавским и призренско-јужноморавским говорима који су изложени утицају албанског језика (Станишић 1995: 47–48). На првом месту истакнуто је губљење тонских опозиција, тј. замена дугоузлазног дугосилазним акцентом (*гла́ва* > *гла̀ва*, *на̀род*) у говору Озринића, Комана, Загарача и Вучитрна и околине. У метохијском и мрковићком говору на месту краткосилазног јавља се дугосилазни, који одговара сличном акценту у северноалбанским говорима (*жѝто*, *недѐља*, *корѝто* > *жи́то*, *неде́ља*, *кори́то*). Неакцентован квантитет је неутрализован у Мрковићима и околини Бара. Утицај албанског се огледа и у пенултиматском акценту у косовско-метохијским (*при́тисак*, *Берковића̀ни*) и јужнометохијским говорима (*Ба̀к'овка*, *Призр'ења*, *фами́лија*).

Српски говори у Мађарској под утицајем првенствено мађарског, а понегде и румунског и словачког такође имају нарушен прозодијски систем. Тако у дијалекту банатских и поморишких Срба у Мађарској ненаглашене дужине се често скраћују¹, што је случај и у осталим банатским говорима. Интересантно је да се интензитет скраћивања разликује од места до места, али и од информатора до информатора (Степановић 1994: 118–119). Затим аутор истиче факултативност ове појаве, али и то да су „слогови по дужини негде између дугих и кратких у стандардном изговору” (Степановић 1994: 120). Маркантну црту ових говора чини дужење кратких акцената,

---

¹ Треба приметити да је ова појава супротна стању у мађарском језику, у којем се дуги слогови јављају управо у ненаглашеним (неиницијалним) слоговима, те би ово било уклапање у шире токове скраћивања послеакцентских дузина у источнијим говорима, а посебно у онима који су у инојезичном окружењу.

који се изговарају полудуго (*рăкѡва > рăкѡва, стăница > стăница*), али и скраћивање дугих (*рѹчак > рѹчак, код млăде > код млăде*), нарочито у Батањи и Чанади (Степановић 1994: 120). Такође, јављају се силазни акценти уместо узлазних (*госпѡдин > госпѡдин*), који се потом може продужити *госпѡдин* (Степановић 1994: 120).

И у говору Срба у околини Будимпеште уочено је факултативно дужење кратких акцената у полудуге и дуге, и то само код дела информатора, посебно код жена (*дѣца > дѣца, јѣла је > јѣла је*). Узлазни акценти се факултативно замењују силазним (*мѡјим стрѣцу > мѡјим стрѣцу*). Овде је скраћивање неакцентованог квантитета присутно у свим насељима, али не толико често као у банатским говорима (Степановић 1994: 131–132).

Срби у Чобанцу имају косовско-ресавску акцентуацију, али је под утицајем инојезичког окружења факултативно дошло до замене дугоузлазног дугосилазним акцентом (*глава > глава*). Предакценатске дужине су стабилне, а оне иза нагласка су се изгубиле, чак и на месту умереног дугосилазног акцента (*водѣ > вѡдѣ*) (Степановић 1994:141–143).

Сличне појаве су уочене и у говорима српског дела Баната. Утицај румунског језика нарочито се осећа у говору Радојева, које је смештено источно од Кикинде а чије је становништво у 18. веку досељено из области североисточно од Темишвара. Овај говор има новоштокавску акцентуацију, али се у медијалној позицији може факултативно јавити и дугосилазни акценат (*девојка / девојка*). За овај говор је карактеристично губљење скоро свих послеакценатских дужина, осим у наведеној позицији, и факултативна замена узлазних силазним акцентима: *вѡда / вѡда, чѡвек / чѡвек, лѡпата / лѡпата, зѣмљѣ / зѣмљѣ, кѡлăч / кѡлăч; врѣме / врѣме, рѹчак / рѹчак, пѣтала / пѣтала, главѣ / главѣ, главѡм / главѡм, клѣчѣмо / клѣчѣмо* (Ивић 1994: 171).

Још је А. Белић констатовао значај румунског супстрата за ширење балканизама у дијалектима источне и јужне Србије. П. Ивић истиче да се у двојезичним срединама у српском делу Баната, уз румунску границу, и данас одвијају слични процеси (Ивић 1990: 189–190). Тако је на прозодијском плану у току процес ликвидације фонолошког тона. У Радојеву се оба узлазна акцента факултативно замењују силазним: *овăца / овăца, синѡвац / синѡвац; колăч > кѡлăч / кѡлăч, ѡца / ѡца* (Ивић 1990: 191). У Крушчици се само дугоузлазни акценат замењује дугосилазним, пошто краткоузлазног није ни било у систему: *мѹзе / мѹзе, Пăја / Пăја, дувăна / дувăна*. Ивић истиче да

се у овим селима често чује „полуузлазни акценат” тачније акценат са мање-више равним тоном (Ивић 1990: 191).

У српским говорима на територији румунског дела Баната ови процеси су знатно унапредовали. Тако се у Темишвару уместо узлазних акцената чешће изговарају силазни: *љ соби, с мђјом сестром; жљвили / испрљсила, са стрљне*, али је обичан и полуузлазни изговор (Ивић 1990: 191).

У Краљевцима (Банатска Црна Гора) је слично стање као у Крушчици, тј. обична је замена дугоузлазног дугосилазним акцентом, док се краткоузлазни не јавља у прозодијском систему, те нема ни његове суституције: *лљнац, кљти, са рљдом*, уз ређе примере са дугоузлазним *тељшко, црљна* (Ивић 1990: 191).

У Рекашу, који је удаљен само неколико километара од Краљеваца, прозодијски систем је сведен на само две прозодеме: *вљда, жљна; браљда, рљка* (Ивић 1990: 192).

У српском делу Баната, нарочито у тамешкој зони, губљење послеакцентских дужина може се тумачити близином смедеревско-вршачког дијалекта, док је у другим пунктовима (Радојево, Темишвар) то резултат српско-румунског билингвизма. У овим последњим говорима дужине се губе чак и у оним позицијама у којима су најстабилније у другим новоштокавским говорима: *бљнар > бљнар > бљнар*, *дљвојка > дљвојка > дљвојка* (Ивић 1990: 192).

Међутим, у неким говорима у српском делу Баната скраћивање квантитета захватило је и акцензоване слоге. Тако се у Крушчици и Врачевом Гају скраћује дугосилазни иза неакцензоване дужине: *пљгљње > пљгљње, вљчљду > вљчљду* (Ивић 1990: 193). У средишњем делу Срема, у селу Јаску, скраћује се, пак, дугоузлазни испред неакцензоване дужине (*приљлика > приљлика*), која је проминентнија пошто се као архаична црта среће дугосилазни у медијалној позицији *дљвојка*, али и *бљнар* (Ивић 1991:285–287).

Скраћивање дугосилазног на отвореној ултими познају говори Рекаша, Караљеваца, Галипољских Срба, али и они у јужном Банату (Уљма, Алибунар) и северној Србији, углавном на подручју смедеревско-вршачког дијалекта и непосредно око њега (Бошњаковић 2008:66–68).

Код Срба у Темишвару, према Ивићевим подацима, дугосилазни и дугоузлазни акценат се скраћују у полудуги силазни, краткосилазни, па чак и у експираторни акценат: *траљжио > траљжио; потврљдио > потврљдио, пљмтим > пљмтим; шљтња > шљтња* (Ивић 1990: 193).

Анализа

Информаторка Дивна Албу Васић је рођена 1928. године у Соки, а мајка јој је из суседног села Шенђурца.

Акцентски систем је новоштокавски (*тѐле, оца, душек, вòде, зѐмље, мѝ смо одр̀сли у сирòмашној пòродици, говѐда̄р, кра̀ва̄р, овч̀ар, свиња̀р, шп̀арга̄ч, кòсòм, др̀жѝм, ѝдѐм, на̀прѐд; п̀ирѝнцу, пòвòјницу, са ра̀кијом, Ра̀дѝнка, на р̀ум̀унском, д̀òвр̀шимо, ѝсп̀ирамо, пòсвѐти, ѹ̀в̀ати, ѹ̀мѐси*) са траговима непренесених акцента (*веч̀ера, кам̀аре, натик̀аче, џѐд̀ило, исп̀унио, нак̀иту, науч̀или, об̀ав̀љали, створ̀ило, ул̀азимо, гот̀дво; аст̀ал, зан̀ат, кол̀ач, кра̀ва̄р, пас̀уљ, пешѝкѝр, пук̀ет, кос̀ом, рук̀ом, дома̀ћин, Темшѝва̄р; дев̀ојка, поднòжје, намѐне, дар̀иву, презѝвљу, пок̀ва̀рено, пок̀ва̀ри, посвѐти, рашѝримо*), али и са кановачким дужењем (*у вòди, по вòди, жѐне, јѐчма, кòње, она, óне, ѝшли, мòгло, пл̀ели; врт̀ено, жив̀ина, жив̀ину, род̀бина, чекм̀еже, зем̀љани; Бòжић, Ўскрс, душек, ја̀стук, ка̀зан, лòнац, óтац, п̀амук, комшѝлук*).

С обзиром на чињеницу да се у говору информаторке среће и старо место акцента не изненађује нас податак да се поред дублетних форми (*кра̀ва̄р / кра̀ва̄р, кос̀ом / кòсòм, посвѐти / пòсвѐти, об̀ав̀љали / об̀ав̀љали, натик̀аче / нат̀икаче*, али и *ж̀ена / ж̀ена, душек / ду̀шек*) јавља и двоструки или двослоги акценат (*вр̀ат̀ило, чѝг̀уље, дòч̀ека, дòч̀екају кòс̀о, нѐст̀а̀јало, пòд̀д̀гнемо*). Из примера се види да се двослоги акценат јавља само када је у питању краткосилазни у медијалној позицији, што се објашњава чињеницом да се на предходном слогу јавља тонски елеменат, а на старом месту остаје удар, што се не би десило да је у питању дугосилазни акценат.

Знатан је број прозодијских црта које бисмо могли довести у везу и са румунским утицајем. У говору ове информаторке евидентно је губљење неакцентованог квантитета у свим позицијама (да је *љ̀уб̀и; от кра̀вѐ, пр̀авѹ; од ћ̀еркѐ, са гла̀вѐ, од óвцѐ; двѐ сѐстрѐ, из вòдѐ, от кòзѐ, чѝга; спр̀ем̀имо, р̀уч̀амо, ф̀ар̀ба̀мо; пòст̀имо, сл̀ав̀имо; јòрг̀а̀на, сѐдам гòд̀ѝна;*), осим иза краткоузлазног у финалном затвореном (*говѐда̄р, кра̀ва̄р, овч̀ар, свиња̀р, шп̀арга̄ч, кòсòм, др̀жѝм, ѝдѐм бх / ѝдѐм 1х, на̀прѐд*) и медијалном слогу (*п̀ирѝнцу, пòвòјницу, са ра̀кијом, Ра̀дѝнка, на р̀ум̀унском, д̀òвр̀шимо, ѝсп̀ирамо, пòсвѐти, ѹ̀в̀ати, ѹ̀мѐси*). Ове позиције су фонетски најидеалније за чување дужина, а и факултативно јављање дугосилазног на њиховом месту их подржава. Дакле, фонетски процес губљења дужина, најпре у

финалном отвореном, затим затвореном и медијалном иза дугих и силазних акцената, подржан је и стањем у румунском језику.

Под утицајем румунског језика на удару су биле и тонске опозиције. Најпре се уместо краткоузлазног почео изговарати краткосилазни (*дџручак* > *дџручак*, *рџдови* > *рџдови*, *из сѣла* > *из сѣла*, *у сѣло* > *у сѣло*, *слабине* > *слабине*, *кџпали* > *кџпали*; *са иглџм* / *џглџм* > *са џглџм*, *стџмак* / *стџмак* > *стџмак*, *загрџач* / *загрџач* > *загрџач*), а изузетно ретко је замењиван дугоузлазни дугосилазним (*џџри* > *џџри*). Различита фреквенција у замени ових прозодема условљена је њиховом перцепцијом. Наиме, код дугоузлазног дуготрајнија фонација даје више времена за перцепцију суптилне тонске дистинкције и истовремено омогућује остваривање већих интервала повишења, односно спуштања тона, који доприносе лакшој перцепцији тонских разлика” (Ивић 1990: 192).

Међутим, дугоузлазни се чешће скраћује у краткосилазни, при чему губи сложенији тон и квантитет и креће се ка експираторном акценту (*говедџари* > *говедџари*, *свињџари* > *свињџари*, *плџтно* > *плџтно*, *зџбавиште* > *зџбавиште*, *нџзиме* > *нџзиме*, *кајсије* > *кајсије*, *у могућности* > *у могућности*, *даџмо* > *даџмо*, *давали* > *давали*, *заврџила* > *заврџила*, *плџвиле* > *плџвиле*, *скџпљали* > *скџпљали*, *траџио* > *траџио*). Забележен је и мањи број примера у којима је дошло до скраћивања дугосилазног уз задржавање силазности (*џџак* > *џџак*, *кџип* > *кџип*, *колџач* > *колџач*, *код нџс* > *код нџс*, *снопиће маџле* > *снопиће маџле*, *даџи* > *даџи*, *да нџџем* > *да нџџем*, и се јџш *сџши* > *сџши*). Занимљиво је да је мањи број примера са са скраћеним дугосилазним на отвореном слогу једносложних речи (*ми* > *ми*, *зна* > *зна*, *кат се тка* > *тка*). Сличан тип скраћивања, исто у малом броју, забележен је и у источној Шумадији. Порекло овог скраћивања може се довести у везу са влашким супстратом или са говорима торлачке зоне (Бошњаковић 2008: 100–101).

У говору ове информаторке започет је (или сачуван) и обрнут процес, тј. дужење кратких акцената у дугоузлазни (*вџна* > *вџна*, *с отџма* > *с отџма*, *пџ смо пџвали* > *пџвали*, *штрџкала* > *штрџкала*; *Зџдушнице* > *Зџдушнице*, *са џглицама* > *са џглицама*, *Хрџстова* > *Хрџстова*; *от козџ* > *от козџ* > *от козџ*, *идџ* > *идџ* > *идџ*, *идџ*, *пијџ* > *пијџ* > *пијџ*, *предџ* > *предџ* > *предџ* `предају`, поред уобичајенијег *маџло вџде*, из *зџмље*). Слична дужења бележи и М. Московљевић у Војводини (*гџвори*, *жџнидба*; *вџде*, *идџ*), при чему овај други тип (*вџде* > *вџде* > *вџде*) тумачи комензационим дужењем након губљења послеакценатске дужине (Московљевић 1938: 1064–1065). Ова

последња дужења јављају се и у југозападним говорима источне Шумадије, али и Качера (Бошњаковић 2008: 90).

Само је у једном примеру продужен краткосилазни у дугосилазни (*снљје* > *снјује*).

У поморишком селу Сараволи, анализиран је говор пет информатора: Ђура Драгић 1914, Даница Драгић 1921, рођена у суседном селу Сенпетру, Еда Драгин 1925, Радован Мијатов 1924, Пера Ђурђевић 1922. Њихов говор припада кикиндској зони банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта. Међутим, под утицајем румунског и мађарског језика њихов прозодијски систем је нарушен у знатној мери.

Најпре, можемо констатовати да су изгубљене све послеакцентске дужине, па чак и у оним позицијама које су идеалне за њихово чување. Дакле, нема их у медијалном и финалном затвореном слогу иза краткоузлазног акцента, пошто га не подржава факултативно непренесен дугосилазни у овим позицијама, као што је то случај у тамешкој зони. Тако су доследни примери без дужине типа: *дѣвљјка* > *дѣвљјка*, *четрнљјсте* > *четрнљјсте*, *дѣвѣтог* > *дѣвѣтог*, *дѣцѣмбра* > *дѣцѣмбра*, *рљмљнски* > *рљмљнски*, *нѣ спѣвѣду* > *нѣ спѣвѣду*, *љ цркву* > *љ цркву*; *Бѣнѣт* > *Бѣнат*, *Темљшвар* > *Темљшвар*, *бљнар* > *бљнар*, *бљљљк* > *бљљљк*, *кѣнѣл* > *кѣнѣл*, *пѣкѣт* > *пѣкѣт*, *шпљтѣљ* > *шпљтѣљ*, *стљјљм* > *стљјљм*, *чљтѣм* > *чљтѣм* поред оних у којима је губљење дужина и фонетски олакшано (*бљло Нѣмѣљљ* > *било Нѣмѣљљ*; *љзиљљ* > *љзиљљ*; *да прѣвљ* > *да прѣвљ*, *мѣтѣ* > *мѣтѣ*, *трљ стљтинѣ* > *трљ стљтинѣ*, *тљ се сѣљљм* > *тљ се сѣљљм*; *љрѣсѣ* > *љрѣсѣ*; *сѣчѣ* > *сѣчѣ*; *љрљжѣ* > *љрљжѣ*, *чљтѣ* > *чљтѣ*).

Следећа маркантна црта балканистичких промена јесте губљење тонских опозиција. Најчешће се краткоузлазни замењује краткосилазним акцентом (*жѣна* > *жѣна*, *јѣчма* > *јѣчма*, *у сѣло* > *у сѣло*, *јѣзик* > *јѣзик*, *љтаљ* > *љтаљ*, *с мѣком* > *с мѣком*, *бљрили* > *бљрили*, *зљбљди* > *зљбљди*, *љвѣли* > *љвѣли*, *љжѣнио сам се* > *љжѣнио сам се*, *погљбило* > *погљбило*, *свѣчѣруша* > *свѣчѣруша*, *фѣшљзма* > *фѣшљзма*, *с мѣрамиљом* > *с мѣрамиљом*, *свѣштѣник* > *свѣштѣник*, *вљло* > *вљло*, *гљвори* > *гљвори*, *прљскљчи* > *прљскљчи*, *рѣстурљм* > *рѣстурљм*, *сѣдили* > *сѣдили*, *кљ је љвати* > *љвати*, *љдари* > *љдари*, *црвѣне кѣруљљ* > *црвѣне кѣруљљ*). Међутим, дугоузлазни је прилично стабилан, те не прелази у дугосилазни, осим што се факултативно скраћује у краткосилазни (*дѣте* > *дѣте*, *љрљштљво* > *љрљштљво*, *у пѣвљљљ* > *у пѣвљљљ*, *рѣзрѣда* > *рѣзрѣда*, *тѣшких* > *тѣшких*, *потпљсѣла* > *потпљсѣла*, *љпотрѣбѣљљљљ*

> употребљавали, дванајст-тринајст > дванајст-тринајст, дваред > дваред). Још је ређе скраћивање дугосилазног (скџт > скџт).

Информаторка Невенка Бањаш је рођена 1953. године у Рудни, у којој је у родитељском дому говорила српски. Удала се у Манастир за Румуна, те у новом дому говори само румунски. Српским се служи само у манастиру, где помаже игуманији, која је носилац косовско-ресавског дијалекта.

Акцентски систем је новоштокавски, тачније говор припада тамишкој зони банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта (*грџаџак, баџили, жиџила, код мајке; деџа, сеџтра, боџле, доџиле, каџлуђер, поџови, доџићеш, у леџен да се пеџе, куџуруз*), са траговима старе акцентуације (*орџсе, кеџџља, неџџља, запџтаџвимо, остџвимо, изџвдим, наџчи, остџнеду, почџстимо, зелџни пасџљ, Румџн, Темџивџар, једанџс; девџјка, покџјна, Румџнка, румџнски, изџађе, се подџели, покџжемо, упџлиш, да се упропџсти*). Ретки су и примери са двослогним акцентом (*госпоџџар; куџмиџа*). Послеакцентске дужине су изузетно ретке, и то само иза краткоузлазног акцента (*џстџл, џмаџм, сеџџим; не џмаџнеш; па чак и џде*).

Најмаркантнија црта идиолекта ове информаторке свакако је ширење поља употребе дугоузлазног акцента. Наиме, он се употребљава: (а) уместо краткоузлазног (*деџа, сџрма, поџсло, на стџклу, џшли, срамџга, сирџга, сирџги, далџко, за Боџжић, јџзик, јџрган, џтаџ; али и: кад џче, сџпе, лепџте; с воџдом; џдемо, трџчимо, лоџжимо, веџч еру, з деџама, јџстуџе, каџфиџу, креџете, са луџдаџом, миџшове, плџстичне, самџриџу, тулуџине*), (б) уместо краткосилазног (*за деџу, краџву, виџлу `виле`, паџтке, соџбе, са дуџњом, са јаџбукем, свџшта, јеџде, куџва, ваџдим, се сеџнам, џмаду, моџжеду, праџвила, џзели, џзмемо, скуџпимо, теџлено; варџјаџа > варџјаџа, запџтаџвимо > запџтаџвимо, се помџлимо > се помџлимо*) и (в) уместо дугосилазног (*грџбље, меџсо, меџса, из друџи сеџла, са перџем, за дуџиу, се деџли, да се воџзаду, доџеџу, меџсим, прџскамо са џљом, свџ се раџди, и ми то свџтимо, да спаџвамо, да спаџваду, Темџивџар > Темџивџар; игрџнке > игрџнке, понедеџлник > понедеџлник, изџађеџу > изџађеџу, изглеџа > изглеџа, покџжемо > покџжемо, помџжемо > помџжемо, умџсимо > умџсимо; поџст, пеџч*). У примерима под (а) нисмо сигурни да је реч о кановачком, пошто се краткоузлазни дужи и у осталим позицијама, а под (б) и (в) треба издвојити примере у којима се јавио дугоузлазни уместо непренесеног краткосилазног и дугосилазног акцента. Алтернација дугосилазног и дугоузлазног ипак не упућује на неоакут, пошто је јављање дугоузлазног обично и у другим позицијама. Уочено је да је скраћи-

вање акцената слабије заступљено (*ћёрку* > *ћёрку*, *жйви* > *жйви*, *жй-вимо*, *жйвили* > *жйвили*; *ми* > *ми*, *пёт* > *пёт*, *спавамо* > *спавамо*).

Није велик ни број примера у којима је неутралисан тон (*лѡпатица* > *лѡпатица*, *лйсицу*, *са лѡдајом*, *крѡмтир*, *недељу*, *пѡгачице*, *стѡлице*, *сирѡтиња*, *држимо*, *седели*).

Закључак

На основу анализе више идиолеката можемо закључити:

а) да су балканистичке црте присутне и код мушкараца, а не само код жена;

б) да се балканистичке црте јављају факултативно, те се срећу и дублетне форме (*стѡлицѡ/стѡлицѡ/стѡлицѡ*);

в) да се балканистичке црте огледају у губљењу најпре неакцентованог, а потом и акцентованог квантитета;

г) да је губљење неакцентованог квантитета почело у одређеним фонетским позицијама, а затим је унапредовало под румунским утицајем;

д) да је дошло и до губљења и тонских опозиција, посебно је често замењивање краткоузлазног краткосилазним, док је замена дугоузлазног дугосилазним нешто ређа, али не и његово скраћивање;

ђ) да су ретки информатори код којих је често дужење акцената, посебно ширење поља употребе дугоулазног;

е) да се то дешава код информатора чија је језичка компетенција угрожена активном употребом румунског језика.

Этапы и результаты балканизации просодической системы в говорах шумадийско-воеводинского диалекта сербов в Румынии

Резюме

В настоящей работе рассматриваются этапы и результаты балканизации просодической системы в говорах шумадийско-воеводинского диалекта сербов в Румынии. На основе анализа ряда идиолектов, как мужчин, так и женщин, автор приходит к выводу, что в результате нарушения просодической системы часто присутствуют дублетные формы (*стѡлицѡ / стѡлицѡ / стѡлицѡ*), т. е. факультативность их употребления. Выявлено также, что в первую очередь теряется долгота на слоге под ударением, а потом в безударной позиции. Указанное явление первоначально происходило в

определенных фонетических позициях, в последствии же под влиянием румынского языка, процесс охватил утрату любого количественного различия. Произошла также утрата тонических оппозиций, причем часто кратковосходящее ударение заменяется кратконисходящим, в то время как замена долговосходящего долгонисходящим встречается несколько реже. У информаторов, у которых нарушена языковая компетенция, наблюдается расширение поля употребления долговосходящего ударения.

ЛИТЕРАТУРА

Бошњаковић 2008: Жарко Бошњаковић, Фонетске особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник LV*: Београд: 1–322.

Ивић 1990: Павле Ивић, Балканизми у настајању у српским говорима Баната, у књ. *О језику некадашњем и садашњем*. БИГЗ – ЈЕДИНСТВО: 189–198.

Ивић 1991: Павле Ивић, Две акцентолошке новости из Срема. *Из српскохрватске дијалектологије. Изабрани огледи III*. Просвета, Ниш: 275–292.

Ивић 1994: Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој. Прва књига: Општа разматрања и и штокавско наречје*. Целокупна дела III. Редактор издања Милорад Радовановић. Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Сремски Карловци. Нови Сад: 215 стр.

Московљевић 1938: Милош Московљевић, Дијалектолошка карта Војводине. *Гласник Југословенског професорског друштва*, књ. XVIII, св. 11–12, Београд: 1044–1074.

Станишић 1995: Вања Станишић, *Српско–албански језички односи*. Српска академија наука и уметности. Балканолошки институт. Посебна издања 59. Београд: 156 стр.

Степановић 1994: Предраг Степановић, *Говори Срба и Хрвата у Мађарској. Штокавско наречје*. Дечје новине. Матица српска. Вукова задужбина 171 стр.

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Владимир Антонович Дыбо
РГГУ, Институт славяноведения РАН (Москва)

БАЛТО-СЛАВЯНСКАЯ АКЦЕНТНАЯ СИСТЕМА И ИТОГИ ИНДОЕВРОПЕЙСКОЙ АКЦЕНТОЛОГИЧЕСКОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ

Резюме: В статье идет речь о реконструированной балто-славянской акцентной системе и об отношении её к праиндоевропейской акцентной системе. В первой части статьи излагается система акцентных парадигм балто-славянского языка (как непроезводных имён и глаголов, так и производных), а также правила их выбора. При помощи специальных маркировок устанавливается связь между акцентной парадигмой (как непроезводных, так и производных слов) и морфемами слова. Во второй части проводится анализ ведийских тематических девербативов с точки зрения проверки возможности распространения на них тех же конструктивных элементов акцентной системы, которые обнаружались в балто-славянском (т.е. акцентуационных валентностей). Аналогично анализируются суффиксальные девербативы и греческие тематические девербативы. Сопоставление системы валентностей, приписанной ведийским девербативам, с акцентной системой этих девербативов приводит к реконструкции для грекоарийского той же «метатонии», что и в балто-славянском, притом что в индоарийском, в отличие от греческого и других индоевропейских языков, в доминантных платформах произошёл сдвиг ударения на следующий слог. В третьей части проводится сравнение ведийских девербативов с дардскими рефлексам соответствующих праиндоарийских девербативов, которое показывает достаточно точное соответствие во всех акцентологических типах этих основ, за одним исключением: в дардских основах с доминантными платформами передвижение акцента на следующий слог отсутствовало, так же как, в частности, в греческом. Проведённое сравнение подтверждает тоновый характер конструктивных элементов индоевропейской акцентной системы и, следовательно, тонологическую гипотезу происхождения индоевропейских систем разноместного фонологически значимого акцента.

Ключевые слова: акцентология, дардские языки, шина, пхалура, майям, дамели.

Исследования в области славянской, балтийской и балто-славянской сравнительно-исторической акцентологии привели к реконструкции балто-славянской акцентуационной системы, которая оказалась организованной как *парадигматическая акцентная система*. Типологическое сравнение этой системы с другими акцентуационными системами языков с разноместным ударением позволило выделить тип подобных акцентуационных систем, которым и было дано это название.

Под *системами парадигматического акцента* или *парадигматическими акцентными системами* понимаются в Московской акцентологической школе такие системы, которые характеризуются двумя

или несколькими типами поведения акцента *в слове*, именуемыми акцентными типами или акцентными (акцентуационными) парадигмами (а. п.), по которым распределяются *все слова* соответствующего языка следующим образом:

1. В корпусе непроеизводных основ выбор акцентного типа (*акцентной парадигмы*) для каждого слова не предсказывается какой-либо информацией, заключенной в форме или в значении этого слова, а является присущим данному слову (приписанным ему) традиционно.
2. В корпусе производных основ выбор акцентных типов определяется акцентными типами (*акцентными парадигмами*) производящих основ (обычно с соответствующей поправкой на словообразовательный тип).

Глагольная акцентная система в этих языках обычно построена подобным же образом: различные глагольные категории при этом рассматриваются как производные по отношению к глагольной категории, положенной в начало описания.

В балто-славянском праязыке существовали две акцентные парадигмы имён и глаголов: 1 а.п. — с неподвижным ударением на корне (в производных — на основе) и 2 а.п. — с двумя типами словоформ: 1) формы с неподвижным ударением на окончании (ортотонические словоформы) и 2) формы-энклиномены (в абсолютной позиции: положение между двумя паузами, — эти формы получали начальное ударение, в формах с проклитиками ударение ставилось на первой проклитике, то есть на начале фонетического слова).

Формы-энклиномены мы рассматриваем как состоящие из морфем с рецессивной акцентуационной валентностью, которую обозначаем знаком «-» под соответствующим слогом, а ударные окончания считаем обладающими доминантной валентностью, которую обозначаем знаком «+» под слогом этого окончания; естественно, что корни 1 а.п. рассматриваются как доминантные. Ниже те доминантные окончания, которые не наводят на предшествующий слог балто-славянскую метатонию ($\acute{ } > \grave{ }$), отмечаются знаком « $\bar{ }$ », расположенным также под соответствующим слогом. Безударная акутовая долгота обозначена знаком « $\hat{ }$ », безударная циркумфлексовая долгота — знаком « $\tilde{ }$ »; акутовое ударение обозначено сочетанием знаков « $\acute{ }$ », циркумфлексовое ударение — сочетанием знаков « $\tilde{ }$ » или знаком « $\sim$ » над второй частью дифтонга, знак « $'$ » обозначает иктус без указания его тоновой характеристики. Знаком « ~ » обозначен демаркационный акцент при формах-энклиноменах.

ā-основы ж. рода.

1-я а.п.: *sēilā*, gen. *sēilās*, dat. *sēilāi*, acc. *sēilān*, instr. *sēilān*, *sēilāiān*, loc. *sēilāi*, voc. *sēilā*; pl.: nom. *sēilās*, gen. *sēilōn*, dat. *sēilāmūs*, acc. *sēilāns*, instr. *sēilāmīs*, loc. *sēilāsū*; du.: nom.-acc. *sēilāi*, gen. *sēilāu* dat. *sēilāmā*, instr. *sēilāmā*.

2-я а.п.: *gālvā*, gen. *gālvās*, dat. *gālvāi*, *nē gālvāi*, acc. *gālvān*, *nē gālvān*, instr. *gālvān*, *gālvāiān*, loc. *gālvāi*, *gālvāi-ēn*, voc. *gālvā*; pl.: nom. *gālvās*, *nē gālvās*, gen. *gālvōn*, dat. *gālvāmūs*, acc. *gālvāns*, *nē gālvāns*, instr. *gālvāmīs*, loc. *gālvāsū*; du.: nom.-acc. *gālvāi*, *nē gālvāi*, gen. *gālvāu*, dat. *gālvāmā*, instr. *gālvāmā*.

o-основы м. рода.

1-я а.п.: *zōrdos*, gen. *zōrdā*, dat. *zōrdōi*, acc. *zōrdon*, instr. *zōrdō*, loc. *zōrdoi*, voc. *zōrde*; pl.: nom. *zōrdoi*, gen. *zōrdōn*, dat. *zōrdomūs*, acc. *zōrdōns*, instr. *zōrdōis*, loc. *zōrdōisū*; du.: nom.-acc. *zōrdō*, gen. *zōrdou*, dat. *zōrdomā*, instr. *zōrdomā*.

2-я а.п.: *rēzōs*, *nē rēzōs*, gen. *rēzā*, *nē rēzā* dat. *rēzōi*, *nē rēzōi*, acc. *rēzon*, *nē rēzon*, instr. *rēzō*, *nē rēzō*, loc. *rēzōi*, voc. *rēze*; pl.: nom. *rēzōi* (?), gen. *rēzōn*, dat. *rēzōmūs*, acc. *rēzōns*, *nē rēzōns*, instr. *rēzōis*, loc. *rēzōisū*; du.: nom.-acc. *rēzō*, *nē rēzō*, gen. *rēzōu*, dat. *rēzōmā*, instr. *rēzōmā*.

u-основы м. рода

1-я а.п.: *nāsus*, gen. *nāsous*, dat. *nāsovei*, acc. *nāsun*, instr. *nāsūmī*, loc. *nāsōu*+voc-*nāsou*; pl.: nom. *nāsoves*, gen. *nāsovōn*, dat. *nāsomūs*, acc. *nāsūns*, instr. *nāsūmīs*, loc. *nāsūsū*; du.: nom.-acc. *nāsū*, gen.-loc. *nāsovous*, dat. *nāsūmā*, instr. *nāsūmā*.

2-я а.п.: *ledūs*, gen. *ledoūs*, dat. *lēdovei*, *nē ledovei*, acc. *lēdun*, *nē ledun*, instr. *ledūmī*, loc. *ledōu*, voc. *ledoū*; pl.: nom. *lēdoves*, *nē ledoves*, gen. *ledovōn*, dat. *ledūmūs*, acc. *lēdūns*, *nē ledūns*, instr. *ledūmīs*, loc. *ledūsū*; du.: nom.-acc. *lēdū*, *nē ledū*, gen.-loc. *ledovous*, dat. *ledūmā*, instr. *ledūmā*.

i-основы ж. рода.

1-я а.п.: *ākstis*, gen. *āksteis*, dat. *ākstei*, acc. *ākstin*, instr. *ākstimī*, loc. *ākstēi*, voc. *ākstei*; pl.: nom. *ākstijes*, gen. *ākstijōn*, dat. *ākstimūs*, acc.

$\acute{a}k\acute{s}t\acute{i}ns$, instr. $\acute{a}k\acute{s}t\acute{i}m\acute{s}$, loc. $\acute{a}k\acute{s}t\acute{i}su$; du.: nom.-acc. $\acute{a}k\acute{s}t\acute{i}$, gen.-loc. $\acute{a}k\acute{s}t\acute{i}jous$, dat. $\acute{a}k\acute{s}t\acute{i}m\acute{a}$, instr. $\acute{a}k\acute{s}t\acute{i}m\acute{a}$.

2-я а.п.: $d\acute{e}t\acute{i}s$, gen. $d\acute{e}t\acute{e}i\acute{s}$, dat. $d\acute{e}t\acute{e}i$, $n\grave{e} d\acute{e}t\acute{e}i$, acc. $d\acute{e}t\acute{i}n$, $n\grave{e} d\acute{e}t\acute{i}n$, instr. $d\acute{e}t\acute{i}m\acute{i}$, loc. $d\acute{e}t\acute{e}i$, voc. $d\acute{e}t\acute{e}i$; pl.: nom. $d\acute{e}t\acute{i}j\acute{e}s$, $n\grave{e} d\acute{e}t\acute{i}j\acute{e}s$, gen. $d\acute{e}t\acute{i}j\acute{o}n$, dat. $d\acute{e}t\acute{i}m\acute{u}s$, acc. $d\acute{e}t\acute{i}n\acute{s}$, $n\grave{e} d\acute{e}t\acute{i}n\acute{s}$, instr. $d\acute{e}t\acute{i}m\acute{i}s$, loc. $d\acute{e}t\acute{i}su$; du.: nom.-acc. $d\acute{e}t\acute{i}$, $n\grave{e} d\acute{e}t\acute{i}$, gen.-loc. $d\acute{e}t\acute{i}j\acute{o}us$, dat. $d\acute{e}t\acute{i}m\acute{a}$, instr. $d\acute{e}t\acute{i}m\acute{a}$.

Атематические корневые основы.

1-я а.п.: $d\acute{u}i\acute{r}s$, gen. $d\acute{u}i\acute{r}\acute{e}s$, dat. $d\acute{u}i\acute{r}i$, acc. $d\acute{u}i\acute{r}in$ ~ $d\acute{u}i\acute{r}n$, instr. $d\acute{u}i\acute{r}m\acute{i}$, loc. $d\acute{u}i\acute{r}i$; pl.: nom. $d\acute{u}i\acute{r}\acute{e}s$, gen. $d\acute{u}i\acute{r}\acute{o}n$, dat. $d\acute{u}i\acute{r}m\acute{u}s$, acc. $d\acute{u}i\acute{r}i\acute{n}s$, instr. $d\acute{u}i\acute{r}m\acute{i}s$, loc. $d\acute{u}i\acute{r}su$; du.: nom.-acc. $d\acute{u}i\acute{r}\acute{e}$, gen.-loc. $d\acute{u}i\acute{r}ous$, dat.-instr. $d\acute{u}i\acute{r}m\acute{a}$.

2-я а.п.: $\acute{z}u\acute{e}r\acute{s}$, $ne \acute{z}u\acute{e}r\acute{s}$ (?), gen. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{e}s$, dat. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{i}$, $n\grave{e} \acute{z}u\acute{e}r\acute{i}$, acc. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{i}n$, $n\grave{e} \acute{z}u\acute{e}r\acute{i}n$, instr. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{m}\acute{i}$, loc. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{i}$; pl.: nom. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{e}s$, $n\grave{e} \acute{z}u\acute{e}r\acute{e}s$, gen. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{o}n$, dat. $\acute{z}u\acute{e}r(i)m\acute{u}s$, acc. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{i}n\acute{s}$, $n\grave{e} \acute{z}u\acute{e}r\acute{i}n\acute{s}$, instr. $\acute{z}u\acute{e}r(i)m\acute{i}s$, loc. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{i}su$; du.: nom.-acc. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{e}$, $n\grave{e} \acute{z}u\acute{e}r\acute{e}$, gen.-loc. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{o}i\acute{u}s$, dat.-instr. $\acute{z}u\acute{e}r\acute{m}\acute{a}$.

Следует отметить, что литовские формы nom.sg. *-u-* и *-i-* основ и атематических основ отличаются как от славянских, так и от других индоевропейских, правда, в разных отношениях. В славянском это формы-энклиномены, а в литовском — формы с доминантным окончанием, но в отличие от греческого и германского они дают циркумфлекс на конечном долгом слоге. Этим же отличается от литовского и славянский nom.sg. m. действительных причастий от глаголов подвижного акцентного типа. С.Л. Николаев, по-видимому, правильно объяснил это славянской метатонией перед павшим *-s*, при обосновании возникновения а.п. *d*. Вероятно, так же можно объяснить славянское отличие gen.sg. *-i-* и *-u-* основ, если русск. *úз дому* показательно для последних.

Глагольные презентные основы.

1-я а.п.: sg.: 1.p. $s\acute{j}u\acute{j}o(n)$, 2.p. $s\acute{j}u\acute{j}e\acute{i}(s\acute{e}i)$, 3.p. $s\acute{j}u\acute{j}e(ti)$; pl.: 1.p. $s\acute{j}u\acute{j}em\acute{a}$, 2.p. $s\acute{j}u\acute{j}et\acute{e}$, 3.p. $s\acute{j}u\acute{j}ont\acute{i}$; du.: 1.p. $s\acute{j}u\acute{j}ev\acute{a}$, 2.p. $s\acute{j}u\acute{j}et\acute{a}$, 3.p. $s\acute{j}u\acute{j}et\acute{e}$.

2-я а.п.: sg.: 1.п. $\overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{o}(n)$, $n\grave{e} \overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{o}(n)$, 2.п. $\overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{e}i$, $n\grave{e} \overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{e}i \sim \overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{e}i\overset{\cdot}{s}\overset{\cdot}{e}i$, 3.п. $\overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{e}$, $n\grave{e} \overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{e} \sim \overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{e}t\overset{\cdot}{i}$; pl.: 1.п. $\overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{e}m\overset{\cdot}{l}$, 2.п. $\overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{e}t\overset{\cdot}{e}$, 3.п. $\overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{o}nt\overset{\cdot}{i}$; du.: 1.п. $\overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{e}v\overset{\cdot}{a}$, 2.п. $\overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{e}t\overset{\cdot}{a}$, 3.п. $\overset{\cdot}{l}\overset{\cdot}{j}\overset{\cdot}{e}t\overset{\cdot}{e}$.

Как было замечено уже Ф. де Соссюром, в системе литовского словообразования действуют два принципа выбора (порождения) акцентных типов [Соссюр: 624–625].

Один, который мы называем к а т е г о р и а л ь н ы м, заключается в том, что акцентный тип производного полностью определен словообразовательным, или морфологическим, типом производного (словообразовательным суффиксом или словообразовательной моделью). У большого количества словообразовательных типов этот принцип явно вторичен, а так как тенденция его расширения отчетливо проступает во всей истории литовского языка, то трудно назвать словообразовательный тип, в котором первичность этого способа выбора акцента нельзя было бы поставить под сомнение.

Другой принцип выбора акцентных типов заключается в том, что акцентный тип производного выбирается в связи с акцентной парадигмой производящего. При этом могут быть как просодические, так и не просодические факторы, которые определенным образом модифицируют данный выбор. Этот принцип выбора акцентных типов производных мы называем в т о р ы м принципом парадигматического акцента. (Непроизводным в языках с парадигматическим акцентом присущи два или несколько акцентных типов — акцентных парадигм (а. п.), выбор которых традиционен, т. е. каждая непродвиженная основа имеет одну из этих а. п., которая не предсказывается какой-либо информацией, исходящей из синхронной системы языка. Эта особенность языков с таким типом организации ударения называется п е р в ы м принципом парадигматического акцента).

Имеются два источника, позволяющие реконструировать наиболее раннее состояние системы выбора (порождения) акцентных типов производных, которое можно назвать пралитовским или прабалтийским (оно же и прабалтославянское). Это материал древнелитовских акцентуированных текстов (в первую очередь текстов Н. Даукши¹) и наиболее описанных диалектов (особенно Тверечюс). Пере-

¹ Самый большой из этих текстов, текст Постиллы Даукши, предлагает ряд загадок и трудностей. Дело в том, что в отношении языка и в особенности в отношении акцентуационной системы языка он не является единым. Эту особенность акцентуации Н. Даукши замечали, но пытались объяснить смешанным характером его акцентной системы: он долго служил на территории жемайтских диалектов и их акцентная система наложилась на акцентную систему его родного аукштайского говора. Однако

стройка, которой подвергается система порождения акцентных типов производных в истории литовского языка, довольно значительна. В современных диалектах сохраняются лишь фрагменты первичного состояния, но так как в разных диалектах эти фрагменты различны, и в то же время объединены единым принципом — «вторым принципом парадигматического акцента», то, изучив эти фрагменты и объединив их, мы получим достаточно большой фрагмент первоначальной системы, который хорошо верифицируется и дополняется материалом древнелитовских акцентуированных текстов.

Согласно «второму принципу парадигматического акцента» выбор акцентных типов в этом реконструированном фрагменте акцентной системы определяется двумя параметрами: акцентной парадигмой (а. п.) производящего и морфонологическим классом суффикса. Двум а. п. непродуцируемых: 1-й а. п. (лит. 1-я и 2-я а. п.) и 2-й а. п. (лит. 3-я и 4-я а. п.)² — соответствовали три акцентных типа производных: тип А — неподвижное ударение на корне; тип В — неподвижное ударение на суффиксе; тип С — подвижное ударение (= 2-й балтийской а. п.). Суффиксы делились на два морфонологических класса —

I класс: *-išk-a-* (adj.), *-in-a-* (adj.), *-at-i-*, *-ast-i-*, *-ing-a-* (adj.), *-yst-a-*, *-yb-a-*, *pa-√-ė*, *pa-√-ųis*;

II класс: *-el-is*, *-išk-is* (adj.), *-in-is* (adj.), *-esn-is* (adj., ср. ст.), *-um-a-*, *-at-a-*, *-yst-ė*, *-inyk-a-*, *-yb-ė*, *-uot-a-* (adj.), *-(j)aus(j)-a-* (adj., прев. ст.).

внимательное постраничное рассмотрение отображения акцентной системы в тексте Постиллы Даукши заставляет отказаться от этого объяснения: в нем нет равномерного смешения разнородных форм в какой-то количественной пропорции, а напротив, разные части текста демонстрируют существенно качественно различные фрагменты акцентных систем. Впервые это, по-видимому, было замечено В.М. Иллич-Свитычем, но так как он использовал лишь материал SkDA, явно не полный, ему не удалось получить надежное разбиение текста. Ч. Кудзиновский, работая над Indeks-Słownik'ом, натолкнулся на ряд орфографических и лексических различий, что заставило его выдвинуть предположение о нескольких переводчиках текста, см. Kudz. I: с. II–III. Судя по этому его тексту, он заметил изменение текста начиная с шестой сотни страниц, что приблизительно соответствует моему разбиению. Приблизительно с последних десятков страниц пятой сотни резко меняется акцентировка ряда лексико-морфонологических категорий. Создается впечатление, что в создании акцентуации этого текста принимали участие по крайней мере два человека. Если мы предположим, что акцентировку текста осуществляли наборщики, то часть текста начиная приблизительно со с. 470–480 до конца книги мы можем назвать «зоной второго наборщика». Всю предшествующую часть книги мы можем рассматривать как «зону первого наборщика», в которой возможны фрагменты, в наборе которых участвовал второй наборщик, будем называть их «выбросами из зоны второго наборщика». Что касается Катехизиса Даукши, то в нем этой дихотомии не наблюдается.

² Реконструированное состояние относится к периоду до действия закона де Соссюра.

Выбор акцентного типа производился следующим образом: от основ 1-й а. п. независимо от класса суффикса выбирался акцентный тип А, от основ 2-й а. п. при суффиксах I класса — тип С, при суффиксах II класса — тип В:

Таблица 1

		А.п. производящих	
		1-я	2-я
Класс суффикса	I	А	С
	II		В

I. Суффиксы I класса

А. С краткими гласными

1. Суффикс *-ostj-s*

Таблица 2

Формы производных		А.п. производящих			
		Неподвижная (1-я)		Подвижная (2-я)	
		Акут (лит. 1)	Циркумфлекс, краткость (2)	Акут (3)	Циркумфлекс, краткость (4)
Балт. subst. <i>-ast-i-</i>					
Sg.	nom.	<i>pīlnastis</i>	<i>bīaūrastis</i>	<i>gīvastis</i>	<i>nerimastis</i>
	gen.	<i>pīlnasties</i>	<i>bīaūrasties</i>	<i>gīvastiēs</i>	<i>nerimastiēs</i>
	acc.	<i>pīlnastī</i>	<i>bīaūrastī</i>	<i>gīvastī</i>	<i>nērimastī</i>
Слав. subst. <i>-ost-b-</i>					
		<i>a^a (= A)</i>	<i>a^b (= E)</i>	<i>c^c (= C)</i>	
Sg.	nom.	<i>rādstь</i>	<i>mōdrōstь</i>	<i>lěnostь</i>	<i>čęstostь</i>
	dat.	<i>rādsti</i>	<i>mōdrōsti</i>	<i>lěnosti</i>	<i>čęstosti</i>
	instr.	<i>rādstьjō</i>	<i>mōdrōstьjō</i>	<i>lěnostьjō</i>	<i>čęstostьjō</i>
	loc.	<i>rādsti</i>	<i>mōdrōsti</i>	<i>lěnosti</i>	<i>čęstosti</i>
	gen.	<i>rādstьjē</i>	<i>mōdrōstьjē</i>	<i>lěnostьjē</i>	<i>čęstostьjē</i>

Примечание. Материалы по славянской реконструкции см. [Дыбо 1981b: 107–122], балтийская реконструкция и материалы в [Дыбо 2006b: 135–136].

2. суффикс **-in-ø-**

Таблица 3

Формы производных		А.п. производящих			
		Неподвижная (1-я)		Подвижная (2-я)	
		Акут (лит. 1)	Циркумфлекс, краткость (2)	Акут (3)	Циркумфлекс, краткость (4)
Балт. adj. -in-a-					
Sg.	m.	<i>áuksinas</i>	<i>vàrinas</i>	<i>pláukinas</i>	<i>krùvinas</i>
	f.	<i>áuksinā</i>	<i>vàrinā</i>	<i>pláuikinā</i>	<i>kruvinā</i>
Pl.	m.	<i>áuksiniē</i>	<i>vàriniē</i>	<i>pláuikinie</i>	<i>kruvinie</i>
	f.	<i>áuksinās</i>	<i>vàrinās</i>	<i>pláuikinās</i>	<i>krùvinās</i>
Слав. adj. -ьн-ø-					
		<i>a^a (= A)</i>	<i>a^b (= D)</i>	<i>c^c (= C)</i>	
Sg.	m.	<i>věrnъ</i>	<i>grěšъnъ</i>	<i>mîrnъ</i>	<i>dělzъnъ</i>
	f.	<i>věrna</i>	<i>grěšъna</i>	<i>mîrnā</i>	<i>dělzъnā</i>
	n.	<i>věrno</i>	<i>grěšъno</i>	<i>mîrno</i>	<i>dělzъno</i>

Примечание. Материалы по славянской реконструкции см. [Дыбо 1981b: 72–94], балтийская реконструкция и материалы в [Дыбо 2006b: 131–134].

3. суффикс **-išk-ø-**

Таблица 4

Формы производных		А.п. производящих			
		Неподвижная (1-я)		Подвижная (2-я)	
		Акут (лит. 1)	Циркумфлекс, краткость (2)	Акут (3)	Циркумфлекс, краткость (4)
Балт. adj. -išk-a-					
Sg.	m.	<i>vīriškas</i>	<i>dvāsiškas</i>	<i>sūniškas</i>	<i>diēviškas</i>
	f.	<i>vīriškā</i>	<i>dvāsiškā</i>	<i>sūniškā</i>	<i>dieviškā</i>
Pl.	m.	<i>vīriškiē</i>	<i>dvāsiškiē</i>	<i>sūniškīe</i>	<i>dieviškīe</i>
	f.	<i>vīriškās</i>	<i>dvāsiškās</i>	<i>sūniškās</i>	<i>diēviškās</i>
Слав. adj. -ьск-ø-					
		<i>a^a (= A)</i>	<i>a^b (= D)</i>	<i>c^c (= C)</i>	
Sg.	m.	<i>brāťskъ</i>	<i>ženъskъ</i>	<i>žvěrъskъ</i>	<i>mōžъskъ</i>
	f.	<i>brāťska</i>	<i>ženъska</i>	<i>žvěrъskā</i>	<i>mōžъskā</i>
	n.	<i>brāťsko</i>	<i>ženъsko</i>	<i>žvěrъsko</i>	<i>mōžъsko</i>

Примечание. Материалы по славянской реконструкции см. [Дыбо 1981b: 62–72], балтийская реконструкция и материалы в [Дыбо 2006b: 1 19–131].

В. С долгими акутированными гласными

4. Балт. *-iŋg-a-*

Таблица 5

Вид производящей основы		Формы производных	А.п. производящих			
			Неподвижная (1-я)		Подвижная (2-я)	
			Акут (лит. 1)	Циркумфлекс, краткость (2)	Акут (3)	Циркумфлекс, краткость (4)
До действия закона де Соссюра	одно- сложные	m.	<i>kúniŋgas</i>	<i>gàliŋgas</i>	<i>náudiŋgas</i>	<i>žàliŋgas</i>
		f.	<i>kúniŋgâ</i>	<i>gàliŋgâ</i>	<i>nâudiŋgâ</i>	<i>žaliŋgâ</i>
	дву- сложные	m.	_____	<i>àkmeniŋgas</i>	_____	<i>išmintiŋgas</i>
		f.	_____	<i>àkmeniŋgâ</i>	_____	<i>išmintiŋgâ</i>

В славянских языках обращает на себя внимание суффикс *-ĕn-* (видимо, *-ĕn-*), который занимает близкие позиции в системе словообразования и просодически тождествен балтийскому *-iŋg-a-*. Сложность его сегментного состава достаточно убедительно соотносится со сложностью его просодической характеристики.

5. Слав. adj. *-ĕn-o-*

Таблица 6

Формы производных		А.п. производящих				
		Неподвижная (1-я)		Подвижная (2-я)		
		Акут (лит. 1)	Циркумфлекс, краткость (2)	Акут (3)	Циркумфлекс, краткость (4)	
После действия закона Илич-Свитыча	Акц. тип		$a^a (= A)$	$a^b (= E)$	$c^c (= C)$	
	Sg.	m.	<i>měděnъ</i>	<i>stьklěnъ</i>	<i>pърstєnъ</i>	<i>lědєnъ</i>
		f.	<i>měděna</i>	<i>stьklěna</i>	<i>pърstєnà</i>	<i>ledєnà</i>
		n.	<i>měděno</i>	<i>stьklěno</i>	<i>pърstєno</i>	<i>lědєno</i>

Примечание. Материалы по реконструкции славянской системы выбора акц. типов у прилагательных с суфф. *-ĕn-* см. в [Дыбо 1981b: 127–140], балтийская реконструкция и материалы акцентной системы прилагательных с суфф. *-iŋg-* в [Дыбо 2006b: 137–142].

II. Суффиксы II класса

A. С краткими гласными

1. Суффикс *-ot-â-*

Таблица 7

Формы производных		А.п. производящих				
		Неподвижная (1-я)		Подвижная (2-я)		
		Акут (лит. 1)	Циркумфлекс, краткость (2)	Акут (лит. 3)	Циркумфлекс, краткость (4)	
Балт. subst. <i>-at-ā</i>						
До действия закона де Сосюра	Sg.	nom.	<i>svéikatā</i>		<i>gīvātā</i>	
		gen.	<i>svéikatās</i>		<i>gīvātās</i>	
		acc.	<i>svéikatā</i>		<i>gīvātā</i>	
		instr.	<i>svéikatā</i>		<i>gīvātā</i>	
Слав. subst. <i>-ot-a</i>						
После действия закона Иллич-Свитыча	Акц. тип		<i>a^a (= A)</i>	<i>a^b (= E)</i>	<i>c^c (= C)</i>	
		nom.	<i>nīščeta</i>	<i>dobróta</i>	<i>lěpotā</i>	<i>prostotā</i>
	Sg.	acc.	<i>nīščetŏ</i>	<i>dobrótoŭ</i>	<i>lěpotŏ</i>	<i>prostotŏ</i>
		instr.	<i>nīščetojŏ</i>	<i>dobrótojŏ</i>	<i>lěpotojŏ</i>	<i>prostotojŏ</i>

Примечание. Материалы по славянской реконструкции см. [Дыбо 1981b: 122–125], балтийская реконструкция и материалы в [Дыбо 2006b: 204–208].

2. суффикс *-tuŋ-o-/-tuŋ-â-*

Балт. *-tuvas* и *-tuvė*

От глаголов балто-славянского неподвижного акцентного типа:

1. *dùmtuvė* 'мех' (лит. *dùmti* 'дуть') ~ слав. *dъmŏ, *dъmetь; *l*-part. *dŏľь*, *f. dŏľa*, *n. dŏľo* (а.п. *b/a*) 'дуть' || см. [Дыбо 2000a: 263, 503, 510].

2. *kāltuvė* «ковальня» (*Šakúna, Žagārės raj.*) (лит. *kālti* 'ковать') ~ лтш. *kāļt* 'schmieden, schlagen'; слав. *koljŏ, *kŏljеть; inf. *kŏľti, sup. *kŏľtь; аог. 1.sg. *kŏľхь (то же ударение в pl.), 2-3.sg. *kŏľ; *l*-part. *kŏľľь, *f. *kŏľľa*, *n. *kŏľlo* 'колоть' || см. [Дыбо 2000a: 265, 488, 491, 503].

3. *kártuvės* pl., gen. *kártuvių* (1) BŽ54₁ ‘виселица’ (лит. *kárti* ‘вешать’) ~ лтш. *kārt* ‘hängen, behängen’.

4. *kùltuvas* BŽ606₂ ‘цеп’ (лит. *kùlti* ‘молотить’) ~ лтш. *kuļt* ‘schlagen, prügeln, dreschen’.

5. *kùrtuvės* ‘новоселье’ (лит. *kùrti* ‘разжигать огонь’) ~ лтш. *kuřt* ‘Feuer anmachen, heizen’.

6. *máltuvė* «молольня» (Šakúna, Žagārės raj.) (лит. *málti* ‘молоть’) ~ лтш. *mālt* ‘mahlen, drehen, schwatzen’; слав. *meljō, *měljety; inf. *mělti, sup. *měltь; аог. 1.sg. *mělxь (то же ударение в pl.), 2-3.sg. *měl; l-part. *měllь, f. *mělla, n. *měllo ‘молоть’ | см. [Дыбо 2000а: 265, 488, 491, 503].

7. *mintuvai* ‘мяло, льномялка, трепало’ (лит. *minti* ‘мять’) ~ лтш. *mīt* ‘treten’; слав. *mьnō, *mьnety; l-part. *měľь, f. *měľa, n. *mělo | см. [Дыбо 2000а: 263, 503].

8. *pjáutuvās* ‘серп’ (уже в древнелитовском зафиксирован переход в подвижный акцентный тип: др.-лит. *piėutuwi* instr.sg. DP 605₄₆, *piautųwų* gen.pl. DP 38₄₄) (лит. *pjáuti* ‘жать, косить’) ~ лтш. *plāūt* ‘резать, жать’, ‘mähen, ernten’.

9. *rietuvė* [SkŽD] ‘штабель, поленица’ (лит. *rieti* ‘складывать в штабели’) ~ лит. *rieklas* (1) ‘zwei hängende Stangen bzw. Gerüst unter der Stubendecke (beim Ofen) zum Trocknen des Brennholzes oder der Kleider’, также *rieklas* и pl. *rieklai* ‘Dachboden’ (отсутствие метатонии свидетельствует о первичности неподвижного акцентного типа производящего глагола).

10. *sėtuvė* ‘лукошко (с зерном), посевной ящик’ (лит. *sėti* ‘сеять’) ~ лтш. *sēt* ‘säen, besäen’; слав. *sějō, *sějety; part. praes. act. *sěję, **sějotj-*; аог. 1.sg. *sějaxь (то же ударение в pl.), 2-3.sg. *sėja; l-part. *sějalь, f. *sējala, n. *sėjalo | см. [Дыбо 2000а: 289–290, 486–487, 498; 512].

11. *skiltuvas* ‘огниво; ударник’ (лит. *skilti* ‘высекать’) ~ лтш. *šķilt* ‘Feuer anschlagen’.

12. *šiautuvās* ‘винтовка, ружье; ткацкий челнок’ (лит. *šauti* ‘стрелять’) ~ лтш. *šāūt* ‘eine heftige Bewegung nach einer Richtung hin machen; schnell schieben oder stoßen’; слав. *sūjō, *sūjety; inf. *sovāti, sup. *sovātь; l-part. *sovālь, f. *sovāla, n. *sovālo; part. praet. act. f. *sovāvši | см. [Дыбо 2000а: 289, 489, 512, 517].

13. *trintuvai* в выражении *mintuvai-trintuvai* ‘móterų darbas’ [Būga RR III: 67] (лит. *trinti* ‘тереть’) ~ лтш. *trīt* ‘reiben, schleifen, schärfen’; ср. слав. **tьr(j)ō*, **tьr(j)ety*; inf. *tьrti, sup. *tьrtь; аог. 1.sg. *tьrxь (то же ударение в pl.), 2-3.sg. *tьr; l-part. *tьrlь, f. *tьrla, n. *tьrlo; part.

praet. act. nom.sg. m. *tǝrǝ, f. *tǝrǝši || см. [Дыбо 2000а: 263, 488, 491, 503, 514].

От глаголов балто-славянского подвижного акцентного типа:

1. *artūvas* ‘darbininkas arklys’ [SkŽD: 383] (лит. *ár̃ti* ‘пахать’) ~ лтш. *ar̃t* ‘pflügen’; слав. **ǝr(j)ǝ*, **ǝr(j)ǝtǝ*; inf. *ǝrǝti, sup. *ǝratǝ; aor. 1.sg. *ǝrǝxǝ (то же ударение в pl.), 2-3.sg. *ǝra; l-part. *ǝralǝ, f. *ǝralǝ, n. *ǝralo || см. [Дыбо 2000а: 274–275, 488, 494, 507].

2. *bliautūvē* ‘kas vis bliauja, rėkia’, ‘сквернослов, похабник’ (лит. *bliauti* ‘блеять, реветь’) ~ лтш. *blaūt* ‘blöken, schreien’; слав. *bljǝǝ, *bljǝtǝ || см. [Дыбо 2000а: 293].

3. *dētūvai* ‘укладчик; кладовая; хранилище’ (лит. *dėti* ‘класть, ставить; помещать’) ~ лтш. *dēt* ‘(Eier) legen’; слав. *dǝǝǝ, *dǝǝtǝ; l-part. *dǝǝǝlǝ, f. *dǝǝǝlǝ, n. *dǝǝǝlo || см. [Дыбо 2000а: 296–298, 512].

4. *nu-duotūvēs* ‘обет, брак’ (др.-лит. *nudūtiūiu* ‘šlub’ gen.pl. DP 28131) (лит. *dūoti* ‘давать’) ~ лтш. *duōt* ‘geben’; слав. *dǝǝǝ, *dǝǝtǝ; l-part. *dǝǝǝlǝ, f. *dǝǝǝlǝ, n. *dǝǝǝlo и *dǝlǝ, f. *dǝlǝ, n. *dǝlo; part. praet. act. nom.sg. m. *dǝvǝ, nom.pl. *dǝvǝšǝ, nom.sg.f. *dǝvǝši и *dǝǝǝvǝši || см. [Дыбо 2000а: 299–300, 512, 513, 516, 517].

5. *pra-gerūvēs* J⁹, *už-gerūvēs* Šl. ‘zapicie, wypicie (po załatwieniu jakiejś sprawy; za czyjeś zdrowie)’ (лит. *gėrti* ‘пить’) ~ лтш. *dzeřt* ‘trinken, saufen, zechen’; слав. *žǝrǝ, *žǝrǝtǝ и *žǝrǝ, *žǝrǝtǝ; aor. 1.sg. *žǝrǝxǝ, *prožǝrǝxǝ (1.pl. *žǝrǝxǝtǝ, *prožǝrǝxǝtǝ, 2.pl. *žǝrǝstǝ, *prožǝrǝstǝ, 3.pl. *žǝrǝšǝ, *prožǝrǝšǝ), 2-3.sg. *žǝrǝtǝ, *prožǝrǝtǝ и 1.sg. *žǝrǝlǝxǝ (то же ударение в pl.), 2-3.sg. *žǝrǝ; l-part. *žǝrǝlǝ, f. *žǝrǝlǝ, n. *žǝrǝlo и *žǝrǝlǝ, f. *žǝrǝlǝ, n. *žǝrǝlo || см. [Дыбо 2000а: 266, 273, 490, 493, 501, 506].

6. *keltūvēs* ‘обряд поднимания молодых с постели в первое утро после свадьбы’ (лит. *kėlti* ‘поднимать’)³ ~ лтш. *ceļt* ‘heben’.

7. *klotūvas* (2) tech. ‘укладчик’ (Lyb.), *pa-klotūvē* [SkŽD: 385] ‘простыня’, ‘paklodė’ ~ лтш. *klāt* ‘hinbreiten, decken’.

8. *lietūvai* ‘форма, в которой отливают свечи, фигуры’ (лит. *lieti* ‘лить’) ~ лтш. *liēt* ‘gießen, vergießen’; слав. *lijǝ, *lijǝtǝ и *lǝǝǝ, *lǝǝtǝ; inf. *lǝti, sup. *lǝtǝ и inf. *lǝǝti, sup. *lǝǝtǝ; aor. 1.sg. *lǝxǝ (то же уда-

³ Но также *kėltuvių rýts* Šakýna, Žagārės raj., *kėltuvės* и *keltivės* Tvėrai, Rietavo raj.; *kėltuvas* (1) DLKŽ, LRKŽ, *kėltuvas* (3^[a]) Šl., *kėltuvas* SkŽD, *kėltuva* (1) J, DLKŽ, LRKŽ, *keltuvà* [3^a] SkŽD, *keltuvě* (3^a) DLKŽ, KLD, [Otr.Twer. 148]. Столь широкая фиксация накоренного неподвижного акц. типа и его рефлексов свидетельствует, по мнению С.Л. Николаева, о переходе этого корня в лит. языке в доминантный тип, об этом же свидетельствует и отсутствие метатонии в словах *kėltas* (1), *kėlta* (1) ‘паром’.

рение в pl.), 2-3.sg. *lītъ и аог. 1.sg. *lǝjǎхъ (то же ударение в pl.), 2-3.sg. *lǝja; l-part. *līlъ, f. *lilá, n. *līlo и *lǝjalъ, f. *lǝjalá, n. *lǝjalo; part. praet. act. nom.sg. f. *livъši || см. [Дыбо 2000а: 282, 294, 489, 495, 498, 508, 512, 517].

9. *pintùvės* Šl. (2): *pintùvių vākaras* — ‘wieczór przed ślubem, na którym dla młodej wija wianek’ (лит. *pinti* ‘плести, вить; сплестать’) ~ лтш. *pīt* ‘flechten’; слав. *pǝnǝ, *pǝnǝtъ; аог. 1.sg. *pǝхъ (1.pl. *pǝхомъ, 2.pl. *pǝstǝ, 3.pl. *pǝšǝ), 2-3.sg. *pǝtъ; l-part. *pǝlъ, f. *pǝlá, n. *pǝlo; part. praet. pass. *pǝtъ, f. *pǝtá || см. [Дыбо 2000а: 267, 491, 502, 525].

10. *tintùvas* (2) ‘прибор для отбивки кос’⁴ (лит. *tinti* ‘отбивать, направлять, точить (косы)’) ~ слав. inf. *tǝti, praes. 1.sg. *tǝnǝ, 3.sg. *tǝnǝtъ (а.п. с; см. [Дыбо 2000а: 267] и [Дыбо 1981b: 235]).

11. *virtùvas* Šl. (2) ‘rondel; samowar’ (лит. *virti* ‘кипеть, вариться; кипятить, варить’) ~ лтш. *virt* intr. ‘kochen, sieden’, tr. ‘kochen’.

12. *vytùvai* ‘мотовило, моталка’ (лит. *vyti* ‘вить, свивать’) ~ лтш. *vīt* ‘winden, flechten’; слав. *vǝjǝ, *vǝjǝtъ; inf. *vǝti, sup. *vǝtъ; аог. 1.sg. *vǝхъ (то же ударение в pl.), 2-3.sg. *vǝtъ; l-part. *vǝlъ, f. *vǝlá, n. *vǝlo; part. praet. act. nom. m. *vǝnъ, f. *vǝnъši || см. [Дыбо 2000а: 283, 489, 495, 508, 515].

Слав. subst. *-tǝv-ǝ-*

От глаголов неподвижного акцентного типа:

1. слав. *bǝtǝvâ, acc.sg. *bǝtǝvǝ [схрв. *bǝtva*; ст.-хорв. XVII в. (Ю. Крижанич) **БѢТВА** Гр. 29, 49, 52; словен. *bǝtva*; чешск. *bitva*] ~ слав. *bǝti, praes. 1.sg. *bǝjǝ, 3.sg. *bǝjǝtъ || см. [Дыбо 2000а: 276].

2. слав. *brǝtǝvâ, acc.sg. *brǝtǝvǝ [схрв. *brǝtva*; ст.-хорв. XVII в. (Ю. Крижанич) **БРѢТВА** Гр. 21, 29; словен. *brǝtva*, чешск. *brǝtva*] ~ слав. *brǝti, praes. 1.sg. *brǝjǝ, 3.sg. *brǝjǝtъ || см. [Дыбо 2000а: 276–277].

3. слав. *žǝtǝvâ, acc.sg. *žǝtǝvǝ [схрв. *žǝtva*, словен. *žǝtva*] ~ лтш. *dziřt* (-tiēs) [praes. *dziřu*, praet. *dziřu*] || см. [Дыбо 2000а: 330].

⁴ Зафиксировано также *tintuvas* (1) и *tintuvai* pl. ‘прибор для отбивки кос’, что указывает на первично неподвижный акцентный тип литовского глагола; но в латышском соответствии отсутствует, в славянском глаголе реконструируется а.п. с на основании словенской и ст.-хорватской акцентовки презенса, поддержанной ст.-словацкими и ст.-хорватскими данными по акцентовке инфинитивной основы, см. [Дыбо 2000а: 267] и [Дыбо 1981b: 235]; однако словен. *zatèt* ([SSKJ V: 791]: = *zatèt*), супин от *zatǝti* ‘hineinhauen; überraschen, ereilen’ может оказаться реликтом первичного неподвижного акцентного типа.

4. слав. *žětvá, acc.sg. *žětvŏ [схрв. žětva; ст.-хорв. XVII в. (Ю. Крижанич) **ЖѢТВА** Гр. 29, 49, 52; словен. žětva, чешск. žatva] ~ слав. *žěti, praes. 1.sg. *žьnŏ, 3.sg. *žьnеть || см. [Дыбо 2000a: 263].

5. слав. *sětvá, acc.sg. *sětvŏ [схрв. sjětva; ст.-хорв. XVII в. (Ю. Крижанич) **СѢТВА** Гр. 29, 49, 52; словен. sětva] ~ лтш. sēt 'säen, besäen'; слав. *sějŏ, *sějеть; part. praes. act. *sěję, *sějŏtj-; aor. 1.sg. *sějasъ (то же ударение в pl.), 2-3.sg. *sėja; l-part. *sějals, f. *sějalaа, n. *sějalo || см. [Дыбо 2000a: 280–281, 289–290, 486–487, 498; 512].

6. слав. *lětvá, acc.sg. *lětvŏ [схрв. ljěstva; словен. lěstva] ~ слав. *lěti, praes. 1.sg. *lězŏ, 3.sg. *lězetъ || см. [Дыбо 2000a: 349–350].

От глаголов подвижного акцентного типа:

1. слав. *klětvá, acc.sg. *klětvŏ > *klětъvŏ [схрв. klětva, схрв. диал. посавск. klětva (зафиксировано М. Каповичем 1.09.2007), ст.-хорв. XVII в. (Ю. Крижанич) **КЛѢТВА** Гр. 29, 49, 52; польск. klątwa] ~ слав. praes. 1.sg. *klьnŏ, 3.sg. *klьnеть || см. [Дыбо 2000a: 268].

2. слав. *pastvá, acc.sg. *pastvŏ > *pāstъvŏ [ст.-хорв. XVII в. (Ю. Крижанич) **ПАСТВА** Гр. 29; польск. диал. *pāstwa (по [Kucala: 253]: *he pācf'ubuj_sē*)] ~ слав. *pāsti, praes. 1.sg. *pāsŏ, 3.sg. *pasětъ || см. [Дыбо 2000a: 355].

3. слав. *plytvá, acc.sg. *plytvŏ > *plýtъvŏ [ст.-хорв. XVII в. (Ю. Крижанич) **ПЛѢТВА** Гр. 29, **ПЛѢТВА** Гр. 52; ст.-чешск. plýtva и совр. чешск. ploutev] ~ слав. *plŏvŏ, *plovětъ и *plýnŏ, *plynětъ (а.п. с) || см. [Дыбо 2000a: 286, 318–319, 329].

4. слав. *pręstvá, acc.sg. *pręstvŏ > *prěstъvŏ [чешск. pŕástva] ~ слав. *prěsti, praes. 1.sg. *prĕdŏ, 3.sg. *prĕdětъ || см. [Дыбо 2000a: 354].

5. слав. *žьratvá, acc.sg. *žьratvŏ > *žьrātъvŏ [русск. жратва] ~ слав. praes. 1.sg. *žĕrŏ, 3.sg. *žerětъ || см. [Дыбо 2000a: 273].

6. слав. *vьrstvá, acc.sg. *vьrstvŏ > *vьrštъvŏ [польск. диал. vāštfa F., vāštef, vāštfe S. [Kucala: 112] ~ слав. *vьrĕti, praes. 1.sg. *vьrtĭŏ, 3.sg. *vьrtĭtĭ.

В. С долгими акутированными гласными

3. Балто-славянский суффикс $-\hat{o}t\text{-}o\text{-}/-\hat{o}t\text{-}\hat{a}\text{-}$ Таблица 8

Формы производных		А.п. производящих				
		Неподвижная (1-я)		Подвижная (2-я)		
		Акут (лит. 1)	Циркумфлекс, краткость (2)	Акут (3)	Циркумфлекс, краткость (4)	
Балт. adj. $-\text{uot}\text{-}a\text{-}/-\text{uot}\text{-}\bar{a}\text{-}$						
До действия закона де Соссюра	Sg.	m.	<i>miltuotas</i>	<i>duṁbluotas</i>	<i>tāukiuotas</i>	<i>kraujiuotas</i>
		f.	<i>miltuotā</i>	<i>duṁbluotā</i>	<i>tāukiuotā</i>	<i>kraujiuotā</i>
	Pl.	m.	<i>miltuotie</i>	<i>duṁbluotie</i>	<i>tāukiuotie</i>	<i>kraujiuotie</i>
		f.	<i>miltuotās</i>	<i>duṁbluotās</i>	<i>tāukiuotās</i>	<i>kraujiuotās</i>
Слав. adj. $-\hat{a}t\text{-}o\text{-}/-\hat{a}t\text{-}a\text{-}$						
После действия зак. Иллич-Свигыча	Sg.	m.	<i>vǔlnatъ</i>	<i>ženǎtъ</i>	<i>golvǎtъ</i>	<i>mōžǎtъ</i>
		f.	<i>vǔlnata</i>	<i>ženǎta</i>	<i>golvǎta</i>	<i>mōžǎta</i>
		n.	<i>vǔlnato</i>	<i>ženǎto</i>	<i>golvǎto</i>	<i>mōžǎto</i>

Примечание. Материалы по славянской реконструкции см. [Дыбо 1981b: 174], балтийская реконструкция и материалы в [Дыбо 2006b: 227–228]. Основные параметры балтийской акцентной системы производных с этим суффиксом были установлены уже Ф. де Соссюром (см. [Соссюр: 625]).

Можно привести также пример с двусложным доминантным суффиксом.

4. Балто-славянский суффикс $-\hat{i}n\hat{i}k\text{-}o\text{-}$

Балт. subst. $-\hat{i}n\hat{i}k\text{-}a\text{-}$ Таблица 9

Формы производных		А.п. производящих				
		Неподвижная (1-я)		Подвижная (2-я)		
		Акут (лит. 1)	Циркумфлекс, краткость (2)	Акут (3)	Циркумфлекс, краткость (4)	
До действия закона де Соссюра	Sg.	nom.	<i>áuksinīkas</i>	<i>viētīnīkas</i>	<i>darbinīkas</i>	<i>daržinīkas</i>
		gen.	<i>áuksinīkā</i>	<i>viētīnīkā</i>	<i>darbinīkā</i>	<i>daržinīkā</i>
		acc.	<i>áuksinīkā</i>	<i>viētīnīkā</i>	<i>darbinīkā</i>	<i>daržinīkā</i>
		instr.	<i>áuksinīkūo</i>	<i>viētīnīkūo</i>	<i>darbinīkūo</i>	<i>daržinīkūo</i>

Примечание. Балтийская реконструкция и материалы в [Дыбо 2006b: 214–218].

Ф. де Соссюр верно заметил, что литовская «грамматическая подвижность» ударения в именах довольно точно соответствует таковой в древнеиндийских и греческих атематических именах. Однако он ошибся, взяв за основу сравнения многосложные греко-арийские атематические имена. Если бы он обратил внимание на корневые греко-арийские атематические имена, то увидел бы, что их акцентная кривая значительно более точно соответствует акцентной кривой литовских имен с «грамматической подвижностью» ударения.

Ударение древнеиндийских и греческих корневых атематич. имён

Таблица 10

		др.-инд.	греч.
Sg.	nom.	<i>pād</i>	<i>πούς</i>
	gen.(-abl.)	<i>padás</i>	<i>ποδός</i>
	dat.	<i>padé</i>	<i>ποδί</i>
	acc.	<i>pādám</i>	<i>πόδα</i>
	instr.	<i>padā</i>	[-]
	loc.	<i>padí</i>	[*ποδί]
Pl.	nom.	<i>pādas</i>	<i>πόδες</i>
	gen.	<i>padām</i>	<i>ποδῶν</i>
	dat.(-abl.)	<i>padbhyás</i>	<i>ποσί</i>
	acc.	[<i>padás</i>] <i>púras</i>	<i>πόδας</i>
	instr.	<i>padbhís</i>	[-]
	loc.	<i>patsú</i>	[*ποσί]
Du.	nom.-acc.	<i>pādā, pādau</i>	<i>πόδε</i>
	gen.-loc.	<i>padós</i>	<i>ποδοῖν</i>
	dat.-abl.-instr.	<i>padbhyām</i>	<i>ποδοῖν</i>

В греческом подвижность ударения обобщена у всех корневых односложных атематических основ, но в древнеиндийском можно заметить реликты корневых односложных атематических основ с неподвижным накоренным ударением. Наличие этого акцентного типа в индоевропейском подтверждают и материалы других индоевропейских языков, сохранивших индоевропейский акцент или его рефлекс: балто-славянских и германских.

Особенность корневых атематических имен в германских, балтийских и славянских языках состоит в том, что, переходя в *i*-склонение или *o*-склонение (в германских *-an*-склонение), они сохраняли свой неподвижный или подвижный тип:

Неподвижные

1. герм. gen.pl. *nōsōm (др.-англ. *nosu* f. 'Nase', 'нос', gen.pl. *nosa* Brugmann Grdr.² II, 246) ~ лит. *nōsis*, gen.sg. *nōsies* (1); вост.-лит. gen.pl. *nōsū*; лтш. *nāss* 'Nasenloch, Nüster', 'ноздря'.

2. герм. nom.pl. **mūsiz* ~ gen.pl. **mūsōm* (др.-исл. *mús* f. 'Maus', 'мышь', nom.pl. *mýss* ~ gen.pl. *músa*; др.-англ. *mūs* 'Maus, Muskel', 'мышь, мышца', nom.pl. *mýs*, др.-в.-нем. gen.pl. *mūso* Brugmann Grdr.² II, 246) ~ слав. **myšь* (а.п. а: др.-русск. gen.pl. **мышен** Домостр. К. 51₃₀, 53₂₂; схрв. *mъш*, nom.pl. *mъши*, gen.pl. *mъша*; словен. *miš*, gen.sg. *míši*).

3. герм. nom.pl. **dūriz* ~ gen.pl. **dūrōm* (дат. *dør* [dø:'R] 'дверь', см. ОСА Словарь, 86; для атематического склонения в герм. см. др.-англ. gen.pl. *dura* Brugmann Grdr.² II, 245) ~ балт. gen.pl. **dūrōm* (лит. gen.pl. *dūry*, диал.(Тв.) nom.pl. *dūres*, gen.pl. *dūrū*) ~ слав. **dvъrь* (а.п. b).

4. герм. nom.pl. **kūwiz* ~ gen.pl. **kūwōm* (др.-исл. *kýr*; др.-англ. *cū* f. 'Kuh', nom.pl. *cū*, *cūe*, gen.pl. *cūa*; при подвижном акцентном типе мы ожидали бы появления форм с *Verschärfung*'ом).

5. балт. nom.pl. **pīles* ~ gen.pl. **pīlōm* 'замок' (2. а.п. сохраняется в ряде литовских диалектов при переводе в разряд *i*-основ, см. Иллич-Свитыч ИА, с. 59).

6. балт. nom.pl. **nāktes* ~ gen.pl. **nāktōm* 'ночь' (2. а.п. сохраняется в ряде литовских диалектов при переводе в разряд *i*-основ, см. Иллич-Свитыч ИА, с. 60).

Подвижный тип корневых атематических имен в германских, балтийских и славянских языках также сохранялся при переводе их в *i*-склонение или *o*-склонение:

Подвижные

1. герм. **auis-* ~ **auzōm* (гот. *auso* n. 'оу̅с, Ohr', 'ухо'; др.-исл. *eyra*; др.-англ. *ēare*, др.-фриз. *āre*); лит. gen.pl. *ausū*.

2. герм. **tūnþ-* ~ **tunðōm* (гот. *tunþus* m. 'одоу̅с, Zahn', 'зуб'; вероятно, реликты грамматического чередования обнаруживаются в др.-исл. *tǫnn* f., pl. *teð*; др.-англ. *tōþ*, loc.sg. *tēð* (< **tanði*), nom.pl. *tēð* (< **tanðiz*); лит. gen.pl. *dantiū*).

3. лит. *žvėrīs* m. '(wildes) Tier', 'зверь', acc.sg. *žvėrį*; вост.-лит. (Тв.) gen.pl. *žvėrū*; лтш. gen.pl. *zvėru*; слав. **zvěрь* (а.п. c).

4. слав. **krŭ*, acc.sg. **krŭvъ* f. 'Blut', 'кровь' (схрв. *krъv*, gen.sg. *krъvi*, instr.sg. *krъvъy*; словен. *krī*, *křv*, gen.sg. *krvī*; ср.-болг. [ст.-тырн.] nom.-acc. sg. procl. **и крѡвь** Зогр. Б149а; gen. sg. [i] **крѡви** Зогр. А28а, [Г] **крѡве** Зогр. Е405а, Соф.сл. 55б, **крѡве** Сб.764, 247а, gen. sg. procl. **и крѡве** Соф.сл. 78а; dat. sg. **крѡви** Сб.764, 242б, dat. sg. procl. **и крѡви** Соф.сл. 32б; instr. sg. **крѡвиж** Соф.сл. 48а; loc. sg. **въ...крѡви** Зогр. Б148б; nom.-acc. pl. procl. **и крѡви** Зогр. А181б; gen. pl. **крѡвѣи** Зогр. Б46а, **крѡвѣи** Зогр. Д135б, **крѡвѣи** Зогр. Б146б, но: **крѡвѣи** Зогр. Б44а).

5. лит. *širdis* (3 а.п.) ‘Herz’, ‘сердце’; лтш. *siřds* ‘Herz, Mut, Zorn’, ‘сердце, настроение, гнев’: вост.-лит. (Тw.) gen.pl. *širdū̃*; др.-лит. gen.sg. *širdės* DP 6436; nom.pl. *širdes* DP 393, gen.pl. *širdų̃* DP 5144.

6. ? герм. **nō(u)z* ~ **naku-i* (возможно, это чередование отразилось в др.-исл. *nór* m. ‘Schiff’, ‘корабль’ ~ *nōkkvi* m. ‘Boot’, ‘лодка’; ср. также: др.-англ. *naca*; др.-сакс. *nako*; др.-в.-нем. *nahho* ‘Nachen’, ‘челн, челнок, ялик’).

Таблица 11

		Неподвижная а.п.		Подвижная а.п.	
		др.-инд.	и.-е.	др.-инд.	и.-е.
Sg.	nom.	<i>nár</i>	< <i>*Hnér-s</i>	<i>pád</i>	< <i>*pód-s</i>
	gen.(-abl.)	<i>náras</i>	< <i>*Hnér-os</i>	<i>padás</i>	< <i>*pod-ós</i>
	dat.	<i>náre</i>	< <i>*Hnér-ei</i>	<i>padé</i>	< <i>*pod-éi</i>
	acc.	<i>náram</i>	< <i>*Hnér-m</i>	<i>pádam</i>	< <i>*pód-m</i>
	instr.	<i>*nárā</i>	< <i>*Hnér-ō</i>	<i>padā</i>	< <i>*pod-ō</i>
	loc.	<i>nári</i>	< <i>*Hnér-i</i>	<i>padí</i>	< <i>*pod-i</i>
Pl.	nom.	<i>náras</i>	< <i>*Hnér-es</i>	<i>pádas</i>	< <i>*pód-es</i>
	gen.	<i>*nárām</i>	< <i>*Hnér-ōm</i>	<i>padām</i>	< <i>*pod-ōm</i>
	dat.(-abl.)	<i>nṝbhyas</i>	< <i>*Hnṝ-bhyas</i>	<i>padbhyás</i>	< <i>*pod-bhyás</i>
	acc.	<i>náras</i>	< <i>*Hnér-ms</i>	<i>*pádas</i>	< <i>*pód-ms</i>
	instr.	<i>*nṝbhis</i>	< <i>*Hnṝ-bhis</i>	<i>padbhis</i>	< <i>*pod-bhis</i>
	loc.	<i>nṝsu</i>	< <i>*Hnṝ-su</i>	<i>patsú</i>	< <i>*pod-sú</i>
Du.	nom.-acc.	<i>gávā</i>	< <i>*g^uóu-ə1</i>	<i>pádā</i>	< <i>*pód-ə1</i>
	gen.-loc.	<i>gávos</i>	< <i>*g^uóu-ous</i>	<i>padós</i>	< <i>*pod-ós</i>
	dat.-abl.-instr.	<i>góbhyām</i>	< <i>*g^uóu-bhyām</i>	<i>padbhyām</i>	< <i>*pod-bhyām</i>

Достойна рассмотрения просодическая особенность, замеченная Кр. Стангом, греко-арийских числительных:

Числительные

Здесь, наряду с уже введенными выше маркировками: –, +, ̄, вводится маркировка ±. Сравнение с языками, у которых известен тоновый прототип просодической системы, отображением которого она является, позволяет предложить тонологическую интерпретацию этих маркировок: 1) – низкий тон, 2) + высокий тон, 3) ̄ восходящий тон, 4) ± нисходящий тон.

Числительные с рецессивными основами.

слав. *pětъ (а.п. *c*) ~ др.-инд. *pañca*; греч. *πέντε*
 слав. *děvętъ (а.п. *c*) ~ др.-инд. *náva*; греч. *(έν-)νέα*
 слав. *děšętъ (а.п. *c*) ~ др.-инд. *dása*; греч. *δέκα*

Ср. также греч. *ἑνδεκά* 'одиннадцать', *δωδεκά* 'двенадцать', *τρεῖσκαίδεκά* (м., f.), *τρεῖσκαίδεκά* (п.), гомер. *τρεῖσκαίδεκά* (м., f., п.) 'тринадцать'.

Числительные с доминантными основами.

слав. *sědmъ (а.п. *b*) ~ др.-инд. *saptá*; греч. *ἑπτά*
 слав. *osъmъ (а.п. *b*) ~ др.-инд. *aṣṭá*; греч. *ὀκτώ*

Склонение числительных в др.-инд.

Числительные с рецессивными основами

nom.-acc.	<i>pañca</i>	<i>náva</i>	<i>dása</i>
instr.	<i>pañcábhīḥ</i>	<i>navábhīḥ</i>	<i>dasábhīḥ</i>
dat.-abl.	<i>pañcábhyaḥ</i>		
gen.	<i>pañcānām</i>	<i>navānām</i>	<i>dasānām</i>
loc.		<i>pañcāsu</i>	<i>dasāsu</i>

Числительные с доминантными основами

nom.-acc.	<i>saptá</i>	<i>aṣṭá</i>
instr.	<i>saptábhīḥ</i>	<i>aṣṭábhīḥ</i>
dat.-abl.	<i>saptábhyaḥ</i>	<i>aṣṭábhyaḥ</i>
gen.	<i>saptānām</i>	<i>aṣṭānām</i>
loc.		<i>aṣṭāsu</i>

Относительно акцентовки *aṣṭá* в склонении (т.е. акцентной кривой этого слова) ср. сходное поведение акцентных валентностей в языках тубу (на тоновом уровне это, вероятно, связано с процессом понижения нисходящего тона перед непосредственно следующим за ним высоким или восходящим тоном). Так, отрицательный аорист от глагола *dak-* 'wollen' имеет, по-видимому, акцентовку: Sg.1. *dag.ər.dí*, 2. *dag.əm.mí*, 3. *dag.ə.ní*; Pl.1. *dakk.ər.dí*, 2. *dakk.əm.mí*, 3. *dakk.ə.ní* (то что акут в данном случае указывает не только высокий тон, но и место ударения, следует из пояснения Й. Лукаса: «Die vorhergehenden Silben...werden alle tieftönig» Lukas 1953, S. 108), тогда как в позитивной форме его ударение: Sg.1. *dag.ár*, 2. *dag.ám*, 3. *dág.u*; Pl.1. *dakk.ár*, 2. *dakk.ám*, 3. *dákk.u*. Это может указывать на то, что при порядке

«суффикс с переменным (нисходящим) тоном + суффикс с постоянным высоким тоном» (оба суффикса имеют плюсовые маркировки) ударение падает не на первый, а на второй суффикс. Примеры из северного диалекта показывают аналогичное ударение и в глаголах III группы: *hanā.nār.in* 'ich weiß nicht' (*hànà-* 'wissen'), при баритонированном глаголе *rājər.in* 'ich kann nicht' (*rák-* 'können'). Если это распределение в северном диалекте проходит и во II глагольной группе, примеры типа No: *ké.dak.e.n* 'er will nicht' (*dak-* 'wollen') смогли бы стать завершающим элементом в акцентной системе, описываемой при помощи трёх валентностей с градацией: - : ± : + (где ± будет рессивным по отношению к + и доминантным по отношению к -), ср.: **dak.ər.in*, **dak.ər*, *ké.dak.e.n* (Lukas 1953, S. 109; см. Дыбо 1995, с. 236–279, специально с. 263, сн. 18; или Dybo 1994, № 2, р. 29–50; № 3, р. 27–44, специально № 3, р. 41, note 18).

Таблица 12

		Подвижная а.п. многосложных атематических имен			Подвижная а.п. односложных атематич. имен	
		др.-инд.	греч.	и.-е.	др.-инд.	и.-е.
Sg.	nom.	<i>pítáa</i>	<i>πατήρ</i>	<i>*pətēr-ṣ</i>	<i>pád</i>	< <i>*pód-ṣ</i>
	gen.(-abl.)	<i>pítuh</i>	<i>πατρός</i>	<i>*pətr-ós</i>	<i>padás</i>	< <i>*pod-ós</i>
	dat.	<i>pitré</i>	<i>θυγατέρι</i> <i>*θυγατέρει</i> <i>*ποιμένει</i>	<i>*pətr-éi</i>	<i>padé</i>	< <i>*pod-éi</i>
	acc.	<i>pítaram</i>	<i>πατέρα</i>	<i>*pəter-ṃ</i>	<i>pádám</i>	< <i>*pód-ṃ</i>
	instr.	<i>pitrá</i>		<i>*pətr-á</i>	<i>padá</i>	< <i>*pod-á</i>
	loc.	<i>pítári</i>	<i>πατέρι</i>	<i>*pətér-i</i>	<i>padí</i>	< <i>*pod-i</i>
Pl.	nom.	<i>pítarah</i>	<i>πατέρες</i>	<i>*pəter-es</i>	<i>pádas</i>	< <i>*pód-es</i>
	gen.	<i>pítṛṇám</i>	<i>πατρῶν</i>	<i>*pətr-óm</i>	<i>padám</i>	< <i>*pod-óm</i>
	dat.(-abl.)	<i>pítṛbhyas</i>		<i>*pətr-ḥbhyas</i>	<i>padbhyás</i>	< <i>*pod-bhyás</i>
	acc.	<i>pítṛṇ</i>	<i>πατέρας</i>	<i>*pəter-ṃs</i>	<i>pádas</i>	< <i>*pód-ṃs</i>
	instr.	<i>pítṛbhṛs</i>	<i>πατρῶφι</i>	<i>*pətr-ḥbhṛs</i>	<i>padbhṛs</i>	< <i>*pod-bhṛs</i>
	loc.	<i>pítṛsu</i>	<i>πατράσι</i>	<i>*pətr-ḥsu</i>	<i>patsú</i>	< <i>*pod-sú</i>
Du.	nom.-acc.	<i>pítarā</i>	<i>πατέρε</i>	<i>*pəter-ə₁</i>	<i>pádā</i>	< <i>*pód-ə₁</i>
	gen.-loc.	<i>pít(a)rós</i>	<i>πατέροιν</i>	<i>*pətr-ous</i>	<i>padós</i>	< <i>*pod-ós</i>
	da.-ab.-in.	<i>pítṛbhyām</i>	<i>πατέροιν</i>	<i>*pətr-ḥbhyām</i>	<i>padbhyám</i>	< <i>*pod-bhyām</i>

То, что в слове элемента, предшествующего окончанию, и в греческом и в древнеиндийском мы встречаемся с отражением процесса $(-)\Rightarrow(\mp)$ в позиции перед доминантным $(+)$ -формантом, достаточно убедительно было показано С.Л. Николаевым, установившим баритонезу *nomina activa* с рецессивными корнями в греческом и баритонезу имен на *-tra-* с рецессивными корнями в древнеиндийском:

Таким образом, ударение на элементе, предшествующем доминантному окончанию, было результатом, по-видимому, тоновой ассимиляции слогового отрезка этого элемента, подобной той, которая установлена в балто-славянском (балто-славянская метатония). Очевидно, что неначное ударение рецессивных словоформ и в греч., и в др.-инд. вторично и должно объясняться последующими фонетическими или морфонологическими процессами.

В 1892 г. в своей диссертации «Об акуте и циркумфлексе в индоевропейских языках» [Hirt 1892] Г. Хирт выдвинул контракционную теорию возникновения интонационных различий конечных долгих слогов. Эта теория фактически объясняет и акцентуационную валентность балто-славянских падежных окончаний тематических и *-ā*-основ.

Балтийские падежные окончания *-o-* и *-ā*-основ и их валентности и интонации.

o-основы

Nom. sg. лит. *-as* < балт. **-as* < и.-е. **-o-s*.

Gen. sg. лит. *-ō* < др.-лит. (Мажвидас) *-ā* < балт. **-ā* (слав. *-ā*) < **-āt* < **o-at* (< **oH₂et*).

Dat. sg. *-ōi* < **-o-* + *-ei*, где **-o-* — тематический гласный, а **-ei* — окончание dat.sg. атематического склонения.

Acc. sg. лит. *-ā* < балт. **-āñ* < и.-е. **-om* < **-o-* + **-m/-m̃*, где **-o-* — тематический гласный, а **-m/-m̃* — окончание acc.sg. атематического склонения.

Instr. sg. лит. *-ū* < **-uō* < **-ō* < **-o-* + *H*, первоначальное количество и дифтонгический характер этого окончания раскрывается в соответствующих формах членного прилагательного: *geriuoju*. (в слав. из-за падежной омонимии заменено на *-омь*, по аналогии с *и-* и *i-*основами).

Loc.sg. лит. *-iē* < балт. **-ai/ei* < **-oi/ei* < **-o/e-* + *-i*; сохранился только в наречиях: лит. adv. *namie* 'дома', диал. *artie* 'близко, вблизи', *orie* 'снаружи, на дворе' (*oras* 3 'воздух'), *tolie* 'далеко, вдали', *vakarie* 'вечером' (от первичного *vakaras* 2 'вечер') и *vakarie* 'вече-

ром' (*vākaras* 3 < 2 'вечер'), сев.-зап. жемайт. *šúokei šáltei* 'при таком холоде'. В древнелитовских текстах встречаются формы на *-ieje*: *Dieweie* (Bretke), *Dieweie* (MT), *Paneie* 'in Domino' (Mažv.), — что свидетельствует, по мысли Хр. Станга, о длительном сохранении в ритуальном языке форм loc.sg. на *-ie*, которые в дальнейшем были перестроены по аналогии с формами loc.sg. f. на *-oje, -ėje*.

Voc. sg. лит. *diēve*, русск. *бо́же*, греч. *ἄδελφε*, др.-инд. *déva*, где *-e* — тематический гласный с рецессивной маркировкой.

Nom.-acc. du. лит. *-ũ* < *-uō* < **-ō* (< **-o-* + *-H₁*); по-видимому, следует отказаться от **-ō* + *-e*, а исходить из новой трактовки греч. *-ε* в *ῥοσε* (*-ε* < *-αι*) и параллелизма этой флексии с флексиями nom.-acc. du. *i-* и *u-*основ: *-ī* и *-ū*).

Dat.-instr. du.: dat. du. лит. **-ąm₊*, ср. лит. *dievám*, instr. du. **-am₊*, ср. лит. *dievam̃*; ср. подобное же распределение во мн. числе: dat. pl. **-ąmus₊* — *galvoms*, instr. pl. **-am̃s₊* — *galvomis*.

Gen. pl. лит. *-ũ* < балт. **-ōñ* < и.-е. **-o/-e* + **-ōm̃*, где **-o/-e* — тематический гласный, а **-ōm̃* — окончание gen.pl. атематического склонения.

Dat. pl. др.-лит. *-am₊* < и.-е. **-om₊* < **-o* + **-m₊*, где **-o-* — тематический гласный, а **-m₊* — окончание dat.pl. атематического склонения.

Acc. pl. лит. *-us*, чл. форма прилагательных *-úosius* || < **-uōns* < **-ōns*, согласуется с др.-инд. *deván*.

Instr. pl. лит. *-ąis* (др.-инд. *-aiḥ*, греч. *-οις*, оск. *-úis, -ois*, лат. *-īs*, слав. *-ŭ* [ст.-слав. *-ы*]) < **-ōis*.

Nom.-acc. pl. н. лит. **-ą*, ср. лит. *keturiólíka* 'четырнадцать' < **keturiō-* + *lieka*. Маркировка устанавливается по славянским соответствиям.

ā-основы

Nom. sg. **-ā* < **-o-* + *H₂*, лит. *mergà* ~ *gerà*, чл. форма *geróji*. Парадоксальным является эффект появления в форме nom.sg. доминантной акцентуационной валентности, т.е. как бы *-ā* < **-o-* + *H₂*

Gen. sg. **-ās* < **-e/oH₂-* + **-e/o_s*, где **-o/-e* — тематический гласный, *-H₂-* — формант основы женского рода, а **-e/o_s* — окончание gen.sg. атематического склонения.

[*ī/ā*-основы дают в nom.sg. **-ī*: лит. nom.sg. *patì* ~ gen.sg. *pačiōs*; др.-инд. nom.sg. *devī* ~ gen.sg. *dēvyáh*; гот. nom.sg. *mawi* ~ gen.sg. *taujos*; ст.-слав. nom.sg. f. *несѣщи* ~ gen.sg. f. *несѣща*.

Форма nom.sg. раскрывается подобным же образом как и форма
nom. sg. $\bar{a}$ -основ: $*\bar{i} < *i + H_2$.

Форма gen.sg. $*\bar{i}\tilde{a}s < *ie/oH_2 + *e/os$.]

Dat.sg. $*\bar{a}i$ (циркумфлекс) $< *e/oH_2 + -ei$.

Acc.sg. $*\bar{a}n < *\bar{a}m < *e/oH_2\bar{m} / *e/oH_2\bar{m}$.

Хр. Станг предполагает: балто-слав. $*\bar{a}n < *e/oH_2\bar{m}$, в других и.-е. языках $*\bar{a}m < *e/oH_2\bar{m}$.

Instr.sg. $*\bar{a}n < *\bar{a} + N?$, ср. лит. instr. sg. *rankà* (вост.-лит. *rankù*), чл. ф. прилаг. *mažája*, ср., однако, слав. $*oi\hat{o}$ (ст.-слав. *ржкож*, в др.-инд. *-aya*, в RV более старая флексия $\bar{a}$, по акцентным парадигмам корневых атематических имен эта флексия доминантна). Это противоречие между славянским и древнеиндийским, с одной стороны, и балтийским, с другой, может быть снято, если предположить, что флексия instr. sg. $*\bar{a}n$ наводила доминантность (метатонию) на непосредственно предшествующий элемент (корень): $*g\acute{a}l\bar{u} + *\bar{a}n \Rightarrow *g\acute{a}l\bar{u}\bar{a}n$ с дальнейшим выравниванием интонации корня. Носовой исход специфичен для балто-славянского.

Loc.sg. балт. $*\bar{a}i + *e\bar{n}$: лит. *žiemojė*; в слав. не распространенная форма: $*\bar{a}i$. В др.-инд. распространенная форма: *asvāyām*.

Voc. sg. $*\bar{a} (< *e?)$.

Nom.-acc.du. лит. $\bar{i} < -ie < *aH_2\bar{i} < *eH_2\bar{i}$ (ср. nom.-acc.du. п. др.-инд. *karmanī*, ст.-слав. *рци*):

Dat.-instr.du.: dat. $\bar{o}m < *\bar{o}m$; instr. $\bar{o}m < *\bar{o}m$.

Nom.pl. $*\bar{a}s < *eH_2es$.

Gen.pl. лит. $\bar{u} < *uo\bar{n} < *\bar{o}n < \text{и.-е. } *e-H_2 + *\bar{o}m$: гот. *gibo*.

Dat.pl. др.-лит. $*\bar{a}m\bar{u}s$: лит. *galvoms* (Дяукша: *šakômus*), ст.-слав. *женамъ*, гот. *gibom*. Это окончание, очевидно, раскрывается следующим образом: $*\bar{a}m\bar{u}s < *e/o-H_2 + m\bar{u}s$.

Acc.pl. ? лит. $*\bar{a}s < ? *\bar{a}ns$: лит. (зап.) *žiemàs*, чл. ф. прилагательного *gerásias*. Фонетически закономерным окончанием acc. pl. f. $\bar{a}$ -основ в вост. лит. должно было бы быть $*-us$, но такого окончания там нет. Вост. лит. acc. pl. $-as < *\bar{a}s$, чл. форма прилаг. (Тверечюс) $\bar{a}śas$, ср. сев.-зап. жемайт. $\bar{u}oses$ (но диал. Pagramantis показывает *bá-ltanšes*); в лтш. $*\bar{a}ns$ должен был дать $*-us$, тогда как там $-as$: *siēvas*, чл. форма *mažās*, т.е. восточнолитовские, северо-западножемайтские и латышские формы восходят к $*\bar{a}s$, ср. др.-инд. *asvāh*, гот. *gibos*. Но в лит. литературном и в зап. лит. диалектах во всяком случае в прилагательных, что обнаруживается в чл. формах, мы имеем явно $*\bar{a}ns$, в прусском это окончание явно присутствует и в существительных ($\bar{a}$ -основах): *rānkans*, *gennans* и т.д. По-видимому, в (зап.) литовском и прусском инновация: назальность введена по аналогии с

о-основами м. рода, первоначально у прилагательных. Это относится и к славянским языкам, что вводит дополнительный фактор неопределенности в праславянскую реконструкцию.

Instr.pl. лит. $\bar{o}m\dot{i}s$ < $*\bar{a}m\dot{i}s$, лит. *žiemomìs*, ср. ст.-слав. **женами**. Долгота конечного $\bar{i}$ - устанавливается также и по внутрилитовским данным: в сев.-зап. жемайтском окончание *-mis*, при кратком *i* было бы $*-mes$.

Loc.pl. $*\bar{a}su$, сохранился в др.-лит. у Мажвидаса: *maldasu* (Kat. 38), в диал. (Тв.) *šakàsù, žarnàsù* (Otrębski, 228 и след.), ср. ст.-слав. **ржахъ**, др.-инд. *ásvāsu*.

Таким образом, у *-o-* и *-ā-*основ с рецессивным корнем в балто-славянском согласно контурному правилу подвижная акцентная парадигма была первичной. Её индоевропейский характер очевиден. Специального объяснения требует колонная акцентовка окситон в древнеиндийском и греческом.

Следовательно, балто-славянская акцентная система существенно отличается от того, что удавалось увидеть из сравнения древнеиндийского и греческого языков и сравнения первого с рефлексамии глагольной акцентуации протогерманского. Главным конструктивным элементом балто-славянской просодической системы оказалась корневая морфема: от ее просодического характера зависело, какой акцентный тип выберет производное с данным корнем: одни корни не допускали сдвига акцента со своего слога и сохраняли накоренное ударение во всех словоформах и производных (если только какие-либо специальные фонетические обстоятельства не вызывали этот сдвиг), другие — позволяли сдвиги акцента, если за ними следовали морфемы (суффиксы или окончания), характеризовавшиеся просодическими особенностями, характерными для корней первого типа.

Ведийская и древнегреческая акцентные системы относятся в значительной мере к *системам категориального акцента*. В языках категориального акцента акцентные типы выбираются в зависимости от лексической, грамматической или лексико-грамматической категории основ. Так в ведийском презентные основы I и IV классов выбирают неподвижное накоренное ударение, VI и X классов — неподвижное насуффиксальное ударение, а презентные основы II, III, V, VII, VIII и IX выбирают подвижный акцентный тип с ударением на окончании и на элементе, непосредственно предшествующем окончанию, и эта акцентная сдвижка обусловлена степенью аблаута в слоге элемента, предшествующего окончанию; в греческом подвижный акцентный тип выбирают атематические корневые имена. Это

же обычно предполагается и для ведийского (хотя в ведийском наблюдаются реликты и неподвижного акцентного типа у корневых атематических имен). В тематических именах как в греческом, так и в ведийском подвижный акцентный тип отсутствует, они выбирают неподвижные акцентные типы с колонным ударением. То же относится к *-i-* и *-u-*основам. Это различие балто-славянской и греко-арийской акцентных систем могло бы быть воспринято как свидетельство их гетерогенности (и в этом отношении легко понять и оправдать Е. Курьловича [Kurýłowicz 1958], сделавшего определенные и довольно решительные шаги в этом направлении), однако уже в самом начале сравнительно-исторических исследований в области акцентологии был замечен ряд соотношений и соответствий, указывавших на генетическую связь этих систем. Эти соотношения очень четко описал Ф. де Соссюр (особенно в [Соссюр. Литовская акцентуация]), фактически включив балтийскую акцентологию в индоевропейскую сравнительно-историческую грамматику. А затем В.М. Иллич-Свитыч [Иллич-Свитыч 1963] доказал генетическое тождество акцентологических материалов, образующих эти соотношения. Дело в том, что две греко-арийские акцентные системы (греческая и ведийская) сохраняют следы старого парадигматического состояния в виде двух акцентных типов непроемных имен, генетически тождественных (по распределению) двум типам акцентных парадигм балто-славянского. Поправка в это распределение была внесена С.Л. Николаевым [ОСА, Словарь: 53–74] и мной [Дыбо 2011b, Дыбо 2011c, Дыбо 2011d].

После работы Ф. де Соссюра и особенно после работы В.М. Иллич-Свитыча основные усилия акцентологов были направлены на попытки объяснить, как из колонной окситонной акцентной парадигмы, зафиксированной греческим и ведийским, могла возникнуть подвижная акцентная парадигма, характерная для балто-славянского. Однако подвижность акцента в парадигме слова — это проблема частная и поэтому вторичная, основным вопросом сравнительно-исторической акцентологии является, как возникла разноместность ударения. Эта проблема включает в себя и деление основ на баритонные и окситонные, и деление словоформ на оротонические и энклиномены.

Наблюдения над парадигматическими акцентными системами показывают, что они в ходе исторического развития проявляют тенденцию преобразования в категориальные акцентные системы посредством генерализации определенных акцентных типов в опреде-

ленных категориях основ. Случаев противоположного процесса пока не обнаружено.

Исследование протогерманской акцентной системы в глаголе показало ее парадигматический характер. Это совершенно надежно доказано для глаголов с корнями на нешумные (см. [Дыбо 2010]), а правило Клуге достаточно надежно подтверждает парадигматический выбор акцентных типов для глаголов с корнями на шумные (см. [Дыбо 2011a]). Таким образом протогерманская акцентная система по своей организации оказалась значительно более близкой к балто-славянской, чем к греко-арийской. Единственно, что ее объединяет с греко-арийской, это, по-видимому, колонный характер акцентных парадигм. Парадигматическая организация акцентной системы глагола в корпусе первичных глаголов с корнями на нешумные обнаружена и в кельто-италийских языках.

Типологическое сравнение систем парадигматического акцента с тоновыми системами обнаруживает явную близость первых к *системам лексического тона*. Правильнее было бы говорить о *системах морфемного тона*, но обычно при описании языков подобных тоновых систем (т.е. при наличии разных тоновых классов корневых морфем) говорят о лексическом тоне, с добавлением указания на наличие также грамматического тона, если наблюдается также различие в тонировании аффиксальных морфем; см. например, [Tucker and Bryan 1966: 30–31, 63–64, 86, 143, 170, 207, 263, 337, 408, 449].

Кроме того, оказалось, что во всех случаях, когда относительно генезиса систем парадигматического акцента удастся построить достаточно убедительные сравнительно-исторические гипотезы, они возводятся к системам лексического тона. Это заставило меня выдвинуть *тоновую гипотезу* генезиса балто-славянской акцентуационной системы. В сущности для балто-славянского эта гипотеза может уже считаться доказанной: подвижность акцента в акцентной парадигме, выбор акцентных типов производных, система метатонии. Протогерманская акцентная система в проявляемых частях хорошо согласуется с балто-славянской и получает доказанные данные для объяснения ряда особенностей германского консонантизма.

Но индоевропейское ударение, восстанавливаемое посредством сравнения систем древнеиндийского и греческого языков и прагерманских данных (отраженных рефлексацией согласных по закону Вернера), никогда не рассматривалось в этой типологической плоскости. Более того, ряд постулатов, из которых исходили индоевропейцы, занимавшиеся проблемами индоевропейского акцента, явно противоречат результатам акцентологической реконструкции. Од-

ним из таких постулатов, от которого необходимо отказаться в первую очередь, является убежденность в *непосредственной* связи индоевропейского аблаута с индоевропейским акцентом.

Как же относится эта балтославянская акцентная система и, по-видимому, акцентная система западных индоевропейских языков к греко-арийской акцентной системе и, соответственно, к греческой, индоиранской, иранской, индоарийской и ведийской акцентным системам?

Этот вопрос был в значительной степени решен или, во всяком случае, радикально приближен к решению С.А. Старостиным и С.Л. Николаевым в работе [Николаев, Старостин 1982].

Написанная двумя молодыми тогда компаративистами статья «Парадигматические классы индоевропейского глагола» использовала приём внутренней реконструкции, блестяще разработанный Ф. де Соссюром в двух его основных исследованиях: в «Мемуаре» и в статьях о литовской акцентной системе. Опираясь на связанное с акцентной парадигмой презенса в балтославянском глаголе распределение глагольных категорий (в основном, типов аориста и презенса), авторы проводят анализ распределения глагольных категорий в ведийском, греческом и латинском. В результате устанавливается два класса глагольных корней: 1-й класс = доминантные корни в балтославянском; 2-й класс = рецессивные корни в балтославянском. Гипотеза о том, как и почему распределялись и перераспределялись глагольные категории в отдельных индоевропейских языковых группах и языках, кратко изложена в статье и требует, конечно, дальнейших проверок и уточнений. Сейчас речь не об этом. Уже в статье С.А. Старостин нашел способ проверить, отражались ли в ведийском на просодическом уровне и как отражались те просодические особенности, которые отразились в балтославянском в виде «доминантности» и «рецессивности». Так как сами глаголы кроме выбора определённых глагольных категорий соответствующих просодических различий не показывали, он обратился к тематическим deverbativam (*nomina actionis*), которые по значению были распределены на *nomina passiva* и *nomina activa*. Их акцентовка оказалась связанной с валентностью глагольного корня и просодическим характером тематического гласного. Тематический гласный *nomina activa* оказался тем же, который обнаруживается в суффиксах, вызывающих метатонию в балтославянском (т.е. доминантным). Что же представлял собой этот *доминантный тематический гласный*? Впервые мы встретились с ним при анализе суффикса **-āk-* (см. [Дыбо 1981: 259; подробнее Дыбо 2009: 58–59], при этом, конечно, были рассмотрены

все *-k*-суффиксы и установлено, что «метатония» (как собственно метатония, так и просто преобразование рецессивного адъективного суффикса вместе с его соединительным гласным в доминантный субстантивный) не связана с консонантной частью суффикса и лишь относительно связана с соединительным гласным: при долгом гласном акут преобразуется в циркумфлекс, при кратком появляется лишь доминантность. То, что эту «метатонию» можно связать лишь с тематическим гласным показывает феномен герм. **frōdaz* < **frōpás* adj. 'klug, weise' ~ лит. *prōtas* (2) subst. 'ум, разум, рассудок'. Обе основы — девербативы. Но одна (германская) — адъективный девербатив, другая (балтийская) — субстантивный девербатив. На следующем этапе С.Л. Николаев установил подобный же механизм в отглагольном суффиксальном словообразовании. Основы с суфф. *-to* можно оценивать двояко: и как отглагольные суффиксальные образования, и как образования от страдательных причастий (отглагольных прилагательных); но образования с суфф. **-dlo-/-tlo-* — это уже чисто отглагольные суффиксальные субстантивы. Таким образом доминантный тематический гласный обычно применялся в образовании субстантивных девербативов, являясь суффиксом этих девербативов или входя в состав суффиксов, служивших для образования отглагольных субстантивов.

Ниже я привожу материал С.А. Старостина, снабдив его маркировками, отражающими просодическую характеристику (валентность) соответствующих балтославянских морфов: доминантная валентность отмечается знаком (+), рецессивная валентность, соответственно, — знаком (–). Вторичная доминантность, возникшая в результате тоновой ассимиляции доминантной валентностью слогов с рецессивной валентностью, — знаком (±).

I. Девербативы от доминантных глагольных корней (от глаголов 1-го класса):

а) *nomina activa*

1. др.-инд. *ajá-* m. (V.) 'гонение', 'treiben' (и 'Treiber') : др.-инд. *ájati* 'гонит', 'treibt', Т.: *ájati* 'drives toward, comes toward' RV. | авест. *azaiti* ; греч. ἄγω, лат. *ago*; др.-исл. inf. *aka*, praet. *ōk* | Turner I, 49 (1090); Mayrhofer I, 23;

2. др.-инд. *eṣá-* m. (RV.) 'желание, выбор', 'Wunsch, Begehren, Wahl' : др.-инд. *iccháti* 'желает, ищет', 'sucht, wünscht' | авест. *isa'ti*; др.-в.-нем. *eiscōn* 'forschen, fordern'; лит. *ieškóti* 'suchen'; ст.-слав.

искати || Grassmann 303; Turner I, 122 (2531), 219 (4105); Mayrhofer I, 85;

3. др.-инд. *kará-* (RV.) 'делание; рука ('делающая')' : др.-инд. *kṛnóti* 'делает'; авест. *kəṛnao'ti*; лит. *kūrti* 'bauen', лтш. *kuřt* 'Feuer anmachen, heizen' || Turner I, 140 (2779); Mayrhofer I, 258;

4. др.-инд. *tuñjá-* (RV.) 'натиск, толчок', 'Andrang' : др.-инд. *tunákti* 'бьёт, толкает'; 3 pl. *tuñjánti* 'pushes, urges' || Turner I, 333 (5850); Mayrhofer I, 509, 511;

5. др.-инд. *toḍá-* (V.) 'укол, удар', *toḍá-* m. 'der Stachler, Antreiber' (vom Sonnengott als dem Lenker der Sonnenrosse) RV : др.-инд. *tudáti* 'бить, колоть'; гот. *stautan* || Turner I, 340 (5968); Mayrhofer I, 511;

6. др.-инд. *bandhá-* (RV.) 'связывание; путы ('то, что связывает')' : др.-инд. *badhnáti* 'связывает'; гот. *bindan*, др.-в.-нем. *bintan* || Turner I, 515 (9136); Mayrhofer II, 406;

7. др.-инд. *bodhá-* (V.) 'понимание, разум' : др.-инд. *búdhyate* 'знает, понимает', *bódhati* 'wacht, ist aufmerksam, beachtet, versteht' || Turner I, 528 (9314); Mayrhofer II, 438, 449;

8. др.-инд. *bhañgá-* (RV.) 'разрушение; волна ('разрушающая')' (поглощающая, изматывающая?) : др.-инд. *bhunákti* 'ломает, разрушает', 'genießt, benützt, verzehrt' || Turner I, 531 (9353); Mayrhofer II, 507;

9. др.-инд. *bhedá-* (V.) 'расщепление' (но в Ригведе *bhedá-* может значить и 'щель', т.е. 'результат расщепления', хотя такая семантическая трактовка и сомнительна) : др.-инд. *bhinátti* 'расщепляет', 'spaltet, zerschlägt, durchsticht, bricht ein'; лат. *findere* 'spalten'; гот. *beiten* 'beißen' || Turner I, 548 (9610); Mayrhofer II, 500;

10. др.-инд. *marká-* m. 'Versehrung (der Sonne), d. h. Verfinsternung [von *mṛc*] (RV. 853,20) 'повреждение, ранение', 'Vernichtung, Tod' > 'затмение'; ср. словен. *solnčni mrák* 'солнечное затмение'; авест. *mahrka-* m. 'Tod, Verderben, Vernichtung'; ст.-слав. мракъ, в.-луж. диал. и старо-луж. (Jord.) *mrók*, gen.sg. *mróka 'туча, облако' (см. Дыбо 1963: 61, для подтверждения а.п. *d* ср. в.-луж. *mróćić so* 'покрываться тучами; темнеть, погружаться во мрак' : др.-инд. *mṛcyati* 'вредит, ранит', *marcáyati* 'beschädigt, versehrt'; авест. *mark-* 'verderben, zerstören, schädigen, töten', *məṛənčaiti* 'versehrt, zerstört'; (или к лат. *murcus* 'verstümmelt'; ср.-в.-нем. *morgen* 'schlaff' или греч. *βλάπ-τω* 'schädige', Mayrhofer II, 593–594) || Mayrhofer II, 593–594; Pok. 737; ЭССЯ 19: 234–236.

11. др.-инд. *yāmá-* m. 'Lenkung' in *su-yāmá* (RV.) 'управление, руководство' : др.-инд. *yáhati* 'сдерживает, обуздывает, управляет', аор. *yámati, yámat*; || Turner I, 602 (10422); Mayrhofer III, 2–3;

12. др.-инд. *śāsá-* (AV.) ‘Schwert, Schlachtmesser’, ‘нож (‘режущий’)’: др.-инд. *śāsti* (Br.) ‘режет’; *śastrá-* n. ‘instrument for cutting’ ŚBr. (T. 12367), *śastra-* n. ‘Messer, Schwert, Mordwaffe’ (Br., usw.) (так Mayrhofer III, 319; у Фасмера *śastrám* ‘нож’) || лат. *castrāre* ‘abschneiden, verschneiden’; греч. *κεάζω* ‘spalte’; греч. *κέστρον* ‘Brennspatel, Bezeichnung einer Waffe’ (Wack. II/2, 702); слав. **kosǎ*, akk.sg. **kòsŏ* (а.п. b) || Turner I, 716–717 (12367); Mayrhofer III, 319; Frisk I, 806; Фасмер II, 345; Pok. 586;

13. др.-инд. *sāvā-* (RV.) ‘Somapressung, Somaspende’, ‘выжимание сомы’: др.-инд. *sunóti* ‘preßt aus, keltert’, ‘выжимает’; авест. *hu-* ‘auspressen’ in *hunyāi* ‘soll auspressen’; др.-в.-нем. *sou*, др.-ирл. *suth* ‘Saft’ || Mayrhofer III, 482–483;

14. др.-инд. *skambhá-* m. ‘Stütze, stützender Pfeiler’ (RV.) ‘колонна, поддержка, опора (‘то, что поддерживает’)’: др.-инд. *skabhñāti* ‘stützt, befestigt’, ‘подпирает, поддерживает’; авест. *fra-skamba-* m. ‘Stützbalken, Vorhalle’, *fra-sčimbana-* n. ‘Stütze, Balken, Brückenbalken’, *fra-sčimbayōit* ‘er soll befestigen’ || Turner I, 786 (13639); Mayrhofer III, 507;

15. др.-инд. *ghaná-* m. ‘das Erschlagen; Keule; Zermalmer, Vernichter’ (RV.) ‘убийство’, ‘дубина’, ‘уничтожитель, разрушитель, истребитель’: др.-инд. *hanti* ‘schlägt, tötet’ (RV.) ‘бьёт, убивает’; авест. *ǰa’nti* ‘schlägt, trifft, verwundet, tötet’; греч. *θείνω* ‘töte’; хет. *kuenzi* ‘erschlägt, tötet’, лат. *dē-fen-d-ō* ‘wehre ab’; др.-ирл. *gonim* ‘verwunde, töte’; лит. *giñti* ‘(Vieh auf die Weide) treiben’, *ginti* ‘wehren, schützen’; слав. **gъnǎti*, praes. 1.sg. ***ženŏ*, 3.sg. ***ženetъ*, l-part. *gъnǎlъ*, f. *gъnǎla*, n. *gъnǎlo*; слав. **žęti*, praes. 1.sg. **žьnŏ*, 3.sg. **žьnetъ* ‘жать, жну’ || Turner I, 238 (4423); Mayrhofer I, 357, III, 575–577; Дыбо 2000: 236, 258, 263; Дыбо 1982: 241–248.

16. др.-инд. *dāvā-* m. ‘Waldbrand, Brand’ (AV., ŚB.; durch falsche Abstraktion aus ep.kl. *davāgni-* m. ‘Waldbrand, Feuer in einem Waldbrand’ auch *dāvah* m. ‘Wald’ MBh.) ‘пожар (‘сжигающий’)’: др.-инд. *dunóti* ‘жжёт’; греч. *δαίω* ‘zündet an’, perf. *δέδηε* ‘steht in Flammen’; др.-ирл. *dōim* ‘brenne’; др.-в.-нем. *zuscen* ‘brennen’ || Turner I, 361 (6311); Mayrhofer II, 49–50;

17. др.-инд. *vāká-* m. ‘Spruch, Lied’, *-vāká-* ‘Rede, redend’ (RV.) ‘говорение, заговор, формула’: др.-инд. *vivakti* ‘redet, spricht, sagt’, ‘говорит’; авест. *vak-* ‘sagen, sprechen’; греч. *εἶπον* ‘sprach’ (< **[e]-ue-uaq^h*-); прус. *enwackēmai* ‘wir rufen an’ || Mayrhofer III, 221;

18. др.-инд. *deśá-* m. ‘Ort, Gegend’ (AV.) ‘место’ (как видно по однокоренному слову *diś* ‘указание; направление; место’, значение ‘место’ является производным от исходного значения ‘указание’), ср.

авест. *daēsa-* m. 'Zeichen, Omen' : др.-инд. *diśāti, dideṣti* 'zeigt, führt vor (einen Zeugen), legt dar', 'показывает'; греч. *δείκνυμι* 'zeige', лат. *dīco* 'sage'; гот. *ga-teihan* 'anzeigen', др.-в.-нем. *zeigōn* 'zeigen' || Turner I, 374 (6547); Mayrhofer II, 43–44, 65;

19. др.-инд. *āṅkā-* m. 'Biegung, Haken' (RV) 'крюк'⁵ ('нечто согнутое'); авест. *āka-* 'Haken'; греч. *ῥυκος* 'Widerhaken', 'рыболовный крючок'; лат. *uncus* adj. 'gekrümmt', subst. 'Haken', *ancus* "qui aduncum brachium habet...", ром. "Ellbogen, Wegkrümmung" : др.-инд. *āñcati* 'biegt, krümmt', 'сгибать' (но есть и вариант *ācati*) || Turner I, 5 (100); Mayrhofer I, 19, 22, 24; WH I, 46, WH II, 816;

20. др.-инд. *kāśā-* m. 'Husten' (AV) 'кашель' ('состояние кашляния')⁵ : др.-инд. *kāśate* 'hustet', 'кашлять'; брет. *pas*; др.-в.-нем. *h(w)uosto* 'кашель'; лит. *kósėti*, praes. 1.sg. *kósiu*, 3.sg. *kósi* 'husten', лтш. *kāsēt* || Mayrhofer I, 206; Fraenk. 283–284; Фасмер II, 214–215;

21. др.-инд. *kārā-* m. 'Beifallsruf, Siegesgesang' (RV.), 'песня' ('то, что поют')⁵ : др.-инд. *carkarti* 'erwähnt rühmend', 'петь, воспевать'; греч. *καρκαίρω* 'erdrohne'; др.-исл. *hrōdr* m. 'Ruhm, Lob', др.-в.-нем. *(h)ruom* (= нем. *Ruhm*) || Turner I, ; Mayrhofer I, 201, 377; Pok. 530.

22. др.-инд. *kṛayā-* m. 'Kauf, Kaufpreis' (AV), 'purchase', 'покупка, цена' ('то, что куплено')⁵ : др.-инд. *krīṇāti* 'kauft', 'покупать'; хотаносакск. *ggändä* (**hrinati*, Konow 54) 'er kauft', перс. *harīdan* 'kaufen'; греч. *πρίασθαι* 'kaufen'; др.-ирл. *crīth* 'Kauf', 'плата, купля', валл. *prid* 'orrigneratio'; ст.-слав. **оукриѣнѣ** 'куплен' свидетельствует о баритонезе восстанавливаемой праславянской формы **krītos* (в ст.-слав. баритонированные причастия на *-to-* были заменены причастиями на *-eno-*) || Turner I, 165 (3581); Mayrhofer I, 277, 279; Дыбо 1961b, 18.

Эта окситонеза девербативов с доминантным корнем уже во время работы над статьей (1981 г.) не могла вызвать удивления, так как ещё в 1978 г. авторы опубликовали тезисы доклада [Николаев, Старостин 1978], в которых приводилось около двух десятков ведийских окситонированных имен в отличие от соответствующих древнегреческих имен, показывавших баритонезу, а еще раньше (1972 г.) мною был приведен список имен языка шина, сохранившего древнеиндийский акцент, которые в отличие от ведийских окситонированных соответствий имеют баритонезу, соответствующую баритонезе других индоевропейских языков, сохранивших индоевропейский акцент или его рефлексы. Для самого явления (сдвигка акцента на плюсовой платформе на второй плюс [последний?]) характерно, что оно

⁵ В статье эта основа рассматривалась как *potinum passivum* от рецессивного корня.

наблюдается лишь в том случае, если эта платформа начинает словоформу.

b) nomina passiva

1. др.-инд. *áñśa-* m. 'Anteil' (RV.) 'часть, доля' ('нечто достигнутое'); авест. *qsō* 'Partei': др.-инд. *ásnóti* 'erlangt, erreicht', 'достигает'; авест. *qšnao'ti* 'gelangt hin zu etwas, erreicht'; греч. *ἐνεγκ-εἶν, ἐνεύκαι* aor. 'herbeischaffen, davontragen'; лат. *nactus* (und *nanctus*) *sum, nancisci* 'erlangen'; др.-ирл. *ro-icc* 'erreicht', *do-icc* 'kommt'; гот. *ganah* 'es reicht = genügt'; лит. *nėšti*, praes. 1.sg. *nešù* | Mayrhofer I, 13, 60; Frisk I, 512–513; Pok. 316–318.

2. др.-инд. *édha-* m. 'Brennholz' (RV.) 'дрова' ('нечто сжигаемое'); греч. *αἶθος, -ov* 'Feuerbrand'; лат. *aedēs* 'Haus' (< *'häuslicher Herd') : др.-инд. *inddhé* 'entzündet, entflammt', 'зажигает, сжигает'; греч. *αἶθω* 'brenne' | Mayrhofer I, 88, 128;

3. др.-инд. *gárta-* m. 'Grube, Loch' (Brahm.) 'яма' ('нечто вырезанное, выкопанное') (неясно звонкое *g-* в *garta*.) : др.-инд. *kṛntáti* 'schneidet', 'режет'; авест. *kəṛntati* 'schneidet, schindet'; др.-в.-нем. *scrindan* 'bersten, aufspringen'; лит. *kiṛsti*, praes. 1.sg. *kertù* 'hauen', др.-русск. *очерести* 'установить границу', русск. цслав. **чрѣсти**, praes. 1.sg. **чръту** 'резать' | Mayrhofer I, 327, 173; Fraenk. 258; Фасмер IV, 349;

4. др.-инд. *póśa-* m. 'Gedeihen, Mehrung' (RV.) 'процветание; счастье' ('результат роста' = 'процветание') : др.-инд. *púśyati* 'blüht, gedeiht; nährt, kräftigt', 'растёт, процветает'; греч. *φῶσα* f. 'Hauch', 'Blasebalg', 'Blasé, Blähung'; лат. *pustule* 'Blasé'; русск. *пыхать*, praes. 1.sg. *пыху́*, словен. *píhati*, praes. 1.sg. *píšem* 'дуть, раздувать (огонь)' | Mayrhofer II, 318; Frisk II, 1055–1057; Фасмер III, 421; Pok. 847.

5. др.-инд. *bhóga-* m. 'Genuß, Besitz, Nutzen' (RV.) 'удовольствие, радость, еда; выгода, преимущество' ('объект или результат вкушения, наслаждения') : др.-инд. *bhunákti* 'genießt, benützt, verzehrt', 'вкушает, наслаждается'; лат. *fungor* 'genieße, erleide, überstehe' | Turner I, 549 (9625); Mayrhofer II, 507; WH I, 566; Pok. 153.

6. др.-инд. *móha-* m. 'Igrewerden, Wahn, Verwirrung' (AV.) 'ошибка, недоразумение' : др.-инд. *múhyati* 'verwirrt sich, wird ire, wird bestürzt', 'ошибается, впадает в заблуждение' | Turner I, 598 (10360); Mayrhofer II, 662;

7. др.-инд. *yóga-* m. 'Anschirung, Unternehmung' (RV.) 'состояние запряжённости; поездка; работа; упряжка' ('нечто запряжённое' или 'результат запрягания') : др.-инд. *yunákti* 'schirrt an, spannt an,

verbindet', 'связывает; запрягает'; авест. *yaog-* 'anspannen, anschirren'; греч. *ζεύγνυμι* 'schirre an, verbinde', лат. *iungō* 'verbinde'; лит. *jūngiu* 'spanne ins Joch' | Turner I, 609 (10526); Mayrhofer III, 20–21; Frisk. I, 609, 615; WH I, 730; Pok. 509.

8. др.-инд. *véda-* m. 'Kenntnis, Einsicht; Veda, heiliges Wissen' (RV.) 'священное знание, веда' ('результат знания, узнавания') : "Ved. *véda* = aw. *vaēdā*, *vaēda* = gr. *οἶδε* = got. *wait* usw. 'weiß' ist ererbtes Präterito-Präsens, das sich perfektisch zu **ueid-* 'sehen' stellt, während dessen Aorist **(e)uidet* 'fand' andererseits zu *vindāti* führte; sekundär wurden zu der Bedeutung 'wissen' wieder Präsensformen gebildet: др.-инд. 1.sg. *védmi*, 3.sg. *vétti* 'знать'; прус. *waidimai* 'wir wissen' | Mayrhofer III, 256–257;

9. др.-инд. *séka-* m. 'Ausgießen, Samenerguß, ausgegossener Trank' (RV.) 'вылитый напиток': др.-инд. *siñcāti* 'gießt, gießt aus, begießt', 'льёт'; авест. *hinčā'ti* 'begießt, gießt aus'; др.-в.-нем. *sīhan* 'сеиен', др.-англ. *sēon* 'ausfließen', *sīgan* 'versiegen, herabsickern'; слав. **sьkāti* > **sьcāti*, supin **sьcātъ*, praes. 1.sg. **sьčijō*, 3.sg. **sьčītъ* (на неподвижный акцентный тип этого глагола указывают словен. *scānje* n. 'das Narnen' (ср. словен. *spānje* n. 'das Schlafen' от глагола того же класса, но подвижного акц. типа: а.п. *c*) и девербатив **sьсь* (др.-русск. *сьць*; схрв. диал. *сѣч* [RJA t. XIV, 424]; словен. *sěč* m. 'моча') Plet. 461, 541 | Turner I, 783 (13580); Mayrhofer III, 464–465; Фасмер III, 815–816;

10. др.-инд. *sárga-* m. 'Guß, Erguß, Dahinschießen, Geschoß' (RV.) 'поток; творение; спешка' ('нечто испускаемое или сотворённое', 'состояние испускаемости') : др.-инд. *srjáti* 'entsendet, entläßt, schießt ab, gießt aus', 'испускает; творит'; авест. *hərəzanti* 'sie entsenden', *ura-ŋhar²štāe* 'zu übergießen', *hu-fra-ŋharšta-* 'gut losgelassen', *haomō.aŋhar²zāna-* 'die Filter des Haoma bildend', парфян. *hirz-* (part. *hišt*) 'lassen, verlassen', ср.-перс. *hištan* (3.sg. *hilēt*) 'lassen, verlassen, zu-lassen', ново-перс. *hištan* 'entlassen'; др.-ирл. *selg* f. 'Jagd'; ср.-в.-нем. *silken* 'tropfend niederfallen, sich senken (Wolken)' | Turner I, 766 (13266); Mayrhofer III, 445, 497–498; *yóga-* m. 'Anschirrung, Unterteilung' (RV.) 'состояние запряжённости; поездка; работа; упряжка' ('нечто запряжённое' или 'результат запрягания') : др.-инд. *yunákti* 'schirrt an, spannt an, verbindet', 'связывает; запрягает'; авест. *yaog-* 'anspannen, anschirren'; греч. *ζεύγνυμι* 'schirre an, verbinde', лат. *iungō* 'verbinde'; лит. *jūngiu* 'spanne ins Joch' | Turner I, 609 (10526); Mayrhofer III, 20–21; Frisk. I, 609, 615; WH I, 730; Pok. 509.

11. др.-инд. *háya-* m. 'Roß' (RV.) 'конь' ('нечто погоняемое') : др.-инд. *hinóti* 'treibt an, feuert an; schleudert; fördert, hilft', 'гонит, погоняет'; авест. *zaēnahvant-* 'wachsam, regsam', *zaēni.budra-* 'eifrig

wachend', *zaēman-* n. 'Wachen, Wachsein', *vī-zōišta-* 'regsamst'; сюда же, вероятно, названия оружия и некоторых предметов: авест. *zaēna-* m. 'Waffe', *zaya-* m. 'Gerät, Waffe', *zayan-* 'bewaffnet', ср.-перс. *zēn* 'Waffe, Rüstung', ново-перс. *zīn* 'Sattel'; лангобард. *gaida* f. 'Speer', др.-англ. *gād* 'Stachel, Spitze' | Mayrhofer III, 578, 595–596;

12. др.-инд. *chānda* m. 'der Gefallende, Schmeichler oder Buhle' (RV.) 'тот, кто нравится, кого любят' : др.-инд. *chantti*, также *chādati* 'scheint, gefällt', 'нравится; кажется', аор. *acchān*, *acchāntsuḥ*; ср.-перс. *pasandīdan* 'genehmigen', ново-перс. *pasand* 'angenehm' | Turner I, 273 (4983a); Mayrhofer I, 403–404;

13. др.-инд. *jāmbha-* m. 'Zahn, Fangzahn' (RV.) 'зуб' (исходное значение 'росток' как результат прорастания); греч. *γόμενος* 'Zahn; Pflanz, Nagel'; албан. *dhëmb* 'Zahn'; лит. *žambas* 'край; угол; острый конец бревна' а.п. 2 в ряде жемайтских и центральноаукштайтских говоров при а.п. 4 в других говорах; слав. *zǫbъ, ген. *zǫba > *zǫbà а.п. *d* (Николаев 2012: 153) : др.-инд. *jāmbhate* 'жевать, ломать' (исходное значение 'прорастать, прокалывать', ср. лит. *žėmbėti* 'keimen', praes. 1.sg. *žėmbu*, R.-M., Nesselmann 542, Kurschat; 3.sg. *žėmba* Kurschat и *žėmbi* в Dusetos [Būga Raštai II, 465], на неподвижный акцентный тип указывает акцентовка инфинитива; а также лит. *žėmbti* 'косо обрезать, скашивать', с приставками: praes. 3.sg. *atžėmbia* 'он откашивает', *nužėmbia* 'он скашивает', *pražėmbia* 'он прокашивает' (LKŽ), который также относится к неподвижному акцентному типу | Turner I, 283 (5137); Mayrhofer I, 419; Fraenk. 1288–1289; Николаев 2012: 153.

14. др.-инд. *lāva-* m. 'Abschnitt' (Brahm.) 'отрезок' ('нечто отрезанное') : др.-инд. *lunóti*, *lunāti* 'schneidet, schneidet ab', 'режет, отрезает'; лит. *liautis* 'abgeschnitten warden, verstümmelt warden'; лтш. *ļaut*, praes. 1.sg. *ļaujū* oder *ļaiņu* 'erlauben, gestatten, zulassen, einräumen' | Turner I, 637 (10974); Mayrhofer III, 93, 106–107; Fraenk. 362–383; Frisk II, 150; Pok. 681.

15. др.-инд. *gōha-* m. 'Versteck, Lager' (RV.) 'укрытие' : др.-инд. *gūhati* 'verbirgt, verhüllt', 'прячет(ся)'; авест. *gaoz-*, др.-перс. *gaud-* 'verbergen'; авест. *gūzra-* 'verborgen, geheim'; ? др.-исл. *gýgr* f. 'Unholdin, Riesin', исл. *gýgur* 'Trollweib', норв. *gygr*, *jyvr*, *gjøger* 'Hexe', др.-датск. *gyg* 'Unterirdischer'; ? лит. *gūžti*, praes. 3.sg. *gūžia* 'сажать в теплое место; сажать под крылья; закрывать крыльями; тепло покрывать, накрывать' | Turner I, 233 (4343); Mayrhofer I, 342, 350; Fraenk. 179–180; Pok. 450.

16. др.-инд. *áya-* m. 'Gang' (RV.) 'ход, бег'; авест. *ayō* : др.-инд. *éti* 'geht', 'идёт'; авест. *aēti*, др.-перс. *aitiy*; греч. *εἶσι*; лат. *it*; ст.-лит. *eīti*; слав. *jьdetь (а.п. *b*) || Turner I, 26 (585); Mayrhofer I, 46, 128;

17. др.-инд. *kráma-* m. 'Schritt, Gang, Art und Weise' (RV.) 'способ, порядок; шаг, ход' : др.-инд. *krámati*, *krámate* 'schreitet aus, geht', 'ступает'; ново-перс. *ḥirāmađ* 'schreitet, geht' || Turner I, 185 (3577); Mayrhofer I, 277, 278;

18. др.-инд. *sráma-* m. 'Ermüdung, Erschöpfung' (RV.) 'усталость, напряжение' : др.-инд. *srámyati* 'wird müde, müht sich ab', 'устаёт'; греч. *κρέμαμαι* 'hänge, schwebe', *κρημνός* 'Abhang, Berghöhe', др.-в.-нем. *hirmen* 'ruhen, rasten' || Turner I, 735 (12682); Mayrhofer III, 390–391;

19. др.-инд. *róha-* 'Aufsteigen; Wachsen' (AV.) 'подъём, рост' : др.-инд. *ródhati*, *róhati* 'wächst, steigt empor, besteigt', 'поднимается'; авест. *raod-* 'wachsen', *vī-raodahe* 'du wächst heran'; гот. *liudan* 'wachsen', др.-сакс. *liodan* 'wachsen', др.-в.-нем. *ar-leoten* 'wachsen, aufwachsen'. || Turner I, 628 (10860); Feist 332–333; Mayrhofer III, 81, 77–78; Pok. 684.

20. др.-инд. *jóša-* m. 'Zufriedenheit, Genüge' (RV.) 'удовольствие' (только в выражениях *jóšam ā*, *ánu jóšam* 'в удовольствии, по (своему) вкусу') : др.-инд. *jušáte*, *jóšati* 'hat gern, findet Gefallen, genießt', 'вкушать, наслаждаться'; авест. *zaoš-*, *zīzuš-* 'sich einer Sache erfreuen', хотано-сакс. *ysūšde* 'er schätzt, freut sich daran'; греч. *γεβομαι* 'koste'; албан. *desha* 'ich liebe'; лат. *dē-gūnō* (< *-*gus-nō*) 'koste'; др.-ирл. *asa-gū* 'er wünsche'; гот. *kiusan* 'erproben' || Mayrhofer I, 445, 441; Feist 312–313; Pok. 399.

21. др.-инд. *váša-* m. 'Wunsch, Begehren' (RV.) 'желание' (в основном в выражениях *vásān ánu*, *ánu vašā* 'по (своему) желанию') : др.-инд. *vášti* 'will, wünscht, verlangt', 'желать, хотеть'; авест. *vas-* 'wollen'; греч. *έκόν*, крит. *φεκόν* 'freiwillig'; хетт. *uek-mi* 'wünsche, fordere' || Turner I, 667 (11430); Mayrhofer III, 170–171;

22. др.-инд. *róda-* m. 'Weinen, Jammer' (AV.) 'жалобный крик' : др.-инд. *róditi* 'weint, klagt, brüllt', 'кричать'; авест. *raod-*, *raoþ-* 'jammern', *raostā* 'jammerte'; лат. *rūdere* 'schreien, brüllen'; др.-в.-нем. *riozan* 'weinen', лит. *ráudu* 'wehklage', лтш. *raūdāt* 'weinen', praes. 1.sg. *raūdu* и диал. *raūžu*, прерывистая интонация свидетельствует о рецессивности глагольного корня; || Turner I, 627 (10839); Mayrhofer I, 77; Fraenk. 704;

23. др.-инд. *śāsa-* m. 'Befehl' (RV)⁶ Др.-инд. корень I кл., ср. корневой презенс *śāsti* 'strafft, züchtigt, beherrscht, befiehlt, unterweist,

⁶ В статье учтено как актив с рецессивным корнем.

lehrt', тематический аор. *ásiṣat*, part. *śiṣánt*; авест. *sāh-* 'lehren, heißen': praes. 3.sg. *sāstī* 'lehrt', *sāstū* 'soll lehren', др.-перс. *ṣātiy* 'spricht, verkündigt' (< **ṣa(n)hati*, Meillet Gramm. 70); албан. praes. 1.sg. *thom* 'ich sage' (< *kēsmi), 3.sg. *thotë* (< *kē-ti, ср. греч. *ἀ-κῆ-ν* 'nicht sprechend'); лат. *cēnseō* 'begutachte, schätze, taxiere, meine, stimme ab'; ст.-слав. praes. 3.sg. **сѣтъ** 'inquit', 'говорит' || Mayrhofer III, 330–331; Mayrhofer EWA II, 632–633; WH I. 198–200; Orel Alb. 480.

Основы с последовательностью высокий слог—низкий слог (+ –) естественно надежно связывают силовой компонент акцента с высоким тоном. Эта группа основ достаточно верифицируется типологическим сопоставлением независимо от контурного правила.

II. Девербативы от рецессивных глагольных корней (от глаголов 2-го класса):

a) *nomina activa*

1. др.-инд. *ávaḥ* n. 'Gunst, Beistand, Befriedigung', 'милость, благосклонность' (к кому-либо, экзоактивное действие) : др.-инд. *ávati* 'freut sich, strebt zu, fördert, schützt, erfrischt', 'быть милостивым, любить'; авест. *avati* 'sorgt, hilft'; др.-ирл. *con-ōi* 'beschützt'; ср. армян. *aviun* 'Begierde', лат. *avēre* 'begierig sein, heftiges Verlangen tragen' || Turner I, 38; Mayrhofer I, 57, 58; WH I, 31.

2. др.-инд. *óṣa-* 'das Entflammen' в *dur-óṣa* (RV.) 'сжигание' : др.-инд. *óṣati* 'brennt', 'сжигать'; греч. εὔω 'senge'; лат. *ūrō, ussī, ustum, -ere* 'brenne, verbrenne, dürre aus'; др.-исл. *usli* m. 'Feuer', др.-англ. *ysla* 'glühende' || Turner I, 125; Mayrhofer I, 133; WH II, 841

3. др.-инд. *kálpā-* 'Ritus' (RV.) 'правило, порядок' ('нечто упорядочивающее, приводящее в соответствие') : др.-инд. *kálpate* 'gelingt, fügt sich, wird zuteil', 'подходить, соответствовать'; лат. *scalpere* 'ritzen'; гот. *halbs* adj. 'halb' (< *'geteilt') || Turner I, 149 (2941); Mayrhofer I, 183–184; WH II, 436–437; Feist 239;

4. др.-инд. *klóṣā-* m. 'Zuruf' (RV.) 'призыв': др.-инд. *króṣati* 'schreit', 'кричать, звать'; авест. *hraosa'ti, hraosye'ti* 'schreit'; греч. κραυγή 'Geschrei'; лит. *krauklys* 'Krähe', *kraūkti* 'krächzen', лтш. *kraūcināt* 'schreien, krächzen' || Mayrhofer I, 283, 281; Fraenk. 290.

5. др.-инд. *ghóṣā-* m. 'Lärm, Geschrei' (RV.) 'шум, звук' : др.-инд. *ghóṣati* 'ertönt, verkündet, ruft aus', 'звучать' (ursprüngliche Bedeutung "hört", vgl. ved. *ghoṣi* 'horche her!', *ā-ghoṣ-* 'auf etwas horchen, sich hören lassen', auch die ältere Bedeutung 'Ohr' für *ghóṣah*, und aw. *gaoš-* 'hören') || Turner I, 245 (4528); Mayrhofer I, 363–364;

6. др.-инд. *kéṭa-* м. 'Wille, Absicht, Verlangen, Aufforderung, Einladung' (RV.) 'желание, воля' (экзоактивное действие) : др.-инд. *cétati* 'nimmt wahr, beobachtet', 'понимать, знать; намереваться', *t-*Erweiterung zu *cikéti* 'bemerkt, nimmt wahr', siehe *cáyate* 'rächt, straft', *cāyati* 'nimmt wahr, hat Scheu, ehrt'; слав. *čajati, praes. 1.sg. *čájō, 3.sg. *čajèť 'erwarten, hoffen', а.п. с | Mayrhofer I, 265, 398–399, 385, 383; 376; Дыбо 2000: 300.

7. др.-инд. *cóḍa-* м. 'Stachel' (RV.) 'орудие погонщика, кнут' : др.-инд. *códati* 'treibt an, feuert an', 'гнать, погонять'; др.-англ. *scēotan* 'schießen, schlagen' | Turner I, 269 (4926); Mayrhofer I, 400–401;

8. др.-инд. *jáya-* м. 'zu besiegen, zu gewinnen' (Панини) 'заклинание для победы' : др.-инд. *jáyati* 'siegt, besiegt', 'побеждать' | Mayrhofer I, 419;

9. др.-инд. *jára-* м. 'Abnutzung, Aufreibung' (RV) 'использование, уничтожение' (Grassm. 479) : др.-инд. *jarati* 'zerreiben, abnutzen, aufzehren' > 'aufreiben, gebrechlich machen, alt machen', 'использовать, истощать(ся)' | Turner I, 283 (5145); Mayrhofer I, 420;

10. др.-инд. *tāṇa-* м. 'Faden' (V ?), 'tone' (MBh.), 'fibre' (Suśr.), 'нить, шнур' ('нечто вытянутое') (Николаев: Nomen activum: 'то, чем тянут, натягивают')⁷ : др.-инд. *tanóti*, *tanuté* 'spannt, zieht aus, breitet aus, dauert', 'тянет'; авест. *pa^{ri}.tanuya* 'ich will fernhalten', ново-перс. *tanaḍ* 'dreht, spinnt'; греч. *τανύω*, *τείνω* 'strecke, dehne'; лат. *tendō* 'spanne, dehne aus'; гот. *uf-banjan* 'ausstrecken', др.-в.-нем. *denen* (= нем. *dehnen*); лит. *tinti* 'schwellen', лтш. *tūt* 'winden, wickeln, flechten', метатония в лит. *tiñklas*, лтш. *tikls* 'сеть', слав. *těnetь/*tōnotь (а.п. с; словен. *tenĕt* 'задняя стенка невода') и баритонеза др.-инд. *tántram*; другое направление этимологизации: лит. *tingti* 'träge warden' и соответствующие славянские с расширением корня -g- | Turner I, 328 (5761, без указания др.-инд. ударения); Mayrhofer I, 475; Фасмер IV, 139–140.

11. др.-инд. *tára-* м. 'Überfahrt, Übersetzen' (RV) 'перевоз (через реку)' : др.-инд. *táratī* 'setzt über, fährt darüber, überwindet, übertrifft', 'переходить, перевозить'; авест. *ta^urvayēti* 'überwindet', др.-перс. *viya-tarayam* 'ich überquerte' | Turner I, 324 (5695); Mayrhofer I, 483, 480;

12. др.-инд. *dákṣa-* м. 'Fähigkeit' (RV) 'сила, воля, способность (к чему-либо)' : др.-инд. *dákṣate* 'ist fähig', 'быть способным' | Turner I, 349 (6116); Mayrhofer II, 10;

⁷ В статье основа относилась к *potina passiva* с доминантным корнем, в дальнейшем С.Л. Николаев изменил трактовку при анализе греческих основ, не указав, к сожалению, на необходимость такого же изменения в древнеиндийском, см. ОСА Словарь, с. 67 (11.) и ниже в списке греческих основ.

13. др.-инд. *phā́la-* m. 'Pflugschar', 'лемех' ('взрывающий землю' — если на самом деле является производным от *phalati*) : др.-инд. *phálati* 'birst, platzt auseinander, springt entzwei', 'лопаться' | Turner I, 510 (9072); Mayrhofer II, 397, 393;

14. др.-инд. *bā́dha-* (RV) 'притеснение, нажим' (В Grassm. этой основы нет; есть Grassm. 906: *bādhá-* m. 'Bedrängniss'); ср. лит. *bādas* 'Hunger' (4 а.п.) : др.-инд. *bād̥hate* 'drückt, drängt, zwingt', 'подавлять, мучить' | Mayrhofer II, 425–426; Fraenk. I, 29;

15. др.-инд. *bhā́ga-* m. 'Herr', "Zuteiler", *bhāga-* m. 'Wohlstand, Glück, Besitz, Vermögen' (RV) 'даритель, господин; счастье' : др.-инд. *bhājati* 'verteilt, teilt zu, wird teilhaftig, empfängt, genießt', 'наделять' | Turner I, 531 (9346); Mayrhofer II, 457–458, 458–459, 462–463;

16. др.-инд. *bhā́ra-* m. 'das Mitnehmen, Davontragen, Gewinn, Beute' (RV) 'захват добычи' : др.-инд. *bhārati* 'trägt, stützt, nährt, hegt, pflegt, erhält, führt, bringt', 'нести'; авест. *bar̥ti* 'trägt, bringt, gebiert'; греч. *φέρω*; армян. *berē* 'trägt'; фриг. *αβ-βερет* 'attulit'; албан. *bie* 'bringe, trage, führe'; гот. *baira* 'trage'; слав. **bĕrŏ* 'nehme, sammle', 3. sg. **berěť*; inf. **bĕrāti* ~ sup. **bĕratъ*; аог. 1. sg. **bĕrāхъ*, 2.-3. sg. **bĕra*; l-part. **bĕralъ*, f. **bĕralá*, n. **bĕralo*; part. praet. act. m. nom. sg. **bĕravъ* ~ **bĕravъ sĕ*, f. nom. sg. *bĕravъšĭ*; но при этом также: редкое ведийское *bharti* 'несет' (RV. 173,6), авест. *bar̥tū*; греч. гомер. *φέρτε* и словен. диал. l-part. *brāl*, sup. *brāt* 'zu sammeln' | Turner I, 534 (9393); Mayrhofer II, 476–477, 473–476; WH I, 483–485; Дыбо 1982b, 123.

17. др.-инд. *vā́ja-* m. 'Kraft, Stärke; Schnelligkeit (des Rosses); Kampf, Wettkampf; Kampfpreis' (RV) 'борьба, сила, укрепляющее средство' : др.-инд. *vajati* 'быть сильным'; лат. *vegĕre* 'munter sein, antreiben'; гот. *wakan* 'wachen' | Turner I, 669 (11477); Mayrhofer III, 182; Feist 547–548.

18. др.-инд. *vā́ra-* m. 'Wahl, Wunsch, Begehrt' (RV.) 'желание' (в выражении *vāram ā́* 'nach Belieben', 'по (своему) желанию')⁸ : др.-инд. *vṛṇā́ti* 'wählt, wählt aus, zieht vor, wünscht, liebt, mag', 'желать, выбирать'; авест. *var-* 'wählen, auswählen, sich entscheiden', *vər̥ntē* 'er erwählt sich'; лат. *velle* 'wollen'; гот. *wiljan* 'wollen', praet. ind. 3. sg. *wilda* Мс. 6:19, 1. pl. *wildēdum* 1 Thess. 2:8; 2. pl. *wildēduþ* Skeitr. 47, 3. pl. *wildēdun* Мс. 9:13, conj. 2. pl. *bildēdeip* Mt. 1 1:14; др.-исл. praet.

⁸ Данная основа также относилась к *nomina passiva* с доминантным корнем, но результаты исследования славянских и германских соответствий заставляют изменить ее характеристику.

ind.1.sg. *vilda*, *vildo*, *vildak* НН II 15,2; др.-англ. *wolde*; др.-фриз. (вост.) *welde*, (зап.) *wolde*; др.-сакс. *wolda* и *welda*, др.-в.-нем. праet. *wolta* (реже *welta*), opt. *wolti*] || слав. *velěti, praes. 1.sg. *věljō, 3.sg. *velītь || Turner I, 659 (11308); Mayrhofer III, 245–246; Pok. 1137; Дыбо 2011.

19. др.-инд. *váha-* м. 'Zugtiers Schulter' (AV) 'плечо вьючного животного' ('то, что везет'); греч. $\rho\acute{\alpha}\chi\omicron\varsigma$ LS 1281 с первоначальным значением 'то, что везет', ср. архаичную семантику в поэт. $\tau\rho\acute{\upsilon}\chi\alpha\lambda\omicron\iota$ $\rho\acute{\upsilon}\chi\alpha\iota$ 'колёса', букв. 'быстрые возила (колесницы)' у Еврипида (Eur. $\tilde{\epsilon}\tilde{\alpha}$ 146). Развитие этого значения привело к семантике 'повозка'; слав. *vōzъ, gen.sg. *vōza > *vozà (а. п. *d*) : др.-инд. *váhati* 'везти' || Turner I, 668 (11452); Mayrhofer III, 177–179; ОСА, Словарь: 65–66; Николаев 2012: 135–136.

20. др.-инд. *várdha-* м. 'Fördern, Gelingenlassen' (RV) 'укрепление, усиление' ('стимулирование роста') : др.-инд. *várdhati* 'vermehrte, vergrößert, kräftigt', 'расти'; авест. *var^od-* 'augere', *vər^ozda-* 'groß' || Turner I, 663 (11373); Mayrhofer III, 157–158;

21. др.-инд. *śánsa-* м. 'Lob, Preis, Gebet, Segen, Huld' (RV) 'восхваление; проклятие'; ср. авест. *sāngha-* м. 'Verkündigung' : др.-инд. *śānsati* 'preist, lobt, verkündet, spricht feierlich aus, gelobt', 'хвалить, восхвалять'; ср. авест. *sāngha^{tī}* praes. 3.sg. 'erklärt, spricht aus', 1.pl. *sānghāmahi* 'wir sprechen aus'; лат. *cēnseō* 'stimme für etwas, spreche eine Entscheidung aus, schätze'; ст.-слав. praes. 3.sg. **сѣтъ** 'inquit', 'говорит' || Mayrhofer III, 284–285; Mayrhofer EWA II, 599–600;

22. др.-инд. *śókā-* м. 'Licht, Flamme' (RV); 'Leid, Qual, Kummer', 'пламя, боль'; авест. *ātrə.saoka-* м. 'Feuerbrand', перс. *sōg* 'Trauer, Kummer' : др.-инд. *śócati* 'leuchtet, glüht, brennt', 'пылать, жечь'; авест. *soak-* 'brennen, flammen'; хотано-сакск. *sūjs-* 'brennen'; ср.-перс. *swč-*, парф. *swč-* 'brennen'; будд. согд. *swč-* 'entflammen'; перс. *sōhtan* 'verbrennen' || Turner I, 732 (12619); Mayrhofer III, 377–378;

23. др.-инд. *śádha-* м. 'Ausführung' (RV) 'исполнение' : др.-инд. *śādhati* 'ist erfolgreich, gelangt zum Ziel, gedeiht', 'достигать цели, исполнять', *sādhi-* 'zum Ziel führend, gerade, richtig, wirksam', *sādhiṣṭha-* 'geradest, am meisten fördernd' (RV.); авест. *hā^tdišta-* 'am besten zum Ziel führend', *aštra-ṇhād-* 'mit der Peitsche lenkend' || Turner I, 769; Mayrhofer III, 456;

24. др.-инд. *stáva-* м. 'Lob, Preis' (RV) 'восхваление' : др.-инд. *stāuti* 'preist, lobt, besingt, ruft an', 'воспевать, прославлять'; авест. *staomi* 'ich preise', *stao^ti* 'preist, besingt'; греч. $\sigma\tau\epsilon\upsilon\tau\alpha\iota$ 'gibt feierlich kund, macht sich anheischig, verspricht, droht, behauptet' || Turner I, 789 (13691); Mayrhofer III, 519–521;

25. др.-инд. *háva-* m., n. 'Ruf, Anrufung' (RV) 'зов, призыв'; авест. *zava-* m. 'Ruf'; словен. *zòv* 'Ruf' : др.-инд. *hávate* 'ruft, ruft an, ruft herbei', 'звать'; авест. *zaváti* 'ruft verwünschend an', *zavante* 'sie rufen sich [von selbst] verwünschend an'; слав. praes. 1.sg. *zǝvǝ, 3.sg. *zovǝtǝ, l-part. *zǝvalǝ, f. *zǝvalǝ́, а.п. с || Mayrhofer III, 585–587; Дыбо 2000: 273, 482–483, 493, 505–506, 514–515, 528–529.

26. др.-инд. *móda-* m. 'Freude, Lust' (RV) 'радость, удовольствие' : *módate* 'erfreut sich, ist lustig', 'быть весёлым'; авест. *maodanō.kara-* 'Wollust bereitend'; греч. *μυδάω* 'bin feucht' || Mayrhofer II, 693;

27. др.-инд. *rāṇa-* m. 'Behagen, Ergötzen, Lust'; 'Kampf' (RV.) 'удовольствие; борьба' : др.-инд. *rāṇati* 'freut sich, wird befriedigt, ergötzt sich', 'получать удовольствие, наслаждаться' || Mayrhofer III, 36–37;

28. др.-инд. *hédā-* m. 'Zorn, Götterzorn' (RV) 'гнев' : др.-инд. *hīd-* 'zümen', *hedati* 'быть гневным, враждебным'; др.-инд. *hed-/hīd-* < **ǵheis-d-/*ǵhis-d-*, с корневым детерминативом *-d-* от **ǵheis-*, в др.-инд. *hi-na-s-/hi-m-s-*: *hinásti* 'verletzt, schädigt, zerstört' || Turner I, 818 (14158); Mayrhofer III, 601–602, 595; 611.

Эта группа основ показала, что в индоиранском произошла та же «метатония», что и в балто-славянском, т.е. в первично низкотональных слогах перед непосредственно следующим за ними высоким слогом произошло ассимилятивное повышение тона и возник восходящий тон, на который и сдвинулся силовой демаркационный акцент. То, что тон на слоге, предшествующем слогу с высоким тоном, следует рассматривать как восходящий тон, показывают не только типологические данные (такая рефлексация широко представлена в языках с регистровыми тонами, не только в языках сахарской семьи), но и характерная деталь ведийского: в представленных основах отсутствует та сдвижка акцента на следующий (высокий) слог, которую мы видели в первой группе основ.

b) *nomina passiva*

1. др.-инд. *aná-* m. 'Hauch, Atem' (Brahm.), 'дыхание' ('состояние дыхания' или 'нечто выдыхаемое') : др.-инд. *ániti* 'atmet', 'дышит' (AV: *ánati* и *anáti*), aor. *prá-ānīt* 'hat geatmet'; гот. *uz-anan* 'ausatmen', praet. *uz-on* 'hauchte aus', именное образование от этого глагола с рецессивным *-t*-суффиксом, по-видимому, отражено в скандинавском отыменном глаголе *andōn 'atmen' (др.-исл. *anda*) и в именах: др.-исл. *andi* m. 'Atem, Wind, Geist', др.-англ. *anda*, др.-сакс. *ando*, др.-в.-нем. *anto* 'Ärger, Zorn' (< *andōn), др.-исл. *ond* f. 'Atem, Seele' (< *andō); кельт. **ana-tlo-* (др.-ирл. *anāl*, валл. *anadl* 'Atem'); герм.

*án-ḡa-m н. 'Atem' в *us-án-ḡa-m н. (др.-англ. *oroð* 'Atem, Schnaufen'); др.-англ. *or-oð, or-uð, or-d* н. 'Atem' (< **uz-ánḡa-*), подтверждается отыменным глаголом: др.-англ. *ordian* 'atmen' | Mayrhofer I, 33; Feist 538; de Vries 9, 687; Falk-Torp I, 5; Holthausen AEEW 5, 6, 18–19, 242; Seebold 1970: 78–79; Orel 17–18, 18–19; Pok. 38; LIV 267; Дыбо 1961: 32.

2. др.-инд. *arká-* м. 'Strahl, Sonne, Feuer, Lied' (RV.) 'луч; восхваление, песнь' (семантическая трактовка сомнительна); армян. *erg* 'Lied'; др.-ирл. *erc* 'Himmel' : др.-инд. *arcati* 'strahlt, begrüßt, lob-singt', 'светить'; хетт. *arkuḡanun* 'ich betete'; тохар. АВ *yärk-* 'ehren' | Turner I, 28 (624); Mayrhofer I, 50; Pok. 340.

3. др.-инд. *arghá-* м. 'respectful reception of guest' ŚBr., 'value, price' Mn., 'Wert, Geltung, Preis' (V) 'цена; почетный дар' ('нечто заслуженное') : др.-инд. *arhati* 'ist wert, verdient, soll', 'заслуживать, стоить'; авест. *arʔa'ti* 'ist wert'; греч. *ἀλφεῖν* 'einbringen, verdienen' | Turner I, 28 (630); Mayrhofer I, 50, 53;

4. др.-инд. *khāná-* м. 'digging', 'Grube' (AV.), 'яма' ('то, что вырыто') : др.-инд. *khānati, khānate* 'gräbt', 'копает'; авест. *kan-*, др.-перс. *kan-* 'graben', согд. *qn-* 'graben'; сравнивают с авест. *scandayeiti* 'zerspaltet, zerbricht', *skānda-* 'Zerspaltung, Zerstören'; брет. *skant* 'dandruff' (< **sknto-*); др.-исл. *skinn* н. 'abgezogene Haut' (< *sknḡa), лит. *skinti* 'pflücken', лтш. *škīt* 'abblatten (Kohl), abstreifen (Hopfen), abpflücken, abrinden, (Strauch) abroden' | Turner I, 200 (3810); Mayrhofer I, 301; de Vries 493; Orel 338; Pok. 929.

5. др.-инд. *khādā-* м. 'food' (AV.), 'пища' ('то, что едят') : др.-инд. *khādati* 'kaut, zerbeißt, ißt', 'ест, жуёт'; армян. *xacanem* 'beiße' | Turner I, 203 (3864); Mayrhofer I, 308;

6. др.-инд. *gāhá-* м. 'depth, innermost recess', 'Tiefe' (RV.), 'глубина, внутренность' ('то, куда погружаются') : др.-инд. *gāhate* 'taucht unter, vertieft sich', 'погружается' | Turner I, 222 (4151); Mayrhofer I, 334–335;

7. др.-инд. *gará-* м. 'any drink', 'Trank, Gift' (AV), 'питьё' ('то, что пьют') : др.-инд. *girāti, girati, gṛṇāti* 'verschlingt, ißt', 'глокает, пьёт'; авест. *jarāti* 'schluckt'; греч. *βιβρώσκω* 'verzehre'; лит. *gėrti* 'trinken', praes. 1.sg. *geriù*, praet. 1.sg. *gėriau*, лтш. *dzer̃t* 'trinken, saufen, zechen', praes. 1.sg. *dzeru*, praet. 1.sg. *dzėru*; слав. praes. 1.sg. *zěro, 3.sg. *zěrěť / 1.sg. *zьrо, 3.sg. *zьrěť; l-part. *zьrlь, f. *zьrlá, н. *zьrlo; part. praet. pass. *pòzьrtь, f. *požьrtá | Turner I, 216 (4035); Mayrhofer I, 325, 335; Fraenk. 148–149; Дыбо 2000: 273, 266; 329–331. 501, 521.

8. др.-инд. *jará-* м. 'Flüstern' (Brahm.), 'шёпот' : др.-инд. *japati* 'murmelt, flüstert', 'шепчет' | Turner I, 282 (5120); Mayrhofer I, 417;

9. др.-инд. *jīvá-* 'living', m. 'any living being, vital breath', 'der Lebende, das Lebende' (RV.), 'живое существо', 'life' (MBh.), 'жизнь' ('то, что живёт' или 'состояние жизни') : др.-инд. *jīvati* 'lebt', 'живёт'; авест. *ǰva'ti*, *ǰava'ti*, согд. *jwī* 'lebt'; лтш. *dzīt* (ст.-лтш. praes. 1.sg. *dzīvu*); слав. praes. 1.sg. *živŏ, 3.sg. *živěť; part. praes. act. nom. sg. m. *živŭ, nom. pl. *živŏtjě; aor. 1.sg. *živъ, 2-3.sg. *živъ и *živѣ; l-part. *živъ, f. *živá, n. *živŏ; part. praet. act. m. nom. sg. *živъ; part. praet. pass. m. nom. sg. *prōživъ, nom. sg. f. *proživá | Turner I, 288 (5239); Mayrhofer I, 439; Дыбо 2000: 287–288, 330, 483, 496, 509, 515, 521.

10. др.-инд. *jávā-* (*jáva-* Pāṇ.) 'swift' (AV.), m. 'speed', 'Eile, Schnelligkeit, von Strömen und Rossen' (RV.), 'быстрота (поток, лошадей)' : др.-инд. *junāti* 'treibt an, fördert, regt an', *jávate* 'eilt', 'он быстрый; спешит' | Turner I, 284 (5166); Mayrhofer I, 424–425;

11. др.-инд. *tyāgá-* m. 'Hingabe' (Brahm.), 'гибель' : др.-инд. *tyājati* 'verläßt, läßt im Stich, gibt auf', 'покидает; погибает'; греч. *σέβομαι* 'scheue (die Götter), verehere', *σβέω* 'verscheuche, verjage, eile, stolziere' | Turner I, 341 (5985); Mayrhofer I, 529;

12. др.-инд. *damá-* (T: *dāma-*) m. 'self-restraint' (ŚBr.), 'Selbstbeherrschung' (Brahm.), 'самообладание, самоукрощение' (эндоактивное, следовательно, непереходное действие) : др.-инд. *dāmyati* 'ist zahm, bändig, bezwingt', 'укрощает' | Turner I, 353 (6176); Mayrhofer II, 35;

13. др.-инд. *dravá-* m. 'Lauf; Flüssigkeit' (V), 'бег; течение; жидкость' ('состояние или предмет бега') : др.-инд. *dravati* 'läuft, eilt', 'бежит' | Turner I, 378 (6623); Mayrhofer II, 73;

14. др.-инд. *dhvaṅsá-* m. 'Zerfall, Verfall, Untergang' (AV.), 'распадение, гибель, пропаша' : др.-инд. *dhvaṅsati*, *dhvaṅsate* 'verfällt, geht zugrunde, zerfällt zu Staub', 'рассыпается, разрушает(ся)' | Turner I, 395 (6895); Mayrhofer II, 117–118;

15. др.-инд. *nādá-* m. 'Brüller (= Stier)' (RV.), 'звук, рёв' : др.-инд. *nādati* 'tönt, brüllt, rauscht, schreit', 'шумит, ревет' | Turner I, 405 (7052); Mayrhofer II, 129–130;

16. др.-инд. *phaṅá-* m. 'Schaum' (Brahm.), 'сливки; пена' : др.-инд. *phaṅati* 'springt', 'прыгает; кипит, бурлит'; ? греч. *σφέλλω* < *σ-φελ-νω, др.-инд. *phal-* 'bersten' | Turner I, 507–508 (9042); Mayrhofer II, 390, 391;

17. др.-инд. *bādhá-* m. 'Bedrängniss', 'бедственное положение'; лит. *bādas* 'Hunger' (4 а.п.) : др.-инд. *bādhate* 'drückt, drängt, zwingt', 'подавляет, мучит' | Turner I, 520 (9204); Mayrhofer II, 425–426; Fraenk. I, 29;

18. др.-инд. *bhaksá-* м. 'Essen, Trank, Speise, Genuß (RV.), 'питьё, еда' ('то, что едят, вкушают') : др.-инд. *bhaksati* 'ißt, trinkt, genießt', 'ест, вкушает' | Turner I. 530 (9340); Mayrhofer II, 456–457;

19. др.-инд. *bhāgá-* м. 'Anteil, Besitz, Los, Eigentum' (RV.), 'часть, доля' ('то, что выделено'); авест. *bāga-* н. 'Teil, Los' : др.-инд. *bhājati* 'verteilt, teilt zu, wird teilhaftig, empfängt, genießt', 'наделяет' | Turner I, 531 (9346); Mayrhofer II, 462–463, 459;

20. др.-инд. *roká-* м. 'Licht' (V), 'свет, блеск'; армян. *lois* 'Licht'; греч. *λευκός* 'licht, weiß', лат. *lūx* 'Licht'; лит. *laūkas* 'blässig' : др.-инд. *rócate* 'leuchtet, scheint, glänzt', 'светит'; авест. *raok-* 'leuchten'; лат. *lūcēre* 'leuchten (alat. auch "leuchten lassen")'; тохар. АВ *luk-* 'leuchten'; хетт. *luk(k)-* 'hell warden, tagen' | Turner I, 626 (10826); Mayrhofer III, 75–76;

21. др.-инд. *bhāvá-* м. 'Ursprung, Zeugung, Geburt' (AV.), *bhāvá-* м. 'Werden, Sein', 'бытие, становление' : др.-инд. *bhāvati* 'wird, entsteht, ist', 'есть, становится'; авест. *bavati* 'wird, ist'; греч. *φύω* 'zeuge', *φύομαι* 'werde, wachse'; герм. praet. 1.sg. **būda* < **bū-pà* < и.-е. **bhua-tō-* [др.-англ. praet. *būde*; др.-в.-нем. praet. *būta* (inf. *būan* 'bauen, wohnen')]; лит. *būti* 'sein, warden', лтш. *būt* 'sein' (прерывистая интонация указывает на подвижную акцентную парадигму или, что то же, на рецессивную акцентную валентность корня); слав. aor. 1.sg. **bŭxъ*, 2-3.sg. **bŭstь*; l-part. **bŭlь*, f. **bŭlа*, n. **bŭlo*; part. praet. act. m. nom.sg. **bŭvъ*, nom.pl. **bŭvъšĕ* | Turner I, 536 (9415); Mayrhofer II, 485–487; Дыбо 2000: 500, 513, 516, 516–517; Дыбо 2011f, 55.

22. др.-инд. *bhārā-* м. 'Bürde, Last' (RV.), 'ноша, тяжесть' ('то, что несут') : др.-инд. *bhārati* 'несёт'; авест. *bara'ti* 'trägt, bringt, gebiert'; греч. *φέρω*; армян. *berē* 'trägt'; фриг. *αβ-βερет* 'attulit'; албан. *bie* 'bringe, trage, führe'; гот. *baira* 'trage'; слав. praes. 1.sg. **bĕrŏ* 'nehme, sammle', 3. sg. **berĕtь*; inf. **bĕrāti* ~ sup. **bĕratъ*; aor. 1. sg. **bĕrāxъ*, 2.-3.sg. **bĕra*; l-part. **bĕralъ*, f. **bĕralа*, n. **bĕralo*; part. praet. act. m. nom.sg. **bĕranъ* ~ **bĕranъ sĕ*, f. nom.sg. *bĕranъšĕ*; но при этом также: редкое ведийское *bharti* 'несет' (RV. 173,6), авест. *bar'tū*; греч. гомер. *φέρτε* и словен. диал. l-part. *brāl*, sup. *brāt* 'zu sammeln' | Turner I, 539 (9459); Mayrhofer II, 476–477, 473–476; Дыбо 2000: 488, 493–494, 506, 515.

23. др.-инд. *bhāsá-* м. 'Licht, Glanz' (Brahm.), 'свет' : др.-инд. *bhāsati* 'scheint, glänzt, leuchtet', 'светит'; др.-инд. *bhās-* родственно др.-инд. *bhā-* 'leuchten' | Turner I, 540 (9480); Mayrhofer II, 498–499;

24. др.-инд. *lakṣá-* 'Einsatz beim Spiel' (RV.), 'знак' ('то, что отмечено') : др.-инд. *lakṣate* 'bemerkt, nimmt wahr', 'метит, отмечает' (ес-

ли это не новое деноминативное образование от *lakṣá-*) || Turner I, 628 (10881); Mayrhofer III, 83–84;

25. др.-инд. *vāsá-* м. ‘Aufenthalt, Wohnung’ (RV.), ‘жилище’ (‘то, где живут’) : др.-инд. *vāsati* ‘wohnt, lebt, verweilt’, ‘живёт, обитает’; авест. *vanha’iti* ‘verweilt’; греч. *ἄεσα* [νύκτα(ς)] ‘verbrachte, brachte zu’ (< *ἄφεσ-σα); гот. *visan* ‘sein, bleiben’; хетт. *huiš-* ‘leben’; тохар. В *wās-* ‘weilen’ || Turner I, 676 (11591); Mayrhofer III, 171–172;

26. др.-инд. *vāhā-* м. ‘Wagen’, ‘повозка’ (по-видимому, ‘то, что везут’ (nominum passivum) в противовес к nominum activum *vāha-* ‘плечо вьючного животного’ = ‘то, что везёт’); греч. *ὄχος* м. ‘Wagen’; слав. *vòzъ, gen.sg. *vòza > *vozà, а.п. d : др.-инд. *vāhati* ‘fährt, zieht (den Wagen), lenkt’, ‘везёт’; лат. сигматич. перф. *vēxī* || Turner I, 676 (11607); Mayrhofer III, 177–179; Николаев 2012: 135–136.

27. др.-инд. *varṣá-* п. ‘Regen’ (RV.), ‘дождь’ : др.-инд. *varṣati* ‘regnet’, ‘дождит’; авест. *aiwi.varšta-* ‘beregnet, worauf es geregnet hat’; греч. *ἔερση, ἄερση, ἔρση* ‘Regen’; ср.-ирл. *frass* ‘Regenschauer, Schneeschauer, Schwall’ || Turner I, 664 (11292); Mayrhofer III, 160;

28. др.-инд. *śará-* м. ‘Rohr, Pfeil’ (RV.), ‘трубка, стебель тростника, стрела’ (‘нечто рас- или отщепленное’) : др.-инд. *śrṇāti* ‘zerschmettert, zermalmt, zerbricht’, ‘ломает, колет’, *śūrtá-* ‘zerschmettert’ (RV.); авест. *a-sarəta-* ‘nicht mutlos gemacht’ = ‘nicht gebrochen’ || Turner I, 714 (12324); Mayrhofer III, 306, 371;

29. др.-инд. *śvetá-* м., ‘Leuchte’ (RV.) ‘свечение, свет’ : др.-инд. *śit-* ‘hell sein, weiß sein’, praes. *śvetate* (Dhātup.) ‘он светлый’ || Turner I, 740 (12774); Mayrhofer III, 404–405;

30. др.-инд. *sarpá-* м. ‘Schlange, Natter’ (RV.), ‘змея’ : др.-инд. *sárpati* ‘kriecht, schleicht’, ‘ползёт’; греч. *ἔρπω* ‘schleiche, gehe’; лат. *serpō* ‘krieche, schleiche’, *serpēns* ‘kriechendes Tier, Schlange’ || Turner I, 766 (13271); Mayrhofer III, 445–446;

31. др.-инд. *svāñá-* м. ‘Rauschen, Brausen’ (RV.) ‘звук’ : др.-инд. *svanati* ‘tönen, tosen, lärmern, rasseln’, ‘звучит’; ср. авест. *pa’tiš.h’ana-* ‘Gegen-Lärm’; *apa.h’anva’nti* ‘sie tönen hinweg, wenden kraft ihres Tönens zurück’; лат. *sonāre* ‘tönen, klingen’, *sonus* ‘Schall’ (= *svaná-* ?); др.-англ. *swinn* ‘Musik’ || Turner I, 803 (13901), 805 (13926); Mayrhofer III, 560–561; Pok. 1046.

32. др.-инд. *svārá-* м. ‘Ton, Stimme’ (RV.), ‘звук’ : др.-инд. *sváрати* ‘gibt einen Ton von sich, tönt, erschallt, singt, besingt’, ‘звучит’; гот. *swaran* ‘schwören’, praet. 3.sg. *swor* Mc 6,23; L 1,73; др.-исл. *sverja*; др.-англ. *swerian*, др.-фриз. *swera*, др.-сакс. *swerian*, др.-в.-нем. *swerian* ‘schwören, bestimmt aussprechen’ (< antworten) (?? др.-англ. *swe-*

lan ‘verbrennen’; лит. *svilti* ‘sengen’, лтш. *sveilt*² (Bl.) tr., intr. ‘sengen’ ~ *svilt* ‘versengt werden, schwelen, glimmen’) | Turner I, 804 (13908), 805 (13931); Mayrhofer III, 562–563; Feist 463–464; Fraenk.954; Pok. 1045, 1049.

33. др.-инд. *hvārā-* m. ‘Schlange’ (RV.), ‘змея’ (‘изогнутая’), *hvārā-* ‘krumm gehend’ : др.-инд. *hvārate* ‘geht krumm, geht ire, macht krumme Wege, kommt vom Wege ab’, ‘geht in Krümmungen’, ‘он, она, оно крив-ой, -ая, -ое; изгибает, искривляет’, *hvālati* ‘geht schief, strauchelt’ (ŚB), *hūrchatī* ‘kommt ab von etw.’, *vī hruṇāti* ‘läßt fehlgelhen’; авест. *zbarānt-*, *zbarāmnā-* ‘krumm gehend’; лит. *pa-žvilti* ‘sich neigen’, лтш. *zveilt* ‘wälzen, umwerfen, fortbewegen’; лит. *pažulniūs* 4 ‘наклонный; покатый’ | Turner I, 820 (14188, 14289); Mayrhofer III, 619–620; Mayrhofer EWA II, 824–825; LIV 182.

34. др.-инд. *hasā-* m. ‘Scherz, Spiel, Lachen’ (AV.) ‘смех’ : др.-инд. *hāsati* ‘lacht’, ‘смеётся’ | Turner I, 811 (14020, 14021); Mayrhofer III, 587–588; Mayrhofer EWA II, 811–812.

35. др.-инд. *jayā-* m. ‘Sieg, Gewinn’ (V), ‘победа’ (как результат, противопоставляемый др.-инд. *jāya-* ‘заклинание для победы’); авест. *jaiia-* ‘Sieg’ : др.-инд. *jāyati* ‘siegt’, ‘побеждает’, *jināti* ‘überwältigt, unterdrückt’; греч. *βίαω* ‘zwinge’; др.-исл. *kveita* ‘überwältigen’ | Turner I, 283 (5141); Mayrhofer I, 419, 434; Mayrhofer EWA I, 573–574;

36. др.-инд. *manthā-* m. ‘Rührtrank’ (RV.), ‘напиток, полученный в результате помешивания’ : др.-инд. *mathnāti*, *mānthati* и *māthati* (AV.) (< *mṛthēti) ‘quirlt, rührt, zermalmt, reibt, schüttelt’, ‘помешивает’; будд. согд. *mnd-*, хотано-сакск. *manth-*, осет. ирон. *(æ)z-mæntin*, ди-гор. *æz-mæntun* ‘schütteln, umrühren’, афган. *-mandəl* ‘to shampoo, knead’; слав. praes. 1.sg. *mętę, 3.sg. *mętětъ, а.п. *с* | Turner I, 565 (9841); Mayrhofer II, 578–580; Дыбо 2000: 360.

37. др.-инд. *sādā-* (RV.) ‘сидение (на коне)’ (? см. стр. 139 и 83) : др.-инд. *sīdati*, *sāsi*, аор. *sātsat*; лит. *sėsti*, praes. 1.sg. *sėdu*, praet. 1.sg. *sėdau*, обычно рефлексив *sėstis* ‘sich setzen’; лтш. *sėst*, praes. 1.sg. *sėstu* (*sėžu* U.), praet. 1.sg. *sėdu* Rutzau и *sėdu*, intr. ‘sich setzen’: *sėstu* (варианты: *sėstuos*, *sėžuos*); ‘sitzen’ (?) U. Значение ‘sitzen’ относится к глаголу *sėdēt*, формы презенса от него *sėdu* и *sėžu*, 3.sg. *sėd* и *sėž*⁹ |

⁹ В текстах Н. Даукши к неподвижному акцентному типу относился и глагол *sėdėti*: part.praes. act. *sėdįs [*fėdis* nom. sg. m. DP 1₁₅, 163₉, 449₃, *fėdis* nom. sg. m. DP 229₄₇, *sėdįs* nom. sg. m. DP 319₅₁, *besėdis* nom. sg. m. DP 66₂₂, *sėdincziō* gen. sg. m. DP 430₁₀, 617₂₇, 625₃₆, *sėdinczem*’ dat. sg. m. DP 200₃₁, *sėdinti* acc. sg. 158₂₉, 158₄₀, *sėdinti* acc. sg. DP 261₄₇, *bėfėdinti* DP 63₂₈, 180₁₀, 184₃₇, *sėdincziū* gen. pl. DP 338₂₂, *sėdincziū* gen. pl. DP 350₄₀, *fėdintiemus* dat. pl. DP 125₂₀, *fėdintiemus* dat. pl. DP 123₃₂, 625₉, *sėdinczius* acc. pl. m. DP 350₄₁, *fėdinczeis* instr. pl. m. DP 350₄₀ (inf. *sėdėti* ‘сидеть’, praes. 3.sg.

Turner I, 759 (sub 13115), 775 (13432); Mayrhofer III, 472–474; Fraenk. 777, 769; ME III, 832, 823–824, 624,

38. др.-инд. *nāvá-* m. 'Loblied' (RV), 'песнь, радостный крик' : др.-инд. *návate* brüllt, schreit, jauchzt, tönt, rühmt', *nāuti* (-ánūṣi) 'восхваляет' (форма *anaviṣta* делает принадлежность данного глагола к 1-й группе сомнительной); перс. *navānīdan* 'schreien, seufzen', *nav* 'Jammern'; осет. *nūn*, inf. *niudton* 'heulen'; др.-ирл. *nūall* 'Schrei, Lärm' | Turner I, 406 (7080); Mayrhofer II, 142.

Это имена, которым в балтославянском соответствуют тематические имена с подвижной акцентной парадигмой. Подвижность их акцентной парадигмы определяется акцентуационной валентностью окончаний. При доминантных окончаниях мы имеем ортотонические окситонированные словоформы, при рецессивных окончаниях — словоформы-энклиномены. Ортотоническим окситонированным балтославянским словоформам соответствуют, естественно, окситонированные словоформы древнеиндийского и греческого (как будет видно ниже). Возникает вопрос, как возникла окситонеза словоформ, соответствующих балтославянским словоформам-энклиноменам. Возможны два решения. Если рассмотреть акцентовку греко-арийских многосложных атематических имен с подвижным ударением, то видно, что большинство не первичных сдвигов ударения в их акцентной парадигме связано с тоновой ассимиляцией конечного гласного основы высоким тоном окончания: 1. nom.sg. *pátér-ṣ, 2. loc.sg. *pátér-ṣ, 3. dat.-abl.pl. *pátī-bhyas, 4. instr.pl. *pátī-bhīṣ, 5. loc.pl. *pátī-su, 6. dat.-abl.-instr. *ḍū. *pátī-bhyām*. Первоначально низкий тон слога перед высокотональным слогом окончания становится восходящим, здесь он обозначается знаком « $\bar{\text{—}}$ », стоящим под соответствующим слогом. Возникает вопрос, почему сдвинулся акцент в таких формах как др.-инд. асс.sg. *pítáram*, греч. асс.sg. *πατέρα*; др.-инд. nom.pl. *pítaráh*, греч. nom.pl. *πατέρες*; др.-инд. асс.pl. *pítīn*, греч. асс.pl. *πατέρας*; др.-инд. nom.-асс.du. *pítārā*, греч. nom.-асс.du. *πατέρε*.

Исходя из наблюдений над акцентовкой средне-болгарских рукописей западной локализации, в которых часто двусложные формы-энклиномены встречаются с двумя знаками ударения наряду с начальным и конечным ударением, я предположил, что в индоиран-

---

sēdi; но показания лит. *sēdēt* 'sitzen', praes. 1.sg. *sēdu* или *sēžu*, praet. 1.sg. *sēdēju*, и слав. *sēdēti, praes. 1.sg. *sēdjo, 3.sg. *sēditi, а самое важное, показания других литовских источников: см. Kurschat DL *sēdīs* sub v. *Arrestant*, — заставляет признать эту акцентовку не только не общепалтской, но и не общелитовской, возможно, на эту основу оказал влияние глагол *stovėti*.

ском и греческом (или в греко-арийском) могло происходить на ровных низкотональных платформах нечто подобное: сдвигка акцента на второй слог. Это и послужило причиной возникновения колонной окситонезы в греко-арийском у бывших тематических имен подвижной акцентной парадигмы. В ведийском эта тенденция была продолжена и на ровных *высокотональных* платформах, что и привело к акцентовке первой группы основ. Это моё предположение С.Л. Николаев не принял. Он согласился с тем, что в ведийском произошёл сдвиг ударения в высокотональных платформах (см. [Николаев 2012: 47, сн. 17]), но происхождение колонной окситонезы тематических имён бывшей подвижной акцентной парадигмы в древнеиндийском, греческом и германском предпочитает объяснять простым выравниванием (там же и с. 46, табл.4). Такое решение также возможно. Оно хорошо подходит к атематическим многосложным основам, сохранившим варианты, указывающие на подвижность акцента литовского типа (хотя и здесь возможна передвижка, ограниченная редукцией суффиксального гласного), к *-i-* и *-u-* основам, в которых наблюдается достаточное количество акцентуационных вариантов, но чтобы принять это объяснение для тематических основ, акцентная кривая которых должна быть достаточно близка, если не тождественна акцентной кривой литовских а. п. и у которой не было отклоняющихся от системы акцентовок (спровоцировавших процесс выравнивания), необходимо, по-видимому, показать, что в акцентуационном отражении этих основ в индоевропейских языках, сохранивших разноместный акцент или его рефлекс, наблюдается достаточно большая вариативность.

I. Отглагольные имена с суффиксом *-trǎ* от доминантных глагольных корней (от глаголов I-го класса):

1. др.-инд. *astrá-m*, н. *astrá-s* 'Geschoß' (V), 'missile weapon, arrow', 'стрела, лук и стрелы'. Корень относится к I кл., на что указывает др.-инд. презенс *asyati, asyate* 'wirft, schleudert'. | Turner I, 43 (979); Mayrhofer I, 67;

2. др.-инд. *dēstrá-m* 'Zusage' (RV), 'indication', 'обещание, согласие'. Корень относится к I кл.: др.-инд. сигматич. мед. аор. *adikṣi, ádiṣṣa*, през. *diśāti, didēṣṣi* 'zeigt, führt vor (einen Zeugen)', окситонированный *nomen activum dēśá-* м. 'Ort, Gegend' (AV), 'место'; др.-греч. *δεικε-* I кл. (структура корня CVCV определяется по *ἀρι-δείκετος*): ср. отсутствие «метатезы» в образованиях с суффиксами II кл. *δέδειχα, δειγμα, δεικτός*. | Turner I, 363 (6344); Mayrhofer II, 43, 65;

3. др.-инд. *yañtrám* n. 'Mittel zum Halten und Befestigen, Verschuß, Band, usw.' (V), 'controlling device', 'подпорка'; 'any implement or contrivance' (MBh). Образовано от корня I кл., ср. окситонированное nomen activum *yāmq-* (RV) 'управление, руководство'; подтверждают I кл. и медиальные формы сигматич. аор. *áyañsta*, *yamiṣṭa*; praes. 1.sg. *yácchati* 'hält, lenkt, leitet, reicht dar, bietet an, gewährt', (касательно наличия set-форм ср. др.-инд. *yamitavái* (V.); авест. *yāta-* 'Besitz'); лтш. *jeĩt* 'nehmen', praes. 1.sg. *jemu*, praet. 1.sg. *jẽmu* | Turner I, 602 (10412); Mayrhofer III, 2–3, 7; Wiedemann BB. XXX, 216;

4. др.-инд. *rāṣṭrám* n. 'Reich, Herrschaft, Gebiet, Land' (V), 'царство, господство'. Формально образовано от вторичного (отымённого) глагольного корня *rāj-*, ср. *rāṣṭi* 'herrscht', *rājati* 'herrscht, gebietet, ist König, glänzt, strahlt', 'царствовать'. Первичный корень относится к I кл., ср. др.-инд. през. *rñjāti*, *rjyate*; греч. *όρευα-* I кл., ср. отсутствие «метатезы» в *όρεκτός* и подобных формах с суффиксами II кл. | Turner I, 620 (10721); Mayrhofer III, 56;

5. др.-инд. *śāstrám* n. 'Befehl, Vorschrift, Anweisung' (V), 'предписание, поучение'. Др.-инд. корень I кл., ср. корневой презенс *śāsti* 'straft, züchtigt, beherrscht, befiehlt, unterweist, lehrt', тематический аор. *ásīṣat*, part. *śīṣánt*; авест. *sāh-* 'lehren, heißen': praes. 3.sg. *sāstī* 'lehrt', *sāstū* 'soll lehren', др.-перс. *šātiy* 'spricht, verkündigt' (< **ša(n)hati*, Meillet Gramm. 70); албан. praes. 1.sg. *thom* 'ich sage' (< *kēsmi), 3.sg. *thotë* (< *kē-ti, ср. греч. *ἀ-κή-ν* 'nicht sprechend'); тох. A *kāṣ* 'schelten' | Turner I, 719 (12422); Mayrhofer III, 330–331; Mayrhofer EWA II, 632–633; WH I. 198–200; Orel Alb. 480;

6. др.-инд. *śatṭrá-* n. 'große Somafeier, Opfer mit zwölf oder mehr Preßtagen im Somakult' (RV); авест. *hastra-* n. 'Versammlung, in der Opferlieder vorgetragen werden'. И.-е. корень I кл.: др.-инд. окситонированное nomen activum *sādá-* m. 'das Reiten' (RV), 'сидение на коне', тематич. аор. *ásadat*, корневой аор. *ásādi* (ср., однако, активный сигматич. аор. *sātsat*); греч. корень *σεδε-* I кл. (ср. *ἔδεθλον*), о чем говорит отсутствие «метатезы» в образованиях с суффиксами II кл.: *είσα*, *ἔστωρ* и т.д.; слав. доминантный корень в през. *sedō*, тематический аор. *sedь, *sedē, l-ptc. *selь и т.д.; ср., однако, Kurschat DL *sedīs* sub v. *Arrestant*; лтш. *sedēt* 'sitzen', praes. 1.sg. *sedu* или *sežu*, praet. 1.sg. *sedēju*; слав. *seděti, praes. 1.sg. *sedjō, 3.sg. *sedītь. Вторичность прерывистой интонации достаточно вероятно может относиться к формам презенса: 1.sg. *sedu* или *sežu* от лтш. *sest*. | Mayrhofer III, 421–422, 472–474; Mayrhofer EWA II, 690, 692–693; ср. Turner I, 771 (13363);

7. др.-инд. *stōtrám* n. 'Loblied, Gebet' (RV), 'хвалебная песнь' : др.-инд. *stāuti* 'preist, lobt, besingt, ruft an', 'воспевать, прославлять'; авест. *staomi* 'ich preise', *stao'ti* 'preist, besingt'; греч. *στεῖται* 'gibt feierlich kund, macht sich anheischig, verspricht, droht, behauptet'. Медиальный сигматич. аор. *ástōšta* (V) указывает на I кл. корня. В таком случае нерегулярна баритонеза явного *nomen activum stāvā-* 'хвалебная песнь'. Косвенным подтверждением I класса является греч. корневой инфект *στεῖμαι*: такие формы (без ι-редупликации) образуются, как правило от и.-е. корней CVC (anit) I кл. | Mayrhofer III, 519–521;

8. др.-инд. *dātrám* n. (RV) 'Zugeteiltes, Anteil', 'распределение, доля' (значение 'Gabe, Geschenk' под влиянием *dātram* (PW, U.), *dāttram* n.); авест. *dap̄rəm* n. 'Festsetzung'; греч. *δαῖτρόν* n. 'Portion' : др.-инд. *dāti*, *dyāti* 'schneidet ab, teilt, mäht', part. praet. pass. *dináh* (RV), *ditáh* (ŚB*); др.-инд. *dáyate* 'teilt, teilt zu, hat Anteil; nimmt Teilnahme, ist mitleidig; zerstört'; греч. *δαίωμαι* 'teile, verteile', гомер. *δάηται* Konj. 'wird zerstört', *δαίς*, *δαίτη*, *δαίύς* 'Portion, Opfer'; армян. *ti* 'Alter'; др.-в.-нем. *zīt* 'Zeit' | Turner I, 358 (6259, 6260); Mayrhofer I, 32, 31, 13, 20–21; ME I, 535; Fraenk. 111–112;

9. др.-инд. *nētrám* n. 'Auge', 'глаз', *nētrám* n. 'Führung', 'руководство' : др.-инд. *náyati* 'führt' (RV), pass. *nīyáte*; авест. *naye'ti* 'bringt, leitet', др.-перс. *a-naya* 'führte, brachte'; хетт. *nāi-*, *ne-* 'lenken, leiten' | Turner I, 427 (7586, 7587, 7588, 7589); Mayrhofer II, 178, 174, 137, 138; Pok. 760.

10. др.-инд. *śvātrám* n., etwa 'Kraft, Stärkung', Beiwort des Soma, nach PW, pw vielmehr n. 'schmackhafte Speise', 'лакомство' : др.-инд. *svādati* 'macht schmackhaft, würzt' (RV), *swadate* 'ist schmackhaft, schmeckt', *swādate* 'wird schmackhaft' (RV 9,68,2). Mayrhofer III, 404 предлагает сближение с др.-инд. *śváyati* 'schwillt an, nimmt zu, gedeiht, wird stark', aor. *ásvat* (ŚB), part. *śúná-* 'geschwollen, aufgedunsen'; греч. *κοέω* 'bin schwanger, werde schwanger'; прагерм. **xūnaz* ~ **xūnō* (др.-исл. *hūnn* m. 'kurzes Holzstück; Würfel; Mastkorb; junges Tier, Knabe'; др.-англ. *hūn* m. 'junger Bär'), так как начальная форма — отглагольное прилагательное, ее накоренное ударение, устанавливаемое по сохранению долготы, свидетельствует о доминантности корня | Turner I, 740 (12762); Mayrhofer III, 403–404, 567–568, 399–400; Frisk II, 42–43; Holthausen AEEW 178; de Vries 267; Orel 196; Левицкий 1, 292; ME III, 1132–1133; Karulis 958; Pok. 592–504.

11. др.-инд. *hōtrám* n. 'Amt des Hotar, Opferhandlung, Opfergabe' (RV), 'принесение жертвы'; авест. *zaopra-* n. 'Priesteramt', др.-перс. **dauça-* n. 'Opfertrank, Libation' (элам. *da-u-ša-um*), христ. согд. *žwšy* 'Opfer', ср.-перс. *zōhr* 'Opferguß', перс. *zōr* 'Weihwasser' : др.-инд.

juhóti, juhuté ‘opfert: gießt Butter ins Feuer’, part. praet. pass. *hutás* ‘geopfert’; греч. *χέω* ‘gieße’, perf. *κέχυκα*, part. praet. pass. *χυτός*; лат. *fundō, fūdī, fūsum, fundere* ‘gieße, vergieße, schütte aus; schmelze’ u.v.a. (сохранение в супине долготы, возникшей по закону Лахмана, по видимому, указывает на доминантность глагольной основы¹⁰); гот. *giutan*, -, -, *gutans* ‘gießen’; др.-исл. *gióta, gaut, (guto), gotenn* ‘Junge werfen, laichen’ (Katze, Hund, Fuchs, Maus, Fisch); др.-англ. *gēotan, gēat, guton, gotten* ‘gießen’; др.-сакс. *giotan, gōt*, ‘vergießen’; др.-в.-нем. *giozan, gōz, guzzun, gigozzan* ‘gießen’ || Turner I, 819 (14176); Mayrhofer III, 612; Frisk II, 1090–1093; WH I. 563–564; Seebold 1970: 228–229; Pok. 447–448.

12. др.-инд. *sthātrām* n. ‘Aufenthaltsort, Standplatz’ (RV 1,164,15), ‘место стоянки’: др.-инд. praes. 3.sg. *tīṣṭhati* ‘steht’; авест. греч. *ἴστημι* ‘stelle (mich)’; лат. *sistō* ‘stelle’; лит. *stóti* ‘treten, sich hinstellen’; (формы, указывающие на корень II кл.: др.-инд. корневой аор. *ásthāt, ásthiran*; слав. **stājo, *stajèť* (а.п. с), лтш. *stāt*); но др.-лит. part. praes. act. **stóviš* [*stówinczius* gen. sg. f. DP 478₄₅, *stówintī* acc. sg. DP 196₃₅, *stówinti* acc. sg. DP 173₁, 374₂₃, *stówinczių* gen. pl. DP 173₈, 595₁₇, *stówincziuių* gen. pl. DP 158₁₂, *stówintiemuſiemus* DP 381₂₃, *stówinczius* acc. pl. m. DP 7₄₂, *bestówinczius* acc. pl. m. DP 92₃₉, *stówinczių* gen. du. DP 287₃₈ (inf. *stovėti* ‘стоять’, praes. 3.sg. *stóvi*)]; лтш. *stāvēt*, praes. 1.sg. *stāvu*, praet. 1.sg. *stāvēju* ‘stehen, bestehen, sein; sich aufhalten, wohnen; sich halten; passen, anstehen’; *àizstāvēt* ‘verteidigen, beschützen; vertreten’ || Turner I, 332 (5837), 793 (13747); Mayrhofer III, 526–527.

II. Отглагольные имена с суффиксом *-trā* от рецессивных глагольных корней (от глаголов 2-го класса):

1. др.-инд. *gātrām* n. ‘Glieд, Körper’ (V), ‘крыло; тело, часть тела’ (ср. греч. *βητάριων* ‘Tänzer’, если из **bātro-*). Образовано от корня II кл., ср. др.-инд. *jigāti* ‘geht’, корневой аор. *ágāt, agus*, активный сигматич. аор. *gēṣam, gēṣma*; греч. инфект *βίβημι*: такие инфекты образуются, как правило, от корней II кл.; греч. аог. *έβη* ‘ging’; армян. *kam* ‘ich stehe’; албан. *ngā* ‘ich laufe’; лит. диал. *góti* ‘gehen’; лтш. praet. 1.sg. *gāju* ‘ich ging’; латышская плавная интонация указывает на доминантность корня и, следовательно, противоречит морфонологическим показателям греко-арийского. || Turner I, 220 (4124); Mayrhofer I, 333, 432; Fraenk. I, 161.

¹⁰ См. сообщение С.Г. Болотова о сокращении лахмановских долгот в позициях Dybo’s law: <http://starling.rinet.ru/~sergius/TronskijaCzteniija/Lachmann.pdf>

2. др.-инд. *tāntram* n. 'Webstuhl, Aufzug eines Gewebes' (V), 'ткацкий станок; основа в ткацком станке' < **ten₂-trō-* : др.-инд. *tanóti*, *tanuté* 'spannt, zieht aus, breitet aus, dauert'; авест. *pa'ri.tanuya* 'ich will fernhalten', перс. *tanad* 'dreht, spinnst', греч. *τανύω*, *τείνω* 'strecke, dehne'; лат. *tendō* 'spanne, dehne aus'; гот. *uf-þanjan* 'ausstrecken', др.-в.-нем. *denen* (= нем. *dehnen*); лит. *tinti* 'schwellen'. Внешние данные указывают на принадлежность данного и.-е. корня ко II кл., ср. лтш. *tít* 'winden, wickeln, flechten', метатония в лит. *tiñklas*, лтш. *tikls* 'сеть', слав. *tēnetь/*tōnotь (а.п. с; словен. *tenēt* 'задняя стенка невода'). || Turner I, 322 (5663); Mayrhofer I, 476, 475; Fraenk. II, 1099, 1098–1099;

3. др.-инд. *dātram* (PW, U.), *dāttram* n. 'Geschenk, Gabe' (RV); авест. *dābram* n. 'Gabe, Geschenk, Almosen' : др.-инд. *dādāti* 'gibt'; авест. *dadāti* 'gibt'; греч. *δίδομι* 'ich gebe'; албан. *dashë* 'ich gab'; лит. *dúomi* 'gebe'; лтш. *duót*, praes. 1.sg. *duōmu*, позднее *duōdu* [*duōt Dond.*, Lñ., Tr. neben *duōdu*] 'geben'; слав. praes. 1.sg. *dājo, 3.sg. *dajětь || Turner I, 358 (6259, 6260); Mayrhofer I, 32, 31, 13; ME I, 535; Fraenk. 111–112; Дыбо 2000, 299–300, 330, 483, 500–501, 512, 516.

4. др.-инд. *pāttram*, *pātram* n. 'Flügel, Feder' (V), 'крыло, перо'. В греческом корень *πετα-* 'летать' относится ко II кл., ср. формы с «метатезой» *πτήσις* и т.д. В др.-индийском единую парадигму образуют разные по происхождению и.-е. корни 'летать' (II кл.) и 'падать' (I кл., ср. греч. *πετο-* 'падать' I кл.), поэтому определить класс др.-инд. корня со значением 'летать' затруднительно. || Turner I, 436–437 (7733); Mayrhofer II, 203–204;

5. др.-инд. *pāttram* n. 'Behälter, Gefäß' (V), 'сосуд для питья' < **pō-trō-*. Корень **pō(i)-* II кл., ср. др.-инд. *pibati* 'trinkt', корневой аор. *apāt*, *pātām*, активный сигматич. аор. *pāsta*; ср. слав. *pъjъ, *pъjětь (а.п. с); метатония и 4-я а.п. в лит. *puotà* (асс. *puōtą*) 'пир' также указывают на рецессивность корня. || Turner I, 454 (8055); Mayrhofer II, 252–253, 286–287;

6. др.-инд. *mēdhrām* n. 'männliches Glied', *mēdhras* m. 'Urin' (AV), 'penis', 'моча', 'половой член' (ср. лит. *mįžėklis*, лтш. *mizeklis* 'Pisser, männl. Glied (bei Menschen und Tieren)'). Др.-инд. корень II кл. (рецессивный), на что указывает тематический презенс *mēhati* 'harnt'; авест. (*fra-*)*maēza'ti* 'pißt (darüber hinaus)'; перс. *mēzaδ* 'harnt'; греч. *ὀμιχεῖν*; лат. inf. *meiere*, praes. 1.sg. *meiō* (т. е. *meijō), praet. *mīxī*, sup. *mīctum*; inf. *mingere*, praes. 1.sg. *mingō*, praet. *mīnxī*, sup. *mīnctum*; др.-англ. *mīgan*; лит. *mūžti* (*mįžti*), praes. 1.sg. *męžù*, др.-лит. (Bretkun) praes. 1.sg. также *minžu* (ср. жемайт. *mužù*) 'harnen', лтш. *mīzt*, praes. 1.sg. *mīezu* или *mīžu*, praet. *mīzu* 'harnen'; ? схрв. *mīžati* 'harnen' ||

Turner I, 595 (10308), 597 (10334), 582 (10122); Mayrhofer II, 690; WH II, 60–61 Fraenk. I, 461–462;

7. др.-инд. *kṣētram* n. 'Grundbesitz, Boden' (V), 'поле, участок земли'; авест. *šōiprēm* 'Wohnplatz, Heimstätte' : др.-инд. *kṣēti*, *kṣiyāti* 'wohnt'; авест. *šaēti* 'wohnt' (корень II кл., если считать диагностическим активный сигматич. аор. *kṣēṣat*); армян. *šēn*, gen. *šini* 'bewohnt(er Platz)'; греч. *κτίζω* 'gründe', аор. *κτίσ(σ)αι*, pass. *κτισθῆναι*, perf. med. *ἔκτισμαι*. || Turner I, 195 (3735); Mayrhofer I, 293; Frisk II, 34–35; WH II, 549, 645; Pok. 626.

8. др.-инд. *śrōtram* n. 'Gehör, Ohr' (V) 'ухо' < **k̑leuṛ-trō-*; авест. *sraopra-* n. 'Aufsagen', **sraopra-* 'Gehör'; герм. *xlēuþran n. (исл. *hljóður* 'Tone', др.-англ. *hlēoðor* 'Ton, Melodie'; др.-в.-нем. *hliodar-sāz* 'magic') : др.-инд. *śrñōti* 'hört, erfährt, merkt auf' (RV+ т.д.), part. *śrutāḥ* 'gehört, berühmt'; авест. *surunao'ti* 'hört, nimmt wahr'; др.-инд. *śrūyāte* 'heißt'; греч. *κλύω*, аор. *ἔκλυον*; лат. *cluō*, *cluēre* 'werde genannt, heiße'; чеш. *slynouti* 'слыть', польск. *ślynać* несов. 'слыть, славиться чем-л.'; Рецессивный корень в слав. *slōvŕ, *slověť (а. п. с). В греческом имеется два родственных корня, *κλῶ-* (ср. *κλύω*, *κλυτός*, *κλῶθι*, *ἔκλυον*, *κέκλυτε*) и *κλῆφε-* I кл. с долгой неясного происхождения (ср. *ἔκλεε*, *ἔκλευσα*, *κλειτός* < *κλεφετός). Возможно, ко II кл. принадлежал вариант *κλῶ-*. || Turner I, 738 (12730); Mayrhofer III, 372–374; WH I, 237–239; Orel 176;

9. др.-инд. *hōtrā* f. 'Anrufung' (V), 'призыв' < **ḡheu-trō-*; др.-инд. *hāvate* 'ruft an, ruft herbei'; авест. *zavati* 'ruft verwünschend an', *zavante* 'sie rufen sich [von selbst] verwünschend an', аор. opt. *zavīm* 'ich würde herbeirufen'; лит. *žavėti* '(be)zaubern, besprechen, verwünschen', лтш. *zavēt* 'zaubern, hexen'; слав. *zōvŕ, *zověť (а.п. с); рецессивность корня подтверждается также древнеиндийской морфонологией. || Turner I, 819 (14176); Grassmann 1682–1683; Mayrhofer III, 585–587; Fraenk. II, 1293; Дыбо 2000: 228, 239, 273, 482, 483, 488, 493, 505–504, 514–515, 528.

10. др.-инд. *vāstram* n. 'Kleid' (V), 'одежда'; авест. *vastra-* n. 'Gewand, Kleidungsstück'; греч. *ἕστρα*: ἔνδυσις, στολή, ἱμάτια Hes. (= *ἕστρα*); ср.-в.-нем. *wester* 'Taufkleid'. Этот корень образует корневой презенс с неподвижной акцентной парадигмой: *vāstī* 'hat an, ist bekleidet mit' (наряду с *takṣ-*, *śī-*, *ās-* и немногими другими). Так как все корни, надёжно принадлежащие к I кл., образуют подвижный презенс, можно предположить, что эти «аномальные» корневые презенсы образованы от корней II кл. || Turner I, 668 (11450); Mayrhofer III, 175–176;

11. др.-инд. *vártraṃ* n. 'Schutzdamm, Deich' (AV, TS), 'плотина, дамба' < **uer-trō-*; авест. *vereθra-* n. 'Wehr, Schild' : др.-инд. *vṛnóti*, *vṛnīte*, *váratī* 'verhüllt, bedeckt, umschließt; hemmt, wehrt, hindert, halt ab'; греч. *ἔρῥμαι* 'wehre ab, rette'; лат. *aperiō* 'öffne, erschließe, decke auf', *operiō* 'verschließe, bedecke'; ср. слав. praes. 1.sg. *vòrō, 3.sg. *vьrèť (а.п. с; ст.-слав. **въврѣти**, **проврѣти**, словен. *zavréti*, praes. 1.sg. *za-vrè̃m*, *l-part.* *za-vr̃l*, f. *za-vr̃la*, n. *za-vr̃lo* (Svane 94)); но лтш. *vērt*, praes. 1.sg. *veŗu*, praet. 1.sg. *vēru* 'reihen, aufreihen; einfädeln; sticken, nähen; flechten; auf- und zutun, aufmachen' и русск. диал. (Даль) пр. вр. (*l-part.*) *завѣр*; лит. *vaŗtai* pl. 'Тор'; др.-англ. *weord*, *word* n., m. 'Gehege am Haus' (< **uer-tō-*?) | Turner I, 663 (11370); Mayrhofer III, 157, 245–246; WH I, 56–57; II, 211; Snoj 730; ME IV, 567;

12. др.-инд. *mántra-m* n., *mántra-s* m. 'Rede, heiliger Spruch, Preislied, Opferformel, Rat, Ratschlag' (V), 'изречение, совет' < **men-trō-*; авест. *maþra-* m. 'Wort, Spruch, Zauberspruch, Gedanke' : др.-инд. *mányate* 'denkt' (RV+), *manuté* (RV pl.1. *manumahe*, 3. *manvaté*; авест. *ma'nyete* 'er denkt', др.-перс. *maniyaiy* 'ich erwäge', *maniyāhaiy* 'du magst meinen'; греч. *μέμωνα* 'gedenke, verlange', *μαίνομαι* 'bin verzückt'; герм. praet.1.sg. *mundā < *mun-þā < и.-е. **mŋ-tō-* [гот. praet. 1.sg. *munda* Ph. 2:25; ind. 3.sg. *ga-munda* Mt. 26:75, Mc. 14:72; 1.pl. *ga-mundēdum* Joh. 12:16; 3.pl. *mundēdun* Joh. 13:29; др.-исл. praet. *munda*; др.-англ. *munde* (inf. исл. *munu* 'sich erinnern'), герм. *mundā-z part. 'считавшийся' < **munþā-* < и.-е. **mŋ-tō-* [гот. *munds* 'ὡς ἐνομιζέτο' (Luc. 3:23); др.-исл. *munþr* (Cleasby: *munað*); лит. *miñti*, praes. 1.sg. *menù* 'gedenke, rate', part.praet. pass. *prà-mintas* 'benannt'; лит. *minėti* 'вспоминать': др.-лит. praes. 1.sg. *miniù; praes.3. *mini ~ *nè mini; *pàmini* DP 80₃₉, 81₃; слав. *тънѣти, praes. 1.sg. *тънѣ, 3.sg. *тънѣ [part.praes.act. nom. sg.f. **мнѣци** Сб. № 151, 47^а, **мнѣциѣм же** Зогр. Б54^{18б}], аор. 3.sg. **оумни сѣ** Толк.пс. 34а; *l-part.* **пѣмни** Косм. 118а]; слав. *po-menōti, praes. 1.sg. *рѣ-мѣнѣ, 3.sg. *ро-мѣнѣ [praes. 1.sg. **пѣмѣнѣ** Пс. № 309, 46а, **нѣ помѣнѣ** Сб. № 758, 111б, 3.sg. **помѣнѣ** Пс. Кипр., 103б, **ѣ не помѣнѣтсѣ** ib., 75а] (а. п. с, с рецессивным презентным суффиксом *-n-ol-ne-*); part.praet. act. pl. **помѣнѣвшѣ** Соф.сл. 32^{3б}; *l-part.* **пѣмѣнѣль** Пс. № 309, 100б. | Turner I, 564–565 (9834); Mayrhofer II, 578, 583–584; Дыбо 2000а: 325–326, 573, 605, 646, 647; Дыбо 2011: 54, 48–49;

13. др.-инд. *yōktraṃ* n. 'Strick, Strang' (RV+), 'пояс'; авест. *-yaoh²dra-* 'kriegerische Unternehmung, Angriff'; слав. *jūtro 'Morgen' (< *das Anspannen?) : др.-инд. *yunákti* 'schirrt an, spannt an, verbindet'; авест. *yaog-* 'anspannen, anschirren'; греч. *ζεύγνυμι* 'schirre an, verbinde'; лат. *iungō* (*iūnxī*, *iūnctum*, *-ere*) 'verbinde'; лит. *jūngti*, praes. 1.sg. *jūngiu* 'spanne ins Joch'; см. лтш. *jūgt*, praes. 1.sg. *jūdsu* 'spannen', на рецес-

сивность корня указывает также лит. *jungtūvas, jungtūvės* и др.-инд. *nomēn actīvum yōgga-* (RV) 'запрягание; упряжь; вязь (с чем-л.)'¹¹; || Turner I, 608 (10523); Mayrhofer III, 20–21; WH I, 730–731; Fraenk. 196.

В дальнейшем, продолжая это направление поиска, С.Л. Николаев обследовал тематические девербативы (*nomina actionis*) в греческом и обнаружил, что ведийским окситонированным *nomina activa* с доминантным корнем соответствуют греческие баритонированные *nomina activa*, то есть наблюдается то же соответствие, что и в других ведийских именах, отличающихся по акцентровке от греческого и других индоевропейских языков, сохранивших праязыковой акцент или его рефлексy.

I. Девербативы от доминантных глагольных корней (от глаголов I-го класса):

a) *Nomina Activa*

1. греч. *τάφος* LS 1761 m. 'Bestattung, Grab, Grabmal', 'похороны' (Гомер +), *nomēn actīvum*; 'могила' (Гесиод +), также *nomēn actīvum* ('место захоронения'): греч. *θάπτω* (< **dhmbh̥je-*) 'bestatten, begraben' (< *einäschern'), s-aor. *θάψαι* (*θάψα* < **dhmbh-s-*), pass. *ταφῆναι* (< **dhmbh-eh₁/hi*) 'wurde bestattet', perf. pass. *τέθαμμαι* (< **dhe-dhmbh-*) 'bin bestattet'; авест. *daxma-* 'Grab' (< **dhmbhmo-*); армян. *damb-an, damb-aran* 'Grab, Gruft, Grabmal'. Образовано от корня *ḡāφe-* I кл. 'хоронить' (i.-e. √*dhembh-*), ср. отсутствие «метатезы» в перф. *τέθηκα*. || Frisk I, 653–654; LIV 143–144.

2. греч. *τόκος* LS 1803 m. 'childbirth, parturition of women', 'the time of parturition', 'das Gebären', 'роды' (Гомер +), *nomēn actīvum*: греч. *τίκτω* (< *ti-tk-ω) 'gebären, erzeugen'. Образовано от корня I кл. *текe-* 'рож(д)ать', ср. отсутствие «метатезы» в перф. *τέτοκα*, синкопы в аор. *ἔτεκον*. || Frisk II, 899–900, 867 (sub v. *τέκνον*); LIV 618;

3. греч. *τρίβος* LS 1817 'rubbing, attrition', 'Reiben', 'трение' (Эсхил +), *nomēn actīvum*: греч. *τρίβω* 'reiben, austreten', 'тереть, топтать'. В греческом корень *τρίβα-* глагола *τρίβω* 'тереть, топтать' относится к I кл., ср. отсутствие «метатезы» в *ἔτριψα, τρίψμα*. О том, что корень имел вид CVCV, говорит краткость корневого гласного в *τρίβος*. Тот же корень, но с другими «расширителями» (лтш. *trīt* — ср. лит. *trinti*; лат. супин *trītum* без сокращения долготы) и без «расширений» (слав. *trǫǫ, *tǫretь, *tǫrla — а.п. *b₁/a*) относится к I кл. (

¹¹ Ср. также др.-лит. *paįuktiėii* nom. pl. m. DP 475₃₁, *paįuktų* gen. pl. m. DP 54₄₇ ~ лтш. *jūgt*, при др.-лит. *įztraūkta* nom. sg. f. DP 576₄₂ ~ лтш. *traūkt*.

LIV для греческого реконструирует и.-е. $\sqrt{*treig^u}$ ‘reiben’) | Frisk II, 930–932; WH II, 672–673; LIV 640; Дыбо 2000: 228, 253–260, 263, 481–482, 488, 491, 503, 514, 517–522, Дыбо 1981: 221.

4. греч. $\tauύκρος$ m. ‘Schlägel, Hammer, Steinaxt’ LS 1883 ‘инструмент для обработки камня’ (Еврипид +) : греч. $τεύχω$ ‘bereiten, verfertigen, zustande bringen’, ср. греч. $τυγχάνω$ ‘ein Ziel treffen, etw. erreichen, etw. Erlangen’. Nomen activum от $τευκε-/τευχε-$ I кл., ср. отсутствие «метатезы» в $ἐτύχθην$, $τεῦγμα$ и в других формах с суффиксами II кл. Корень является доминантным и в балто-славянском, ср. слав. $*тъкѣ$, $*тъцьеть$ (а.п. b_1). | Frisk II, 941–942, 888, 940; LIV 640; Pok. 1032.

5. греч. $μύλος$ LS 1152 m. ‘Handmühle, Mühle, Mühlstein’, ‘жернов’, отсюда ‘камень’ (Hipp. etc.) и ‘мельница’ (LXX, Plut.) : греч. $μύλλω$ ‘βίνέω’ (< $*m_l-iō$); герм. $*muljanan$ (др.-исл. $mylja$ schw. V. ‘zerreiben, vermahlen’, др.-в.-нем. $muljan$ ‘zerreiben, zermalmen’); этот же корень в других моделях глагольного слова: др.-инд. $mṛnāti$ ‘zermalmt, mahlt’, part. praet. pass. $mūrṇá-$; арм. $malem$ ‘zerstoße, zerquetsche’; лат. $molō, moluī, molitum, molere$ ‘mahlen’; др.-ирл. $melid$ ‘mahlt’, -t-praet. $-melt$; др.-исл. $mala, mól, mólo, malenn$ ‘mahlen’; лит. $málti$, слав. $*mēlti$ (LIV отклоняет др.-инд.). Nomen activum. Греческий класс корня $μυλλ-$ с первоначальным значением ‘молоть’ неизвестен. В балто-славянском он относится к I (доминантному) классу: слав. $*meljǫ$, $*mèljety$ (а.п. b_1/a), лтш. $maĩt$. | Frisk II, 268–270; de Vries 397; Orel 275; Seebold 1970: 344–345; Дыбо 2000: 265, 330, 487, 488, 491, 503.

6. греч. $φόνος$ LS 1949–50 ‘Totschlag, Mord’, ‘убийство’ (Гомер +) — nomen activum. Класс греч. корня $χεν-$ (в $θείνω, -φάτος$) неизвестен. И.-е. корень относится к I кл.: др.-инд. тематический аор. $ahanat$ (Brahm.), окситонированное nomen activum $ghaná-$ m. ‘das Erschlagen; Zermalmer, Vernichter; Keule’ (RV.), ‘убийство’, ‘дубина’, ‘уничтожитель, разрушитель, истребитель’ : греч. $θείνω$ ‘töte’; др.-инд. $hanti$ ‘schlägt, tötet’ (RV.) ‘бьет, убивает’; авест. $ǰa’nti$ ‘schlägt, trifft, verwundet, tötet’; хет. $kuenzi$ ‘erschlägt, tötet’, лат. $dē-fen-d-ō$ ‘wehre ab’; др.-ирл. $gonim$ ‘verwunde, töte’; лит. $giñti$ ‘(Vieh auf die Weide) treiben’, $ginti$ ‘wehren, schützen’; слав. $*gьnāti$, praes. 1.sg. $*zēnǫ$, 3.sg. $*zēnetь$, l-part. $gьnālь$, f. $gьnāla$, n. $gьnālo$ (а.п. b_2/a); слав. $*zěti$, praes. 1.sg. $*zьnǫ$, 3.sg. $*zьnetь$ ‘жать, жну’ (а.п. b_1/a). | Turner I, 238 (4423); Mayrhofer I, 357; Mayrhofer III, 575–577; Frisk II, 1035–1036; Дыбо 2000: 271–273, 489, 494–495, 508, 515, 517, 531–532; 253–264, 487, 488, 491, 503.

7. греч. *τύπος* LS 1835 m. 'Stoß, Schlag', 'удар' (Геродот), 'топот копыт' (Ксенофонт +) — *nomen activum* (I кл. корня глагола *τύπτω* можно предположить исходя из наличия у баритонированного *τύπος* значения как *nomen activum*, так и *nomen passivum*) : греч. *τύπτω* 'schlagen, stoßen', аор. *ἔτυπον*, аор. страд. *ἐτύπην* 'бить; рубить'; др.-инд. *tupāti, tuphāti, tūmpati, tumpāti* 'verletzt' (Dhātup.), *tópati, tóphati* 'verletzt', *pra-stumpati* 'толкает'; лтш. *staīpe* 'следы конских копыт', *stupe* 'eine schlanke, geschmeidige Gerte, Rute', *stuṁpāt* Dunika, Dond., Nigr., *stuṁpēt* Wandsen, Dond., Neuhausen, Wohlfahrt, Drobbusch, Marzenhof, Stenden 'stampfen'; русск.-цслав. **тѣпѣтъ** 'ψόφος', **тѣпѣтати**, **тѣпѣчѣ** 'πατεῖν', **тѣпати**, **тѣпаю** 'биться (о сердце)' | Turner I, 335 (5867), 340 (5971), 791 (13723); Mayrhofer I, 512–513; Frisk II, 945–946; Фасмер IV, 80; ME III, 1106, 1107, 1049.

II. Девербативы от рецессивных глагольных корней (от глаголов 2-го класса):

a) *nomina activa*

1. греч. *ῥῥος* LS 1281 'вместилище' (Гомер +), *ῥῥοι* m.pl. 'Halter, Bewahrer'. *Nomen activum* от корня II кл. *σεχε-* (ср. «метатезу» в *σχῆμα, σχέσις* и т.п.), ср. adj. *ῥῥος* 'fest, sicher'. Корень относился ко II кл. и в древнеиндийском: тематический презенс *sáhatē* 'bewältigt, besiegt', активный сигматический аорист *sakṣat, sáhaḥ* n. 'Gewalt, Macht, Sieg' : греч. *ἔχω*, также *ἴσχω*, аор. *σχέιν, ἔσχον*, perf. act. *ἔσχηκα*, med. *ἔσχημαι*, аор. pass. *ἐσχέθην* 'besitzen, (zurück-) halten, haben', аор. 'erobern, in Besitz nehmen', intr. 'sich verhalten', med. 'sich (fest)halten usw.' : авест. *hazah-* 'Gewalt, Macht, Gewalttat, Raub'; ср.-ирл. *seg* m. 'Stärke', гот. *sigis* n. 'Sieg', др.-в.-нем. *sigi* m. 'Sieg' | Mayrhofer III, 450–451, 452; Frisk I, 602–604; Pok. 888–889.

2. греч. *ῥῥος* LS 1281 'Wagen, Fuhrwerk, Fahrzeug', с первоначальным значением 'то, что везет', ср. архаичную семантику в поэт. *τρόχαλοι ῥῥοι* 'колёса', букв. 'быстрые возила (колесницы)' у Еврипида (Eur. EA 146). Развитие этого значения привело к семантике 'повозка' (засвидетельствовано начиная с Гомер. гимнов — Н. Сер.); слав. **vōzъ*, gen.sg. **vōza* > **vozà* (а. п. *d*). Греч. *ἔχω* 'hintragen, darbringen', памф. *Ἔχέτω* 'soll bringen'; кипр. аор. *ἔφεῖε* (также памф. *ἰσ-φεῖε* ?); др.-инд. *váhati* 'fährt, zieht (den Wagen), lenke'; авест. *vaz-* 'fahren', *vazanti* 'sie ziehen'; лат. *vehere*, praes. 1.sg. *vehō*, perf. *vexī*, sup. *vectum* 'fahre, führe, trage, bringe'; герм. **wezanan* (гот. nom.sg. f. part. praet. *ga-wigana* 'gerüttelt' ('bewegen, schütteln')); др.-исл. *vega, vá, vógo, vegenn* 'in Bewegung setzen, aufheben, wiegen, wägen'; др.-

англ. *wegan, wæg, wāgon, wegen* 'tragen, ertragen, bringen, pflegen, wāgen'; др.-фриз. praes. *wega, weia* 'wiegen, bringen'; др.-сакс. *wegan*, part. *wegan*; др.-в.-нем. *wegan, wag, wāgun, giwegan* 'wāgen, bewegen'); греч. корень *φεχε-* неопределённого класса. В и.-е. он относился ко II кл.: лат. сигматический перф. *vēxī* (от *vehō*); др.-инд. през. *váhati*, активный сигматический аорист *ávākṣīt, ávāt, vákṣat*, баритонированное *nomen activum váhas, váham* 'плечо тяглового животного'. || Turner I, 668 (11452); Mayrhofer III, 177–179; Frisk II, 457–458; WH II, 742–743; Orel 452; Feist 212; ОСА, Словарь: 65–66; Николаев 2012: 135–136.

3. греч. *πλόος* LS 1422 m. 'Schiffahrt, Seefahrt', также 'Fahrzeit, Fahrwind', 'морское путешествие' (Гомер +), 'время, благоприятное для плавания' (Гесиод +) < *plou-ǵ-s; Корень принадлежит ко II и.-е. классу: греч. *πλέω* (< *pléǵō) 'zur See fahren, segeln, schiffen'; ср. слав. *plǫvǫ, *plověť (а. п. с). || Mayrhofer II, 383–384; Frisk II, 559–560; Fraenk. 609–610; Фасмер III, 288–289; WH II, 326–327; Pok. 836–Дыбо 2000: 286, 483, 495–496, 509, 515.

4. греч. *πόλος* LS 1436 m. 'Achse, Weltachse, Pol, Himmelsgewölbe, runde Scheibe der Sonnenuhr usw.', '(колесная) ось; ось, вокруг которой вращается небо' (Эсхил +) < *kʰólǵ-ǵ-s (др.-инд. **cára-* m. 'movement' ~ *cará-* 'moving'). Видимо, *nomen activum* ('то, вокруг чего поворачивают'): греч. *πέλομαι*, реже *πέλω* 'sich regen, sich bewegen', 'werden, stattfinden, sein'; др.-инд. *cáрати* 'bewegt sich, wandert'; авест. *čarā'ti* 'obliegt einer Tätigkeit'; алб. *sjel* 'drehe um, wende, bringe'; лат. *colō, coluī, cultum, colere* 'bebaue, (be)wohne, pflege, ehre'. Корень принадлежит ко II кл.: греч. аор. *ἔπλον* с синкопой от корня **кʰελ[α]*- II кл.; ср. лтш. *celt*; рецессивность корня подтверждается и греческой морфонологией. || Turner I, 254 (4684, 4683, 4686); Mayrhofer I, 376; Frisk II, 500–501, 577; WH I, 245–247;

5. греч. *πόνος* LS 1448 m. '(harte) Arbeit, Anstrengung, Kampf, Leid, Schmerz, Frucht der Arbeit', 'физическая боль, страдание; (тяжкий) труд' (Гомер +), вторично 'работа, плоды труда' (Пиндар +) < *ponǵ-ǵ-s. *Nomen activum* от *πένω с предполагаемым значением 'мучить, причинять страдания' (известно только мед. *πένομαι* 'sich anstrengen, sich abmühen, bearbeiten, bereiten, besorgen', 'sich anstrengen, harte Arbeit tun (müssen), unbemittelt sein, Mangel haben', 'не иметь, быть лишенным; (тяжело) трудиться'); армян. *henum* 'weben'; [герм. *spennan* (гот. только praes. 3.pl. *spinnand*; др.-исл. *spinna, span, spunno, spunnenn*; др.-англ. *spinnan, span, spunnon, spinnen*; др.-фриз. *spinna* [Holthausen, L 95] 'spinnen'; др.-в.-нем. *spinnan, span, spunnun, gispunnan* 'spinnen, weben'), если *-nn-* < *-nɥ-*]; лит. *pinti* 'flechten,

winden', praes. 1.sg. *pinù*; лтш. *pīt* 'flechten'; слав. *pъnъ, *pъnětъ (а. п. с); следовательно в и.-е. этот корень принадлежал ко II кл. || Frisk II, 504–506; Feist 445–446; Falk-Torp II, 1122–1123; Seebold 1970: 452–463; Orel 364; Fraenk. 594; 865–866; Фасмер III, 292; Pok. 988; Дыбо 2000: 267, 330, 491, 502, 518, 525.

6. греч. γάμος LS 337 m. 'Heirat, Hochzeit', 'свадьба, заключение брака' (Гомер +). Nomen activum, как показывает значение переходного глагола γαμέω 'heiraten' (vom Manne), 'sich verheiraten' (vom Weibe), 'брать в жёны; принуждать к сожителству'. Корень γάμ- относится ко II кл., ср. формы с «метатезой» ἐγάμησα, γεγάμηκα. || Turner I, 287 (5206); Frisk I, 287–288, 297–298; Mayrhofer I, 431; WH. I, 590–591; Pok. 369–370.

7. греч. κόρος LS 981 m. 'Sättigung, Überdruß, Übermut', 'сытость, насыщение', собственно, 'насыщение кого-л. чем-л.' (ср. у Гомера gen. object. в πάντων μὲν κόρος ἐστί, καὶ ὕπνου καὶ φιλότητος) : греч. κορέννυμι, -μαι (Them., Orph.) 'sättigen, sich sättigen, satt, überdrüssig werden'; *κόρνυμι (Schwyzer 697; wie στόρνυμι); лит. šerti 'füttern'; лтш. sērt 'füttern, pflegen' (но лтш. šērt 'füttern' заимствовано из лит.); вторая основа: лат. creō, creāvī, creātum, creāre 'erschaffe, zeuge; rufe ins Leben, rufe hervor, erzeuge; ernenne, wähle' (set-база: *kerē- 'wachsen'). Nomen activum от корε- II кл. 'кормить досыта', ср. формы с «метатезой» κεκόρημαι, κεκορηώς. || Frisk I, 918–919; Fraenk II, 975; WH. I, 204, 288–289;

8. греч. βίος LS 316 m. 'Leben(sführung), Lebensunterhalt, Vermögen', 'средства для жизни' (Гесиод +), 'the world we live in' (Софокл +), 'образ жизни' (Гомер +), 'время жизни' (Геродот +) < *g^hīu-ǵ-s — в отличие от ζωή с основным значением 'Lebensgut, Leben', 'жизнь, существование живого существа'. Nomen activum (см. в особенности первые два значения) от корня γ^hīǵo- II кл.: ἐβίων, βιώσκομαι и т.д. Этот корень относится ко II кл. и в других и.-е. языках: др.-инд. активный сигматич. аор. ajīvīt, окситонированное nomen passivum jīvā- 'живое существо; жизнь (состояние, ср. греч. ζωή)'; ср. слав. *živъ, *živětъ (а.п. с); лтш. dzīt; рецессивность корня подтверждается также греческой и древнеиндийской морфологией. || Turner I, 288 (5239); Mayrhofer I, 439; Frisk I, 237–239, 618–619; Дыбо 2000: 287–288, 330, 483, 496, 509, 515, 521.

9. греч. βόλος LS 321 m. 'das Werfen (eines Fischernetzes), Zugnetz, Zug', 'закидывание рыболовных сетей' (Геродот, Еврипид и более поздние авторы), отсюда 'ловля рыбы' (Эсхил и т.д.) : греч. ion., att. βάλλω, ark. δέλλω (с вторичной ассимиляцией ζέλλω) 'werfen, treffen' < *βαλ-ιω или *βαλ-ν-α-ω, athem. *βαλ-ν-η-μι (Specht KZ 59, 98, Wa-

ckernagel-Debrunner KZ 67, 159f.); относительно *set*-базы ср. др.-инд. *ud-gūrṇa-* ‘emporgehoben’; «вторая основа» в авест. *ni-γrā-ire* ‘sie warden niedergeschleudert’. Nomen activum от γ^uελε- ‘бросать’ II кл.: ср. «метатезу» в βλῆτο, -βλῆμα и т.д. || Mayrhofer I, 329; Frisk I, 215–217; Pok. 471–472.

10. греч. δόμος LS 444 m. ‘Lage, Schicht’, ‘кладка, ряд камней или кирпичей в здании’ (Геродот +). Nomen activum (‘то, с помощью чего строят’) : греч. δέμω, аог. δεῖμαι, perf. med. δέδμημαι, dor. δέδμημαι ‘bauen’; герм. *temanan (гот. только praes. 3.sg. *ga-timid* ‘συμφωνεῖ’, ‘convenit’ L 5, 36; др.-в.-нем. *zeman, zam, zāmun* ‘passen, geziemen, zieren’). Корень *дема-* ‘строить’ относится ко II кл., ср. «метатезу» в –*διᾶτός, δέδμημαι*. Баритонированное nomen passivum δόμος m. ‘Haus, Wohnung, Zimmer’, ‘дом’ (Гомер +), видимо, является вторичным субститутом либо и.-е. образования с *-и*-основой: ср. лат. *domus*, gen. *domūs*; слав. *dōmъ, gen. **domŭ(s)* > *dōmŭ (а.п. *c*, что говорит о рессивности корня), либо атематического *dom-/dem-* (ср. гомер. δῶ nom. und acc. ‘Haus’). || Mayrhofer II, 19; Frisk I, 408–409, 428–429, 364; Seebold 1970: 501–502; Николаев 2012: 93–94; Orel 404.

11. греч. τόνος LS 1804 m. ‘Seil, Saite, Sehne’, ‘веревка, канат; жила’ (Геродот +) (‘то, чем тянут, натягивают’; ср. русск. *тяж*); ‘Spannung, Spannung der Stimme’, ‘натягивание, вытягивание, напряжение (в том числе голоса)’ (Геродот и т. д.) < *tonə-ǵ-s : греч. τεῖνω, аог. τεῖναι, pass. ταῖναι, perf. med. τέταμαι, fut. τενω̄ (att.), perf. act. τέτακα ‘spannen, straff anziehen, ausspannen, ausdehnen, in die Länge ziehen’, intr. ‘sich dehnen, sich erstrecken’; τάννυμαι : др.-инд. *tanóti, tanuté* ‘spannt, zieht aus, breitet aus, dauert’, аог. *átan, átata, atanat*; авест. *tan-* ‘dehnen’, в *us-tān-āiš zastrāiš* ‘mit ausgestreckten Händen’; герм. *þanjanan (гот. *uf-þanjan* ‘ausstrecken’; др.-исл. *þenja*, др.-англ. *þennan, þenian*, др.-сакс. *thennian*, др.-в.-нем. *dennen, denen* ‘ausdehnen’); лит. *tinti*, praes. 1.sg. *tinstu* и *tjstu*, praet. 1.sg. *tinai* ‘(auf)schwellen, schwer atmen’, лтш. *tīt*, praes. 1.sg. *tinu* или *tiņu*, praet. 1.sg. *tinu* ‘winden, wickeln, flechten’. Определить класс греч. глагола τεῖνω не представляется возможным. Внешние данные указывают на принадлежность данного и.-е. корня ко II кл.: ср. лтш. *tīt*, метатония в лит. *tīnklas*, лтш. *tikls* ‘сеть’, слав. *tĕnetь/*tĕnotь (а.п. *c*; словен. *tenĕt* ‘задняя стенка невода’) и баритонеза др.-инд. *tántram*. || Turner I, 328 (5761, без указания др.-инд. ударения); Mayrhofer I, 475; Frisk II, 853, 863–865; Feist 513–514; Orel 416; Fraenk. II, 1099; Фасмер IV, 139–140.

12. греч. τρόπος LS 1827 m. ‘Wendung’, ‘поворот, направление’ (Геродот +), отсюда ‘Art und Weise, Sitte, Gesinnung, Charakter’, ‘способ, манера’ (начиная с Пиндара) : греч. τρέπω, dor., ion. также

τρέπω, τράπομαι, аог. *τρέψαι, -ασθαι; траπεῖν, -έσθαι*, fut. *τρέψω, τρέψομαι*, pass. (intr.) аог. *траφθῆναι*, perf. *τέтраμμαи*, также *трапῆναι, треφθῆναι*, part. *ἐν-треπέντες*, perf. act. *τέτροφα*, позднее *τέтраφα* (att.) 'wenden, drehen, kehren, in die Flucht schlagen; sich wenden, verkehren, sich ändern, die Flucht ergreifen usw.'; др.-инд. *trápate* 'schämt sich, wird verlegen'; лат. *trepit* 'vertit'. Nomen activum от *треπε-* II кл. Имеется окситонированное nomen passivum *τροπός*. || Mayrhofer I, 530; Frisk II, 923-925; WH II, 702; Pok. 1094.

13. греч. *τρόχος* LS 1829 m. '(Kreis)lauf', 'место для бега; соревнования по бегу' (Софокл, Еврипид и т.д.). Баритонированное nomen activum при окситонированном nomen passivum *τροχός* adj. 'laufend, eilend', m. 'Rad' ("Läufer"), 'колесо' ('то, что бежит' — «эндоактивная» семантика); армян. *durn*, gen. *drgan* 'Töpferrad'; кельт. **droko-* 'wheel' (др.-ирл. *droch* [o] m. 'wheel, circlet', 'Rad' (<**d^hrog^ho-* 'wheel'); греч. *τρέχω*, дог. *тράχω*, аог. *θρέζαι*, iter. *θρέζασκον*, fut. *θρέζομαι, θρέζω* 'laufen, eilen' (и.-е. √*dhrg^h-*); в этимологии имеются попытки связать этот корень посредством допущения определённых морфонологических изменений с рядом других и.-е. основ, непосредственное сравнение которых приводит к трём и.-е. вариантам этого корня (так же с рецессивной валентностью): I. (и.-е. √*trk-*): ст.-слав. **трькъ** 'Lauf'; схрв. *mъk* m. 'бег' : схрв. *trčati*, praes. 1.sg. *trčim*, диал. (Kosmet) *trčät*, praes. 1.sg. *trčim* 'laufen', kaik. ugr. *drčati*, praes. 1.sg. *drčim*; II. (и.-е. √*tragh-*): лат. *trahō, trāxī, tractum, trahere* 'ziehe, schleppe, bringe; beziehe, rechne; schleppe fort; ziehe an mich; bringe hervor; ziehe an die Länge'; герм. **brazjanan* 'laufen' (гот. *þragjan* 'laufen', *bi-þragjan* [только nom.sg. m. part. praes. *bi-þragjands* L 19, 4] 'herbeilaufen'; др.-англ. *ðræzan* 'laufen') от герм. **brazō* f. (др.-англ. *ðráz* f. 'Zeit, Zeitverlauf; Gelegenheit, böse Zeit, Anfall'); кельт. **trogo-* (<**trōgō-*): валл. *tro* 'Wechsel, Zeit' (< **trogho-*); ср.-ирл. *trog* m. 'parturition, offsprung', 'Nachkommenschaft' : слав. **trâgъ* (схрв. *mpâg* 'Fußtapfe', 'след ноги (ступни), др.-серб. **трагъ** 'потомство') : схрв. *trâžiti*, praes. 1.sg. *trâžim* 'suchen, spüren'; III. (и.-е. √*dhrg^h-*): др.-инд. *dhrajati* 'gleitet dachin, bewegt sich, fliegt' : балт. (лит. *padrožti* 'schnell laufen'; лтш. *drâzt* C., PS. 'schnell wohin sich begeben, laufen', 'мчаться, нестись') (удлинение в балтийском по закону Винтера). || Matasović 105; Patrizia de Bernardo Stempel 1999: 45, 115; Frisk II, 927-929; WH II, 698-699; Feist 500-501; Holthausen AEEW 367; Orel 424; ME I, 495; Bezzenger Lit. Forsch. 109; Skok III, 487-488; Дыбо 1961: 13 (26); ОСА, Словарь, 65, 67; LIV 154.

b) nomina passiva

1. греч. σκοπός m. (/f.) LS 1641 'Späher, Wächter, Kundschafter; Ziel, Zweck', 'предмет, на который смотрят; цель' (Гомер +). (< adj. и) Nomen passivum : греч. σκέπτομαι 'umherschauen, sich umsehen, spähen, betrachten, erwägen, prüfen'; др.-инд. *spásati, spásate* (Dhātup.), *pásyati* 'sieht'; авест. *spasye'ti* 'erblickt, erspäht'; лат. *speciō, spēxī, spectum, specere* 'sehe'. Образовано от и.-е. корня II кл., ср. лат. сигматич. перфект *spēxī*. В др.-индийском данный корень формально относится к I кл.: през. *pásyati*, медиальный сигматич. аор. *áspasta*. Однако так как парадигматические характеристики корня не подтверждаются в данном случае акцентуационными, можно считать их вторичными. Точкой отсчёта для образования парадигмы «доминантного» типа явился, видимо, презенс на *-je-, более обычный для корней I кл. В данном случае он и.-е. происхождения, ср. лат. *speciō*. || Mayrhofer II, 240–241; Frisk II, 725–726; WH II, 570–571.

2. греч. τροπός LS 1827 'Riemen, vermittelt dessen das Ruder um die κληῖς beim Rudern sich drehte', 'кожаный ремень (?), которым весло прикреплялось к уключине' (Гомер). Nomen passivum по происхождению ('нечто скрученное' либо 'нечто, обёрнутое вокруг рукоятки весла'). Греческий корень *τρέπε-* II кл. 'поворачивать, оборачивать' (форма с «метатезой» *τραπητός* Hesych.). Принадлежность корня ко II кл. подтверждается также наличием баритонированного nomen activum *τρόπος* LS 1827 'поворот, направление' (Геродот +), отсюда 'способ, манера' (начиная с Пиндара). || Mayrhofer I, 530; Frisk II, 923–925; WH II, 702; Pok. 1094.

3. греч. νομός LS 1180 'настоящий корм, травы' (Гомер. гимны и др.), отсюда 'Weideplatz', 'пастбище' (начиная с Гомера). Nomen passivum — 'то, что ест скот (на пастбище)', от *νέμομαι* 'weiden, verzehren', 'использовать в качестве пастбища; есть, поедать'. Корень *νεμε-* относится ко II кл., ср. «метатезированные» формы в аор. *ἐνεμησάμην*, фут. *νεμήσομαι* (по классу первоначально был противопоставлен *νεμε-* 'verteilen', 'распределять' I кл.; начиная с древнейших времен между этими корнями происходила морфонологическая контаминация). Видимо, исторически тот же корень, что и в лтш. *neĩt* 'брат' (контаминирующий с корнем *et- I кл., откуда диалектные формы с плавной интонацией и мягким η-: лтш. *neĩt*). || Mayrhofer II, 136; Frisk II, 302–304; Karulis 632–633; Orel 284; Pok. 763–764, 764.

4. греч. ὄλκος LS 1216 'furrow, track, trace' (Ar.Th.), 'борозда, след' (Аристофан +), 'path, track, or orbit of a star or meteor' (A.R. = Аполлоний Родосский). Nomen passivum ('результат волочения', ср. лат. *sulcus* 'Furche'). И.-е. корень *(s)uelk- II кл.: греч. *ηφέλκε-* II кл.

(«метатеза» в *έλκητήρ*); слав. **vélkq/*vьlkq*, **velčèť/*vьčèť* а.п. с — ср. «полуотметный» зап.-болг. презенс, например, в НБКМ № 38: 3.sg. **привлѣчеть** | 263b, **и ѡвлѣчеть сѧ** 198b; авест. тематич. през. *fra-varčaiti*. | Frisk II, 377–378; Frisk I, 497–498; WH II, 627; Fraenk. 1253; Фасмер I, 342; Pok. 901.

5. греч. *δερός* LS 445 ‘кожаный мешок’ (Гомер — Od. 2.354, 380). Nomen passivum (первоначальное значение ‘содранная кожа’) от глагола *δέρω* ‘сдирать кожу’. В греческом установить класс корня *дер-* не представляется возможным. В и.-е. этот корень относился ко II кл., ср. слав. **dèrǫ*, **derèť* (а.п. с). | Mayrhofer II, 59; Frisk I, 368–370; Fraenk. 96–97; Фасмер I, 504–505; Pok. 206–210.

6. греч. *καρός* LS 879 ‘плод’ (Гомер +). Nomen passivum от и.-е. корня II кл. **karp-* / **kerp-*, ср. лат. сигматич. перф. *carpsī* (от *carpō*); слав. **čьrǫ*, **čьrèť* (а.п. с). | Frisk I, 792–293; WH I, 172–173; Orel 161; Fraenk. 257–258; Фасмер IV, 346; Pok. 944–945.

7. греч. *τροχός* LS 1829 ‘колесо’ (Гомер +). Видимо, nomen passivum (‘то, что бежит’ — «эндоактивная» семантика) в отличие от баритонированного nomen activum *τροχός* ‘место для бега; соревнования по бегу’. Эта акцентуационно противопоставленная пара является единственным указанием на принадлежность корня *греχ-* ко II классу. | Frisk II, 927–929; WH II, 698–699; Pok. 1089.

8. греч. *λορός* LS 1061 ‘кожица’ (Гомер — Od. 19, 233). Nomen passivum (нечто содранное’, ср. *λέπω* ‘обдирать, лупить’). И.-е. класс корня неизвестен. | Frisk II, 105–107; WH I, 785–786; Fraenk. 339–340; Фасмер II, 483; Pok. 678.

Отражения в дардских языках

Как уже было показано мной в работе «Древнеиндийский акцент в дардском языке шина как проблема индоевропейской акцентологии»,¹² этот дардский язык сохранил индоевропейский акцент и его рефлексy значительно более точно чем ведийский. В работе были представлены 90 индоарийских баритон и 48 окситон, согласующихся с соответствующими ведийскими основами. Кроме этих основ в языке шина обнаружyлись 32 основы, совпадающих своей баритонезой с ударением греческого и других индоевропейских языков, сохранивших праязыковой акцент или его рефлексy, и отличающихся от соответствующих окситонированных основ ведийского

¹² Лексика, этимология, языковые контакты. К юбилею доктора филологических наук профессора Джой Иосифовны Эдельман. Москва, 2011, с.92-167.

языка. Этот результат говорил о том, что не индоарийский праязык провёл ту акцентуационную инновацию, которая отделила его акцентную систему от системы праязыка и систем тех индоевропейских языков, которые сохранили её основные параметры, а лишь ведийский диалект индоарийского праязыка.

I. Отглагольные имена с суффиксом *-trā* от доминантных глагольных корней (от глаголов 1-го класса):

1. Phal. *yáandr* (70) 'mill', 'мельница'; Lilj. Voc.: *yáandr* [*jáandr*, *yáandrə*] n.masc. 'mill', Variant: *yandr* (Biori); Prdm: a-decl. obl.pl: -a. ~ Dm. *žân* 'мельница' (196) ~ Sh. gil. *yōr*, gen. *yōrāi*, pl. *yōrę*, gen. *yōro* f. 'мельница (водяная)', [yqr (nasal vowel) yō'r -ę -āi-o f., large watermill], [Buddr. 1996, 50: *yōr* f. 'Wassermühle' (3, 57) — T. 10412] ~ Mai. *yāz̃*, *yāz̃* (B); *yāz̃*, *yāz̃* (G, J) 'a water mill' (Mai. *žāndrā^h* 'a lock' — заимствование), накоренное ударение в шина и в пхалура и нисходящий тон во всех дардских примерах, где он специально отмечен, указывают на индоарийскую баритонезу ~ но ср. др.-инд. (ведийск.) *yantrá-* n. 'Mittel zum Halten und Befestigen, Verschluß, Band, usw.', 'controlling device' RV., 'any implement or contrivance' MBh., *yantraka-* n. 'handmill' Hcat. [*vyam-*] (доминантность корня подтверждается и славянскими данными (Дыбо 2000: 264, 514) | Liljegren 70; Lilj.Voc. 161; Morgenstierne NTS XII, 196; Bailey 1924: 169a; Zoller 349, 203; Turner I, 602 (10412); Mayrhofer III, 7;

2. Mai. *āz̃*, *-ā^h* (J) n., m. 'intestine(s); small intestine', 'кишки, внутренности; тонкая кишка' : Sh. (jj.) *śzi* 'entail'; нисходящий тон в Mai. указывает на индоарийскую баритонезу, чему соответствует и накоренное ударение в шина : греч. *ἔντερον* n. 'кишка', pl. *ἔντερα* 'внутренности' : герм. **énprō* pl. n. [> др.-исл. *innr*, *iðr* pl. n. 'внутренности'] : слав. sg. **ętro* > **ętrō*, но pl. **ętrā*, а.п. *b* ~ но ср. др.-инд. (ведийск.) *āntrá-* n. 'entail', 'внутренности' (!) RV., *antrá-*² n. Suśr. [antár] (1182) | Zoller 75a; Turner I, 53 (1182); Mayrhofer I, 36; Frisk Фасмер IV, 568–569; Иллич-Свитыч ИА 121.

3. Sh. gil. *bēzi* f. 'ясная погода' [bēzi, f., fine weather], [Sh. (Lor.) *biji* f. 'clear sky', jj. *bīzi*], по-видимому, баритонеза, ~ но др.-инд. (ведийск.) *vīdhrá-* n. 'clear sky, sunshine' AV.; *vīdhrya-* 'relating to the clear sky' VS., при *īdhrīya-* TS 4, 5, 7, 2; **vīdhrisya-*; **vaidhriya-*. Рассматривается как *vi* + *īdh-rá-* и сближается с греч. *αἰθήρ*, *-έρος* f., m. '(reine) Luft, (klarer) Himmel' и подобными, производными с глагольным корнем в греч. *αἴθω* 'anzünden' : др.-инд. *inddhé* 'entzündet, entflammt', *édhah* m. 'Brennholz' = греч. *αἴθος* m. 'Brand'. По видимо-

му, из приведенных основ шина лишь Sh. *jij. bizi* может быть непосредственно связано с др.-инд. *vīdhrá-*, Sh. *gil. bēzi* происходит скорее из **vaidhriya-* и формально может быть отнесено к первой группе аномальных баритон. | Bailey 1924: 133a; Turner I, 697 (12051); Mayrhofer III, 237 и I, 88, 95, 128, 557; Mayrhofer EWA I, 205; II, 568–569; Frisk I, 37–38.

4. Mai. *āç^h, àç^h* n.m. ‘moist (irrigated) soil ready for sowing’, ‘влажная (орошенная) почва, готовая для посева’, нисходящий тон указывает на баритонезу ~ но ср. др.-инд. (ведийск.) *ārdrá-* ‘feucht, naß, frisch, weich’, ‘wet, moist, fresh, soft’, ‘дождливая погода; дождливый, мокрый, влажный’ RV. (Turner: **ālla-* < **ārdla-*) | Zoller 73; Turner I, 60 (1340); Mayrhofer I, 78.

II. Отглагольные имена с суффиксом *-trā* от рецессивных глагольных корней (от глаголов 2-го класса):

1. Sh. *gil. pātī*, pl. *pātye* f. ‘большое длинное блюдо’ [pāt-ī -ye, f., large dish (a long)], баритонеза. ~ др.-инд. (ведийск.) *pātra-* n. ‘drinking vessel, dish’ RV. [√pā-] | Bailey 1924: 156b; Turner I, 454 (8055);

2. Sh. *gil. pātu*, pl. *pāte* m. ‘длинный лист’ [pāt- u -e, m., leaf (a long)] : Mai. *pā^h₂* (J) ‘skin, skin of walnut, shel (of egg), bran, sheet (of paper)’, in [Mai. *çap^h₂ ghā* and in *plçhāl*], баритонеза в шина и нисходящий акцент в Mai., указывающий на баритонезу. ~ др.-инд. (ведийск.) *pāttra-* n. ‘wing-feather’, ‘перо от крыла’ VS., ‘wing (in cmpd.)’, ‘крыло’ RV., ‘leaf, petal’ KātyŚr., ‘leaf of book’ Kāv., **traka-* m., n. lex., **trikā-* f. Kāv. [*< earlier pāttra-* Wackernagel AiGr ii 2, 855. — See also *paṭṭa*¹. — √pat-] | Bailey 1924: 156b; Zoller 276b; Turner I, 436–437 (7733); Mayrhofer I, 203–204;

3. Mai. *mūz*, *mūz* (J) n., m. ‘urine’, нисходящий акцент указывает на баритонезу. ~ др.-инд. (ведийск.) *mūtra-* n. ‘urine’ AV. | Zoller 344a; Turner I, 590 (10234); Mayrhofer II, 663–664.

4. Mai. *yōz¹* (G) n., m. ‘cord on yoke between two vertical pegs’, возможно, опечатка, ожидался гравис, указывающий нисходящий акцент. ~ др.-инд. (ведийск.) *yōktra-* n. ‘thong, halter’, ‘ремень, плетть; повод, недоуздок’ RV., ‘tie of yoke to plough’ lex.: or *yōtra-* n. R., *yau- tra-* n. Pat. [√yuj-, √yu-¹] | Zoller 350a; Turner I, 608 (10523); Mayrhofer III, 20–21;

5. Sh. *gil. ratī*, pl. *rātye* f. ‘ночь’ [rat -ī, -ye, f., night], [Radl. II, 124b: *rāati* f. ‘night’], [Buddr. 1996, 48: *rāatyō* “nachts” (18). — Adv. zu *rāati* “Nacht”, T. 10702] ~ Mai. *rā* (B); *rāl₁* (J) ‘night’, loc. *rāl₂* ‘at night’; Sh. *gil.* показывает баритонезу и соответствующий ей нисходящий ак-

цент, в Mai. нормальный нисходящий акцент, но в loc. метатония (замена восходящим акцентом), в Phal. метатония, по-видимому, распространена на всё слово (т.е. все словоформы слова): *raát* [raát] n.fem. 'night (as a measure of time)', — с введением конечного ударения в Pl.: Prdm: i-decl. Pl: reetí, т. е. с введением подвижности акцента. ~ др.-инд. (ведийск.) *rātrī* f., *rātri-* f. 'night', 'ночь' RV.; | Bailey 1924: 159a; Zoller 353a,b; Lilj. Voc. 127a; Turner I, 619 (10702); Mayrhofer III, 53.

6. Mai. *līz* n.f. 'a sickle', 'серп', нисходящий тон указывает на баритонезу ~ др.-инд. (ведийск.) *lavitra-* n. 'a sickle', 'серп' Pāṇ. | Zoller 366b; Turner I, 617 (10988); Mayrhofer III, 93;

7. Sh. gil. *mor*, gen.sg. *mórāi*, pl. *moórye* или *mōrj*, gen. *mōro* или *mōryo* m. 'Wort' [mor-, gen. -āi, pl. mōr-j or -ye, gen. -o or -yo, m., matter, word], [Buddr. 1996, 46: *mor* 'Wort' (42), Pl. *moórye th-* 'Worte machen, reden' (44) — zu Sh. *mor* < *mantra-* vgl. Sh. *yōr* < *yantra-* und Buddruss 1983, 16f.; Kohistani-Sh. *moš*, Pl. *možj*], баритонеза в Sh. gil., при метатонии в pl., в Kohistani-Sh. передвижка акцента на окончание (результат той же метатонии?), ср. Mai. loc. *rāl₂* 'at night' при *rāl* 'night', 'ночь'. ~ др.-инд. (ведийск.) *mántra-* m. 'thought, prayer, spell, counsel' RV. | Bailey 1924: 153a; Turner I, 564–565 (9834, Sh. отсутствует, предложено в Buddr. 1996);

8. Sh. gil. *chéeç* : dras. *chéeç* [Sh. gil. *chéeç* m. 'field' Radl. II, 120] : Phal. *chíitr* (33, 97) 'field' (Phal. (Ashret) *chíitr* (43) 'field', pl. *chíitra* (43) 'fields'; (Biori) *chétr* (43) 'field', pl. *chíitra* (43) 'fields'); Lilj. Voc.: *chíitr* [tʃ^híitr] n.masc. 'field; (tilled) land', Variant: *chétr* (Biori); Prdm: a-decl. obl.pl.: -a; баритонеза в шина и пхалура и соответствующий нисходящий акцент ~ др.-инд. (ведийск.) *kṣétram* n. 'land', 'земельный участок, поле' RV., авест. *šōiṇrəm* 'Wohnplatz, Heimstätte' | Bailey 1924: 135a; Liljegren 33, 43, 97; Lilj.Voc. 34a; Turner I, 195 (3735); Mayrhofer I, 293;

9. Phal. *súutr* (69) 'thread', 'нить, нитка'; Lilj. Voc.: *súutr* [súutr] n.masc. 'thread'; Prdm: a-decl. obl.pl.: -a; Dm. (?) *sutr* 'thread' (189); баритонеза и нисходящий акцент в пхалура; маркировку Morgenstierne можно интерпретировать как восходящий тон, т.е. Dm. *súutr* [súutr], что может говорить о метатонии, характерной для этого типа основ (см. выше) ~ др.-инд. (ведийск.) *sútra-* n. 'thread, cord' AV. | Liljegren 69; Lilj. Voc. 134a; Morgenstierne NTS XII, 189; Turner I, 781 (13561); Mayrhofer III, 492.

Тематические девербативы (*nomina actionis*)

I. Девербативы от доминантных глагольных корней (от глаголов I-го класса):

a) *nomina activa*

1 (6.) Sh. *gil. bān*, pl. *bāni* m. 'линия на месте соединения сустава, частей ствола бамбука, сахарного тростника' [*bān* -i, m., joint in body, in finger or toe (but not phalanx itself), in bamboo, sugarcane, etc.], баритонеза, ~ но ср. др.-инд. (ведийск.) *bandhá-* m. 'bond', 'узы' RV., 'damming' MärkP., 'custody' Mn., 'deposit, pledge' Rājat. Девербатив от глагола *badhnāti* 'bindet', хс. *baitti* 'wird gebunden, bindet sich' (< *badyati, Конов 55), который, по-видимому, относится к I (доминантному) классу. Конечная акцентовка основы в ведийском объясняется доминантным характером суффикса (тематического гласного) девербатива. | Bailey 1924: 131a; Turner I, 515 (9136); Mayrhofer II, 407, 406; Mayrhofer EWA II, 208; Pok. 127;

2 (18.) Phal. *dīš* (83, 88) 'village', *dīš-a* (56, 77, 94) obl.sg. 'village' (56), 'in the village' (77, 84), *dīš-a* pl. (77) 'villages', *dīš-am* obl.pl. (77) 'in the villages', *dīš-ii* (B. *dīš-e*) gen.sg. (77) 'of the village'; Lilj. Voc.: *dīš* [*dīic*] n.masc. '(home) village', Variant: *dēēš* (Biori); Prdm: a-decl. Obl.Pl.: -a; баритонеза и соответствующий ей нисходящий акцент : герм. **téixaz/táixaz* 'Platz' (др.-англ. *tīg/tīh* 'Platz', *getāh* 'Land', нов.-англ. *tie, tye* 'gemeinsame Weide'; ср.-н.-нем. *tīg* 'Sammelplatz eines Dorfes'; др.-в.-нем. *zieh* 'forum') ~ но др.-инд. (ведийск.) *dēśá-* m. 'point, region, part' VS., 'province, country' R. [√*dīś*] | Liljegren 56, 77, 83, 84, 88, 94; Lilj. Voc. 42a-b; Turner I, 374 (6547); Barber 82; Holt-hausen 347–348; Mayrhofer II, 65;

3 (1.) Phal. *áangu* (87, 90) 'sickle', 'серп', *áanga* pl. 'sickles', 'серпы' (90); Lilj. Voc.: *áangu* [*áaŋgu*] n.masc. 'sickle'; Prdm: a-decl. Obl.Pl.: *áanga*; баритонеза и соответствующий ей нисходящий акцент : греч. *ῥυκος* 'Widerhaken', 'рыболовный крючок' ~ но др.-инд. (ведийск.) *aṅká-* m. 'hook' RV. | Liljegren 87, 90; Lilj. Voc. 4b; Turner I, 5 (100); Mayrhofer I, 19, 22, 24; WH I, 46, WH II, 816;

4. Maī. *būž*, *bōž* m. 'a load', 'груз' (возможно, это заимствование из хинди-урду *bojh* — устное сообщение А.И. Когана); баритонеза и соответствующий ей нисходящий акцент ~ др.-инд. (ведийск.) *vahyá-* n. 'Sänfte', 'litter' (AV.) ~ др.-инд. (ведийск.) *vāhá-* m. 'Zugtier'¹³ |

¹³ Это ведийское соответствие с его отношением к дардсклму рефлексу, по-видимому, показывает, что вопреки остроумному семантическому анализу С.Л. Нико-

Zoller 315b; Turner I, 669 (11465); Mayrhofer III, 177–179; Николаев 2012: 63, 79, 135.

b) nomina passiva

Исследованный материал пока не дал надёжных примеров рефлексов существительных этой группы. Что касается отглагольных прилагательных, рефлексы акцентировки которых в индоиранских языках были бы особенно интересны, то, по-видимому, следует подождать поступления достаточно обширного материала из тех кафирских (и дардских?) языков, в которых подобно кати относительно надёжно сохранились окситонированная и баритонированная акцентные парадигмы прилагательных.

II. Девербативы от рецессивных глагольных корней (от глаголов 2-го класса):

a) nomina activa

1. Sh. gil. nom.sg. *grã*, gen.sg. *grãēi*, nom.pl. *grã*, gen.pl. *grãvo* m. 'затмение' [grã grã grãēi grãvo, m. eclipse]; баритонеза ~ др.-инд. (ведийск.) *grāḥaḥ* m. 'грабёж, захват; захват солнца, т.е. затмение' RV., ср. также др.-инд. *grābhaḥ* m. 'захват имущества' RV. || Bailey 1924: 141b; Turner I, 234 (4363);

b) nomina passiva + субстантивированный adj.

1. (26) Sh. gil. *barḥ*, gen.sg. *bārāi*, pl. *bāri*, gen. *bāró* m. 'груз, тяжесть; связка дров' [barḥ bār-i -ā i -ó, m., load, weight, bundle of wood]; окситонеза ~ др.-инд. (ведийск.) *bhārāḥ* m. 'ноша, груз; бремя; масса, множество'; неприемлемо предлагаемое Тернером альтернативное сближение с др.-инд. *bhāra-* m. 'carrying, carrying away, booty' RV. || Bailey 1924: 131b; Turner I, 539 (9459), ср. Turner I, 534 (9393);

2. (29) Sh. gil. *basḥ*, gen.sg. *bazāi*, pl. *bazí*, gen. *bazó* f. 'привал, остановка' [basḥ baz-i -ā i -ó, f., halt, stage]; окситонеза ~ др.-инд. (ведийск.) *vāsá-* m. 'abode' RV., 'staying' R.; пали *vāsa-* m. 'staying, habitation'; пракр. *vāsa-* m. 'staying' || Bailey 1924: 131b; Turner I, 676 (11591);

3. (10) Sh. gil. nom.sg. *ga*, gen.sg. *gāi*, nom.pl. *gāyē*, gen.pl. *gayó* или *gavó* m. 'небольшой горный поток' или 'дно потока' [ga gāyē gā i

---

лаева его интерпретация с тонологической стороны (т.е. со стороны возможного отражения в индоарийском материале балто-славянских акцентных валентностей) была в этом глагольном корне ошибочной: эти основы следует маркировать так: *vāhyá-* ~ *vāhá-*.

gāyó or gāvó, m., small mountain stream or torrent bed]; окситонеза ~ др.-инд. (ведийск.) *gāháh* m. 'внутренность, глубина', ср. также др.-инд. (ведийск.) *gādhám* n. 'брод, дно реки' || Bailey 1924: 140a; Turner I, 222 (4151);

4. (16) Sh. gil. nom.sg. *grāṭ*, gen.sg. *grāyēi*, nom.pl. *grāṭ* или *grāyīṭ*, gen.pl. *grāyó* или *grāvó* m. 'крокодил' [*grāṭ* *grāṭ* or *grāyīṭ*, *grāyē* i, *grāyó* or *grāvó*, m., crocodile]; окситонеза ~ др.-инд. (ведийск.) *grāháh*-adj. 'берущий, схватывающий, захватывающий', m. 'хищник; крокодил, акула, змея', ср. также др.-инд. (ведийск.) *grābháh* m. 'захватчик; демон, причиняющий болезни' (ср. №17 Barytona) || Bailey 1924: 141b; Turner I, 235 (4382); Mayrhofer I, 353;

Отдельно должна быть рассмотрена потеря окситонезы в дардских языках у прилагательных. По материалам [Bailey 1924] в шина различные акцентные типы у первичных прилагательных не обнаруживаются. Это, по-видимому, объясняется тем, что прилагательные в шина согласуются с существительными в роде и числе, но не в падеже, что, возможно, облегчило генерализацию накоренного ударения в этих формах.

Аналогичное положение, по утверждению А.Л. Грюнберга, в западнодардском (кафирском) языке кати, однако по его же работе в текстах с предикативным употреблением прилагательных удалось собрать определённую группу основ, отражающих как баритонированную, так и окситонированную акцентные парадигмы, см. [Дыбо 2011b], с. 147–148. На этот момент следовало бы специально обратить внимание при полевой работе.

Ниже я привожу несколько примеров, свидетельствующих об устранении окситонной акцентной парадигмы из акцентной системы дардских прилагательных.

1. Sh. gil. *āmū* 'недоваренный' [*āmū*, undercooked], (Radl. II, 118: *áamo* [*áamo*] adj. 'unripe'), нисходящий акцент указывает на баритонезу ~ но др.-инд. *āmá-* 'roh, ungekocht', 'raw, uncooked' RV.; афг. *úm*, f. *umá* adj. 'сырой, недоваренный; неспелый, незрелый' || Bailey 1924: 129a; Turner I, 56 (1236); Mayrhofer I, 77;

2. Sh. gil. *nanū* adj. 'голый, нагой' [*nanū*, adj., naked], баритонеза по указанию Bailey ~ но др.-инд. (ведийск.) *nagná-* 'nackt', 'naked' RV. || Bailey 1924: 154b; Turner I, 398 (6926); Mayrhofer II, 126.

3. Mai. *çìç^h* adj. 'grey, whitish; spotted, speckled, variegated, varied, miscellaneous', нисходящий тон указывает на баритонезу ~ но др.-инд. (ведийск.) *citrá-* 'hervorragend, hell, bunt', 'conspicuous, bright'

RV., 'variegated' MBh. [$\sqrt{\text{cit-}}$] | Zoller 188a; Turner I, 261 (4803); Mayrhofer I, 387–388;

4. Mai. (J); $\acute{a}z$ (B) adj., m., $\acute{e}z$ adj. f. 'wet', 'мокрый, влажный', нисходящий тон указывает на баритонезу ~ но др.-инд. (ведийск.) $\acute{a}rdrá-$ 'feucht, naß, frisch, weich', 'wet, moist, fresh, soft', 'дождливый, мокрый, влажный' RV. | Zoller 65a, 88a; Turner I, 60 (1340); Mayrhofer I, 51, 78.

5. Phal. $táatu$ m.sg. (82) 'hot', 'горячий, жаркий, раскалённый', $téeti$ f.sg. (82) 'hot'; Lilj. Voc.: $táatu$ [$táatu$] adj. 'hot', fem. $téeti$: Sh. gil. $tátu$ adj. 'горячий' [$tátu$, adj., hot]; нисходящий тон в пхалуре указывает на баритонезу, что подтверждается и показаниями шина ~ но др.-инд. (ведийск.) $taptá-$ 'erhitzt, glühend, heiß', 'heated, hot' | Bailey 1924: 165a; Liljegren 82; Lilj. Voc. 142; Turner I, 323 (5679); Mayrhofer I, 477.

6. Phal. $tíini$ (64) 'sharp', 'острый'; Lilj. Voc.: $tíinu$ [$tíino$] adj. 'sharp', fem. $tíini$: Sh. gil. $tīnu$ 'острый; яркий; ловкий' [$tīnu$, sharp (knife, scissors, razor) : bright (colour, light, star), clever]; нисходящий тон в пхалуре указывает на баритонезу, что подтверждается и показаниями шина ~ но др.-инд. (ведийск.) $tīksná-$ 'sharp' RV., 'hot, pungent' MBh. | Bailey 1924: 166a; Liljegren 64; Lilj. Voc. 148; Turner I, 332 (5839); Mayrhofer I, 506, 525.

Проведенное выше сравнение балто-славянской системы акцентных парадигм и предложенной С.А. Старостиним и С.Л. Николаевым схемы отражения конструктивных элементов этой системы в акцентной системе ведийских тематических девербативов с рефлексамми акцентной системы соответствующих индоарийских девербативов в дардских языках подтвердило тоновый характер этих конструктивных элементов и, следовательно, тонологическую гипотезу происхождения индоевропейских систем разноместного фонологически значимого акцента. Фонологизация акцентных контуров произошла в результате сдвижки демаркационного акцента, бывшего сигналом начала фонетического слова, на первый высокотональный слог соответствующего слова с дальнейшей потерей тоновых различий в безударных слогах. По характеру фонетических и тонологических процессов типологическое сравнение заставляет отнести индоевропейский праязык к языкам с регистровыми тонами. Как показало данное сравнение, эта система с регистровыми тонами существовала ещё в индоарийском праязыке, так как только наличием высоких платформ можно объяснить сдвижку акцента в прадиалекте ведийского языка при отсутствии таковой в прадиалекте, давшем дардскую группу

языков. Определённые тонологические процессы следует отнести к праиндоевропейскому времени. Так, балто-славянская метатония оказывается в своей основе индоевропейской: тоновая ассимиляция, приведшая в возникновению восходящего тона на первоначально низком слоге, непосредственно предшествующем слогу с высоким тоном, подтверждается акцентовкой соответствующих индоарийских этимонов и а.п. *d* подобных славянских девербативов от рецессивных глагольных корней, см. [Николаев 2012], с. 150 (**vâlъ* — а.п. *d*), с. 159 (**nôrstъ* — а.п. *d*), с. 159–160 (**pôlzъ* — а.п. *d*) и подобные.

Итак, полученные результаты приводят нас к ряду взаимосвязанных выводов:

1. Передвижение акцента в древнеиднийском было фонетическим и было обусловлено просодическим характером доминантных слогов.
2. В индоарийском языке доминантное и рецессивное качества существовали как фонетическая данность, т.е. существовало различие между «высоким» и «низким» тоном (окситоне-за низкотональных основ отводится из сопоставления греко-арийским и индоевропейским сравнением).
3. Существовала разница между «восходящим» и «высоким» тоном, так как акцент не передвигался со слога с восходящим тоном на следующий высокий слог.

Характер отношений между «тонами» и иктуса к ним свидетельствует о том, что реконструирована система регистровых тонов: ассимиляторный и контракционный способы порождения восходящих и нисходящих тонов, передвижение иктуса на ровных платформах, наличие демаркационного (делимитативного) акцента.

Таким образом, мы подошли к завершению длительной дискуссии о характере индоевропейского акцента и непосредственной связи его с аблаутом. По-видимому, представление о связи аблаута и просодических явлений должно быть значительно пересмотрено.

Балтославенски нагласни систем и резултати индоевропске акцентолошке реконструкције

Сажетак

У чланку се ради о реконструисаном балтославенском нагласном систему те о његовом односу према индоевропском нагласном систему.

Чланак се састоји од неколико делова.

У првом делу описује се систем нагласних парадигми балтославенског прајезика: приказане су парадигме неизведених именица, придева и глагола, затим се уз помоћ табела приказују нагласне парадигме деривата и правила избора нагласних типова.

Помоћу маркирања (валенција) успоставља се веза између нагласних парадигми и морфова речи. Иста операција одређује и избор нагласних парадигми деривата и успоставља однос тог избора са морфовима деривата. Наравно, уколико је морф представљен одређеним слоговима, било очуваним или несталим, ово се маркирање веже за те слоге те одражава њихове хипотетичке прозодијске карактеристике (такве карактеристике уобичајено представљају тонови, у најширем смислу те речи). Дакле, ова анализа на неки начин антиципира тонско објашњење места иктуса у нагласној парадигми.

У другом делу рада анализирају се ведски тематски девербативи, које је раније према семантичким критеријима размотрио С.А. Старостин. Овде се они анализирају са сврхом провере могућности ширења на њих реконструкције истих структурних елемената нагласног система, који су присутни у балтославенској реконструкцији (тј. нагласних валенција). Сличној анализи подвргавају се ведски суфиксални девербативи и грчки тематски девербативи, које пружа С.Н. Николајев. У грчко-аријску грађу уводи се маркирање које је већ уведено у балтославенску реконструкцију, а затим се то етимолошки проверава на што испржнији начин.

Поређење система валенција приписаних ведским девербативима са нагласним закономностима у групама ових девербатива показује: 1) да у грчко-аријскоме, у слоговима који су се налазили непосредно испред доминантнога слога, дошло је до исте «метатоније» као што у балтославенском, тј. тај је слог добио секундарну доминантност; 2) да је у индоаријскоме, за разлику од грчког и других индоевропских језика, у доминантним платформама («платформа» овде означава »секвенцу од неколико слогова истих прозодијских карактеристика»), дошло је до помака нагласка за следећи слог.

У трећем се делу упоређују ведски девербативи са одговарајућим дардским рефлексима праиндоаријских девербатива, који се међусобно поклапају у свим акцентолошким врстама основа, уз један изузетак: у дардским основама које су садржале доминантне платформе није дошло до прогресивног помака нагласка за следећи слог, исто као и у грчком и другим индоевропским језицима који су очували слободан индоевропски акценат или његове рефлексе. Овај резултат доводи до неколико међусобно повезаних закључака. 1. Помак нагласка је био фонетске нарави те је повезан са прозодијским својствима доминантних слогова. 2. У индоаријском прајезику доминантност постојала је као фонетска стварност одн. као разлика између »високог« и »ниског« тона (при чему се окситонеза у основама са ниским тоном елиминира током грчко-аријске и индоевропске упоредбе). 3. Постојала је разлика између »узлазног« и »високог« тона, јер се нагласак не помиче са узлазнога слога за следећи високи. Природа односа између »тонова« и повезаног с њима иктуса указује на то да реконструисани нагласни систем представља систем реги-

старских тонова који се карактерише настанком узлазних и силазних тонова асимилаторним и контракцијским путевима и помаком иктуса удесно на равним платформама, као и постојањем демаркацијског (делимитативног) акцента.

На крају се закључује да извршено поређење потврђује тонску природу структурних елемената индоевропског нагласног система, а према томе и тонолошку хипотезу порекла индоевропских нагласних система са слободним, тј. фонолошки разликовним, нагласком. До фонологизације акцентатских контура дошло је због помака демаркацијског акцента, који је служио као сигнал почетка фонетске речи, на први слог са високим тоном, након чега се догодио губитак тонских разлика у ненаглашеним слоговима.

СОКРАЩЕНИЯ

- Гр. — Граматично изка̀зање об рѣском јези́кѣ, по̀па Јѣрка Крижа̀ница, презва̀нјем Ге́рваланина, ме́джу Кѣпоуѣ и Вѣноуѣ рика̀ми, во Ѣздех Бѣхца гра̀да, окол Дѣвовца́, Озля́ и Рибника острбогѣ / Писано въ Сибѣри / Аѣта „зрод“ / Издано Бодянскимѣ. М., 1859. [Арабские цифры передают славянскую пагинацию книги.]
- Даль — Владимир Даль. Толковый словарь живого великорусского языка. В четырех томах. Репринтное воспроизведение издания 1903-1909 гг., осуществленного под редакцией профессора И.А. Бодуэна де Куртенэ. Москва, Издательская группа «Прогресс» «Универс», 1994.
- Домостр. К. — Домострой по Коншинскому списку и подобным. К изд. подгот. А. Орлов, кн. I, II. М., 1908–1910. Индексом К отмечается материал из Коншинского списка, индексы И 38 и И 80 отмечают формы, приводимые в «Алфавитном перечне слов с ударениями», соответственно, из рукописей ОХVII №38 и ОХVII №180 Государственной Публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина (Ленинград).
- Дыбо 1953 — Дыбо В.А. О древнейшей метатонии в славянском глаголе. // Вопросы языкознания, вып. 6, с. 55–62.
- Дыбо 1961 — Дыбо В.А. Сокращение долгот в кельто-италийских языках и его значение для балто-славянской и индоевропейской акцентологии. // Вопросы славянского языкознания, вып. 5, с. 9–34.
- Дыбо 1961b — Дыбо 1961
- Дыбо 1972 — Дыбо В.А. О рефлексах индоевропейского ударения в индоиранских языках. // Конференция по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков. Тезисы докладов. Москва, 1972, с. 38–44.
- Дыбо 1981b — В. А. Дыбо. Славянская акцентология. Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском. М., 1981.
- Дыбо 1982a — В. А. Дыбо. Праславянское распределение акцентных типов в презенсе тематических глаголов с корнями на нешумные (материалы к реконструкции). // БСИ 1981., М. 1982.
- Дыбо 1982b — В. А. Дыбо. О некоторых акцентологических изоглоссах словенско-кайтавской языковой области. // Hrvatski dijalektološki zbornik, knjiga 6, razred za filologiju, Zagreb, 1982, 101–134.
- Дыбо 1989 — Дыбо В.А. Афганское ударение и его значение для индоевропейской и

- балто-славянской акцентологии. II. Глагольная акцентуация. а) Формы презенса. // Славянское и балканское языкознание. Просодия. М., 1989, с. 106–14
- Дыбо 1995 — *Дыбо В.А.* Акцентуационные процессы в языках группы теда-канури и проблема происхождения парадигматических акцентных систем. // Московский лингвистический журнал, № 1, с. 236–279.
- Дыбо 2000 — *Дыбо В.А.* Морфологизованные парадигматические акцентные системы. Типология и генезис. Том I. Москва, Языки русской культуры, 2000.
- Дыбо 2006 — *В. А. Дыбо.* Сравнительно-историческая акцентология, новый взгляд: по поводу книги В. Лефельдта «Введение в морфологическую концепцию славянской акцентологии» // Вопросы языкознания, 2. М., 2006.
- Дыбо 2006b — *В. А. Дыбо.* Порождение акцентных типов производных имен в балтийском // Балто-славянские исследования XVII. М., 2006.
- Дыбо 2010 — *Дыбо В.А.* Акцентологическая система прагерманского глагола. (Первичные глагольные основы) // Индоевропейское языкознание и классическая филология — XIV. Материалы чтений, посвященные памяти профессора Иосифа Моисеевича Тронского. 21–23 июня 2010 г. Часть I. Санкт-Петербург, Наука, 2010, с. 240–275.
- Дыбо 2011a — *Дыбо В.А.* Балтославянская акцентология и германская геминация согласных. (В защиту теории Ф. Клуге) // Синхронное и диахронное в сравнительно-историческом языкознании. Материалы VII Международной научной конференции по сравнительно-историческому языкознанию (Москва, 31 января — 2 февраля 2011 г.). Москва, 2011, с. 75–88.
- Дыбо 2011b — *Дыбо В.А.* Древнеиндийский акцент в дардском языке шина как проблема индоевропейской акцентологии // Лексика, этимология, языковые контакты: Сборник посвящается юбилею Д.И. Эдельман. М., 2011. Отв. ред. Е.К. Молчанова. М., 2011; с. 92–167.
- Дыбо 2011c — *Дыбо В.А.* Классическая индоевропейская реконструкция и балтославянская акцентология // Современная славистика и научное наследие С. Б. Бернштейна: Тезисы докладов международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения выдающегося отечественного слависта д.ф.н., проф. С. Б. Бернштейна. 15–17 марта 2011 г. [.] г. Москва. М., МГУ, 2011; с. 22–31.
- Дыбо 2011d — *Дыбо В.А.* Относительно др.-инд. -уа-глаголов (ответ Л. И. Куликову) // Вопросы языкового родства [Journal of Language Relationship], № 6, 2011. С. 200–210.
- Дыбо 2011e — *Дыбо В.А.* Значение западнокавказской акцентной системы для изучения балто-славянской и японских акцентных систем. // Accent Matters. Papers on Balto-Slavic accentology. Edited by Tijmen Pronk, Rick Derksen. Rodopi, Amsterdam — New York, 2011, pp. 67–84.
- Дыбо 2011f — *Владимир А. Дыбо.* Еще о балтославянско-германских акцентных соответствиях (Парадигматический выбор акцентных типов в прагерманском глаголе) // *Elena Stadnik-Holzer* (Hrsg.). Baltische und slavische Prosodie. International Workshop on Balto-Slavic Accentology IV (Scheibbs, 2.–4. Juli 2008). Peter Lang, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main — Berlin — Bern — Bruxelles — New York — Oxford — Wien, 2011, SS. 39–60.
- Зализняк — *А.А. Зализняк.* От праславянской акцентуации к русской. Москва, «Наука», 1985.
- Зогра. — Сборник слов и житий: восточноболгарская рукопись XIV в. // Б-ка Афон-

- ского Зографского монастыря, № 171 (по Ильинскому, в ранних работах цитировалась как Зогр. № 103)
- Иллич-Свитыч 1963 — *Иллич-Свитыч В.М.* Именная акцентуация в балтийском и славянском. Судьба акцентных парадигм. М., 1963.
- Катехизис Даукши — *Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas*. Vilnius, 1995 [буква К (вместо № строки) указывает на колоннитул].
- Косм. — ст.-русская рукопись XVI в. «Космография» // ГБЛ, ф. 152, №2. Цит. по Зализняк.
- Левицкий — *В.В. Левицкий*. Этимологический словарь германских языков. An etymological dictionary of germanic languages. Etymologisches Wörterbuch der germanischen Sprachen. Т. I-II. «Новая книга», Винница, 2010.
- Мажвидас (Кат.) — *Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams...* Kaunas, 1922.
- НБКМ — Народная библиотека «Кирил и Методий», София.
- НБКМ № 38 — ст.-болгарская рукопись XV в. «Евангелие» // НБКМ, №38 (по Цоневу). Расписал С.Л. Николаев.
- Николаев 2012 — *С.Л. Николаев*. Восточнославянские рефлексы акцентной парадигмы *d* и индоевропейские соответствия славянским акцентным типам существительных мужского рода с *o-* и *u-* основами. // Карпато-Балканский диалектный ландшафт. Язык и культура. 2. ИСЛРАН, Москва, 2012: 32–189
- Николаев, Старостин 1978 — *С.Л. Николаев, С.А. Старостин*. Некоторые соответствия индоевропейских долгот и ударений // Конференция. Проблемы реконструкции (Тезисы докладов). М., 1978.
- Николаев, Старостин 1982 — *С.Л. Николаев, С.А. Старостин*. Парадигматические классы индоевропейского глагола // Балто-славянские исследования 1981. М., 1982.
- ОСА, Словарь — *Дыбо В.А., Замятина Г.И., Николаев С.Л.* Основы славянской акцентологии: Словарь. Непроизводные основы мужского рода. М., 1993, Вып. 1.
- Постилла Даукши — *Daukšos Postilė. Fotografiuotinis leidimas*. Kaunas, 1926.
- Пс. № 309 — Псалтырь, среднеболгарская рукопись конца XIV в. ГБЛ, отдел рукописей, ф. 304, №309.
- Пс.Кипр. — Псалтырь Киприана, среднеболгарский текст конца XIV — начала XV вв. // ГБЛ, отдел рукописей, ф. 173, № 142.
- Сб. № 151 — ср.-болг. рукопись XV в., возможно, написанная Константином Костенечским. // Б-ка Зографского монастыря, № 151 (по Ильинскому).
- Сб. № 758 — Рукопись XVI-XVII вв., русская копия среднеболгарского текста XIVв., старотырновской диалектной системы. // ГБЛ, отдел рукописей, ф. 304, № 758.
- Сб. 764 — Торжест, русская копия среднеболгарского текста XIVв., старотырновской диалектной системы. // ГБЛ, отдел рукописей, ф. 304, № 764.
- Соссюр — *Фердинанд де Соссюр*. Труды по языкознанию. М., 1977.
- Соф.сл. — среднеболгарская рукопись XIV в. «Службник» // НБКМ, № 231. Цит. по факсимильному изданию: *Коцева Е.* Евтимиев службник. София, 1985.
- Толк.пс. — среднеболгарская рукопись 2-й пол. XIV в. «Толкование псалмов» // ГБЛ, отдел рукописей, ф. 173, № 18.
- Фасмер — *М. Фасмер*. Этимологический словарь русского языка. Т. I (А-Д): 1964; Т. II (Е-муж): 1967; Т. III (мўза-сят); 1971; Т. IV (Т-ящур): 1973. М.

- Bailey 1924 — *Bailey T.G.* Grammar of the Shina (Ṣiṇa) language. London, 1924.
- Barber — *Charles Clyde Barber.* Die vorgeschichtliche Betonung der Germanischen Substantiva und Adjektiva. Heidelberg, 1932.
- Bezenberger Lit. Forsch. — *Adalbert Bezenberger.* Litauische Forschungen. Beiträge zur Kenntniss der Sprache und des Volkstumes der Litauer. Göttingen, Verlag von Robert Peppmüller, 1882.
- Bretke — *Jan Bretkunas.* Литовский перевод Библии: *Biblia tatai efi Wiſsas Schwentas Raſchtas Lietuwifchkai pergulditas per Jana Bretkuna Lietuwas Plebona Karalia[uj]cziuiė.* С 1679 года несколько изданий. Также несколько оригинальных трудов духовного содержания.
- Brugmann Grdr.² II — *K. Brugmann, B. Delbrück.* Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. 2. Aufl. Bd. II, Straßburg, 1913.
- Buddr. 1996 — *Buddruss G.* Shina-Rätsel // *Dieter B. Kapp, Nānāvīdhaikatā:* Festschrift für Hermann Berger. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1996; 29–54.
- Būga Raštai II — *K. Būga.* Rinkiniai raštai, II. Vilnius, 1959.
- Būga RR — *Būga K.* Rinkiniai raštai, t. I-III. Vilnius, 1958–1961 (указатели: *Būga K.* Rinkiniai raštai, rodyklės. Vilnius, 1962).
- BŽ — *J. Baronas.* Rusų lietuvių žodynas. Antras naujai pataisytas kirčiuotas leidimas. Kaunas, 1932.
- Cleasby — *R. Cleasby and G. Vigfusson.* An Icelandic-English dictionary. Oxford, 1874.
- DLKŽ — *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / Red. J. Balčiconis.* Vilnius, 1954.
- Dm. — *Dameli* — Дамели, язык центрально-дардской группы, цит. по *Morgenstierne G.* Notes on Dameli. A kafir-dardic language of Chitral. // *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap.* Bd. XII, S. 115–198.
- DP — материал из «Постилы Н. Даукши» цитируется по изданию: *Daukšos Postilė.* Fotografuotinis leidimas. Kaunas, 1926.
- Dybo 1994 — *Dybo V. A.* Accentuation processes in the languages of Teda-Kanuri group and problem of origin of paradigmatic accent systems. // *St. Petersburg Journal of African Studies,* № 2, 29–50; № 3, 27–44.
- Feist — *S. Feist.* Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache. Leiden, 1939.
- Falk-Torp — *H.S. Falk, A. Torp.* Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch. I — II. Heidelberg, 1910–1911.
- Fraenk. — *E. Fraenkel.* Litauisches etymologisches Wörterbuch. Bd. I, II. Heidelberg, 1962, 1965.
- Frisk — *H. Frisk.* Griechisches Etymologisches Wörterbuch. 3 Bde., Heidelberg, 1960–1972.
- Gering — *Hugo Gering.* Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda. Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, Halle, 1903.
- Grassm. — *Hermann Grassmann.* Wörterbuch zum Rig-Veda. 3., unveränderte Auflage. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1955.
- Grassmann = Grassm.
- HH (I, II) — *Helga kvifa Hundigsbana [Edda] ([Песнь о] Хельги Убийце Хундинга [Первая, Вторая] [Эдда]);* сокращение *Gering'a.*
- Hirt 1892 — *H. Hirt.* Vom schleifenden und gestoßenen Ton in den indogermanischen Sprachen. // *IF.* 1, 1892, 1–47, 195–231
- Holthausen — *Holthausen F.* Altenglisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1934.
- Holthausen AEEW = Holthausen.
- IF — *Indogermanische Forschungen* (с 1892 г.; Strassburg, затем Berlin)

- KLD — Littauischdeutsches Wörterbuch von *Friedrich Kurschat*. Halle, 1883.
- J⁵ — Svatbinė rėda Velūnyčiu Lietuvių surašyta par Antaną Juškevičę 1879 metų. Kazanuis, 1880.
- Jord. — *I. P. Jordan*. Grammatik der wendisch-serbischen Sprache in der Oberlauzitz. Prag, 1841.
- Karulis — *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. Rīga, 2001.
- Kohistani-Sh. — кохистанский диалект восточно-дардского языка Shina, цитируется по *Ruth Laila Schmidt and Razwal Kohistani* in Collaboration with *Mohammad Manzar Zarin*. A Grammar of the Shina Language of Indus Kohistan. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2008.
- Konow — *Sten Konow*. Khotansakische Grammatik mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis. Leipzig, 1941.
- Kucala — *M. Kucala*. Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich. Wrocław, 1957.
- Kurschat DL — Deutsch-litauisches Wörterbuch von Friedrich Kurschat. 2 Teile. Halle a. S. I (A-K): 1870; II (L-Z): 1874.
- Kuryłowicz 1958 — *Kuryłowicz Jerzy*. L'accentuation des langues indo-européennes. Wrocław-Kraków, 1958.
- Kudz. — *Kudzinowski Czesław*. Indeks — Słownik do "Daukšos Postilė". T I (A–N), T II (O–Ž). Poznań, 1977.
- Larsson 1999 — *Jenny Larsson*. On the Development of Proto-Indo-European Root Nouns in the Baltic Languages. København, 1999.
- Liljegren — *Henrik Liljegren*. Towards a grammatical description of Palula. An Indo-Aryan language of Hindu Kush. Stockholm, Stockholm University, 2008.
- Lilj. Voc. — *Henrik Liljegren, Naseem Haider*. Palula Vocabulary. Forum for Language Initiatives, Islamabad, Pakistan, 2011.
- LIV — Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstamm-bildungen. Unter Leitung von *Helmut Rix* und mit Mitarbeit vieler anderer bearbeitet von *Martin Kümmel, Thomas Zehnder, Reiner Lipp, Brigitte Schirmer*. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von *Martin Kümmel* und *Helmut Rix*. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 2001.
- LKŽ — Lietuvių kalbos žodynas. Antras leidimas. Vilnius, 1941–2002. Цит. по: Lietuvių kalbos žodynas (t. 1–20, 1941–2002), elektroninis variantas / redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Riturė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius, 2005. — <http://www.lkz.lt>.
- LRKŽ — *A. Lyberis*. Lietuvių-rusų kalbų žodynas. Vilnius, 1962, 1971 и др.
- LS — *Liddell H.G., Scott R.A.* A Greek-English lexicon, revised and augmented by H.S. Jones and R. McKenzie, with Supplement. Oxford, 1968.
- Lukas 1953 — *J. Lukas*. Die Sprache der Tubu in der zentralen Sahara. Berlin, 1953.
- Lyb. — *A. Lyberis*. Lietuviųrusų kalbų žodynas. Vilnius, 1988.
- Mai. — Maian — майян, восточно-дардский язык (известный также под названием *Kohistani* (кохистани), цит. по *Claus Peter Zoller*. A Grammar and Dictionary of Indus Kohistani. Volume 1: Dictionary, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 2005.
- Mayrhofer EWA — *M. Mayrhofer*. Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen, I — II. Heidelberg, 1992–1996.
- Mayrhofer — *M. Mayrhofer*. Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen, I — IV. Heidelberg, 1956–1980.
- Mažv. — Mažvydas (*Martinus Masvidius*), автор первой книги на литовском языке:

- Praſty Szadei Makſlas ſkaitima raſchta yr gteſmes del krikſczianifſtes bei del berneliu iaunu nauiey ſugulditas. Królewiec 1547.* Цит. по *A. Bezenberger*. Litauische und Lettische Drucke des 16. Jahrhunderts. 1. Der litauische Katechismus vom Jahre 1547. Göttingen, 1874.
- ME = Mühl. — Endz.: *K. Mühlenbachs*. Latviešu valodas vārdnīca / Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Sēj. I–IV ~ *K. Mühlenbach*. Lettisch-deutsches Wörterbuch / Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin. I–IV. Riga, 1923–1932.
- Meillet Gramm. — *A. Meillet*. Grammaire du vieux Perse. Paris, 1915.
- Morgenstierne NTS XII - *Morgenstierne G.* Notes on Dameli. A kafir-dardic language of Chitral. // Norsk tidsskrift for sprogvidenskap. Bd. XII, S. 115–198.
- Orel — *Orel V.* A Handbook of Germanic Etymology. Brill, Leiden-Boston, 2003.
- Orel Alb. — *Vladimir Orel*. Albanian etymological dictionary. Brill, Leiden-Boston-Köln, 1998.
- Otrębski 1934 — *J. Otrębski*. Wschodniolitewskie narzecze twereckie, I. Kraków, 1934.
- Phal. — Phalura — пхалура, восточно-дардский язык, цит. по *Henrik Liljegren*. Towards a grammatical description of Palula. An Indo-Aryan language of Hindu Kush. Stockholm, Stockholm University, 2008. и по *Henrik Liljegren, Naseem Haider*. Palula Vocabulary. Forum for Language Initiatives, Islamabad, Pakistan, 2011.
- Plet. — *Pleteršnik M.* Slovensko-nemški slovar. Ljubljana, 1894–1895. D. I–II.
- Pok. — *J. Pokorny*. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern — München, 1953.
- R.-M. — *Ph. Ruhig* und *Chr. G. Mielcke*, Deutsch-Litauisches Lexicon, Königsberg 1747.
- Radl. I — *Carla F. Radloff*, with *Shakil Ahmad Shakil*. Folktales in the Shina of Gilgit (text, grammatical analysis and commentary). Summer Institute of Linguistics and National Institute of Pakistan Studies, 1998.
- Radl. II — *Carla F. Radloff*. Aspects of the Sound System of Gilgiti Shina. Summer Institute of Linguistics and National Institute of Pakistan Studies, 1999.
- RJA — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1–23, Zagreb, 1880–1976.
- Schwyzler — *E. Schwyzler*. Griechische Grammatik. München, 1939–1950.
- Seebold 1970 — *Seebold Elmar*. Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben. The Hague — Paris, 1970.
- Sh. gil. — диалект гилгити языка шина (восточно-дардский язык), цит. по *Bailey* 1924, по *Radl. I* и *Radl. II*, а также по *Buddr.* 1996.
- Sh. (jj.) — Jijelut диалект языка шина цит. по *Turner R. L.* A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages. London, 1966.
- Skok — *P. Skok*. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. ~ Dictionnaire étymologique de la langue croate ou serbe. Knj. I (A–J): 1971; Knj. II (K–poni¹): 1972; Knj. III (pöni²–Ž): 1973; Knj. IV (Kazala ~ Les indexes): 1974. Zagreb.
- SkŽD — *Pr. Skardžius*. Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius, 1943.
- SKDA — *Pr. Skardžius*. Daukšas akcentologija. Kaunas, 1935.
- Snoj — *Marko Snoj*. Slovenski etimološki slovar. Ljubljana, 1997.
- Specht KZ 59, 98 —
- SSKJ — Slovar slovenskega knjižnega jezika. I–V. Ljubljana, 1970–1991.
- Svane — Grammatik der slowenischen Schriftsprache. Kopenhagen, 1958.
- Šl. — *J. Šlapelis*. Kirčiuotas lenkiškas lietuvių kalbos žodynas. 2oji laida. Vilnius, 1940.
- Tucker and Bryan 1966 — *Tucker A.N* and *Bryan M.A.* Linguistic analyses: the non-Bantu languages of North-Eastern Africa with a Suppl. on the Ethiopic Languages by

Wolf Leslau. London, 1966.

Turner I — *Turner R. L.* A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages. London, 1966.

de Vries — *Vries J. de.* Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Leiden: E.J. Brill, 1961.

Tw. — Otrębski 1934.

U., Ulm. — *Ulmann.* Lettisch-deutsches Wörterbuch. 1872.

Wack. II/2 — *Jakob Wackernagel.* Altindische Grammatik. Band I, Göttingen, 1896; II/1, 1905; III (zusammen mit *Albert Debrunner*), 1930; II/2 (von *Albert Debrunner*), 1954.

WH — *A. Walde, J. B. Hofmann.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch. I-II. Heidelberg, 1930–1956.

Zoller — *Claus Peter Zoller.* A Grammar and Dictionary of Indus Kohistani. Volume 1: Dictionary. Mouton de Gruyter, Berlin-New York, 2005.

В.А. Дыбо
vdybo@mail.ru

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Siniša Habijanec
(Zagreb)

AKCENTUACIJSKO-METRIČKA ANALIZA HRVATSKOGA PREPJEVA STAROČEŠKE KUNHUTINE MOLITVE

U radu se analizira metrička struktura hrvatskoga prepjeva staročeške Kunhutine molitve. Izvornik potječe s kraja 13. stoljeća i sastoji se od 152 osmosložna stiha koji su vezani četverostrukom rimom. Jakobsonova versifikacijska analiza pokazala je da je metrički uzor izvornika slijed četiriju trohejskih stopa. Rad razmatra u kojoj je mjeri hrvatski prepjev uspio prenijeti metričku strukturu izvornika. Za tu svrhu akcentuirali smo hrvatski prepjev i izdvojili metričke obrasce stihova, a zatim njihovu učestalost usporedili sa staročeškim izvornikom.

Ključne riječi: prevođenje, staročeška poezija, versifikacija.

Kunhutina molitva (češki *Kunhutina modlitba*) jedan je od rijetkih staročeških spomenika koji i danas, više od sedam stoljeća nakon nastanka, podjednako oduševljava ljepotom pjesničke riječi, ali i pruža neprocjenjive podatke potrebne za rekonstrukciju staročeškoga jezika.

Kao što je poznato, slobodan i pomičan praslavenski naglasak ustaljen je u staročeškome jeziku na prvome slogu fonološke riječi. Ta beziznimna i dalekosežna promjena zahvatila je gotovo cijelo zapadnoslavensko područje (s iznimkom rubnoga pomoranskoga i po svoj prilici izumrloga polapskog jezika) i jedino što se za nju pouzdano može tvrditi jest da je nastupila vrlo rano, no u češkoj historijskoj gramatici ostaje otvoreno pitanje njene apsolutne kronologije. Ono vjerojatno nikada neće biti riješeno, ali se ipak može preciznije odrediti razdoblje u kojem se ta promjena dogodila, odnosno uspostaviti *terminus ad quem*. Budući da se suprasegmentalna obilježja u staročeškim spomenicima nisu bilježila (naglasak nikada, a kvantiteta još u Husovo vrijeme tek sporadično), za tu su svrhu od neprocjenjive važnosti stihovani tekstovi, dakle tekstovi s propisanom ritmičkom strukturom prema kojoj se može utvrditi ili barem naslutiti leksički naglasak riječi. Jedan od najstarijih staročeških jezičnih spomenika koji ispunjavaju taj kriterij upravo je Kunhutina molitva koja je zbog razmjerne obimnosti materijala (u usporedbi s glosama i fragmentima) vrlo važan izvor za rekonstrukciju prozodijske strukture češkoga jezika 13. stoljeća.

Kunhutina je molitva dobila naziv prema opatici Kunhuti Přemyslovnoj († 1321.), kćeri češkoga kralja Přemysla Otakara II., u čijem je brevijaru pronađen najpotpuniji i najstariji poznati sačuvani prijepis (nedostaje samo 70. stih koji je rekonstruiran na temelju kasnijih nepotpunih

prijepisa). U stručnoj se literaturi susreće i pod nazivom Kunhutina pjesma (*Kunhutina piseň*)¹, te *Vítaj kráľu (všemohúci)*, prema dvjema, odnosno trima početnim riječima pjesme². J. FEIFALIK (1862: 297) je smatrao da je Kunhutina molitva nastala po uzoru na molitvu *Lauda Sion Salvatorem* koju je prigodom blagdana Tijelova Toma Akvinski sastavio za papu Urbana IV. nakon 1264. godine, tako da ni Kunhutina molitva nije mogla ranije nastati. Uzor u *Lauda...* međutim niječe R. JAKOBSON (1924/1925, s. 280) koji smatra da je stih Kunhutine molitve prilagođen osmosložni stih latinske duhovne poezije, a takvo stajalište zastupa i P. TROST (1940, s. 35). E. PRAŽÁK (1985) uz versifikacijske naglašava i ideološke i tematske nesrazmjere između latinskoga i staročeskoga spjeva. Općenito se njezin nastanak smješta oko 1300. godine [DĚJINY 1959: 96].

Kunhutina se molitva sastoji od 152 osmosložna stiha. Rima je jednostavna četverostruka, ali vrlo bogata, te njenu cjelovitu versifikacijsku strukturu ekonomično možemo prikazati formulom $(8a \times 4)$. J. FEIFALIK (1862, s. 297) je bio ustanovio da se po dva osmerca vežu u jedan dugi stih s dijerezom poslije prvog polustiha (poslije osmoga sloga). V. FLAJŠHANS (1903, s. 151–156) je dijeli na 19 oktava od po dva katrena, dakle na 38 katrena, u kojem je obliku poznajemo i danas.³

R. JAKOBSON (1924/1925) je proveo versifikacijsku analizu pjesme razmatrajući raspored riječi unutar stihova. Uspoređujući broj slogova pojedinih riječi i redni broj sloga u stihu od kojega pojedina riječ počinje, Jakobson je ustanovio da 303 riječi s parnim brojem slogova počinje od neparnoga sloga stiha, dok samo četiri riječi s neparnim brojem slogova počinju od parnoga sloga stiha [JAKOBSON 1924/1925: 274]. To zorno svjedoči o jakoj tendenciji umetanja granice riječi nakon svakoga parnog sloga stiha, na temelju čega Jakobson zaključuje da je metrički uzor za Kunhutinu molitvu bio sustav od četiri trohejske stope, ili grafički:

pri čemu {´} označava slog koji nosi naglasak, dok {-} označava slog koji ne nosi naglasak. U prilog dominantnom trohejskom ritmu Kunhutine

¹ Na primjer u Leksikonu češke književnosti [LEXIKON 1993: 1060].

² Pod tim ju je nazivom objavio V. FLAJŠHANS (1903, s. 151–156), čija je transkripcija navedenog djela općeprihvaćena i navodi se u antologijama i pregledima stare češke književnosti.

³ Cjelovit transkribiran tekst Kunhutine molitve dostupan je na internetskim stranicama: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/cd00d4b8-f528-4532-a57f-4d208c1cae1b/plny-text/s-apatem/folio/146v>; <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/cd00d4b8-f528-4532-a57f-4d208c1cae1b/plny-text/s-apatem/folio/149v> (pristupljeno 24. veljače 2014.)

molitve govore i druge činjenice. R. JAKOBSON (1924/1925, s. 278) je na primjer primijetio da nijedan stih ne završava jednosložnom riječju, što bi unijelo jak jampski element u trohejski karakter pjesme. Također je očita tendencija prema simetričnoj cezuri između četvrtoga i petoga sloga, što se očituje u činjenici da od 152 stiha središnja cezura nije ujedno i granica riječi u samo njih 11, te da nema četverosložne riječi koja bi počinjala od trećega sloga niti dvosložne koja bi počinjala od četvrtoga sloga [Jakobson 1924/1925: 274]. Također su rijetki slučajevi u kojima prva polovica stiha završava jednosložnom riječju, a samo se u jednom takvu slučaju ona ne može interpretirati kao enklitika (47. *k velikéj čsti nám to hodiš*). O imperativu nenaglašljivosti četvrtoga sloga svjedoči i činjenica da u samo jednom stihu višesložna riječ počinje od četvrtoga sloga stiha (90. *živý i rozkošný chlebe*).

Versifikacijsku strukturu Kunhutine molitve možemo dakle preciznije grafički prikazati kao:

Što se tiče naglasnoga sustava tvorca Kunhutine molitve, Jakobson (1924/1925, s. 275) smatra da je zasigurno imao stabiliziran naglasak, jer versifikacijske strukture jezika sa slobodnim (ili ograničeno slobodnim) naglaskom imaju znatno diskretnije cezure. Navodi primjer srpske narodne epike u kojoj je organizacija epskoga deseterca (4 + 6) bez-iznimna. Kao što smo vidjeli, u Kunhutinoj molitvi ipak ima slučajeva nepodudaranja cezure i granice riječi. U slučaju pak slobodnoga naglasaka ne bi se podudarala rima. Naime, gotovo polovica stihova (68 od 152 ili 44,74 %) završava četverosložnom riječju, a velik broj stihova trosložnom riječju (30 od 152 ili 19,74 %). To je posljedica vrlo zahtjevne četverostruke jednostavne rime koja nameće tzv. gramatičku rimu za koju su najpogodnije višesložne riječi. Pri takvoj je rimi najučinkovitiji upravo ustaljeni naglasak – inicijalni, penultimski ili finalni – pri čemu posljednji za staročeški možemo isključiti. Rješenju dileme je li naglasak Kunhutine molitve bio inicijalni ili penultimski ne pridonose dvosložne i četverosložne riječi koje počinju od neparnog sloga (a takvih je u pjesmi, vidjeli smo, najviše), jer se dvosložne riječi poklapaju s trohejskom stopom i pri inicijalnom i pri penultimskom naglasku, dok se naglašen slog četverosložne riječi poklapa s barem jednim iktusom ritmičkoga obrasca pri oba tipa ustaljena naglasaka. Na inicijalni naglasak međutim ukazuje raspored trosložnih riječi. Jakobson (1924/1925, s. 274) je između ostalog primijetio da 10 trosložnih riječi počinje od trećega sloga, a samo jedna od četvrtoga. Ako to dovedemo u vezu s već spominjanom tendencijom nenaglašavanja četvrtog sloga (neposredno pred središnjom cezuro),

očito je da su trosložne riječi bile naglašene na prvom, a ne na pretposljednem slogu. Na taj način Kunhutina molitva predstavlja najranije, iako posredno svjedočanstvo o ustaljenome staročeškom inicijalnom naglasku.

Kunhutinu je molitvu na hrvatski prepjevala Dubravka Dorotić Sesar u monumentalnoj *Zlatnoj knjizi češkoga pjesništva* [ZKČP 2003: 51–55]. Prepjev Kunhutine molitve na hrvatski predstavljao je dvostruki izazov. Prije svega, radi se o tekstu iz 13. stoljeća pisanom na vrlo arhaičnom češkom jeziku, čija interpretacija nije moguća bez iscrpne filološke analize. Osim same segmentalne razine, dakle pronalaženja leksičkih ekvivalenata, sintaktičke organizacije itd., velik je izazov predstavljao i prijenos ritmičke strukture iz staročeškoga izvornika u hrvatski jezik, dakle iz jezika s dosljednim inicijalnim naglaskom u jezik s ograničeno slobodnim naglaskom. Cilj je ove studije konkretnim brojčanim pokazateljima predočiti u kojoj je mjeri prevoditeljica u tome uspjela. Da bismo to postigli, cijeli smo prepjev akcentuirali, zatim smo identificirali i formalno opisali metričke obrasce koji se pojavljuju u stihovima, te svakom stihu pridružili pripadajući metrički obrazac. Nakon toga smo izračunali učestalost pojedinoga obrasca i dobivene rezultate usporedili s izvornikom.

Prilikom akcentuiranja hrvatskoga prepjeva naišli smo na nekoliko poteškoća koje su uglavnom povezane s akcentuacijskim previranjima u suvremenom hrvatskom standardu. Postojeći priručnici, osim što su u pitanjima akcentuacije ponekad površni, često se u mnogim konkretnim slučajevima razilaze, a jedini priručnik koji detaljno opisuje suvremeni naglasni sustav [NHKJ 2007] rezultat je dugogodišnjega truda pulske akcentološke škole, međutim sklon je poopćenjima, a i dvojbeno je u kojoj mjeri naglasna norma (pr)opisana u tom priručniku doista funkcionira u praksi. Stoga smo se pri spornim pitanjima oslanjali ponajprije na klasičnu štokavsku normu opisanu u Rječniku Jugoslavenske akademije, a od nje smo odstupali samo u slučajevima općih zapadnonovoštokavskih tendencija.

Pomicanje naglasaka na prislonjenu⁴ primijenili smo ponajprije pri prijedlozima, odstupajući od toga jedino radi izbjegavanja homonimije. Na primjer, dosljedno pomicanje naglasaka u 143. stihu *ù sreći* dovelo bi do istoizvučnosti sa zapovjednim načinom glagola *usrećiti*. Od pomicanja smo odstupili i u slučajevima kad nam se oblik s pomaknutim naglaskom

---

⁴ Prednaglasnica nije naročito prikladan termin, jer prislonjenica ponekad preuzima naglasak riječi pred kojom stoji (na primjer *ù grād*) pa dolazi do proturječja. Nepraktičnost toga termina dolazi do izražaja pogotovo kod sveza prislonjenica i naslonjenica tipa *zá_me*.

učinio obilježenim, pogotovo pri trosložnim i višesložnim riječima. Ni u jednom primjeru nismo odstupali od leksičkog naglaska, na što su primjerice Maretić i Ivšić pri prevodenju Homerovih epova ponekad bili prisiljeni ne bi li postigli zahtjevni heksametar. Međutim, ukoliko neko prozodijsko pravilo nije beziznimno, a pomicanje naglaska na prislonjenu jest upravo takvo pravilo, njegovo je provođenje uvelike podređeno ritmičkoj organizaciji pjesme. Pritom je bitno naglasiti da oba naglasna ostvarenja (s pomicanjem naglaska na prislonjenu, odnosno bez njega) pripadaju književnom jeziku te se mogu koristiti kao stilističko sredstvo. U prilog nam ide i činjenica da bi dosljedno pomicanje naglaska u mnogim slučajevima rezultate analize učinilo još uvjerljivijima. Kao primjer možemo navesti 113. stih u kojem bi ostvaraj *zbòg smrti* uskladio naglasnu strukturu stiha s temeljnim metričkim obrascem pjesme.

Pomicanje naglaska na veznik u suvremenom je uzusu prilično obilježeno, ali smo ga proveli dosljedno pri jednosložnim riječima, ne bismo li ispoštovali važan metrički imperativ pjesme – izbjegavanje jamba (na primjer 14. *òd sveg*, 19. *zà dār*, 79. *ù grob*, 96. *ì sve* i sl.). Treba naglasiti da Kunhutina molitva nije tip pjesme s monolitnom metričkom strukturom poput heksametra koji dokida inherentni leksički naglasak. Kunhutina molitva ima zadan broj slogova, za razliku od recimo epskog stiha Dalimilove kronike, te ima razmjerno dosljednu cezuru⁵, iako ne apsolutnu poput na primjer francuskog aleksandrinca. Ritmička struktura Kunhutine molitve nameće nedvojbeni metrički obrazac od četiri trohejske stope, ali ona nema čvrstu naglasnu shemu poput svoga uzora, latinskoga osmosložnog stiha. Umijeće hrvatskoga prepjeva sastoji se upravo u tome da se na hrvatskom jezičnom materijalu, dakle poštujući naglasna i prozodijska pravila hrvatskoga književnog jezika, kao jednog od standardiziranih ostvarenja srednjojužnoslavenskoga dijasistema, prenese metrička organizacija izvornika. Izazov dobiva na snazi ako znamo da se radi o prenošenju iz sustava s ustaljenim u sustav s ograničeno slobodnim naglaskom.

Treba još istaknuti da je naša prozodijska interpretacija prepjeva tek jedan od mogućih ostvaraja i ni u kojem slučaju ne osporava druge interpretacije koje su jednako ispravne i, u krajnjoj liniji, sastavni dio recepcije svakoga književnog djela.

---

⁵ Pritom cezuru poimamo u skladu s novijim shvaćanjima prema kojima cezura „ne mora značiti odmor, stanku unutar stiha nego [...] neku stalnu granicu koja pridonosi dojmu pravilne izmjene odmeđenih [= određenih, *corr. S.H.*] ritmičkih cjelina“ [Solar 2006: 48].

Nakon što smo prema tako utvrđenim kriterijima akcentuirali cijeli tekst (koji donosimo na kraju rasprave), izdvojili smo sve metričke obrasce koji se u prepjevu pojavljuju i izračunali broj stihova u kojima su zastupljeni:

Metrički obrasci	Broj stihova
A $\acute{\text{—}} \text{—} \acute{\text{—}} \text{—} \mid \acute{\text{—}} \text{—} \text{—} \text{—}$	32
B $\acute{\text{—}} \text{—} \acute{\text{—}} \text{—} \mid \acute{\text{—}} \text{—} \acute{\text{—}} \text{—}$	14
C $\acute{\text{—}} \text{—} \text{—} \text{—} \mid \acute{\text{—}} \text{—} \text{—} \text{—}$	13
D $\acute{\text{—}} \text{—} \text{—} \text{—} \mid \acute{\text{—}} \text{—} \acute{\text{—}} \text{—}$	8

E $\acute{\text{—}} \text{—} \text{—} \text{—} \mid \acute{\text{—}} \text{—} \acute{\text{—}} \text{—}$	3
F $\acute{\text{—}} \text{—} \text{—} \text{—} \mid \text{—} \text{—} \acute{\text{—}} \text{—}$	2
G $\text{—} \text{—} \acute{\text{—}} \text{—} \mid \acute{\text{—}} \text{—} \acute{\text{—}} \text{—}$	4
H $\text{—} \text{—} \acute{\text{—}} \text{—} \mid \acute{\text{—}} \text{—} \text{—} \text{—}$	9
I $\text{—} \text{—} \acute{\text{—}} \text{—} \mid \text{—} \text{—} \acute{\text{—}} \text{—}$	2

J	- - ' - - ' - - -	13
K	- - ' - - ' - ' -	15
L	- ' - - - ' - -	4
M	- ' - - - ' - -	7
N	- ' - - - - ' -	2
O	' - - - - ' - -	4
P	' - ' - - ' - -	7
Q	- - ' - - ' - -	3
R	' - ' - - ' - -	3
S	' ' - - - - ' -	2

T	$\acute{\text{---}} \quad \acute{\text{---}} \quad \text{---} \quad \text{---} \quad \quad \acute{\text{---}} \quad \text{---} \quad \text{---} \quad \text{---}$	2
U	$\acute{\text{---}} \quad \acute{\text{---}} \quad \acute{\text{---}} \quad \text{---} \quad \quad \text{---} \quad \text{---} \quad \acute{\text{---}} \quad \text{---}$	1
V	$\acute{\text{---}} \quad \text{---} \quad \text{---} \quad \text{---} \quad \quad \acute{\text{---}} \quad \acute{\text{---}} \quad \text{---} \quad \text{---}$	1
Z	$\acute{\text{---}} \quad \text{---} \quad \acute{\text{---}} \quad \acute{\text{---}} \quad \quad \text{---} \quad \text{---} \quad \text{---} \quad \text{---}$	1

Metričke obrasce možemo podijeliti u tri skupine. Prvu skupinu čine „noseći“ obrasci *A*, *B*, *C* i *D*. Oni u potpunosti odgovaraju metričkomu imperativu izvornika, temeljnomu metričkom obrascu – svojevrsnomu ritmičkom prototipu koji smo naveli više. Drugoj skupini pripadaju obrasci *E* – *I*. Oni se razlikuju od prototipne skupine po tome što im u barem jednom polustihu nije naglašen inicijalni slog. Međutim, oni zadovoljavaju bitnu metričku odrednicu – nije im naglašen nijedan parni slog, čime se ne narušava trohejski ritam. Treću skupinu metričkih obrazaca čine obrasci *J* – *T* pri kojima je u barem jednom polustihu naglašen parni slog čime se narušava trohejski ritam. Prema tome, metričku strukturu izvornika dosljedno prenose metrički obrasci prve i druge skupine, tj. obrasci *A* – *I*. Oni se ostvaruju u 87 stihova od 152, što čini 57,24 %. Na prvi pogled premalo da bi istaknulo ciljanu metričku organizaciju. Međutim, upada u oči razmjerno visok broj stihova u obrascima *J* i *K*, a njima možemo pridodati i metričke obrasce *N*, *S*, *T* i *U*. Za ove je obrasce karakteristično da u prvom polustihu imaju naglašen drugi slog, a drugi polustih odgovara metričkomu prototipu. Od svih neprototipnih obrazaca, tih je šest obrazaca najbliže idealu. U njima je naime naglašeni drugi slog razmjerno daleko od središnje cezure (pogotovo od kritičnoga četvrtoga sloga, čija je nanaglašljivost gotovo tabu), tako da narušavanje trohejskoga ritma ne dolazi toliko do izražaja. S druge strane, puno veću ritmičku težinu ima drugi polustih u kojemu je rima. Metrički obrasci u kojima drugi polustih odgovara metričkomu

prototipu (*J, K, N, S, T* i *U*) zastupljeni su s 35 stihova, što je dodatnih 23,03 %.

Zanimljivo je usporediti rezultate analize prepjeva s rezultatima koje je Jakobson dobio analizom staročeškoga izvornika. Usporedit ćemo učestalost triju najučestalijih metričkih obrazaca:⁶

staročeški izvornik		hrvatski prepjev
38 / 152 = 25 %	1. obrazac (<i>A</i>)	32 / 152 = 21,05 %
$\acute{\quad} - \acute{\quad} - \quad \quad \acute{\quad} - - -$		
19 / 152 = 12,5 %	2. obrazac (<i>B</i>)	14 / 152 = 9,21 %
$\acute{\quad} - \acute{\quad} - \quad \quad \acute{\quad} - \acute{\quad} -$		
14 / 152 = 9,21 %	3. obrazac (<i>J</i>)	13 / 152 = 8,55 %
$- \acute{\quad} - - \quad \quad \acute{\quad} - - -$		

Iako je učestalost svakog obrasca u hrvatskome prepjevu manja, njihov međusobni omjer je očuvan. Pri tome treba naglasiti da su neki prototipni obrasci u hrvatskom prepjevu znatno učestaliji nego u staročeškom izvorniku. Na primjer, metrički obrazac koji smo označili s *C* u staročeškom je izvorniku zastupljen sa 7 stihova [JAKOBSON 1924/1925: 282], a u hrvatskom prepjevu s 13 stihova, dakle više nego dvostruko. Metrički obrazac *K* u hrvatskom je prepjevu na drugom mjestu po učestalosti, dok se u staročeškom izvorniku pojavljuje tek nekoliko puta.

Zanimljivo je usporediti i ukupnu učestalost prototipnih obrazaca u izvorniku i prepjevu. U izvorniku se pojavljuju prototipni obrasci *A, B, C, D, E* i *H*. Obrasci *G* i *I* u staročeškom se izvorniku ne pojavljuju što je uvjetovano ograničenjima prozodijskoga sustava s ustaljenim inicijalnim naglaskom. Njihova je učestalost sljedeća [JAKOBSON 1924/25: 282]:

⁶ U češkom se zbog vezanoga naglaska ritmički obrasci uglavnom podudaraju s granicama riječi. U hrvatskom to nije slučaj, ali granice se riječi nikako ne mogu uzeti kao kriterij usporedbe.

<i>A</i>	38
<i>B</i>	19
<i>C</i>	7
<i>D</i>	5
<i>E</i>	3
<u><i>H</i></u>	4
76 / 152 = 50 %	

Dakle, manja nego u prepjevu (57,24 %), što pokazuje svu relativnost naoko lošega rezultata koji smo dobili analizom prepjeva.

Hrvatski prepjev dosljednije slijedi metrički prototip i po tome što je znatno smanjio broj nepodudaranja središnjih cezura i granica riječi. Dok u staročeškom izvorniku riječi prelaze preko središnje cezure u 11 stihova, u hrvatskom prepjevu to se događa u samo 5 stihova (14., 39., 87., 103. i 109. stih). Pritom ne uzimamo u obzir fonetske riječi, jer se u govornom ostvaraju prislonjenice i naslonjenice ravnomjerno raspoređuju između dva iktusa i ne utječu na slušnu percepciju ritma, usp. npr. 101. stih gdje je granica između dviju fonetskih riječi proizvoljna. Nadalje, tek jedan stih hrvatskoga prepjeva naglašava četvrti slog (87. stih), a u staročeškom izvorniku nalazimo više takvih stihova (47. *k velikěj čsti nám to hodiš*; 90. *živý i rozkošný chlebe*).

Recimo nešto i o rimi. U prepjevu je uglavnom ostvarena četverostruka rima izvornika, ali je ona u nekim strofama transformirana na shemu ($8a \times 2 + 8b \times 2$).⁷ Takvih je strofa 14, što čini tek nešto više od trećine pjesme. One se sasvim dobro uklapaju u ritam pjesme, a prva je takva strofa tek deseta strofa što omogućava da se percipijentu nametne "ritmički eho" koji utječe i na percepciju stihova koji slijede. Strofe s rimom ($8a \times 2 + 8b \times 2$) u pjesmi su pravilno raspoređene i više-manje okupljene u grozdove. Primijétimo grozdove od 10. do 15. strofe (s iznimkom 13. strofe) s jedne strane, te od 22. do 24. strofe s druge strane, između kojih je niz od šest "pravilno" rimovanih strofa. Na taj način rima ($8a \times 2 + 8b \times 2$) ni u jednom trenutku ne prijete da naruši ritam nametnut početnim strofama.

---

⁷ Pritom 16. strofu smatramo strofom s jedinstvenom rimom, jer rimu triju četverosložnih riječi tek neznatno narušava smjena *-eno* / *-ano*, s druge strane kao snažan integrativni element strofe djeluje prefiks *raz-*.

Možemo zaključiti da je u hrvatskom prepjevu staročeške Kunhutine molitve i više nego uspješno prenesena metrička struktura izvornika. Umijeće prevoditeljice ne ogleda se samo u uspješnom prevladavanju strukturnih prozodijskih razlika između češkoga i hrvatskoga jezika, već i u činjenici da je upravo te razlike iskoristila za prenošenje ritma izvornika, u najvećoj mogućoj mjeri rabeći sve stilističke mogućnosti i nijanse našega bogatoga prozodijskog sustava. Pritom se uopće ne osvrćemo na umjetničku stranu prepjeva, ne zato što ne bismo percipirali iznimnu snagu prevoditeljicine pjesničke riječi, već isključivo zato što se ne osjećamo dostatno kompetentni za sveobuhvatnu ocjenu ovoga antologijskog prepjeva.

Prepjev Dubravke Dorotić Sesar [ZKČP 2003: 51–55]:

Kunhutina molitva

Zdravo, kralju svemogućī.
svēvidēcī, svēznajūcī,
štō_nas ljubīš prāštajūcī,
i_vjēcnōst_nam dārujūcī;

5 cvijēte vřstē nājkrāsniē,
svjētlo òd_sveg nājsjājniē,
što_pōhodīš nājmilijē
ljúbēcī_īh nājnjēznijē.

10 Zdravo, slāvnī stvōritelju,
zdravo, mīlī spāsitelju,
zdravo, vjērnī prījatelju,
dōbra svēg darīvatelju;

15 zdravo, bijēdnīh tjēšitelju,
òd_sveg zlà izbāvitelju,
zdravo, dīvnī stvōritelju,
darēžljivī hrānitelju.

Hvāla_ti za_dōbra mnōgā,
zā_svu ljubav sřca tvōga,
zā_dār svēga pōtrebnōga,

20 radosnōga, vèlikōga:

jer_tī_si_nas svè stvòrio,
žrtvōm svòjōm otkúpio,
nebèsa_nam otvòrio,
svòjīm tijèlom obdàrio.

25 Hvaljen bùdi, Bòže, stògā
štò_čudèsa činīš mnògā
rijèčju svòjōm, rúkōm svòga
svećeníka skrúšenōga:

30 čùdo činīš tí pred_svìma
kad_dòlazīš grèšnīcima
křv i_tijèlo dájūc njìma
pod_prílikōm krùha vína.

35 U_líku_se krùha skrívāš,
svòj božànskī sjāj zàkrívāš,
u_hòstiji sāv prèbīvāš
i_nà_nebu dok_pòčīvāš;

40 ni_nà_nebu vècī nísi,
nīt mǎnjī u_hòstiji_si,
nīti nà_nebu sjājnjī,
ni_tàmnijī u_hòstiji.

Nà_nebu_si vidljìvijī,
a_nevidljiv u_hòstiji,
nà_nebu_si slāvan, dīčan,
u_hòstiji nèobičan;

45 kad_čùdesno_nas pòhodīš
i_àndeale sòbōm vòdīš,
část vèlikū činīš svìma
dòlazēci s_àndelima.

50 Tijèlo tvòje sāvřšeno,
ù_kruh čùdom prètvoreno
svètōm rijèčju pòsvèceno,
vjèrnōm sřcu ùpūceno:

55 dok_přèsvětò tijêlo prímā
svätko nek_na_úmu ìmā
dā_ga cijêlīm sřcem žèlī.
Aügùstin täko vèlī.

60 Poput_súnca tijêlo tò_je,
štò_nam šäljê zřäke svòje,
i_kad_svè_ìh òsječāmo
da_je_jèdno súnce, znāmo.

Tijêlo tò_je ràzlomljeno,
na_djèlice ràzmrvljeno,
pò_svem svijétu ràzaslāno,
kršćanima svìma dāno.

65 Po_komādic za_svākōga
vjèrnīka_se lòmī svōga,
al'_cijèlō_se za_přvōga
přèdājē – i_za_drügōga,

70 i_trècēm_se cijèlō dājē
i_čètvtřtōm_se přèdājē,
tīsūcītōm još_òstajē,
do_pòsljednĳēg cijèlō trājē.

75 Tijêlo Bōžjē ni_na_dvōje
nè dijèlī se – ni_na_trōje,
jèdno i_nedjèljivo_je,
tò vjèrujē sřce mòje.

80 Od_djèvicē pòrođeno,
na_křīžu_je ùmoreno,
mřtvo ù_grob pòloženo,
uskrsnúcēm pòslavljeno.

Uskrsnúcēm òžĳvljeno,
na_nebèsa uznesèno,
tò_je tijêlo pòslavljeno
u_hòstĳji pòsvèceno:

- 85 krùh tāj žīvī, nezemàljskī,
nebèskī_je dār božànskī,
hrána svīm àpostolima,
svécima i_àndelima.
- Stôg_te mòlīm, Bòže blâgī,
90 krùše žīvī i_prèdrâgī,
otvòri_nam nèbo svima,
obàspi_nas dàrovima,
- dâj_nam glèdat lice svòje
i_prímati tijêlo tvòje,
95 svī dóstòjno slâvit_će_te,
mâjku tvòju i_sve svètē.
- Dâj_nam da_se_òkrijèpīmo,
žīvīm krùhom nàsītīmo,
njíme da_se_òsnâžīmo,
100 dūšu slâšću ispunīmo;
- dâj_nam da_se_pòkajēmo,
i_da_grijéhe òkajēmo,
tèbi da_zahvâljujēmo,
ljúbav da_ti_dàrujēmo.
- 105 Zbog_svétôga tvôg rodénja,
tèškīh mùkâ, iskušénjâ,
zbog_ìzdajē srâmnē, bijèdnē
i_òsudē nèpravednē,
- zbog_razâpinjânja tvôga
110 i_vjèšânja srâmotnôga
tijêla tvôga křvâvôga,
svè ljepòtē lišenôga,
- zbog_smřti na_křízu dùgē
i_pògreba pūna tûgē,
115 uskrsnúca slâvnôg tvôga,
uzašâšća çüdesnôga,

smilūj_nam_se, dōbrī Bōže!
Mīlosfēde tvōje mōžē
svū sramòtu našu sprāti,
120 tēškē grijēhe olākšati.

Udòstōj_se opròstīti,
od_grijéhā_nas òčīstīti,
od_nāpastī zāštītīti
i_od_đāvla odvòjīti;

125 dāj_da_zlòcu ùgūšīmo
i_dobròtu ùmnožīmo,
dúšōm, tijēlom òzdravīmo,
tvōg_se gnjēva izbavīmo.

Dāj_nam da_se_pòpravīmo,
130 lōše žēlje zàtomīmo,
prāvū ljúbav ràzgorīmo,
dōbra djēla ùmnožīmo,

dāj_nam s tōbōm jèdno bìti,
spòznati_te, òsjetīti,
135 ĩme tvōje spòminjati,
ná_te mīslēc ùmirati.

Būdi ùz_nās, tī dopūsti
dūši tijēlo da_nāpustī
i_ù_zlo_nas ne_uvèdi
140 nēgo ù_rāj_nas odvèdi.

S māj_kōm svòjōm kràljujūcí
dāj_da_tēbe glèdajūcí
u_ljúbavi i_u_srēcí
pòstanēmo s tōbōm vècí.

145 Ljúbēcí_te da_u_mīlju
žīvīmo i_ĭzobīlju,
svētē svē da_upòznāmo,
s āndelīma da_pjēvāmo,

110 Siniša Habijanec
IWoBA VIII (2012)

ko_cvijêće što_ùvijêk cvâtê
150 da_živīmo tû_ùzā_te
i_da_nīkad nè_umrêmo,
da_se_vjêčno rādujêmo.

An Accentual and Metrical Analysis of the Croatian translation of the Old Czech Kunhuta's Prayer

Summary

In this paper I analyse the metrical structure of the Croatian translation of Old Czech *The Prayer of Lady Kunhuta*. The original poem, which dates from the end of the 13th century, comprises 152 octosyllabic lines in monorhymed quatrains. Jakobson's versification analysis determined that the original followed the metrical pattern of four trochaic feet. Here I aimed to show whether, and to what extent, the Croatian translation succeeded in preserving the metrical structure of the original. I accented the Croatian translated text and isolated the metrical patterns of each line, and then compared their frequencies of occurrence to the Old Czech original. The results show that most lines have the basic metrical pattern of four trochaic feet, and that the frequencies of individual metrical patterns largely match their frequencies in the Old Czech original.

LITERATURA

DĚJINY 1959: *Dějiny české literatury. I. Starší česká literatura* / red. Josef Hrabák. Praha, 1959.

FEIFALIK 1862: *Untersuchung über altböhmisches Vers- und Reimkunst* / Julius Feifalik. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, XL, 1862, 281–344.

FLAJŠHANS 1903: *Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého. Díl I. Prolegomena a teky* / Václav Flajšhans. Praha, 1903.

JAKOBSON 1924/1925: *Старочешские стихотворения, сложенные однорифменными четверостишиями (8а-4)* / Roman Jakobson. *Slavia*, III, 1924/25, s. 272–315.

LEXIKON 1993: *Lexikon české literatury. 2. H – L* / ved. red. Vladimír Forst. Praha, 1993.

NHKJ 2007: *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* / Stjepan Vukušić, Ivan Zoričić, Marija Grasselli–Vukušić. Zagreb, 2007.

PRAŽÁK 1985: *Kunhutina modlitba nebo píseň?* / Emil Pražák. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, D32, 1985, s. 39–42.

SOLAR 2006: *Rječnik književnoga nazivlja* / Milivoj Solar. Zagreb, 2006.

TROST 1940: *Kunhutina píseň a sekvence Tomáše Akvinského „Lauda Sion“* / Pavel Trost. Slovo a slovesnost, 6, 1940, s. 35–37.

ZKČP 2003: *Zlatna knjiga českoga pjesništva* / sastavio Dušan Karpatský. Zagreb, 2003.

Siniša Habijanec
Gaje Alage 3
10000 Zagreb
Hrvatska
sinisah@net.amis.hr

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Голуб Јашовић
(Косовска Митровица)

ДИЈАЛЕКАТСКИ ТЕКСТОВИ СРПСКИХ ГОВОРА КОСОВСКОГ ПОМОРАВЉА И ШИРОКОГ КОСО- ВА И ЊИХОВ АКЦЕНАТ

Предмет нашег истраживања у овом раду јесте анализа дијалекатских текстова у којима се говори о српским говорима са простора широког Косова и Косовског Поморавља (призренско-јужноморавски и косовско-ресавски говори).

Посебна пажња посвећена је дијалектолошкој грађи, нарочито начину на који су испитивани дијалектолошки текстови акцентовани а који су објављени или објављивани протеклих деценија у облику прилога у радовима српских дијалектолога, лексикографа и ономастичара.

Кључне речи: говори Косовског Поморавља, говори широког Косова, дијалекатски текстови, акценат.

Предмет нашег истраживања у овом раду су дијалекатски текстови објављени, обично у форми прилога, уз радове у којима је писано о српским говорима Косовског Поморавља и широког (централног) Косова. Консултовани су, наравно, и радови у којима се говори о испитиваним говорима у којима нема акцентованих дијалекатских текстова.¹ Примери акцентованих облика из радова у којима нема дијалекатских текстова преузимани су из самих расправа и саопштења.²

Разлог због којег смо се одлучили за ову тему јесте неуједначено акцентовање дијалектолошких текстова истраживаних говора снимљених и објављених у другој половини прошлог и на почетку овог века.³

У поменутих расправама писано је о говорима становника који живе у српским насељима лоцираним на граници косовско-ресавских и призренско-јужноморавских говора. Дијалектолози су у њима чули различите акценте па су неке пунктове (Брњица, Кузмин, Угљаре)

---

¹ У дијалектолошкој литератури има и радова у којима су штампани неакцентовани дијалекатски текстови (Барјактаревић 1977).

² Консултована је и литература из области ономастичких и лексиколошких истраживања.

³ Најстарије дијалекатске текстове из поменутих говора објавио је Глиша Елезовић 1932-1935; Миливој Павловић 1970; Данило Барјактаревић 1977.

сврставали и у призренско-тимочке и у косовско-ресавске говоре (Вукићевић 1993, Барјактаревић 1977, Богдановић 1992, 1999).

Садржину другог дела овог прилога чине дијалекатски текстови прузети из поменутих расправа који на најбољи начин илуструју акценатску слику испитиваних говора.⁴

О акценатској системи говора широког Косова говори А. Белић у Прдговору Речника косовско-метохиског дијалекта Г. Елезовића: - Акценатска система у Елезовићевом речнику је проста. Она је архаична штокавска са два акцента (` , ^) која се слаже са акцентуацијом других архаичних штокавских говора (Елезовић 1932, VI-VII).

Глиша Елезовић у другом тому (Елезовић 1935, 547-587) у прилогу Речнику на четрдесет страница објављује петнаест приповедака, дванаест загонетки, 57 лирских и једну епску песму.⁵ Текстови су акценатовани онако како су акцентоване и одреднице у Речнику, старим силазним акцентима (` ^): п̄ише, П̄исму, кра̄љ, заста̄о, ра̄дијо, наӯчијо, ӣша̄о.

Елезовић је писао и о прозодији говора становника Јањева и констатује да нема разлика у квантитету акцената и додаје да тај процес још није завршен. Затим додаје да се дужине јављају само у слоговима акценатованим циркумфлексом. Забележио је и бројне лексеме акцентоване дугосилазним акцентом уместо краткосилазним: ра̄бџу, стџу, Бџга, бра̄те, дџбро.

Професор Миливој Павловић у студији *Говор Јањева* помиње више акцената које именује терминима: кратко низлазни: бӣја кӯћица, игра̄ја, стар̄еји; дуги низлазни: сиром̄а, капет̄ан, ма̄јка, ба̄јка, ид̄еш, дево̄јка; експираторни са дужином: слама, ђа̄ци, шко̄ле, терзӣја и експираторни кратки акценат: у ц̄ркву, на в̄рата, сто̄јала, гра̄дија, говор̄цију, ћ̄ерка, п̄епе, ма̄јка.

---

⁴ Будући да је потписник ових редова од 1981. године живео у Приштини, а после 1999. године живео и радио у Угљару код Косова Поља, Грачаница и Ранилугу код Косовске Каменице и био у прилици да свакодневно слуша говор локалног становништва, био је задужен да направи аудио записе који су коришћени за попуњавање упитника за Српски дијалектолошки атлас. Обрађени су пунктови: Угљаре, Кузмин и Ливађе.

⁵ Народне умотворине објављене у Глишином Речнику забележене су у околини Вучитрна, Косовске Митровице и Пећи и акцентоване су косовско-ресавском акцентуацијом вучитрнског типа (` ^).

Професор Д. Барјактаревевић се деценијама бавио проучавањем говора Косовског Поморавља, широког Косова и говора северне и јужне Метохије.⁶

Говоре широког Косова дели на три зоне: јужну, централну и северну. Уз рад прилаже девет дијалекатских текстова. Ниједан текст није акцентован.

У северној зони говора косовске равнице Барјактаревевић бележи примере са краткосилазним акцентом (дан^ас, бакс^уз, пот^ок); дугосилазним (Д^ока, Р^ужа, р^ека, црв^лив, вис^оки, дуб^оки) и једног нетипичног скраћеног дугосилазног акцента који Барјактаревевић бележи знаком ([˘]): ма[˘]јка, сла[˘]мка, дево[˘]јка, ћ[˘]ерка.

У јужној зони констатује да је уједначена призренско-јужноморавска акцентуација, а говоре у централној зони сматра троакцентским говорима: полет^ика, јег^уља, ка^талик; Ђор^ђе, не^{ма}, на^ђен; ум^ешен, ли^жем, ви^чем.

О прозодији говора Косовског Поморавља пише у раду *Говорне особине Гњилана* у којем закључује да акценатска система гњиланскога говора оставља утисак системе четвороакцентског типа ([˘] [˘] [˘] [˘]) којој додаје разблажени експираторни акценат који бележи знаком ([˘]). Затим додаје да у Гњилану и у његовој околини постоје прозодијске особине које ове говоре потпуно удаљавају од новоштокавских говора са новом акцентуацијом (Барјактаревевић 1977, 255-265). Навешћемо неколико примера: б^идем, ка^па, ћ^елимче, ше^ћер, л^ешњаци; то^рник, бл^еји, ј^ела, ж^љуна, пат^ека; во^лја, гр^едта, ко^пам, о^вчар, р^еш^ето, ко^лено, б^роим; би^к, ве^к, љ^уди, ћ^ерка, цв^ет, пр^ечу.

О говорима села Летница и Шашаре код Витине и о њиховој акценатској системи пише професор Радосав Ђуровић у монографији *Летнички говорни тип*. У испитиваним говорима налази три прозодијске јединице. Краткосилазни акценат: ж^йца, ч^ђја, сед^ела, ко^ноп^ле, пам^ук; дугосилазни: да^м, са^димо, со^{ве}љка, па^зар, уз^ри и динамични акценат: ра^д, сл^унце, у^ђемо, ви^ди, уда^рим. У Летници се, каже Ђуровић, спорадично јавља и дуги узлазни акценат настао повлачењем ([˘]) са ултима и пенултима (тра^ва < тра^ва̄, тр^љали < тр^љали (Ђуровић 2000, 71-72).⁷

⁶ Данило Барјактаревевић објавио је више радова о поменутиим говорима међу којима и две монографије: *Дијалектолошка истраживања* и *Говор Срба у Метохији*.

⁷ Сви поменути говори у новијој дијалектолошкој литератури су једноакцентски, без квантитативних опозиција и припадају призренско-јужноморавском дијалекту.

Проучавањем говора широког или централног Косова у више наврата писао је професор М. Вукићевић. Објавио је радове: *О говору Вучитрна и околине*, *Говор Брњице код Приштине* и *О говору Срба на Малом Косову* (околина Подујева).

У раду *О говору Срба у околини Подујева* истиче да ти говори имају троакценатску систему и претоничне дужине косовско-ресавског типа: завршио, Недељковић, порасте, спремаља, радили, градили, чаршаве (Вукићевић 1993, 48).⁸ Троакценатски систем, према мишљењу професора Вукићевића постоји и у говору села Доња Брњица код Приштине (^ ^).⁹

За М. Вукићевића троакценатски су и говори Вучитрна, Гојбуље и Слатине. У објављеним радовима у којима пише о говорима Вучитрна и вучитрнских српских села наводи бројне примере са дугоузлазним акцентом: бразда, вагу, гувно, ћерку, Спаса, у Чачку, Звезду, Мацу, зовемо, гуцали, терзија, радио, шпартамо, Јанковић, Јовановић, Трајковићи (Вукићевић 1991, 97-98).

На крају, професор Вукићевић закључује, да је у говорима Вучитрна и околине Елезовићева двоакценатска система промењена и да у њој данас, поред два стара (^ ^), егзистира и дугоузлазни акценат (Вукићевић 1998, 68).

Радећи на пројекту *Дијалектолошка истраживања Србије*, прикупљајући грађу за Српски дијалектолошки атлас, професор Недељко Богдановић објавио је радове у којима између осталог говори и о акценатској системи говора села Словиња, Великог Алаша, Грачанице и села Извора код Новог Брда.¹⁰

У Богдановићевим радовима о говорима Великог Алаша и Словиња нема дијалекатских текстова. Акценат испитиваних насеља је експираторан и повучен са отворене ултима.¹¹ У неким примерима

---

⁸ Троакценатску систему косовско-ресавског типа Вукићевић бележи и у говору Приштине у раду *Грнчарска лексика Приштине*: кондир, буква, слушаоница (Вукићевић 1995/96, 265-271).

⁹ У разговору са информаторима у селу Угљару код Приштине питао сам Новицу Кетића (63 године) да ли се говор његових ујака и његове мајке, родом из Доње Брњице, разликује од говора Угљара. Добио сам одговор да су говори Угљара и Доње Брњице идентични.

¹⁰ У коауторству са Вилотијем Вукадиновићем објављује рад *Једна језичка паралела*, о говорима Грачанице код Приштине и Извора код Новог Брда (Богдановић-Вукадиновић 1991, 102-111).

¹¹ Др М. Букумирић у једном прилогу ономастици града Приштине забележени ономастички материјал акцентује искључиво експираторним акцентом: Савка, Синђа, Славко, Љупче, Благица, Добрила, Глигорије, Добривоје, Стојановић, Ћукић, Челић, Баште, Купусиште, Сењак.

изразита је његова силазност и трајање дуже од просечног експираторног: сна̂, ро̂ђа̂к, ка̂јма̂к, валове̂, пета̂, је̂ж, гр̂ом, апри̂л (Богдановић 1999, 270).

Прозодија села Велики Алаш које се налази на обронцима Голеша је нешто друкчија. Поред експираторног акцента: це̂ја, чи̂ја, пи̂сма, гл̂е̂да̂ј, регистрован и један дуги акценат силазног тона: во̂, гр̂ом, сто̂, што̂, твр̂, спацо̂в, ашо̂в, валови, орлови, дево̂јка.¹² Такође, се доста упечатљиво региструје дуг и узлазан тон у речима попут: греда, време, пре̂де (Богдановић 1992, 41-42).¹³

Станислав Станковић у дијалекатским текстовима снимљеним у Горњој Морави, у селима Клокот и Бинач објављује четрнаест текстова у Зборнику радова са пројекта *Истраживања српског језика на Косову и Метохији*. Станковић наглашава да је у говору села Клокот и Бинач, као и у многим другим високобалканизованим српским идиомима, присутна неутрализација акценатског квалитета и појава једног (експираторног) акцента (Станковић 2010, 14).

Бележећи грађу за Српски дијалектолошки атлас снимили смо говор села Угљара, Кузмина и Ливађа код Приштине и говор преосталих српских села на падинама Копаоника код Вучитрна Гојбуље и Бањске.

У Зборнику радова са пројекта *Истраживања српског језика на Косову и Метохији* у раду *Неке особине говора Угљара код Косова Поља* објављено је четрдесетак дијалекатских текстова снимљених у испитиваном селу од 2006-2008. године.¹⁴

Сви текстови су акценатовани. Говори Угљара, Кузмина и Ливађа имају експираторан акценат који у неким примерима може бити нешто дужи и силазног је тона, сличан дугосилазном акценту (Јашовић 2010, 99).

Међу дијалекатским текстовима објављеним у овом раду налазе се и фрагменти говора из нашег материјала снимљеног у Гојбуљи и у Вучитрнској Бањској, селима у којима још увек има становника српске националности.

У говору типичних представника поменутих испитиваних насеља јављају се само стари силазни акценти (˘ ˆ) и претоничне дужине.¹⁵

¹² Вокал под овим акцентом је увек затворен.

¹³ У говорима Грачанице и Извора Богдановић и Вукадиновић помињу само експираторни акценат. Уз рад је приложен по један акценатовани текст снимљен у Грачаници и у селу Извору (Богдановић-Вукадиновић 1991, 102-111).

¹⁴ Грађа је бележена за потребе Одбора за дијалектолошке атласе САНУ.

¹⁵ Дугоузлазни акценат се спорадично чује и то само у говору млађих, школованих становника села.

На крају треба рећи да у дијалекатским текстовима снимљеним у селима Косовског Поморавља и у околини Приштине претходних петнаестак година (Богдановић, Јашовић, Букумирић, Станковић, Тирић) налазимо искључиво експираторан акценат. На том простору, у околини Приштине, налази се и неколико пунктова које је требало обрадити за Српски дијалектолошки атлас (Кузмин, Угљаре, Доња Брњица, Ливађе).

Говори Кузмина и Доње Брњице, села која се налазе западно, односно југозападно од Приштине сврстани су у косовско-ресавске говоре иако се ни по чему не разликују од говора суседних села (Угљаре, Бресје, Ливађе), па би било неопходно, мишљења смо, урадити додатна истраживања како би се прецизније одредила гранична линија између призренско-јужноморавских и косовско-ресавских говора у овој области.

ТЕКСТОВИ

Из Гојбуље код Вучитрна

Ћћу да вам причам о цркве, она е била стара, рушевина. Црква, не панти нико, то су Турци порушили, само не знамо које године, ког века је било. Е, осамдесет прве Живку Ђурковићу дошла на сан света Петка да каже - треба се гради црква. Он је долазио код нас, код мене дошо прво и каже оће да правимо ову нашу цркву, добровољни прилог. Поп е од куће до куће, све је писао и кад је било ми смо сабрали добровољни прилог и он отишо доле код попа Зорана и он је казао: „Попе тако и тако, дошла ми на сан, треба да правимо цркву“. Он ништа му није одговорио. Он је имао једног Милића. Тај Милић Зоран он је са све Живка отишли код попа, показали му ствар како треба и он је казао да оћемо и он је прво за ту нашу цркву дао пет милиона; после поп је дао, Зоран свештеник, милион и дошо е код мене овај Живко и каже тако и то за цркву да правимо, каже оћеш ли? Ја сам реко - оћу и ја сам дао одма милион. И пошли смо да зовемо одборнице оће ли и они и они су се прифатили и пошли смо од куће до куће, сви су дали по милион, сто иљада, двеста иљада, како е ко имао могућности. И ка смо сабрали и дошо е поп Зоран са овога једног, овог што прави куће и тако смо направил и цркву...

Ја ка сам напунио седам година, ја сам чувао овце. Ка смо чувал`и овце, тамо смо се играл`и и ми чобани, тад је било - није имало лопта но је имало оне гуц`е и казане смо правил`и и то смо се гзц`али. Та е игра била тад у шуму са чобанима. Е после ја сам напустио, ја сам ишо у школу од триес четврте до триес осме године. Ми смо били сиромашни, мој отац је био терзиа, снајдер и несмо могли, нисам мога да се школуем...

После ослобођења ја сам остао кући, а брат стари он је на железницу био у Митровицу, после Митровице отишо у Краљево, а ја сам остао са покојног оца и мајку овде у селу. Ја нисам радио нигде само на пољопривреду.... тад нису биле ове машине, технике ове, ми смо ручно сејали плугом, у бразду. Кад никне после смо прашил`и матиком, то е било прво, ишпартамо са плугом, после е било огрњање. Двапут се кукуруз копа кад вежемо у сноп, донесемо кући, оно е било уже, после комишамо и ставимо у кош. Прво српом смо жњели, па руковет, па вежемо у сноп, па у крстине возимо на гувно, па посе дође вршалица, вршалицом смо вршили, заслужуемо раднице.

Пана Спасић, 66 година
Забележио М. Вукићевић

Из Гојбуље код Вучитрна

После Другог светског рата теже, а после се све то нормализовало. Имал`и смо и слободу и храну и радил`и смо богами, и трговал`и и све. А сад смо ка у злошки врт, ка мајмуни, ако ни неко да неку банану. Е, тако се осећамо ту. Све радимо, сејемо. И они долазу ту код нас. Разговарамо, ови староседеоци добро се понашају, ал` ови дошљаци... Они сам кажу, они п`ет ари плац. Нема дечи додатак, нема плату. Држи једну краву, п`ет ари плац. Има косовску пензију четрџе евра, о тога живимо. Кукау за Титово вр`еме. Реко ни - Тита ви није вељао. Правил`и осамдесет прве демонстрације.

Јес, јес, ал` ми стари се не питамо, ва омладина... Ка ти дође моц син у ливаду ел` у детел`ину слободно га уби, нећеш га видиш никад... Само ви дошљаци. Ја, долазу ми богами у кућу и ја сам им помаго кад је било тешко и они мене. Ал`и ови дошл`аци дошл`и из Бајгоре, из Крч`ендла, из Албание. Они прву пробл`еме. Ево, код

онѐ топѝље ж"ѐна седѝла на терасу. Онај сѝн на пераѝцију за ѝко. Онај ка да га нѝко бавештѝјо... С"ѝкл`и жицу, н"ѝсу мѝгл`и да узну мѝју краву, узну од комшије бѝка, па га истѝрал`и уз вѝ шуму. Друго, вѝл`ика нѝслога међу нас ѝвде, вѝл`ика лѝбомора. Ја кажем, штѝ да дајеш мѝне. Дај онѐ сиротиње, онѐ бѝде. Јѝк жици, тѝ коѝ су у комѝсиу трпају.

Кад ме саслушавау рѝко, јѝдну сам му поклонѝо, кођеш свѝ и брашњѝ. Комшо, а тѝ ађиа, ађиа! Шта гађате ви тамо на хабу? Ђавол`е, не, ви гађате анђел`е, јер ађиа ми украѝо краву.

И кажем му комшо, мѝја лѝпа, ѝн каже: не, сам кѝпио код уђка у Бајгору. Ја кажем, уђка нѝсу трговал`е са краве, ѝни ратовал`и, а ѝн, немѝ те видим више да си прѝшо ѝма те убиѝм с пѝштољ. И кад ораѝ з два мѝтка ме гађал`и, ти ѝегови унѝч`ич`и, овел`ѝки. Ја јѝрну, ѝни побѝгоше, нѝсу се плашил`и.

Їмам спѝменицу од Тѝта и од Ранковића, а овај млађи сѝн од Милѝшевића. бѝо у Вѝковар, и сад ѝн у овѝ сѝло нѝма ниѝкако прау.

Божидар Милић, 1918.
Забележио Г. Јашовић

Из Бањске код Вучитрна

Јѝдну главѝцу црнѝ лѝка, па ти тѝ пржим, пржим л`ѝпо. Е, посл`е тѝрим мѝло ал`ене паприке и кѝва се тѝ. Ка се скѝва тѝ, тѝриш два црвѝна парадајса. До скѝро ми трајало и јѝдно три - ч`етѝри зел`ѝна парадајса и тѝ ће се кѝва и на крај вафѝту, пѝт минѝта да врѝ, ништа више. Нѝма запршка, нѝма ништа... Кѝпус салату. Пѝсан пасѝља ѝсто тѝриш. Потѝпиш га ѝвеч`е, вода преврѝ, расѝплѝем... јѝдну главѝцу бѝлог лѝка, јѝдну црни, кѝва се тѝ, ка се скѝва ту7риш парадајс црвѝн, два зел`ѝна, па салате и ѝн се најѝ. Сѝм кѝвам паприке, перѝнађ, сѝрме, сѝтан компѝр, сѝтан ка плѝва. Све спрѝмам, кад ниѝ тѝ жѝна.

Їјутру ц`ѝм, мармаладу ѝјутру са ч`ајѝм, а највише пасѝља на воду да се пречѝстиш... А овај пѝс мѝло е блажи божѝћни... Е, тѝ ставѝш на н`ѝ, на она бѝћ.

Кад му сѝн у војске написо пѝсмо, па каже поздраљам друга бабу и другарицу даду. Ка се појавило онѝ дружепѝсл`е рага. Тѝто кад

наступѝјо. Ба̀бо се зва̀о о̀тац, а да̀да ма̀јка... Тако ти он пѝта попадѝју, ка̀ко се зове она̀ј ма̀л`и ђа̀во, она̀ ка̀же, по̀пе, ни́е ђа̀во него̀ а̀нђео. Не мо̀ж му по̀годѝ име, па ка̀ко се зове она̀ј ма̀л`и ђа̀во.

Бранислав Данчетовић, 1922. године
Забележио Г. Јашовић

Из Доње Брњице код Приштине

Купус ова̀ко: мо̀ра да се на̀прави ђу̀бре ста̀јско да се на̀прави као је́дна то̀пла лѐја пр̀во, онда̀к се ба̀ци си́тно ђу̀бре, по̀се то̀га се по̀сије купус ма̀ло рѐђе да би би́о бо̀љи, онда̀к се покрѝје са̀с ђу̀бриво, по̀кваси се и че́камо да ни́кне. Кад доби́јем та̀ј раса̀д, мо̀рамо да припрѝмимо ба̀шту, ба̀цимо исто ста̀јско та̀мо, на̀правимо бра̀де, кад бу̀де сти́го раса̀д (тако), онда заса̀димо купус на растоја̀ње до шездѝсет са̀нтиметара да би би́о у гла̀вицама до̀бар да не сме́та је́дан дру̀гоме. Ка се заса̀ди пу̀сти му се во̀да да се на̀вади па он и не тра̀жи мло̀го во̀ду, не́кол`ико пу̀та се на̀вади; онда се око̀па је́дан пу̀т два̀. Са̀ди се за зи́мницу најка̀сније до Ви́довдана. Ка са̀зри, исече́мо га па је́дно че́тири-пе́т дана оста̀avimo да се пресу̀ши па тек се ста̀ља у ка̀цу; не́ки му бу̀ши ко̀рен па му ста̀ља со̀. Ста̀љам га она̀ко како је́с. Мо̀ра да се понѝшто ра̀ди, ко̀ ви́ше ра̀ди-ви́ше ће да жи́ви, не́ма вре́ме ка ће да се секира̀, ка̀ ће не́ке ства̀ри да ра̀ди; има́м две кра̀ве, доби́о сам на кре́дит, има́м се́дам-осам сви́ње, четрдѝсет-пе́десет ко̀кошке, ја́је има ко̀лко о́ћеш, мл`еко има прилично доста, храну за стоку има́м, даем кра̀вима, има́м кукуру̀зно бра̀шњо, ме́киње; има ко да ра̀ди: две сна̀е, два уну̀ка, си́на, па же́на ни́је остаре́ла, па старѝј сам.

Милосав Васић, 63 године
Забележио М. Вукићевић

Из Угљара код Приштине

Е, баш ти фа̀ла де́те што си ду̀шаја. Ре́д је да се ви́димо, да се че́ујемо и она̀ко дома̀ћински пола̀фимо. Л`у̀ди смо.

До̀бар р`еч` за све́га је ко̀ко мел`ем за ра̀ну. Претисл`и го̀дне, издал`и но̀ге, издал`и ру̀ке. Сла̀бо ви́дим, сла̀бо че́уем. За ни́где

нèсам. А дèца кај дèца. Сваки на своју страну па ретко кад доòду. Ч`им оостаднем сам једнак не вел`ам. Ни сам не знам којò ч`аре да ч`еним. Стàрос и земл`е тèжак. Осумдесèt гòдне прођòше зач`ас. Овај свèt је побòл`и, рàзан салтанàт искоч`и`а. Де год се обр`нем благо̀та и красòта и млади́ому и стàрому.

Бòс, гòја, гладан, ж`едан. С`л напрèt. Пушку под мишку. Ал` да виш з`рно мене ниè тело. Бòг ме ћуваја. Ја се посл`е разбол`им. Увати`л и бубрèзи бол`иу. Ал` да умрем, ал` да умрем. Куј је вероваја у бубрèзи камèн`и има. Истерàја сам један по један. Овај телевизор што га дèца оставиш`е. Свашта на н`èга искàч`а.

Л`èпи л`уди, л`èпе ж`èне, разне ж`ивотинке. Глава ми узбуч`и кокò ардòв се напрàви. Неки п`ут у гл`уво дòба срет`ињо сам ги по пол`е наше.

Л`убиша, енè га по цèја дан скита по сока̀це. Кад огл`адни, доц`е. Дòбро се набàса па јòпет увати бès. Скита сас другàри и шарèне ко̀чкице премèће. Доцкàн л`èгне, доцкàн се дигне. Од н`èга к`ућа нèма àјер. За ниш`та се не ма̀ш`иња. Ни́ти стòку рани ни́ти пои. Не зна угурсу̀з ни кол`ико крàве има. Криво ми, ће пукнем. Каза му тако, ме погл`èда и пòч`е да пц`е. И ка `аше да помòгне не му се да̀де. Нана и ма̀јка га бр`анију. Не трèба да га секира̀мо. Стàлно е замиш`ен. Отац му е здрав кај др`ен. У собалак` иде у н`иву, ра̀бота кај крт.

Новица Китић, 63 године

Забележио Г. Јашовић

Из Штимља код Урошевца

Кад му умрèла прва жèна `он узèја жèну од Уг`аре. Знаш`? `Он прифати́о Крсти́ћа да остане то имање. Један д`евер ра̀ди `он у Америку, гр̀дну па̀ру је зара̀дија. Та̀мо доби́ја верèм и пѝсаја бр̀ата. Бр̀ате, ја да доц`ем та̀мо, сви ће се зара̀зите. Бр̀ат му рѐко, има да доц`еш па ма̀кар сви помрèл`и. И ка до̀шо помрèл`и му не знам кол`ико дèце и са̀мо оста́ја та́ј што дове́ђен. По̀сл`е то дове́ђч`е се женило... То је ве́ћ копл`иковано ма̀ло, знаш`?

Милутин Тина Јанићијевић, 75 година

Забележио Г. Јашовић

Из Ливађа код Липљана

Отац ми се зваја К'он оста, мајка Станија, брач`а ми се звал`и, један Раде, један Марко. Сестру сам имала, она ми умрела пошто се удала. Ка сам била д'ете са ћу ти прич`ам. Ка сам била д'ете муч`на сам била. Нема да ми купи отац, није радија. Ка сам изуч`ила школу, порасла сам мало. Копала сам, жњела, жњем, копам, не те питал`и мош не мош. Мало мало па ћутим на р д'ед. Отац ми рекне, ајде по брже жити ја ће падне киша, ветар да дуне, ал`и нешто, све' ће ни однесе шеницу, снопље. Он сноп, ја сноп, стаљам ги на једно место. И жњела сам и сено брала. И ја плач`им, немам што да обуч`им. Да обуем немам што, свинске опанце сам носила. Туђи сам лјуштила коломбоћ. Брач`а ми несу бил`и вел`ике да раду негде... Седним на стол`ицу. Шта ти прич`ам, све истина.

Ката Скулић, 80 година

Забележио Г. Јашовић

Из Грачанице код Приштине

Свекар ми бија газда, он увек бија, он један ^{не} бија Рајко тај Секулић. Он је пр'чувен бија човек, и добар и газда. Он је за вр'еме турско купија земњу од Турце. И све наша земња што имамо ми још турске тапије имамо што купио мој свекар, преседник бија. Ал`и један бија к<sup>а</sup>о пандур куд нега, пандури тад се звал`и. Са^(л) се кажу поштари, а та^л пандури. И он би'о горе тамо кад смо се ослободили. И он узеја једну кобилу тому Дуке, Шиптару од Мрамор, горе што - е. А тај Дука девет жена имаја. Девет жена имаја. То, цела Мрамор њигов. И ^уон узео едну кобилу, тај пандур, и донеза гу у ^уопштину.

А мој свекар имаја своју кобилу, своје ч'езе кад иде за Приштину кад иде де ^уоће, они ... ал нека брзина му била, она та кобила била ту, у ^уопштину, и он доватија мој свекар па гу ујану'е да заврши работу. Отишаја у град^т у Приштину. Кад отишаја тамо, ^уони видел`и, ти Дукини кобилу под мого свекра што јаше...

Ката Секулић, 60 година

Забележили: Н. Богдановић и В. Вукадиновић

Из Јањева код Приштине

Ишла ала у доњи свет. Све гу давали: да изнесу девојку да изе. Оно ишла ала да узне девојку, а девојка царска била. А а тако! Она пружи́ла јези́к да узне девојку, а он дофа́тија гу за јези́к, па исе́ка. Циганин виде́ја што он исе́ка јези́к, па и он дофа́тија још јен кома́т!

Е све да ти кажем. Цар вика: - Куј је исе́ка јези́к, да се јави ме́не. Он оти́ша, а Циган оти́ша напрѣт, да ка́же што је узје́ја он јези́к. А вај други, што је одре́заја прво вр, каза́ја Циганину. Бе́! Ти има́ш поло-вину јези́к, а ја има́м вр! И Циганин умре́ја од стра́, а овѹму да́ја цар девојку и паре, за́што куртулиса́ја свет!

Цецилија Мазарек
Забележио М. Павловић

Из села Бинач у Горњој Морави

И ... кат су га пушти́ли, кад је до́шо овај Та́ша Бѹгари́н што́ стрѣ́ља да одржи ко́ференци́у у се́ло, сабра́а це́ло се́ло. Ка́же „дигните ру́ку“, ви́ка „ко́и има́те пу́шку“. Не́ки ди́зу, не́ки не, не́ки... али он га сти́г ... пики́ра га та́тка одоле́ко, са́мо га гље́да. Па о́д дру́ги пут ка́же, „диза́јте ру́ку“, ка́же „ра́ката“, ви́ка, Бѹгари ви́кау, „ра́ката“, „диза́ј ра́ката“, ви́ка ко́ ...ко́ има пу́шку“. И јо́пет та́тко не́ће да ди́гне пу́шку, а има́мо пу́шку - до́м. Он има́ дво́је оч`и. Кад тре́ћи пу́т, мора́о да ди́гне, све́ би би́а стрѣ́љан та́тко за при́мер у се́ло. Е, кад је ди́г`а ру́ку, она́ј Та́ша е до́ша, пољуби́ја га та́тка у ли́це. Ка́же: „ти́ би би́а стрѣ́љан за при́мер“, ка́же, „ала́л ти ве́ра“, ка́же, „си пос-тупи́ја љу́чки“. Два́ полица́јца до́шли у по́друм, ма́јка не мо́ж да гу на́ђе пу́шку, не мо́ж гу на́ђе пу́шку, не мо́ж гу на́ђе пу́шку. И та́тко сас њи́ исто, не зна́е та́тко да гу тури́ла ма́јка пу́шку, не мо́ж гу на́ђе пу́шку. И та́тко сас њи́ исто, не зна́е та́тко де гу тури́ла ма́јка пу́шку, не мо́ж гу на́ђе пу́шку. Она́ извади́ла затвара́ч и посе́бно, посе́бно оно́, закопа́ла га у зе́мњу, да гу не на́ђу Бѹгари. Јес. И, по́сле, извади́ли гу и́, и та́ пу́шка оти́шла на Бѹгари. Је́дну на Не́мци, две́! Један пишто́љ кад је бра́ла Удба, један пишто́љ ова́ј, ру́ски ова́ј тулба́ш, и то́ оти́де. Смо оста́ли без пу́шке, саг ни да́де ма́ло Слободан Милошеви́ћ, ко́ју крагује́вску, тако́ ма́ло мунџи́цу, да пу́цамо кад да се весе́лимо. И ако ни напа́ду, бо́гами, да се бра́нимо.

Сокол Милкић, 70 година
Забележио С. Станковић

Из села Клокот у Горњој Морави

Е док не дође свекър, св^некрва, ми не можемо да постаимо, д^а идимо прво да ги зовимо, да ги мол^имо. Свекрва, јену што съм имала, цели дѣн туја на ... прет капију, преврже главу, седну, док не дође она, ми не см^немо рѣчк и дорѣчк да ставимо. Треба да се мол^ии свекрва: Ајде, ајде“, она разговара са жѣну. А свекър не, свекар бија по с ... стоку, ка^д дође он на стол^ицу једе свекър. Свекър није бија тако, а свекрва била богами опасна. Ал^и морало да се п^оштује. Морало да се ц^ѣни, а сѣг, море боље е тако. Тѣ^д на свекра, уј^утру кѣ^д устане, мораш п^анци да му даш, чарапе, вѣ шпорѣти црне, па пот шпорет црн, туриш му да му се осушу бѣнци. Чарапе па уј^утру да му даш да се обуји. А сѣг, нѣ, тѣд је заштита билѣ. Морала си тако да р^адиш. Тако радили ст^ари, тако смо и ми радили.

Живка Маринковић, 66 година
Забележио С. Станковић

Из Горње Лопаштице код Подујева

Чув^али смо ђвце, ја и Грола и Сѣмка зв^ана. Они су мѣне в^азда тѣрали да ја враћам стоку, ја нисам тѣла да и слѣшам; ја сам и запалила кудѣљу тежине. Они су мѣне јур^или да ме бију и нѣсу ме уф^атили, ја сам побѣгла кући. Други д^ан нису тѣли с^а мно^м да чув^ау, тѣ е ту у Јеремѣцки забран... Договорѣ се пријатељи и обећау да йду на прошѣње, уговорѣ св^адбу ка ће да ўзну девојку и ондак пријатељи се договорили кад ђће, је ли недељом је ли нѣки д^ан одрѣде тамо. Домаћин позива св^атове, она ко жѣни сѣна. Ўзне кићену чутуру ондак йде прво зѣве кума, ст^арог св^ата, дѣвера – те су три најглавни св^атови, па барјактара, војводу, делибашу, к^уј ће да му б^уде домаћин у кућу, да му вѣди рѣд. Прво смо живѣли у домѣвину дванес гѣдина-тѣ е мѣжевљеву кућу де сам се ўдала, йсто Горња Лопаштица. Ов^амо смо прѣшли четрѣс дѣвѣте, ту ми је б^ио ѿтац и мајка с^ами, св^ѣ смо прѣшли ту код њ^ѣ, р^адили смо, ѿни седѣли су, чув^ала ми мајка дѣцу, па сам имала двѣ ћеркѣ одрасле па сам с њ^ѣма йшла по туђи њ^ѣва: копала, жњѣла, највише смо се по Лопаштици мѣчили, ѿни се ѿвде дв^а ст^арца мѣчили, ми тако отиђемо у наѣницу, донѣсемо п^аре, купова^{ли} смо имање, три гѣдине ми н^ѣсмо зн^али н^ѣкаки м^ѣрс ѿсим лѣба и

ако ни неко донесе мало. Најужасно е то било. Па сам йшла по задруге радила, онѐ рибизле смо сѣјали, па јагоде, па неко лековито биле. Тежак је тај живот био и, Боже, не донеси више никад... Шйшамо овце у мај месец, узнемо ножнице, опшйшамо овце, оперемо вуну и ондак носимо на влачару, добро овлачимо, испредемо за сукно, за чарапе, ткѐмо ћилиме, тканйце. Прѣђа на полѣце мѣтемо на онѐ канѣре па офарбамо па пѣсе га снуѐмо па онда на вратило.

Пелагија Недељковић, 69 година
Забележио М. Вукићевић

Из Закути код Подујева

Ми смо радйли овако. Орал`и смо са кравама. Ми смо сѣјал`и пченицу рѣчно. Кукѣрус йсто такѦ. Копал`и смо, сѣјал`и смо, башту смо сѣјал`и: парадајс, паприкѣ. Стављали стѣчну ѣубру. Ниѐ било вештачке ѣубре, нѐго сѣмо стављали.

ДѦбро нам раѣвало и дѦбро било свѐ. Држал`и смо краве. Па смо сѣјал`и компйр, па смо сѣјал`и кѣпус, паприкѣ, парадајс, такѦ то, шангарѣпу, за своју рачуницѣ. Несмо сѣјал`и млоγο за прѦдају. ВѦду несмо имал`и ка сад овѐ вѦде, но смо са Лаба вѦдом па доведѐмо вѦду. Зал`ивал`и смо такѦ. О тога смо живѐл`и. Продавал`и смо мл`ѐко от крава па смо узимал`и та дйнар. Несмо имал`и плѣте.

Сѣјал`и смо з два кѦнца паприкѣ, па смо сѣјал`и бабѣре, цйнке смо сѣјал`и за у флаше, ситније, а онѐ крупније за низање. Увек смо сушйл`и паприкѣ. Корйстил`и смо ка смо мѦгл`и по дав берйѣта. И прѣсу смо корйстил`и и ѣјму, онѦ сйтно пѦвише главйчице йма.

Милијана Бојовић, 1933
Забележио Г. Јашовић

Из Вучитрна

Моја баба Петруша имала је сйнове: Марка, Пѣру, Мйлована и Сйму. Не знам Ѧнеш ли знат колико гѦдина йма одтад, теке је бијѦ дошаѦ Бошњак те је одѦ рѣговао. Ё, пѦшто је рѣговао одѦк, дйго је се Мйлован сас Тамйле и отишаѦ у ПродѦнчу да се бања. Од како су

Ћам̄или њни ймају п̄изму на н̄ас. И тако ти л̄епо М̄ика и В̄уча и С̄има и В̄аса Ћам̄или г̄урну М̄илована у б̄ука̄ло, у Прод̄анчу и удав̄ише га мој̄е те праба̄бе Петрӯше остадоше: П̄ера, М̄арко и с̄има. Кӯкавица с̄иња, ма̄јка Петрӯша, све т̄ужи М̄илована, не гл̄еда н̄икога до С̄иму и непреста̄јно се Бо̄гу молила. С̄има ју је држао ка̄ј њ̄ега. Тугӯј тако дан̄ас, тугӯј јутре. Па се једно̄га јутра д̄игла под Д̄обрину Лӯку. По̄сле изб̄егоше под Д̄обрину Лӯку.

Стар̄еј ју с̄ин М̄арко к̄упи јеменӣје, ћи м̄еште дар̄овнӣне и да забор̄ави тај пла̄ч, да гу га̄ли. Не по̄траја м̄лого па гу љмре и С̄има. По̄што љмре С̄има, ст̄ара с̄ама у с̄ебе је говорила: „Е, М̄илована ни удав̄ише, С̄има љмре“. По̄што то тако би, и њна се д̄иже, те се и њна љдави под Д̄обрину Лӯку.

По то се д̄иже Ал̄екса, Петрӯшин ч̄овек (д̄еда ми) и р̄ече: Е, М̄арко и ти П̄етре! Оћ̄ете ли да ме сл̄ушате, да ви ка̄жем нешто?

Оћ̄емо, ба̄то!

Ймамо па̄ра до̄ста ка̄ј п̄еска у вод̄е. А па̄ра је ка̄ј ро̄са, не седи на ј̄едну м̄есту. За то да по̄итамо, те да вид̄имо шта је нӯждан ова̄ј град, то да му нам̄естимо. Ба̄рем што изгуби ја два до̄бра (синове и дома̄ћицу), штог̄оћ да смо прегла̄шени. Је ли да направ̄имо м̄оз, љли да награ̄димо ј̄едну цр̄кву.

Так̄о ји је на веч̄еру јед̄ан п̄ут збор̄ијо. По̄сле ји Ал̄екса р̄ече: „А̄јде да спа̄вамо, па што к̄уј с̄није да вид̄имо по стар̄ешине.“ Кад се у јутро сам̄нуло, п̄ита ји о̄тац Ал̄екса шта је к̄уј с̄нијо. М̄арко вели: „Ја сам с̄нијо да ид̄емо на ћ̄абу“. П̄етар ѡпет: „Ја сам се са св̄етога Ил̄ију сву н̄оћ бор̄авијо. О̄д̄е, у ова̄ј град не̄ма зад̄ужбина. Да подиг̄немо, ако велӣте, у йме Бо̄га, цр̄кву Свет̄оме Ил̄ије“. На то му д̄еда Ал̄екса р̄ече. „Бо̄ља Ћ̄аба ти не ва̄ља за ова̄ј св̄ет.

И тако ти се м̄ој д̄еда сас с̄инове до̄говори да граду етовӯ вучи-тр̄нску цр̄кву.

Испричао Тона Цупић
Забележио М. Вукићевић

Из Летнице код Витине

Се слави Бо̄жић: сеч`емо ба̄ња̄к, др̄во. Дуп се сеч`е за ба̄ња̄к. У к̄аталика ва̄ко је. И ви Ср̄би, ље, сеч`е̄w ба̄ња̄ке. Ја сам била и у њи, зна̄м. Ё, осеч̄емо д̄уб". Донес̄е се др̄во док је дан̄ па с̄еди пред̄ в̄рата. Па и св̄е што м̄ожеш да сачӣниш на̄-нај ба̄дња̄к да м̄етнеш: ја̄бука,

крѹшка-свѡшта. Е кад је вр^еме о^вако, сага мр^ак је, да се л^ожи ба^њак, донес^еw ба^њак, узн^еv га сага у мр^ак о(д) д^евет с^ати, п^ола д^есет, л^ожимо. И п^осле к^ажемо, ка(д) (ј)е вр^еме да л^ожимо ба^њак, унесе га дома^ћин и мл^ади н^ики ко(ј)и је: Д^обро в^ечер, ба^нци! М^и одгов^арамо св^и: Б^ог, д^обро! Па д^ођew... П^осле м^и св^и што м^ожемо да сачинимо, на ба^њак да ост^авимо. Нал^ожи га. Св^ећу имамо. Ёне ми гу св^ећа г^одишна, св^ети Ник^ола кад је ... Ј^а. Има и ^ови првосл^авни и так^о. И св^и сл^аве у сл^аву. Св^ећу п^алимо т^ада за ба^нч`р. Што м^ожемо да учинимо - н^ешто к^упимо... Ба^њак т^уримо на ј^ену ср^ану па на др^угу.

Марија Јоксић, рођена 1918. године
Забележио Р. Ђуровић

Из Ваганеша код К. Каменице

Г^ора с^ина добила. Г^орин Г^оран још м^есец па г^одину... Имали и к^уозе, ш^ес-седам ко^мата имамо. Дв^е кра^ве и в^ола. Не зна^ем бр^е синко што е најтеже. Д^уошл`и ву<sup>ц</sup>и, ко<sup>к</sup>о` не, изел`и ни у об<sup>о</sup>р. Баш прет Св<sup>е</sup>ти Ранђе ни изел`и. Једнога пс^а ни изедоше ву^ци. Не зна^м ко^ко` ги вика д<sup>е</sup>те и<sup>ћ</sup>. Наши н<sup>е</sup>су погани. Има једна ку<sup>ћ</sup>ка... Он бија дол`е у Ка^меницу, а шта е урадија сас бивол`ице не зна<sup>м</sup>, дал` ги заклаја, дал` ги пред^аја. Не, побратиме, Ш^ериф на бр^ег шта има ку^ћу... Саг ће дође ст^арац, ^уон ће ти каже.

Испричао Љубомир Дичић, 70 година
Забележио Г. Јашовић

Из Амбар-Бабуша код Урошевца

Кад доша на Косово цар Мурат, у Бабуш бија неки богат спаија и три дана ранија цареву војску са^вс леба. После три дана га викнуја цар код себе и га питаја: Шта искаш бакшиш да ти давам што си ранија моју војску три дана? Он му тражија семљу све што види око Бабуш. Цар му река: „Еве ти коњ и јутре од каде искоћи сунце па док залегне, што можеш да ги обидеш, тој да бидне твоје.“ И код та^д па до са^г амбар бабушки никад неје празан, без жито.

Забележио Данило Барјактаревић

Dialectical works concerned with Serbian subdialects of Kosovsko Pomoravlje and wider area of Kosovo and their accent

Summary

This paper deals with the analyses of dialectical works that are concerned with Serbian subdialects in the Wider Kosovo and Kosovsko Pomoravlje (prizrensko – južnomoravski and kosovsko-resavski).

Special attention was paid to the papers that were concerned with dialects, particularly to the way in which they were accented and only to those that were published in the last decades in the form of the appendixes in the works of Serbian dialectologists, lexicographers and onomastics.

Key words: Subdialects of Kosovsko Pomoravlje, subdialects of the Wide Kosovo, dialectical works, accent.

ЛИТЕРАТУРА

Барјактаревић, Д. (1977). *Дијалектолошка истраживања*, Приштина 1977: Новинско издавачко предузеће Јединство.

Богдановић, Н. (1999). „Говор села Словиња“, *Српски језик*, IV (1-2), 269-287.

Богдановић, Н. (1992). „Неке особине говора Великог Алаша“. *Баштина*, 3, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, 39-45.

Богдановић и Вукадиновић (1991). *Једна језичка паралела*, Баштина, књ. 1, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина, стр. 102-111.

Букумирић, М. (2002). *Ономастика горњег и средњег Лаба*, Лепосавић и Косовска Митровица: Институт за српску културу, Филозофски факултет у К. Митровици и Дом културе „Свети Сава“.

Букумирић, М. (2004). „Из ономастике града Приштине“, *Баштина*, 17, Институт за српску културу, 9-36.

Вукићевић, М. (1991). „О данашњем акценту у вучитрнском говору“, *Баштина*, 1, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, 92-101.

Вукићевић, М. (1993). „Говор Срба у Малом Косову“, В. Вуковић (уредник), *Зборник Филолошког факултета у Приштини* III, 32-51.

Вукићевић, М. (1993б). „Говор Доње Брњице код Приштине“. У: *Огледи из дијалектолошких истраживања*, Филолошки факултет у Приштини, 85-97.

Ђуровић, Р. (2000). *Летнички говорни тип*, Приштина и Врање: Филолошки факултет у Приштини.

Елезовић, Г. (1932). *Речник косовско-метохиског дијалекта* I. Београд.

Елезовић, Г. (1935). *Речник Косовско-метохиског дијалекта* II. Београд.

Ивић, П. (1998). „Дијалектолошка испитивања српских говора Косова и Метохије“, *Зборник Округлог стола о научном истраживању Косова и Метохије*, 115-119.

Јашовић, Г. (2009). „Неке особине говора Угљара код Косова Поља“. У: М. Букумирић (руководилац пројекта) *Истраживања српског језика на Косову и Метохији* 1, 93-138.

Јашовић, Г. (2010). „Лични надимци у Угљару код Косова Поља“. У: *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* XXXIX/2009, 25-40.

Јашовић, Г. (2010а). „Топонимија села Угљара код Приштине“. У: *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* XL/2009, 13-24.

Јашовић, Г. (2010б). „Антропонимија Угљара код Приштине“. У: М. Букумирић (уредник). *Истраживања српског језика на Косову и Метохији* 2, 121-160.

Павловић, М. (1970). *Говор Јањева (међудијалекатски и миксоглотски процеси)*. Нови Сад, Матица српска.

Станковић, С. (2009). „Из говора села Бинач у Горњој Морави“. У: М. Букумирић (уредник). *Истраживања српског језика на Косову и Метохији* 1, 139-156.

Станковић, С. (2010). „Из говора села Клокот у Горњој Морави“, У: М. Букумирић (уредник). *Истраживања српског језика на Косову и Метохији* 2, 161-170.

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Миодраг ЈОВАНОВИЋ
(Никшић)

КРАТКА ОТВОРЕНА УЛТИМА РИЈЕЧИ У СТАРОЦР- НОГОРСКИМ ГОВОРИМА

У раду се прате процеси дезакцентуације кратке отворене ултиме ријечи, али се утврђују и услови који могу ометати повлачење краткосилазног акцента – и на кратку и на дугу претону. Представљају ли староцрногорски говори хомоген простор или међу њима постоје одређене акцентатске границе такође је било једно од наших питања.

Кључне ријечи: *краткосилазни акценат, цетињски тип, дугосилазни акценат, средњекатунско-љешански тип, Црногорско приморје, отворена ултима, енклитика.*

1. Увод

1.0. У границама Црне Горе идентификовано је неколико прозодјских система, што даје сложену мрежу граница разних акцентуација и мозаик ширих и ужих зона¹ – а) говоре са херцеговачким преношењем акцента; б) говоре са недосљедним преношењем акцента, гдје се разликују: брдски, озринићки и староцрногорски говорни типови; в) посебну групу чине говори са непренесеним акцентима. Граница између говора са старијом акцентуацијом и говора херцеговачког типа често је дијалекатски врло изразита, и не састоји се само у типу акценатског система, тј. у броју и врсти акцената и у томе да ли су они сачували старо мјесто или су пренесени, него њу прате и многе друге разлике. Као засебна дијалекатска цјелина са недосљедним преношењем акцента посебно се издваја староцрногорски поддијалекат, изразите аутономности, у којем преношење кратког акцента са ултиме ријечи не прати и промјена интонације. А управо су ти говори предмет нашег интересовања.

Но, степеном развијености акцентуације, како прецизно утврђује Митар Пешикан [Пешикан, 1965: 25], и у овом се поддијалекту препознају два донекле различита типа:

---

¹ Ову је подјелу дао Митар Пешикан [Пешикан, 1979: 154-157]. Ми смо у једном нашем раду именовали, и боље представили, подручја различитих акцентуација у црногорским говорима [Јовановић, 2008: 345-357]: говори са архаичном акцентуацијом, староцрногорски поддијалекат, црногорски дио новоштокавског (истонохерцеговачког) дијалекта, говори са дјелимично пренесеном акцентуацијом и говори са дјелимично пренесеним акцентом са кратке ултиме – без обзира на то да ли је она отворена или затворена.

а) цетињски тип, коме припадају говори Црногорског приморја, Црмнице, Ријечке нахије и катунских племена Цетиња, Његуша, Ђеклића, углавном Бјелица и доњег дијела Цуца (Овај говорни тип елиминише акценат са кратке отворене ултима – тип: *женѝ, свѝла* – у метатаксихком духу: *жѝна, свѝла*.);

б) средњекатунско-љешански тип, обухвата говоре у горњим Цуцама, Загарачу, Команима, Љешанској нахији, Љешкопољу, Зети и Крајини (простор између Црмнице и Бара, према албанској граници). Ту је такође јако присутно преношење кратких акцената са отворене ултима у метатаксихком духу – дакле, као у цетињском типу. Међутим, у говорима овога типа још су увијек живи и непренесени акценти у извјесним категоријама ријечи, тј. ту се јавља: *свѝла/жѝна*, али и *Пѝрѝ, Стѝнѝ, стрѝкѝ, јѝдѝ*.

Говорима са дјелимично пренесеном акцентуацијом, тј. посебном типу староцрногорских говора припадају и Озринићи са Броћанцем, гранично подручје са херцеговачким говорима, чији се прозодијски систем састоји од три акцента – наиме, ту је у потпуности ликвидирана кратка отворена ултима, и то по принципу: *свѝла* > *свѝла*, а *женѝ* > *жѝна*. Ван ове позиције акценатски систем овога говора остао је староштокавски, заправо, овај простор представља прелазни тип – између говора са старијом и говора са новијом акцентуацијом. Отуда је процес политонијског преношења кратког акцента на дугу пенултиму (*свѝла* > *свѝла*) у овој области директни утицај сусједних говора херцеговачког типа.

2. Ријечи са кратком претоном

2.0. Извршени процеси дезакцентуације кратке отворене ултима ријечи, којој је претходио кратки слог, јесу општекатунска особина – карактеристична и за говоре цетињског и за говоре средњекатунско-љешанског типа, подједнако². Наравно, у резултату преношења могао је бити само акценат исте интонације – краткосилазни: *сестрѝ* > *сѝстра*, *жељѝ* > *жѝља*.

2.1. Једино је код вишесложних окситона у говору Броћанца, кад је пренесени акценат на рефлексу дугог јат, регистрована "непреврела мешавина": а) *дѝјете, врѝјеме, клијѝшта* – исто као у другим средњекатунским говорима; б) *вријѝме, ждријѝло, слијѝно* – као у сусједним говорима источнохерцеговачког типа³. У већем дијелу

² Како ће показати наша истраживања неке друге типичне староцрногорске црте неће се у истом степену јављати и на простору Зетске равнице.

³ На овај начин поремећено је Вуково основно ортоепско правило да дуго јат под акцентом узлазне интонације даје *ијѝ* (*вријѝме*) – но, ово правило је ријетко у којем црногорском новоштокавском говору досљедно спроведено. Напореда са краткоузлазним истраживачи ових говора биљежили су разли-

области староцрногорског дијалекта обично је преношење на први слог – *врѝјеме, стрѝјела* < *вријемѐ, стријелѧ*⁴; *ждриѝенца, слиѝенца* (из Љешкопоља). У неким приморским говорима у резултату преношења може понекад бити и дугосилазни акценат на првом слогу: *свиѝећа, приѝетња*, под *циѝјену* живѝта [Јовановић, 2005: 322].

Чињеница да имамо *врѝјеме, стрѝјела*, а не *вријѝеме, стријѝела* (преношење на антепенултиму, а не пенултиму), свједочи да се у *вријеме* преношења рефлекс дугог јат понашао као један слог [Пешикан, 1965: 30]. И може ли баш то бити од битног значаја за утврђивање хронологије староцрногорског преношења? Иако акценатски однос *врѝјеме* (староцрногорски дијалекат) / *вријѝеме, вријѝеме* (говори источнохерцеговачког типа) не даје ништа поуздано у погледу релативне старине староцрногорског и херцеговачког преношења ипак акценатски лик *врѝјеме* може значити велику старост староцрногорског преношења, тј. можемо бити сигурни да се оно извршило прије него што је рефлекс дугог јат добио потпуно двосложну вриједност. Наиме, прозодијски лик *стријѝела, вријѝеме* не мора значити да се у *вријеме* преношења акцента рефлекс дугог јат понашао као два слога. И да је јат у то *вријеме* имало једносложну вриједност, данашњи рефлекс могао би и у том случају имати исти акценат: *циѝ* [Пешикан, 1965: 30].

2.2. Потврђено је и преношење на први слог, код вишесложних ријечи са историјским ултимским акцентом – најчешће на Приморју: *сиѝрога, грѝога, слабина, грѝ(х)оту* учињели, у *слабину, љѝпога, чѝстина, тѝшкоћа*. Ови прозодијски ликови употребљавају се као необичнија варијанта напореда са акцентом на пенултими: све ѝмѧ свѝју *љѝпѝту*, Ника Јѝфта жѝну *сиѝрѝту*, скрѝћемо на онѧ *кривѝну*, ље су биле нѝкѝ *сиѝрѝте*, ѝмѧш је(д)ну *леѝйну* [Јовановић, 2005: 55]. Ова

чите степене дужења другог дијела јатовске секвенце, тј. вокал *e* може бити полудуг, чак и под дугоузлазним акцентом. Овдје је интересантно да се појава биљежи не само у типичним говорима источнохерцеговачког типа [Вуковић, 1938-39: 13-16] него и на југоисточној периферији овог дијалекта, каква је несумњиво област Броћанца.

⁴ Јединствен рефлекс дугога *jata* међу црногорским говорима, према опису Бранка Милетића, налази се у црмничком говору, у којем акцентовано дуго јат – а то у овом говору може да буде само *jat* у слогу са дугосилазним акцентом – најчешће има дифтоншку вриједност са више изговорних варијетета: а) *циѝ*: *звѝѝзда, блѝѝеда, диѝѝте, дрѝѝево, ждрѝѝело*; б) *иѝ*: *риѝѝека, циѝѝево, врѝѝеме*; в) *иѝ* : *циѝѝево*; г) *иѝ*: *млиѝѝеко, слиѝѝепа*; д) *иѝ*[j]: *врѝѝ[j]јеме, биѝѝ[j]јела* [Милетић, 1940: 211-663].

појава се тиче само јужних говора – углавном приморских, а јавља се, са многим мањом учесталашћу, и у сусједној Црмници: *грѣвота/грѣвѣта*; добро за-*срамѣту* [Милетић, 1940: 287, 490]. У другим континенталним говорима овог дијалекта нема наведених колебања пошто је повлачење кратког акцента у њима редовно извршено на претходни слог: *дивѣта*, *висѣйна* [Пешикан, 1965: 52].

2.3. О великој старини староцрногорске акценатске рецесије свједоче и ликови типа *дѣоба*⁵ (а не *диѣба* – новоштокавски *диѣба*) који могу значити да се акценат пренио прије него што су секвенце вокал + *л* добиле двосложну вриједност [Пешикан, 1979: 157]: *сѣоце* (Цуце, Ораси, Љешкопоље, Загарач, Цетиње, Улцињ), *крѣоце* (Цетиње, Улцињ) [Пешикан, 1965: 34-35] – иначе малобројне су лексеме на којима се ова појава може пратити.

2.4. Повлачење краткосилазног акцента са отворене ултима ријечи понекад је спречавала енклитика – да ли ова оцјена важи једнако за цијели простор староцрногорског дијалекта такође је било једно од важних питања нашег рада? Код презента глагола *јесам* и *хтјети*, у упитним реченицама од значаја за непокретност акцента свакако је речца *ли*: *јестѣ л'* имали мљин; *есѣ ли* Мърку брѣт; *естѣ ли* гла(д)ни; *оћѣ ли* ви казѣт; *оћѣ ли* дѣма; *оћѣ ли* ѣна; *оћѣ ли* да краљѣцу вѣдѣ [Јовановић, 2005: 56]; *јесѣ ли*, *јесѣ ли*, *есѣ ли/јесѣ ли*, *јестѣ ли*, *оћѣ ли*: Цуце (село Извори), доње Бјелице, Загарач, Љешкопоље, Зета [Пешикан, 1965: 27, 34-35]. У истом степену потврђени и у катунским и у љешанским говорима; а-да-*естѣ-ли-е* имали кѣлко? *оћѣ ли* му жѣна стѣйт рѣшу; *оћѣ-ли* или нѣ [Милетић, 1940: 490, 606, 610, 613]. Но, далеко су бројнији примјери гдје је акценат, без обзира на речцу *ли*, повучен – наводимо два примјера из црмничког: *[j]ѣсте-ли* задо[в]ољни (512); *ѣће-ли-ти* тѣ вѣђи (614); и један из мрковићког говора: *јѣсмо-ли-се* удружѣли [Вујовић, 1969: 373].

Презент глагола *јесам* и *(х)оћу* "обично је ненаглашен ако постоји и глаголска допуна: *Оће-ли-наћ* кѣша што мислиш? *Јесу-ли-дѣшли*"? [Пешикан, 1965: 38]. Такође, акценат зависи од њихове функције (упитне или потврдне), а јасно је да кратки акценат на ултими чувају једино упитне (утицајем речце *ли*): *јесѣ ли/јѣси*, *јесмѣ ли/јѣсмо*, *јестѣ ли/јѣсте*, *јесѣ ли/јѣсу*, *оћѣ ли/ѣће*. *Јесѣ ли* *јѣси*; *јестѣ ли* *јѣсте*, *оћѣ ли*

---

⁵ Вокализација *л* на крају слога може помоћи при одређивању хронологије акценатског преношења. "Пренесени акценат на првој компоненти дифтонга: *дѣоба*, *сѣоце*, понекад *котѣоца*, сведочи да је преношење акцента било пре него што је декомпониран дифтонг који су чинили рефлекс *л* на крају слога и претходни вокал" – дакле, прије 14-15. вијека [Пешикан, 1965: 31].

дће; *оћѐ ли дће* забиљежено је у Загарачу, Љешкопољу и Зети [Пешикан, 1965: 35]; *бѡго-ми дћу*; *дћу кѹме*; *дће дн јана а̀ко бѡг-дѡ дће* [Милетић, 1940: 605, 613] итд. Вјероватно је, сматра Митар Пешикан на тај начин добивено и двојство *оћу ли/дћу*; а овдје је, по мишљењу овог лингвисте, проблем нешто сложенији, "јер је тешко рећи какав је акценат био прије преношења" (СК-Љ, 40). Ипак, једном смо у Паштровићима (56) краткосилазни акценат на отвореној ултими ријечи забиљежили и у потврдном облику глагола *јесам* – и ван везе са енклитиком: дати *јестѐ*.

Кратки акценат се на отвореној ултими ријечи у вези са енклитиком може чувати на крају ријечи и у вези са речцом *нека*: *нека̀ га* [Пешикан, 1965: 27]; *нека̀ ње*, *нека̀ ње* [Јовановић, 2005: 56]. Интересантно да у дијалекатским текстовима из Црмнице нијесмо нашли ниједну такву потврду – кратки акценат је и у енклизи увијек повучен: *нѐка-га* (236); *нѐка се мајка брѣнѐ* (490); *нѐка-ти да̀днѹ* (510); *нѐка-е срѣкнѐ пријатѐљство* (604); затѡ гла̀ва *нѐка-те* не-болѣ (612).

Овакав акценат испред енклитике спорадично се појави и у другим приликама: *каквѡ си* – доње Бјелице, Штитари; *животѡ ми* (Комани); *једвѡ су ѣзѡшли* (горње Цуце) [Пешикан, 1965: 27, 34-35]. У говору Црмнице се напоредо употребљавају прозодијски ликови – *богѡ-ми* и *бѡга-ми*: а-богѡ-ми и покѡнѣнѣ Андријѡ (604); *бо[г]ѡ-ми дћу* (390)/а-што-велѣ, *бѡга-ти* (604); *пѡ-бѡга-ми* и *изѡсмијѡсмо* (605).

Ван додира са енклитиком изузетно је ријетко чување кратког акцента – усамљени примјер *ви сте дошлѣ* вјероватно је у говору Паштровића, знајући за укупне прилике, неочекивани рецидив старијег стања [Јовановић, 2005: 56].

Интересантно, у Озринићима са Броћанцем – дакле, у говорима са три акцента, захваљујући утицају енклитике, боље се чува старо мјесто кратког акцента: *дошлѡ је* (село Марковина) [Пешикан, 1965: 29]; *нека̀ га*, *нека̀ сам*, *нашлѡ не чѹдо*, *дијетѐ му је* погубѣло ђвце, *вријемѐ ти је* [Петровић, 1967: 1].

2.5. Већина забиљежених примјера са краткосилазним акцентом је у староцрногорским говорима на (секундарно добивеној) отвореној ултими ријечи. Највише је ова појава везана за извјесне фонетске промјене на крају ријечи које су изазвале отварање: на примјер, отпадање крајњег слога у инфинитиву. Наиме, у говорима Црногорског приморја поред ликова са реализованом морфемом *-ти*: нијесѹ мѡгле *одѣти*; ке ѡћеш *копѡти*; јере ће не ѡдмѡ *предѡти*; нѡма се тѣшко *риѣшиѣти*; те супинске форме инфинитива: мѡло *посѣћѣт*; пѡ не мѡгу *заспѡт*; мѡгѡ *одѣт* ѣе га ѣ вѡља; мѡеш је *прекстѣт* ... Међутим, у овој области Црне Горе најприје ће се изговорити инфинитив

без крајње морфеме *-ти/-ћи*: па ће се *уозна* с *тѡбѡн*; ко ће *оди* за пѹшке; *опра* се тешко смо мѡгли; нијеси мѡгѡ *озна* чѡвека; не мѡже *помѡ* ништа; с'утра ћеш *има* пѡсѡ; мѡго *добѡ* пѡнзију; мѡгѡ би *позва* нѡкѡ; ѡћасмо се *уони* свѡ; дрѹгѡ ћемо *добѡ* збѡрѡ. Ликови без *-ти* обични су и у говору приморског залеђа, који имају донекле прелазни карактер – у говору Црмнице (179-180): што-ће *би*, кѡко-ћу *ѡа*, ѡли га *озна*, не-мѡгу *игра*, *ја* ћу га *посла*; нећу *оста* глѡдан (606); ћѡла-сам *вољѡ* да ми-е-рѹка из-рѡмена опѡла; имѡла сам нѡгу *сломи* бљѡжући (608); нијесам *има* ћѡ *убра* ни едне бадњачицѡ (610).

Вјероватно је губљење морфеме *-ти* почело у сантхију⁶, испред сродних сугласника, како потврђује материјал из паштровског и црмничког говора: ѡпасно ¹е било *оста(ти) ту*, ѡпѡ(т) ћемо *оди(ти)* да бјежѡмо, ко ће *оди(ти)* *ѡма* (Паштровићи); кѡко ће *проби[т]* *Турке*; овѡен-ћемо *проби[т]* *Турке* (619); *ја* ћѡк *има[т]* да-мнѡтим (615) (Црмница). Исти су се резултати, нарочито у паштровском говору, ширили и на позиције пред самогласником: мѡрѡ *оди* у плѡнину; *ја* ћу те *води* у хотѡл; да ће га ѡни *преѡ(ти)* *увечѡ*, нећеш *кренѡ(ти)* ѡ глѡди. За губљење морфеме *-ти* зна и крај говорног такта што је потврђено великим бројем примјера у паштровском: *ти* ћеш *има*; вјечѡто да *ти* мѡеш *оста*; нећемо је *носи*, *ја* те мѡрѡм *преѡ*; мѡрѡн и тебе *води*, *ћа* *зимѡвѡ*; *тѡ* ¹е теже *научѡ*; немѡ то *учињѡ*; пѡнеки ће *оста*, трѡба кѡчничу *држѡ*; *ће* ћеш, чѡче, *оди*; овѡјзи ће *побијѡди*; нијѡ *лѡ*ѡпо *зборѡ*; а појава није страна ни црмничком говору: *ма*-ме немѡ *на-ѡста* *има[т]* (612); вѡћеше ѡре не мѡгѡ *ни*кѡко *паса[т]* (619).

Акцент лика инфинитива без морфеме *-ти*, посебно црногорских приморских говора, карактерише још једна појава – код варијанти са дугом претоном може доћи до скраћивања предакцентатске дужине које доводи до изједначавања акцентатских типова са дугом и кратком претоном: *каживѡ(ти)*, *бјѡжѡ(ти)* = *тонѡ(ти)*, *оронѡ(ти)*: Петар Вѡсо(в) ће ти све *казѡ*; она ти мѡже *казѡ*; овѡ ће ѡдмѡ *казѡ*; нећемо се *каживѡ*; *ће* ћу *бјѡжѡ* [Јовановић, 2005: 56]. Разумије се, скраћивање претоне само је факултативно, а много чешће ови глаголи припадају изворном прозодијском лику – *кѡзѡ(ти)*, *каживѡ(ти)*.

Акцентатском типу *женѡ* спорадично прилазе и прилози *овоће-оће* гдје, умјесто повлачења кратког акцента са краја ка почетку ријечи, понекад долази до скраћивања претоне: *овоћѡ* с'едѡ, *овоћѡ* мѡрѡм сврѡтит, *ѡшли* *оћѡ*; *оћѡ* ¹е била; *овоћѡ* неће, *оћѡ* *имѡш* – Паштровићи,

⁶ Бранко Милетић (*Црмнички говор*, 180), а са њим се слаже и Митар Пешикан (*СК-Љ*, 179), сматра да је "губљење *т* морало настати у сандију (вероватно у футуру: *ознаћу* > *ја* *ћу* *озна*)".

57; а појава се проширила и на друге врсте ријечи: *почетã(к)* прољѣћа.

Краткосилазни акценат на отвореној ултими ријечи нашао се, у говорној зони коју испитујемо, и последије губљења сугласника *x* из финалне позиције: ни¹е мѡгѡ *сиромã(x)*; дѡбар јѣдан мѡмак, *сиромã(x)*; остã у пећину *сиромã(x)*; јѣда(н) *сиромã(x)* говѡраше; *ријешй(x)* се па што бѡдѣ; он ¹е бй¹о *сиромã(x)* чѡјак – Паштровићи, 56; нãпра[в]и-се *сиромã(x)* – Црмница, 500. Из финалне позиције често може испасти и неки други сугласник, посебно у сантхију: кой-е и-данй(с) жйв у-Гѡдиње; Лãзо Попѡ(в) Лѣкѡйћ; кã и досã(д) што-си – Црмница, 618-619; ки што ¹е тамã(н) бйло; нијесã(м) јã трошй¹о – Паштровићи, 56.

Све ове особине, али с посебним колоритом, очитују се на крајњем југу староцрногорског дијалекта, у говору Мрковића⁷. У говорима јужне зоне, посебно мрковићком, присутна је неутрализација квантитета у ненаглашеним слоговима, уз извјесне поремећаје старијих односа и под акценатом, те је изједначавање типова *женã*, *свйлã* овдје реалност: Ипак, и за ово подручје морамо констатовати, исто као и за цијели простор староцрногорских говора, да је углавном извршено елиминисање типа *женã*, *сиротã* тако што је краткосилазни акценат пренесен без промјене интонације са отворене ултима на претходни слог. Остаци старијег стања срећу се као казационалне појаве – у мрковићком говору, то је чешће од других говора овога типа везано за акценат аориста: *испужѣ*-јо дѣсна нѡга; *дочекã*-се лѣвој рѡци; *поскочй*-јо злãћен прѣстен (365); он *затрчã* за-њйм; *с'ићѣ* 2-3 дѣ^ана (367); не *уждй* (368); и ѡн-му-ју *тражй* (373); бãбо-ми *минѡ* йспрет (375). Наравно, неки од ових примјера, а и неки други, свједоче и о необавезности предакценатске дужине у Мрковићима: нѣ *фалã*-ти, Брайм-бѣго (364); сѡт-не *питã* (368); и ѡн-му-ју *тражй* (373); бãбо-ми *минѡ* йспрет (375).

3. Ријечи са дугом претоном

3.0. Слично типу *женã*, сви староцрногорски говори у метатаксихком духу, без промјене интонације, елиминишу и тип *свйлã* > *свйла*. Бројни су примјери са повученим краткосилазним акценатом – те ову појаву ни у једном говору не би било потребно

⁷ На крајњем југу Црне Горе, приближно између Бара и Улциња, развио се чист дијалекатски тип, мрковићи говор, можда с врло незнатним утицајем сусједних црногорских говора. Читавим низом особина издваја се као посебна дијалекатска јединица различита чак од својих најближих сусједа [Јовановић, 2011: 73-74].

посебно доказивати. Ипак, даћемо нешто грађе везаног говора из Црмнице, те најјужнијег периферног говора подручја Мрковића, у којем је, иако са многим посебностима, процес *свилѝ* > *свила* прилично одмакао.

а) из црмничког говора: ђзвѝ-се *Бѝло*; кја-онђ *Рѝдо-Ђуро(в)*; *нѝћу* да те-лѝжѝм; нѝка зђ^вѝ *Ђуро*; пѝ-е *дѝли*; пѝсто ођ *вѝно*; кѝ горскѝ *вѝла*; на-њѝшесове *мѝшѝне*; кѝ-слѝзѝш у-тѝ *мѝне*; оженијо-се *Нѝко*; кѝ за-онђгѝ *мѝчка*; покѝпѝ *јѝја*; распѝдосмо се *жѝви*; ођ-су *данѝс* оѝ *мѝтње*; тѝко-сам-ти и-сѝма мђја; тѝнко *љѝго*; црнѝ *друга*; дђђи да *с'ѝди*мо; по-цигѝр *дувѝна*; летѝ кѝ *мѝња*; *блѝзу* крѝја; нѝколика *војнѝ-ка*; пристѝгнѝ *Пѝро Вѝса*; Фрѝнцускђга *ђенерѝла*; *Францѝзи*; *жѝве* заждѝше; вѝликѝ *јунѝци*; но-се покѝжи; нѝе бѝло *шѝла* поблѝћ; окѝ-нѝли *санѝире* [Милетић, 1940: 602-620].

б) из мрковићког говора: сви *јунѝци* разбѝгѝше; пђ(д) ѝм с'ѝди *Брајл-бѝго*; *мђма*; да оклѝчим *врѝта*; *Мѝјо*; *јѝ позѝћи* мѝло; ка *мѝња*; увѝ *корѝза* (корѝз – кичма); да напрѝлам *јѝну вѝду*; *бисѝне* ѝду за-њѝ; онѝ *дѝју* свђјој *ђѝци*; *јѝ-се^а(м)-му бѝбо*; свѝ бѝѝу *мрѝтви*; *прђђе* онѝ *вѝк*; остѝик волђве *сѝме*; гѝ-су-ви *јунѝци?*; остѝише-е *жѝву*; пђслао-је за *Дѝра*; *блѝзу* *Лѝмјане^ак* [Вујовић, 1969: 364-377].

3.1. Понекад у Мрковићима резултати преношења могу бити и нетипични – у виду краткосилазног на пенултими: *Двѝе-су кулѝре* бѝле (375) или антепенултими: ђни *ѝзеше* (371); *Слђме-ти шѝше* у *кђмате* (367); *Јѝну цѝгару* дувѝна (614). Ова се појава спорадично јавља и у Паштровићима: *сѝрадња*; *брѝгада*; из овѝ *бригѝдѝ*; имѝла *јѝ* сву *сѝрадњу* [Јовановић, 2005: 323].

3.2. Дугосилазним акцентом на пенултими, као резултатом елиминисања кратке отворене ултима ријечи, пиперско село Рогаме постаје дио тзв. староцрногорске рецесије акцента и интересантно је и из општецрногорске перспективе⁸. Утицајем сусједних говора зетско-подгоричке групе, али и разним аналогијама⁹ као варијанта

⁸ Ова појава, наиме, зауставља се наомак источне Боке, али се даље ка сјеверу њена западна граница поклапа са границом старијих и новоштокавских говора. Према сјеверу зона ове појаве допире до вијенца Гарча, а онда до бјелопавлићке границе и Спужа, захватајући даље Љешкопоље и Зетску равницу и прелијевајући се у пиперско село Рогаме. Према истоку иде све до Албаније. То је простор који у овом раду посматрамо.

⁹ Повлачење акцента без промјене интонације мора се посматрати и као аналошка појава, тј. сигурно је подстакнуто тежњом за уједначавањем акцента угледањем на друге чланове парадигме: на облике акузатива једнине *главу*, *дѝшу*; вокатива једнине и множине *главо*, *дѝшо*, *главе*, *дѝше*; номинатива и акузатива множине *главе*, *дѝше*.

изворном пиперском кратком акценту на крајњем отвореном слогу и дугом пенултимом (*трáвã, створéњѐ*) те дугоузлазном акценту, у истим позицијама, на истоку Пипера (на граници са Бјелопавлићима) – *трáва, створéње*; стоји дугосилазни акценат на југу Пипера, у селу Рогамима: *пјешáци, мотóри, ђáке, шáрца, јунáка, болеснѝци, дућáна, имáње, понижéње, убѝство, Мáра, Дрáга, вѝла; млáда, скúпа, јáко; с'ечéмо, печéмо, укради, вѐжи, потéгла, озѝћи*. Међутим, "чињеница је да та особина није укоријењена ни код оних личности у којих је постала извесном акценатском одликом: иста лица, исте примере, подједнако обично изговарају и са типично пиперским акцентом" [Стевановић, 1940: 25].

3.3. У области Озринића (са Броћанцем) акценат се са кратке отворене ултима на дугу претону, у политонијском духу, скоро досљедно пренио – *трáвã > трáва* [Петровић, 1967: 1]. Према томе, прозодијски систем ове говорне зоне је троакценатски, а јасни су и разлози настајања узлазне природе дугог акцента. Наиме, Озринићи (са Броћанцем) су гранично мјесто различитих акцентуација гдје је утицајем сусједних говора источнохерцеговачког типа, дошло до иновације изворног акценатског система (од два силазна акцента), при чему се на претпосљедњем слогу појавио дугоузлазни акценат. На краткој претони, како смо видјели, остао је исте интонације: *женã > жѐна*.

3.4. Непренесени краткосилазни акценат на отвореној ултими ријечи у овој области редовно чува енклиза: *кáжѝ му, бѝлõ е* тако [Петровић, 1967: 1]. Међутим, значај енклитике у чувању кратког акцента на крају ријечи није у свим дјеловима староцрногорског дијалекта подједнак, а тешко се могу тачно одредити границе докле се акценат у енклитичком положају чува, а одакле није од нарочитог значаја. Ипак, нам се, према грађи коју смо систематизовали, чини да је дистинкција између *фáлã ви* и *фáла бõгу* (баш као и у примјерима са кратком претоном: *јесѝ лу/јѐси, оћѐ лу/õће*) више присутна у средњекатунско-љешанским говорима (горње Цуце, Љешанска нахија, Загарач, Љешкопоље, Зетска равница). Појава је потврђена у многим селима: *фáлã ви/фáла ви* – Доње Бјелице; *фáлã ви* – Штитари; *фáлã ти, нã што зáбога фáла?* – Загарач; *бѝлõ су* – Комани; *фáлã ти, зãшто фáла?* – Љешкопоље. Само понекад налазимо примјере повученог акцента у енклитичком положају, као што је *фáла ви* у Љешкопољу [Пешикан, 1965: 34-35].

У говорима цетињског типа (и црногорским приморским) постојање енклитике није од посебног значаја – акценат је, без обзира на енклитику, досљедно повучен. Црмница, 607-618: *нећу-те* ни устá-лãт; áну *фáли-ни-се*; *бѝло-е* ризѝка; и-сáмѝ-смо тãквѝ; *освѐти-га*;

били-су вѣзда йстї / а-јѣдна бїла; нїе лѣко бїло пѣ; мѣни с-оѣм
ножїнѣм; нѣћу мѣ; Мрковићи: *кѣжи-ми* јѣну рѣч (370); *били-су*
дѣшли; *плѣти-ми* ѣну крѣф (372) / тѣ-су бїли ћерамїске (367); штѣ-е
бїло (368); бїла нѣкаква тїца (376). Штавише, у овом нетипичном
староцрногорском говору, у резултату преношења на дугој претони
може бити и краткосилазни акценат: *фѣла* бѣгу (366); од једног
истог информатора забиљежен је акценатски дублет – бїла/ бїле:
бїла богѣта; тѣ-су бїле кѣ; тѣ-су бїле двїје сѣстре (369).

Чување краткосилазног акцента на крају ријечи у лексеми *фала* у
говору Паштровића могло би на први поглед довести до погрешног
закључка – да је значај енклитике одлучујући: *фѣла* ти (3х); *фѣла* ви
(2х). Реално стање је, међутим, такво да је ова ријеч са ултимским
акцентом и ако нема енклитике: тѣ ми ¹е *фѣла*, вѣзда ви *фѣла* [Јова-
новић, 2005: 57]. Иначе, ријетки су примјери у овом говору гдје
енклиза чува краткосилазни акценат на отвореној ултими ријечи –
таквим нам изгледа један примјер: до *кѣга* са(м) дѣшѣ. И радни гла-
голски придјев од *бити*, независно од енклитике, може имати непо-
вучен краткосилазни акценат: слаба бїла; што су мало мѣћї бїли;
јесу ли двѣ бїли; бїли на Цетїње; бїла ко(д) нѣс, бїлѣ ¹е толико.

3.5. У средњекатунским говорима окситонезу факултативно нала-
зимо у ријечи *свѣднѣ* – то је зато што се ова ријеч употребљава
најчешће с енклитиком: *свѣднѣ* ми ¹е, сматра Митар Пешикан (27).
Но, на већем дијелу ових говора постоје само остаци прозодијског
лика *свѣднѣ*, пошто је много обичније *свѣдно* и *свејѣдно*. Чести су, а
објашњиви, примјери са неповученим акценатом – *ѣ*, *ѣ*. То је зато
што се те ријечи најчешће употребљавају са партикулом: *ѣ*, *ѣ*,
ѣ и сл., па при употреби без партикуле акценат остаје везан за
исти слог. Ипак, код фонетских ликова без партикуле јављају се и
дублети са повученим акценатом *ѣ*; у неким селима (Комани) у
напоредној су употреби оба лика: *ѣ/ѣ* [Пешикан, 1965: 35].
Реализација овог прилога интересантна је и у црногорским примор-
ским говорима. На примјер, у говору Паштровића регистровано је 15
разноврсних фонетских и чак 23 прозодијска лика - у ову статис-
тичку анализу укључени су и ликови са партикулама. Међу њима је,
као доста честа могућност, краткосилазни акценат на отвореној
ултими ријечи: трѣбѣла *ѣ* да дѣ; ево гѣри *ѣ*; мѣран створїт
ѣ; ка са бїѣ *ѣ*; ѣ, *ѣ*, гѣри; ствѣрно помѣгло *ѣ*; што си
ѣ; нашѣ *ѣ* прѣд вѣта; *ѣ* да рѣдїш; *ѣ* у ѣву кѣ; ка ¹
бїла *ѣ*; ѣклѣн смо дѣшли *ѣ*; *ѣ* ти ¹е дѣшла мѣфїја; *ѣ* се остѣ
не мѣже [Јовановић, 2005: 457-458]. Варијанте са скраћивањем пре-
тоне *ѣ*, *ѣ* већ смо помињали.

3.6. На простору староцрногорског дијалекта, прецизније, у оквиру средњекатунско-љешанских говора, изразитију границу показују неке акценатске особине. Заправо, као изузетак од спроведене рецесије у духу акцената силазне интонације (*trāvā* > *trāva*) у горњим Цуцама, Љешанској нахији, Загарачу, Љешкопољу и Зетској равници налазимо хипокористике типа *Љубѡ*, *Станѡ*, *јадѡ*, *стрикѡ* које се противе староцрногорском преношењу и које се у средишњем и јужном дијелу овог дијалекта не чувају. А граница између прозодијских ликова *Пѣрѡ* и *Пѣро* негдје је на територији Цуца (између горњих и доњих Цуца).

Непренесен акценат у говору горњих Цуца ограничен је на једну семантичку категорију, на двосложна хипокористичка образовања, и то не само лична имена: *Мићѡ*, *Вујѡ*, *Станѡ*, *Јокѡ*... већ и друге хипокористичке називе: *тѣтѡ*, *стрикѡ*, *маѡ* и сл. Штавише, на простору горњих Цуца имамо и једну, уопште за црногорске прилике занимљиву појаву, напоредо са прозодијским ликом *Пѣрѡ*, изгледа нешто чешће, у употреби је и лик са дјелимично пренесеним акценатом којег карактерише "узлазна наглашеност при крају изговора предакценатског слога": *ћикѡ*, *Пѣрѡ*, *глибѡ*, *Марѡ*¹⁰. Он сматра да су ови узлазни акценти, или полуакценти, зачетак стварања троакценатског прозодијског система, свакако другачијег поријекла од озринићког (са Броћанцем), гдје смо констатовали новоштокавско преношење кратког акцента на дугу претону (*Пѣрѡ* > *Пѣро*). Ипак, ограниченост на мали терен, те у новије вријеме све већи утицај четвороакценатског система сусједних говора Грахова и Кривошија учиниће, претпоставља Пешикан, да се ова специфична акцентуација никада значајније не развије.

Већ у доњем дијелу Цуца (и Бјелицама) окситонезу *Јѡвѡ* смијенио је лик са повученим акценатом. Присутни су само остаци старијег стања: *јадѡ*, *глибѡ* – село Бата; *рѣнѡ*, *глибѡ* – Микулићи¹¹. Идући од

¹⁰ На овај начин, на први поглед са два акцента, ову особену акценатску варијанту означава Митар Пешикан (стр. 34). Заправо, овај лингвиста "са два акцента" технички приказује тзв. полуакценат, као специфичност простора горњих Цуца. Овакав полуузлазни акценат Радосав Бошковић је чуо и на простору Комана и Загарача (Бошковић, 1978: 40).

¹¹ Овај тип је и на овом простору био знатно распрострањенији, а његово потискивање утицај је централних староцрногорских говора (цетињског типа), са којима су становници ових области, као најближим културним центрима, дуго времена блиско комуницирали. Не смије се, као значајан подстицај ширењу појаве, занемарити ни утицај акцента вокатива: *Пѣро*, *стрико*.

Цуца ка југоистоку Црне Горе – Љешанска нахија, Загарач, Комани, Љешкопоље, Зета – именице овог морфолошког типа (лична и заједничка имена и уопште хипокористици и пејоративна образовања) стабилне су са кратким акцентом на крају ријечи. Можда је стабилизовању стања у овим крајевима доста допринио утицај источноцрногорских говора. Али одакле прозодијски лик *Пѣрѡ* у горњим Цуцама, гдје директног додира са источноцрногорским говорима нема? Јасно је, никако се не може објаснити утицајем енклитике. Изгледа да је дублет *Пѣрѡ/Пѣро* опстао због карактеристичне семантичке диференцијације у горњим Цуцама. Наиме, када се име употреби у обичном, а не хипокористичком смислу, акценат је другачији: *нѣш Јѣшѡ* (домаћи, интимни говор), али *Јѣшо Блѣгѡѣв* (повлачење акцента код "нормалних" личних имена, као категорија општијег, званичнијег карактера). Почетак семантичке диференцијације потврђен је и у Љешанској нахији и горњем Загарачу, гдје се "нормална имена" такође изговарају са акцентом типа *Ђурѡ* [Пешикан, 1965: 28].

Још на једно важно питање у вези са староцрногорским преношењем (и непреношењем у одређеним категоријама) у средњекатунско-љешанским говорима треба ваљано одговорити. Да ли се акценатска реалност *свѣла/Пѣрѡ* у љешанским говорима може објашњавати фонетским или морфолошким разлозима? Ограниченост окситонезе на једну семантичку категорију (а не гласовну) могла би упућивати на морфолошки карактер појаве. То би, међутим, значило оспоравање фонетског карактера цијелог староцрногорског преношења краткосилазног акцента са крајњег отвореног слога на дугу претону – а оно је и у говорима цетињског и средњекатунско-љешанског типа (осим хипокористика и неких усамљених ријечи) готово досљедно спроведено. Тешко да се елиминисање кратког акцента из крајњег отвореног слога у највећем броју категорија на цијелој територији староцрногорског (под)дијалекта може објаснити морфолошким разлозима. Због тога Пешикан (стр. 28) поставља такво питање: да ли је то само морфолошко обнављање једног акценатског типа, који је у ранијој фази био потпуно елиминисан фонетским путем? Сматра да се ово мишљење на основу поуздане грађе, може јасно доказати. И то чини на сљедећи начин:

Примјери окситонезе тичу се именица које углавном значе жива бића, а код тих су именица у честој употреби присвојни придјиви на -ов и -ин. Ово су ријечи у којима је акценат редовно на истом мјесту

као код основне ријечи: *Mārko*¹²/*Mārkov* или *Pērð*/*Pērðv* – и једна и друга варијанта се јавља у староцрногорским говорима. Повлачењем акцента са отворене ултима ријечи (али не и са затворене) добили смо различит прозодијски лик именице и присвојног придјева: *Pērð* > *Pēro*/*Pērðv*. Даљи процес акценатског уједначавања именице и присвојног придјева изгледа логично – ишао је у два правца: *Pēro*/*Pērov* или *Pērð*/*Pērðv*. И обје су ове могућности потврђене у староцрногорским говорима – *Pērð*/*Pērðv* је у савременим староцрногорским говорима Љешанске нахије, Загарача, Комана, Љешкопоља и Зете; а *Pēro*/*Pērov* у Црмници, Ријечкој нахији, Црногорском приморју, Цетињу, Његушима и Ћеклићима. Старо *Pērðv* и ново *Pēro* одлика је говора доњег дијела Цуца и Бјелица; док је семантичка диференцијација *Pērð*/*Pēro*, односно *Pērðv*/*Pērov* остала карактеристика говора горњих Цуца. Очигледно, закључује Митар Пешикан (29), примјери окситонезе у љешанским говорима објашњавају се обнављањем некадашњег акценатског типа – послје фонетским путем реализованог повлачења (*Jōvð* > *Jōvo*), акценат је враћен на старо мјесто под утицајем акцента присвојних придјева на *-ов/-ин* (*Jōvðv*) – уз то, на цијелој територији љешанских говора и није морало у исто вријеме доћи до устаљивања датих акценатских односа.

Томе у прилог иде постојање различитих прозодијских ликова на цијелој територији љешанских говора – свакако, примјери са повученим и неповученим акцентом свједоче о непреврелом стању и иду у прилог Пешикановом објашњењу ове интересантне појаве: доње Цуце: *bēbā*, *hīkð*, *Ĵākð*, *Mārā* / *Vāso* – Мала Ржишта, *Vīdā* – Извори; *Māre*, *Gōs'e*, *Jōvo* / *strīkð*, *mācā*, *jādð* – Добра Гора; *strīko*, *Pēs'o* / *jādð* – Прентин До; *strīko*, *jādo*, *Mīho* – горње Бјелице; *glībð*, *jādð* / *strīko*, *Māre*, *Pēro* и сл. – доње Бјелице; Љешанска нахија: *strīkð*, *Jōvð*, *Jōkð*, *Sīmð* – Штитари; *Blājð*, *Sāvð* – Ораси; *Mīlð*, *Stānð* – Кресе; Љешкопоље: *jādð*, *glībð*, *Цујð*, *Rīstð*, *Blājð*, *Krētū*; Загарач: *Mīdð*, *Pērð*, *Zōrð*, *jādð*, *Pērð*; Комани: *Ĵārð*, *Mīhā*, *Vūkð*, *Stēvð*, *Pīnð*, *Krāsð*, *Ōtð*, *Sāvð*, *Blājð* (акуз.) [Пешикан, 1965: 34-35]. Изгледа да се ова категорија хипокористика развила и уопштила тек послје рецесије, кад она није више била фонетски процес.

3.7. Некадашњим хипокористикама сматрају се и неколика усамљена случаја окситонезе у горњим Цуцама: *lāstā*, *жyњā*, *jādð*. *Jādð* данас има прилошко или модално значење (*jādð* гредтē), али је вјероватно поријеклом хипокористик, тако да се уклапа у помену

¹² У говорима Љешанске нахије аутор овог рада је чуо и прозодијски лик *Mārko* – настао према *Pērð*.

семантичку категорију. "Ласта је можда хипокористик од *ластавица*, а и *жуња* је могло бити хипокористично схваћено" [Пешикан, 1965: 27]. Ријетки су примјери неповученог акцента који се не могу на овај начин објаснити – можда *буца*, *цаду* (акузатив). Већ у доњем дијелу Цуца и Бјелицама редовно је *јаде*, *ласта*.

3.8. И код овог акценатског типа (као код прозодијског лика са кратком претоном) у црногорским приморским говорима јављање краткосилазног акцента на крајњем отвореном слогу резултат је одређених фонетских промјена на крају ријечи. Губљење крајњег слога у инфинитиву: не см¹емо *повећава*; оћемо *каза* Њву; оће ли не *упути* за Њемачк^у; ви ћете оће нешто *ради*; оћемо ли се *уписа*; *гради* се м^ора; не м^огу му више *плати*; да се м^ора^н *јави*; не см¹емо вас *прими*; ја ћу ти све *гаранти*; има ако ћеш *ради*; н^ем^о се ти *љуги* ништа; како ћеш се *спаси*; при овојзи к^ући *пригради*; ми ћемо све о^о *заврши*; никак^о се не см¹е *предва* [Јовановић, 2005: 56-57]. Може то понекад бити и губљење неког сугласника у сантхију или на крају говорног такта: на др^уги *начи(н)*; ја са дош^о со *чаниц(м)*; ид^е с они^е *пугиће(м)*. У говору Паштровића овакав прозодијски лик налазимо и код сложеног броја *петсто* (напореда са ликовима са дугосилазним акцентом у првом дијелу сложенице): *пест* к^ори^ена ма^сл^ина; св^а-к^оме по *пест* ли^ра; *пест* г^од^ина смо т^у. Осим наведених, случајеви окситонезе на Приморју само су оцазионалне појаве: в^иди *Вида*; *нећу*, ја им^ан *п^ара*. Још су необичнији такви примјери у Мрковићима (367): док *оглади*. У Црмници је у једном примјеру до таквог акценатског лика дошло отпадањем крајњег сугласника у сантхију (или је резултат пропуштања изговора гласа *x* у финалној позицији у ријечи): *св^ук[х] кош^уљу*, дод^уш^е (616); или након отпадања крајњег слога у инфинитиву: не-м^огу *тр^пљ^е* (606).

4. Закључак

4.0. Наша истраживања су показала да је староцрногорски (под)дијалекат, гледајући укупне прилике у црногорским говорима, зона изразите аутономности гдје имамо архаичну акцентуацију, али са присуством метатакског помјерања акцента са кратке отворене ултима ријечи. Штавише, у рубном подручју Озринића са Броћанцем у резултату преношења на дугу претону јавља се дугоузлазни акценат, као директни утицај сусједних источнохерцеговачких говора. Међутим, приликом преношења на кратки слог акценат је и у овој граничној зони остао исте интонације.

Процеси *трава* > *трава*, *жена* > *же^на* (други тип преношења без изузетка) заиста јесу општестароцрногорска карактеристика. Ипак, неке акценатске особине показују и извјесне посебности које ремете потпуну хомогеност испитиване територије. Као изузетак од спрове-

дене рецесије у духу акцената силазне интонације, идући од Цуца, а нарочито у говорима Љешанске нахије, Загарача и Зетске равнице, налазимо двосложне хипокористике који се противе староцрногорском преношењу, односно чувају кратки акценат на отвореној ултими ријечи.

Но, на примјере са чувањем окситонезе наилазило се и у другим приликама – углавном су то ријечи са секундарно добивеном отвореном ултимом: послије губљења морфеме *-ти* у инфинитиву, пропуштања изговора сугласника у сантхију, нестабилности изговора неких сугласника у финалној позицији и сл. Међутим, ни ове особине нијесу у подједнакој мјери присутне у свим дјеловима староцрногорског дијалекта – карактеристичније су за говоре цетињског типа, а губљење крајњег слога инфинитива посебно је везано за црногорске приморске говоре.

Повлачење акцента на дугу и кратку претону понекад је спречавала енклитика. Изложена грађа показује да је у енклитичком положају акценат мање преношен на кратку претону (оцјена важи за цијели простор испитиваног дијалекта), док је значај енклитике у позицијама са дугом претоном важан само у љешанским говорима, укључујући и села у Зетској равници. У говорима цетињског типа енклитика значајно не доприноси чувању акцента на отвореној ултими ријечи. Занимљиво, у Озринићима са Броћанцем, дакле у говорима са три акцента, енклитика боље чува старо мјесто кратко-силазног акцента.

На крају, покушала се утврдити и хронологија староцрногорског преношења. На основу неких прозодијских ликова (*дйоба*, *сѝоце* и сл.) чини се да је староцрногорска акценатска рецесија извршена прије појаве *л > о* на крају слога, сигурно прије 14-15. вијека. Појаву староцрногорске претеротоније испитивач средњекатунско-љешанских говора објашњава фонетским разлозима, и претпоставља два објашњења: а) могуће је да је у прошлости она била истог карактера којег и херцеговачка, тј. да су пренесени акценти били узлазни, па касније прерађени у силазне – у прилог овом објашњењу свједочи озринићка ситуација, на коју се може гледати као на прелазну фазу кроз коју су прошли и остали староцрногорски говори; б) могуће је да асимилационо јачање пре акценатског слога није до краја спроведено, него да се у једном тренутку отишло другим правцем, тј. да се развила секундарна наглашеност на слогу испред кратког акцента на апсолутном крају ријечи – у сваком случају, морало се поћи од знатно ојачаног пре акценатског слога [Пешикан, 1965: 33].

Words with a short open ultima in Old Montenegrin speeches

Summary

Our research shows that the Old Montenegrin sub-dialect is a pronouncedly autonomous area. It has archaic accentuation, but with the presence of metataxic shifting of accents from the short open ultima (for example *snāgǎ* > *snāga*, and *ženǎ* to *žēna*). However, in certain parts of the region we find exceptions to this rule: two-syllable hypocoristics tend to resist the Old Montenegrin shift, that is, they have an unshifted short-falling accent (*Pērǒ*, *tētǎ*). The paper also explains the reasons for this occurrence.

Examples of oxytones are also found in some instances – mainly in the words secondarily formed from the open ultima: after the loss of the morpheme *-ti* in infinitives (*čitǎ(ti)/krētǎ(ti)*), omitting consonants in pronunciation in *santhi*, or unstable pronunciation of certain consonants at the end of words such as *sirōtǎ(h)*, and so on. The enclitic (*nekǎ ga*, *bīlǒ je*) occasionally prevented retraction of accents to short and long pretones, but, most of the time, the enclitic was not of great importance. The paper also attempts to determine the chronology of the Old Montenegrin shift. Our systematic data shows that it must have occurred before the 14th-15th century.

ЛИТЕРАТУРА

Бошковић, 1978: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, Посебни радови, Књига I.

Вујовић, 1969: Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*. Београд: СДЗБ XVIII.

Вуковић, 1938-1939: Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. Београд: ЈФ XVII.

Ивић, 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска.

Јовановић, 2005: Миодраг Јовановић, *Говор Паштровића*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, Библиотека филозофско-филолошке науке.

Јовановић, 2011: Миодраг Јовановић, *Полугласници и јат у црногорским говорима*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности Посебна издања (монографије и студије), књ. 82, Одјељење умјетности, књига 23.

Јовановић, 2008: Миодраг Јовановић, *Прераде прозодијских система појединих црногорских говора као резултат додира новошто-*

кавске и старијих акцентуација. Крагујевац: Зборник радова са научног скупа Српски језик у (кон)тексту, ФИЛУМ, књ. 1.

Милетић, 1940: Бранко Милетић, *Црмнички говор*. Београд: СДЗБ IX.

Петровић, 1967: Драгољуб Петровић, *О говору Броћанца*. Нови Сад: Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књига X.

Петровић, 1984-1985: Драгољуб Петровић, *Из акцентолошке проблематике зетских говора*. Нови Сад: ЗФЛ XXVII-XXVIII.

Пецо, 1971: Асим Пецо, *Основи акцентологије српскохрватског језика*. Београд: Научна књига.

Пешикан, 1965: Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори*. Београд: СДЗБ XV.

Пешикан, 1979: Митар Пешикан, *Један општи поглед на црногорске говоре*. Нови Сад: ЗФЛ XXII/1.

Пижурица, 1981: Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*. Подгорица: ЦАНУ Титоград, Пос. издања, књ. 12, Одј. умјетности, књ. 2.

Станић, 1974: Милија Станић, *Ускочки говор*. Београд: СДЗБ XX.

Стевановић, 1935: Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*. Београд: Библиотека ЈФ V.

Стевановић, 1940: Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у типерском говору*. Београд: СДЗБ X.

Томановић, 1935: Васо Томановић, *Акцент у говору села Лепетана (Бока Которска)*. Београд: ЈФ XIV.

Ћупић, 1977: Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*. Београд: СДЗБ XXIII.

Миодраг Јовановић, редовни професор Филозофског факултета у Никшићу (Црна Гора); dijalektologija@t-com.me

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Надежда ЈОВИЋ
(Ниш)

О БЕЛЕЖЕЊУ АКЦЕНТА У ХИЛАНДАРСКОМ МЕДИЦИНСКОМ КОДЕКСУ (XVI ВЕК)

Сажетак. У раду су анализиране неке карактеристике бележења акценатских знакова у *Хиландарском медицинском кодексу* (XVI век), најзначајнијем споменику за историју српске медицине који је писан српскословенским језиком са много призренско-јужноморавских и косовско-ресавских елемената. Примећено је: да су са мање или више доследности бележени традиционални акценатски знаци: оксија, варија кендема, спиритус ленис; да је оксијом бележено место акцента у говору писара; да је у неким примерима почело преношење акцената. Резултати анализе упоређени су са запажањима о бележењу акцената у неким српскословенским споменицима XV и XVI века, као и са прозодијским системима поменутих народних говора.

Кључне речи. Хиландарски медицински кодекс, бележење акцената, оксија, регресивно преношење акцента, кендема.

0. *Хиландарски медицински кодекс* (*Хмк*) представља најзначајнији споменик за историју српске медицине, како по свом обиму (204 листа), тако и по томе што су у њему изложена нека знања званичне, научне медицине тога времена. Настао је сукцесивним превођењем, од XIII до почетка XVI века, списа са грчког и латинског језика [КАТИЋ 1989: XXXVI], те је, несумњиво, више пута преписиван, а до нас је дошао примерак настао половином XVI века¹, сачуван у Хиландару, који је издат фототипски [КАТИЋ 1980] а затим је рашчитан и преведен [КАТИЋ 1989].

0.1. Језик *Хмк* је српскословенски са знатним уделом особина народног српског језика са тла јужне Србије, призренско-јужноморавског говорног типа и косовско-ресавског дијалекта [ИВИЋ 1998: 88–89, ЈОВИЋ 2011: 266–268]. Особине народних говора потврђене у старој српској писмености, укључујући и бележење акцената, од посебног су значаја за историјску дијалектологију [ИВИЋ 1991⁶:181]. Ту се, наравно, мора рачунати и са извесним „књишким карактером језика“, будући да писари могу бити људи из друге говорне зоне или дијалекта, са данашњег становишта, па „језик текста, по правилу не представља један локални говор, већ мање или више стандардизовану мешавину – или бар један локални говор

---

¹ Судећи по воденим знацима на хартији [СТАНКОВИЋ 2010: 94–95].

дотеран унеколико према другима“ [ИВИЋ 1991²: 85]². Проучавање акценатског система *Хмк* може да потврди смештање језика споменика у одређени говорни тип, и да допринесе тумачењу питања историјске акцентологије и дијалектологије.

0.2. У складу са ресавском традицијом, која уз друге одлике укључује нову интерпункцију и бележење надредних знакова, систематски од средине XIV века [НЕДЕЉКОВИЋ 1975: 245, 246], и у *Хмк* постоје акценатски знаци којима се обележава место акцента и дужина. Бавећи се језичким описом *Хмк*, учила сам неке основне одлике бележења акценатских знакова у овом споменику [ЈОВИЋ 2011: 101–102], које ће овом приликом бити документоване већим бројем примера и обogaћене новим запажањима и поређењем са ситуацијом у споменицима из приближно истог периода, као што су: *Струшки* препис Душановог законика, крај XIV века³, *Служба и Житије Стефана Дечанског*, Дечански препис, друга четвртина XV века [СТОЈМеновић 2010⁶: 146–187], *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, оригинал с почетка XV века, сачуван препис с почетка XVI века [ЈОВИЋ 1968–69: 393–396], *Академијин рукопис Александриде*, друга половина XVI века [ЈЕРКОВИЋ 1983: 96–97].

0.3. За ову прилику анализирано је обележавање акцената у најмлађој, трећој групи текстова⁴, која потиче из прве трећине XVI века (од 1512. до 1528. године, на основу старине оригиналних списа), а то су текстови на странама: 10а–11а, 60б, 167а, 168а–174а. Ова група текстова је најмање трпела утицај предлошка и требало би да верније одражава слику акценатског система прве половине XVI века.

0.4. Имаће се у виду и акценатске одлике косовско-ресавског дијалекта (два силазна акцента – дуги и кратки, један узлазни – дуги и предакценатске дужине, [ИВИЋ 2001: 135]) и призренско-јужно-

---

² Такву ситуацију, када је реч о бележењу акцената, показују и Дечански препис *Службе и Житија Стефана Дечанског*, друга четвртина XV века (СТОЈМеновић 2010⁶: 187, где је примећено присуство поста акценатских дужина што није одлика косовско-ресавских говора, што се објашњава неиздиференцираним дијалекатским системима у време настанка преписа, утицајем предлошка, говора и образовања преписивача) и *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, препис, почетак XVI века (ЈОВИЋ 1968–69: 395, будући да се у њему јавља преношење акцената ширих размера него што се очекивало, па се закључује да „данашњи косовско-ресавски дијалекат, по овој особини, не би никако могао бити основица пишчевог језика“).

³ Бележење акцената у *Агонском* (друга четвртина XV века), *Студеничком*, *Хиландарском*, *Ходошком* (прва трећина XV века) и *Бистричком* препису Душановог законика (око 1450. године) није обрађивано [ГРИЦКАТ 1975, ГРИЦКАТ 1981].

⁴ Поделу на три групе текстова извршио је Р. Катић на основу текстолошке анализе [КАТИЋ 1989: XXXIX–XLVI] а потврдила ју је језичка анализа [ЈОВИЋ 2011: 16–18].

моравског говорног типа (експираторни акценат на старом месту двају силазних акцената, али и повучен са ултима, превасходно отворене, [ИВИЋ 2001: 156], па и са кратке затворене [БОГДАНОВИЋ 1987: 136–137]), које ће бити праћене у дијалекатским речницима са ових подручја [ЕЛЕЗОВИЋ 1998, МИТРОВИЋ 1992, ЈОВАНОВИЋ 2004, ЖИВКОВИЋ 1987] и у монографијама посвећеним поменутиим говорима [РЕМЕТИЋ 1996, БОГДАНОВИЋ 1987]. Акцент савременог српског језика утврђиваће се према [Р М С].

0.5. У тексту *Хмк* јављају се следећи акценатски знаци: спиритус ленис, оксија, варија, кендема и периспомена⁵. Није акцентована свака реч, при чему се подразумева да скраћене речи и речи са натписаним словима и нису могле бити акцентоване⁶. Писање традиционалних акценатских знакова, који не одражавају акценатске прилике у говору писара: лениса на почетку речи која почиње вокалом, варије на крају речи – према грчком правопису и кендеме за означавање дугих слогова, варира у тексту. Бележење места акцента вертикалном оксијом је доследније.

0.6. Највећа пажња биће посвећена анализи писања оксије, којом се обележава место акцента, и кендеме, због њеног појављивања у генитиву множине именица над крајњим јером.

1.0. С п и р и т у с л е н и с у споменицима XV века најчешће долази: изнад вокала којим почиње реч, при чему је некад удружен с оксијом (нарочито над широком о), изнад *j*-лигатура, над вокалима у поствокалском положају и сл. [НЕДЕЉКОВИЋ 1975: 245]. У анализираном тексту *Хмк* спиритус ленис је примећен:

1.1. изнад вокала којим почиње реч: ѝрѣ 10а/1, љли 10а/3, ѡк'дѣ 10а/5, ѝзмѣ 10а/17, 11а/1, 5, љзсѡш 10а/18, ѡногаѣ 10а/19, ѡбѡстрѣ га 10б/14, ѡпрѡзнѣ 11б/20, ѡколо 11б/21, 23, ѡчѣстѣ 167а/9, ѡгарѣко 167а/9, љспѡвѣнѣта 168б/13–14, ѡко 169а/2 [уп. и ЈЕРКОВИЋ 1983: 97];

1.1.1. где је некада удружен са оксијом:

1.1.1.1. над широким о: ѡгнѣца 10а/8, по ѡбразѣ 169а/25, љ ѡгнѣ 169б/3, како ѡгнѣ 170б/27, лѣпѣ ѡбразѣ 172а/6, сѣ ѡгна 172б/11–12;

⁵ У споменицима тога времена бележе се следећи акценатски знаци: СТОЈМЕНИЧЕВИЋ 2010⁶: 147 варија, кендема, оксија, двострука оксија; ЈОВИЋ 1968–69: 393–396 оксија, ЈЕРКОВИЋ 1983: 96–97 акут, гравис и циркумфлекс, ГРИЦКАТ 1975: 127 кендема стоји над вокалима кратких речи.

⁶ Слично је и у другим споменицима. „У *Закону о рудницима* није свака реч акцентована [...] али је акцентовање иначе по правилу доследно. За исте речи обично нема различитог обележавања места акцента“ [ЈОВИЋ 1968–69: 369]. „У рукописима послересавског периода редовно постоје акценатски знаци и спирити. Они се у изобилу налазе и у *Александриди*, мада нису у потпуности доследно стављани“ [ЈЕРКОВИЋ 1983: 96].

1.1.1.2. и у другим случајевима: *кω/д/ ѓгна* 10а/4, *ѓцта* 10б/9, *ω/т/ ѓгна* 173б/20, *сѓ ѓгна* 174а/14, *за ѓнѓ/х/* 174б/24; *ѓц'блaстѓ* 10б/5, 20, *ѓ ѓзѓжмѓ* 169а/10; *по ѓдовѓ/х/* 169б/24;

1.2. над једносложним речима без сугласника: *ѓ* 10а/1, 3, 7, 10, 169а/1, 4, 13, *оѓ* 10а/7, *ѓ* 168а/11, 169а/4, 8 [уп. ЈЕРКОВИЋ 1983: 97];

1.3. над *j*-лигатурама: *злѓдно* 167а/15–16, *злѓднѓ* 167а/18, *ѓднѓ* 168а/11 [в. ЈЕРКОВИЋ 1983: 97];

1.4. и над вокалима у поствокалском положају: *ѓ ѓвѓн сѓ* 10а/7, *ѓ ѓпѓ/т/* 169а/8.

2.0. *О к с и ј а* је у *Хмк* прилично вертикална црта написана изнад десне стране слова за вокале, а следеће слово је обично мало одмакнуто. Она обележава место акцента⁷ при чему не означава његов квалитет нити квантитет о чему се може говорити на основу стања у дијалектима и стандарду⁸.

2.1. Оксијом се бележи силазни акценат на једносложеним речима и на првом слогу двосложних и вишесложних речи:

2.1.1. кратки акценат:

2.1.1.1. на једносложним речима: *дѓмѓ* 171а/5;

2.1.1.2. на првом слогу двосложних и вишесложних речи: *злѓхарω/м/* 10а/3–4, *пѓчнѓ* 10а/5, *сѓ...* *бѓлѓстн* 10а/7, *кѓшлѓ* 10а/7, *ω/т/ кѓшла* 10а/11, *за кѓш'лѓ* 10а/15, *мрѓшавѓстѓ* 10а/10, *слѓвѓстѓ* 10а/10, *ω/т/ свѓкѓ* 10а/12, *ω/т/ свѓкога* 10а/13, *сѓсатѓ* 10а/14, *мѓжн мѓ* 10а/16, *мѓзалѓ* 10а/19, *вѓсѓкѓ* 11б/7, *ω/т/...* *дѓмѓ* 167а/24, *за мнѓго* 167а/3, *вѓлѓстн* 167а/3–4, *за свѓкѓ бѓлѓстѓ* 167а/4, *ω/т/ бѓлѓстн* 168а/22, *многѓ бѓлѓстн* 169а/23, *вѓска* 169б/5, *дѓ ѓшѓю* 168б/25, *мѓслѓѓ* 169а/4–5, *мѓкнѓ* 169а/10, *ѓ лѓтрѓ* 169а/21, *пѓнѓ* 169б/1, *жѓлѓ* 169б/12, *за гѓвѓ* 169б/16;

2.1.2. дуги акценат:

2.1.2.1. на једносложним речима: *гѓстѓ* 10а/3, *вѓдѓ* 167а/23, не мѓже *дѓкѓ* *врѓмѓ* 169а/25–26 [ЕЛЕЗОВИЋ 1998: *дѓћ, дѓћем*], *ѓднѓ нѓкѓ* 169б/19, *крѓлѓ* 171б/9, *ш нѓмѓ* 171б/12, *мѓстѓ* 172а/4;

⁷ У *Дечанском препису Службе и Житија Стефана Дечанског* оксија и варија се подједнако јављају у функцији обележавања места акцента, где је у другим споменицима уобичајна оксија, и на последњем слогу, где би се очекивала варија [СТОЈМеновић 2010^б: 147]. У *Закону о рудницима* ситуација је унеколико слична оној у *Хмк*: већина речи акценатована је оксијом. Место акцента одређено је без већих колебања [ЈОВИЋ 1968–69: 393–396]. Исто важи и за препис *Александриде*, који је нешто млађи од преписа *Хмк*: акценат се обележава акутом ретко грависом [ЈЕРКОВИЋ 1983: 97].

⁸ У прегледаним студијама [ЈОВИЋ 1968–69: 393, СТОЈМеновић 2010^б: 186] такође се разматра место акцента (његово евентуално преношење), док се о квантитету и квалитету говори само на основу поређења са савременим акценатским системом у дијалектима.

2.1.2.2. на првом слогу двосложних и вишесложних речи: свѣко бѣлаѣ 10а/3, чѣка 10а/12, стрѣса 10б/26, ѡзмиѣ глѣва 11а/1, глѣва 167а/9, златнѣ 167а/20, злато 167а/22.

2.2. Оксијом је обележен непренесени силазни акценат ван првог слога⁹:

2.2.1. непренесени кратки силазни акценат:

2.2.1.1. са затворене ултимае: ѡкрѡпѣ 169б/18,

2.2.1.2. са пенултимае: кѡ/д/ вѣлѣка ѡгна 10а/4, вѣлѣка 10а/10, вѣлѣк 169б/11¹⁰, пшенѣтнѡ 10б/17 [ЕЛЕЗОВИЋ 1998: *пшеничан*], прѣтѣснѣ 10б/24–25, дѣбѣла 10а/13 [ЕЛЕЗОВИЋ 1998: *дебѣо, дебѣла, дебѣло*; МИТРОВИЋ 1992: *дебѣл*], з голѣвѣнѣнѡ/м/ крѣвѣю 168б/8, се стѣнѣла 169а/14, вѣлѣшн 169б/2, чнѣнѣшн 173б/13, затѣлѣкѣ 169б/27, бѣлѣ бѣлѣгѣ, нѣн црѣвѣнѣ 170а/19 [ЕЛЕЗОВИЋ 1998: *црѣвѣн, црѣвѣна*], поѣкѣ казѣтѣ 171б/11, некарѣна 173а/24, лѡн елѣнн 173б/1, ѣчмѣнѣо 10б/17, сѣ кѣчмѣнѣмѣлѣ брѣшнѡ/м/ 168б/19 [ЕЛЕЗОВИЋ 1998: *јечмѣн, јечмѣна, јечмѣно*];

2.2.1.3. са антепенултимае, будући да се акценат теже повлачи са унутрашњих слогова вишесложних речи [БОГДАНОВИЋ 1987: 137]: говѡрѣнѡ 10а/11–12, доѣлѣца 10а/12, аналогѣјѡм и доѣлѣчнѡ 10а/13, с мало сѡка морѣчѣка 167а/15–16 [ЕЛЕЗОВИЋ 1998: *Морѣчић*, презиме, дем. *морач*], скѣвѣшѡкѣн 167а/18, з грѣлѣчѣѡ/м/ 168б/9, дрѣвѣнаго масла 169а/5–6, масла дрѣвѣнаго 169а/11, 170а/4, лѡворѣнѡкѡвѡ масла 169б/7, лѡворѣнѡкѡвѡ зрѣна 169б/8;

2.2.2. непренесени дуги силазни акценат: такѡн 167а/2 [ЕЛЕЗОВИЋ 1998: *такѡ*].

2.2.3. Акценат именица са суфиксом -нѣ показује тенденцију везивања за слог пред суфиксом, прецизније за антепенултиму¹¹:

⁹ У *Закону о рудницима* више је речи са непренесеним акцентом, а има и колебања у бележењу акцента, што наводи на закључак да је процес био у току [ЈОВИЋ 1968–69: 394]. Такође је примећено доста непренесених акцената са затворене ултимае, што је особина неких косовско-ресавских говора [ЈОВИЋ 1968–69: 395].

¹⁰ У призренском говору, где је примећена тенденција везивања експираторног акцената за пенултиму [РЕМЕТИЋ 1996:346], пронађени су примери *Велѣки нос*, *Велѣки ч'етѣвѣртѣк* [РЕМЕТИЋ 1996: 476]. У косовско-ресавском забележено је *вѣлик* ЕЛЕЗОВИЋ 1998.

¹¹ Ова особина присутна је у призренском говору [РЕМЕТИЋ 1996: 349, 418], где је везана за општу тенденцију везивања акцената за пенултиму, а има је и шире на призренско-тимочком терену, што је могуће проверити у речницима: МИТРОВИЋ 1992: *м'стѣње, мавѣње, мајѣње, макѣње*; ЈОВАНОВИЋ 2004: *мандѣње*,

неспáнїє 10а/7, влѹвáнїє 10а/7–8, по вѣскр/с/ѣнїю 11б/18, ѿ/т/ ѣспвцáнїа 168б/13–14, затворѣнїє 169б/13, ѿ/т/ неможѣнїа 171б/16.

2.2.4. Силазни акценат (дуги или кратки) не преноси се на префикс или проклитику у прегледаном материјалу:

2.2.4.1. ѣзсáшн 10а/18, рáстóпн 10б/3–4, ѿчїстн 167а/9, пробáвлѣтн 11б/23–24, пробáвлѣа 11б/25, дохóдн 169б/14, прохлáдн 169б/19, нарѣчн 170а/1;

2.2.4.2. нѣ мóже 10а/20, не мóже 10б/13, зà ѣшнма 10а/21, ѿ/т/ нїга 10б/13, 168а/22, сь (са) нїдѣ 169а/18.

2.3. Оксидом је обележен и акценат пренет за један слог ка почетку речи¹². Дужину тог акцента, као што је већ речено, није могуће пратити на основу његовог бележења. Примера има доста и углавном се уклапају у постојећа запажања о преношењу старих силазних акцената у косовско-ресавском дијалекту и у призренско-јужноморавском говорном типу¹³.

2.3.1. Кратки силазни акценат преношен је:

2.3.1.1. са отворене ултима на слог са дужином, будући да дуг слог лакше привлачи акценат на себе код регресивног преношења, па је овај тип преношења услов за регресивно преношење акцента на

месѣње, миѣње, мурдарѣње; ЖИВКОВИЋ 1987: *патѣње, питување, плачање, плнѣње*. У савременом стандардном српском језику ова творбена категорија има поста акценатску дужину или дуг акценат на вокалу испред -њ- [СТЕВАНОВИЋ⁵ 1986: 469–472].

¹² Појава је уочена и у пола века старијем препису *Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића* [ЈОВИЋ 1968–69: 393], и у око сто година старијем Дечанском препису *Службе и Житија Стефана Дечанског* [СТОЈМЕНОВИЋ 2010^б: 186], па је кроз ситуацију у *Хмк* могуће пратити њен континуитет.

У *Закоњу о рудницима* преношење је почело и проширило се, али има и непре- несених акцената. Према овој особини основица пишевог говора није данашњи косовско-ресавски дијалекат. „Акценатски систем овога списка показује да је померање силазних акцената за један слог према почетку речи почело пре XV века. Ширина процеса у овом документу, писаном почетком XV века, овакав закључак сигурно потврђује. Према томе, овај податак донекле коригује претпоставку проф. А. Белића о хронологији ове појаве. Он додуше, не говори кад је процес почео, али тврди да је извршен у току XV века“ [ЈОВИЋ 1968–69: 396]. У препису *Службе и Житија Стефана Дечанског* „Преношење силазних акцената је доста одмакло али је далеко од завршетка“ [СТОЈМЕНОВИЋ 2010^б: 186].

¹³ Уосталом, познато је да је регресивно преношење акцената широко присутно у штокавским дијалектима, само у различитом обиму и под одређеним условима [ИВИЋ 1991^а: 145, ИВИЋ 1991^б: 117]. У примерима који следе акценат је регресивно пренет у првих пет од уочених шест положаја у хијерархији позиција које је уочио П. Ивић: кратки са отворене ултима, кратки са затворене ултима, кратки са пенултима, дуги са ултима, дуги са затворене ултима [ИВИЋ 1991^а: 145]. Последње две позиције само код глагола у презенту.

кратак слог [ИВИЋ 1991^а: 146]¹⁴: зѣмѣ 10б/26, ѡ/т/ зѣмѣ 174б/20, такѡгѣръ 169а/13 (партикула -р је факултативна); рѣке 169б/25, рѣка 170а/22, рѣкѣ 171б/13, вѣнѡ 170б/9, вѣна 171б/6;

2.3.1.1.1. са отворене ултима на кратак слог, што је врло често у говорима и захвата отворену и затворену ултиму, некада уз услов да је већ извршено преношење на слог са дужином [ИВИЋ 1991^б: 117]: кѡ/д/ ѡгна 10а/4 [СТОЈМеновиЋ 2010^б: 151, ѡгънь, ѡбразъ, али и ѡбразъ], ѡцта 10б/9, зѣмѣ 168а/16, вѡда 169б/9, 170а/5, вѡдѣ 170а/4 [СТОЈМеновиЋ 2010^б: 149, вѡда], нѡга 170а/22, нѡгѣ 171б/13, жѣна 172а/7 [ЈОВИЋ 1968–69: 394, жѣна]¹⁵;

2.3.1.1.2. са затворене ултима на кратак слог: зѣленъ 167б/4, в кѡтѣ 171б/5;

2.3.1.1.3. кратки са пенултима: ѡгъница 10а/8, ѡ/т/ ѡбѣтѣнѣ 10а/23, ѡбѣтѣнѣ 11а/21¹⁶, ѡбѣтѣнѣ 167б/15, 20, ѡ/т/ ѡбѣтѣнѣ 169а/18, ѡбѣтѣнѣ 169б/10, ѡбѣтѣнѣ 169б/21, ѡ бѣрѣзѣхъ 169а/4, по ѡбразѣ 169а/25, ѡ трѣбѣхъ 169б/4, ѡ/т/ вѣдѣнѣ 170б/13 [РМС бѡзовина; МИТРОВИЋ 1992: б' зѡвѣна].

2.3.2. Дуги силазни акценат, чијем регресивном преношењу у словенским језицима претходи преношење кратког акцента [ИВИЋ 1991^а: 146], у прегледаном материјалу из *Хмк* пренет је за један слог ка почетку речи углавном у облицима презента глагола:

2.3.2.1. дуги силазни акценат пренет са отворене ултима: ѡпрѣзнѣ 11б/20;

2.3.2.2. дуги силазни акценат пренет са затворене ултима: чѣннѣ 10а/3; стѡмѣхъ 168а/22¹⁷.

2.4. Оксидом се бележи и акценат речи страног порекла на унутрашњим слоговима вишесложних речи: терашигнѣла 10б/8, кѡмѣленѣта 10б/12–13, полнѡдѣо 11а/23, пѣлѣлѣ 167а/19, 20, ѡгарѣко 167а/9, н рѣѡмѣ 167а/9, агарѣко 167а/14, мѣртнѡрѣмѣ 167а/28, флѣѡма 169а/14, мѡрѣѣю 170а/18, дактнѡрѣмѣ 170б/6, шѣнѣрѣвѣкѣ 171а/23, тѣмпѣнѣтѣсѣ 171б/14¹⁸.

¹⁴ Преношење акцента овог типа познаје говор Алексиначког Поморавља [БОГДАНОВИЋ 1987: 136].

¹⁵ Примери пренетих акцената присутни су у читавом *Хмк*, без обзира на старину предлошка: жѣна 181а/6, вѡда 175б/16, 177б/9, 180а/11, 181б/6, вѡда 179б/3, 180а/13, 21, 182а/6; жѣнѣ 3а/12.

¹⁶ Овакав акценат одговара моделу ѡгъница, ѡбѣтѣнѣ, али није потврђен у прегледаним речницима (ЕЛЕЗОВИЋ 1998, МИТРОВИЋ 1992, ЈОВАНОВИЋ 2004, ЖИВКОВИЋ 1987). Према РМС у стандарду је: ѡбѣтѣнѣ, ѡбѣтѣнѣ.

¹⁷ Аналошки и: ѡколо стѡмѣхъ 11б/21, 23, ѡ/т/ стѡмѣнѣ 168а/24.

¹⁸ Слична ситуација је и у Дечанском препису *Службе и Житија Стефана Дечанског*: „Место нагласка страних речи поклапа се с грчким моделом у преко 60% случајева, али је тешко одредити да ли се ради о ортографском или фонетском про-

3.0. К е н д е м а (двострука варија) долази на једносложним речима, на крају речи, посебно над крајњим њ/ъ¹⁹ у генитиву множине, где се пише од XIV века по угледу на грчко писање [МЛАДЕНОВИЋ 2008⁶: 137]. Њена основна намена је, као што је познато, означавање дугог вокала [НЕДЕЉКОВИЋ 1975: 246]²⁰. Таква је употреба кендеме и у прегледаним текстовима *Хмк* и она се јавља у свим побројаним ситуацијама:

3.1. на једносложним речима, односно над вокалима кратких речи [ГРИЦКАТ 1975: 127] : свѣ 10б/3, гдѣ 168а/16, нѣ 171а/6, трѣ 172а/1;

3.2. на крају речи: дѣмѡвѣ 11б/26, ѡдѣмѣ 169а/5, грѣмѣмѣ 171б/13–14;

3.2.1. у генитиву множине именица где означава дуг вокал: ѡ/т/ локнѣ 10а/24, врѣхѣ расѡтнѣ 10б/6–7, ѡ/т/ злѣхѣ дѣмѡвѣ 11б/12, ѡ/т/ глѡвнѣхѣ дѣмѡвѣ 167а/23²¹, ѡ/т/ вѣхѣ ѡвѣхѣ ѣствѣ 169а/16–17, ѡ/т/ разглобленѣа чланѡвѣ 170б/10–11, свѣхѣ/ жнлѣ 171б/16²²;

3.2.1.1. мада се срећу и примери генитива множине који нису обележени акценатским знаком: ѡ/т/ локнѣ 10а/28, смѡквѣ ї 174а/4, ѡ/т/ стѡмашнѣхѣ дѣмѡвѣ 174б/21²³.

блему“. Додуше, некада се места страног (у овом случају грчког) и српског народног (косовско-ресавског) поклапају [СТОЈМЕНОВИЋ 2010⁶: 152, 153].

¹⁹ У граfiјску особеност *Хмк* спада и готово доследно писање јѡра у вредности вокала *а* у читавом споменику, и у јаком и у слабом положају [ЈОВИЋ 2011: 21, 23–34]. Јѡр се пише и у финалној позицији, где је безгласан, али и у ген. мн. где има гласовну вредност дугог *а*, што показују и примери ген. мн. са написаним *-а* [ЈОВИЋ 2011: 155–156]. Граfiја јѡр јавља се свега тридесетак пута [ЈОВИЋ 2011: 34].

²⁰ У Дечанском препису *Службе и Житија Стефана Дечанског* дуги слогови, нарочито они настали контракцијом, најчешће се обележавају кендемом (ретко двоструком оксијом) што је обично у XV веку [СТОЈМЕНОВИЋ 2010⁶: 147–148, 153–154]. Дуги акценат такође се означава „кендемом или, ређе, двоструком оксијом.“ Прилог *ту* доследно је означен кендемом [исто: 148]. У *Александриди* гравис се ретко користи за обележавање акцента, иначе се пише на крају речи [ЈЕРКОВИЋ 1983: 97].

²¹ Две акценатске ознаке код облика у ген. мн. јављају се и у Дечанском препису *Службе и Житија Стефана Дечанског* [СТОЈМЕНОВИЋ 2010⁶: 156–157].

²² Ситуација је иста и у Дечанском препису *Службе и Житија Стефана Дечанског* [СТОЈМЕНОВИЋ 2010⁶: 562, СТОЈМЕНОВИЋ 2010⁶: 154]: „изнад финалног јѡра [у ген. мн. именица – Н. Ј.] готово редовно долази акценатски знак, најчешће *двострука варија (кендема)*, који указује на гласовну вредност граfiје“. Уп. и тамо наведене примере из ГРИЦКАТ 1975, 1981. Због важности појаве слични примери потражени су и у текстовима прве и друге групе списа у *Хмк*: н вѣхѣ/ жнлѣ и чланѡвѣ 1б/9, ѡ/т/ жнлѣ 2а/6, 3б/10, 5б/17, 6а/4, ѡ/т/ шнпѣкѣ 97б/16, 19.

²³ Слично и: дѣмѡвѣ 8а/20, жнлѣ 5а/3, 132а/10, 134а/13, 19, ѡ/т/ шнпѣкѣ 97б/18, из прве и друге групе текста *Хмк*.

3.2.1.2. Ако се у генитиву множине пишу -ъъ, акценатски знак над њима изостаје²⁴: ѿ/т/ злѣхъ днѣѡвѣъ 116/12, ѿ добрѡтъъ 1706/20²⁵.

4.0. В а р и ј а се обележава у леву страну нагнутом вертикалном цртом која долази изнад слова за вокале и јавља се:

4.1. на крају речи, у складу с грчким правописом: ѡвѣѣ 10а/5, ѡногаѣ 10а/19, мѣстѣ 10а/19, ѡзмиѣ 10а/17, ѕзмиѣ 106/1, 167а/25, вѣзмиѣ 1676/17, коѣ 116/10, погѣ 1676/19, ѣднѣ 168а/11, зѣмлиѣ 168а/16, добрѡ 1686/19, 169а/18, мѣслѡ 169а/4–5, ѣлиѣ 169а/16, нека врѣ 169а/11, докле ѣзѣврѣ 169а/12;

4.2. на једносложним речима: дѣ 10а/1, нѣ 10а/9, 20, 106/13, гдѣ 10а/19, свѣ 167а/28, нѣ 168а/11, дѡ 1686/25, ѣ 169а/4.

4.3. Некада се варијом обележава и место акцента: затѡврѣнѣ 10а/8, плакѣнѣ 10а/9²⁶.

5.0. П е р и с п о м е н а је редак акценатски знак у *Хмк* и подсећа на нешто већи спиритус ленис написан хоризонтално.

5.1. Јавља се на крају једносложних речи [уп. ЈЕРКОВИЋ 1983: 97]: ктѡ 1696/12, 1716/17, 172а/11, ттѡ 1696/20, 170а/1.

6.0. Аназирана грађа треће групе текстова из *Хмк*, који су превођени почетком XVI века и преписани половином XVI века, иако обимом невелика, показује:

6.1. да су бележени традиционални акценатски знаци: оксија, варија, кендема, спиритус ленис с тим што није акцентована свака реч, не рачунајући енклитике и проклитике;

6.2. да је оксијом бележено место акцента у говору писара;

6.3. да је акценат бележен без већих колебања када су у питању поједине речи;

6.4. да је у неким примерима почело преношење акцената, које је прилично одмакло захвативши пет од шест уочених позиција према хијерархији П. Ивића, те су заступљени типови: вѡда, жѣна (водѣа), зѣленѣ, ѡ кѡтѣ (потѡк), ѡгнѣца, лѡжнѣца (лопѣта), ѡпрѡзнѣ, се зѡве (водѣѡ), чѣннѣшѣ, стѡмаѣ (јунѣак) – последња два углавном у презенту глагола, али је процес незавршен (није уочен тип: урѣађен);

²⁴ Што потврђује претпоставку да удвојен полугласнички знак у генитиву множине означава дуг наглашен или ненаглашен полугласник, а од века XV -ā [МЛАДЕНОВИЋ 2008^a: 114, 120].

²⁵ Примери истог типа могу се наћи и у првој и другој групи списа у *Хмк*: шнѣкѣъ 976/21, по пнѣпѣнѣю жѣлѣъ 1а/2, ѿ/т/ крѣнѣнѣа жѣлѣъ 16/8, н всѣ/х/ жѣлѣъ 16/9, крѣнѣнѣ ср/д/ца ѣ жѣлѣъ 2а/5, днѣѡвѣъ 1776/14, петѣлѣкѣъ 1076/22.

²⁶ Уп. акценат именица са суфиксом -нѣк обележен оксијом.

О способах обозначения ударения в Хиландарском медицинском кодексе (XVI в.)

Резюме

В данной статье анализируются некоторые характеристики обозначения ударений в Хиландарском медицинском кодексе (XVI век), наиболее важном памятнике в истории сербской медицины, написанном на сербскославянском языке со присутствием многочисленных диалектных элементов призренско-южноморавских и косовско-ресавских говоров.

В статье представлены следующие выводы: обозначались традиционные акцентуационные типы: оксия, вария, кендема, спиритус ленис; оксией без особых колебаний обозначалось место ударения в говоре писаря, в случае отдельных слов; в некоторых примерах начался процесс переноса акцентов, и в соответствии с иерархией П. Ивича представлены следующие типы: *вѡда*, *жѣна* (вод|а), *зѣленъ*, *в кѡтль* (пот|ок), *ѡгньца*, *лѡжниц* (лоп|ата), *ѡп|рѡднѣ*, *се зѡве* (вод|ѣ), *ч|ннншъ*, *стѡд|ахъ* (jun|āk) – два последних в основном в форме настоящего времени глаголов; есть много примеров без переноса акцента: короткий с предпоследнего слога (пшн|н|чнѡ), короткий с третьего слога с конца - *anterenultima* (по|д| пазъ|хамн, нсп|н|нѣ), долгий со закрытого последнего (так|ѡн), на приставку или проклитику (нѣ| цѡ|же); кендемой в родительном множественного обозначался долгий гласный (-ā); обозначение ударений и имеющиеся тенденции соответствуют ситуации в других памятниках того времени (Дечанская переписка *Службы и Жития Стефана Дечанского*, *Закон о недрах деспота Стефана Лазаревича*, *рукопись Александриды Академии*), но очевидно, что в Хиландарском медицинском кодексе процесс пошел дальше; состояние акцентной системы в Хиландарском медицинском кодексе соответствует ситуации в косовско-ресавском диалекте и призренско-южноморавском говоре; судя по объему регрессивного переноса нисходящих ударений в Хиландарском медицинском кодексе и в других в данной статье анализированных памятниках, скорее всего нужно немного исправить выводы о начале этого процесса в сербских народных говорах (XV век), как уже упоминалось в литературе, но для этого необходимо расширить и углубить изучение обозначения ударений в средневековых памятниках сербской редакции.

БИБЛИОГРАФИЈА

БОГДАНОВИЋ 1987: *Говор Алексиначког Поморавља / Недељко Богдановић*. – Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1987, књ. XXXIII, 29–302.

ГРИЦКАТ 1975: *Законик цара Стеф. Душана, књ. I, Струшки и Атонски рукопис / Ирена Грицкат-Радуловић*. – САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права IV, Београд, 1975.

ГРИЦКАТ 1981: *Законик цара Стеф. Душана, књ. II; Студенички, Хиландарски, Ходошки, Бистрички рукопис / Ирена Грицкат-Радуловић*. – САНУ, Одељење друштвених наука, Изводи српског права IV, Београд, 1981.

ЕЛЕЗОВИЋ 1998 (1932, 1935): *Речник косовско-метохиског дијалекта* / Глигорије Глиша Елезовић. Приштина, 1998. [Фототипско издање према:] *Речник косовско-метохиског дијалекта*, свеска прва од Гл. Елезовића, Српски дијалектолошки зборник, Београд, књ. IV, 1932; *Речник косовско-метохиског дијалекта*, свеска друга од Гл. Елезовића, Српски дијалектолошки зборник, Београд, књ. V, 1935.

ЖИВКОВИЋ 1987: *Речник пиротског говора* / Новица Живковић. Пирот, 1987.

ИВИЋ 1991^а: *О словенским језицима и дијалектима*: Изабрани огледи I / Павле Ивић. Ниш, 1991.

ИВИЋ 1991^б: *Из историје српскохрватског језика*: Изабрани огледи II / Павле Ивић. Ниш, 1991.

ИВИЋ 1991^в: *Из српскохрватске дијалектологије*: Изабрани огледи III / Павле Ивић. Ниш, 1991.

ИВИЋ 1998: *Преглед историје српског језика* (прир. А. Младеновић) / Павле Ивић. – Целокупна дела VIII, Сремски Карловци – Нови Сад, 1998.

ИВИЋ 2001: *Дијалектологија српскохрватског језика: Увод и штокавско наречје* (прир. Д. Петровић) / Павле Ивић. – Целокупна дела II, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001.

ЈЕРКОВИЋ 1983: *Српска Александрида, рукопис САН бр. 352: Палеографска, ортографска и језичка испитивања* / Вера Јерковић. – Посебна издања САНУ, књ. DLIV, Одељење језика и књижевности, Београд, 1983, књ 35, 3–223.

ЈОВАНОВИЋ 2004: *Речник села Каменице код Ниша* / Властимир Јовановић. Српски дијалектолошки зборник, Београд, 2004, књ. LI, 319–688.

ЈОВИЋ 1968–68: *О језику „Закона о рудницима Деспота Стефана Лазаревића“* / Душан Јовић. – Јужнословенски филолог, Београд, 1968–1969, књ. XXVII, св. 3–4, 365–455.

ЈОВИЋ 2011: *Језик Хиландарског медицинског кодекса* / Надежда Јовић. Ниш, 2011.

КАТИЋ 1980: *Хиландарски медицински кодекс N^о 517*: Фототипско издање / Реља В. Катић. Београд, 1980.

КАТИЋ 1989: *Хиландарски медицински кодекс N^о 517*: Превод и рашчитан текст / Реља В. Катић. Београд, 1989.

МИТРОВИЋ 1992: *Речник лесковачког говора* / Брана Митровић. Београд, 1992.

МЛАДЕНОВИЋ 2008^а: *Историја српског језика: одабрани радови* / Александар Младеновић. Београд, 2008: *Прилог тумачењу постанка генитивног наставка -а у једном делу српског језика*, с. 102–136.

МЛАДЕНОВИЋ 2008^б: Историја српског језика: одабрани радови / Александар Младеновић. Београд, 2008: *Напомене о начинима обележавања -ь (или -а) у генитиву множине именица*, с. 136–138.

НЕДЕЉКОВИЋ 1975: *Проблем рађања ресавског правописа и повеље из доба кнеза Лазара (Посебно у односу на интерпункцију и акценатски систем)* / Олга Недељковић. – О кнезу Лазару, Београд, 1975, 243–254.

РЕМЕТИЋ 1996: *Српски призренски говор I (гласови и облици)* / Слободан Реметић. – Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1996, књ. XLII, 333–614.

Р М С 1967–1976 I–VI: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Том I–III. Нови Сад – Загреб, 1967–1969. Том IV–VI. Нови Сад, 1971–1976.

СТАНКОВИЋ 2010: *Водени знаци хиландарских српских рукописа XVI века* / Радоман Станковић. Београд, 2010.

СТЕВАНОВИЋ ⁵1986: *Савремени српскохрватски језик (Грама-тички системи и књижевнојезичка норма) I: Увод, фонетика, морфологија* / Михаило Стевановић. Пето издање. Београд, 1986.

СТОЈМЕНОВИЋ 2010^а: *О наставку генитива множине именица у Дечанском препису Службе и Житија Стефана Дечанског* / Чедомир Стојменовић. – Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, посебно издање посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу, Косовска Митровица, 2010, 561–571.

СТОЈМЕНОВИЋ 2010^б: *Служба и Житије Стефана Дечанског (Дечански препис), Палеографска, ортографска и језичка истраживања* / Чедомир Стојменовић. Скопје, 2010.

Надежда ЈОВИЋ, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу (Србија); nada.jovic@filfak.ni.ac.rs
Рад је рађен у оквиру пројекта бр. 178001 Историја српског језика, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Aljula JUBANI-BENGU
(Tirana)

ACOUSTIC FEATURES OF THE ACCENT IN THE AL- BANIAN LANGUAGE

Abstract. Accent may have different features. Through the acoustic analysis of the vocalic system, we verified that the main features of accent in the Albanian Language are length and intensity. Stressed vowels are longer than unstressed ones and have higher values of intensity. We have analyzed stressed and unstressed vowels in the initial, medial and final positions in words, in a corpus of words spoken by two Albanian speakers of Standard Albanian.

Keywords. accent, Albanian language, acoustic features, F_0 , F_1 , F_2 , length and intensity.

The aim of this paper is to present the results of a thorough study of the parameters of accent in the Albanian language.

Stressed syllable, compared to an unstressed one, can be distinguished by one of the most important acoustic features: intensity, length and F_0 . The higher the value of each of these parameters, the more the syllable in question is perceived as stressed. Apart from these, even the differences in the structure of vowel formants can contribute to the perception of stress, since unstressed vowels can be realized as more central than the stressed ones.

In our analysis we worked on a corpus where every sound is placed in the initial, medial and final positions in words, both in stressed and unstressed syllables. In the analysis we included spoken material by two speakers: speaker 1 (age 32) is a university graduate who works as a journalist for radio and television, born in Tirana; speaker 2 (age 42) is a university graduate, university professor, born in Tirana.

The acoustic analysis was conducted at the Laboratory of Phonetics at the University of Calabria, using Multi Speech program, produced by Kay Elemetrics Corporation. This program enables the analysis of the sound signal, allowing us to visualize, at the same time, two windows, above which is the waveform. The appearance of the signal is a function of time expressed in milliseconds (the abscissa), frequency expressed in Hz (on the Y-axis) and intensity (presented with the degree of darkness of some areas of the spectrum).

Vowels, as periodical sounds, appear in spectrograms with a clear formant structure, starting from the fundamental frequency. However, to classify vowels it is important to have two formant values, as indicatives

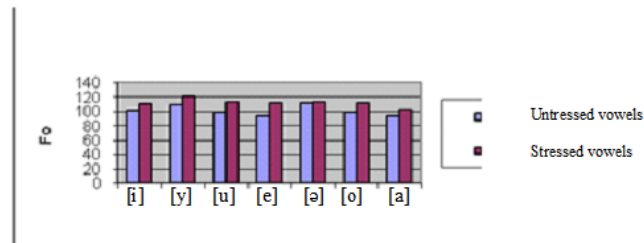
of horizontal and vertical movements of the tongue. In our analysis we will focus on the stressed and unstressed vowels and will try to find the differences between them, and to determine the features of accent in the Albanian language, by comparing the values of the F_0 , F_1 , F_2 , length and intensity.

1. Fundamental frequency (F_0)

The accent of Albanian is a dynamic one (Dodi, A., J. Gjinari 1983: 126-127) and as such should not be accomplished by influencing fundamental frequency values. In the following table the average values of F_0 and st. dev. are given corresponding to the two speakers, in stressed and unstressed vowels:

Vowels	Feature	Speaker 1		Speaker 2		Average values of the both speakers	
		Stressed	Unstressed	Stressed	Unstressed	Stressed	Unstressed
		F_0	F_0	F_0	F_0	F_0	F_0
i	($\bar{x}$)	117	124	104	79	110	101
	σ	12	23	10	6	6	22
y	($\bar{x}$)	130	128	112	90	121	109
	σ	12	17	14	13	9	19
u	($\bar{x}$)	119	116	107	81	113	98
	σ	17	13	13	7	6	17
e	($\bar{x}$)	123	105	99	81	111	93
	σ	14	19	6	9	12	12
ə	($\bar{x}$)	124	105	104	85	113	112
	σ	8	20	16	17	9	27
o	($\bar{x}$)	122	117	103	79	112	98
	σ	9	15	7	9	9	19
a	($\bar{x}$)	114	105	93	81	103	93
	σ	9	14	7	10	10	12

To display the change of F_0 more clearly these data are presented in the following chart:

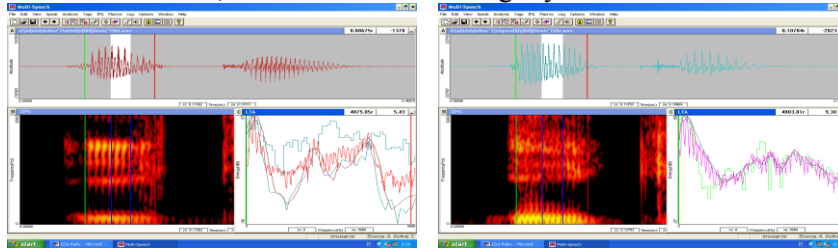
By analyzing the fundamental frequency values in the table and on the chart, we can say that the difference between the values of stressed and unstressed vowels is very small (as can be seen from the value of σ -s). However, there is an evident tendency for stressed vowels to have a higher fundamental frequency than the unstressed ones in the production of both speakers, with the single exception of the vowel [i] in the production of the first speaker, where it has a higher fundamental frequency in the unstressed position. Yet, this is not sufficient to consider F0 as a parameter of accent.

2. Formant structure

The Standard Albanian vowel system includes three closed phonemes: / i /, / y /, / u /. In our corpus, there are 15 words containing stressed [i]: 5 where it occurs word initially, 5 with medial [i] and 5 with word final [i]. We shall not discuss the duration of the respective segments, but will only consider the values of the first two formants. The average value of F1 is 324 Hz and of F2 2035 Hz for both speakers, while the value of standard deviation for F1 between the speakers is only 5.5 Hz, whereas the standard deviation for F2 is 10 Hz. The small difference between the average values of the two speakers indicates the stability of realization of this vowel. It is to note that what influences the realization of [i] more than the position in the word is the phonetic surrounding: for the two speakers, there is a decrease in the value of F₁ when it occurs before an occlusive consonant: *fiq* (Speak.1: 303 Hz, Speak.2 : 327Hz), *iki* (Speak.1 : 304Hz, Speak.2 : 280Hz), *im`t* (Speak.1 : 306Hz, Speak. 2 : 290Hz), *shit`s* (Speak.1: 319Hz, Speak.2: 259Hz).

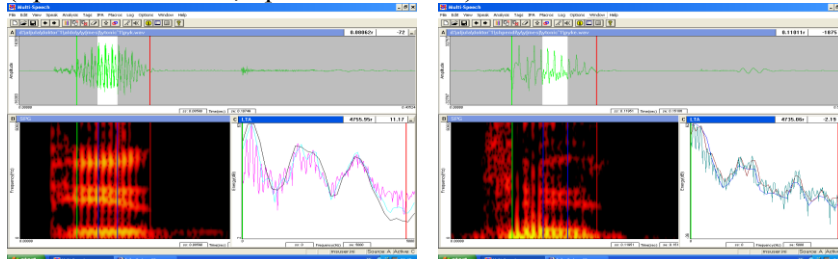
This change of formant values compared to the other values and the corresponding averages (1:330 Hz, Fol. 2: 319 Hz) is caused, we believe, by the fact that, as a closed consonant sound follows, the tongue

should create a complete closure immediately after the vowel. To facilitate this transition, the values of F1 are slightly modified.

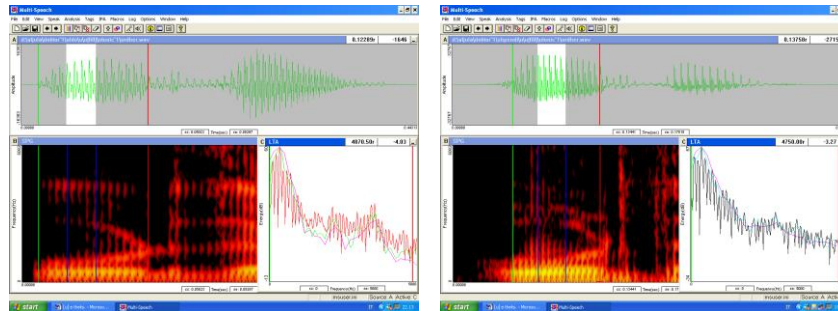
The waveform and spectrogram of stressed [i], the word *iki*, Speak. 1
The waveform and spectrogram of the unstressed [i], the word *shkoj*, Speak. 2

Vowel [y] is also a front vowel, but in contrast to [i], it is rounded, which is acoustically reflected by a slight decrease of the values of F₂. The average values of our measurements are: F1: 331 Hz and F2: 1641 Hz, while the st. dev. between the speakers for the first formant is 0.0 Hz, whereas for the second, only 0.5 Hz. As for this vowel, the values of the first formant are rather consistent, but the values of the second formant appear to be less stable, which is indicative of varying degrees of lip movement, probably due to the influence of the following sound. Thus the lowest values of F2 are found when the next sound is a palatal or velar consonant, but also when the next sound is a nasal: *yçkël* (Speak. 1: 1587 Hz, Fol. 2: 1554 Hz), *pykë* (Speak. 1: 1555 Hz, Speak. 2: 1556 Hz), *yllka* (Speak. 1: 1463 Hz, Speak. 2: 1622 Hz).

The waveform, and spectrogram of the stressed [y], the word *pykë*, Speak. 1
The waveform and spectrogram of the stressed [y], the word *pykë*, Speak. 2

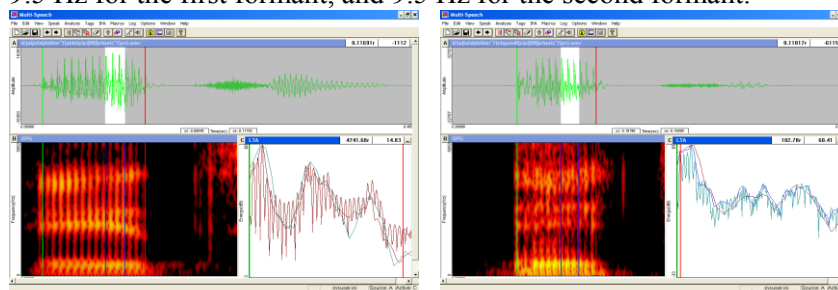
For the vowel [u] we have not found a very clear formant structure, since it is often difficult to distinguish between high formants and this does not only happen in Albanian. To illustrate this, the spectrogram of the word *urdh`r* is given below. It is obvious that the third and fourth formants are difficult to distinguish.

The waveform and spectrogram of the stressed [u], the word *urdhër*, Speak. 1

The waveform and spectrogram of the stressed [u], the word *urdhër*, Speak. 2

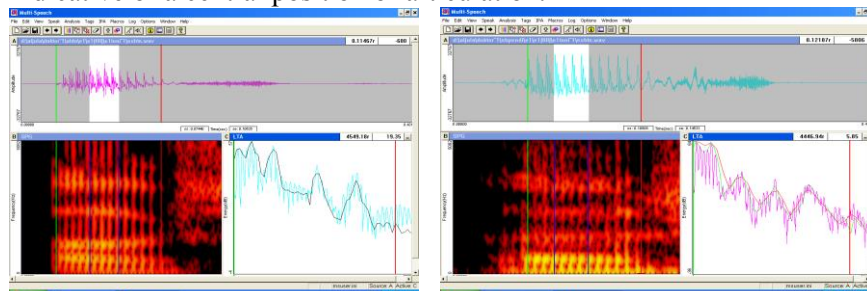
The cardinal vowel system includes two sets of intermediate vowels, mid-closed and mid opened or mid high and mid low. Albanian vowels of an intermediate degree of opening are [e], [ə], [o]. The average values of the first two formants are F1: 463 Hz and F2: 1750 Hz, with a st. dev. of 9.5 Hz for the first formant, and 9.5 Hz for the second formant.

The waveform and spectrogram of the stressed [e], the word *eci*, Speak. 1

The waveform and spectrogram of the stressed [e], the word *eci*, Speak. 2

On the other hand, vowel [ə], as a central sound, keeps F1 value very close to the first formant of [e], but differs in the second formant values, indicative of a central position of articulation.

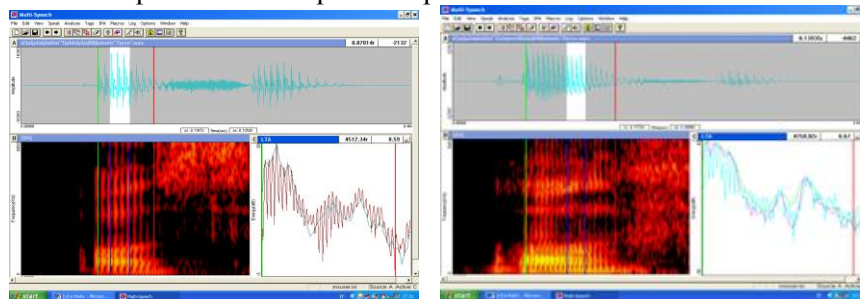

The waveform and spectrogram of the stressed [ə], the word *ështëë*, Speak. 1

The waveform and spectrogram of the stressed [ə], the word *ështëë*, Speak. 2

From our analysis, the values of formants for this vowel are: F1 510 Hz and F2 1260 Hz, with a st. dev. of 32.5 Hz for the first formant and 68.5 Hz for the second formant between the two speakers. As can be seen, in contrast with the others vowels, this one shows more instability in realization, considering the formant values. We believe that this major difference between the various analyses is caused not only by different realizations of the vowel and by the analysis, but also by the middle position of [ə], as mentioned above.

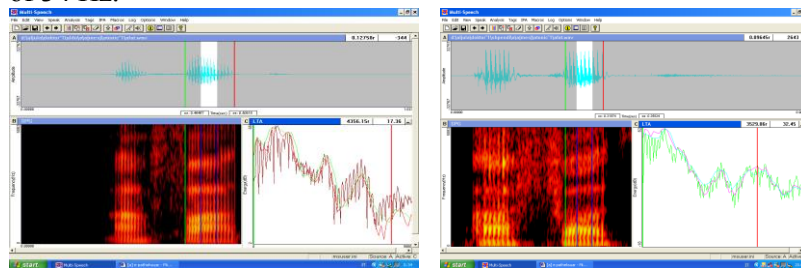
More stable values are found in the back vowel [o], particularly for the first formant, where the average is 481 Hz, with a st. dev. of 3 Hz, while the average value for the second formant is 957 Hz, with a st. dev. of 19 Hz between the speakers. Below we illustrate the analysis of [o], with a sample from each speaker's production.

The waveform and spectrogram of the stressed [o], the word *ose*, Speak. 1   The waveform, and spectrogram of the stressed [o], the word *ose*, Speak. 2

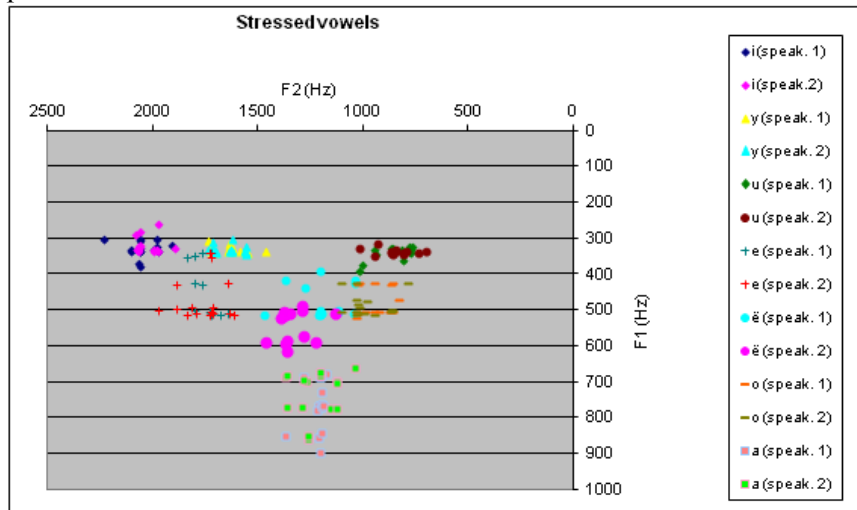
Thus in the mid-closed vowel spectrograms we observe that the first two formants are closer to each other than in the high vowels, as we expected, where we find a visible distance between F₁ and F₂.

Finally, the Albanian vowel system provides a single open vowel. Its average formant values obtained from our analysis are: 747 Hz, for the first formant, with a st. dev. of 15.5 Hz and 1261 Hz for F₁, with a st. dev. of 34 Hz.

The waveform, and spectrogram of the stressed [a], the word *afat*, Speak.1   The waveform, and spectrogram of the stressed [a], the word *afat*, Speak.2

The above results are shown in the following charts. At first, we determined the values of the first two formants for all the vowels pronounced and analyzed (there are 30 instances of each vowel). From the chart, even more clearly than from a review of values one by one, we can see that the closed vowels are more stable, especially in the degree of openness, but even regarding the front-back position. The semi-closed vowel, as well as the opened one, is characterized by a wider area of dispersion.

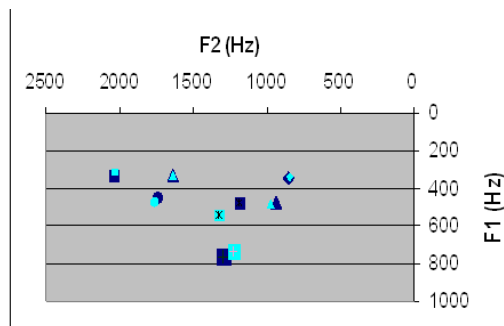

The second chart is based on the average values of both speakers :

	[i]		[y]		[u]		[e]		[ə]		[o]		[a]	
	F1	F2	F1	F2	F1	F2	F1	F2	F1	F2	F1	F2	F1	F2
$\bar{x}$ (fol. 1)	330	2045	331	1641	342	856	454	1741	478	1192	478	938	763	1215
σ (fol.1)	23	74	10	78	17	81	71	51	44	114	38	73	70	46
No. cases	15		15		15		15		15		15		15	
$\bar{x}$ (fol. 2)	319	2026	331	1642	337	849	474	1760	543	1329	484	977	732	1227
σ (fol. 2)	24	56	11	67	8	75	56	100	42	79	32	90	61	97
No. cases	15		15		15		15		14		15		15	

Average values of F_1 and F_2 (in Hz), st. dev.

Average values of F₁ and F₂, for the both speakers

In the third graph we attempted to determine the exact area of spread of the vowels pronounced. In order to achieve this, we calculated the average values of the two speakers together for the first two formants and the standard deviation. Then, we created a graph in which each vowel is determined by five points: 1) (x # F₂; x # F₁), 2) (x # F₂; x σ # F₁ + F₁), 3) (x # F₂; x # F₁ - F₁ σ), 4) (x σ # F₂ + F₂, F₁), 5) (x # F₂ - σ F₂, F₁). Given the four points (2-5), we can determine exactly the area of spread of any vowels.

The values on which the chart was built are:

	[i]		[y]		[u]		[e]		[ə]		[o]		[a]	
	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁
$\bar{x}$	2035	324	1641	331	852	339	1750	463	1260	510	957	478	1261	747
σ	10	5,5	0,5	0	3,5	2,5	9,5	9,5	68,5	32,5	19,5	3	34	15,5
$\bar{x} + \sigma$	2045	329,5	1641,5	331	855,5	341,5	1759,5	472,5	1328,5	542,5	976,5	481	1295	762,5
$\bar{x} - \sigma$	2025	323,5	1640,5	331	848,5	336,5	1740,5	453,5	1191,5	477,5	937,5	475	1227	731,5

Tab. 2 The average values of F₁ and F₂ (in Hz), st. dev. and the average values ± st. dev.

2. Unstressed vowels

Based on the same criteria, we analyzed the unstressed vowels to compare them with the stressed ones and to verify any possible connection between the stressed and unstressed vowels in the Albanian language, concerning the formant values.

Vo-wel	Spea-ker	Position in the word	Num-ber of	F ₁	σ F ₁	F ₂	σ F ₂	Vo-wel	Spea-ker	Position in the word	Num-ber of	F ₁	σ F ₁	F ₂	σ F ₂
[i]	1	initial	5	323	9	1976	52	[y]	1	initial	5	338	17	1730	88
		medial	5	338	3	1880	83			medial	5	342	9	1663	62
		final	5	334	3	2024	85			final	0				
	initial	5	316	16	2051	34	initial	5	343	7	1684	114			

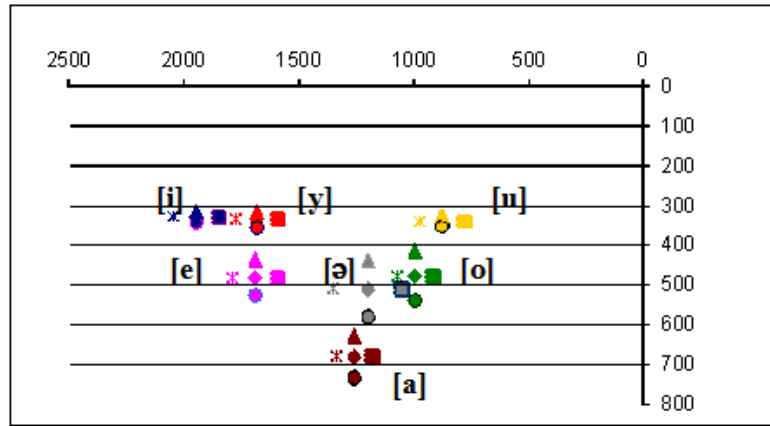
		medial	5	337	22	1889	93			medial	5	354	15	1650	60
	2	final	5	341	3	1853	69		2	final	0				
	1	initial	5	333	7	814	34		1	initial	5	484	78	1724	53
		medial	5	343	6	946	94			medial	5	458	36	1736	31
		final	5	345	17	842	54			final	5	504	1	1604	73
	2	initial	5	338	5	864	6		2	initial	5	491	32	1735	80
		medial	5	348	20	957	62			medial	5	462	32	1772	73
		final	5	344	18	848	3			final	5	509	3	1566	31
[u]								[e]							
	1	initial	5	472	82	1110	70		1	initial	5	478	41	977	111
		medial	5	481	30	1254	1			medial	5	480	70	980	59
		final	2	461	34	1337	49			final	5	442	64	1010	37
	2	initial	5	515	99	1134	83		2	initial	5	508	2	967	63
		medial	5	440	30	1340	3			medial	5	495	78	992	94
		final	3	488	46	1071	54			final	5	477	64	1049	65
[ə]								[o]							
	1	initial	5	687	3	1187	24		1	initial	5	687	4	1229	43
		medial	5	650	41	1292	71			medial	5	658	33	1240	91
		final	5	687	4	1229	43			final	5	702	80	1314	67
	2	initial	5	658	33	1240	91		2	initial	5	658	33	1240	91
		medial	5	702	80	1314	67			medial	5	702	80	1314	67
		final	5	707	68	1281	71			final	5	707	68	1281	71
[a]															

Average values and st. dev. for the first two formants of the unstressed vowels

Examining these results we can say that they do not verify any tendency of vowels to change their quality when they are stressed or unstressed.

	[i]		[y]		[u]		[e]		[ə]		[o]		[a]	
	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁
$\bar{x}$	1945	331	1682	336	878	341	1689	484	1200	512	996	480	1257	682
σ	99	15	90	21	98	14	97	44	150	71	80	62	78	52
$\bar{x}+\sigma$	2044	346	1772	357	976	355	1786	528	1350	583	1076	542	1335	734
$\bar{x}-\sigma$	1846	316	1592	315	780	327	1592	440	1050	441	916	418	1179	630

Average values of F₁ and F₂ (in Hz) and st. dev.

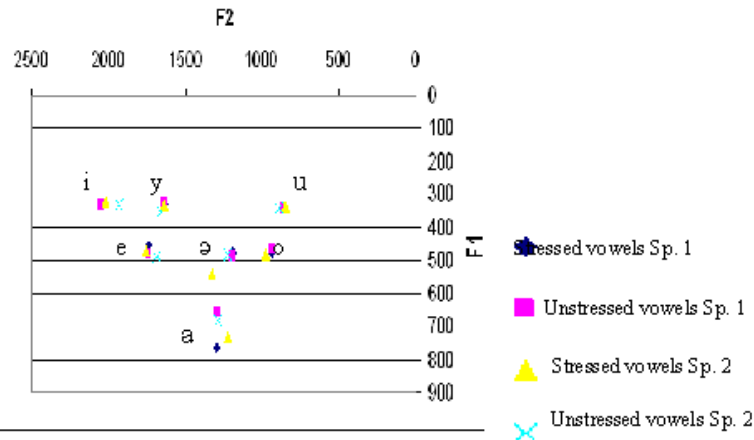

The unstressed vowels - both speakers

To make the comparison clearer, we have presented the average values for the first two formants of the vowels in the following table, both in stressed and unstressed positions:

Vowels	Speaker 1				Speaker 2			
	Stressed		Unstressed		Stressed		Unstressed	
	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂	F ₁	F ₂
i	330	2045	331	2045	319	2026	331	1931
y	331	1641	324	1641	331	1642	350	1667
u	342	856	339	856	337	849	343	890
e	454	1741	482	1741	473	1760	487	1691
ə	478	1192	546	1192	543	1329	480	1226
o	478	938	466	938	484	977	493	1003
a	763	1295	656	1295	732	1227	683	1286

Values of F₁ and F₂ of the stressed and unstressed vowels for both speakers

The area of dispersion of the vowels

From the values presented in the table above, and more visibly on the chart where these values are plotted, we can see that the trend of centering of the unstressed vowels is quite low.

3. Intensity

In selecting the units of the corpus, we examined stressed and unstressed vowels within the same words. This decision was made for technical reasons, in order to obtain more reliable and comparable results and avoid the effect of other factors, such as a different distance from the microphone, volume, etc., which might interfere if we analyzed different words. Here we intended to determine whether the stressed vowel does or does not have a higher intensity than the unstressed one in various positions in the word (initial, medial or final).

We analyzed 84 cases. In 4 of them the stressed vowel had the same value of intensity as the unstressed one, and in 5 the stressed vowel had a lower value of intensity than the unstressed one. Thus, the intensity of the stressed vowels is higher in 89% of cases. One of the main factors affecting the intensity values is the position of the vowel in the word. Thus, word final position is associated with the reduction of intensity values, especially when followed by an occlusive consonant, which in this position, even when phonologically voiced, is pronounced as unvoiced. E.g.: *autobus* [u] The intensity of the first [u] is 71 dB, while for the second, although it is stressed, the intensity is 67 dB; *administrat`*, for the first [a] we found 65 dB, and 73 dB for the second in the production of the first

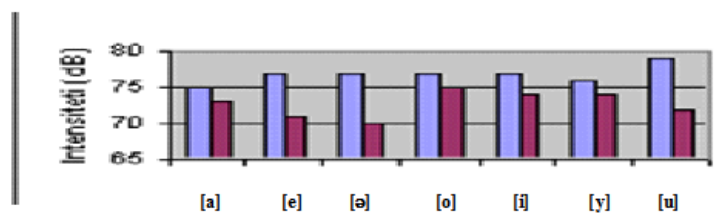
speaker, and for the second speaker these values were 63 dB, 72 dB respectively.

Thus, the intensity is influenced not only by the position of the vowel in words (vowels at the beginning of the word tend to have higher values of intensity), but also by its phonetic surrounding, and even by the type of syllable in which it occurs.

The following table shows the average intensity values obtained for the stressed and unstressed vowels:

Feature	Vowel	Relation with stress	Speaker 1	Speaker 2	Vowel	Relation with stress	Speaker 1	Speaker 2
x	a	Unstressed	66	73	a	Stressed	69	75
□			3	2			2	1
x	e	Unstressed	64	71	e	Stressed	71	77
□			6	3			2	1
x	ë	Unstressed	70	70	ë	Stressed	71	77
□			0	1			0	0
x	o	Unstressed	68	75	o	Stressed	73	77
□			4	3			2	1
x	i	Unstressed	66	74	i	Stressed	70	77
□			3	2			2	1
x	y	Unstressed	68	74	y	Stressed	73	76
□			1	3			3	1
x	u	Unstressed	66	72	u	Stressed	71	79
□			5	2			2	2

Based on the above values the following graphs are created:

The table and graphs clarify that intensity is one of the important parameters of accent in the Albanian language. This fact once again reminds us of the dynamic nature of Albanian accent.

4. Duration

The dynamic nature of intensity of the Albanian language, as pointed out by K. Topalli, can be verified by the vowel quantity, which differs in the stressed and unstressed vowels. (Topalli, 1995: 53).

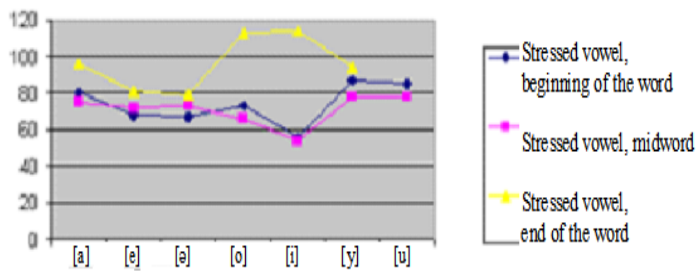
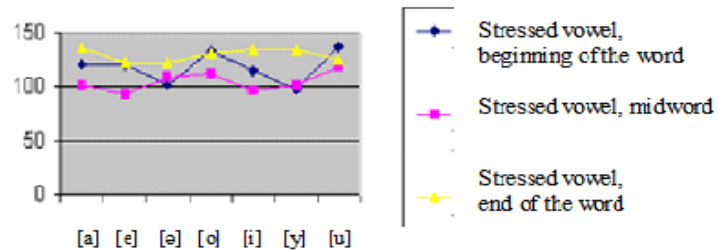
In the table below we present the average values of the duration.

Feature	Vowel	Begin				Mid-word				End			
		Stressed	No. eg.	Unstressed	No. eg.	Stressed	No. eg.	Unstressed	No. eg.	Stressed	No. eg.	Unstressed	No. eg.
x	a	121	10	80	10	101	10	75	10	136	10	96	10
□		15		9		26		12		24		14	
x	e	120	10	68	10	93	10	72	10	123	10	81	10
□		26		22		18		19		36		15	
x	ë	102	9	67	10	109	10	73	10	123	10	79	5
□		21		20		35		19		22		16	
x	o	133	10	73	10	112	10	66	10	131	10	113	10
□		36		16		20		12		22		23	
x	i	115	10	56	10	96	10	54	10	134	10	114	10
□		20		17		24		13		28		13	
x	y	98	10	87	10	101	10	78	10	134	10	-	0
□		36		24		24		16		14		-	
x	u	137	10	85	10	118	10	78	10	125	10	94	10
□		25		20		33		22		14		18	

Average duration values of stressed and unstressed vowels (in ms)

Instrumental studies of duration in speech show that there is a strong tendency in speakers of all languages to lengthen the last syllable or two before a pause or break in rhythm, to such an extent that final syllables have to be excluded from the calculation of average syllable durations in order to avoid distorting the figures. Presumably, this lengthening is noticeable perceptually and plays a role in helping the listener to anticipate the end of an utterance.

From the values obtained, we can easily confirm that the stressed vowels are longer than the unstressed one. This makes duration a very important feature of accent in the Albanian language. However, we should also mention the influence of the position of the vowel in the word for the realization and perception of this feature.

** At the end of this review we can confirm that length and intensity are the main features of accent in Albanian.

Акустические особенности ударения в албанском языке

Резюме

Ударение в языке обладает рядом характеристик. В результате акустического анализа вокальной системы албанского языка мы пришли к выводу, что для ударения в албанском языке релевантны такие характеристики, как долгота и интенсивность. Гласные под ударением длиннее безударных и обладают более высокими показателями интенсивности. Мы проанализировали ударные и безударные гласные в начале, середине и конце слов в корпусе двух носителей стандартного албанского языка.

BIBLIOGRAPHY

- Beci B. 2004, Fonetika, Prishtinë.
- Belluscio G. M. G. 1991, *Le vocali toniche dello shqip*, Atti del 1° Seminario internazionale di studi studi albanesi, 7-8 giugno.
- Dodi, A. 1977, *Rreth sistemit vokalik të shqipes*, Studime Filologjike, Nr. 3.
- Dodi, A. 2004, Fonetika dhe fonologia e gjuhës shqipe, Tiranë.
- Jubani, A. – E. Conforti 2008, I parametri acustici dell'accento nella parlata di *San Benedetto Ullano e l'albanese standard*, Quaderni del Dipartimento di Linguistica Università di Firenze 18.
- Topalli, K. 1995, *Theksi në gjuhën shqipe*, Tiranë.
- Topalli, K. 2006, Fonetika historike e shqipes, Tiranë.
- Trumper J., G. M. G. Belluscio 1993, "Multivalency of mid- central Vowels: The case of Albanian", *Lab- Phon 4*, Oxford 11- 14 gusht 1993.
- Trumper J., L. Romito 1994, *Vocalismi arbëreshë a confronto: uno studio acustico comparativo*, I dialetti italo- albanesi, Roma.

Aljula Jubani-Bengu,
Head of the Department of Linguistics,
Faculty of History and Philology,
University of Tirana
aljulajubani@yahoo.com

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Mate KAPOVIĆ
(Zagreb)

NAJSTARIJE FONETSKE NAGLASNE IZOGLOSE U ZAPADNOM JUŽNOSLAVENSKOM

U radu se daje pregled i relativna kronologija najstarijih fonetskih naglasnih izoglosa u slovenskom, kajkavskom, čakavskom i štokavskom.

The article deals with the oldest phonetic accentual isoglosses in Slovene, Kajkavian, Čakavian and Štokavian and their relative chronology.

Ključne riječi: štokavski, čakavski, kajkavski, slovenski, naglasak, akcentat, izoglose, južnoslavenski, praslavenski.

U radu¹ ćemo dati pregled najstarijih fonetskih naglasnih izoglosa² u slovenskom, kajkavskom, čakavskom i štokavskom, tj. zapadnom južnoslavenskom³ (ZJslav.), i njihovih međuodnosa. Kao ključan se moment

---

¹ Ovaj rad predstavlja prerađeno (dijelom skraćeno a dijelom prošireno) poglavlje iz knjige Kapović 2015.

² Ovdje nije riječ o praslavenskim naglasnim dijalektalnim izoglosama o kojima govori moskovska akcentološka škola [npr. OCA 1993: 109–112], o starim općeslavenskim promjenama (kao Ivšičevu pravilu ili kraćenju ispred unutrašnjeg akuta) niti o mlađim promjenama kao što su kasnija čak. duljenja u naglašenom i zatvorenom naglašenom slogu [za koja vidi Kapović 2015]. Također nije riječ ni o morfološkim naglasnim izoglosama kao sln/kajk/Sčak. *rodilā prema štok/Jčak. *rodila, *kopāš/kōpāš* itd. koje su također bitne no koje treba obraditi zasebno u okviru morfologije [neke morfološke izoglose u imenskoj sklonidbi su obrađene u Kapović 2010, 2011a, 2011b, pridjevske u Kapović 2011c, a *ōnē i-glagolā* u Kapović 2011d]. Ovdje se također ne navode ni neke specifične izoglose – primjerice sporadično duljenje kratkog neoakuta kao u *dvōr* ili duženje kod *-ьje i *-ьstvo [vidi Kapović 2015].

³ To područje treba gledati zajedno jer se stare naglasne (i druge) izoglose među njima nepravilno protežu, a današnji dijalekti čine dijalekatski kontinuum [vidi npr. Vermeer 1982: 280–289 i Kapović 2011e: 149–152.]. S obzirom na dijalekatski kontinuum i nepravilno širenje izoglosā, nema smisla govoriti primjerice o praštokavskoj, pračakavskoj ili prakajkavskoj jedinstvenoj akcentuaciji. Kada govorimo o sln., kajk., čak. i štok. ovdje, te nazive treba shvatiti uvjetno – riječ je o tradicionalnim nazivima, a ne o zasebnim genetskim jedinicama. Zanimljivo je pritom primijetiti da je kod ovih tradicionalnih naziva riječ o jednom "jeziku" i tri "narječja". Sve naglasne razlike između pojedinih sln. dijalekata su mlađe. Iako se lako mogu zamisliti i drugačije potpodjele (npr. odvajanje čakavskog sjevera

oko kojeg se događaju ove promjene pokazuje ispadanje slabih poluglasa⁴ pa imamo:

I) promjene prije nestanka slabih poluglasa

*kǫrva > ZJslav./Zslav. *kráva

*sǫto > ZJslav. *stô*

*mǫžьsko > štok/čak/kajk. *mùško*

II) promjene koje je izazvao nestanak slabih poluglasa

*bǫgь > ZJslav. *bôg*

*děďь⁵ > čak. (Brač/Hvar/Vis) *díd*

*krǫšьka > sln/kajk. *hrùška*

*stǫlьňakь > kajk(/sln.) *stôlnak*

(?) *stǫrьci > štok/čak. *stârci/stârci*

III) promjene koje su se vjerojatno dogodile u doba nestajanja slabih poluglasa, ali nisu s njime izravno povezane

*kǫkošь > sln. (i rubno kajk). *kokôš*

*lětā > sln/kajk. *lěta*

*sělā > kajk(/sln.) *sěla*

Na početku je kraćenje starog akuta kao općeZJslav. pojava⁶, koju ZJslav. dijeli s velikim dijelom Zslav. područja, a za koju znamo da je morala djelovati prije gubljenja poluglasâ jer je u doba stvaranja neocirkumfleksa u sln/kajk. tipu *hrùška* stari akut već morao biti pokraćen. U doba prije ispadanja slabih poluglasa treba staviti i općeZJslav. promjenu *sǫto > *sǫtô te promjenu *gǫlsьno > *glāsno* za koju ne možemo biti sigurni je li općeZJslav. ili nikad nije obuhvaćala sln. jer je u sln., ako je jê ondje izvorno bilo, prekrivena kasnijim progresivnim pomakom cirkumfleksa (osim na istoku). U doba ispadanja slabih poluglasa dolazi do prvih sigurnih razlika i tu se više, što se naglaska tiče, ne može govoriti o jedinstvenom sustavu. Tada se događa jedna općeZJslav. promjena (*bǫgь >

---

od ostatka čakavskoga i sl.), to ne bi bitno pridonijelo jasnijoj slici čitave problematike.

⁴ Nestanak slabih poluglasa se za većinu slav. jezika datira obično negdje u 11. st. No, na sjeverozapadu su Jslav. područja, u staroslovenskom dijalektu *Brižinskih listića*, slabi poluglasi počeli ispadati još u 10. st.

⁵ Pokraćeni stari akut i dalje pišemo, jednostavnosti radi, jednako kao i nepokraćeni.

⁶ Što se tiče ove i drugih općeZJslav. pojava (duljenja tipa *stô* i *bôg*) ne može se znati koliko su ône išle daleko na JI Jslav. područja budući da su na bugarskom/makedonskom/torlačkom području utrnule sve tonske i kvantitativne opreke. To je zacijelo bilo rano, no ne može se pouzdano znati je li se to dogodilo prije ili nakon ovih promjena u ZJslav. i jesu li te promjene isprva zahvatile možda i cijelo ili bar većinu Jslav. područja.

bôg – uz moguće razlike u tipu *gǫvǫrъ [vidi Kapović 2015]), ali i do odvajanja malog područja na jugu (*dědъ > *díd*) te kajk. i sln. (*krǫšьka > *hrúška*, *stǫlňakъ > *stǫlnjak* – istodobno vjerojatno i *lětā > *lěta*, *sělā > *sěla* – pri čemu se i sjeverno čak. područje odvaja svojom specifičnom ograničenom pojavom neocirkumfleksa i neoakutskog duženja). Negdje u to doba se može vjerojatno datirati i sln. progresivni pomak cirkumfleksa (koji je u nepunom opsegu zahvatio i neke rubne čak. i kajk. govore). Kajk. duženje tipa *stǫlňak/sěla* je izvorno obuhvaćalo i sln., no u većini se sln. govora danas ne može vidjeti zbog naknadnog sln. duženja svih neposljednjih slogova (ali i kasnijih analogija), čime u dosta dijalekata nestaje mogućnosti razlikovanja kajk. odnosa tipa *sěla* i *bǫle* (slično kao što se u sln. ne vidi moguća prvotna razlika između *sinû* i *sinǫvi* zbog progresivnog pomaka cirkumfleksa – usp. knjiž. sln. *sinû* i *sinǫvi*). U doba ispadanja slabih poluglasa smo provizorno smjestili i čak-štok. predsonantsko duženje iako nije potpuno sigurno da je òno doista povezano s ispadanjem slabih poluglasa, a u jednom je dijelu svoga djelovanja u nekim govorima to sigurno mlađa pojava.

Promjene prije nestanka slabih poluglasa

1) kraćenje starog akuta

Ova izoglosa⁷ obuhvaća cijelo ZJslav. područje i dio Zslav. (osim češ. i gluž.). Ona se, jasno, događa nakon kraćenja ispred unutarnjeg akuta (da bi se objasnila pokrata u štok. *jèzik* < *jězýkъ ali ne i u *národ* < *nārǫdъ), ali i nakon kraćenja akuta u zadnjem otvorenom slogu u dvosložnim riječima (jer nema pokrate u štok. *gláva* < *golvá < *golvǫ). Kraćenje se starog akuta pak dogodilo prije nestajanja intervokalnoga *j i stezanja jer *zǫjěcъ stezanjem daje isto što i *pǫjasъ (štok. *zěc*, *pás*) – usp. *strǫjъcъ > hrv. dij. *strīc*. S obzirom na to da je riječ o promjeni koja obuhvaća čitav ZJslav. teritorij (i šire), logično je da bude među prvim promjenama. Ova se promjena može i apsolutno datirati – kako je već rečeno, do kraćenja dolazi nakon širenja slavenskoga do Jadrana, što se vidi po kraćenju starog akuta u najstarijim hrv. romanizmima kao *Càvtat* < *Cъvьtǫtъ (usp. lat. *civitatē*-) ili *Matòkit* < *Mǫtokýťъ (usp. lat. *mōns acūtus*) (brdo u Vrgorskoj krajini – moji podaci). Također, ako je vjerovati mađarskim prim-

⁷ Usp. *rýba > štok/čak/kaj. *rība*, *kǫlda > štok/čak/kajk. *klāda*, *bǫti > štok/kajk/čak. *bīti* itd. Ovdje se ne osvrćemo na dvostruki odraz *r u zadnjem otvorenom slogu ovisno o broju slogova (izvorno u dvosložnicama, ~ u trosložnicama), usp. u Posavini (Ivšić 1913: 249-251) *drvǫ* ali *drvetǫ*.

jerima poput *ebéd* "ručak" < *obědъ (§112) s nepokraćenom dužinom od starog akuta, kraćenje se starog akuta, bar u panonskom slavenskom (na području današnje Mađarske), dogodilo tek negdje nakon dolaska Mađarâ u 9/10. stoljeću.

Promjene *bǫgъ > ZJslav. *bôg*, *krúšьka > sln/kajk. *hrûška* & *gǫvornъ > sln/kajk. *gâvran*, *kòkošъ > sln. *kokôš*, *sèlā > kajk. (i sln.) *sěla* su se morale dogoditi dok su se *, *` i \*~ još razlikovali (inače se njihov različit razvoj ne bi mogao objasniti). Osim toga, različiti se \*, \*` i *~ za ZJslav., čini se, moraju rekonstruirati i zbog odrazâ kod Križanića (gdje se razlikuju *` i \*~ u vrlo ograničenim uvjetima [vidi npr. Kapović 2011c: 122–123]) i u Kladnju (gdje se razlikuju \*~ i \*` od *~ [Remetić 2004]). Kraćenje *~ (ali bez stapanja s drugim prozodemima) se svakako moralo dogoditi prije nastanka neocirkumfleksa u sln/kajk. Kako neocirkumfleks očito nastaje kompenzatornim duženjem u tipu *hrûška* a vjerojatno i kod primjerâ kao *gâvran*, stari se akut svakako morao pokratiti prije toga (da bi se onda mogao opet produžiti u neocirkumfleksnim duženjem). Kako se kompenzatorno duženje tipa *hrûška* dogodilo u vrijeme ispadanja slabih poluglasa, to znači da je kraćenje starog akuta onda moralo prethoditi i drugim promjenama koje su se događale u doba nestajanja slabih poluglasa. S obzirom na sln. ` u tipu *bàbica* u sjevernim dijalektima i na kladanjsko ` < *~, *~, ZJslav. pokraćeni odraz *~ je zacijelo bio nekakav kratki uzlazni naglasak.

Nakon kraćenja starog akuta nastaje sustav s trostrukom tonskom oprekom na kratkim vokalima (*~, *` i pokraćeni *~) i na dugim vokalima (*~, *~ i *~). Neocirkumfleks se javljao u ograničenom broju pozicijâ (npr. u genitivima tipa *rǫbъ i kod stezanjâ tipa *kopâšъ), a izvorno je zacijelo imao zasebnu intonaciju (što se vidi po odsustvu progresivnog pomaka cirkumfleksa u sln. tipu *kopâmo*). Kladanjski je sistem, kako ga je opisao Remetić (s trostrukom tonskom oprekom na kratkim i dugim vokalima), izvrsna tipološka usporednica za takav ZJslav. sustav. Sustav s tri različita kratka naglasaka se mogao teoretski i prilično brzo raspasti nakon što su izvršene sve promjene koje su se dogodile u doba ispadanja slabih poluglasa, no s obzirom na Križanića i Kladanj pitanje je kada je do stapanja psl. *, *~ i *~, danas praktički općega, doista i došlo – to je mogla biti i razmjerno kasna promjena, bar u nekim dijalektima.

2) *sǫto > *sǫtô

Ova promjena⁸ obuhvaća cijelo ZJslav. područje. Ona se dogodila, čini se, prije kraćenja dugog cirkumfleksa u štok/čak/kajk. jer promjena *dǫvĕsĕtĕ > *d(ǫ)vĕsĕtĕ mora prethoditi štok/čak/kajk. kraćenju *d(ǫ)vĕsĕtĕ > *dvĕstĕ (štok. dij. *dvjĕsti*). Za kraćenje u *d(ǫ)vĕsĕtĕ > *dvjĕsta* (kao *mŏžьsko > *müško* – vidi dolje) je pak potrebno postojanje poluglasa u predzadnjem slogu kao dodatnog sloga koji stvara uvjete za pokratu (usp. *gŏlsьno > *gläsno* s kraćenjem ali *gŏlsa > *gläsa* bez kraćenja).

Postoje dvije mogućnosti – ili da poluglas samo gubi mogućnost nošenja naglaska (*sĕto > *sĕtŏ⁹) ili da prilikom pomaka i potpuno nestaje (*sĕto > *stŏ). Prva mogućnost izgleda privlačnije jer tako i dalje ostaje mogućnost kasnije istodobnog nestanka svih slabih poluglasa odjednom¹⁰ te ne treba pretpostavljati gubljenje poluglasa s *`u prvom slogu prije unutrašnjih slabih poluglasa¹¹. To da bi poluglas prvo izgubio mogućnost nošenja naglaska, a tek naknadno nestao se može usporediti s Ivšićevim pravilom – u primjerima kao g. *rĕxĕ > *rĕxĕ slabi dočetni poluglas također nije morao nestati odmah nakon što je izgubio naglasak. No takav scenarij povlači za sobom pretpostavku da je neko kratko vrijeme morao moći postojati nepočetni stari cirkumfleks u riječima kao *sĕtŏ te da se taj poluglas u prvom slogu nije brojao prilikom pokrate *dǫvĕsĕtĕ > *dvjĕsta* (vidi Kapović 2015 za kraćenje zanaglasnih dužina, gdje je također broj prednaglasnih slogova nebitan). To također znači i to da bi promjena *sĕto > *sĕtŏ bila ranija od promjena *bŏgъ > ZJslav. *bŏg*¹², *kŏkošъ >

⁸ Usp. psl. *sĕto > štok/čak/kajk. *stŏ*, knjiž. sln. *stŏ*, psl. *dǫva > ZJslav. *dvā*, psl. *dǫne > štok. *dnĕ* (G.) ali npr. psl. *dǫnŏ > *dnŏ*, psl. *zĕlŏ > štok/čak. *zlŏ*. Isti se razvoj vidi i u aor. *brā* < *bĕra, u A. *dǫtĕrĕ > štok. *kčĕr*, sln. *hčĕr* (usp. lit. *dūktėrį*). Već dugi vokal ostaje dug, usp. *zĕvālo > *zvālo*, *pĕrālo > *prālo*, *kĕnĕzъ > *knĕz*.

⁹ Za *` to ne vrijedi, usp. štok. *žānĕ* ~ sln. *žānje* < *žĕnĕtĕ.

¹⁰ Kao što se često pretpostavlja [vidi npr. Holzer 2007: 77–78/2011: 77–78].

¹¹ Također, takva se pretpostavka manje kosi s činjenicom da se u stsln. Brižinskim spomenicima upravo *ŕ u početnom slogu čuva duže od slabih poluglasa u drugim položajima, usp. *zegrefil* (< *sĕgrĕšilĕ, sln. *zgrĕšil*) ali V. *otze* < *ŏtĕče, *Kibogu* < *kĕ bogu ali *ctomu* < *kĕ tomŏ, G. *zenebeze* < *sĕ nebese ali *ztemi* < *sĕ tĕmi [Greenberg 2002: 111]. No unatoč tome čini se da treba pretpostaviti razliku u tretiranju slabih poluglasa između sjevernog sln. dijalekta ovog spomenika, gdje su poluglasi počeli ranije nestajati, i štok/čak/kajk. (možda i općenito ostatka ZJslav.?).

¹² Pomak naglaska kao u *sĕtŏ se mora dogoditi i u *dǫvĕsĕtĕ, da bi se tamo moglo dogoditi kraćenje u *dvjĕsta* za što je potrebna prisutnost središnjeg polu-

sln. *kokôš* iako je riječ o sličnoj promjeni (promjena starog cirkumfleksa uvjetovana slabljenjem/ispadanjem slabog poluglasa) i rezultatu ($\hat{}$ na jedinom ili sljedećem slogu)¹³.

Kako u prvom iznesenu scenariju poluglas ne bi odmah ispadao, duženje bi se drugoga sloga (tj. $\hat{}$) teže moglo objasniti kompenzatornim duženjem – trebalo bi pretpostaviti prvo pomak $*s\hat{t}o > *s\hat{t}ò$ pa duženje u *stô* nakon konačnog ispadanja poluglasa istodobno kada i $*b\hat{o}g > b\hat{o}g$. S druge strane, razvoj $\hat{}$ na sljedećem slogu se može povezati s $\hat{}$ kao rezultatom kasnijeg sln. progresivnog pomaka cirkumfleksa, a možda tipološki i s duženjima koja se često događaju pri obrnutom smjeru naglasnih pomaka (npr. s kanovačkim duženjem ili s Ivšićevim pravilom u d. $*-om\hat{b} < *-om\hat{b}$ [vidi Kapović 2015]). U takvom bi scenariju, dakle, dužina bila posljedica naglasnog pomaka a ne ispadanja poluglasa.

3) kraćenje $\hat{}$ u višesložicama

- 1) $*m\hat{y} > m\hat{i}$ (kajk., čak. sjever)
- 2) $*d\hat{a}r\hat{b} > d\hat{a}r$
- 3) $*z\hat{o}lto > z\hat{l}ato$
- 4) $*b\hat{q}b\hat{b}n\hat{b} > b\hat{u}b\hat{a}n$
- 5) $*m\hat{q}\hat{z}b\hat{s}ko > m\hat{u}\hat{s}ko$
- 6) $*m\hat{o}ldost\hat{b} > m\hat{l}\hat{a}d\hat{o}st$
- 7) $*s\hat{y}nove > s\hat{i}nove$ ¹⁴

Ova promjena obuhvaća štok/čak/kajk. i sln. panonski dijalekt¹⁵ (koji se i inače u mnogočemu slaže s kajk.). Može biti da je izvorno obuhvaćala i čitavo sln. jezično područje, no zbog kasnijeg sln. progresivnog pomaka cirkumfleksa ne može se sigurno znati prethodi li sln. *mladôst* nepokraćeno $*ml\hat{a}d\hat{o}st$ ili pokraćeno $*ml\hat{a}d\hat{o}st$ ¹⁶. U kajk. i sln. govorima koji imaju

---

glasa. Kako je za duženje u tipu *bôg* potrebno otpadanje dočetnog poluglasa, to mora onda biti kasnija promjena.

¹³ Naravno, ako bi se primjer *dvjêsta* (koji se javlja i u štok. i rjeđe u čak.) odlučio ignorirati, onda bi se proces nastanka *stô* mogao pogurati u doba ispadanja slabih poluglasa i datirati zajedno s *bôg* i *kokôš*. No time oblici *dvjêsta* (i *trîsta* koji naglasak dobiva analogijom) ostaju neobjašnjeni.

¹⁴ Vidi više u Kapović 2011f i 2013.

¹⁵ Usp. u Središću [Greenberg 1999] *gläsän, slädäk – slätko, sträšän, täžko, vëčän < *vëčän, läkät – n. läkti, lëpota < *lëpota, zäpovëd* itd. Usp. štok. *gläsan, slädak – slätko*, kajk. *sträšen, tëško*, štok. *vjëčan, läkat – n. läkti, A. lëpotu, zäpovijëd*. Za jednačenja kraćine u pridjevima vidi Kapović 2011c.

¹⁶ U kajk. i sln. govorima koji imaju (djelomično/rubno) proveden progresivni pomak cirkumfleksa se uvijek vidi i skraćen $\hat{}$ u primjerima gdje pomicanje ne-

(djelomično/rubno) proveden progresivni pomak cirkumfleksa se uvijek vidi i skraćen *[^]u primjerima gdje pomicanja nema (vidi gore). Sudeći po tome (ali i po kraćenju starog cirkumfleksa u Zslav.), moglo bi se pretpostaviti i da je kraćenje *[^]u višesložicama bilo provedeno i u sln. prije progresivnog pomaka kratkih, dugih i pokraćenih cirkumfleksa. Da do ovoga kraćenja dolazi prije ispadanja slabih poluglasa svjedoči nam razlika odrazâ tipa štok/čak/kajk. G. *mûža* < *m^{q̇}ža prema *müško* < *m^{q̇}žsko, gdje poluglas (koji čini slog više) uzrokuje kraćenje *[^]u drugom, ali ne i u prvom primjeru. Kraćenje *[^]u štok/čak/kajk. se može gledati kao dio Zslav. opće pokrate *[^]koja se na južnom rubu odvila ograničeno (samo u višesložicama) – širina tendencije kraćenja *[^]u slavenskom nam je također mogući indikator ranosti ove promjene. Nema razloga sumnjati u to da se dugi cirkumfleks u različitim uvjetima (npr. u *s^{yn}ove, *m^{oldost}ь i *m^{q̇}žsko) kratio u isto vrijeme pa sva ta kraćenja valja staviti kronološki nakon promjene *s^{řto} > *s^{řtô}, tj. pomaka *[^]s poluglasa iz prvog sloga (zbog poretka promjenâ u *d^{řv}ěs^{řt}ě > *d(ř)věs^{řt}ě > *dvjěsta*).

Promjene koje je izazvao nestanak slabih poluglasa

Promjene ovdje navodimo proizvoljnim redom jer su se događale u isto vrijeme.

4) *b^{og}ь > *bôg*

Ova promjena obuhvaća cijelo ZJslav. područje. U štok/čak. se vidi njezino djelovanje i u nenaglašenom slogu (*g^{ovor}ь > *g^{ov}or* – ali ne kod nepostojanog *a*, usp. *n^{og}ь > *n^{ok}at*), što je možda bilo izvorno i u sln/kajk., no ondje se to ne može vidjeti s obzirom na progresivni pomak cirkumfleksa u sln. (*gov^{or}*) i pokratu zanaglasnih dužina u kajk. (*g^{ov}or*) i sln. (*dog^{ov}or*).

Kod ove je promjene riječ o kompenzatornom duženju prilikom nestanka slabih poluglasa na kraju riječi (štok/čak/kajk. *bôg* < *b^{og}ь ali *bôga* < *b^{oga} bez duženja). Ova se promjena dogodila prije stapanja *[^]s *[^]i *[^] – usp. štok/čak/kajk. *bôg* < *b^{og}ь ali *prăg* < *p^{org}ь, *bôb* < *b^{ob}ь bez duženja.

---

ma – usp. bednjanski [Jedvaj 1956] *ml^{dest}* "ml^{adost}", *z^{opeved}* "z^{apovijed}", G. *vr^{emeno}* "vr^{emena}" uz *eb^{lâok}* "öbl^{ak}" itd. Sudeći po tome (ali i po kraćenju starog cirkumfleksa u Zslav.), moglo bi se pretpostaviti i da je kraćenje *[^]u višesložicama bilo provedeno i u sln. prije progresivnog pomaka kratkih, dugih i pokraćenih cirkumfleksa.

Budući da je ovo zajednička općeZJslav. promjena, ona bi se mogla koristiti kao jedan od dokazâ za rekonstrukciju praZJslav., no problem je što ona djeluje u isto vrijeme kao i druga kompenzatorna duljenja (*dîd*, *hrûška*, *stārci*) koja obuhvaćaju samo dio ZJslav. teritorija i to ne uvijek na isti način (u slučaju predsonantskog duženja), tako da je ta zajednička inovacija odmah "potkopana" drugim lokalnim inovacijama. Stoga jedina moguća relevantna isključivo praZJslav. akcenatska inovacija ostaje *s̑to > stô.

5) *dēdъ > *dîd*, *bòbъ > *bôb*

Ova promjena obuhvaća samo nekoliko čak. otokâ u bliskom kontaktu – Brač, Hvar i Vis (izvorno vjerojatno/djelomično i Šoltu) – unatoč svom ranom djelovanju. Riječ je o kompenzatornom duženju prilikom nestanka slabih poluglasa unutar (*klûpko* < *klǫbъko) i na kraju riječi (*prôg* < *pǫrgъ)¹⁷ koje se događa samo ispred zvučnih suglasnika (okluzivâ i frikativâ) *b*, *d*, *g*, *z*, *ž* i skupinâ *zd* i *ž(j)*. Duženje se događa kod *'i *' (*dîd* = *bôb*) (*' je u toj poziciji produženo po duženju tipa *bôg*), a u sredini riječi kod svih kratkih slogova (usp. *jôglu* < *jǫgъlǫ "iglu").

6) *krûška > *hrûška*

Neocirkumfleksno duženje prilikom ispadanja slabih unutarnjih poluglasa se događa u sln. i kajk. Riječ je o kompenzatornom duženju prilikom nestanka slabih poluglasa unutar riječi¹⁸. Ova se promjena dogodila prije stanja *'s *' i *', no, kako je tu riječ o kompenzatornom duženju, potrebno je da joj prethodi kraćenje starog akuta. S obzirom da je njezin rezultat neocirkumfleks, razumno je pomisliti da je do ove promjene došlo u isto vrijeme kad i do nastanka neocirkumfleksa u drugim uvjetima (*gāvornъ > sln/kajk. *gâvran*).

7) *stòlъnākъ > *stôlnak*

¹⁷ Ovo je dokazao Ivić (1981, s. 86–88), no i nakon njega se javljaju krive interpretacije toga duženja, npr. kod Langstona (2006, s. 111).

¹⁸ Usp. tu još sln/kajk. *vîšnja* (< *vîšъnâ), *črêšnja* (< *čēršъnâ), *mâčka* (< *māčъka), *svâdba* (< *svâtъba), *zȓnje* (< *zȓnъje), *pšenični* (< *pšeničъnъ) itd. – prema kajk. *svât*, *zȓno*, *pšeniča*.

Neoakutsko duženje prilikom ispadanja slabih unutarnjih poluglasa¹⁹ se događa u kajk. i sln. (gdje je uglavnom zatrto kasnijim duženjem svih nezavršnih slogova). Riječ je o kompenzatornom duženju prilikom nestanka slabih poluglasa unutar riječi²⁰ u nešto specifičnijim uvjetima nego kod neocirkumfleksnog duženja – da bi došlo do duženja prvi je suglasnik u novonastalom suglasničkom skupu morao biti sonant ili je drugi morao biti *-j-²¹. Kako je rezultat ove promjene dugi neoakut, očito je da je do

¹⁹ Usp. u Belostenčevu rječniku bez duženja *Sztòl* < *stòľ (dočetni slabi poglas) i *Sztòlek* < *stòľkъ (eventualno *stòľkъ), ali s duženjem ispred unutrašnjeg slabog poluglasa *Sztòlchecz* < *stòľčъсъ, *Sztòlni* < *stòľnъjъ i *Sztòlnyak* < *stòľňakъ. Ovakve su opreke u kasnijim kajk. govorima često zatrte analogijom, usp. tako kasnije u Belostenčevu rodnom Varaždinu (Lipljin 2002) *stòl* (sa sekundarnom dužinom) – *stòlęk* (usp. i *stòlec*) – *stòlčęk* (umjesto *stòľčęk) – *stòlni* (umjesto *stòľni) – *stòľňak*. To je onda otežavalo određivanje prvotnih uvjeta duženja.

²⁰ Gledamo li primjere s ispadanjem slabog poluglasa, u kajk. se, prema Ivšiću (1936: 72), dugi neoakut na mjestu psl. kratkog neoakuta javlja u sljedećim morfološko-tvorbenim pozicijama: 1. *gròbje* (prema *gròb*), 2. *žėnski* (prema *ženă*), 3. *stòľňak* prema *stòl*. Tome treba pridodati i bar tri slične pozicije koje Ivšić (a ni kasniji istraživači) nisu uočili: 3. *pėrce* (prema *però* – usp. *pėrceę*, *sęľceę* u Varaždinu [Lipljin 2002], *pėrce*, *dėnce*, *vretėnce*, *okănce* u Prodin Dolu [Rožić 1893-4/I: 120, 124], *pėrceę*, *rębreceę* < *rėbrъce (s duženjem preko *-br-!) u Gregurovcu Veterničkom [Jembrih & Lončarić 1982-3: 55] te *Pėrcze* prema *Pėro* kod Belostenca), 4. *sėlstvo* (usp. *Szėľfstvo* prema *Szėlo* u Belostenčevu rječniku te *udòvstvo* kod Križanića), 5. *sėlnik* (usp. *Szėlnik* kod Belostenca, *kònynik* kod Križanića) (ovaj zadnji tip treba pridodati Ivšićevu tipu *stòľňak*). Ovakav je naglasak u većini ovih pozicija dobro posvjedočen u većini kajk. govorâ (osim kod rijetkih imenica na *-stvo* i *-nik*).

²¹ Duženje se, dakle, događa u tipovima kao *gròbъje, *žėnъskъjъ, *pėrъce, *sėľstvo, *sėľnikъ, *stòľňakъ. Duljenja nije bilo ako prvi suglasnik novonastalog skupa nije bio sonant osim ako drugi član novoga skupa nije bio *j* (tj. kod starog *-Cъj-) – usp. kajk. *smòkva* [Rožić 1893-4/I: 128, Gudek 2013: 57, Belostenec *Szmòkva*] < *smòkъv- [usp. Karović 2011b: 169–170], *Lòkva* /lòkva/ < *lòkъv- [Belostenec], *kvòčka* < *kvòčъka [Rožić 1893-4/I: 128, Šojat 1982, Večenaj & Lončarić 1997, Maresić & Miholek 2011, Belostenec *Kvòchka*], *vòčka* < *vòčъka [Lipljin 2002] (usp. Zštok. *vòće*), *kòčka* [Težak 1981: 258, Lipljin 2002, Maresić & Miholek 2011] < *kòstъka, *lòpta* < *lòpъta [Lipljin 2002, Maresić & Miholek 2011, Gudek 2013: 57], *ròpstvo* [Lipljin 2002] < *ròbъstvo itd. (usp. štok. *smòkva*, *lòkva*, *kvòčka*, *vòčka*, *kòčka*, *lòpta* – *ròpstvo* je sekundarno). Usp. prema tome još, recimo, kajk. *pečėnka* (Šojat 1982, Žegarec-Peharnik 2003) i druge riječi na *-ėnka* ili npr. samoborsko *čėšnòfka* (Žegarec-Peharnik 2003). Ako je riječ o *-Cъj-, tu vidimo duženje bez obzira na to o kojem je

ove promjene došlo u isto vrijeme kad se kratki neoakut dužio i ispred dužine u zadnjem slogu (*sèlā > sēla). U nekim pozicijama neoakut nastao nakon ispadanja poluglasa može biti analoški zamijenjen neocirkumfleksom²².

8) predsonantsko duženje

Predsonantsko duženje se događa u većini štok. i čak. govora (rubno i u kajk.²³). Postoje dvije osnovne mogućnosti za početak djelovanja ovog procesa (koji je još uvijek živ u štok/čak.) – jedna je da je riječ o kompenzatornom duljenju povezanom s ispadanjem slabih poluglasa (usp. *ovca* : *zēm|a* < *ovьcā : *zem|ā), temeljem čega je onda kasnije došlo do nastanka procesa koji se mogao sekundarno proširiti i u drugim uvjetima. U nekim se primjerima i govorima jasno vidi da je bar u nekim položajima djelovalo sekundarno, a ne u doba ispadanja slabih poluglasa²⁴. Druga je mogućnost da je riječ o kasnijem procesu duženja ispred -RC- (sonant + suglasnik) koji nije imao nikakve veze s ispadanjem poluglasâ. Dakako, moguća je i kombinacija ovih dvaju procesa. Ovdje predsonantsko duženje uvjetno datiramo u doba ispadanja slabih poluglasa. No u svakom slučaju, riječ je o jednom procesu koji štok. i čak. govore pogađa (ako ih uopće pogađa) na različite načine što se tiče rezultatâ, uvjetâ i pozicijâ duženja (s obzirom na to je li duženje cirkumfleksno ili neoakutsko i ima li ga u nenaglašenim i zadnjim slogovima ili ne).

Ovo se duženje svakako događalo nakon kraćenja zanaglasnih duljina (tako *Büğārka*, prema *Büğārin* – *Büğāri* – *büğārskī*, ima predsonantsko duženje a ne čuvanje stare duljine)²⁵, no što je još bitnije – nakon kraćenja

---

suglasniku riječ, usp. kajk. *grōbje*, *snōpje*, *pēsji*, *kōzji* itd. Za detalje i raspravu različitih analogija itd. kod kajk. odraza psl. *` vidi Kapović 2015.

²² Usp. npr. komp. *bō|ši* (u nekim govorima, usp. *mēkši* s očekivanim neocirkumfleksom prema starom akutu – drugdje *bō|ši* prema *bō|je*), *trgōvec* (ne u svim govorima, usp. *laž|ivec*) itd. To se može dogoditi i kod neproduženog odraza, npr. sekundarno kajk. *kvōčka* u nekim govorima (i sln. *kvôčka*) umjesto očekivana *kvōčka* u drugima. Vidi više u Kapović 2015.

²³ Usp. u Virju [Fancev 1907: 353–354, 364] *kōn*, *gospōdīn*, d. *kōnēm* itd. To bi ove rubne sjeveroistočne govore povezivalo sa staroštokavskim slavonskim dijalektom u kojem pak u Podravini i Baranji u sjevernoj zoni te na krajnjem zapadu Posavine nalazimo i neke druge izoglose koje ga vežu s kajkavskim [vidi Kapović 2008a].

²⁴ Za iscrpnu analizu vidi Kapović 2015.

²⁵ Za kraćenje u primjerima kao *Büğārin* – *büğārskī* i sl. i detaljnu analizu vidi Kapović 2015. Ivšić (1979) daje neke zanimljive uvide u ovu problematiku, no ondje se, primjerice, ne razlikuje uopće dva potpuno različita procesa koja su se

starog akuta. Pokraćeni akut se, naime, dulji (*stǎr̥ci > *stǎr̥ci > stǎrci/stǎrci) kao i stari kratki vokali – štok. *óvca* < *ovьcǎ, A. *ôvci* < *övnьcǫ, *nôvci* < *nòvnьci. No, ako ovaj proces smjestimo u doba ispadanja slabih poluglasa (kada su se događale i druge promjene koje zahtijevaju opstojnost starih opreka *' , *' i *), to bi značilo da su se tri različita prozodema (pokraćeni odraz starog akuta, odraz starog kratkog cirkumfleksa i odraz starog kratkog neoakuta) pri duljenju produžila u isto neutralizirajući se – ili u neoakut ili u cirkumfleks. To nije nemoguće, no proces duženja bi ipak možda bilo lakše objasniti kod već stopljenih triju odraza. To bi možda bio indikator da je predsonantsko duženje ipak kasnijega porijekla i da možda ipak nema veze s ispadanjem slabih poluglasa.

U riječima poput *lǝvnь, gdje su postojali uvjeti i za duženje tipa *bôg* i za predsonantsko duženje (ako se ono također događalo u vrijeme ispadanja slabih poluglasa), pretežno je duženje tipa *bôg*, tj. i u govorima s neoakutskim predsonantskim duženjem nalazimo *lôv* a ne **lǝv²⁶. Pretpostavi li se da su se oba duženja odvijala u isto vrijeme (u doba ispadanja slabih jerova), nema pretjerano smisla govoriti o tome da je duženje tipa *bôg* ranije od duženja tipa *stǎr*. Prije će biti da je tu duženje tipa *bôg* pretegnulo s obzirom na pripadnost takvih primjera n. p. C, druge takve primjere i sl.

Promjene koje su se vjerojatno dogodile u doba nestajanja slabih poluglasa, ali nisu s njime izravno povezane

Neke promjene koje se ne mogu izravno povezati s ispadanjem slabih poluglasa se mogu povezati s drugim promjenama koje je njihovo ispadanje uzrokovalo. Stoga ih se u doba nestajanja slabih poluglasa može datirati povezanošću s tim drugim promjenama. Takvo je povezivanje bez sumnje točno za sln/kajk. neocirkumfleksno i neoakutsko duženje, a najvjerojatnije i za sln. progresivni pomak cirkumfleksa.

9) progresivni pomak cirkumfleksa (PPC)

---

naknadno preklopila – neduženje kraćine u primjerima kao *pòsǎvskī* (usp. *Pòsavina*, *Pòsavac*) i kraćenje izvorne dužine u primjerima kao *bùgǎrskī* (prema *Bùgāri*).

²⁶ Usp. npr. senjsko *lôv* [Moguš 1966: 67].

Ova promjena²⁷ obuhvaća veći dio sln. područja te rubne kajk. i čak. govore²⁸. Kako je riječ o promjeni koja se dogodila prije stapanja *`s \*`i *`, a po rezultatu se može povezati s promjenama *s̥tō > *s̥tō i *b̥ōgъ > *bōg*, može se datirati u vrijeme ispadanja slabih poluglasa iako se to ne može striktno dokazati²⁹. Zbog primjerâ kao G. *nohtâ* < *n̥ōgъti se PPC obično stavlja u razdoblje nakon ispadanja poluglasâ, no promjena se mogla događati i upravo u doba kada su poluglasi ispadali (kao i *stô* i *bōg*), a PPC se mogao teoretski odvijati i preko oslabjelih poluglasa koji su još bili prisutni, ali više nisu mogli primiti naglasak. Kako se pomiče samo stari cirkumfleks (usp. sln. *čisto* ali *testô*), moglo bi se pomisliti da PPC prethodi nastanku neocirkumfleksa, no bit će da pomaka neocirkumfleksa nema ne zato što bi on počinjao djelovati nakon PPC, nego zato što je neocirkumfleks izvorno bio drugačijega tona od starog cirkumfleksa. To se vidi po tome što u primjerima kao *kopâmo* u sln. nema PPC (nije **kopamô), dok ga u *mesô* ima. A kontrakcijski je neocirkumfleks, s ob-

---

²⁷ Usp. npr. knjiž. sln. *govôr*, *oblâk*, *zlatô*, *kolô* prema štok/čak. *gövör*, *öbläk*, *zlâto*, *kòlo* (isto i većina kajkavštine ali s *gövor*, *öblak* bez dužine) < psl. *gövorъ, *öbvolkъ, *zôlto, *kòlo.

²⁸ Što se tiče sln., sporno je je li pomaka bilo na krajnjem sjeverozapadu u rezijskom poddijalektu. Pomak je pak izostao ili se odvio u ograničenim okvirima u južnoj Beloj Krajini i panonskom dijalektu na granici s Hrvatskom. S druge strane, progresivni se pomak cirkumfleksa dogodio (obično oslabljen) u čakavskom buzetskom dijalektu u Istri (pogotovo na sjeveru), u gornjosutlanskom kajkavskom poddijalektu, u najzapadnijim zagorskim govorima tipa Bednje i u zapadnom Međimurju. Usp. npr. u kajk. govoru Štuparja kraj Krapine [Kapović 2008b: 12^F] *lavîl* – *lavîli* (u "običnom" kajk. *lövîl* – *lövîli* < psl. *lövîlъ – *lövîli) ali *zvôno*. Zapadni poddijalekt Gorskog kotara (npr. Čabar, Delnice) genetski i povijesno treba pak svrstati u slovenski tj. u skupinu dijalekata koju danas zovemo "slovenskima" (tu je riječ u velikoj mjeri o doseljenicima iz Kranjske u Gorski kotar u 17. st.) za razliku od istočnogoranske kajkavštine (npr. Lukovdol, Severin na Kupu) što je "pravi" kajkavski.

²⁹ Greenbergova [1992: 76–77] tvrdnja da se u najistočnijim sln. govorima progresivni pomak cirkumfleksa ne događa preko slabog poluglasa ne može se, bar ne za glavninu tih govora i oblika koji se citiraju, prihvatiti. Oblici kao *zâspo*, *p̥ôuzvo* se ne mogu tumačiti nepomicanjem staroga *zâs̥paľ, *p̥ôz̥vaľ zbog unutrašnjeg jora jer to ne objašnjava dužinu ni u *zâspo* (koja bi se morala tu pokratiti, kao u kajk. i sln. panonskom dijalektu u drugim takvim primjerima) ni u *p̥ôuzvo* tj. *p̥ôuzvo* (koja se tu ne bi očekivala). U ovakvim je primjerima zapravo riječ o poopcavanju naglasaka iz oblikâ poput *p̥ôzas̥paľ, *n̥î poz̥vaľ i sl., što nam je i inače poznato iz sln. i rubnih kajk. govora. Više detaljâ vidi u Kapović 2015.

zirom da se kontrakcija događa svugdje u Jslav. i Zslav., tu zasigurno stariji od PPC.

10) neocirkumfleksno duženje ispred duljine

Neocirkumfleks se javlja na SZ ZJslav. područja – obuhvaća sln., kajk.³⁰ i vrlo ograničeno sjever čak. područja³¹. Kako neocirkumfleks koji se javlja ispred stare zanaglasne dužine nastaje prije stapanja *r s *i i *i (usp. kajk. *čistiš* < *čīstīšь ali *nōsiš* < *nōsīšь, *pāvuk* < *pāṵkь ali *òblak* < *òbvolkь) i kako je rezultat isti kao kod duženja ispred *-Cь/C- (*hrūška*), nastanak se neocirkumfleksa ispred zanaglasne dužine³² također može uvjetno datirati negdje u doba nestanka slabih poluglasa. Proces se sastojao ili od kompenzatornog duženja prilikom nestanka zanaglasnih dužina (što bi duženje tipa *gāvran* vezalo s duženjem tipa *hrūška*) ili od kvantitetske asimilacije prije toga (na što upućuju sjeverni čak. oblici kao *čīstī* s čuvanjem zanaglasne dužine) – dakako, stari je akut prije toga morao biti pokraćen. Neocirkumfleks nastaje nakon kraćenja zanaglasnih dužina u nekim pozicijama (sln. *pāmetan* < *pāmētьnь, usp. štok. *pāmētan*) i nakon stezanja (u određenim pridjevima – sln/kajk. *slābi* < *slābь < *slābьjь). Kako smo već rekli, neocirkumfleks se nije pomicao udesno po PPC jer je izvorno zacijelo imao drugačiji ton od staroga cirkumfleksa. Osim toga,

³⁰ U sln/kajk. se neocirkumfleks javlja na mjestu psl. starog akuta pred starom duljinom u unutarnjem slogu (npr. sln/kajk. *gāvran* < *gāvornь), pred sekundarnom duljinom u unutarnjem slogu (npr. sln/kajk. *gīneš* < *gīnešь), pred dominantnom starom duljinom u zadnjem otvorenom slogu (sln/kajk. *gorēla* < *gorēlā) [usp. OCA 1993: 22], pred kontrakcijskom duljinom (sln/kajk. *čīsti* < *čīstьjь) i pred *-Cь (sln/kajk. *grīzel* < *grīzlь). Naravno, javljaju se i razne analogije, ujednačavanja itd., a neocirkumfleks ispred stare dužine u zadnjem otvorenom slogu je izvorno možda nastajao samo u trosložnim riječima, na što bi mogli upućivati primjeri kao kajk/sln. *krāva/krāva* – *otāva*, knjiž. sln. *pīti* – *nosīti*, kajk. (Bednja [Jedvaj 1956: 312]) *grīsti* – *pregrēisti* itd. [više vidi u Kapović 2015].

³¹ Na sjeveru čakavštine se neocirkumfleks javlja samo u *e*-prezentima tipa *gīnēi* u odr. pridjevima tipa *stārī* – u prezentu redovno (s tim da zanaglasna dužina tu ovisi o govoru i katkad o glagolskom razredu), a u pridjevima u nekim govorima redovno a u nekima samo u nekoliko primjerâ. Usput budi rečeno, novoštokavsko *stārī* nema veze s neocirkumfleksom jer nastaje od starijega *stārī* [Kapović 2011c: 114].

³² Neocirkumfleks nastaje ispred dominantnih dužina u zadnjem (otvorenom) slogu i ispred nepokraćenih dužina u neposljednijim slogovima. Za detalje vidi Kapović 2015.

neocirkumfleks u tipičnim sln/kajk. pozicijama nastaje u doba ispadanja slabih poluglasa, dakle najvjerojatnije u isto vrijeme kada u sln. djeluje PPC.

11) neoakutsko duženje ispred duljine

Duženje kratkog neoakuta ispred stare dužine (*sěla* < *sělā)³³ događa se u kajk.³⁴ i izvorno u sln. (možda ne u potpuno istim pozicijama) iako je u većini sln. dijalekata to teško vidljivo zbog kasnijeg općeg duženja neposljednih slogova te kasnijih analogija (uz iznimku Prlekije i Prekmurja gdje nema duljenja i dijalekata poput dolenjskoga gdje se u vokalizmu čuvaju razlike između starijih i mlađih duljina)³⁵. Ono se događa ispred dominantne³⁶ zanaglasne dužine u zadnjem otvorenom slogu³⁷ i ispred

³³ Gledamo li primjere s duženjem ispred stare dužine, u kajk. se, prema Ivšiću (1936: 72), dugi neoakut na mjestu psl. kratkog neoakuta javlja u sljedećim morfološko-tvorbenim pozicijama: 1. NA. mn. *sěla*, *rešěta* (prema *selò*, *rešetò*), 2. LI. mn. *stòli(h)* (prema *stolì*), 3. *dòbri*, *zelěni* (prema *dobrò*, *zelenò*), *trěti*, *sědmi* (prema *sědem*) (Ivšić je tip *dòbri* i *sědmi* nepotrebno razdvojio) i 4. G. mn. *lōnec* (prema *loncì*). Dotičnim tipovima treba pridodati i jednu poziciju koju Ivšić (a ni kasniji istraživači) nije uočio: 5. L. jd. *stòlu* [vidi npr. Jedvaj 1956: 295, Oraić Rabušić 2009: 261 i Gudek 2013: 47] (prema D. jd. *koñù*). Ovakav je naglasak u ovim pozicijama dobro posvjedočen u većini kajk. govora (osim u L. jd., gdje se u nekim govorima uklanja analogijom prema D. jd. i drugim padežima).

³⁴ Zanimljivo je da se u prijelaznom čak-kajk. Križanićevu dijalektu iz 17. st. duženje kratkog neoakuta javlja u gotovo svim kajk. pozicijama, dok sln/kajk. neocirkumfleksa ondje uopće nema.

³⁵ Za starije duženje **˘* > **˘˘* u sln. (ali bez točne interpretacije) usp. Ramovš 1921, Ramovš 1936: 201, 205, 207, Rigler 2001: 25, 67–68, 399–401, 418. Njezini se tragovi vide u Pleteršnikovu dvostrukom bilježenju zatvorenoga *o* u knjiž. sln. – usp. npr. sln. *kóla* : *nósim* prema kajk. *kōla* : *nòsim*. Dok su pozicije ovoga duženja u kajk. prilično jasne bar u osnovnim Ivšićevim položajima, u sln. ih tek treba detaljnije istražiti.

³⁶ Dominantni su, u okviru teorije moskovske akcentološke škole [vidi npr. Дыбо 2000: 11–14], oni nastavci koji su u n. p. *c* (tj. u pomičnoj naglasnoj paradigmi) naglašeni. Usp. npr. *sělā (n. p. *b*) i *polā (n. p. *c*) (knjiž. štok. *sěla* : *pòla*).

³⁷ Usp. psl. NA. mn. *sělā, *rešētā (usp. u Posavini *sělā*, *rešētā* [Ivšić 1913: 249]), I. mn. *stòlŷ (analogijom i L. mn. *stòlěxъ) [usp. OCA 1990: 112 za psl.] i L. jd. *stòlŷ (usp. neocirkumfleks u sln/kajk. *prāgu*). Poseban je položaj duženja u g. *lōnъcъ (usp. štok. *lōnācā*), gdje se čini da do duženja dolazi i preko unutrašnjeg jakog poluglasa (iako se može razmišljati i o duženju prema kasnijemu *lōnъcъ). Kod zanaglasne dužine u neposljednem slogu nema duženja – kajk. *nòsiš* < *nòsišъ (osim ako takva dužina nije kontrakcijska).

kontrakcijske dužine³⁸. Proces duljenja kroz kompenzatorno duženje (ili kvantitativnu asimilaciju u slučaju zanaglasnih dužina) je isti kao kod nantanka neocirkumfleksa (iako uvjeti nisu potpuno isti³⁹). Umjesto dugog neoakuta u mnogim oblicima nalazimo analoški neocirkumfleks⁴⁰. S obzirom da je ovo očito dio istog procesa kao i u *stòlñakъ > stòlñak (usp. i istu situaciju kod neocirkumfleksnog duženja⁴¹), očito je da i proces duženja u tipu *sěla* treba staviti u doba ispadanja slabih poluglasa.

Tablica s pregledom najstarijih fonetskih naglasnih izoglosa u ZJslav.

promjena	slovenski	kajkavski	čakavski	štokavski
*kóřva > *kráva	+	+	+	+
*sěto > stô	+	+	+	+
*môžьsko > mùško	? (rubno +)	+	+	+
*bògъ > bôg	+	+	+	+
*dědъ > dīd	–	–	samo B/H/V	–
*krúšьka > hrúška	+	+	–	–
*stòlñakъ > stòlñak	*+ (rubno +)	+	– (rubno +)	–
(?) *stārci > stārci/stārci	–	– (rubno +)	+	–/+
*kòkošъ > kokôš	+ (rubno –/+ ili –?)	– (rubno +)	– (rubno +)	–

³⁸ U određenim pridjevima i rednim brojevima *nòv̄ < *nòv̄jь, *sèdm̄ < *sèdm̄jь. Kod kontrakcijske dužine do duženja dolazi bez obzira na položaj te dužine u riječi, npr. *nòvomu* < *nòvòmu ali *nòsimo* < *nòsìmo (duženja nema ispred obične dužine u neposljednem slogu).

³⁹ Usp. npr. kajk. *rèkel* < *rèklъ (ne **rèkel) prema *gr̄zel* < *gr̄zлъ ili *nòsiš* < *nòsišъ (a ne **nòsiš) prema *pāziš* < *pāzišъ. Osim toga, kratki neoakut se ne može naći u svim pozicijama u kojima se javlja stari akut.

⁴⁰ Analogijom prema n. p. A dobivamo neocirkumfleks umjesto neoakuta u kajk. I. *mēnom*, *tēbom* (usp. *bābom*, *z. nāmi* i štok. *tòbōm*), L. *potòku* (usp. *jezīku*), *bōla*, *plēla* (usp. *prēla*), odr. *gotōvi* (usp. *bogāti*), *osnōva* (usp. *otāva*) itd. U sln. takvih analogija ima još više (npr. *trēsəl*, na. *vīna*, L. *kōņju* prema kajk. *trēsəl*, *vīna*, L. *kōñu*). Vidi više u Kapović 2015.

⁴¹ To primjećuje i Ivić (1982: 181).

*lětā > lēta	+	+	– (rubno +)	–
*sèlā > sēla	*+ (rubno +)	+	– (rubno +)	– (rubno +)

Ako pogledamo ove izoglose, dolazimo do sljedećih zaključaka:

zajedničke ZJslav. inovacije: *stô; bôg; *krāva* (i Zslav.)

zajedničke sln/kajk. inovacije: *hrûška/lêta; sēla*

zajedničke štok/čak/kajk. inovacije: *mũško* (i sln.?)

slovenske inovacije: *kokôš*

Kao što vidimo, nesumnjivo postoje zajedničke ZJslav. (*stô; bôg, *krāva*)⁴² i sln/kajk. (neocirkumfleks i neoakutsko duženje) fonetske akcenatske inovacije. Moguće je da postoji i jedna štok/čak/kajk. zajednička inovacija (*mũško*), no ona je možda također izvorno bila ZJslav. iako je to danas po većini sln. nemoguće znati (uz iznimku panonskog dijalekta koji se i po drugim stvarima poklapa s kajk.). Stapanje neproduženih odraza **˘*, skraćenog **˘*, **˘* i **˘* u[˘] (štok/čak/kajk. *slôvo, krāva, mũško, mõžeš*) je još jedna zajednička štok/čak/kajk. karakteristika, no ona ne obuhvaća sve dijalekte (tj. ne obuhvaća Križanića⁴³ i Kladanj), a i očito je riječ o kasnijoj promjeni do koje dolazi nakon svih kajk-sln. zajedničkih promjena (s tim da u kajk. tu [˘] imamo samo tamo gdje nije dolazilo do neocirkumfleksnog/neoakutskog duženja). Svi sln. dijalekti (zajedno s nekim rubnim kajk. i čak. govorima), uz određena ograničenja u rubnim govorima, imaju jednu zajedničku inovaciju (*kokôš*, tj. progresivni pomak cirkumfleksa). Posebnih čak. i štok. inovacijâ nema (predsonantsko duženje se, ako je i staro, ne događa u svim dijalektima, niti se odvija na isti način i ondje gdje ga ima), a čak. od početka nije jedinstven – na sjeveru se javlja ograničeni neocirkumfleks (u tipu *čûje* i *mâlĭ*), a Brač/Hvar/Vis od ostatka čak. razdvaja duženje tipa *dĭd*. Neoakutsko duljenje se jasno vidi samo u kajk., a u sln. samo u Prlekiji i Prekmurju, izdvojenim primjerima i u nekim dijalektima u vokalizmu⁴⁴. Kajk. nema svojih zasebnih promjena – tip

⁴² No kraćenje starog akuta je, kako rekosmo, dio šire slav. promjene, a duženje tipa *bôg* se događa u vrijeme ispadanja slabih poluglasa kada se događa i čitav niz drugih lokalnih promjena. Stoga je izoglosa *stô* jedina relevantna općeZJslav. akcenatska izoglosa ako bi se htjelo rekonstruirati kakav praZJslav. naglasni sustav (no upitno je koliko to doista ima smisla).

⁴³ Vodeći računa o tome da se kod Križanića psl. **˘* i **˘* razlikuju u vrlo ograničenim uvjetima (vidi gore), a ne, primjerice, u netom navedenim primjerima.

⁴⁴ S kajk. *nebĕsa* prema psl. *nebesā (gdje je riječ o analogiji prema fonetskom *rešĕta* < *rešĕtā) se može povezati knjiž. sln. *nebĕsa* i podravsko-baranjsko stštok. *nebĕsa* (također i *rĕbra* – vidi Kapović 2008a: 144–145). U sjevernom slavonskom stštok. pojasu je to sasvim sigurno izoglosa s kajk., ali je riječ zacije-

vôlja koji se često navodi kao kajk. posebnost je uobičajena analoška nadgradnja neoakutskog duženja i može se naći i u sln., no nije potpuno jasno koliko je to ondje i u kakvom vidu prošireno⁴⁵.

Općenito gledano, što se tiče najstarijih fonetskih naglasnih izoglosa, izdvaja se inovativna SZ periferija ZJslav. prostora (sln/kajk.). To periferno područje od štok/čak. izdvajaju dvije izrazito bitne stare inovacije (neocirkumfleks i duženje kratkog neoakuta)⁴⁶. Sln. područje izdvaja i dodatna inovacija progresivnog pomaka cirkumfleksa (koje obuhvaća i rubne dijelove čak. i kajk.), dok kajk. od sln. odvajaju neke morfološko-akcenatske promjene (npr. naglasak inf/glag. pridj. radnih, a možda i, recimo, utjecaj opreke po živosti u naglasku L. *o*-osnovâ n. p. *a* – vidi Kapović 2015) te eventualno moguće posebnosti kod neoakutskog duženja tipa *sěla* (iako nema smisla povlačiti umjetnu granicu između cjeline kajkavštine i cjeline slovenskih dijalekata). Štok. i čak. nemaju svojih posebnih starih fonetskih naglasnih izoglosa koje bi ih izdvajale od ostatka ZJslav. osim kraćenja starog dugog cirkumfleksa, koje obuhvaća i kajk. i ne može se znati je li se òno izvorno događalo i u sln. ili ne. SZ periferija ZJslav. je, dakle, obilježena izrazitim inovacijama, dok na ostatku ZJslav. što se tiče fonetskih naglasnih promjena vidimo, izgleda, samo općeZJslav. arhaizme ili lokalne i nejedinstvene promjene nesigurne starine kao predsonantsko duženje i duženje ispred zvučnih suglasnika. Kajk. se nalazi između najinovativnijeg sln. područja i arhaičnijeg štok/čak. područja. To što, osim kraćenja dugog cirkumfleksa, nema zajedničkih inovacija koje bi obuhvaćale kajk. i štok/čak. ne treba čuditi jer niti postoje posebne štok/čak. stare fonetske naglasne inovacije niti postoje posebne štok. ili čak. takve stare promjene. Dakle, osim što ne postoji izvorno jedinstvo štok/čak/kajk. što se tiče ovakvih promjena, ne postoji niti unutarnje kajk., štok. ili čak. jedinstvo. Takvo jedinstvo s progresivnim pomakom cirkumfleksa ima samo slovenski (zanemarimo li njegove rubove). Krajnja SZ periferija (sln.) je nešto kasnije dodatno izdvojena još i duljenjem svih neposljednijih slogova tipa *kràva > kráva i povlačenjem naglaska tipa

---

lo o morfološko-analoškoj a ne fonetskoj izoglosi jer tu inače nema duženja *. S druge strane, (analoški) naglasak tipa *neběsa* nije očekajk., usp. ozaljsko *neběsa* < *nebesâ [Težak 1981: 266] prema susjednom prodindolskom *neběsa* [Rožić 1893-4/II: 129] i *imânâ* u Vedešinu i Umoku [Houtzagers 2013: 157^F].

⁴⁵ Taj tip nalazimo, naravno, u Prekmurju i Prlekiji koji se i inače poklapaju s kajk., a Rigler (2001: 403) spominje odraz oblika *kôža* za Štajersku, a *vôlja* ne samo na istoku nego i šire po Sloveniji. To bi trebalo detaljnije ispitati.

⁴⁶ Na tom području postoje i neakcenatske izoglose kao što su *f > rj (*morje*) ili leksička izoglosa *kaj*. U ovom je kontekstu zanimljivo uočiti i Ivićevu (2009: 6) političko-lingvističku opservaciju o kajkavštini.

*trāvā > tráva, što su promjene koje obuhvaćaju većinu sln. dijalekata⁴⁷. Ipak, središte ZJslav. (kajkavski, dio čakavskoga i zapadnoštokavski) dijeli određene, zacijelo prilično stare, morfološke akcenatske tendencije (ali ipak samo tendencije) koje u pravilu izostaju na na krajnjem SZ (sln.) i na JI (Ištok.) – tu je riječ o nefonetskom pomicanju naglasaka u G. i D. zamjeničkih oblika te u infinitivima, glag. pridj. radnim i glag. priložima sadašnjim prve glagolske vrste. Usp. npr. stari naglasak u sln. *pěci* – *pěkla*, *njēga* – *njēmu* i JI štok. (i knjiž. srp.) *pěci* – *pěkla*, *něga* – *němu* prema Zštok/čak/kajk. (i knjiž. hrv.) *pěci* – *pěkla*, *něga* – *němu*^{48, 49}.

⁴⁷ Retrakcija u tipu *trāvā* ovamo nije uvrštena jer je riječ o kasnijoj promjeni, tj. ne može se dokazati da je ta promjena bila rana poput ovdje navedenih promjena. Osim toga, to je prilično trivijalna inovacija. Štok/čak/kajk. dijele arhaizam čuvanja tipa *trāvā* (retrakcije su tu vjerojatno u načelu uvijek mlađe od slovenskih). Duženje tipa *kráva* nije toliko trivijalna promjena, ali je tu sasvim sigurno riječ o puno kasnijoj promjeni.

⁴⁸ Da je ovdje riječ samo o tendencijama, dokazuje, primjerice, čakavski, gdje uz tip *pěkla* u mnogim govorima (npr. na Braču – kao u kajk. i Zštok.), na sjeveru nalazimo *peklā* (i *něgā*) kao u sln., na krajnjem jugu na Korčuli *peklā* (kao na dubrovačkom području i štok. JI), a osim toga taj naglasak vidimo i u arhaičnim centralnim čak. govorima (recimo na Ugljanu). Ovakva je distribucija glagolskih oblika gledamo li tradicionalnu narječnu podjelu:

praslavenski	slovenski	kajkavski	čakavski	štokavski
*peŕi > pěci, *početi > počēti	–	+ (rubno –)	+ (–?)	–/+
*peklā > pěkla	–	+ (rubno –)	–/+	–/+
*(po)pīla > (po)pīla	/	+	–/+	–/+

Nefonetsko povlačenje naglasaka sa starih naglašenih infinitiva (*-ti) i glagolskih pridjeva radnih (*-lā u ž.r.) je najdosljednije provedeno u kajk. – jedina iznimka je gornjosutlanski koji tu ide sa sln. Kajkavštinu ta tendencija nefonetskoga uklanjanja naglasaka s nastavka infinitiva i glag. pridj. radnog povezuje sa Zštok. i dijelom čak., a razdvaja je od sln. Štok. i čak. nisu jedinstveni što se tiče te tendencije koja zahvaća samo neke a ne sve dijalekte, dok kajk. (uz iznimku gornjosutl.) što se toga tiče tipizira upravo jedinstvo. Više o ovome vidi u Kapović 2008b: 32–34 i Kapović 2015. Što se tiče zamjenicâ, usp. ipak i ukr. dij. *ко́го* – na *ко́го* itd. (Николаев & Толстая 2001: 35–38).

⁴⁹ Kajk. (+ sln. panonski dijalekt) sa štok/čak. bi možda mogla povezivati i nejasna tendencija nefonetskog pomicanja naglasaka u riječima tipa *òsnova* (vidi Kapović 2015 za detalje).

The oldest phonetic accentual isoglosses in West Štokavian

Summary

The article deals with nine earliest phonetic accentual isoglosses in Western South Slavic. Three of them occurred before the fall of weak yers, three of them were caused by the fall and three of them are probably to be dated to the same period. There are at least three pan-WSS changes (*kräva*, *stô*, *bôg*) but already in the time of the fall of weak yers there are separate local changes – for instance, the *dîd* type lengthening in the Čakavian islands of Brač, Hvar, Vis. Some problems concerning relative chronology are discussed (for instance, concerning *stô* and the shortening in *dvjěsta*). The basic opposition is between the innovative North-West (Slovene/Kajkavian) and the archaic South and East (Štokavian/Čakavian). Slovene and Kajkavian share old and non-trivial accentual innovations (the neo-cirkumflex and neo-acute lengthening), while there seem to be no exclusive Kajkavian/Čakavian/Štokavian phonetic isoglosses.

CITIRANA LITERATURA

BÉLLOSZTÉNĚCZ 1740: *Gazophylacium Illyrico-Latinum* / Joannis Bēllosztēnēc. Zagrabia, 1740.

ДЫБО 2000: *Морфологизированные парадигматические акцентные системы. Типология и генезис*, Том I / Владимир А. Дыбо. Москва, 2000.

FANCEV 1907: *Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie: der kaj-Dialekt von Virje, mit Berücksichtigung der Dialekte Podravina's (Koprivnica-Pitomača)* / F. F[ancev]. – Archiv für Slavische Philologie, Berlin, knj. 29, 305–389.

GREENBERG 1992: *Circumflex advancement in Prekmurje and beyond* / M. L. G[reenberg]. – Slovene studies, Bowling Green, knj. 14/1, 69–91.

GREENBERG 1999: *Slovarček središkega govora (na osnovi zapisov Karla Ozvalda)* / M. L. G[reenberg]. – Slovenski jezik/Slovene linguistic studies, Ljubljana, knj. 2, 128–175.

GUDEK 2013: *Opis govora Gornje Konjščine* / Vedrana Gudek. [diplomski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu]

HOLZER 2007: *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache* / Gerog Holzer. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, 2007.

[prijevod: *Glasovni razvoj hrvatskoga jezika* / Zagreb, 2011]

HOUTZAGERS 2013: *Obilježja kajkavskoga govora Vedešina i Umoka* / P. H[outzagers]. – Od indoeuropeistike do kroatistike. Zbornik u čast Daliboru Brozoviću, Zagreb, 151–180.

IVIĆ 1981: *Prilog karakterizaciji pojedinih grupa čakavskih govora* / P. I[vić]. – Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb, knj. 5, 67–91.

IVIĆ 1982: *O nekim fenomenima akcenatske varijacije koji nisu uvršteni u Ivšičev koordinatni sistem* / P. I[vić]. – Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb, knj. 6, 181–188.

ИВИЋ 2009: *Српски дијалекти и њихова класификација* / П. И[вић]. Сремски Карловци – Нови Сад, 2009.

IVŠIĆ 1913: *Današnji posavski govor* / S. I[všić]. – Rad JAZU, Zagreb, knj. 196, 124–254.

IVŠIĆ 1936: *Jezik Hrvata kajkavaca* / S. I[všić]. – Ljetopis JAZU, Zagreb, knj. 48, 47–88.

IVŠIĆ 1979: *Prilog za kvantitetu u hrvatskom jeziku* / S. I[všić]. – Rad JAZU, Zagreb, knj. 376, 5–39.

JEDVAJ 1956: *Bednjanski govor* / J. J[edvaj]. Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb, knj. 1, 279–330.

JEMBRIH & LONČARIĆ 1982-3: *Govor Gregurovca Veterničkog* / A. J[embrih], M. L[ončarić]. – Rasprave Zavoda za jezik, Zagreb, knj. 8-9, 5–62.

KAPOVIĆ 2008a: *O naglasku u staroštokavskom slavonskom dijalektu* / M. K[apović]. – Croatica et Slavica Iadertina, Zadar, knj. IV, 115–147.

KAPOVIĆ 2008b: *Razvoj hrvatske akcentuacije* / M. K[apović]. – Filologija, Zagreb, knj. 51, 1–39.

KAPOVIĆ 2010: *Naglasak o-osnova muškog roda u hrvatskom – povijesni razvoj* / M. K[apović]. – Filologija, Zagreb, knj. 54, 51–109.

KAPOVIĆ 2011a: *Naglasak imenica srednjeg roda u hrvatskom – povijesni razvoj* / M. K[apović]. – Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb, knj. 17, 109–146.

KAPOVIĆ 2011b: *Naglasak ā-osnova u hrvatskom – povijesni razvoj* / M. K[apović]. – Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 17, 147–172.

KAPOVIĆ 2011c: *Historical Development of Adjective Accentuation in Croatian (suffixless, *-ънъ and *-ъкъ adjectives)* / M. K[apović]. – *Baltistica VII Priedas*, 103–128, 339–448.

KAPOVIĆ 2011d: *The Accentuation of i-verbs in Croatian Dialects* / M. K[apović]. – *Studies in Slavic and General Linguistics*, Amsterdam–New York, knj. 37, 109–233.

KAPOVIĆ 2011e: *Čiji je jezik?* / Mate Kapović. Zagreb, 2011.

KAPOVIĆ 2011f: *The shortening of the Slavic long circumflex – one mora law in Croatian* / M. K[apović]. – *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, Wien, 2011, knj. 57, 123–130.

КАРОВИЋ 2015: *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika* / Mate Karović. Zagreb, 2015.

LANGSTON 2006: *Čakavian Prosody. The Accentual Patterns of the Čakavian Dialects of Croatian* / Keith Langston. Bloomington, 2006.

LIPLJIN 2002: *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora* / Tomislav Lipljin. Varaždin, 2002.

MARESIĆ & MIHOLEK 2011: *Opis i rječnik đurđevečkoga govora* / Jela Maresić & Vladimir Miholek. Đurđevac, 2011.

MOGUŠ 1966: *Današnji senjski govor* / M. M[oguš]. – Senjski zbornik, Senj, knj. 2, 5–152.

НИКОЛАЕВ & ТОЛСТАЯ 2001: *Словарь карпатоукраинского торуньского говора. С грамматическим очерком и образцами текстов* / С. Л. Николаев, М. Толстая. Москва, 2001.

ОСА 1990: *Основы славянской акцентологии* / В. А. Дыбо, Г. И. Замятина, С. Л. Николаев. Москва, 1990.

ОСА 1993: *Основы славянской акцентологии. Словарь* / В. А. Дыбо, Г. И. Замятина, С. Л. Николаев. Москва, 1993.

ORAĆ RABUŠIĆ 2009: *Fonološki opis govora Šemnice Gornje* / I. O[rać Rabušić]. – *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Zagreb, knj. 35, 257–279.

PLETERŠNIK 1894: *Slovensko-nemški slovar I-II* / Maks Pleteršnik. Ljubljana, 1894.

RAMOVŠ 1921: *O slovenskem novoakutiranem ò > ó, ô, ö* / F. R[amovš]. – *Jужнословенски филолог*, Београд, knj. 2, 227–239.

RAMOVŠ 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika I* / Fran Ramovš. Ljubljana, 1936. [pretisak: 1995]

РЕМЕТИЋ 2004: *О шесточланом прозодијском систему у говору Кладња и околине* / С. Р[еметић]. – *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица – Нови Сад – Београд, 651–659.

RIGLER 2001: *Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave* / Jakob Rigler. Ljubljana, 2001.

ROŽIĆ 1893-4: *Kajkavački dijalekat u Prigorju* / V. R[ožić]. – *Rad JAZU*, Zagreb, knj. 115 (I), 68–136; 116 (II), 113–174.

ŠOJAT 1982: *Turopoljski govori* / A. Š[ojat]. – *Hrvatski dijalektološki zbornik*, Zagreb, knj. 6, 317–493.

TEŽAK 1981: *Ozaljski govor* / S. T[ežak]. – *Hrvatski dijalektološki zbornik*, Zagreb, knj. 5, 203–428.

VEČENAJ & LONČARIĆ 1997: *Rječnik govora Gole. Srednjopodravska kajkavština* / Ivan Večenaj & Mijo Lončarić. Zagreb, 1997.

VERMEER 1982: *On the principal sources for the study of Čakavian dialects with neocircumflex in adjectives and e-presents* / W. V[ermeer]. –

198 Mate Kapović
IWōBA VIII (2012)

Studies in Slavic and General Linguistics, Amsterdam–New York, knj. 2,
279–340.

ŽEGARAC-PEHARNIK 2003: *Mali tematski rječnik samoborskoga kaj-
kavskog govora* / Milan Žegarec-Peharnik. Samobor, 2003.

Mate KAPOVIĆ
Odsjek za lingvistiku
Filozofski fakultet u Zagrebu (Hrvatska)
mkapovic@ffzg.hr

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Аста КАЗЛАУСКЕНЕ
(Каунас)

СТАТИСТИЧЕСКИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ АКЦЕНТУАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

В первом разделе статьи дан краткий обзор предыдущих работ по проблеме. Во втором разделе представлены методология и цели данного исследования. Третий раздел посвящен анализу места ударения в устной речи. В четвертом разделе рассматривается просодическая структура литовского слова. В пятом разделе анализируется распределение просодических типов слогов в текстах литовского языка. В шестом разделе рассматриваются тенденции распределения акцентных парадигм в устной речи.

Ключевые слова: ударение, слоговой акцент, долгий и краткий слог, акцентная парадигма, просодическая модель слова.

0. Акцентные парадигмы и правила литовской акцентуации давно известны и описаны многими авторами. Настоящее исследование направлено на определение наиболее важных статистических тенденций литовской акцентуации в реальном тексте: место ударения, соотношение долгих и кратких слогов в ударной и безударной позиции, соотношение между акутом и циркумфлексом и др.

1. П р е д ы д у щ и е и с с л е д о в а н и я . Рассматриваемые в данной статье вопросы включают в себя два направления: 1) статистическое распределение единиц акцентуации и 2) продуктивность акцентных парадигм.

Статистическое распределение акцентных единиц было проанализировано А. Гирденисом и В. Каросене [см. GIRDENIS, KAROSIENĖ 2010: с. 72–80]. Ученые сосредоточились на просодической структуре литовских слов и слогов.

Продуктивность акцентных парадигм была в центре внимания в статьях Б. Стунджи [см. STUNDŽIA 1984], В. Жилинскене [см. ŽILINSKIENĖ 1985, 2003, 2004, 2006, 2008], А. Казлаускене [см. KAZLAUSKIENĖ 2000].

Названные работы представляют собой хорошую основу для данного исследования статистических тенденций акцентуации в реальном тексте. Вместе с тем, наше исследование отличается количеством и разнообразием исследуемого материала, а также комплексностью анализа. Материал подготовлен в соответствии с единой методикой. Поэтому сравнение результатов (например, зако-

номерности продуктивности акцентных парадигм и места ударения в тексте) методически обоснованы.

2. Методология данного исследования. Исследуемый материал – фрагменты, отобранные из научных, публицистических, административных и художественных текстов (всего около 430 тыс. слов, из них 82 тыс. различных словоформ). Этот материал был подобран для тренировочной и контрольной базы при подготовке программы автоматической акцентуации литовского текста для компьютерной обработки языка (распознавание и синтез речи). Тексты были автоматически акцентованы (при помощи нашей программы, о ней см. <http://tekstynas.vdu.lt/>), затем вручную в них исправлены ошибки, возникшие в результате неточности алгоритма или из-за многозначности слов¹.

Тексты нами были прочитаны вслух, причём символами «_», «/» были отмечены клитики и границы фраз, например: *iš na'mi* / «из дома /». Художественные тексты зачитывались профессиональными дикторами. Эти записи используются при разработке программы распознавания речи.

Для извлечения первичных данных была написана компьютерная программа².

Цель исследования – выявить закономерности акцентуации литературного языка, поэтому разговорный язык не анализируется. Он содержит много ошибок в акцентуации, в связи со спонтанностью он изобилует сокращениями и повторами. Кроме того, у нас пока еще нет достаточного количества фрагментов разговорного языка, пригодных для успешного анализа. В этой связи в статье представлены лишь некоторые наблюдения над разговорным языком.

Статистические закономерности в первую очередь важны при изучении тенденций в постановке ударения в современной речи, кодификации норм акцентуации и развития акцентуации, а также, разумеется, для компьютерной обработки речи, которая и была основным стимулом этого исследования. Статистические закономерности могут привлечь внимание исследователей, интересующихся типологией языков.

3. Место ударения. Литовский язык имеет разноместное ударение, но как показывают данные этого исследования, наблю-

---

¹ Программа автоматической акцентуации разработана до 2010 г. В нее еще не включены новые рекомендации по акцентуации, принятые Государственной Комиссией литовского языка после 2010 г. Алгоритм устроен так, что из двух или более вариантов всегда выбирается первый, который был рекомендован до упомянутого времени.

² Идею этой программы реализовал коллега с Факультета информатики доц. др. Г. Рашкинис.

дается явная тенденция ударять предпоследний слог (41%, напр.: 'aišku «ясно», 'darbo «работы, труда» (род. ед.))³.

Более трети слов (34%, напр.: a'kių «глаз» (род. мн.), ank'sčiai «прежде») имеет ударение на флексии, из них треть – имеет односложные основы. Так что в потоке речи они могут терять свое ударение (особенно в разговорной речи). Это будет зависеть от скорости произнесения и других особенностей устной речи.

Нередко встречается ударение и в третьем слоге (23%, напр.: 'daugelis «многие» (им. ед.), 'didžiojo «великого» (род. ед.)). Находящиеся еще дальше от конца слоги получают ударение редко (3%, напр.: 'daugelyje «в большинстве» (мест. ед.), 'pasakojimas «рассказ» (им. ед.), 'persekiojamasis «преследуемый» (им. ед. опр.)).

Данные будут незначительно меняться в пользу предпоследнего слога при исследовании разговорной речи из-за оттяжки ударения с некоторых флексий. Однако в настоящее время нет оснований утверждать, что тенденция ударять предпоследний слог приводит к возникновению ошибок. Такой вывод можно сделать после предварительного обзора записей передач радио и телевидения (всего 3,5 часов речи собеседников, но не ведущих программ, речь которых более или менее подготовлена и отредактирована). Были использованы и фрагменты разговорного языка из нашего корпуса (всего 10 часов, о корпусе см. <http://donelaitis.vdu.lt/garsynas/>).

Нельзя забывать, что для разговорной речи характерно сокращение окончаний, особенно двусложных (напр.: 'eiti – 'eit «идти», skai'tyti – skai'tyt «читать», 'skaitome – 'skaitom «читаем»). Таким образом, увеличивается количество слов с ударением на последнем слоге. С другой стороны, именно поэтому ударение и в некоторых словах оказывается ближе к флексии (напр.: 'miestuose – 'miestuos «в городах» (мест. мн.), 'vaisiumi – 'vaisium «фруктом» (инст. ед.)). Из-за оттяжки ударения количество слов с ударным предпоследним слогом увеличивается лишь на один процент, при этом на один процент уменьшается количество слогов с ударением на окончании.

4. Просодические модели литовского слова. Обобщенной моделью просодической структуры литовского слова является (o)₀₋₇•O(o)₀₋₆. Здесь в центре отмечен ударный слог в окружении безударных слогов, их может быть до 6–7 или они могут отсутствовать. Разнообразие просодических моделей велико (38 моделей, обобщенные данные см. в табл. 1).

³ Здесь и далее в примерах символ «'» обозначает ударный слог.

Табл. 1. Просодические модели литовских слов⁴

Обобщенная модель	Модель или число моделей	Количество (%)	Пример
(o) ₀₋₇ O	O	10	'aš «я» (им. ед.)
	oO	14	a'kių «глаз» (род. мн.)
	ooO	7	kiekvie'nam «каждому» (дат. ед.)
	еще 5 моделей	2	Lietuvo'je «в Литве» (мест. ед.), speciali'stus «специалистов» (вин. мн.)
(o) ₀₋₇ Oo	Oo	16	'aišku «ясно»
	oOo	15	da'žniausiai «чаще»
	ooOo	8	atsi'žvelgiant «смотря»
	еще 5 моделей	3	organi'zuoti «организовать», universi'teto «университета» (род. ед.)
(o) ₀₋₇ Oo ₂	Ooo	10	'daugelis «многие» (им. ед.)
	oOoo	7	ap'tarsime «обсудим»
	еще 6 моделей	5	infor'macija «информация» (им. ед.), apsimeti'nėjimi «маскировкой» (инст. ед.)
(o) ₀₋₆ Oo ₃	7 моделей	3	'daugelyje «в большинстве» (мест. ед.), devy'nioliktojo «девятнадцатого» (род. ед.)
(o) ₀₋₃ Oo ₄	5 моделей	0,1	'pasakojimas «рассказ» (им. ед.), api'bendrinamosios «обобщаемые» (им. мн.)

Однако целых 87% текста покрывают лишь 8 наиболее типичных моделей (они в первой таблице даны полужирным шрифтом). Для всех этих моделей характерно то, что в основном они состоят из 1–4 слогов и имеют ударение не дальше, чем на третьем слоге (от конца). Вместе с тем, в исследуемом материале почти 9/10 словоформ имеют не более четырех слогов. Таким образом, для

⁴ Здесь и в других таблицах символ «O» обозначает ударный слог, «o» – безударный слог. В таблицу не включены две непродуктивные модели Oo₅ и Oo₆, которые в данном материале представлены лишь двумя примерами: 'persekiojamasis «преследуемый» (им. ед.), 'perorganizavimas «реорганизация» (им. ед.).

постановки ударения в находящихся еще дальше от конца слогах возможностей не так много.

Материал нашего исследования показывает, что ударение имеет тенденцию концентрироваться в середине слова (см. таб. 2). Так образуется естественная единица устной речи с просодическим (наверное, и интонационным) пиком в центре. В двусложном слове ударение с почти одинаковой вероятностью может находиться и на первом, и на втором слоге. Ту же тенденцию можно обнаружить и в словах из четырех слогов: ударение равномерно распределено и на втором, и на третьем слоге от конца.

Таб. 2. Соотношение между ударением и количеством слогов в слове (%)

Число слог	4–6 слог от окон.	3 слог от окон.	Предпоследний слог	Последний слог	Всего
1				10,4	10,4
2			15,8	14,0	29,8
3		10,1	14,7	6,7	31,5
4	1,7	7,5	7,6	1,9	18,7
5	0,8	3,7	2,1	0,4	7,0
6	0,4	1,2	0,4	0,1	2,1
7–10	0,2	0,2	0,1	0,01	0,5
Всего	3,1	22,7	40,7	33,5	100

Кодифицируя новые слова, следует иметь в виду тенденцию ударять предпоследний слог⁵. Более обычны слова с ударными слогами в середине слова. Например, название города и озера *Visaginas* часто произносится с ударением в предпоследнем слоге. Лингвисты не должны предлагать слов (в том числе и сложных) с крайними ударениями как норму, если существует другая возможность.

5. Просодические типы слогов. В ходе данного исследования были определены следующие соотношения между долгими и краткими слогами: в безударной позиции долгие и краткие слоги распределены почти равномерно (соответственно 32% и 34%). В

⁵ Пилотным экспериментом было установлено, что неизвестное слово литовцы чаще всего ударяют на предпоследнем слоге. В эксперименте участвовали студенты первокурсники специальности «литовская филология». Они получили 10 редких африканских топонимов и подчеркнули слог, на который они бы поставили ударение. Результаты показывают, что, независимо от количества слогов в слове, в большинстве случаев (85%) ударение получил предпоследний слог.

ударной позиции долгие слоги встречаются в 2,4 раза чаще (см. табл. 3). Однако почти четверть ударных слогов являются долгими из-за удлинения гласных *a*, *e* под ударением. Если не учитывать эти случаи, все равно долгие слоги в два раза частотнее кратких.

Литовское ударение неколичественное⁶, но, как видно, наблюдается явная тенденция ставить ударение на долгих слогах.

Таб. 3. Соотношение просодических типов слога (%)

Слоги	Ударные		Безударные	Всего
Краткие	10		34	44
Долгие	24	4 – <i>a</i> , <i>e</i> ,	32	56
		10 – акут		
		10 – циркумфлекс		
Всего	34		66	100

Циркумфлексовых слогов в тексте почти в 1,4 раза больше, чем акутовых. Если не учитывать слоги с *a*, *e*, (которые под ударением обычно удлиняются и становятся циркумфлексовым), слоговые акценты распределяются равномерно (почти по 10%).

6. Акцентные парадигмы. Собранный материал может быть полезен для других количественных исследований. Например, данные из словаря показывают [ŽILINSKIENĖ 1995: 884], что почти половина имен существительных относится к первой парадигме (они имеют постоянное ударение). Целью данного исследования является определение тенденций, характерных для устной речи.

В нашем материале встретилось около 217 тыс. именных слов (т.е. существительных и прилагательных, но не имен собственных). Тщательно просмотреть весь объем и вручную отметить акцентную парадигму (далее а. п.) не представляется возможным. Это было сделано автоматически: с помощью анализатора уставлены морфологические признаки и основная форма, затем полученное слово сравнивалось со словами, имеющимися в нашем словаре автоматической акцентуации. Если слова совпадали, определялась и акцентная парадигма.

Почти одну пятую (1/5) анализируемых имен невозможно однозначно отнести к одной парадигме (это акцентные варианты или слова, для которых акцентная парадигма не имеет значения: на-

⁶ Долгота/краткость слогов не зависит от ударения: и в ударной, и в безударной позиции слоги могут быть долгими и краткими. Под ударением обычно (но есть и исключения) удлиняются только *a*, *e*.

пример, некоторые числительные и местоимения, ср.: *aš* «я» (им. ед.), *penkiasdešimt* «пятьдесят»). Эти слова при анализе не учитываются⁷.

Обобщенные результаты показывают, что в потоке речи почти две трети слов относятся а. п. 1 (36%) или 2 (27%), напр.: а. п. 1 – *dar'buotojas* «работник», а. п. 2 – *at'stovas* «представитель».

Почти одна пятая (21%) слов относятся к а. п. 4, напр.: *kal'ba* «речь, язык» (им. ед.). Все слова а. п. 3 и ее вариантов составляют 16%, напр.: а. п. 3 – *'darbas* «работа» (им. ед.), а. п. 3^a – *'duomenys* «данные» (им. мн.), а. п. 3^b – *apsau'ga* «защита» (им. ед.).

Данные показывают, что почти половина имен в текстах подпадает под правило предпоследнего слога (они имеют ударение на кратких или циркумфлексных предпоследних слогах, или на окончаниях). Как показывает опыт, такие слова в разговорной речи нередко произносятся с ошибками акцентуации. Так как количество этих слов в реальном потоке речи велико, педагоги должны обратить особое внимание на укрепление навыков акцентуации литературного языка.

Наиболее интересны результаты по отдельным именам (см. табл. 4). Почти две трети существительных имеют постоянное ударение. Другая картина в группе прилагательных – здесь разделяются почти поровну слова а. п. 1 и 4, напр.: а. п. 1 – *so'cialinis*, *-ė* «социальный» (им. ед.), а. п. 4 – *sun'kus*, *-i* «тяжелый, серьезный» (им. ед.).

Таб. 4. Распределение акцентных парадигм по частям речи (%)

Акцентная парадигма	Имя существительное	Имя прилагательное	Имя числительное	Местоимение
1	36	32	17	8
2	30	12	2	1
3	4	8	27	11
3a	2	1	1	0
3b	7	5	5	0
4	15	35	26	13
Всего	94	93	78	33

Данные по числительным и местоимениям не заполнены по той причине, что, как было сказано, акцентная парадигма важна не для всех этих слов. Из тех сведений, которые можно было установить

⁷ В связи с этим в табл. 4 и 5 в последней строке («Всего») общее число не достигает 100%.

автоматически, видно, что для них характерно, в первую очередь, подвижное ударение, напр.: а. п. 3 – *'vienas, -a* «один» (им. ед.), *'toks, -a* «такой» (им. ед.), а. п. 4 – *'simtas* «сто» (им. ед.), *vi'si* «все» (им.). При сравнении словарных данных [ŽILINSKIENĖ 1995: 884–885] с реальной речью, видно, что распределение акцентных парадигм в потоке речи отличается от словарного (см. табл. 5). В словаре почти половина существительных и прилагательных относится к а. п. 1, т.е. имеет постоянное ударение. В речи же только треть всех существительных и прилагательных употребляются с таким ударением. Интересно и то, что в словаре около 30% всех прилагательных относятся к а. п. 2, но в реальной речи их гораздо меньше, их намного превосходят по численности прилагательные а. п. 4, которых в словаре только одна десятая.

Таб. 5. Распределение акцентных парадигм по частям речи: словарь (С), реальная речь (Р) (%)⁸

Акцентная парадигма	Имя существительное		Имя прилагательное	
	(С)	(Р)	(С)	(Р)
1	53,5	36,1	47,6	32,3
2	36,9	30,4	30,4	12,3
3	0,4	3,9	1,5	7,7
3 ^a	1,0	2,0	0,6	0,6
3 ^b	4,1	6,5	2,4	5,1
3 ^{4a, 4b}	0,6	0	0,3	0
4	3,5	15,0	17,1	34,5
Всего	100	94,1	100	92,5

Акцентные парадигмы актуальны не только для именных частей речи, но и для причастий (они могут относиться к а. п. 1, 3, 3^a, 3^b или 4). Однако причастия не включались в исследование, так как мы столкнулись с трудностями не только при автоматическом определении акцентных парадигм, но и при опознании самих исходных глаголов. Таким образом, разработанный алгоритм дал сбой на причастиях.

7. Выводы. При обобщении результатов можно сделать следующие выводы.

⁸ Словарные данные из «Обратного словаря современного литовского языка» [ŽILINSKIENĖ 1995: 884–885].

С точки зрения просодии текста установлено, что для литовского языка характерна тенденция ударять предпоследний (41%) и последний (34%) слоги словоформы.

Хотя число просодических моделей слова велико, восемь наиболее типичных моделей покрывают почти девять десятых текста. Эти словоформы состоят из 1–4 слогов и имеют ударение не далее, чем на третьем слоге от конца.

Для просодических типов слога характерно такое статистическое распределение: 1) в безударной позиции долгие и краткие слоги распределены почти равномерно, б) в ударной позиции долгие слоги встречаются в 2,4 раза чаще. Циркумфлексивных слогов в 1,5 раза больше, чем акутовых.

Результаты показывают, что в устной речи доминируют имена 1 и 2 акцентной парадигмы (они содержат почти две трети всех имен).

В заключение необходимо сказать, что хотя литовскому языку свойственно разноместное ударение, оно все же не распределено хаотически. Наблюдаются не только закономерности и правила по акцентуации конкретных слов и частей речи, но и явные статистические тенденции в потоке речи.

Статистичке законитости акцентуације савременога литавског језика

Резиме

У првом и другом делу овога рада описани су досадашњи радови и методологија датог истраживања. — Трећи део посвећен је анализи места нагласка у говорном језику. Како су показали резултати овога истраживања, уочава се очигледна тенденција да се наглашава претпоследњи (41%) и последњи (34%) слог. — У четвртом делу чланка размотрена је просодијска структура литавских речи. Установљено је да осам најтипичнијих модела покрива скоро 9/10 текста. Те речи се састоје од 1–4 слога и њихов нагласак не иде даље од трећег слога. — У петом делу анализира се распоред просодијских типова слогова у тексту. У ненаглашеној позицији дуги и кратки слогови распоредени су скоро равномерно, али се у наглашеном положају дуги слогови срећу 2,4 пута чешће. Циркумфлексивних слогова има 1,5 пута више него акутских. — У шестом делу размотрене су тенденције распореда акценатских парадигми у говорном језику. Резултати показују да у говорном току 63% именица и придева припада 1-ој и 2-ој акценатској парадигми.

ЛИТЕРАТУРА

GIRDENIS, KAROSIENĖ 2010: Bendrinės lietuvių kalbos statistinė struktūra: fonologijos dalykai / A. Girdenis, V. Karosienė. Vilnius, 2010.

KAZLAUSKIENĖ 2000: Daiktavardžio kirčiuočių dažnumas / A. Kazlauskienė. – Darbai ir dienos, Kaunas, 2000, t. 24, 83–88.

STUNDŽIA 1984: Lietuvių kalbos dviskiemenių daiktavardžių kirčiavimo variantai / B. Stundžia, Kalbotyra, Vilnius, 1984, t. 35(1), 86–92.

ŽILINSKIENĖ 1985: Lietuvių publicistikos daiktavardžių ir būdvardžių kirčiavimas / V. Žilinskienė. Kalbotyra, Vilnius, 1985, t. 36(1), 83–90.

ŽILINSKIENĖ 1995: Atgalinis dabartinės lietuvių kalbos žodynas / V. Žilinskienė. Vilnius, 1995.

ŽILINSKIENĖ 2003: Publicistikos tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas / V. Žilinskienė. Žmogus ir žodis, Vilnius, 2003, t. 5(1), 49–56.

ŽILINSKIENĖ 2004: Mokslinių tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas / V. Žilinskienė. Žmogus ir žodis, Vilnius, 2004, t. 6(1), 48–53.

ŽILINSKIENĖ 2006: Beletristikos tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas / V. Žilinskienė. Žmogus ir žodis, Vilnius, 2006, t. 8(1), 56–64.

ŽILINSKIENĖ 2008: Dalykinių tekstų daiktavardžių ir būdvardžių kirčiuočių dažnumas / V. Žilinskienė. Žmogus ir žodis, Vilnius, 2008, t. 10(1), 118–126.

ŽILINSKIENĖ 2010: Skirtingų lietuvių kalbos stilių daiktavardžių kirčiuočių dažnumas / V. Žilinskienė. Žmogus ir žodis, Vilnius, 2010, t. 10(1), 111–121.

Аста Казлаускене (A. Kazlauskienė), доктор филологических наук, профессор
Гуманитарного факультета Университета Витаутаса Великого (Литва):
a.kazlauskienė@hmf.vdu.lt

Работа проведена в рамках проекта №. Lit-5-4 *A unified approach to Lithuanian prosody: the intonation of speech, rhythm, and stress* (Комплексное исследование просодии литовского языка: интонация, ритм, ударение), финансируемого Научным советом Литвы.

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

David MANDIĆ
(Pula)

NAGLASNI SUSTAVI JUGOZAPADNOGA ISTARSKOG DIJALEKTA

Članak donosi sažet prikaz naglasnih sustava jugozapadnoga istarskog dijalekta. Najprije se navode glavne jezične značajke JZ istarskih govora te njihova osnovna naglasna obilježja, a potom i opis pojedinosti u kojima se oni međusobno razlikuju. Pri opisu se polazi od izgovorne razine (inventar i distribucija), nakon čega slijedi osvrt na neke pojave u sustavu naglasnih paradigmi. Radi jasnoće, razne će se pojave razmatrati i s dijakronijskoga gledišta.

Кljučне riječi: jugozapadni istarski dijalekt, čakavsko narječje, naglasak, akcentuacija, naglasne paradigme/tipovi.

Key words: Southwest Istrian dialects, Čakavian, accent, stress, prosody, accentual paradigms/types

U jugozapadni istarski dijalekt ubrajaju se govori selâ južno od rijeke Mirne i zapadno od Raše te manje enklave na Čićariji (tzv. vodička oaza) u Istri. Na to su područje doneseni iz Dalmacije seobama u 16. i 17. st., kada su mletačke vlasti opustjele dijelove Istre napućivale izbjeglicama što su u strahu od osmanlijskih napada napućale stari kraj. U skladu s tim, JZ istarski govori mnogošto dijele s govorima južne Hrvatske te bi se mogli opisati kao prijelazni zapadnoštokavsko-južnoćakavski govori. Ipak, budući da se duže od tri stoljeća nalaze daleko od prvotnog smještaja, i njihov je daljnji razvoj tekao u drugačijem smjeru – s jedne su strane saćuvali razne arhaizme, a s druge doživjeli promjene koje katkada dijele sa starosjedilaćkim istarskim govorima.

JZ istarski je dijalekt poprilićno slabo istražen, a osobito kada je rijeć o akcentuaciji.¹ U većini se dosadašnjih radova uglavnom navode samo opće naglasne znaćajke, tj. inventar i opća raspodjela naglasnih jedinica u rijećima, a tek iznimno i njihovo podrijetlo.² Ovdje će se pokućati dati sustavan pregled naglasnih obilježja raznih JZ istarskih govora, a bit će

---

¹ JZ istarskim su se dijalektom, meću ostalima, bavili: M. Maćecki, J. Ribarić, M. Hraste, R. Bošković, P. Šimunović, R. Ujćić, J. Lisac i D. Mandić, a ponajviše L. Pliško, od koje nam dolaze gotovo svi opisi pojedinaćnih JZ istarskih govora.

² Iako se ni tu ne ide u detalje, već se obićno spomene tek podrijetlo akuta i sudbina zanaglasnih dućina.

riječi i o podrijetlu tih obilježja te o glavnim pojavama u sustavu naglasnih paradigmi.³

Opće značajke JZ istarskoga dijalekta su sljedeće: $\check{e} > i^4$, $l\# > a^5$, $m\# > n^6$, početno $*v\check{b}/\check{b} > u^7$. Usto, nijedan od tih govora nema morfonološke sibilizacije⁸, u glagolâ nema aorista, imperfekta ni gl. priloga prošlog, a u imenicâ vokativ je sasvim rijedak⁹.

Sljedeća se pak obilježja susreću u svim JZ istarskim govorima osim premanturskih¹⁰: čuva se h^{11} , čuva se skupina $\check{c}r^{12}$, gubi se v između suglasnika i r , u nekoliko riječi niz $ra > re^{13}$, u oblicima zamjenice $*k\check{b}j\check{b}$ provedeno je stezanje: $k\hat{a}$, $k\hat{o}$, $k\hat{e}$, $k\hat{i}h$ itd.¹⁴, u G, D, L m/sr. pridjevsko-

---

³ Analizirani materijal dijelom dolazi iz ranijih radova raznih autora, a dijelom je prikupljen na terenu. Ovdje se, međutim, zbog ograničenosti prostora izvori pojedinih primjera neće navoditi. Također, opće se pojave ilustriraju primjerima koji se mogu naći svugdje u JZ istarskom ili bar u većini govora, osim ako nije drugačije naznačeno. Takvi će se primjeri navoditi u najrasprostranjenijem liku (katkad uz manje rasprostranjene inačice). U radu se padeži u jednini označavaju velikim slovom (npr. N), a u množini malim s točkom (n.), a ako je riječ o sinkretizmu, piše se npr. DL, dli. i sl. Kratica impv. stoji za imperativ, l -part. za l -particip (gl. pridjev radni), a ostale su lako prepoznatljive te ih ne treba posebno tumačiti.

⁴ U svim govorima ima i nešto ekavizama: *delo*, *delati*, *sused*, *seno*, ugl. i *venac*, u sjevernijim govorima i *leto* 'godina', *testo*, *beli* itd.

⁵ To se a stapa s prethodnim a (u imenicâ i sa o). Unutar riječi, ta se promjena susreće tek u pojedinim riječima: *zâva*, *Gôčän* (toponim), *bôna* 'bolesna' (m. *bölan*) itd., u nekim govorima *kôci* i sl. (češće *kölc*).

⁶ Danas samo u gramatičkim nastavcima te u riječima *sëdan*, *ösan* i *Vazän* 'Uskrs'.

⁷ Rijetko je odraz nulti (*šënci* 'uši', *zgojiti*), sasvim rijetko *va* (ugl. u *Vazän*, *vazmëni* i *väj* 'uvijek'). U zamjeničkom korijenu $*v\check{b}s$ - djelovala je metateza te on glasi sv -.

⁸ U imperativu glagolâ s osnovom na velar djeluje palatalizacija po uzoru na prezent (*rëči*).

⁹ Vokativ imaju ugl. rodbinski nazivi i neka osobna imena: *bäbo*, *küme*, *Îve*.

¹⁰ Govori selâ Premantura, Banjole, Vinkuran, Vintijan i Valdebek, južno od Pule [v. БОШКОВИЋ 1978, MANDIĆ 2012^a].

¹¹ Dosta primjerâ gubljenja ima u govoru Pomera (blizu Premanture), a sporadični se primjeri nalaze i drugdje [v. MANDIĆ 2012^a].

¹² Izuzetak su obično riječi *crļën* 'crven' i *cŕn* te njihove izvedenice.

¹³ Samo u *krësti*, *rësti*, *rëbäc* 'vrabac' i izvedenicama; u premanturskom samo *rëst* i *frëbac*, ali *kräst*.

¹⁴ U premanturskom je uopćena osnova *koj-* (*kojŕ*, *kojä* itd.), no čuva se *kŕ* ako znači 'tko'.

zamjeničke sklonidbe postoje samo „palatalne“ inačice nastavaka (-*ega* itd.)¹⁵, prijedlozi i prefiksi *iz* i *s(a)* te prefiks *uz-* stopljeni su u *z*¹⁶.

Niz drugih značajki nalazimo u većini JZ istarskih govora, no u rubnim predjelima stanje može biti drugačije. Te su značajke: nepostojanje opreke *č : t'*, *dj > *ž*, skupine *skj i *stj te *zgj i *zdj > *št* i *žd* (isti su rezultati prve palatalizacije *sk i *zg), drugom jotacijom *st* i *zd* nastaju *šč* i *zj*, čuvaju se skupine *jd* i *jt* u izvedenicâ od glagola *iti, nastavci *g.* su - $\emptyset$ u imenicâ *e*-vrste (te *dân*, *lît*, negdje i *ûst*), a -*ī* u ostalih imenica, čuvaju se stari mn. nastavci u *d.*, *l.* i *i.* imenicâ osim u *a*-vrsti, gdje se nastavak *i.* -*ī* proširio na *l.* (u ostalih riječi obično *d.* -*in*, *l.* -*ih*, *i.* -*ima*), razlikuju se nastavci 3mn. prez. -*ū* i -*ē*, inf. i gl. pril. sadašnji su neokrnjeni, sufiks u glagolâ druge vrste je -*nu-*, a ne -*ni-*. Očito, riječ je uglavnom o starijim značajkama, koje većinom potječu iz doba prije seobe u Istru. Razna odstupanja od navedenoga mogu se naći u premanturskim i drugim govorima na krajnjem jugu Istre [v. БОШКОВИЋ 1978, HRASTE 1964, Pliško – Mandić 2011, Mandić 2012^a], na sjeveru Barbanštine [Pliško 1999, 2000], na Poreštini i istočnije [HRASTE 1964, Pliško 2005, Vranić – Močibob 2006, Pliško – Ljubešić 2009] i u vodičkoj oazi [Ribarić 2002].

Neka su pak obilježja što ih vidimo u pojedinim govorima mnogo ograničenija unutar JZ istarskog, no većina se susreće i u nekim drugim istarskim dijalektima. Riječ je vjerojatno o novijim pojavama, što su ili nastale po doseljenu u Istru, ili su starije, ali su se u JZ istarski proširile iz kojeg drugog istarskog dijalekta. To su: razlikovanje *č : t'*; prijelaz *dj > *j*; skupina *št'* umjesto *št*;¹⁷ delateralizacija *l* > *j*, cakavizam, diftongizacija *ē* i *ō* > *ie*, *uo*, prelazak prednaglasnoga #*o* > *u*, gubljenje prednaglasnoga #*u* (uklj. *u* < *o*), proteza #*o* > *vo* pod naglaskom [v. HRASTE 1964, Pliško 2005, Vranić – Močibob 2006, Mandić 2012^a, Pliško – Mandić (u pripremi)].

U istim područjima u kojima se nalaze navedena odstupanja česte su i specifičnosti u naglašavanju. Međutim, počnimo s najrasprostranjenijim naglasnim značajkama – onima koje dijele svi JZ istarski govori:

¹⁵ U premanturskom postoje obje (*kojèga*, *stâroga*).

¹⁶ U premanturskom se razlikuju *z* i *iz*, a u pomerskom se pojavljuje i *is*, katkad i umjesto *s(a)*.

¹⁷ Te bi tri pojave mogle biti stare (izvorne) u govorima u kojima su dosljedne, npr. *č : t'* u Medulinu, Premanturi, Pomeru, Valturi, Sutivancu, Sv. Petru; *št'* i *dj > *j* u Sutivancu, i sl.; no tamo gdje su sporadične, kao pojava glasa *t'* u nekim riječima u Ližnjanu ili Karobji ili *št'* u Pomeru, moraju se smatrati posljedicom dodirâ među govorima ili pak miješanja/stapanja govorâ.

- prelazak općeslavenskoga dugog neoakuta u silazni naglasak
- gubljenje zanaglasnih dužina
- uvjeti i ishod predsonantskoga duljenja.

Ostale su naglasne pojave ograničenije. Ipak, neke su od njih veoma rasprostranjene, a neke se susreću tek u manjem broju govora:

- gubljenje praslavenskoga preskakanja naglaska na prednaglasnice
- novije povlačenje naglaska
- kraćenje prednaglasnih dužina
- kraćenje naglašene otvorene ultime.

Usto se mogu navesti i neke pojave koje nisu ograničene na određeno područje, već su u većoj ili manjoj mjeri zastupljene u raznim JZ istarskim govorima:

- povlačenje $\tilde{V}\hat{V} > \tilde{V}V$
- razna analogijska ujednačavanja i preustroji.

1. Prelaskom osl. dugog neoakuta u $\hat{}$, npr. *pût, sûša, klêtvā; vodê, vodôn, rûk; mlâdi, desêti; hrâniš, letîš*; nestale su tonske opreke u povijesti tih govora te su jedina bitna obilježja tada bili dužina i mjesto naglaska¹⁸. Kako to vrijedi i za akut proizašao iz ranih povlačenja naglaska, nakon osl. doba, npr. u inf. *tûci, trêsti, nâjti, l-part. tûkli, trêšli* te gl. pril. *stojêći, spêći* (slično: *rêći, rêkli*), jasno je da se prijelaz $\tilde{ } > \hat{ }$ odvio nakon tih povlačenja. Neoakut se danas sporadično čuje u nekim rubnim govorima (npr. u Sv. Petru), pod utjecajem obližnjih S.čak. govora [v. MANDIĆ 2009].

2. Gubljenje zanaglasnih dužina je općeistarska naglasna pojava¹⁹. Može se zamisliti ili da je to novija promjena koja je zahvatila sve istarske govore otprilike istovremeno ili da je u starosjedilačkim govorima djelovala ranije pa se iz njih proširila i na doseljeničke.

3. Predsonantsko duženje značajka je većine čak. i štok. govora, no ne djeluje svugdje jednako. Njegovi se uvjeti u JZ istarskom mogu usporediti s onima u stand. hrvatskom i većini novoštok. govora te u nekim čak. govorima [v. KAPOVIĆ 2013] premda zbog nestanka zanaglasnih dužina nije moguće reći kakvo je isprva bilo stanje iza naglaska. Duljenje je uobičajeno unutar riječi: *stârci, súnce, divôjka, pokôjni, večêrni, vânka* 'van',

---

¹⁸ Fonetski je ton naglašanih slogova morao biti silazan, sudeći po današnjim odrazima.

¹⁹ Čuvaju se tek u nekim govorima na krajnjem sjeveroistoku, zemljopisno izoliranima od ostatka Istre.

a potvrđeni su i primjeri kao *ženska* (uz *ženska*), *tânki*, *dîmłak* (i *dîmłak*) [v. MANDIĆ 2009].²⁰ Na kraju riječi ono djeluje samo ispred *j*, ali rijetko: *krâj*, no dužina je tu katkad uklonjena analogijom: *kräj* (uz *krâj*), *nâpòj*²¹. U prednaglasnim slogovima duženja nema: *divojčina*, *jañčić*. Kako se vidi iz primjerâ, rezultat je silazni naglasak²². Ipak, gdje je slog naglašen uslijed novoga povlačenja naglasaka, ostvaruje se akut: *lōnci*, *tēlci*; no u većini je JZ istarskih govora on opći rezultat te retrakcije: npr. *kōñi*, *sēlo*; *donēsi*; te nam ništa ne govori o mogućoj ranijoj promjeni VRCV# > V̄RCV#. Međutim, u govoru Pomerâ, gdje retrakcijskoga duljenja nema: *kōñi*, *sēlo*; *zōve*, *donēsi*; u takvim se primjerima pred sonantom ipak pojavljuje ~: *lōvci*, *lōnci*, *jāñci*.²³

4. Psl. preskakanje naglasaka nestalo je u gotovo svim istarskim govorima iako se u svima čuva nešto okamenjenih primjera, npr. JZ istarski *nātašte*. Do danas se ono zadržalo tek u premanturskim govorima, no i tu je sasvim ograničeno i danas veoma rijetko. Naglasak preskače samo s imenica s jednosložnom osnovom, ugl. u akuzativu: *nā nos*, *ū more*, *zā ruku*, *nā glavu*; iznimno u drugim padežima: *iz mora*; te u brojeva kao *trišest i pet* i sl. Preskakanje usto često izostaje: *u grād*, *na mōre*, *iz mōra*; a mnogi se potvrđeni primjeri mogu shvatiti i kao dio ustaljenih izraza [v. MANDIĆ 2013^a].

5. Povlačenje naglasaka u ovim ili onim uvjetima jedna je od osnovnih crta JZ istarskih naglasnih sustava i zabilježeno je u svim dosad proučavanim govorima toga dijalekta²⁴. Ishod povlačenja uglavnom je

²⁰ Duženja nema u primjerâ s metatezom kao *mlājži*, *drājži* i sl. (od *mlājži 'mlađi' i sl.), a u pravilu ni u riječi s više zanaglasnih slogova ili s negdašnjom zanaglasnom dužinom (usp. *Pomērci*, ali *pomērski*) itd.

²¹ Dužina u imperativnim oblicima, npr. *čūj*, *zakopāj*, *nemōj*, *pokrīj* i sl., nastala je kontrakcijom. Također, dužina u riječima sa završnim *l* (*kotâ*, *žâ*, *postô* 'cipela', *sô*, *pô*; *držâ*, *kupovâ*) nastala je stezanjem *a<l* s prethodnim samoglasnikom, a ne predsonantskim duljenjem.

²² Moglo bi se pretpostaviti i da je tu isprva nastao akut koji je potom prešao u silazni naglasak, ali zbog općih podudarnosti koje JZ istarski dijeli s J.čak. i dalmatinskim štok. govorima, logičan je zaključak da je predsonantsko duljenje i tu otpočetak bilo silazno.

²³ U riječima sa starom alternacijom u mjestu naglasaka danas je promjena tona: (Marčana) n. *stōlci*, l. *stōlci* (od ranijega *stolci, *stōlci).

²⁴ M. HRASTE (1964: 15) za govor Kringe navodi primjere kao *srīdâ*, *glāvâ*, *G zidārâ*, što može značiti ili da pomaka tu nema ili da je neobavezan. L. PLIŠKO i T. LJUBEŠIĆ (2009: 99–100) nude potpuno drugačiji opis.

akut²⁵. Tipovi povlačenja, s obzirom na uvjete i rezultate, mogu se svrstati u nekoliko skupina:

i. Nesustavna/neobavezna povlačenja s kratke otvorene ultime, češće na prednaglasnu dužinu: (Sv. Petar) *mlīko, jāja*, ali: *vīnò, selò, sestrà* [v. MANDIĆ 2009]

ii. Povlačenje s kratke otv. ultime na dužinu (uz rjeđe izuzetke): (Sutivanac, Petehi): *mlīko ~ selò, nāròd, potòk* [v. PLIŠKO 2000, MANDIĆ 2009]

iii. Povlačenje s kratke otv. ultime:

A. uz duljenje (većina JZ istarskih govora): *mlīko, sèlo ~ nāròd, potòk*

B. bez duljenja (Barban, Jurićev Kal): *mlīko ~ sèlo ~ nāròd, potòk* [v. PLIŠKO 1999, 2000]

iv. Povlačenje na prednaglasne dužine²⁶:

A. uz [iii.A] (neki govori Proštine²⁷, Poreštine, istočne Puljštine itd.): *sèlo, mlīko, nāròd(a) ~ potòk(a)* [BOŠKOVIĆ 1978, PLIŠKO 2003, 2005, 2011, MANDIĆ 2009, PLIŠKO – MANDIĆ 2011]

B. uz [iii.B] (Pomer): *sèlo ~ mlīko, nāròd(a) ~ potòk(a)* [BOŠKOVIĆ 1978: 307–307, MANDIĆ, u pripremi]²⁸

C. uz [iii.A] i kasniji prelazak akuta u $\acute{}$ (npr. Karojba): *sièlo, mlīko, nāròd(a) ~ potòk(a)* [v. VRANIĆ – MOČIBOV 2006]²⁹

---

²⁵ Iako ga stariji autori bilježe kao novoštok. $\acute{}$ naglasak [v. npr. HRASTE 1964, BOŠKOVIĆ 1978], taj se akut uglavnom ostvaruje kao ravni ton (katkad je lagano uzlazan ili silazan) te fonetski odgovara odrazu osl. dugog neoakuta u istarskim S.čak. i sr.čak. govorima.

²⁶ To je danas sve češće i u mnogim se selima čuje samo od mlađih govornika. Često se od iste osobe može čuti i povučeni i nepovučeni naglasak u raznim primjerima i s različitom učestalošću, a gdjekad i stariji imaju isključivo povučen naglasak, osim u rijetkim izrazima povezanim s prošlošću, npr. (Jadreški) *òvce čūvāt* x2, inače *čūvat* i sl.

²⁷ Područje (ugrubo) istočno od Marčane i južno od Barbana.

²⁸ M. HRASTE (1964: 15) piše da je u Pomeru čuo $\grave{}$ naglasak u primjerima: *žèna, vòda, pèčeno, sa sèstron* itd. Suvremeni govornici tu izgovaraju $\grave{}$ naglasak i premda on nekad zazvuči kao „tromi“ naglasak, isti se ostvaraj može čuti i u riječima kao *kràva, nòsiš, vòdu* itd.

²⁹ Iako autorice citiranoga rada govor Karojbe smatraju dijelom J.čak. dijalekta [usp. i HRASTE 1967], on je ovamo uvršten iz sljedećih razloga. Ponajprije, prema onomu što je navedeno u članku, on se od tipičnih JZ istarskih govora razlikuje gotovo isključivo značajkama preuzetim iz starinačkih istarskih dijalekata (npr. $g > \gamma$, obezvučivanje završnih šumnika, pojednostavljivanje skupinâ tipa $st\# > s$, krnji infinitiv, itd.), nekim arealnim pojavama (npr. $l > j$; $\bar{e}$, $\bar{o} > ie, uo$; nenaglašeno $\#o > u$ itd.) i prelaskom akuta u silazni ton (što je trivijalna i možda nedavna promjena). Postojanje opreke $\acute{}$: t' nebitno je jer, sudeći po

D. uz [iii.B] i kasniji prelazak akuta u $\hat{}$ (npr. Vodice): *sělo* ~ *mlīko*, *nārod(a)* ~ *potòk(a)* [v. RIBARIĆ 2002]

v. Povlačenje sa svake kratke ultime (premanturski)³⁰: *mlīko*, *sělo*, *nārod*, *pōtok* ~ *naròda*, *potòka* [БОШКОВИЋ 1978: 296–298, HRASTE 1964: 14, MANDIĆ 2009: 103–104, 2013^a].³¹

Evo i tabličnoga prikaza (podebljani su primjeri s pomakom naglasaka):

	i.	ii.	iii.		iv.				v.
			A	B	A	B	C	D	
*selò	<i>selò</i>	<i>selò</i>	<i>sělo</i>	<i>sělo</i>	<i>sělo</i>	<i>sělo</i>	<i>sělo</i>	<i>sělo</i>	<i>sělo</i>
*mlīkò	<i>mlīkò/mlīko</i>	<i>mlīko</i>	<i>mlīko</i>	<i>mlīko</i>	<i>mlīko</i>	<i>mlīko</i>	<i>mlīko</i>	<i>mlīko</i>	<i>mlīko</i>
*potòk	<i>potòk</i>	<i>potòk</i>	<i>potòk</i>	<i>potòk</i>	<i>potòk</i>	<i>potòk</i>	<i>potòk</i>	<i>potòk</i>	<i>pōtok</i>
*nāròd	<i>nāròd</i>	<i>nāròd</i>	<i>nāròd</i>	<i>nāròd</i>	<i>nārod</i>	<i>nārod</i>	<i>nārod</i>	<i>nārod</i>	<i>nārod</i>
*potòka	<i>potòka</i>	<i>potòka</i>	<i>potòka</i>	<i>potòka</i>	<i>potòka</i>	<i>potòka</i>	<i>potòka</i>	<i>potòka</i>	<i>potòka</i>
*nāròda	<i>nāròda</i>	<i>nāròda</i>	<i>nāròda</i>	<i>nāròda</i>	<i>nāroda</i>	<i>nāroda</i>	<i>nāroda</i>	<i>nāroda</i>	<i>naròda</i>

6. Prednaglasne se dužine u JZ istarskim govorima ili čuvaju ili se pak na njih povlači naglasak, dok je njihovo kraćenje poprilično rijetko. Danas su najbolje očuvane u središnjim govorima (od područja Marčane i Barbana na istoku, preko Roverije³², prema Kanfanaru te dalje na sjever): *jāràm*, *mšàti*, *čūvàti*, g. *lūdī*; a kako je rečeno, povlačenje naglasaka na njih češće je na Proštini, istočno i jugoistočno od Pule, u bližem zaleđu

raspodjeli glasa *t'* (*nožit'*, *svita*, *hti* 'kći', *najve'ta*, ali *vranič* 'vražićak', *sriča*, *nuoč*, *največ* 'najviše', *čemo*, *tuč* 'tući' itd.), očito je riječ o plodu miješanja ili stapanja govorâ. Sve se te pojave bilježe i u drugim rubnim JZ istarskim govorima (v. gore). Potom, neka od temeljnih obilježja kojima se odlikuje karojski govor nalazimo i u JZ istarskom i u J.čak., pa i u Z.štok. (npr. *ě* > *i*, *l#* > *a*, sporadično *ra* > *re* itd.), što je onda nebitno za klasifikaciju. Bitni bi mogli biti tek odrazi *dj, *đj > *j* i **sk^e*, *skj, *stj > *št'* (ali *zdj > *žd*, doduše potvrđeno tek jednim primjerom: *daš*, *dažda*), no oni se susreću i u nekim govorima koji se nedvojbeno smatraju JZ istarskima (npr. na sjeveru Barbanštine [v. PLIŠKO 2000]). I najzad, neki se govori uvrštaju u JZ istarski dijalekt premda se od „tipičnih“ njegovih govora razlikuju znatno bitnijim, dubinskim značajkama (v. gore) što proizlaze iz njihova unutarjezičnog razvoja, a ne iz kontakta ili miješanja govorâ, kako je slučaj s karojskim (npr. govori na samom jugu Poluotoka [v. MANDIĆ 2012^a]).

³⁰ Povlačenje izostaje pred klitikama, ugl. u imperativu glagolâ te u priloga, zamjenica i sl.: *uzmī si*, *komū je rěka*, *kakò si*, *dobrò je*.

³¹ P. БОШКОВИЋ (1978: 301) za premanturski govor tvrdi da čuva tragove `naglasaka te navodi neke primjere: *dàžda*, *s vretènon* itd. (uz *dàžda* itd.). U suvremenih govornika čuo sam samo duge odraze, i to samo akut (dakle, *dāžda*, *vretènon* itd.).

³² Kraj između Vodnjana i Svetvinčenta (ugrubo).

Poreča i u vodičkoj oazi. Kraćenje dužinâ pred naglaskom zahvatilo je pak premanturske govore [BOŠKОВИЋ 1978, MANDIĆ 2013^a] te, skroz nedavno, govore Medulina i Ližnjana [BOŠKОВИЋ 1978: 313–314, 320, Pliško – MANDIĆ 2011: 37–38]^{33, 34}.

7. Fonetsko kraćenje naglašene otvorene ultime u JZ istarskim je govorima vrlo česta pojava, a osobito ako u riječi postoji prednaglasna dužina. Uzrok je te pojave najvjerojatnije nepostojanje prave opreke u dužini u tim slogovima u većini JZ istarskih govora, jer uslijed povlačenjâ naglasaka oni, kad su naglašeni, mogu biti samo dugi³⁵. Stoga je dužina tu postala nebitna, što je moglo dovesti do težnje k njezinu gubljenju. Ipak, u većini je govora kraćenje uglavnom nepotpuno te se tu čuje poludugi naglasak, zamjetno kraći od onoga u zatvorenim slogovima ili unutar riječi: *kotâ*, *postô* 'cipela', *zemļê*, *letî*, *spî*, *je držâ*, *san imâ*. Nakon dužine kraćenje je češće potpuno: *čûda ļūdî* 'mnogo ljudi', *trāvê*, *je napîsâ*; premda su u raznim govorima i tu zabilježeni primjeri s nepotpunim kraćenjem ili bez kraćenja: (Marčana) g. *ļūdî*, 3mn. prez. *sîkû*; (Glavani) G *mūkê* 'brašno'; (Kacana) G *grānê*, 3jd. prez. *dîšî* 'mirisati', 3mn. *grêdû* 'ići'; (Hlistići) g. *ļūdî*; (Orbanići) G *mūkê*, g. *ļūdî*, *jājî*; (Krnica) *trāvê* [v. Pliško – MANDIĆ 2007, MANDIĆ 2009, MANDIĆ – Pliško 2009]. U govorima krajnjega juga Istre (Medulin, Pomer, Premantura itd.) kraćenje je potpuno i vrlo dosljedno, čak i u jednosložicâ [v. BOŠKОВИЋ 1978 te MANDIĆ 2012^a, 2012^b, 2013^a, 2013^b]³⁶.

8. Zbog nepostojanja zanaglasnih dužina u JZ istarskom strukturu V̂V gotovo su jedini primjer pojave dviju uzastopnih dužina u tom dijalektu³⁷.

---

³³ P. BOŠKОВИЋ (1978: 313) kaže da u medulinskom dužinu čuvaju samo stariji, a i oni nedosljedno, te primjere navodi sa znakom neobavezne dužine (npr. *svîlîiti*), dok u ližnjanskim primjerima redovito bilježi dužinu. Danas u Medulinu prednaglasne dužine uopće nismo čuli, a u Ližnjanu tek od najstarijih osoba [Pliško – MANDIĆ 2011: 37–37, MANDIĆ 2012^a: 456].

³⁴ J. RIBARIĆ (2002: 107) veli da su prednaglasne dužine pokraćene i u govorima nekih sela vodičke oaze, u riječima u kojima na njih nije povučen naglasak. Međutim, kao primjere navodi tek oblike I *rukôn* i *glavôn*, gdje je kraćina osl. podrijetla.

³⁵ Naravno, to ne vrijedi za jednosložice, a postoje i neki višesložni izuzeci, npr. prilog *kadî* 'gdje' (često stoji pred zanaglasnicom: *kadî je* i sl.), neki talijanizmi, npr. *perkê* 'zato što' itd.

³⁶ Ipak, ono u svim tim govorima izostaje pred zanaglasnicama: (Premantura) *bolî* : *bolî ga*; (Pomer) *i tî* : *tî si* itd.

³⁷ U govoru Vele Trabe potvrđen je primjer *klêčîmo* (ali *žîvîmo*), no inače primjere slijeda dužine i akuta nigdje nisam čuo. Premda to ne mora značiti da takvi primjeri drugdje u JZ istarskom ne postoje, u suvremenih govornika

Ti su nizovi iz povijesnih razloga ograničeni na kraj riječi³⁸, a u riječima u kojima se ostvaruju alterniraju s uobičajenijim nizovima $\check{V}V$, $\tilde{V}V$ i $\check{V}\tilde{V}$ ³⁹, što ih, uz njihovu specifičnu fonetsku prirodu, čini donekle nestabilnima. Kako je rečeno, u tim se sljedovima, ako je ultima otvorena, često potpuno krati naglasak, čime nastaje niz $\check{V}\tilde{V}$, koji je mnogo uobičajeniji te čest i unutar riječi, osobito u glagolâ: *pîsàti*, *žîvîti*, *vîknûti*; *mîsîla*. U mnogim govorima $\check{V}\tilde{V}$ prelazi u $\tilde{V}V$, čak i gdje baš nema uvjeta za analogiju, npr. prez. *žîvi*, g. *lûdi*, no to bi mogla biti i novija pojava, povezana s općim povlačenjem naglasaka na prednaglasne dužine⁴⁰.

9. Analogijska ujednačavanja najviše su zahvatila riječi s naglasnim alternacijama, što je i razumljivo. O tome će se govoriti u dijelu o naglasnim tipovima, koji slijedi.

U svim dosad proučavanim govorima JZ istarskoga dijalekta donekle se čuvaju odrazi osl. paradigmatskog naglasaka⁴¹. Razlike koje se danas opažaju među pojedinim govorima tek su površinske i uglavnom su posljedica razlikâ u uvjetima povlačenja naglasaka te raznoraznih analogijskih procesa što su u većoj ili manjoj mjeri zahvatili te govore. Slijedi kratak prikaz naglasnih tipova u JZ istarskim govorima te pregled najvažnijih s njima povezanih pojava⁴².

1. Naglasni tip A izvorno sadrži riječi s nepomičnim naglaskom na osnovi. U tim je riječima uglavnom $\tilde{}$: *vîtar*, *bogâti*, *kakòv*, *domîsliti se*; ili $\check{}$: *klêtva*, *mâli*, *pârtiti* 'otići'; dok je akut rijedak: *dîte* (ali *ditèta* itd.); osim u premanturskom: *sûsed* (ali *susèda* itd.); i osobito u govorima s

posvuda je običan naglasak *živimo* i sl. Doduše, u govoru Banjolâ potvrđeno je *svitlîmo*, *trpîmo* i *živîmo*, no u tom su govoru prednaglasne dužine pokraćene pa se ne može reći dolaze li ti likovi od ranijega *svitlîmo ili *svitlîmo, itd.

³⁸ Uglavnom se nalaze u oblicima imenicâ i glagolâ gdje potječu od sljedova dužine i neoakuta: G *trâvê*, *stîné*, I *mûkôn* 'brašno', g. *pûti*; 3jd. prez. *dîšî* 'mirisati', 3mn. *zòvû*; te u obliku jd. m. roda *l*-participâ sa stezanjem odraza vokaliziranoga *l* s prethodnim samoglasnikom: *vîkâ*, *pîsâ*, *čûvâ*.

³⁹ Npr. u arhaičnijim govorima: n. *lûdi*, g. *lûdî*; N *stîna*, G *stîné*; 1jd. *îdèn* 'jesti', 3jd. *îde*, 3mn. *îdû*; 2jd. prez. *čûvaš*, inf. *čûvâti*, *l*-part. m. *čûvâ*, ž. *čûvâla*.

⁴⁰ U većini istraživanih govora ima primjerâ povlačenja, a u mlađih oni često i prevladavaju. Najbolje se čuva nepovučeni $\tilde{}$ naglasak unutar riječi, u primjerima kao inf. *svîrîti*, *l*-part. *svîrîli*.

⁴¹ Najvjerojatnije je tako i u ostalima. Radi kraćine, dalje će se koristiti izraz „svi govori“ u smislu „svi proučavani govori“.

⁴² O povijesnom razvoju naglasnih tipova i slavenskoj povijesnoj akcentuaciji uopće v. B. A. ДЫБОВ (2000) i ОСА (1993).

povlačenjem naglasaka na dužine: *nāpoj, nāpoja; zākoniti se* 'vjenčati se'⁴³. Jedine su promjene naglasaka u tipu A koje su zabilježene u JZ istarskom sljedeće:

i. neocirkumfleks u g. imenicâ s nultim nastavkom (u većini govora): *krāv, rīb, besīd* 'riječ'; *līt* 'godina'; odnosno s nastavkom *-ā* (premanturski): *krāva, kūtā, rība; līta*;

ii. povlačenje naglasaka u g. imenicâ s dvosložnom osnovom s nastavkom *-ā* (samo premanturski): *srdela, mōtika* (N *srdēla, moīka*; drugdje toga nema: *srdēl, lopāt, telīc*);

iii. naglasak na slogu s nepostojanim *a* u g. nekih imenica: *māčka, mačāk; bāčva, bačāv; brājde* 'vinograd', *brajād* (ali *smōkva, smōkav*);

iv. alternacije proizašle iz predsonantskoga duljenja i stezanjâ (razne vrste riječi; svi govori): *krāj, krāja; divōjka, g. divōjak*; 2mn. prez. *čūjete*, impv. *čūjte*;

v. alternacije proizašle iz povlačenja naglasaka (osim u tipu *dīte*, samo premanturski): *čōvik, čōvika; nārod, narōda; bōgat, bogāta; ōstat, ostāne, l-part. jd. m. ostā; ūbit, ubīje*.⁴⁴

2. Naglasni tip B obuhvaća riječi u kojima mjesto naglasaka varira između zadnjega sloga osnove i prvoga sloga nastavka. Osnovni naglasak dolazi od osl. neoakuta, što je danas $\grave{}$ ili $\hat{}$, a nastavačni od staroga akuta ili kratkoga naglasaka, danas $\grave{}$; rjeđe i od dugoga naglasaka nastalog stezanjem ili kako drugačije, danas $\hat{}$. U g. imenicâ s nastavkom $\emptyset$ naglasak je $\hat{}$ (od neoakuta): *žēn, sestār, trāv*. U V se pojavljuje čelni naglasak, inače tipičan za tip C: (Banjole) *Tōne* (m. ime), G *Tonē*, V *Tōne*⁴⁵; (Medulin) *sēstra*, V *sēstro* (s analogijskom dužinom). Usto, kako su mnogi gramatički nastavci sačinjeni tek od jednoga kratkog samoglasnika, a u većini se JZ istarskih govora naglasak s kratke otvorene ultime

---

⁴³ Naravno, u govorima s promjenom akuta u silazni naglasak (v. gore) u takvim je primjerima $\hat{}$.

⁴⁴ Usto se posvuda susreću i neke sporadične pojave, npr. alternacija dužine u pridjevu *stār*, odr. *stāri*; u nekim oblicima vokativa *tāta, tātō* (odn. *čāča, čāčo*); u imenici *dīte, dītēta* (što je staro, iako se u većini govora sinkronijski može doživjeti kao rezultat duljenja, usp. *pōp, pōpa* < *popā); svi komparativi imaju $\grave{}$ naglasak na slogu pred gramatičkim nastavkom, bez obzira na naglasak pozitiva: *māli, māni; stār, stāri, starīji* itd. Odras završnoga naglasaka u L riječi tipa *krāj* nije zabilježen.

⁴⁵ U takvih imena, V s čelnim naglaskom je uobičajen u svim JZ istarskim govorima.

dosljedno povlači, često se kao odraz nastavačnoga naglasaka pojavljuje akut na zadnjem slogu osnove⁴⁶.

Budući da uvjeti i rezultati povlačenja naglasaka nisu isti u cijelom JZ istarskom, takav je razvoj doveo do pojave različitih alternacija u raznim govorima, usp. (Marčana) *pòp*, I *popòn*, n. *põpi*, g. *pòpi*; *kļuč*, I *kļučèn*, n. *kļūci*, g. *kļūci*; *sělo*, g. *sěli*; *žěna*, G *ženē*, g. *žēn*, i. *ženāmi*; *trāva*, G *trāvē*, g. *trāv*; *nositi*, *nõsiš*, 2jd. impv. *nõsi*; *čūvāti*, *čūvaš*; (Premantura) *pòp*, I *põpon*, n. *põpi*, g. *pòpi*; *kļuč*, I *kļučèn*, n. *kļūci*, g. *kļūci*; *sělo*, g. *sěli*; *sěstra*, G *sestrē*, *sestār*, dli. *sěstran*; *žěna*, g. *ženā*; *trāva*, G *travē*; *nõsit*, *nõšili*, *nõsiš*; *lādit*, *ladīli*, *lādiš*; (Pomer) *pòp*, ng. *pòpi*; *kļuč*, I *kļūčon*, ng. *kļūci*; *sělo*, g. *sěli*; *žěna*, g. *žēn*; *trāva*, G *trāve*; ž. *bīla* 'bijela', odr. *bīla*; *nosīt*, *nõsiš*, 2jd. impv. *nõsi*; *čūvat*, *čūvaš* itd.; gdje je akut odraz starijega naglasaka na nastavku, a silazni naglasaci su na starim mjestima (osim, dijelom, u pomerskom).

Neke alternacije dužinē rezultat su predsonantskoga i dr. duljenja, npr. *kupūješ*, *kupūj(te)*, i sl., no one su često uklonjene ujednačavanjem, npr. (Pomer, Valtura, Dane) *lōnac*, *lōnca*, umj. *lonāc*, što je potvrđeno u Draguzetima, Novoj Vasi, Karojbi, Vodicama itd., npr. (Karojba) *lonāc*, *dolāc*, G *luōnca*, *duōca* (< *lōnca). Slično je i ujednačavanje dužine u npr. *ōcāt*, prema *ōsta* (< *ōctā) itd., u govoru sela Orbanići⁴⁷; ali (Škatari) *ocāt*, *ōsta*. Alternacija $\text{˘} : \text{ˆ}$ pojavljuje se i u riječi s vokaliziranim *l*: *postō*, *vō*, g. *postōli*, *vōli* (uz n. *postōli*, *vōli* itd.).

U raznim govorima zabilježeni su primjeri sljedećih analogijskih pojava. U imenicâ m. i sr. roda s kraćinom oblici g. i li.⁴⁸ imaju ˘ na osnovi: *pòpi*, *kõni*, *vōli*, *sěli*; južno: dli. *põpin*, *sělin*; a u onih s dužinom čest je odraz naglasaka na nastavku: (Pomer) g. *kļūci*, dli. *kļūcin*, *jājin*; (Premantura) g. *puti*, dli. *putin*; (Marčana) g. i li. *pūti/pūti* (ali i *pūti*), *krēli* 'kriilo'. U imenicâ s predsonantskim duljenjem naglasak je isto na osnovi: (Banjole) d. *tēlcin*; (Medulin) g. *tēlcih*; (Marčana) l. *stōlci*; prema n. *tēlci*, *stōlci*. Osnovni je naglasak naslijeđen iz osl.⁴⁹, a završni je mogao nastati prema ostalim oblicima ili prema tipu C. Primjeri kao marčanski li. *pūti* (ima ih i drugdje) također bi mogli biti naslijeđeni iz osl.

U pridjevâ tipa *zelēn* naglasak odr. oblikâ u svim se govorima proširio na neodređene: *zelēna*, *zelēno* (tako i *visōk*, *širōk*, *crļēn* itd.); čime su se ti pridjevi naglasno izjednačili s tipom *bogāt*, *bogāta* (A).

⁴⁶ U govorima bez akuta (npr. Vodice i Trstenik u vodičkoj oazi) to će biti ˆ , a u onima bez duljenja izvorno kratki slogovi imaju ˘ (npr. pomerski).

⁴⁷ Ta je pojava posvjedočena i drugdje, i u drugih tipova riječi (v. niže).

⁴⁸ Na krajnjem jugu i d. jer je on tu izjednačen sa li.

⁴⁹ Riječ je o osl. neoakutu u l. i i. (Ivšićev/Stangov zakon).

U glagolâ u govoru Medulina zabilježeno je širenje povučenoga naglasaka iz 2jd. impv. na 2mn.: *nōsi, nōsite, dōd'i, dōd'ite* (umj. *nosīte*, što je potvrđeno npr. u Premanturi). U govoru Pomera posvjedočeno je širenje odraza ranoga povlačenja u *a/a*-glagola na 3mn. prez. iz ostalih lica: *pītaju*, prema *pītate* itd., isto u Draguzetima: *uvījaju*. Inače, u pomerskom su brojne analogije, pa se u riječi s kratkim samoglasnikom u osnovi (*kōn, brək 'pas', dāž 'kiša', vretēno, sēlo, žēna; mōj, mōja, jedān*) gotovo isključivo susreće povučeni naglasak: I *brēkon, vretēnon*, G *žēne*, I *žēnon, mōjon*, g. *tvōjih*, I ž. *jēnon*)⁵⁰.

U *l*-participu nekih glagolâ zabilježeno je širenje čelnoga naglasaka iz tipa C: *pōslali* (prema *pōbrali*); te završnoga naglasaka u gl. pril.: *svirēči* (prema C *ležēči* i sl.). Ipak, usp. (Sutivanac) *fālet' 'hvaleći'*, (Banjole) *vōzet'*; te u mnogim govorima popridjevljeno: *nōseča*, odn. *nōset'a 'trudna'*⁵¹. U premanturskim je govorima neobičan naglasak u jd. m. *l*-participâ: *nāpisa* itd., možda prema *pōbra* i sl. U *l*-part. glagolâ tipa *dōjti* zabilježen je odraz novoga povlačenja u nekim govorima: (Hlistići) *dōšla, pōšla*; dok je u većini staro: *dōša, dōšla, pōša, pōšla*; a premanturski govori tu imaju: *došā, dōšla* (inf. *dōt'*)⁵². U nekim se govorima susreću oblici gl. prid. trpnog *i*-glagolâ s naglaskom na nastavku: (Medulin, Banjole) *kupļēno*⁵³.

U JZ istarskim su govorima u tip B prešle i imenice što su ranije pripadale tipu *a^b*, npr. *pīsmo* ili *otāc/ōtac, ōca* (umj. ***pīsmo, **ōca*)⁵⁴; te i u n. i a. imaju odraz završnoga naglasaka: *lōnci, kō(l)ce*. Za imenice tipa B s drugotnim nepostojanim *a* potvrđen je primjer (Hreljići) *ōgañ*, G *ōgña* te (Manjadvorci, Filipana) *vōgañ*, G *vōgña* (< osl. **ōgnь, *ogni*);

⁵⁰ Možda zato što se u pomerskom povučeni naglasak u kratkim slogovima ostvaruje kao „*ː*“, što dovodi do miješanja s tipom A (npr. *brāt, jezīk, kakōv, nāš*), te što se u riječi s dužinom naglasak pravilno svugdje povukao, pa su oblici s naglaskom na nastavku postali rijetki i podložni analogiji. Doduše, u glagolâ se naglasak tipa *nosīt, nosīla* dobro čuva (prema *nōsiš* itd. te uz *pīšeš, pīsat*, gdje postoji i razlika u tonu).

⁵¹ Usp. i primjere u [MANDIĆ 2012^b, 2013^b] za stanje u Medulinu i Banjolama.

⁵² To bi moglo biti staro: *dōšla* < **došlā* (usp. *rēkla* < **reklā*), no *došā* < **došāl* (prema *rēka* < **rēkal* s drugotnim *a*, osl. **rēklъ, *reklā*, ali **došļъ, *došļā*).

⁵³ Češći je naglasak na osnovi ujednačen prema prezentu: (Medulin) *posād'en, plāt'en*.

⁵⁴ Naglasak *ōca* je uobičajen u Pomeru, ali to ništa ne govori jer on tu može potjecati i od ranijeg *ocā* i *ōca*. Ipak, za premanturske govore v. MANDIĆ (2013^a).

usp. (Banjole) *ògań*, G *ògńa* (ujednačeno); te (Kanfanar) G *vògńa*; (Orbani) *uògńa*.

3. Naglasnomu tipu C pripadaju riječi s negdašnjom lateralnom pomičnošću, pri čemu je u jednim oblicima naglasak bio na nastavku, a u drugima na samom početku riječi te je preskakao na klitike. Početni je naglasak danas '' ili ^ i potječe od osl. čelnog '' ili ^ , a završni je također ^ (starije ~) ili '' (u većini govorâ povučen kao i u tipu B), i dolazi iz raznih izvora⁵⁵. Također, u jednosložnim je oblicima čelni '' produljen: *vôz*, *kôst*, G *vòza*, *kòsti*, također *dân* (*дѣнь), uz ujednačeno G *dâna* itd.

Danas se odraz pomičnosti susreće ugl. u riječi s jednosložnom osnovom: *grâd*, *nôč*, *křv*; L *grâdu*, *vôzu*, *nôči*; I *křvîôn*; N m. *mlâd*, ž. *mlâda*, sr. *mlâdo*, odr. m. *mlâdi* itd.; *l*-part. jd. m. *zvâ*, ž. *zvâla*, mn. m. *zvâli*. U dužih je riječi uopćen ili čelni naglasak, pa i tamo gdje se u mnogim hrv. govorima inače čuva pomičnost: N *mîsec*, G *mîseca*, L *mîsecu*, g. *mîseci*⁵⁶; N *îme*, n. *îmena*; N *mlâdost*, L *mlâdosti*; N m. *věseja*, ž. *věsela*, odr. m. *věseli*; *l*-part. jd. m. *ûzeja*, ž. *ûzela*; prid. trp. N m. *zâprt* 'zatvoriti', ž. *zâprta*⁵⁷; ili pak završni, što je dovelo do prelaska tih riječi u tip B: N *lipôta*, A *lipôtu* (i *jâje*, prema n. *jâja*). Odraz završnoga naglaska prevladava i u glagolâ, no ne toliko zbog analogije, koliko uslijed gubljenja starijih oblikâ s čelnim naglaskom⁵⁸.

Slijedi pregled nekih naglasnih pojava zapaženih u raznim govorima. Imenice m. roda s dužinom u osnovi u g. i li. (gdje postoji sinkretizam, i u d.) često imaju odraz završnoga naglaska: (Hlistići, Orbanići, Marčana) g. *ľudî*; (Marčana) i. *zûbî*; (Banjole) g. *zubî*, dli. *zubîn*, ali *kûsin* 'komad', *dânin*; (Pomer) g. *ľudî*, *zûbi*, i. *zûbin*, ali l. *plêsîn*. Slično i (Pomer, Krnica) g. *stvâri*, na. *stvâri*. U imenicâ m. i sr. roda te onih *i*-vrste s kraćinom, u svim je mn. oblicima svugdje potvrđen samo '' na osnovi: n. *zvòna*, g. *vòzi*, *nòkti*, *zvòni*, *kòsti*; iako u jd. u mnogim govorima ima tragova pomičnosti: L *vôzu*, *nôči* (*nôti*); I *koščôn* (*koštôn*), *křvîôn*. U nekim se

⁵⁵ Npr. ^ u g. *rûk* ili 3jd. prez. *letî* nastao je od osl. neoakuta, a u I *vodôn* stezanjem, dok '' u *nositi*, i. *ženâmi* i sl. dolazi od staroga akuta, u (Sutivanac) *selô* od kratkoga završnoga naglaska (nejasne prirode), u (Sv. Petar) 3jd. prez. *îdê* 'jesti' od osl. kratkog neoakuta itd. Kako je rečeno, završni '' uglavnom je povučen (*îde*, *sêlo*, rjeđe *sêlo*).

⁵⁶ Doduše, ovo bi mogao biti i arhaizam, s obzirom na to da je riječ *měšęcъ izvorno pripadala tipu *a* iako je u mnogim govorima kasnije prešla u tip C.

⁵⁷ Zabilježeno je nešto izuzetaka, obično u čestih riječi, npr. (Pomer) n. *iměna* (uz *îmena*), N *kòkoš*, g. *kokôš*; (Premantura) N *kòkoš*, G *kokošë*, d. *kokôšan*.

⁵⁸ Npr. supin, 2/3jd. aorista, 1jd. prez. na *-u* od *-*o* itd.

govorima čuva odraz osl. kraćenja u imenicâ tipa *rûka*⁵⁹: (Marčana) G *rukê, granê*; (Rakalj) G *stinê, I stinôn, i. stinàmi*; (Pomer) i. *rukân* (ali G *rûke*); ali (Marčana) *stîné, glāvé*; (Kacana) *grāné*. Isto je i kraćenje u (Rakalj) l. *zubî*. U tipu B redovito je dužina: (Rakalj) *mûke, tûge*. U govoru Raklja posvjedočen je L *svîtu* x3, ali *grādu* (Kacana: *svîtu*; Marčana: *svîtu, hlādu*; Pomer: *svîtu, grādu*). U govoru Sutivanca zabilježeni su likovi N *glāva, grēda* prema A i na.; usp. i (Žbandaj) N *uôvca*. U preman-turskom je posvjedočena razlika N *dīca, A dīcu, V dīca*⁶⁰. U primjeru n. *ôvce, g. ovâc* (premanturski i *ôvac*) vidi se rezultat duljenja pred sonan-tom.

Glagoli s *e*-prezentom imaju odraz stupnoga naglaska u prez.: *zôvêmo/zôvemo*; a oni s *i*-prezentom u mnogim govorima čuvaju odraz završnoga naglaska tipa *lovîmo, lovîte*. U izgovorno arhaičnijim govorima još se nađu primjeri poput (Kacana) 3jd. *trēpî* 'drhtati', 3mn. *tûčû, grēdû*, no posvuda su sve češći likovi kao 3jd. *svîti* 'svijetliti', *čvřči* (Kacana, isti govornik), a nerjetko se, po uzoru na to, čuje i *lôvin, lôvi* i sl., usp. 3jd. *tôči* u inače poprilično arhaičnom govoru Orbanicâ. U govoru Vele Trabe zabilježen je iznimno rijedak primjer slijeda dužine i akuta u 1mn. *klēčîmo*, uz daleko uobičajeniji analogijski lik *žvîmo*.

U svim govorima glagoli tipa *vaļāti* (i *znāti*) prešli su u tip C: 1mn. *morāmo, znāmo*; dok im je gl. prid. trpni u tipu B *rikamân, rikamāno* 'vesti'. Ipak, ponegdje neki od tih glagola pripadaju tipu B – ugl. *imāti, îman*, a usp. i (Ližnjan) 3jd. prez. *kôpa* (prema preman-turskom *kopāmo*) ili (Pomer) prid. trp. *zakôpan(a), zamôitano*, prema *rikamân, -āna*. U tip C prešli su i glagoli na *-êje-, npr. *razumîmo*.

Glagoli s *i*-prezentom kada im se doda prefiks prelaze u tip B: *činîš, načîniš; lovîš, ulôviš; lefî, zlêtî*⁶¹.

Glagoli 'jesti' i 'piti' pripadaju tipu C: (Kacana) 3mn. prez. *îdû* 'jesti'; (Sutivanac) *pîjěš*; (Svetvinčenat) *se naîdêmo*; (Sv. Petar) *naîdê se*; (Orba-ni) *pîje, poîde*; (Pomer) 1jd. *îden, 2jd. îdeš, 3jd. îde, uîde* 'ugristi'; 3mn. *îdu*; (Premantura) 1jd. *îden, 1mn. idêmo*.

U mnogim se govorima vidi trag uopćavanja prednaglasne dužine u glagolâ tipa *zôve* : *zôvêmo* (prema *trêse* : *trēsêmo*): (Marčana) 1jd. prez. *pēcên, 3mn. zôvû, plêtû*; (Kacana) *plêtû*; (Svetvinčenat) *zôvêš*; (Kanfanar)

⁵⁹ Prema osl. zakonu dviju mora [v. KAPOVIĆ 2013].

⁶⁰ N *dīca* je potvrđen i u Medulinu i Ližnjanu; a sjevernije je ugl. i N *dīca* (G *dicê, A dīcu*). Ipak, usp. (Hlistići) A *dīcu*.

⁶¹ V. [MANDIĆ 2012^b, 2013^b] za takve glagole u Medulinu i *i*-glagole u Banjolama.

*pěččën, pěččete*⁶². Često je u 3mn. prez. naglasak povučen po uzoru na 3jd.: (Kanfanar) *pěču*, prema pravilnomu *pěče*.

U raznim govorima postoji težnja k razvoju stupnoga naglasaka u nekim primjerima: (Kacana) G *rōse*, ali *vodē*; (Orbanići) G *vōde*, 1jd. prez. *zōven*, 3mn. *zōvu, provēdu*, pa i 3jd. *tōči*, iako govor inače čuva arhaičan naglasak, npr. g. *lūdī, jājī*; (Žbandaj) 1jd. prez. *poněsen*, 1mn. *pěčemo*⁶³. Najviše je ujednačavanja zabilježeno u govoru Pomera u riječi s kračinom u osnovi, gdje se u gotovo svih imenskih riječi (i onih tipa B) te u oblicima prez. osnove glagolâ s *e*-prezentom razvio stupni naglasak: *vōda, dīca*, G *vōde, dīce*, I *dīcon*; 1jd. prez. *zōven*, 3jd. *zōve*, 1mn. *zōvemo*; 2mn. impv. *ūzmite* itd.

4. Postoje i neki mješoviti naglasni tipovi, nastali još u prajezično doba uslijed pojava koje su uglavnom nerazjašnjene. U JZ istarskim govorima potvrđen je tip A/C u malom broju *ø/e*-glagola s odrazom psl. starog akuta u korijenu: *krěsti* 'krasti', *sīči, pāsti, grīsti, mūsti*⁶⁴. U infinitivu, *l*-participu te gl. prid. trpnom pojavljuje se " naglasak, odraz psl. akuta (kao u tipu A): *l*-part. *ukrēja, ukrēla; posikli; pāsle; ugrīza; pomūzla*⁶⁵; gl. prid. trp. (Pomer) *zgrīženo*; (Jadreški) *ukrēđeno*; (Medulin) *ukrēđeno*; (Banjole) *ukrāđeno, izgrīžen, posīčen*. U ostalim je oblicima odraz završnoga naglasaka: (Medulin) 1jd. prez. *predën, sičën*; 2jd. impv. *prēdi*; (Valtura) *sīčeš, sīčemo, sīču; prēdemo, prēdu*; (Šikići) *mūzen, mūzemo, mūzu*; (Režanci) *mūžēš*; (Kacana) *strīžū*; (Svetvinčenat) *pomūzēmo*; (Banjole) 3mn. prez. *grizū*; 2jd. impv. *mūzi, posīči, prēdi*, 2mn. *muzīte, sičīte, grizīte*; gl. pril. *predūt, grizūt*.

Drugi je tip također potvrđen u glagolâ. Riječ je o *ø/e*-glagolima tipa C s osnovom na šumnik, čiji *l*-participi pripadaju tipu B, no naglasak je tu rano povučen na korijen: *rēkli, spēkla, trēsla, narēsla, tūklo, ubūkli*; kao i

⁶² Usp. gore (Orbanići) *ōcāt*. Za govore što više nemaju prednaglasnih dužina ranije postojanje takvoga naglasaka nemoguće je dokazati (npr. premanturski: *zovēmo = tresēmo*). U pomerskom, koji nema duljenja u *pěče, rěče, zōve*, ni drugdje nema dužine (uopćen je naglasak na osnovi): *zōven, zōvemo, rěčete* itd.

⁶³ U tom se govoru naglasak dosljedno povukao na prednaglasne dužine pa bi, ako se ranije u te oblike bila proširila dužina, mogla biti riječ o promjeni **poněšën > poněsen* itd., a ne o analogiji. Slično je i u govoru Štinjana [usp. Вошковић 1978: 335]: *plēteš, zōveš* i sl.

⁶⁴ (Medulin) *sīti*; (Premantura) *sīt, krāst*; itd. Također: (Premantura) *pōsiť, ūkrast* i sl.

⁶⁵ Ovakvi se oblici čuju svugdje po JZ istarskim govorima (jedino premanturski: *ukrā, ukrāla*).

u inf.: *rěči/rěť(i)*, *trěst(i)*. Gl. prid. trpni također je pripadao tipu B⁶⁶, ali je sada tu poopćen ili naglasak određenih oblika ili naglasak prezenta: (Pomer) *zareštěno*; (*s*)*pěčeno*; (Draguzeti) *upletěna*.

Usto se mogu navesti i druge skupine glagolâ s nekim tipom „mješovite“ akcentuacije, npr. glagol *įst(i)* 'jesti', koji bi se mogao svrstati u tip A/C, ali ima odraz psl. starog akuta i u imperativu: *įdite*; glagoli tipa *prăt(i)*, koji su iz tipa C prešli u tip B, ali u *l*-participu čuvaju odraz pomičnosti: *prāla*, *prāli*; *ōprali*; ili glagol *znăt(i)*, koji je iz tipa A prešao u C: *znāmo*; ali u *l*-participu nema pomičnosti: *znā*, *znāla*; itd.⁶⁷

U drugih vrsta riječi takvi mješoviti tipovi nisu posvjedočeni u JZ istarskom, osim ako se ne uzmu u obzir komparativi i superlativi pridjevâ, koji svi, bez obzira na naglasak pozitiva, pripadaju istomu tipu⁶⁸: *bogăt* (A), *bogaťji*; *cřn* (B), *crnŕji*; *slân* (C), *slanŕji*; *mlâd* (C), *mlă(j)ži/mlăđi*.

Imenice za koje se u osl. katkad rekonstruira naglasni tip *d* [v. OCA 1993] u JZ istarskom obično pripadaju tipu C: *zûb*, *zûba*; *brîg*, *brîga*; *môst*, *môsta*; *rôg*, *rôga*.⁶⁹

Iz dosad rečenoga proizlazi da se s gledišta prozodije JZ istarski dijalekt može ugrubo podijeliti na nekoliko areala:

1. središnji (Marčanština, J Barbanština, Roverija, okolica Kanfanara i dalje na sjever); obuhvaća najviše govorâ i u njemu se susreću pojave koje bi se mogle opisati kao tipične JZ istarske: čuvanje prednaglasnih dužina, povlačenje naglasaka s kratke otv. ultime uz duljenje, akut, analogijsko duljenje tipa *zōvěš*;

2. pogranični (S Barbanština, okolica Sv. Petra te dalje na sjever uz granicu sa S.čak.); prostorno je diskontinuiran i nehomogen. Netipične pojave: povlačenje naglasaka ograničeno (npr. čuvanje tipa *selð*) ili nedosljedno (npr. primjeri kao *mlĭkŕ/mlĭko*), sporadični neoakut (*leži/ležiť*), gdjekad predsonantsko duljenje u uvjetima u kojima ga drugdje nema (*žěnska*). Ipak, neki su govori uz granicu „tipični“ JZ istarski (Svetvinčenat, Kanfanar, Hlistići);

---

⁶⁶ S povijesnoga gledišta, slično bi se stanje moglo očekivati u svih glagola tipa C s nastavkom *-en* u tom obliku, ali on za druge vrste takvih glagola nije posvjedočen, osim (Draguzeti) *zadnivěna* 's dnom' (o bačvi).

⁶⁷ U glagolâ se zbog njihove bogate morfologije pojavljuju razne naglasne varijacije, no zbog prirode ovoga rada nije moguće ići u detalje.

⁶⁸ Nepomični naglasak na slogu pred gramatičkim nastavkom.

⁶⁹ Ali v. J. RIBARIĆ (2002: 110) za neke primjere iz govorâ vodičke oaze.

3. sjeverozapadni (Poreština i istočno); tu je često povlačenje naglasaka na dužine, akut gdje gdje prelazi u $\hat{}$, više je analogijskih povlačenja;

4. vodička oaza; u nekim govorima (Vodice, Trstenik, Rašpor) nema duljenja tipa *sělo*, povlači se naglasak na duljine, akut u nekim govorima prelazi u $\hat{}$. Ipak, neki su govori tamo po tom pitanju „tipični“ JZ istarski (npr. Dane, Golac, Jelovice itd.);

5. južni (okolica Pule); neki su govori bar s naglasnoga gledišta „tipični“ JZ istarski (Medulin, Ližnjan), dok se u drugima opažaju trivijalne razlike, npr. povlačenje naglasaka na dužine (Pomer, Šikići, Jadreški, Valtura te sjeverno prema Proštini). Negdje su razlike dublje, npr. pomerski nema duljenja tipa *sělo*, a premanturski govori povlače naglasak sa svih kratkih ultima te donekle čuvaju psl. preskakanje naglasaka. U svim se govorima toga kraja dosljedno i potpuno krati zadnji otv. slog.

Razlikâ i pojedinosti ima još mnogo, osobito kada se u obzir uzmu razne analogijske pojave te morfološka strana akcentuacije, a zbog manjka podataka neke bi dijelove dijalekta trebalo podrobnije istražiti. Ipak, u ovakvom radu nemoguće je posvetiti se svim detaljima, a to uostalom ovdje i nije bio cilj.

Najzad valja reći i to da se gore definirani naglasni areali, iako to nipošto nije čvrsta i konačna podjela te se više zasniva na tipologiji nego na mogućim genetskolingvističkim odnosima unutar dijalekta, u velikoj mjeri podudaraju s područjima fonološke i morfološke raznolikosti među JZ istarskim govorima.

Kao cjelina pak – može se zaključiti na osnovi općih značajki – JZ istarski dijalekt i s gledišta naglasaka zauzima mjesto u negdašnjem dijalekatskom kontinuumu u kojem su se susretale skupine u tradicionalnoj klasifikaciji poznate kao zapadnoštokavski i južnočakavski. Ipak, postoje pokazatelji (prozodijski, ali i fonološki i morfološki) da su neke podjele unutar njega starije od seobâ u Istru, što bi moglo upućivati da suvremeni JZ istarski dijalekt potječe iz nekoliko izvorišta.

The accentual systems of the Southwest Istrian dialects

Summary

The Southwest Istrian dialect group comprises the local dialects presently spoken in Istria in the area south of the river Mirna and west of Raša, which were brought to this area from Dalmatia during the migrations of the 16th and 17th centuries. Consequently, they share a number of features with various West Štokavian and South Čakavian dialects (e.g., amongst prosodic phenomena, the reflex and conditions of pre-sonorant lengthening, the relation *činiš : *učiniš, stress retraction in *reči, *reklī > *rěči*, *rěkli* etc., and possibly, retraction and lengthening in *selö > *sělo*). Although this dialect group is fairly homoge-

nous, various peculiarities can be found in marginal dialects, some of which date to the pre-migrational period. This might imply that not all these dialects originated in the same area. The most important prosodic differences within the SW Istrian group are reflected in the conditions and results of stress retraction and in the results of more recent analogical processes.

LITERATURA

- БОШКОВИЋ 1978: *Одабрани чланци и расправе* / Радосав Бошковић. Титоград, 1978.
- ДЫБО 2000: Морфологизованне парадигматическіе акцентне сістеме, Типологія і генезіс, Том I / Владимир А. Дыбо. Москва, 2000.
- HRASTE 1964: *Govori jugozapadne Istre* / Mate Hraste. Zagreb, 1964.
- HRASTE 1967: *Ikavski govori sjeverozapadne Istre* / M. H[raste]. - *Filologija*, 1967, br. 5, 61–74.
- КАРОВИЋ 2013: *Povijest hrvatske akcentuacije* / Mate Kapović. Zagreb, 2013 (u tisku).
- LISAC 2003: *Nastanak i razvoj jugozapadnoga istarskog dijalekta* / J. L[isac]. - *Nova Istra*, 2003, VIII, sv. 24, br. 2, 195–198.
- LISAC 2005: *Glasovi jugozapadnoga istarskog dijalekta* / J. L[isac]. - *Drugi Hercigonjin zbornik*, 2005, 219–222.
- LISAC 2009: *Hrvatska dijalektologija 2, Čakavsko narječje* / Josip Lisac. Zagreb, 2009.
- MAŁECKI 1930: *Przegląd słowiańskich gwar Istrii* / Mieczysław Małeckı. Kraków, 1930.
- MAŁECKI 2002: *Slavenski govori u Istri* / Mieczysław Małeckı. Rijeka, 2002.
- MANDIĆ 2009: *Akut u jugozapadnim istarskim govorima* / D. M[andić]. - *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 2009, knj. XV, 83–109.
- MANDIĆ 2012^a: *Stare izoglose južne Istre* / D. M[andić]. - *Annales: Series historia et sociologia*, 2012, XXII, br. 2, 447–460.
- MANDIĆ 2012^b: *Naglasak glagola s i-prezentom u govoru Medulina* / D. M[andić]. - *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 2012, br. 38/2, 385–399.
- MANDIĆ 2013^a: *Naglasak imenica u premanturskim govorima* / D. M[andić]. - *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 2013, knj. XVIII, 187–202.
- MANDIĆ 2013^b: *Naglasak i-glagolâ u govoru Banjolâ* / D. M[andić]. (uskoro).

MANDIĆ (u pripremi): *The Accentuation of the Pomer Dialect* / D. M[andić].

MANDIĆ – Pliško 2009: *Mjesni govor Kacane* / D. M[andić] – L. P[liško]. - Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2009, br. 35/1, 201–215.

ОСА 1993: *Основы славянской акцентологии, Словарь, Непроизводные основы мужского рода* / Владимир А. Дыбо – Галина И. Замятина – Сергей Л. Николаев, Москва, 1993.

PERUŠKO 2010: *Rječnik medulinskoga govora* / Marija Peruško. Medulin, 2010.

PLIŠKO 1999: *Akcentatski sustav mjesnih govora Barbanštine* / L. P[liško] - Annales, 1999, XVI, br. 1, 57–66.

PLIŠKO 2000: *Govor Barbanštine* / Lina Pliško. Pula, 2000.

PLIŠKO 2003: *Fonološki i morfonološki opis mjesnoga govora Krnice* / L. P[liško]. - Čakavska rič, 2003, XXX, br. 1-2, 61–70.

PLIŠKO 2005: *Mjesni govor Nove Vasi – prilog poznavanju čakavskih idioma Poreštine* / L. P[liško]. - Fluminensia, 2005, XVII, br. 1, 25–35.

PLIŠKO 2006: *Jezične značajke mjesnoga govora Orbanići* / L. P[liško]. - Croatica et Slavica Iadertina, 2006, br. 2, 83–93.

PLIŠKO 2007^a: *Mjesni govor Hreljići* / L. P[liško]. - Zbornik u čast Ivi Lukežić, Rijeka, 2007, 123–136.

PLIŠKO 2007^b: *Štakavsko-čakavski govori Tinjanštine – mjesni govor Hlistića* / L. P[liško]. - Croatica et Slavica Iadertina, 2007, br. 3, 95–106.

PLIŠKO 2008: *Mjesni govor naselja Peruški – prilog opisu govora Marčanštine* / L. P[liško]. - Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani (Rijeka, 16. – 18. studenoga 2006), knj. 7, Rijeka, 2008, 739–751.

PLIŠKO 2010: *Novija istraživanja mjesnoga govora Ližnjana* / L. P[liško]. - Filologija, 2010, br. 55, 105–115.

PLIŠKO 2011: *Mjesni govor Loborike* / L. P[liško]. - Tabula, 2011, br. 9, 176–187.

PLIŠKO – IVETIĆ 2010: *O govoru Butora* / L. P[liško] – M. I[vetić]. - Fluminensia, 2010, XXII, br. 2, 127–135.

PLIŠKO – LJUBEŠIĆ 2009: *Novija istraživanja mjesnoga govora Kringe* / L. P[liško] – T. Lj[ubešić]. - Croatica et Slavica Iadertina, 2009, br. 5, 97–105.

PLIŠKO – MANDIĆ 2007: *Dijalektološki povratak Marčani* / L. P[liško] – D. M[andić]. - Čakavska rič, 2007, XXXV, br. 2, 323–338.

PLIŠKO – MANDIĆ 2011: *Govori općine Ližnjan* / Lina Pliško – David Mandić. Pula, 2011.

228 David Mandić
IWoBA VIII (2012)

PLIŠKO – MANDIĆ (u pripremi): *Mjesni govor Svetvinčenta* / L. P[liško] – D. M[andić].

RIBARIĆ 1940: *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri* / J. R[ibarić]. - Srpski dijalektološki zbornik, 1940, knj. IX, 1–207.

RIBARIĆ 2002: *O istarskim dijalektima: razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkoga govora* / Josip Ribarić. Pazin, 2002.

ŠIMUNOVIĆ 1985: *Mozaik istarskih govora* / P. Š[imunović]. - Istra, 1985, XXIII, br. 3-4, 66–72.

VRANIĆ – MOČIBOB 2006: *Prilog istraživanju govora Karojbe* / S. V[ranić] – I. M[očibob]. - Fluminensia, 2006, XVIII, br. 2, 23–36.

David Mandić, Odsjek za kroatistiku, Odjel za humanističke znanosti, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli (Hrvatska): dmandic@unipu.hr

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Радмило МАРОЈЕВИЋ
(Београд)

ПРОЗОДИЈСКИ СИСТЕМ ЊЕГОШЕВОГ СПЈЕВА ЛУЧА МИКРОКОЗМА

Сажетак. У раду се разматра прозодијска и интонациона структура стиха спјева Луча микрокозма Петра II Петровића-Његоша, и то, у првом његовом поглављу (т. 2): учење о метричким и неметричким акцентима, и посебно значај фразеолошких јединица, инверзије и лексичких опозиција за утврђивања њиховог редослиједа; у другом одјелу (т. 3): учење о побочним акцентима, и посебно значај увођења у научни оптицај учења о распореду енклитика у савременом српском језику у вези с актуализацијом Вакернагеловог закона; у трећем одјелу (т. 4): учење о двоструким акцентима, тј. испитују се оне категорије ријечи (личне, присвојне, показне и неке неодређене замјенице, неки облици копулативног и полукопулативних глагола те неки основни бројеви) које могу имати, ако нису наглашене, побочни акценат, а ако су наглашене — главни. У чланку се (т. 1) уводи и образлаже појам сложене фонетске ријечи, која се састоји од једне главне и једне или више побочних фонетских ријечи. У закључку (т. 5) сумирају се досадашњи резултати испитивања прозодијског система из компаративне словенске перспективе.

Кључне ријечи. акценти (метрички и неметрички, главни и побочни), фонетска ријеч (проста и сложена, главна и побочна), ријечи с двоструким акцентима, диверби (формални, семантички), Вакернагелов закон, распоред енклитика.

1. УВОД. — У овом раду се, са фонетског и версолошког аспекта, разматра прозодијски систем Његошевог спјева Луче микрокозма (у другој компоненти наслова спјева реконструишемо, поред главног, и побочни акценат /на префиксоиду/, а у првој дајемо предност узлазном акценту не искључујући ни силазни). Припремајући критичко издање Његошевог спјева Луча микрокозма, објавили смо први дио студије *Стих Луче микрокозма*, посвећен макроверсолошкој анализи спјева (МАРОЈЕВИЋ 2010), а о једној Његошевој версолошкој иновацији, могућој једносложности другог такта, расправљали смо у посебном раду (МАРОЈЕВИЋ 2009). Критичко издање Луче слиједи нашу претходну публикацију, критичко издање Горског вијенца с текстологијом (ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2005), уз неколике новине, од којих је најважнија — акцентовани текст спјева. Прозодијско-интонациона интерпретација текста риједак је поступак у српској

издавачкој пракси и науци о стиху (примијењен је најприје у МАРОЈЕВИЋ 2006^о: 52–54).

У овом, уводном поглављу расправе потребно је дати дефиницију појмова и разлоге коришћења неких лингвистичких термина који се у раду користе у друкчијем значењу од уобичајеног или под другим називом. То се тиче, прије свега, појмова и термина „проста/сложена фонетска ријеч“, које се раније нису разликовале јер су се ове друге посматрале само као ритмичке групе [види т. 1.1], и „побочни/главни акценат“, који су се и раније разликовали, али се овдје термини користе у ширем значењу од уобичајеног [види т. 1.2]. Поред тога, потребно је објаснити појам и термин „диверб“, тим прије што се у једном типу дивербâ може појавити главни или побочни акценат у зависности од његове функције, а у другом типу побочни акценат друге компоненте трансформише се у главни [види т. 1.3]. Уводно поглавље расправе завршићемо са три напомене које се тичу прозодијске интерпретације и прозодијске реконструкције текста.

1.1. У чланку се, као терминолошка иновација, користи појам и термин *сложена фонетска ријеч*, која се састоји од једне главне фонетске ријечи и једне или више побочних фонетских ријечи. Може се поставити питање: каква је предност термина *сложена фонетска ријеч* у односу на постојеће (и рекло би се општеприхваћене) термине „говорни такт“ или „ритмичка група“ с обзиром на то да се фонетска ријеч тумачила управо као ријеч која има један акценат као своје главно својство (и којој се само прикључују ријечи без акцента, проклитике и енклитике)?

Говорни такт (или ритмичка група) јесте ритмичко-интонациона јединица која се може састојати од више ријечи с главним акцентом, тј. од више (простих или сложених) фонетских ријечи. Тако тротактни стих руских билина и српски епски десетерац као тротактни стих (како га ми тумачимо) могу у једном такту имати двије ријечи (рјеђе више) с главним акцентом, али је само један од тих акцената метрички.

Сложена фонетска ријеч има само један главни акценат и један, рјеђе више побочних акцената, али ријеч с побочним акцентом не функционише самостално него се обавезно „наслања“ на ријеч с главним акцентом. Показаћемо то на неколико примјера.

1^о Предикативи, како смо ми ову специфичну врсту ријечи назвали [види подробније у МАРОЈЕВИЋ 2007^а], имају статус побочне фонетске ријечи, а ријеч уз коју они стоје — статус главне фонетске ријечи у саставу сложене; на примјер у стиху Горског вијенца: *Хвала*

Бѡгу, || њма ли | вјѣштица̄^x? [ГВ 2173] реконструишемо сложену фонетску ријеч: ↓*xvála*^бѡгу↓.

2° Побочни акценат на облику другог лица једнине императива реконструишемо, на примјер, у првом стиху Пјесме Мустај-кадије (која је у деветерцу): *Нѣ плач* мајко || дилбер-|Фатиму — [ГВ 1855 (1)] те у десетерцима (основном стиху Горског вијенца): *пѡјаш* Марко || твѡјѣга | Шарина, [ГВ 1801]; *Бјѣж* Кѡмнене, || задр̄та | дѣлијо, [ГВ 1842]; *Чуј* народе, || свӣ скѡните | ка̄пе: [ГВ 2648]. — У свим наведеним примјерима остварују се сложене фонетске ријечи с главним акцентом на вокативу именице: ↓*нѣплач*^мајко↓, ↓*пѡјаш*^марко↓, ↓*бјѣш*^кѡмнене↓, ↓*чуј*^народе↓. При том се у неким случајевима на редукованом облику императива појављује узлазни побочни акценат на посљедњем слогу [на шта смо указали послѣје критичког издања Горског вијенца и у раду МАРОЈЕВИЋ 2007^b: 336–337]. Навешћемо примјер из Горског вијенца: *Кáж* влáдико || штѡ ти *вѣзѣр* | пѣшѣ: [ГВ 1074]. Такав је и примјер из Мажуранићевог спјева Смрт Смаил-аге Ченгијића: *Кáж* Бáуче || кѡлико би | мѣшáх [СА 925].

3° Када би се облици интонационо одвојили од именице, постали би самосталне (просте) фонетске ријечи, али би се, у првом случају, умјесто предикатива реализовала именица, с узлазним главним акцентом: ↓*xvála*↓бѡже↓, а у другом случају, у посљедња два примјера, морао би се облик императива с редукованим наставком замијенити пуним обликом јер у простој фонетској ријечи узлазни акценат не би могао бити на посљедњем слогу: ↓*кáжи*↓влáдико↓, ↓*кáжи*↓бáуче↓. Наравно, интонациона пауза би се морала интерпункцијски обиљежити: Хváла, Бѡже! Кáжи, влáдико! Кáжи, Бáуче!

1.2. Потребно је, затим, објаснити појмове и термине главни/побочни акценат који се у овом раду користе са унеколико друкчијим, ширим значењем од уобичајеног.

Појам двоструког акцента (главног и побочног) није уобичајен у србистици (а јесте у русистици) свакако и због тога што се прозодијски системи руског и српског језика знатно разликују. Због природе руског акцента, слог под акцентом у поређењу с неакцентованим слогом јасно се издваја и квантитетом, и висином тона, и напрегнутошћу, док слог под побочним акцентом заузима средишњи положај и јасно се разликује по наведеним параметрима и од слога под акцентом, и од неакцентованог слога. Ситуација у српском

језику много је сложенија, између осталог зато што се акценти разликују по тону и по квантитету и што неакцентовани слог може имати дужину (у књижевном језику само последице акцента) — и што све те разлике по квантитету и по тону карактеришу и побочну фонетску ријеч.

У литератури о руском језику обично се разликују неакцентоване ријечи и ријечи са slabим акцентом [„Безударные и слабоударяемые слова“ — наслов одјелка у ОСРЯ ¹1983: 681–682] и ријечи с побочним акцентом [„Слова с побочным ударением“ — наслов наредног одјелка у ОСРЯ ¹1983: 683–684]. Појам „побочное ударение“ и настао је да означи споредни акценат у ријечима које имају два акцента, а ми га шире користимо — у овом раду њиме означавамо слабији акценат у спојевима двију акценатогених ријечи. Али га тако не користимо само ми. У Ортоепском речнику руског језика и у одјелку „Безударные и слабоударяемые слова“ акценат у граматичким ријечима се назива — „побочное ударение“ [ОСРЯ ¹1983: 682] и на исти начин се обиљежава у обе категорије ријечи (знаком који је као краткоузлазни акценат у српском језику). У српском језику однос између акцената у групама ријечи зависи, прије свега, од семантичке компоненте, што је фонолошки релевантно, али у великој мјери и од темпа изговора и типа текста (проза, поезија, разговорни језик), што је релевантно само фонетски (и версолошки).

1.3. Најзад, овдје треба да дамо и тумачење појма и термина *д и в е р б* које је неопходно за разумијевање ауторових идеја у овом и другим радовима сродне тематике.

Термином *диверб* означавамо срастање, формално или само семантичко, двије ријечи у једну. Од два типа диверба онај први, у коме друга компонента, уз фонетску редуцију, сраста с првом, читалац ће лакше разумјети: у питању су, на примјер, диверби *ђѐ* [ђѐ̂] = *ђе је*, *тѐ* [тѐ̂] = *те је* и *ѐ* [ѐ̂] = *е је*. У Горском вијенцу диверб *ђѐ* [ђѐ̂] = *ђе је* посвједочен је у двије функције — као упитни замјенички прилог срастао с копулом *је*, на примјер: А *ђѐ* [ађѐ̂] био Драшко поповићу? [ГВ 1384], који има главни акценат, и као односни замјенички прилог (везничка ријеч) срастао са копулом *је*: (већ вас виђу под сјајним покровом, чест-народност *ђе је* воскреснула) и *ђѐ* [иђѐ̂] олтар на исток окренут [ГВ 2354], који има побочни акценат. У примјеру пак: (док ево ти једнога каваз) *ђѐ* [ђѐ̂] од паше [отпашѐ] за мене дошао [ГВ 2198] прва компонента диверба је везник. У Лучи микрокозма потврђена је само везничка ријеч *ђе*, у саставу диверба

(замјенички облик полусрастао с обликом помоћног глагола), и она има побочни акценат:

525 *hě* *ʝ*^ε кӯк̄ање || и пл̄ач | òкруњено,

526 *hě* *ʝ*^ε вј̄енч̄ана || глуп̄ост | са тирј̄анством,

279 *hě* *ʝ*^ε вј̄енч̄ано || б̄иће | с з̄ач̄атијем,

1560 „[...] *hě* *ʝ*^ε мр̄ачношћу || сф̄ера | ӯзб̄уњена!“ —

У дивербу **hě** [hě^ε] = *he je* у Његошевим пјесничким дјелима ми реконструишемо дифтоншки степен сажимања вокала (могућ је, наравно, и вокалски степен контракције). У везничким дивербима **tě** [tě^ε] = *te je* и **ě** [ě^ε] = *e je* могућ је само, и данас, само дифтоншки степен сажимања.

Други тип диверба, у коме се прва компонента елидира остајући у семантичкој структури док друга компонента трансформише побочни акценат у главни, сложеније је природе. Формално гледано, то су упитно-односне замјенице у функцији диверба (чија прва, лексички неизражена компонента има значење показне, а друга, лексички изражена — значење везничке ријечи): мн̄ом се с̄ј̄е̄ћ̄аш **шт̄о** (= ‘онога што’) си изг̄убио! (у 236. стиху *Луче микрокозма*); **к̄ога** (= ‘онај којега’) вј̄енчах на бес̄ам̄ртије — (у 1017. стиху спјева); **шт̄о** (= ‘то што’) се г̄орд̄и н̄епријатељ д̄ӣч̄и (у 1291. стиху *Луче*) [види т. 4.4.(1)].

1.4. У вези с побочним акцентима на једносложним везницима и рјечцама треба истаћи сљедеће. Није чудо што се такви примјери друкчије тумаче — у том смислу да је то чиста проклитичка позиција која не допушта акценте, па ни побочне, на два сусједна слога — кад се слично двојство у тумачењу среће и у русистици у интерпретацији исказа типа: Сказ̄ал он. Побочни акценат се на личној замјеници, кад она није наглашена, не ставља, али да је побочни акценат само неутрализован потврђује изостанак редукције.

Као примјер граматичке функције побочног акцента (тачније: граматичке функције силабичке структуре побочне фонетске ријечи) може се навести диференцирање везника *ãли* као раставног везника у значењу ‘или’ (и као супротног везника у значењу ‘али’) и двокомпонентног саставног везника *ãл и* у значењу ‘а и’. У свим досадашњим издањима (осим наших) у 33. стиху Горског вијенца се полазило од раставног везника *ãли*, па би подјела на фонетске ријечи из-

гледала овако: ↓ajâ↓штòћу↓`ãли^сакíмећу↓: трећа, сложена фонетска ријеч састојала би се од двосложне побочне фонетске ријечи *ãли* и четворосложне главне фонетске ријечи *са кíме ћу*. Наша вербализација (и акцентуација) текста:

А jâ штò ћу, || `ãл и са кíме ћу:
м`ало рúкã^x — || малèна | и снáга,
jèдна слáмка || м`ећу | в`ихорове,
сирáк тужн`и || без н`игђе | н`икòга!
[ГВ 33–36]

даје у појединости друкчију подјелу на фонетске ријечи: ↓ajâ↓штò-ћу↓`ãл^исакíмећу↓: трећа, сложена фонетска ријеч састоји се од једносложне побочне фонетске ријечи *ãл* и петосложне главне фонетске ријечи *и са кíме ћу*. Ова мала фонетска разлика са версолошког становишта је веома битна: ранија вербализација текста указивала би на двосложни други и четворосложни трећи такт (и опкорачење границе између тактова ријечју с побочним акцентом), нова вербализација текста указује на једну прозодијско-интонациону цјелину у другом полустиху (пошто побочни акценат на једносложници не формира самостални такт).

Акценат на једносложној (побочној) фонетској ријечи добро се осјећа кад наредна (главна) фонетска ријеч има проклитику. Тако наведени стих Горског вијенца који у нашој интерпретацији гласи: А jâ штò ћу, `ãл и са кíме ћу: [ГВ 33] (двокомпонентни везник *ãл* и у значењу 'а и') има на граматичкој ријечи *ãл* јасно изражен краткосилазни побочни акценат. Ми га зато реконструирамо и у примјеру: *ãл`* `òбоје || jèдно | р`ãд др`угòга. (у 40. стиху Луче микрокозма), тим прије што се везник може реконструисати и с редукованим вокалом ^u у саставу (фонетског) дифтонга.

1.5. Познавалац акценатских прилика у говорима који су у (широј) основици српског књижевног језика констатовале да је наше читање Његошевих дјела (овдје конкретно спјева Луча микрокозма) могућно, али да није — и једино могуће.

У вријеме кад је Његошев спјев написан српски књижевни језик је био, по тачној Бошковићевој дефиницији, више пред формирањем него у формирању. То се, наравно, односи и на прозодију. Зато не би било оправдано да се данашња прозодија књижевног језика, и кад би

она била потпуно (и тачно) прописана (а није ни једно ни друго), примјењује на тај период развоја. Зато смо ми прибјегли методу прозодијске реконструкције, бирајући старије ликове, а пошто смо лоцирали Његошев пјеснички језик у источнохерцеговачке говоре сусједне са староцрногорским (четрдесетих година XIX вијека говор становника Његуша, досељеника из Херцеговине, њима је још несумњиво припадао), прозодијску интерпретацију смо на њима и заснивали. Али како постоје извјесне акценатске разлике и у тим говорима, бирали смо оне ликове за које се основано може претпоставити да су карактерисали Његошев идиолект. То значи да наша интерпретација не изражава нашу сопствену акцентуацију (говор Никшићке Жупе) него је она у многим појединостима коригована ликовима из ширег подручја које је Данило Вушовић описао под именом „источнохерцеговачки дијалекат“.

Показаћемо то на једном конкретном примјеру. Дужина вокала у првој фонетској ријечи, на глаголској копули у облику 3. лица множине: свѝ сѹ дру̀ги̇ || кратковидни | ѹми! (у 1070. стиху Луче микрокозма) — у једним од поменутих говора се чува, у другима се не чува. Ми је реконструишемо јер је она у овим првим примарна (није аналошка), а у овим другим се секундарно изгубила. Именица *ум* чијим се обликом наведени стих завршава у говорима на територији Србије (и у књижевном језику кад се он ослања на те говоре) изговара се с дугосилазним акцентом: *ѹм* (ген. *ѹма*), па би множина, без обличког суфикса *-ов-*, гласила *ѹми*. Да је примарно слог био кратак, показују говорници који уз такве именичке акценте придјев изговарају без дужине, *бѣзуман* а не *бѣзѹман*. У Црној Гори (у говорима херцеговачког типа), Херцеговини и Босни именица има краткосилазни акценат у номинативу. Да је у генитиву (и у даљој промјени) акценат био краткоузлазни, показује изостанак преношења на предлог и кад се изговара краткосилазни акценат: *без ѹма*. Зато смо реконструисали акценатски тип *ѹм*, ген. *ѹма*, мн. *ѹми*.

1.6. У акцентованом издању Његошевог спјева реконструишемо неке акценатске дублете који нису распрострањени на ширем српском дијалекатском простору, али јесу у подручју гдје лоцирамо Његошев пјеснички језик (источнохерцеговачки говори сусједни са староцрногорским). Ти примјери показују да је дошло до семантичке творбе (раздвајања вишезначне ријечи у хомониме), али је у некима семантичка творба праћена прозодијском, тј. преакцентуацијом, па је раздвајање вишезначне ријечи довело до појаве хомографа.

Тако се од редног броја, с прозодијом *п̀р̀в̄ӣ*, одвојио придјев, с прозодијом *п̀р̀в̄ӣ* (у значењу ‘пређашњи, некадашњи’ које га приближава замјеницама), али обје ријечи, и редни број и придјев у ужем смислу, имају главне акценте.

Друкчије је било раздвајање основног броја *ј̀ѝдан*, с главним акцентом, и замјенице *ј̀ѝдан* (у значењу ‘неки’), с побочним акцентом. У неким падежним облицима не само по типу (главни/побочни акценат) него и по мјесту (акценат на основи/на наставку) разликује се број: с то̀б̄о̀м *к̀о̀ме* || од ј̀ѝдн̄о̀га | сл̄о̀ва (у 1179. стиху Луче микрокозма), у ј̀ѝдн̄о̀ме || ѝзб̄ӣја̄ј̄у | к̀љ̄у̀чу (у 690. стиху спјева) и замјеница: код ј̀ѝдн̄о̀га || ѝсточн̄ӣка | м̄а̀л̄о̀г (у 853. стиху Луче), на гл̄ӣб̄љив̄о̀м || ј̀ѝдн̄о̀ме | б̀реж̄у̀љку (у 2067. стиху Његошевог спјева) [види и друге примјере у т. 4.4.(2)].

2. МЕТРИЧКИ АКЦЕНТИ. — У овом поглављу расправе разматрају се ријечи с пуним лексичким значењем, које имају главне акценте — два узлазна, два силазна и послијеакценатску дужину. Ти акценти могу, међутим, бити метрички и неметрички. Метрички акценат је доминантни акценат у једном такту. Ријечи с неметричким акценцима обиљежавамо курзивом.

Распоред метричких и неметричких акцената описујемо помоћу три општа и шест посебних правила.

Општа правила су сљедећа:

1° метрички акценат је увијек на одређеној замјеници са значењем генерализације типа св̄а̀к̄ӣ, (ж.р.) св̄а̀ кад је она у иницијалној позицији, па се такви примјери у текстолошким напоменама посебно не образлажу;

2° по правилу (изузети су у текстолошким напоменама издвојени), метрички акценат је на ријечи која може имати двојаку прозодију па је у контексту употријебљена с главним акцентом;

3° исто тако, метрички акценат је, по правилу, на првој компоненти кад друга учествује у опкорачењу цезуре (рјеђе у опкорачењу такта), па се ни такви примјери посебно не образлажу (изузети се у текстолошким напоменама издвајају).

У вези с наведеним општим правилима, илустративан је примјер:

1858 *д̀у̀г̄о̀м* к ј̀ѝдн̄о̀ј || св̄е̄ *на̀вӣшӣе̄* | стр̄а̀ни —

гдје је у првом полустиху (*д̀у̀г̄о̀м* к ј̀ѝдн̄о̀ј) „метрички акценат на другој, семантички истакнутој компоненти“ јер је *к ј̀ѝдној* — „наглашено, с

главним акцентом“ (по општем правилу 2°), иако је у стиху остварено „семантичко опкорачење цезуре“ (изузетак од општег правила 3°).

Кад се у првом полустиху, или у истом такту другог полустиха, налазе двије ријечи с главним акцентом, један акценат је метрички, а други неметрички. Метрички акценат се у двокомпонентним (или вишекомпонентним) везама ријечи утврђује по одређеним посебним правилима (на метрички акценат у истом такту у текстолошким напоменама се указује селективно, у појединим примјерима).

2.1. У фразеологизмима (и у другим устаљеним изразима укључујући пјесникове околионализме којима се означава један појам) метрички акценат је на првој компоненти:

- 75 *о̀н по̀мисли̑ || да̀ је | нѐкѐ пу̀те*
 98 *сѝна јѐднѝг || нѐ мож' | вјѐнчат срѣ̀ћѝм:*
 104 *да̀н за да̀ном || вјѐнча̀је се | то̀ком,*
 199 *злѝћа њѝма || мрѝчи̑ | ѝме Ср̀ба —*
 429 *вѣ̀ћ трѣ̀пѣтом || св.̀јѣт свјѣ̀тѝва̑ | глѣ̀дѝх*
 652 *по̀ју пјѣ̀сне || вјѣ̀читѣ̑ | љубави.*
 1010 *да̀ ти прѣ̀ђе || св.̀јѣтлѝ лѝце | вѝдѣ.“*
 1347 *Е̑ кѝд срѣ̀ћа || да̀ је ѝ он̑ | та̀да*

У текстолошким напоменама се истиче да је нѐкѐ пу̀те „фразеологизам (у значењу ‘неки пут’, тј. понекад)“, вјѐнчат срѣ̀ћѝм — „устаљени израз (у значењу ‘усрећити’)“, да̀н за да̀ном — „устаљени израз“, ѝме Ср̀ба — „фразеологизам (перифраза у значењу /ак./ ‘Србина’, тј. Српство)“, по̀ју пјѣ̀сне — „таутолошки израз“, св.̀јѣт свјѣ̀тѝва̑ — „фразеологизам (у значењу ‘свијет над свијетовима’)“, св.̀јѣтлѝ лѝце — „фразеологизам (стални епитет)“, кѝд срѣ̀ћа — „фразеологизам (у значењу ‘камо среће’, тј. мања би штета била)“, а за све њих — да имају „метрички акценат на првој компоненти“.

2.2. Од двије синтаксички и семантички (или само семантички) истовјетне компоненте метрички акценат има она која је на првом мјесту, без обзира на то да ли су компоненте повезане везником, да ли су раздвојене запетом, да ли су без интерпункцијског знака, да ли су спојене у контекстуалну полусраслицу или је, као синтаксички русизам, друга компонента прикључена првој с предлогом *с*.

1° Компоненте су повезане везником *и* у примјерима:

- 1352 нѡћ и ну̀стои || ца̀рство | ўздигошѣ,
1646 стѹд и ѡгањ, || ра̀здѹти | бѹрама,

2° Именичке компоненте су формално раздвојене запетом (у семантичкој структури оне су у копулативном односу) у примјеру:

- 1491 Кѡпла, ма̀чи || и пла̀менѣ | стрѹ́јеле

3° Придјевске компоненте су наведене без интерпункцијског знака (у семантичкој структури и оне су у копулативном односу који изражава везник *и*) у примјерима:

- 844 „нѡвѣ дѹвнѣ || бѣсмртнѣ | идѣ[ј]е
1675 смѡлнѣ смра̀днѣ || во̀дѣ | за̀узео

4° Компоненте су спојене у контекстуалну полусраслицу у примјерима:

- 88 злѡћа-за̀вист, || а̀дскѡ | на̀слѣдије —
1493 ма̀њѣ-вѝшиѣ || бѣсмртнѣ | во̀јводе

5° Друга компонента је, као синтаксички русизам, прикључена првој *с* предлогом *с* у примјеру:

- 689 ода̀вдѣ ти || сѹдба, | во̀ља с ѹмом

У текстолошким напоменама се указује да је „метрички акценат на првој, синтаксички истозначној компоненти“, а у примјерима у којима су компоненте спојене у полусраслицу, поред тога, наводи се да је то „контекстуална полусраслица“.

2.3. Метрички акценат има ријеч која је, ради посебног истицања, инверзијом заузела иницијалну позицију, на примјер у другом такту 369. и 671. стиха:

- 369 Ободри́ ме || си́н бѣсмртнѣ́ | нѣба
671 На врѣх гѡрѣ || трѡн се гѡрдѣ́ | ви́си

2.4. Метрички акценат има компонента која се налази у лексичко-семантичкој опозицији према ријечи из другог такта, на примјер:

- 118 чо̀вјек чо̀ј)ꞑку, || чо̀вјек се́би | да̀ва̄,
739 ко̀ме ли́ку, || ко̀ме | легио́ну
996 вјѣ́чнѣ срѐћѣ || и вјѣ́чнѣ | љѹбави,
1043 ко̀ла да̀ља || бли́жа | обу̀зимљѹ
1044 ка̀ ша̀р ве́ћи || што̀̀ обу̀змѣ | ма̀њѣ —

1056 *простор* мр́акā^x || и пр́остор | свјѣтлости

У текстолошким напоменама се на почетку указује да је у стиху посвједочена „лексичка опозиција“ (па се она у загради наводи, на примјер у 118. стиху: чòј>кку : сèби, у 739. стиху: лѣку : легиóну, у 996. стиху: срѣћē : љúbави, у 1043 стиху: д`аља : бљѣжā, у 1044 стиху: вѣћї : мањї, у 1056. стиху: мр́акā^x : свјѣтлости), и да је зато „метрички акценат на другој компоненти“, или на првој, као у примјеру из 1049. стиха (опет лексичка опозиција: мр́акā^x : свјѣтлости):

1049 мр́акā^x мѣћēm || кòлико | свјѣтлости:

2.5. Метрички акценат нема она компонента која има ослабљено лексичко значење. Такви примјери се снабдијевају текстолошком напоменом типа „метрички акценат на другој компоненти (прва је десемантизована)“, као у 95. стиху (предлошко-падежна веза *к врху* ослабила је лексичко значење, па се остварује непотпуна граматикализација, прелазак у предлог):

95 *што се* вѣше || *к врху* слāвē | пѣњē

или типа „метрички акценат на првој компоненти (друга је десемантизована)“, као у сљедећим стиховима (остварује се непотпуна прономинализација именица — прелазак у личну замјеницу са значењем ‘она’, у 664. стиху, односно са значењем ‘он’, у 851. и 1919. стиху):

664 а свā *гора* — || ма̀са | брилијāнтнā.

851 Уста *ангел* || на зѣфїрнā | крѝла,

1919 жѣдно *Тяргар*, || др̀хтѣћи, | јѣчāше,

У 662, првом стиху у коме се помиње (кр̀утā се је || гòра | узвїсила:), именица *гора* има своје пуно лексичко значење; у претходном, 663. стиху на њу упућује облик личне замјенице (òснòв јòј је || од чїста | рубїна,), а у горе наведеном, 664. стиху прономиналну функцију има сама именица (*гора* = ‘она’); у наредном, 665. стиху (Величїну || гòрē | тр̀нодр̀жнē), којим почиње наредна реченица, именица *гора*, којој је додат атрибут, поново добија своје пуно лексичко значење.

У 851. стиху именица *ангел* (прва компонента полусраслице *ангел-хранитељ*) има прономиналну функцију (*ангел* = ‘он’), у претходном (843: „Свāкї вѣчēр“, || хр̀анитељ ми | кāжē,) и наредном кон-

тексту (861: Òдлазак ме || мѠга | хр̀анитеља) именица *хранитељ* (друга компонента полусраслице *ангел-хранитељ*) има пуно лексичко значење.

У 1919. стиху именица има прономиналну функцију (*Т`рт`р = 'он'*) и упућује на посесив из претходног, 1918. стиха (у димљивā || жв`ла | Т`рт`рова).

2.6. Метрички акценат има компонента на којој је логички нагласак. — За прве полустихове у примјерима:

- 18   *траг* ж`лости || н` д`шу | òставē
102   *знѠнѠ* л`ето || за н`ме | сл`дује,
103   *см`тн`* ј`сēн || и л`денā | з`ма,
654   *см`тн`* н`кад || п`стићи | нē може:
1194   *„л`т* й`стинē || н`гда | в`ђет *нē*
1211   *Д`н* к в`черу || б`еше *в`* | н`гнуо

у текстолошким напоменама се истиче: „метрички акценат на другој, семантички истакнутој компоненти“.

Посебно треба истаћи примјере у којима метрички акценат није на првој компоненти, иако је она инверзијом промијенила мјесто, него на другој, која је логички наглашена:

- 1141/42   *д`*х л`кавї || и зл`м | з`дојенї,
1614   *Д`н* ч`твр`тї || с`ј`тра ће | гр`н`ти
1871   *Д`н* ч`твр`тї || стр`шнѠга | ј`в`ења

У наведеним примјерима неинверзиони распоред ријечи довео би до наглашености четвртог слога, а то је десетерац избјегавао. Израз из посљедња два примјера појављује се у инверзији и у другом такту, опет с метричким акцентом на другој компоненти:

- 1761   На н`бу се || *д`н* ч`твр`тї | ј`вї

У примјерима типа:

- 545   п`мало се || пр`вē *сл`вē* | с`ења
568   в`чнїм *òгњем* || св`штенē | л`бави;

метрички акценат је, међутим, на првој компоненти, која је семантички истакнута (у 545. стиху у другом такту, у 568. — у првом).

Уз примјер:

984 нд̣н̄н̄ ма̄се || и њезино | лице

такође стоји текстолошка напомена: „метрички акценат на првој, семантички истакнутој компоненти“, али је он изузетан тиме што се облик посесивне замјенице *њезино* односи на именицу *ноћ* умјесто које на почетку стиха стоји од ње изведени придјев, некадашњи посесив.

3. ПОБОЧНИ АКЦЕНТИ. — У овом поглављу расправе разматра се побочни (ослабљени) акценат, који карактерише неке морфолошке категорије — граматичке врсте ријечи: везнике [види т. 3.1], рјечце [види т. 3.2], предлоге (и окамењени предлог |*нд̣*) у позицији префикса [види т. 3.3] те везничке ријечи [види т. 3.4], и неке творбене категорије — префиксоиде [види т. 3.5] и прве компоненте сложенацица и сраслица [види т. 3.6]. У наведеним категоријама, осим везничких ријечи, побочни акценат се остварује селективно (неке граматичке ријечи и творбене категорије имају побочни акценат, а неке су без акцента). Упитно-односне замјенице увијек имају акценат, само што у упитним реченицама и зависним објекатским њихов акценат је главни, а у зависним атрибутивним — побочни.

3.1. Побочне акценте имају, прво, неки везници.

(1) Побочни акценат имају вишесложни (и двокомпонентни) везници, а од једносложних само неки: *д̣д̣*, *ка̣д̣*, *ма̣*, *но̣*, *те̣*, *што̣д̣*, затим везник *да̣*, који је хомонимичан с рјечцом [види т. 3.2.(1)], као и везник *ћ̣* (у значењу ‘што, како’, посвједочен у стиховима 1073, 2145, 2156, 2177), хомонимичан с везничком ријечју *ћ̣* [види т. 3.4.(3)], која такође има побочни акценат. У текстолошким напоменама указујемо на везник *д̣д̣* (у значењу ‘осим’), хомонимичан с предлогом, и на једносложне везнике који су настали скраћивањем двосложних форми (*а̣л < а̣ли*, *ка̣ < ка̣д̣*, *не̣г < не̣го*, *ни̣т < ни̣ти*).

(2) Везник *ка̣* у значењу ‘како’ чува побочни акценат, док у значењу ‘као’ може бити потпуно атониран (осим ако се налази испред вокала), али га и у том случају обиљежавамо јер то неутрализовање има позициони (фонетски), а не фонолошки карактер.

(3) Везник *да̣* испред акцентованог слога може неутрализовати свој побочни акценат, али га и у таквим случајевима обиљежавамо јер то неутрализовање има позициони (фонетски), а не фонолошки карактер. Иначе се он најбоље осјећа ако везник има енклитику.

(4) Текстолошком напоменом „двокомпонентни везник с побочним акцентима (на првој компоненти акценат је метрички)“ снабди-

јевамо граматичке ријечи: с̀амо *штò* (17, 150), с̀амо *тѣке* (82, 2013), к̀ако *штò* (288, 629, 710, 1318, 1961), н̀его *ђѐ* (1274), н̀его *д̀а* (1927).

(5) Ако је акценатован, везник има побочни акценат, али тај акценат може бити метрички ако је то једини акценат у првом такту, тј. у првом полустиху. Такву прозодију има везник `али (у 56. стиху), к̀ад̀а (у 734. стиху) и к̀ако (у 1360. стиху):

56   `али га је || твòрац | укр̀асио,
734   „к̀ад̀а ти је || твòрац | д̀опуштио [...]“
1360   к̀ако ће му || свѐ пòкòрно | б̀ити.

У свим наведеним примјерима остварује се фонетско опкорачење цезуре. Фонетско опкорачење границе између другог и трећег такта, у другом полустиху, остварује се у примјерима:

75   óн пòмисл̄и || д̀а је | н̀екѐ н̀у̀те
161   Буд̀алама || к̀ад би | в̀јѐров̀али,
318   у й̀скр̀ама || к̀ако | у с̀унц̀ама,
319   у см̀ртн̄има || к̀а у | бож̀ств̀ама —
988   до пр̀ед̀јел̄а^x || н̀ити | за пр̀ед̀јеле,
1597   м̀ислио сам || д̀а х̀е се | с̀јѐт̄ити
1769   ч̀ас н̀е вид̄и || х̀ѐ се | прим̀акнуо
2002   к̀а̀д пòмисл̄ѐ || д̀а с̀ӯ й̀х | пр̀истигли,

Побочни, али метрички акценат остварују везници д̀а (у 75, 1597. и 2002. стиху), к̀ад (у 161. стиху), к̀ако (у 318. стиху), к̀а (у 319. стиху), н̀ити (у 988. стиху) и х̀ѐ (у 1769. стиху), као једине акцентоване ријечи у другом такту.

(6) У сљедећим примјерима:

203   без кòрмила || й̀ без | рукòвођѐ
703   над в̀јѐчнош̀ћу || й̀ над | врем̀енима,
918   у пр̀осторе || й̀ за | пр̀осторима —
1316   у св̀јѐтлости || й̀ у | оп̀шѝрности,
1489   по возд̀уху || й̀ по | равн̄инама,
1924   од в̀р̀агòв̀а^x || й̀ од | чудòв̄иш̀т̀а^x:
1980   у с̀у̀з̀ама || й̀ у | рид̀анију,

1983 вòдòм хлáднòм || ì са | жìвотнìма;

на везнику *и* појављује се ритмички условљен побочни метрички акценат, чиме се остварује фонетско опкорачење такта.

3.2. Побочне акценте имају, друго, неке рјечце.

(1) Компонента *дà*, хомонимична с везником *дà* [види т. 3.1.(1, 3)], јесте узвична рјечца, с побочним акцентом (а не глагол нулте конјугације у значењу 'јесте', с главним акцентом):

1 Дà свàгда ми || дрàгì | нàстáвнìче,
315 Дà ìскра је || св[ì]ѣтлòст | порòдила,

(2) Ријечи *ò* и *àх* (у више стихова) интерпретирамо као узвичне рјечце с побочним краткосилазним (а не као узвике *ò* и *àх* с главним акцентом), па зато и не доносимо запету послије њих:

28 àх òвò је || нàјвишà | тàина
77 àх њèговè || прèварнè | нàдеждè:
141 Ò свèвишнì || твòрче | нèпостìжнì,
376 »Ò блàжени || сìне | Прèвјечнòга«,

(3) Исту прозодијску, граматичку (и интерпункцијску) интерпретацију имају узвичне рјечце *глè* (у 561. и 2191. стиху) и *è* (у 1347. стиху):

561 »Глè идé[ì]о, || ìскро | бесàмртнà: [...]«
2191 Глè дìвнòга || сàдà | вìд^нìјèнија:
1347 È куд срèһа || дà је ì òн | тàдà

(4) Компоненту *нè* у изразу *нè* далèко (1944) сматрамо одричном рјечцом, с побочним (а не префиксом, с главним акцентом), па је зато пишемо растављено:

1944 нè далèко || од мрàчнòга | Àда

(5) Побочни акценат имају и рјечце *сàмо* (у 170, 205, 299, 527, 617, 913, 1068, 1069. и 1343. стиху), *вèһе* (у 182. стиху), *тèк* (у 328. стиху), *тèке* (у 530. стиху), *пàк* (у 1936. стиху, на којој је акценат метрички) и *нèка* (у 1975. и 1978. стиху).

(6) Најзад, граматикализацијом (преласком у рјечцу) облик *о̄н̄о* показне замјенице изгубио је акценат и трансформисао се у енклитику:

- 1124 кòј̄ӣ ^{о̄}н̄о сам || мòг̄ӯћ̄ӣјем | слòвом
1127 кòј̄ӣ ^{о̄}н̄о сам || окèан̄ | вòзд̄ӯшн̄ӣ
1512 кòј̄è̄ ^{о̄}н̄о је || слàвољ̄уб̄је | сл̄^ај̄èп̄о̄
2096 кòј̄ӯ ^{о̄}н̄о *h̄è* || вòп̄љи | нèвиности

У сва четири стиха у текстолошкој напмени се указује на „фонетско опкорачење цезуре“ јер је одговарајући облик на почетку стиха (кòј̄ӣ, кòј̄è̄, кòј̄ӯ) — „везничка ријеч, с побочним акценатом“, док је облик којим се први полустих завршава (^{о̄}н̄о) — „енклитика, рјечца без акцената“.

3.3. Побочне акценте имају, треће, неки предлози.

(1) Побочни акценат имају вишесложни предлози, а од једносложних — они који су настали граматикализацијом именичког облика (*н̄ӯт* + ген.), скраћивањем двосложног предлога (*р̄а̄д* < *р̄ади* + ген.) или су хомонимични с предлогом без акцената (*н̄о̄* + лок. у временском и *н̄о̄* у дистрибутивном значењу имају побочни акценат, а *по* + лок. /по поријеклу датив/ у просторном значењу је без акцената).

(2) Предлог *н̄о̄* у временском значењу има побочни акценат у примјерима:

- 866 *П̄о̄ д̄ӯг̄о̄ме* || м̄р̄а̄чн̄о̄м | тугòв̄а̄њу
1896 *н̄о̄ пр̄а̄ведн̄о̄ј* || над њòме | р̄а̄зрази —
1931 *П̄о̄ п̄òб̄^ај̄èди* || стр̄а̄шн̄о̄ј | над Сат̄а̄н̄о̄м

Предлог *н̄о̄* у дистрибутивном значењу има побочни акценат у примјерима:

- 1170 „[...војника је од обадва лика / обећао сваког окрунити] *н̄о̄* над *јèдн̄ӣм* || вèликијем | м̄ӣром.“
1418 [...да их круни самодржавијем] *н̄о̄* над *јèдн̄ӣм*, || *к̄а̄ је р̄èк̄а̄*, | м̄ӣром.

(3) Окамењени предлог *пѡ* у дистрибутивном значењу чува побочни акценат и у морфемској структури прилога *пѡѡсоб* (1990), *пѡнаѡсоб* (105).

3.4. Побочне акценте имају, четврто, неке везничке ријечи.

(1) У свом основном значењу, упитне замјеничке ријечи имају главни акценат, а у значењу односних замјеничких ријечи оне имају двоструку функцију — чланови су зависне реченице и имају везничку функцију, па се и називају *везничке ријечи*.

(2) У овом другом значењу — у адноминалној позицији, тј. у атрибутивној зависној реченици — оне имају ослабљен, тј. побочни акценат, на шта се указује у текстолошким напоменама. Тај акценат може бити неметрички, као у 228. и 229. стиху:

[Бог убио ту беспутну силу]
 228 *кѡја* твѡје || пѡпирѣ | зѡконе,
 229 *кѡја* пѡнї || мрѡкѡм | њ ужѡсом

или метрички, као у 272. и 273. стиху (као једини акценат у првом полустиху):

[да опширну видим колијевку]
 272 у кѡјѡј се || вѡѣчнѡст | одњѡхала,
 273 из кѡјѣ је || у крѡла | ѡдрѡла,

Поред тога, побочни акценат везничка ријеч има и у вези с предикативном ријечју *ево* (с главним акцентом):

1027 *Ево кѡко* || јѡ о њѣму | мѡслїм:

Везничке ријечи које уводе зависну објекатску реченицу имају, међутим, главни акценат:

[матер штедру запитива смјело]
 37 *рѡд* чѣса је || твѡрац | сатвѡрио —

(3) Везничка ријеч *ћѣ* (у серијама стихова 205, 207; 278, 279, 280, 283; 525, 526, 527, 529, 538, 539, 540; 1559, 1560) хомонимична је с везником *ћѣ* (у значењу ‘што, како’ [види т. 2.1], који такође има побочни акценат.

Везничка ријеч *ћѣ* има побочни акценат и у саставу диверба (замјенички облик полусрастао с обликом помоћног глагола):

- 279 *ħè* <*j*>^е вјѣнчāно || бiће | с зāчāтијем,
525 *ħè* <*j*>^е кўкāње || и плāч | òкруњено,
526 *ħè* <*j*>^е вјѣнчāна || глўпòст | сa тирјāнством,
279 *ħè* <*j*>^е вјѣнчāно || бiће | с зāчāтијем,
1560 *ħè* <*j*>^е мрāчношћу || сфєра | ùзбўњена!“ —

у којем ми реконструишемо дифтоншки степен сажимања вокала.

3.5. Побочне акценте имају, пето, неки префиксоиди.

(1) Побочни акценат имају префиксоиди |*прè*| у бројним придјевским ријечима, |*прā*| у именици (вокатив) *прā*мāтерo:

- 2146 *Прā*мāтерo || лўдскòга | плèмена

и |*пò*| у придјеву (компаратив у елативном значењу) *пò*голèми<*ј*>^н (483, 1641), прилогу *пò*нāпријед (481) и глаголским облицима (треће лице једнине презента) *пò*òдморī (776), (инфинитив) *пò*ўмјерīt (1949):

- 481 Пòведе ме || мāло | *пò*нāпријед.
483 *тè* шāр *види* || òнāј | *пò*голèми<*ј*>^н
1641 Шāр је òвāј || дòста | *пò*голèми<*ј*>^н,
776 òā зèфīрнā || *пò*òдморī | крīла
1949 стīхије ħу || нā њем | *пò*ўмјерīt

(2) Префиксоид |*прè*| (с побочним акцентом, у придјевској ријечи која има главни акценат на неком другом слогу, у једном примјеру, у 1183. стиху, и у именици):

- 329 сāстав òвè || *прè*сīлнè | машинè
343 нèбеснè сū || *прè*шīљасте | зрāке —
436 растoјāње || *прè*ўжāснò | бјèше —
713 [четири су горе од алмаза] *прè*висòке, || у прāвīлнòм | реду,
791 Дīвнī *шā*гор || бјèше | *прè*òпшīрнī
901 „Аħ *прè*блāгī || òче | бèsмрīтија“,
903 „бèsпрестāно || *твò*ј `ум | *прè*свīјетлī [...]“
964 од снā *хлā*дна || и *прè*вјèчитòга:
989 *кā*ò *јò*ј òблīк || *прè*гнўснī | пòгинè,

- 1171 „*Ах прѣсїлнї* || и *прѣблãгї* | ðче“,
 1175 код твојѣга || трѣна | *прѣсв*ː|јѣтлѣга —
 1183 за *прѣблãгѣст* || божѣственѣ | дѹшѣ —
 1336 пѣзорїшта || тѣгã | *прѣстрãшнѣга*
 1349 и *прѣмїрнѣ* || *дã* је нѣши | цãрство
 1391 „*О* зãвисти || *прѣ*ːтрѣвнѣ | жѣртво, [...]“
 1444 и нãд њима || на *прѣвѣдрѣм* | нѣбу
 1551 Свѣтѣ *слѣво* || *прѣмїлос*ːна | ѡца
 1585 *прѣмїлос*ːна || ѡца | умољãјѹ
 1607 од *прѣслãткѣ* || дѹхѣвнѣ | нãслãдѣ.
 1628 *прѣсїлнѣга* || прѣтївнїка | њїна:
 1669 *дã* *прѣгнѹсни* || нѣба | ѡдметнїци
 1780 са пѣтрѣснѣм || *прѣ*ːжãснѣм | жѣкѣм.
 1820 *дѣ* њѣговѣ || *прѣмѣгѹћѣ* | сїли.
 1894 *прѣнѣсрѣтнã* || вѣјска | мрãкѣ *цãра*
 1915 *Прѣстрãшнѣ* је || ѡвѣ | пѣзорїште
 1935 и *прѣмнѣгѣ* || хїлãде | сãјãнијѣх
 2048 до глѹпости || ѡвѣ | *прѣслїјѣпѣ*
 2201 *О* *прѣблãгї* || тїхї | ùчитѣлѹ,

треба разликовати од префикса |*прѣ*| (с главним акцентом, који је једини акценат у ријечи) односно |*пре*| (без акцента). У овом посљедњем случају компонента |*прѣ*| односно |*пре*| изгубила је је изгубила допунско лексичко значење прешавши у морфему с чисто деривационим значењем (двокомпонентна твореница се подвргава потпуној лексикализацији прешавши у једнокомпонентну ријеч):

- 1176 премогѹће || твоје | божѣствено
 1181 *Ах* *прѣсвѣтї* || мїлостивї | твѣрче,

(3) У другој компоненти наслова *Луча мїкрокѣзма* реконструиримо, поред главног (на генитиву именице *кѣзам), и побочни акценат (на префиксоиду |мїкро|), а у првој компоненти наслова дајемо предност узлазном акценту (*Луча*) не искључујући ни силазни (*Лѹча*).

3.6. Побочне акценте имају, шесто, прве компоненте неких сложеница и сраслица.

(1) Побочни акценат налазимо на првој компоненти једне сраслице:

1401 Сатанини || злѡумишљеници

која је настала суфиксацијом синтагме и у којој је прва компонента |злѡ| састављена од коријена и окамењеног наставка -о.

(2) Побочни акценат налазимо и у већем броју сложеница насталих композицијом помоћу интерфикса -о- (и његовог аломорфа -е-):

198 бѡгомѣрскѣ || Сѣбства | ѡтпаднѣке:

1539 бѡгомѣрскѣ || цаѣ са свѡјѡм | вѡјскѡм

1774 трѡнодрѣжнѣ || свѣ ѡбузѣ | гѡру,

1852 тѣк стријѣлу || грѡмонѡснѣ | бѡци

1862 у цијѣлѡј || лѣчесѣпнѡј | слѡви

2092 пѡзорѣште || бѡгомѣрскѡ | зѡла^х,

Као што се види из овог списка, побочна фонетска ријеч, коју чине први коријен и интерфикс, изражена је компонентама |бѡго| (у три стиха) и у по једном — |трѡно|, |грѡмо| и |лѣче|. Њима треба додати примјере у којима се компонентама сложенице опкорачује граница између другог и трећег такта, међу којима је још један с компонентом |бѡго|.

(3) Неке двокомпонентне творенице, и сраслице и сложенице, прешле су у ријечи с једним акцентом (по правилу, побочни акценат прве компоненте се изгубио, а силазни акценат друге компоненте се пренио на претходни слог; рјеђе је друга компонента изгубила акценатваност, док је прва трансформисала побочни акценат у главни).

4. ДВОСТРУКА ПРОЗОДИЈА. — У овом поглављу наше расправе разматра се учење о двоструким акцентима, тј. испитују се оне категорије ријечи које могу у једном контексту, у једном значењу (или функционалној перспективи реченице), ако нису наглашене, носити главни акценат, а у другом, ако су наглашене — споредни (побочни). Такву, двоструку прозодију могу имати личне [види т. 4.1], присвојне [види т. 4.2], неке одређене (показне) [види т. 4.3] и неке неодређене замјенице [види т. 4.4], неки облици помоћног (копулативног) глагола и полузначних (полукопулативних) глагола [види т. 4.5] те неки основни бројеви [види т. 4.6].

4.1. Двоструку прозодију (алтернативно: главни или побочни акценат) могу имати, прво, личне и повратна замјеница.

(1) Личне и повратна замјеница могу имати главни акценат, при наглашавању:

106 нѐмā дāна || кòјī мī̂ | желīмо

У комбинацији са замјеницом *сам* повратна замјеница има главни акценат у постпозицији:

6 ђн сām сòбѡм || чўдо | сочїњāвā.

432 вѡобрāзи || сāми сѐбе | гѡнѐ

702 са кòјѡм је || сām сѐбе | вјѣнчао

1012 „[...] jā сам“, кāжѐ, || „сām по сѐбе | бїо — [...]“

а побочни акценат у препозицији:

705 сѐбе сāmѡм || на свѣтѡме | трѡну

1099 сѐбе сāmѡг || и свѡје | пѡлкове:

1228 сѐбе сāmѡг || и свѐ | легиѡне

(2) Личне и повратна замјеница имају побочни акценат, ако нису наглашене:

139 мī̂ смо ѝскра || у смр̂тнū̄ | прāшину,

140 мī̂ смо лūча || тāmѡм | ђбузѐта!

У овом случају личне замјенице могу имати, али само у дативу и акузативу без предлога, синонимичне облике без акцената (енклитике).

Посесивни генитив личне замјенице (само трећег лица), који је архаизам, и посесивни датив личних замјеница (свих лица), који се по значењу приближава енклитици, контекстуални су синоними при својних замјеница [види т. 4.2].

Архаични посесивни генитив личне замјенице трећег лица:

35 из њѐ сїсѐ | гѡлѐ | и прѐлѐс^тнѐ,

39 āли ђѐцу || рāд њѐ | удовѡлства,

49 āл дā чѡвјек || на њѐ лїсту | чїтā

66 свѐ њїх мїсли || нāједно | сāбрāне

увијек има побочни акценат (с тим што је он у 39. стиху метрички).

У неким случајевима, кад му је то за комплетирање силабичке структуре првог полустиха било потребно, пјесник користи пуне замјеничке облике, али с побочним акцентом, у значењу одговарајуће енклитике:

- 199 злòћа њѝма || мрâчи | ѝме Срѣба —
232 сѝнѹ мѝни || зрака | пред òчима
633 њòј сѹ струје || кá прòзрачнѝ | лѹче,
913 „[...] сàмо тѣби || јѝдан је | пòдобан“,
914 рѣче њѝму || твóрац | свѝмогѹѝ.
1723 смѝрит сѣбе || у мрâке | нѝ могѹ

У текстолошким напоменама указује се да (злòћа) њѝма значи ‘(злоћа) им’, тј. њихова (злоћа), (сѝнѹ) мѝни — ‘(сину) ми’, њòј (сѹ) струје) — ‘(струје сѹ) јој’, (сàмо) тѣби (је) — ‘(само) ти (је)’, (рѣче) њѝму — ‘(рече) му’, а (смѝрит) сѣбе — ‘(смирит) се’.

4.2. Двоструку прозодију (алтернативно: главни или побочни акценат) могу имати, друго, присвојне замјенице (и посесивна замјеница сваког лица).

(1) Присвојне замјенице (и посесивна замјеница сваког лица) понашају се као и личне, с тим што су личне замјенице именичке, а присвојне придјевске. И оне могу имати главни акценат, при наглашавањ:

- 1015 кòјā пѣчат || мòј на лѝце | нòсѝ.
1110 прѣступнѝке || мòј бѝч | накàзује!

(с тим што је у 1015. стиху остварен ефекат опкорачења цезуре).

(2) Присвојне замјенице, ако нису наглашене, имају побочни акценат:

- Зàкони сѹ || òпштѣга | пòретка
мòј амàнет || а жѝвот | прѝродѣ:
дà ѝх пòчнѹ || свѝ мѝрови | рѹшѝт,
мòја би се || сѝлнā | нà њѝх рúка
1135 ору̀жала || с ѹжàснијем | гњ̀:јѝвом —

(с тим што је у 1132. стиху, на облику мòј, акценат неметрички, а у

1134. стиху, на облику мѝја, као једином акценту у првом полустиху, метрички, па се остварује ефекат опкорачења цезуре).

4.3. Двоструку прозодију (алтернативно: главни или побочни акценат) могу имати, треће, (неке) одређене замјенице.

(1) Показне замјенице као подврста одређених замјеница (према нашој класификацији) понашају се као и личне и присвојне, с тим што су шире по синтаксичким функцијама (оне укључују замјеничке прилоге). При наглашавању:

28 а̀х ѝвѝ је || нѝјвишѝ | та̀ина

30 ѝвогѝ сѝ || у грѝбу | кљѝчеви!

показна замјеница, уз ефекат супстантивизације, има главни акценат.

(2) Ненаглашени облик показне замјенице, с побочним акцентом:

114 ѝвѝм мрѝчнѝм || обѝтељу | влѝдѝ

117 ѝвѝ грѝкѝ || нѝслѝдије | љѝдскѝ

има значење одређеног члана.

У комбинацији с повратном замјеницом [види примјере у т. 4.1.(1)] замјеница *сам* има побочни акценат у препозицији: **сѝм сѝбѝм** (у 6. стиху), **сѝми сѝбе** (у 432. стиху), **сѝм сѝбе** (у 702. стиху), **сѝм по сѝбе** (у 1012. стиху), а главни у постпозицији: **сѝбе сѝмѝм** (у 795. стиху), **сѝбе сѝмѝг** (у 1099. и 1228. стиху).

4.4. Двоструку прозодију могу имати, четврто, (неке) неодређене замјенице.

(1) Неодређене замјенице, њихов основни тип, с рјечцом *не* у функцији префикса, имају само главни акценат. Побочни акценат може имати упитна замјеница у функцији неодређене, кад има значење које се у руском модификује помоћу постфикса *-то* (с тим што је у 25. стиху, као једини акценат у другом такту, тај акценат метрички):

25 за нѝказу || кѝкву | та̀инственѝ,

али се и у тој функцији реализује главни акценат кад замјеница има значење које се у руском модификује помоћу постфикса *-нибудѝ*:

195 и јѝшт кѝга || сѝбскѝга | херѝја,

804 нѣће ли је || к̀̀ко | ѱхвѣтѣти.

Главни акценат има упитна замјеница у функцији личне замјенице, уз ефекат супстантивизације:

1045 *стѡгѡ* к̀̀ло || *штѡ* је к̀̀јѣ | д̀̀лѣ

Главни акценат може имати упитна замјеница и кад има нијансу и узвичног и односног значења, као (ж. р.) к̀̀ква у 245. и *штѡ* у 248. стиху (у овом посљедњем случају главни акценат је неметрички):

»П̀̀ј ми *д̀̀клѣ* || бес̀̀мртнѡ | твѡри
стрѡшнѡ *твѡје* || с нѣба | п̀̀дѣније
и врѣменѡ || твѡје | заточѣње
у ј̀̀доли || т̀̀гѣ | ѣ жалости:

245 к̀̀ква те је || с̀̀ла | нечѣстивѡ
д̀̀ с̀̀грѡ; *јѣшѣш* || б̀̀гу | превлѡстила
д̀̀ В̀̀чнѡга || п̀̀пирѣш | з̀̀коне,
штѡ је ј̀̀рѡст || б̀̀смртнѡга | твѡрца
нѡ зло *твѡје* || толикѡ | ражѣгло —

250 прѣчѡј *мѣни* || т̀̀жнѣ *твѡју* | с̀̀дбу! [...]«

Главни акценат имају упитне замјенице у функцији диверба (чија прва, лексички неизражена компонента има значење показне, а друга, лексички изражена — значење везничке ријечи):

236 мнѡм се *сјѣхѡи* || штѡ си | изг̀̀био!

1017 *к̀̀га* в̀̀ччѡх || на бес̀̀мртѣје —

1291 *Штѡ* се г̀̀рдѣ || нѣпријѡтељ | д̀̀чѣ

У 236. стиху диверб **штѡ** има значење 'онога што', у 1017. стиху диверб **к̀̀га** — значење 'онај којега', а у 1291. стиху диверб **штѡ** — значење 'то што'. У свим примјерима остварен је, наравно, ефекат супстантивизације.

(2) Побочни акценат има ријеч *јѣдан* у изразима са узајамно-повратним значењем типа **јѣдан др̀̀гѡга** те ријеч *др̀̀гѣ* у изразима **нѣшта др̀̀гѡ, свѣ др̀̀гѣ**:

40 *ѡлѡ* ѡбоје || јѣдно | *рѡд* др̀̀гѡга.

68 *др̀̀гѡ* нѣшта || не прѣдставлѡјѣ ми

1070 сви сӯ дру̀гӣ || краткòвидни | ўми!

У сваком од ових израза она друга компонента — дру̀го̀га, нӣ-шта, свӣ — има главни акценат. У 40. стиху облик једно, као једина ријеч с акценатом у другом такту, има метрички акценат (иако је тај акценат побочни) па се остварује опкорачење границе између другог и трећег такта.

Лексема *један* има побочни акценат у значењу неодређеног члана:

69 до̄ нӣ̄јемòг || једнòг | на̀рјечија,
111 У чò̄ј̄с̄ка је || *један* хра̀м | вòздви́гнӯт,
144 ка̄ свò̄д *један* || од твò̄ј̄е | палáт̄е

(с тим што је у 69. стиху тај побочни акценат, као једини акценат у другом такту, метрички).

У неким падежним облицима не само по типу (главни/побочни) него и по мјесту акцента (на основи/на наставку) разликује се замјеница *један*, с побочним акценатом и значењем 'неки' (у оном семантичком варијетету који се у руском модификује помоћу постфикса *-то*):

349 нӯт̄ једнòга || мӣ̀ра | вè̄ликòга;
853 код̄ једнòга || и́сточнӣ̀ка | ма̀лòг.
2067 на глѝбљивòм || једнòме | брежу̀љку

и број *један*, који има главни акценат:

276 до̄̄ једнòга [погледа], || *ко̄јӣ* свè̄ | прò̄нич̄е̄) —
374 [погледи] једнòга се || с мènē | нè̄ мицá̄хӯ̄ —
1179 с тò̄бò̄м *ко̀ме* || од једнòга | слò̄ва
690 у једнòме || и́збӣ̀јајӯ̄ | кљу́чу.
917 једнòме је || свè̄ *по̀кò̄рно* | менӣ
1026 „*Он је* те̄би || једнòме | и́звјестан. [...]“

Већ у ова два последња примјера облик ријечи *један*, с главним акценатом, поприма значење рјечце 'само', као и у примјеру:

1067 *ко̀га* кра̀је || *ја̀* један | по̀стиж̄ем̄ —

Број *један*, с главним акценатом, може имати семантичку

нијансу наглашавања 'један једини':

98 *сѣна* јѣднѡг || нѣ мож' | вјѣнчат *срѣћѡм*:

Лексема *један* има главни акценат и у значењу 'исти':

1314 *шѣр свѣкојѣ* || јѣднѣ | величѣнѣ,

Као број, и атрибутивно и супстантивно, лексема *један* има главни акценат и у следећим примјерима:

488 под јѣднѡм сѣ || ѣ њ крѣнѡм | сѣбрѣне —

913 сѣмо *тѣби* || јѣдан је | пѡдобан“,

915 „*Јѣ сам* јѣдан || *кѡјѣ* ствѣрат | мѡгу [...]“

1002 јѣднѣм *гласом* || ѡба | ѡрхѡнгела,

1068 бѣ ти *бѣо* || сѣмо јѣдна | тѡчка!

1069 Ћм је *сѣмо* || јѣдан | без грѣницѣ —

1320 влѣдац *бѣо* || јѣдан | ѡкружѣнѣ.

1343 јѣдан *сѣмо* || *штѡ* неврѣдим | ѡста

1968 *ѡ* ни јѣдна || нѣјмањѣ | чѣстица

Прозѡдѣјски (главни или побочни акценат) и семѡнтѣчки (значење броја 'један једини' или значење замјенице 'неки'), лексема *један* диференцира се и као атрибут исте именице:

1233 кѡјѣ те је || из јѣднѡг | атѡма

408 *ѡ* атѡму || јѣднѡм | мѣслѣћѣму

(с тим што је у 408. стиху остварено фонетско-семантичко опкорачење цезуре ријечју која у контексту има побочни акценат).

Најзад, лексема *један* има главни акценат у прилошкој функцији: јѣднѡм (у 488. и 1593. стиху) и у комбинацији с постфиксом |зи|, који има функцију интензификације: у јѣднѡјзи (у 1773. стиху).

4.5. Двоструку прозодију могу имати, пето, облици копулативног и полукопулативних глагола.

(1) Облици помоћног глагола *бити*, као и облици неких модалних глагола с непотпуним значењем као прве компоненте сложеног предиката, могу бити ненаглашени, с ослабљеним акценатом:

164 *бѣ л*“ овѣкѡ || лице *нѣба* | с:јѣло?

166 *бѣ л* топлѡтѣ || блѣгѡст | познѣвали?

- 168 *би̇ л̇ њ̇* умови || *мо̀гли* бли́стат | св̇:̇]ѣтл̇и?
 391 *Би̇ ли* см̇јѣла || за̀бу̇њена̇ | ду̀ша

(2) Облици помоћног глагола могу бити и наглашени, с главним акцентом:

- 920 *мра̀кѣ ца̀рство* || би̇ *о̀стало* | в̇]ѣчно,
 921 би̇ *ми̇рѡва̇^x* || чи́сло, | нѐпоња̀тно
 591 *А̀да њ̇ме* || би̇ *в̇]ѣчно* | о̀стало
 1068 би̇ ти *би̇о* || са̀мо једна | тѡчка!
 1464 Би̇ *нѐсрет̇њи* || морехо̀^лци | прѐђе
 1604 би̇ *бѐздушн̇и* || вели́каш | са̀дѡва̇^x

Облик *би* може бити, свакако, и енклитика, па би се тако, без икаквог акцента, да је ријеч о прози, могли прочитати фрагменти из стихова 920. (**мра̀кѣ ца̀рство би о̀стало в̇]ѣчно*) и 591. (**А̀да њ̇ме би в̇]ѣчно о̀стало*), али би такво читање нарушило цезуру, која је метричка константа десетерца (дакле, обавезно обиљежје стиха).

4.6. И шесто: двоструку прозодију могу имати (неки) основни бројеви.

(1) Бројеви у неким синтагматским спојевима имају ослабљен, побочни акценат, а у неким — главни. У конкретним примјерима из спјева граматичка функција главног и побочног акцента углавном је лексички распоређена. Ако се изузму устаљени, фразеологизирани изрази с главним акцентима четири *кра̀ја* (у 477. стиху), два *по̀ла* (у 1802. стиху), два дни (у 1481. стиху), три дни (у 2037. стиху) (последња два с преношењем акцента), број *два̀* (*дв̇и̇је*) посвједочен је с побочним, а *три̇*, *чѐтири*, *пѣт* и *шѐст* — с главним акцентом; побочни акценат карактерише бројеве *ѡба* и *по̀лу*, главни — *ѡбадв̇и̇је* и *по̀*. Форма *ѡби̇је* има главни акценат не само у устаљеном, фразеологизираном изразу с ѡб̇:̇]ѣ *стра̀не* (у 1483. и 2024. стиху) него и при наглашавању:

- 1586 *ѡ̀* ѡру̀жја || од ѡ̀би̇је | во̀јске [смртоносним наостри ударом:]

(2) Форма половину има побочни акценат кад на њој није логички нагласак:

- 1731 *Мра̀чнога* је || полови́ну | ца̀рства [грозна зима в̇]ѣчно следенила:]

а главни — при наглашавању:

1799 и свјетлости || свòјѣ | половину [свако врати под пламену круну.]

У 1731. стиху остварено је опкорачење границе између другог и трећег такта, а у 1799. стиху — опкорачење цезуре.

5. ЗАКЉУЧАК. — Прелазећи на закључна разматрања, издвојићемо резултате анализе који се тичу учења о метричким и неметричким акцентима [види т. 5.1], учења о побочним акцентима [види т. 5.2] и учења о ријечима с (могућом) двоструком прозодијом [види т. 5.3]. А општи закључак који се тиче расправе у цјелини гласи: учење о метричким и неметричким акцентима [види т. 2] тијесно је повезано са учењем о главним и побочним акцентима [види тт. 3–4] и са учењем о опкорачењима. Ова расправа иначе припада серији истраживања „Прозодијско-интонациона интерпретација текста Луче микрокозма“. Од претходних радова из ове серије један је посвећен учењу о метричким константама, силабичким и тонским, српског епског десетерца на примјеру Луче микрокозма, посебно о онима у којима пјесник одступа од класичног, Вуковог и вуковског стиха, тако да се неке појаве могу посматрати као снажне ритмичке доминанте (или као ритмички курзив) (МАРОЈЕВИЋ 2011^а), у другом се разматра учење о версолошким опкорачењима (стиха, строфе, цезуре и такта) (МАРОЈЕВИЋ 2012^б), а у трећем — појаве елипсе, инверзије, семантичке конгруенције и реченица с неконгруентним односно-посесивним обликом (МАРОЈЕВИЋ 2011^в; МАРОЈЕВИЋ 2012^а).

5.1. Учења о метричким и неметричким акцентима што се тиче, на основу анализе коју смо у овом раду учинили могу се извести три посебна закључка (и потврдити наведени општи закључак).

(1) Први посебни закључак био би: Његошев десерац како је он у Лучи остварен, и српски десетерац уопште, није трохејски стих него тротактни стих, с три метричка акцента, од којих је један у првом, а два у другом полустиху, при чему је минимална силабичка структура другог и трећег такта — двосложна [о структури десетерца, српског и реконструисаног прасловенског, види у: ТАРАНОВСКИ 1954; ЈАКОВSON 1966 (1933); ЈАКОВSON 1981 (1952)].

Десетосложна силабичка структура, цезура послје четвртог слога, неакцентованост десетог слога и (један) метрички акценат у првом полустиху (па макар тај акценат био побочни уз фонетско опкорачење цезуре, при чему се ритам максимално убрзава) — метричке су константе српског епског (или асиметричног) десетерца од којих нема одступања.

Други полустих има два метричка акцента, али се, као ритмичко наглашавање (или ритмички курзив), појављују стихови с једним (метричким) акцентом у другом полустиху. Таквих стихова у Лучи је 49 од 2210, тј. нешто више од два процента (тачније: 2,22 %). И поред тога, тротактност десетерца је метричка константа Његошевог десетерца и српског десетерца уопште. Тротактност је метричка константа и реконструисаног прасловенског епског стиха; таквом се сматра и у руским билинама иако и у њима има примјера изостајања другог такта. Зато и ми можемо констатовати да је изостајање једног од два такта у другом полустиху Његошевог десетерца једна врста ритмичког курзива којим се ритам максимално убрзава, али се тиме ипак не нарушава тротактност као интонациона карактеристика спјева.

Сасвим изузетно, као ритмички курзив, други такт може бити једносложан (распоред у другом полустиху 1 + 5). Таква су само два стиха, што не износи ни један промил (тачније: 0,09 %). Али ако се наведеним стиховима прикључе и они из претходне групе, у којима другог такта уопште нема, може се сматрати да је и ово нека врста Његошевог ритмичког курзива, али се тиме ипак не нарушава интонациона карактеристика спјева — двосложност као минимална силабичка вриједност такта у другом полустиху.

(2) Други посебни закључак гласи: Његош је у Лучи распоређивао метрички и неметрички акценат у првом такту, који је омеђен границама првог полустиха, тако да једносложна ријеч заузме први, а тросложна — преостала три слога (од другог до четвртог) [види примјере у т. 3.6].

Иако је у шест стихова спјева, што износи само нешто више од четвртине процента (тачније: 0,27 %), акценатован четврти слог, па је то наглашавање нека врста ритмичког курзива, остаје дилема да ли је неакцентованост четвртог слога само изразита ритмичка доминанта или ипак метричка константа стиха Луче јер треба узети у обзир природну прозодију говора с пренесеном акцентуацијом која је и условила изразито слаб удио акценатованости слога испред цезуре. Могло би се оцијенити да је у овом погледу Његошев стих прелазан — од некадашњег стиха у коме је анализирана особина још само изразита ритмичка доминанта ка стиху у коме је неакцентованост четвртог слога већ метричка константа.

(3) Трећи посебни закључак гласи: распоред метричких и неметричких (главних) акцената тијесно је повезан, с једне стране, с учењем о фразеолошким јединицама, које представљају семантичко и интонационо јединство, па је метрички акценат увијек на првој компоненти унутар истога такта [види т. 2.1] (ако компонента фразеологизма прелази у

други полустих, остварује се опкорачење цезуре, ако прелази у трећи такт — опкорачење такта). С друге стране, он је повезан с лексикологијом, посебно с учењем о лексичким опозицијама (метрички акценти падају на оне лексичке јединице које се налазе у лексичко-семантичкој опозицији) [види т. 2.4] и с учењем о ослабљеном значењу, при чему се пунозначна лексичка јединица подвргава дјелимичној граматикализацији или проминализацији [види т. 2.5]. С треће стране, распоред метричких и неметричких акцената тијесно је повезан са синтаксом: с распоредом компоненти у копулативним синтагмама, формалним и семантичким [види т. 2.2], с логичким нагласком на синтаксичкој јединици [види т. 2.6] те с инверзијом [види т. 2.3].

5.2. Учења о побочним акцентима што се тиче, на основу анализе коју смо у овом раду учинили могу се извести три посебна закључка (и потврдити наведени општи закључак). Посебни закључци, опет, тичу се потврде наше корекције Вакернагеловог закона о распореду енклитика и оспоравања тзв. проклитичко-енклитичког типа распореда енклитика, како појаву нетачно именује А. Зализњак [види т. 5.6].

(1) Примјери у којима се на везнику *и* појављује ритмички условљен побочни метрички акценат, чиме се остварује фонетско опкорачење такта [види т. 3.1.(6)]: *и̇* без (рукòвођѐ) (203), *и̇* над (времѐнима) (703), *и̇* за (прòсторима) (918), *и̇* у (опшíрности) (1316), *и̇* по (равнìнама) (1489), *и̇* од (чудòвìштā^x) (1924), *и̇* у (ридāнију) (1980), *и̇* са (жìвотнìма) (1983) — веома су индикативни у вези с нашим тумачењем закона о распореду енклитика (и корекцијом Зализњаковог тумачења). У ритмички (и стилски) неутралној позицији и везник и предлог су проклитике наредне (просте) фонетске ријечи. Кад се на везнику *и* појави ритмички условљен побочни акценат, предлог престаје да буде проклитика наредне фонетске ријечи већ се трансформише у енклитику претходне (побочне) фонетске ријечи коју конституише везник са својим (ритмички условљеним) побочним акценатом.

(2) Као што смо видјели [у т. 3.1.(5)], ако је акценатован, везник има побочни акценат, али тај акценат може бити метрички ако је то једини акценат у првом такту, тј. у првом полустиху, па се остварује фонетско опкорачење цезуре. При том се у саставу побочне фонетске ријечи налазе и енклитике: *̀*али га је (твòрац укрáсио) (56), *̀*кадā ти је (твòрац дòпуштио) (734), *̀*ка̀ко ће му (свè пòкòрно б̀ити) (1360). Фонетско опкорачење границе између другог и трећег такта, у другом полустиху, остварује се у примјерима у којима се побочни (али метрички) акценат остварују на везнику као јединој акценатованој

ријечи у другом такту. У саставу побочне фонетске ријечи налазе се и енклитике уз везник *да̇*: *да̇* је (нѣкѣ *нѹте*) (75), *да̇* *ћѣ* се (сјѣтѣти) (1597), *да̇* *сѹ* *ѣх* (прѣстигли) (2002), *ка̇д*: *ка̇д* би (вјѣровѣли) (161) и *ћѣ̇*: *ћѣ̇* се (примѣкнуо) (1769). Изузетан је примјер: *ка̇* у (божѣствѣма) (319) — у њему везник *ка̇* има побочни метрички акценат јер му се прикључује предлог који је у саставу наредне фонетске ријечи, што је ритмички условљено (избјегава се једносложност другог такта, а ритмичка структура се не подударује с фонетском).

(3) Као што смо видјели [у т. 3.2.(6)], граматикализацијом (преласком у рјечцу) облик *д̇н̇б* показне замјенице изгубио је акценат и трансформисао се у енклитику. Тако смо добили дивербе *к̇ј̇ј̇* ⁰*н̇б* (у 1124. и 1127. стиху), *к̇ј̇ѣ̇* ⁰*н̇б* (у 1512. стиху) и *к̇ј̇ј̇* ⁰*н̇б* (у 2096. стиху). У сва четири стиха се остварује фонетско опкорачење цезуре јер везничка ријеч на почетку стиха (*к̇ј̇ј̇*, *к̇ј̇ѣ̇*, *к̇ј̇ј̇*) има побочни акценат, док је ⁰*н̇б* — енклитика, рјечца без акцента. Овдје је важно истаћи да везничка ријеч као прва компонента диверба чува своју синтаксичку функцију, док партикула ⁰*н̇б* као друга компонента диверба поприма допунско деривационо значење наглашавања, али нећемо рећи да се она трансформише у постфикс јер би релативна замјеница и без ње чувала своје значење (члана зависне реченице) и функцију (везничке ријечи).

5.3. У четвртом поглављу овога рада систематски су описани, на примјерима из *Луче микрокозма*, двоструки акценти, тј. ријечи које у српском језику могу имати главни или побочни акценат у зависности од семантичко-интонационих карактеристика контекста.

Учења о ријечима с (могућом) двоструком прозодијом што се тиче, на основу анализе која је у овом раду изведена могу се извести закључци о метричким акцентима (1), о регулаторима појаве главног и побочног акцента (2) те о односу главних и побочних акцената према стилским и версификационим карактеристикама дјела (3).

(1) Што се тиче метричких и неметричких акцената у Његошевом стиху (и епском десетерцу српском уопште), наша анализа потврђује да је то тротактни стих, при чему се један метрички акценат налази у првом, а два у другом полустиху (други полустих се, дакле, дијели на два такта). Ако се у стиху налази више акцената од броја предвиђеног метричком схемом, метрички је главни а не побочни акценат, а ако у такту има више главних акцената, метрички акценат се одређује према општим и посебним правилима [која су описана у т. 2]. Кад би епски десетерац био трохејски стих, каквим се он често сматра,

метрички акценат би био сваки акценат који пада на непарни слог, али Његошев десетерац нема чак ни трохејску тенденцију.

(2) На основу обимног, већ анализираног материјала (а који обухвата спјев у цјелини док су у раду наведени само илустративни примјери) могли би се извести одређени закључци о томе који су елементи пресудни за појављивање или изостајање побочних акцентата. Видјели смо које врсте ријечи и који њихови морфолошки облици у спојевима двију акцентогених ријечи могу бити (али могу и не бити) носиоци главног или побочног (споредног) акцента, али би важно било одредити кад ће се та могућност остваривати а кад неће.

Најважнији је регулатор појављивања или изостајања побочних акцентата, нарочито у кругу личних, присвојних и показних замјеница — функционална перспектива реченице (руски: актуальное членение предложения): кад је компонента логички наглашена, њен (потенцијални) побочни акценат трансформисаће се у главни. Поред тога, побочни акценат имаће лексема *један* у значењу неодређеног члана, а ненаглашени облици показних замјеница — у значењу одређеног члана.

(3) На питање да ли се уочене правилности односе само на конкретно дјело, епоху и конкретног пјесника, дакле на стил, или је ријеч о законитостима које су општег карактера и важе начелно за српски језик, може се одговорити следеће.

Све разлике које се могу уочити између Његошевог пјесничког стила и данашњег општеупотребног језика тичу се лексичких и граматичких архаизама и поетизама, а не специфичности употребе главног и побочног акцента у њима. То што архаични посесивни генитив личне замјенице трећег лица (на *њѐ* лѝсту, *њѝх* мѝсли) увијек има побочни акценат условљено је специфичним односом конгруентних облика (посесивних замјеница), са значењем одређености (наглашености), и неконгруентних облика, са значењем неодређености (ненаглашености). То што у неким случајевима пјесник користи пуне замјеничке облике, али с побочним акцентом, у значењу одговарајуће енклитике, условљено је силабичким разлозима, тј. потребама стиха, а не стилским разлозима. Па и ту је версификацијом условљен избор једне или друге могућности, а не њено постојање, јер се употреба пуних замјеничких облика с побочним акцентом у значењу енклитике среће и у разговорном функционалном стилу књижевног (стандардног) језика. Исто тако, наглашеност облика помоћног глагола *би*, тј. употреба облика с главним акцентом а не енклитике, условљено је његовом позицијом на почетку стиха или на почетку другог полустиха (послије обавезне цезуре), док је у прозном тексту употреба једног

или другог лика условљена само семантичким разлозима, тј. функционалном перспективом реченице.

5.4. У руском језику побочни акценти су описани у ортоепским рјечницима. Поменућемо онај најауторитативнији за изговор и акценат, у редакцији Р. И. Аванесова, у којем су, у прилогу на крају књиге („Сведения о произношении и ударении“), описане ријечи без акцената и са slabим акцентом [ОСРЯ ¹1983: 681–682; ОСРЯ ⁶1997: 663–665] и ријечи с побочним акцентом [ОСРЯ ¹1983: 683–684; ОСРЯ ⁶1997: 665–666].

(1) У литератури о побочним акцентима није разматрана граматичка функција руских побочних акцената; у њој је главна пажња поклоњена сложеним ријечима. А као што је тачно констатовао Н. С. Трубецки, руском језику, за разлику од њемачког, „неизвестно смысловразличительное ударение в сложном слове“ [ТРУБЕЦКОЙ 2000: 240]: у том смислу у руском језику „второстепенное ударение фонологически несущественно“ [ТРУБЕЦКОЙ 2000: 240], тј. побочни акценат није фонолошки релевантан у сложеним ријечима (али јесте, као што смо ми показали, на синтагматском нивоу).

(2) Граматичка функција руских побочних акцената представљена је систематски само у нашој двотомној Граматици на руском језику [МАРОЕВИЧ 2001^а; МАРОЕВИЧ 2001^б], али без подробнијег објашњења.

(2) Граматичка функција руских побочних акцената представљена је систематски само у нашој двотомној Граматици на руском језику [МАРОЕВИЧ 2001^а; МАРОЕВИЧ 2001^б], али без подробнијег објашњења.

5.5. Учење о побочним акцентима у српском језику нема дугу историју.

(1) Појам и термин побочни акценти уведено је у србистику у нашем критичком издању Горског вијенца. У предговору за то критичко издање истакли смо: „Систем од два силазна и два узлазна (главна) акцената проширује се побочним акцентима, који се реализују само у ријечи чија друга компонента већ има главни акценат или у синтагми са ријечју која има главни акценат“ [ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2005: 7; ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2004: 9]. У наставку подробно је размотрен побочни краткосилазни, побочни краткоузлазни, побочни дугосилазни и побочни дугоузлазни акценат, према врстама и категоријама ријечи.

(2) Поредбена анализа побочних акцената у руском и српском језику дата је у посебном раду [МАРОЈЕВИЋ 2012^б].

(3) Сложена фонетска ријеч с побочним (другостепеним) акцентом на граматичкој компоненти (или на ријечи с могућом двоструком прозодијом, тј. на лексичко-граматичкој компоненти) постоји и у савременом српском, и у савременом руском језику. Једна од главних разлика између двају савремених језика састоји се у томе што српски језик има развијен систем енклитичких замјеничких и глаголских облика, па зато само он може послужити као модел прасловенске (и староруске) језичке ситуације при разматрању функционисања Вакернагеловог закона [види т. 5.6.(1)], док руски језик нема енклитичке варијанте пунозначних замјеничких и глаголских ријечи, па зато он нема тзв. проклитичко-енклитички тип распореда енклитика, како појаву нетачно именује А. А. Зализњак [види т. 5.6.(2)].

5.6. У чланку *Учење о побочним акцентима и Вакернагелов закон о распореду енклитика* [МАРОЈЕВИЋ 2008], који је читан као реферат на XIV међународном конгресу слависта у Охриду, у првом његовом дијелу, размотрили смо сложену фонетску ријеч с побочним (другостепеним) акцентом на граматичкој компоненти у савременом српском и савременом руском језику. У другом и трећем дијелу чланка образложена је примјена Вакернагеловог закона о распореду енклитика на словенске језике и тзв. проклитичко-енклитички тип распореда енклитика у староновгородском дијалекту према учењу А. А. Зализњака.

(1) Вакернагелов закон, који у најопштијој формулацији гласи да су у старим индоевропским језицима енклитике (основног типа) распоређене тако да чине финални дио прве фонетске ријечи (= тактовске групе) фразе [види WACKERNAGEL 1892: 333–436], покушао је да примени на словенску грађу Роман Јакобсон [ЈАКОВСОН 1971 (1935)], а актуелизовао га је Андреј Зализњак у неколико својих радова: најприје у расправи *К изучению языка берестяных грамот* објављеној као прилог у публикацији новгородских записа на брезовој кори „Новгородские грамоты на бересте. (Из раскопок 1984–1989 гг.)“ [ЗАЛИЗНЯК 1993: 191–321], а касније и у другим радовима.

(2) У расправи *К изучению языка берестяных грамот* Зализњак је подробно изложио своје учење о мјесту енклитика у реченици и о њиховом распореду [ЗАЛИЗНЯК 1993: 280–308]. Он указује да „цепочка енклитик не может сама по себе начинать предложение. Она должна быть присоединена справа к некоторой словоформе (или серии словоформ), которую можно обозначить как базис первой тактовой группы предложения. / В принципе такой базис может состоять: 1) из одной акцентно самостоятельной словоформы [...]; 2) из двух акцентно самостоятельных словоформ [...]; 3) из проклитики (или се-

рии проклитик)“ [ЗАЛИЗЊАК 1993: 288]. У наставку аутор указује да, „когда первичное предложение начинается с проклитических союзов *а, и, да, нь, ци* или частиц *не, ни*“, „в принципе возможно как *не даль ли юси* (с базисом типа 1: *не даль*), так и *не ли юси даль* (с базисом типа 3: *не*)“ [ЗАЛИЗЊАК 1993: 289 (исправили смо штампарске грешке)].

У претходном дијелу расправе наводе се примјери распоређени по другим критеријумима, па и они с базом типа 3 (тзв. проклитичко-енклитички тип распореда енклитика), међу њима и слједећи, из *Руске правде*: *оже ли и додржати свѣта* «если же его (вора) додержат до рассвета» [ЗАЛИЗЊАК 1993: 283], који би се могао на савремени српски језик превести: *ако ли га задрже до свѣтања*. Примјер је индикативан у два правца. С једне стране, база типа 3 овдје се не може замијенити базом типа 1. С друге стране, и важније: примјер показује да се овдје не ради о проклитичко-енклитичком типу распореда енклитика него о везивању енклитика за граматичку ријеч с побочним акцентом (за везник *ако* у савременом српском, односно за везник *оже* у староруском).

У другом издању монографије *Древненовгородский диалект* Зализњак укратко излаже, позивајући се на свој претходни рад, учење о распореду енклитика [ЗАЛИЗЊАК 2004^а: 185–189]. На самом почетку овог синтетичког излагања руски лингвиста указује на други од два посебна случаја: „В особых случаях тактовая группа может [...] состоять только из проклитики и энклитики (или из серии проклитик и серии энклитик)“ [ЗАЛИЗЊАК 2004^а: 186]. У наставку аутор указује слједеће: „Если первичное предложение начинается с проклитики [...], в принципе возможны: а) обычная модель *не даль ли юси*; б) особая модель *не ли юси даль*, где начальная тактовая группа вообще не содержит акцентно самостоятельного слова, а складывается из проклитик и энклитик“ [ЗАЛИЗЊАК 2004^а: 188]. У књизи *«Слово о полку Игореве»: Взгляд лингвиста* Зализњак доказује аутентичност Слова о полку Игореве примјеном Вакернагеловог закона о распореду енклитика [ЗАЛИЗЊАК 2004^б: 44–72], али се у њој тзв. проклитичко-енклитички тип распореда енклитика само помиње (пошто он у Слову није посвједочен). Своје учење о енклитикама у староруском језику Зализњак је, на проширеној грађи, изложио и у књизи *Древнерусские энклитики* [ЗАЛИЗЊАК 2008].

(3) Распоред енклитика у српском језику, који може послужити, и поред извјесних промјена у распореду енклитика у истоијском развоју српског језика и његових дијалеката, као живи модел прасловенске (и староруске) ситуације [види т. 5.5.(3)], уноси битне корекције у Зализњаково тумачење стања у староновгородском дијалекту — и уопште у теорију о распореду енклитика у старим (и новим)

индоевропским језицима. Учење о побочним акцентима и о њиховој граматичкој функцији у руском језику и о њиховој версоллошкој улози у српском језику потврдило је нашу поставку да се не може говорити о проклитичко-енклитичком типу распореда енклитика ни у српском језику, ни у староневгородском дијалекту: енклитике се не везују за проклитику него за ријеч с побочним акцентом [види примјере и њихову интерпретацију у т. 3]. Распоређивање замјеничких и глаголских енклитика у српском језику подробно је описано у монографији о реду ријечи у реченици [ПОПОВИЋ 2004: 283–364], гдје је дата и историја питања о Вакернагеловом учењу о распореду енклитика и коментарисани погледи Ј. Вакернагела и Р. Јакобсона [ПОПОВИЋ 2004: 283, нап.].

Просодическая система поэмы «Луч микрокосма» Петра Негоша

Резюме

В настоящей статье рассматривается просодическая и интонационная структура стиха поэмы «Луч микрокосма» Петра Негоша, в частности: ударения (метрические и неметрические, главные и побочные). В статье обосновывается также введение в научный оборот учения о расположении энклитик в современном сербском языке в связи с актуализацией закона Вакернагеля, а также вводится и обосновывается понятие сложного фонетического слова, состоящего из одного главного фонетического слова и одного или более побочных фонетических слов. — В монографическом исследовании, составной частью которого является настоящая статья, рассматриваются вопросы лингвистической и стиховедческой интерпретации побочных ударений в сербском и русском языках, а именно: а) место побочных ударений в просодической системе исследуемых языков и б) метрическая и ритмическая функция побочных ударений в сербском и русском фольклоре и художественной литературе.

БИБЛИОГРАФИЈА

WACKERNAGEL 1892: *Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung* / Jacob Wackernagel. – Indogermanische Forschungen. Band I (Strassburg, 1892), 333–436.

ГВ: *Горски вијенац* / Петар II Петровић-Његош. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. – Цит. по ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2005.

ЗАЛИЗНЯК 1993: *К изучению языка берестяных грамот* / А. А. Зализняк. – Новгородские грамоты на бересте. (Из раскопок 1984–1989 гг.) / В. Л. Янин, А. А. Зализняк. Москва, 1993, 191–321.

ЗАЛИЗНЯК 2004^a: *Древненовгородский диалект* / А. А. Зализняк. Второе издание, переработанное с учетом материала находок 1995–2003 гг. Москва, 2004.

ЗАЛИЗНЯК 2004^b: «Слово о полку Игореве»: *Взгляд лингвиста* / А. А. Зализняк. Москва, 2004.

ЗАЛИЗНЯК 2008: *Древнерусские энклитики* / А. А. Зализняк. Москва, 2008.

ЈАКОВСОН 1933: *Über den Versbau der serbokroatischen Volksepen* / R. Jakobson. – Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale, VIII–IX, La Haye, 1933. [Превод: Jakobson 1966].

ЈАКОВСОН 1935: *Les enclitiques slaves* / Roman Jakobson. – Atti del III congresso internazionale dei linguisti, Firenze, 1935. [Прештампано: Jakobson 1971].

ЈАКОВСОН 1952: *Studies in Comparative Slavic Metrics* / R. Jakobson. – Oxford Slavonic Papers, III, 1952, 21–66. [Превод: Jakobson 1981].

ЈАКОВСОН 1966: *Lingvistika i poetika* / Roman Jakobson. Beograd, 1966, 146–156 (*O strukturi stiha srpskohrvatskih narodnih pesama*. Preveo Tomislav Bekić).

ЈАКОВСОН 1971: *Selected Writings* / Roman Jakobson. Vol. II. The Hague–Paris, 1971, 16–22.

ЈАКОВСОН 1981: *Slovenski epski stih* / Roman Jakobson. Preveo Aleksandar I. Spasić. – Treći program, [Beograd], 1981, br. III (50), 317–360.

МАРОЕВИЧ 2001^a: *Русская грамматика: Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями*. В двух томах. Том I. *Типология. Фонология. Морфология имени* / Радмило Мароевич. Москва–Белград, 2001.

МАРОЕВИЧ 2001^b: *Русская грамматика: Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями*. В двух томах. Том II. *Морфология глагола. Синтаксис. Теория перевода* / Радмило Мароевич. Москва–Белград, 2001.

МАРОЕВИЧ 2008: *Грамматическая функция побочных ударений в русском языке* / Радмило Мароевич. – Научные доклады высшей школы. Филологические науки, Москв, 2008, № 3, 109–118.

МАРОЈЕВИЋ 2006^a: *Грамматичка функција побочних акцената у руском језику* / Радмило Маројевић. – Студије српске и словенске. Серија I. Српски језик, Београд, 2006, књ. XI, св. 1–2, 37–50.

МАРОЈЕВИЋ 2006^b: *Стих и веролошка реконструкција „Жалостне пџсанце племените Асан-агинице* / Радмило Маројевић. – Радови / Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2006, бр. 9, 13–57.

МАРОЈЕВИЋ 2007^a: *Предикативи у српском језику у систему врста ријечи* / Радмило Маројевић. – Радови / Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2007, бр.10, 13–45.

МАРОЈЕВИЋ 2007^б: *О наставном програму српског језика као страног* / Радмило Маројевић. – Српски као страни језик у теорији и пракси. Београд, 2007, 325–339.

МАРОЈЕВИЋ 2008: *Учење о побочним акцентима и Вакернагелог закон о распореду енклитика* / Радмило Маројевић. – Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад, 2008, књ. 73, 267–281.

МАРОЈЕВИЋ 2009: *О могућој једносложности другог такта у српском епском десетерциу* / Радмило Маројевић. – Стил, Београд, 2009, бр. 8, 219–224.

МАРОЈЕВИЋ 2010: *Стих Луче микрокозма: Макроверолошка анализа* / Радмило Маројевић. – Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 2010, бр. 58, 67–109.

МАРОЈЕВИЋ 2011^а: *Прозодијско-интонациона интерпретација текста Луче микрокозма: Метричке константе* / Радмило Маројевић. – Гласник Одјелења умјетности / Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 2011, књ. 29, 51–61.

МАРОЈЕВИЋ 2011^б: *Метрички и неметрички акценти (прозодијско-интонациона интерпретација текста Луче микрокозма* / Радмило Маројевић. – Стил, Београд, 2011, бр. 10, 169–176.

МАРОЈЕВИЋ 2011^в: *Пјесничка творба и поетска синтакса Његошева у Лучи микрокозма* / Радмило Н. Маројевић. – Творци српског књижевног језика. Београд, 2011, 119–133.

МАРОЈЕВИЋ 2012^а: *Синтаксичко онеобичавање у пјесничком језику Његошевом* / Радмило Н. Маројевић. – Зборник Матице српске за књижевност и језик, [Нови Сад], 2012, књ. LX, св. 1, 85–97.

МАРОЈЕВИЋ 2012^б: *Прозодијско-интонациона интерпретација текста Луче микрокозма: Веролошка опорачења* / Радмило Н. Маројевић. – Гласник Одјелења умјетности / Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, 2012, књ. 30, 25–42.

МАРОЈЕВИЋ 2012^в: *Побочни акценти у руском и српском језику* / Радмило Н. Маројевић. – VII Међународни симпозиум Достижения и перспективе сопоставитељног изучења руског и других језиков. Доклады. (Београд, 1–2 јуна 2012 г.). Београд, 2012, 23–33.

ОСРЈ ¹1983: *Орфоэпическиј словарь русског језика: Произношение, ударение, грамматические формы* / Под ред. Р. И. Аванесова. Москва, 1983. Москва, 1983.

ОСРЈ ^б1997: *Орфоэпическиј словарь русског језика: Произношение, ударение, грамматические формы* / Под ред. Р. И. Аванесова. [5-е изд., испр. и доп. Москва, 1989]. 6-е изд., стереотип. Москва, 1997.

ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2004: *Горски вијенац* / Петар II Петровић-Његош. Критичко издање. Приредио Радмило Маројевић. Београд, 2004.

ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ 2005: *Горски вијенац* / Петар II Петровић-Његош. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица, 2005.

ПОПОВИЋ 2004: *Ред речи у реченици* / Љубомир Поповић. 2. изд. Београд, 2004.

СА: *Смрт Смаил-аге Ченгијића* / Иван Мажуранић. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми].

ТАРАНОВСКИ 1954; *Принципи српскохрватске версификације* / Кирил Тарановски. – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1954, XX, св. 1–2, 14–28.

ТРУБЕЦКОЙ 2000: *Основы фонологии* / Н. С. Трубецкой. Перевод с немецкого А. А. Холодовича. Редакция С. Д. Кацнельсона. Послесловие А. А. Реформатского. 2-е изд. Москва, 2000.

Радмилу Н. Маројевић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду, академик Међународне словенске академије наука и умјетности.

Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.
radmilo@mail.ru

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Сергей Львович НИКОЛАЕВ
(Москва)

ИСТОРИЯ ШТОКАВСКОЙ АКЦЕНТУАЦИИ *i*-ГЛАГОЛОВ В СВЕТЕ ДАННЫХ СТАРОСЕРБСКОЙ РУКОПИСИ XV В. "АПОСТОЛ" (НБКМ № 889)¹

Работа посвящена акцентуации *i*-глаголов в древнесербской рукописи XV в. "Апостол", хранящейся под № 889 в Национальной библиотеке им. Кирилла и Мефодия (София). Древнештокавский диалект, акцентологическая система которого представлена в "Апостоле", чрезвычайно важен для праславянской акцентологической реконструкции, так как в нем представлена система, в которой рефлексy а. п. *b1*, *b2* как краткосложных, так и долгосложных глаголов последовательно противопоставлены как акцентные типы *B1* и *B2*, в свою очередь отличающиеся от а. т. *C*. В остальных славянских языках глаголы а. п. *b2* перераспределились между акцентными типами, восходящими к а. п. *b1* и *c*. До настоящего времени реконструкция этих *i*-глаголов а. п. *b2* была возможна только путем меж языкового сравнения.

Ключевые слова. Славянская акцентология, акцентные парадигмы, акцентуация *i*-глаголов, древнесербский язык, штокавское наречие.

В праславянском реконструируются 4 акцентные парадигмы *i*-глаголов — а. п. *a*, *b1*, *b2* и *c*². В акцентных парадигмах *a*, *b1*, *b2* все

---

¹ Автор приносит глубокую благодарность Мате Каповичу (University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences [Filozofski fakultet], Department of Linguistics) и М.Н. Толстой (Институт славяноведения Российской академии наук, Москва) за помощь в подготовке настоящей работы. Работа выполнена при поддержке программы Президиума РАН «Традиции и инновации в истории и культуре» (проект «История восточнославянского лингвистического ландшафта»).

² Балто-славянские морфемы (корневые и служебные) распределяются по двум акцентуационно-морфонологическим классам, характеризующимся двумя "акцентуационными валентностями", **доминантной** или **рецессивной**. В фонологической интерпретации доминантные морфемы (слоги) являются высокотональными (с высоким или восходящим тоном), рецессивные — низкотональными. Согласно "контурному правилу" В. А. Дыбо, реконструировавшего балто-славянскую акцентную систему, балто-славянский "иктус ставится в начале первой последовательности морфем высшей валентности" [Дыбо 2000: 14]. В истории отдельных славянских языков (начиная с эпохи позднепраславянской диалектной

формы являлись *ортотоническими* — имели собственное морфонологическое ударение: inf. *xvalīti, 2 sg. praes. *xvāliši (> *xvāliši), 1 sg. *xvaljǫ, 2–3 sg. aor. *xvāli (> *xvāli). А. п. с состояла из ортотонических форм с конечным ударением и *форм-энклиноменов*, не имевших самостоятельного морфонологического ударения; фонологическое ударение в последних ставилось в зависимости от фразовой позиции: *sadiīti, 2 sg. praes. *sadišī, 2 pl. *sadiē в противоположность 1 sg. *sādǫ / rōsādǫ / *sādǫ sē, 2–3 sg. aor. *sādi/*rōsadi/sadi sē. Формы-энклиномены состояли из морфем рецессивной валентности ("низкотоновых"), ортотонические формы включали хотя бы одну доминантную ("высокотоновую") морфему.

Акцентную парадигму а имели *i*-глаголы с корневым "старым акутом" (балто-славянским "доминантным акутом") на долгих гласных, ударение было неподвижным и всегда находилось на корне: prs. *stāvǫ, *stāviti, aor. *stāvixъ, *stāvi, inf. *stāviti и т. д.

Акцентную парадигму b₁ имели итеративные *i*-глаголы, образованные как от рецессивных, так и от доминантных корней с балто-славянскими циркумфлексовой долготой или краткостью. Акцентная кривая а. п. *b₁* состояла только из ортотонических словоформ, так как итеративный *i*-формант (выступающий в виде *-i- или *-i-) был доминантным (фонологически, вероятно, высокотоновым). Особенностью а. п. *b₁* является акцентная кривая презенса, в которой все формы, кроме 1 sg. с акутированным окончанием *-ǫ, имели накоренное ударение, которое (в виде рефлексов неоактуовой интонации) удерживается на праславянском месте в большинстве славянских языков (ниже заударная "доминантная" интонация обозначена плюсом под гласными): *nosǫ, *nōsīši, *nōsītъ, *nōsimV³, *nōsīte,

---

раздробленности) место ударения изменялось в результате фонетически обусловленных перемещений ударения на предшествующий или последующий слог. Основной единицей описания балто-славянской акцентной системы является *акцентная*, или *акцентуационная парадигма*. В. М. Иллич-Свитыч дал ей следующее определение: "Термин *акцентуационная парадигма* (а. п.) подразумевает характерную для определенной группы слов, относящихся к какой-либо грамматической категории, совокупность акцентных отношений в различных формах слова, своего рода 'акцентную кривую грамматической парадигмы'" [Иллич-Свитыч 1963: 4, сн. 1]. В настоящей статье, согласно уже установившейся традиции, используется термин *акцентная парадигма*.

³ В славянских языках представлен ряд окончаний 1 pl., *-мъ, *-ме, *-мо, *-му, все они имеют индоевропейские прототипы. Однозначная реконструкция единой праславянской морфемы затруднительна, ясно только, что она состояла из *-т-* и некоего гласного (V).

*nòsęť, *nòsivě, *nòsita, *nòsite; *ljubjǫ̆, *ljübǫ̆ši, *ljübǫ̆ť, *ljübǫ̆mV, *ljübǫ̆ite, *ljübęť, *ljübivě, *ljübǫ̆ita, *ljübǫ̆ite. Рефлексы в славянских языках: русск. *nócut*, *любит*; карпатоукр. *nósit*’, *l’úbit*’; сербохорв. *но̀сѝ*, *љубѝ*; словен. *nósi*, *ljúbi*; др.-вост.-болг. ("тырновское") *nócutъ*, *лю̀битъ*. Акцентная парадигма итеративных *i*-глаголов не зависит от акцентной парадигмы производящего глагола: *vodǫ̆iti, *vodǫ̆itъ (сербохорв. *во̀дѝ*, русск. *во̀дит*) образовано от *vestǫ̆, *vędǫ̆, *vędęť а. п. с (русск. *вести*, *ведѣт*). Акцентные парадигмы, аналогичные а. п. *b*₁ *i*-глаголов, в частности, имели презенсы от рецессивных корней с суффиксами *-je-, *-ne- (*vęzjetъ при *vęzęť а. п. с, *tò(p)neť при *topiti а. п. с, *xǫtjetъ — ср. 3 pl. *xǫtęť, форма а. п. с), а также компаративы с *-je- (*bǫlje; *mǫldje — ср. *mǫldъ а. п. с)⁴.

По совокупным данным славянских языков, праславянскую а. п. *b*₁ имел ограниченный круг глаголов. Краткосложные: *broditi 'to wade, wander', *goniti, *lomiti, *močiti, *modliti, *(сь-)motriti, *nositi, *prositǫ̆, *skočiti, *steliti, *voditi, *voziti, *xoditi, *ženiti; долгосложные: *bęsiti, *blǫditi, *daviti, *koltiti, *kǫsiti, *ljubiti, *lǫčiti, *męsiti, *moltiti, *rǫbiti, *služitǫ̆, *sǫditi, *stopiti, *svętiti (непереходн.), *traviti, *volčiti и ряд других, реконструкция которых нуждается в уточнении.

Акцентную парадигму *b*₂ имели деноминативные и каузативные *i*-глаголы, образованные от доминантных корней с балто-славянскими циркумфлексом или краткостью. Акцентная кривая а. п. *b*₂ состояла только из ортотонических словоформ, так как корни являются доминантными ("высокотональными"). В противоположность корням, каузативно-деноминативный *i*-формант был рецессивным ("низкотональным"), и формант *-i- презенса имел балто-славянскую интонацию "рецессивного циркумфлекса". По месту ударения праславянская акцентная кривая презенса глаголов а. п. *b*₂ совпадает с кривой а. п. *b*₁, однако в а. п. *b*₁ *i*-формант был доминантным ("высокотональным"), тогда как в а. п. *b*₂ он был рецессивным ("низкотональным"), а заударные слоги с "доминантным" и "рецессивным циркумфлексами" различались в праславянском интонационно. Ниже заударная "рецессивная" интонация обозначена минусом под гласными. Праславянское ударение в *tvorǫ̆jǫ̆, *tvǫ̆rǫ̆ši, *tvǫ̆rǫ̆itъ, *tvǫ̆rǫ̆imV, *tvǫ̆rǫ̆ite, *tvǫ̆rǫ̆ęť, *tvǫ̆rǫ̆ivě, *tvǫ̆rǫ̆ita, *tvǫ̆rǫ̆ite; *xvalǫ̆jǫ̆,

⁴ Рецессивные (низкотональные) морфемы перед доминантными (высокотональными) становились "вторичнодоминантными" (низкий тон заменялся ассимилятивным восходящим). В корнях с балто-славянским акутом происходила метатония "акут > циркумфлекс" [Николаев 1989: 75–101].

*xvālīši, *xvālītь, *xvālīmV, *xvālīte, *xvālētь, *xvālīvě, *xvālīta, *xvālīte испытало специфические преобразования в связи с правилами правостороннего дрейфа ударения, различавшимися в позднепраславянских диалектах (см. подробно [АССЯ 18–27]). В частности, мы имеем рефлексы 3 sg.: русск. *твори́т*, (архаичн.) *хвали́т*; карпатоукр. *tvórit'*, *xvalít'*; сербохорв. *tvòrī / ствòrī*; *xvālī* (на месте "праштокавского" *xvālītь, см. ниже); словен. *tvorí*, *hváli*; др.-вост.-болг. ("тырновское") *tvóritь*, *xvālītь*. В древнем карпато-балканском ареале (включавшем позднепраславянские диалекты-предки современных штокавских, западноболгарских и карпато-украинских говоров [Николаев 2008]) позиционные ограничения на правосторонний дрейф ударения привели к возникновению у глаголов а. п. b_2 с краткостными корнями так называемой "полуотметности", т. е. чередования бесприставочных форм с ударением, сдвинутым на суффикс (*tvòrītь > *tvorītь > сербохорв. *tvòrī*), и приставочных форм со старым накоренным ударением (*sъtvòrītь > сербохорв. *stvòrī*). Эта модель в известных нам штокавских диалектах была заимствована краткостными глаголами а. п. c и глаголами а. п. c с сокращенными корневыми гласными: *губī* ~ *пòгубī* на месте старого *gubītь ~ *pogubītь. "Полуотметность" в презенсе i -глаголов в карпато-балканском ареале характерна в основном для штокавских говоров. О значении "полуотметности" для акцентологической реконструкции см. [АССЯ 31–51; Николаев 2003].

Деноминативные глаголы а. п. b_2 "повторяют" акцентную парадигму производящих именных основ: *dvògь, gen. *dvòra > *dvorà ~ *dvorjǫ, *dvògītь > dvorītь, *dvorīti, откуда сербохорв. *dvòr*, gen. *dvóra* (с вторичной долготой) и *dvòrī*, *dvòritи* (а также с вторичной долготой *подвòrī*, *подвòritи*); русск. *двор*, gen. *двора́* и *водвори́т*, *водвори́ть*; слав. *xvalā́, асс. *xvālǫ > *xvālǫ ~ *xvaljǫ, *xvālītь > *xvālītь, откуда сербохорв. *xvála*, асс. *xváлу* и *xvālī* (вместо *xvālī), *xváлити*; русск. *хвала́*, асс. *хвалу́* и арх. *хвали́т* (инновационное *хвáлит*), *хвали́ть*.

Основания для реконструкции глаголов а. п. b_2 см. в [Булатова, Дыбо, Николаев 1988; ОСА: 111–120; Дыбо 2000: 421–480]. По совокупным данным славянских языков, а. п. b_2 имели краткосложные глаголы: *bъdriti, *dobriti, *dvoriti, *goliti, *kositi 'to mow', *kotiti 'to give birth (of animals)', *ložiti, *noviti (b_2/c), *(orz-)oriti, *ostriti, *ploditi, *ploščiti, *prostiti (b_2/c), *pъstriti, *seliti, *skoriti, *soliti, *šćedriti, *teliti, *tepliti/*topliti, *tvoriti, *(ot-, za-t-)voriti, *zvoniti; долгосложные: *běditi, *běliti, *blazniti, *bliziti, *borniti, *borzditi, *cěliti (b_2/c), *cěpiti, *čuliti, *čьgniti, *drazniti, *dъrziti, *gajiti,

*glupiti, *gnězditi, *gorditi (b_2/c), *jutiti, *ključiti, *kortiti, *krešiti, *kridliti, *krogliti, *kroṭiti (b_2/c), *krožiti, *kuriti, *kьrčiti, *kьrmiti, *lěčiti, *lěniti (b_2/c), *ličiti, *ljutiti, *melčiti, *měriti 'to reconcile', *močiti 'to powder with flour', *moḍriti, *mьrtviti, *moṭiti, *muliti, *mьrsiti, *nagłiti, *niziti, *nerstiti/*norstiti, *nětiti, *ozi, *paliti, *piliti, *plaščjiti, *platiti 'to mend', *porsiti (?), *poršiti, *premiti, *raniti, *rěditi, *rězviti, *rěšiti, *ręditi, *sěniti, *skopiti, *směšiti, *storžiti, *šaliti, *širiti, *ščapiti, *ščititi, *terbiti, *terzviti, *topiti (b_2/c), *tožiti, *trobiti, *trošiti, *truditi, *tušiti, *tьržiti, *verditi, *vortiti, *vьršiti, *xorniti, *xvaliti, *xyłiti, *žariti (b_2/a), *žьłiti и ряд других, реконструкция которых нуждается в уточнении.

Акцентную парадигму *c* имели деноминативные и каузативные *i*-глаголы (с рецессивным *i*-суффиксом, как и у глаголов а. п. b_2), образованные от рецессивных корней. В презентной парадигме *i*-глаголов а. п. *c* чередовались формы-энклиномены, ударение которых определялось фразовой позицией, и ортогонические формы с ударением на окончаниях, с которых оно оттягивалось на предшествующий слог, если находилось на слабых *ь, *ь: *lōvjō, *nālovjō, *(na)lovjō žè; *lovišl̃, *lovit̃ > *lovit̃ь, *lovimṼ, *lovitè, *lovę̃ > *lovę̃ть, *lovivè, *lovitá, *lovitè. Формами-энклиноменами были, в частности, и 2–3 sg. аориста: *lōvi, *nālovi, *(na)lovi žè. Деноминативные глаголы а. п. *c* "повторяют" акцентную парадигму производящих основ.

По совокупным данным славянских языков, а. п. *c* имели краткосложные глаголы: *božiti, *čepiti, *dojiti, *drobiti, *dvojiti, *gnojiti, *goditi, *gojiti, *gostiti, *kojiti, *kopiti, *koriti, *kositi 'to make sth. slanting', *krojiti, *kropiti, *loviti, *mediti, *medjiti, *moriti, *mostiti, *očiti, *pojiti, *roditi, *rojiti, *roniti, *rositi, *sloniti, *smoliti, *sočiti 'to ooze', *stročiti, *svojiti, *toliti, *tomiti, *topiti 'to sink', *topiti 'to melt', *trojiti, *trošiti, *tьščiti, *tьłiti, *veseliti, *voščiti (?), *žestiti; долгосложные: *aviti, *bažiti, *bolžiti, *briditi, *bьrziti (?), *buditi, *cěditi, *cěniti, *čęstiti, *činiti, *čьrstviti, *čьrtiti, *daliti, *dariti, *derviti, *děliti, *diviti, *doržiti, *družiti, *duriti (?), *dušiti, *dьłbiti, *gasiti, *gatiti, *glušiti, *gqstiti, *grōbiti, *grustiti, *gubiti, *gьrditi, *jariti, *kaditi, *kaliti, *kaziti, *krępiti, *kriviti, *lěpiti, *lěviti, *lišiti, *lučiti, *maniti, *mastiti, *měniti, *miriti, *molditi, *možiti, *nažiti, *němiti, *platiti 'to pay', *porsiti (?), *pustiti, *raziti, *rębiti (?), *ročiti, *ruditi, *saditi, *skьrbiti, *slěpiti, *solditi, *strastiti, *strěliti, *sušiti, *svętiti, *ščęditi, *tajiti, *tęžiti, *tožiti, *tьvьrditi, *tьłstiti, *valiti, *variti, *vęstiti, *viniti, *vqđiti, *vysiti, *xabiti, *xuditi, *zoltiti, *žerbiti, *živiti и ряд других, реконструкция которых нуждается в уточнении.

Рефлексы а. п. b_2 в разных славянских ареалах вторично совпадают либо с а. п. b_1 , либо с а. п. c . Например, в позднепраславянских диалектах – предках современных штокавских говоров (в "праштокавском") презенсы и аористы краткосложных глаголов а. п. b_1 , b_2 и c , вероятно, имели следующий вид:

	*nosīti а. п. b_1	*tvorīti а. п. b_2	*lovīti а. п. c
1 sg.	*nosjǫ	*tvorjǫ, *sъtvorjǫ	*lǫvjǫ, *nālovjǫ, *(na)lovjǫ žè
2 sg.	*nòsīši	*tvorīši, *sъtvòrīši	*(na)lovīšī
3 sg.	*nòsītь	*tvorītь, *sъtvòrītь	*(na)lovītь
1 pl.	*nòsīmo	*tvorīmo, *sъtvòrīmo	*(na)lovīmò
2 pl.	*nòsīte	*tvorīte, *sъtvòrīte	*(na)lovītè
3 pl.	*nòsētь	*tvorētь, *sъtvòrētь	*(na)lovētь

В истории штокавских диалектов неполуотметные формы презенса а. п. b_2 заимствовали ударение глаголов а. п. c . Из а. п. c во все акцентные типы⁵ (кроме баритонированного акцентного типа, восходящего к а. п. a) была заимствована энклиномичность 2–3 sg. аориста.

Представляется, что первоначально "праштокавские" долгосложные глаголы а. п. b_2 имели колонное ударение на суффиксе (prs. *xvālītь, *xvālīte), однако, в отличие от краткосложных глаголов, не имели "полуотметности" (prs. *рохvālītь, *рохvālīte). В истории штокавских диалектов долгосложные i -глаголы а. п. b_2 в основном перешли в акцентный тип, в котором была обобщена презентная баритонеза по образцу а. п. b_1 : *xvālī* (< *xvālī*) как *slūžī* (< *slūžī*) и т. д.⁶ Отдельные долгосложные глаголы а. п. b_2 сохранили презентную окситонезу без сокращения корневого гласного (*sléditi*, *slédīm*; *trubiti*, *trubīm*). В глаголах а. п. c корневая долгота фонетически сохранялась только в двусложных формах-энклиноменах (prs. 1 sg, аог. 2–3 и т. п.). В истории штокавских диалектов у части глаголов а. п. c обобщилась краткость: *gūbiti*, *gūbīm*, аог. *gūbī*; *čīniti*, *čīnīm*, аог. *čīnī*. У других глаголов а. п. c

⁵ Акцентные типы (а. т.) — те же акцентные парадигмы, но уже в истории отдельных славянских языков. Этот термин используется во избежание путаницы между реконструкцией и синхронной морфонологией.

⁶ Не исключено, что "баритонизация" долгосложных глаголов а. п. b_2 поддерживалась парадигматическими формами, в которых накоренное ударение было регулярным, находясь в слогах перед слабыми редуцированными (напр., ptc. praet. *xvālǫ, *xvālǫš-).

по всей парадигме была проведена долгота, заимствованная из двусложных форм-энклиноменов; эти глаголы по морфонологической аналогии также переходят а. т. В. Распределение глаголов а. п. *c* по "краткостному" (*зубити, зубѣм*) и "долготному" (*слáдити, слáдѣм*) вариантам различия в штокавских диалектах. Некоторые глаголы а. п. *c* сохранили окситонезу при восстановленной в презенсе долготе корневого гласного (*та́жити / та́жати, та́жѣм*).

Однако в древности штокавские акцентные типы А, В₁, В₂ и С *i*-глаголов, восходящие к а. п. *a*, *b*₁ и *b*₂ и *c*, последовательно различались, о чем свидетельствует материал старосербской кириллической (в "ресавской" орфографии) рукописи начала (?) XV в. "Апостол", хранящейся под № 889 в Национальной библиотеке им. Кирилла и Мефодия (София). Приводимый ниже материал выписан из рукописи автором настоящей статьи; дополнительные формы взяты из любезно представленной И. С. Пекуновой полной росписи рукописи.

Древнештокавский диалект, акцентологическая система которого представлена в "Апостоле", чрезвычайно важен для праславянской акцентологической реконструкции, так как в нем представлена система, в которой рефлексy а. п. *b*₁, *b*₂ как краткосложных, так и долгосложных глаголов последовательно противопоставлены как акцентные типы В₁ и В₂, в свою очередь отличающиеся от а. т. С. В остальных славянских языках глаголы а. п. *b*₂ перераспределились между акцентными типами, восходящими к а. п. *b*₁ и *c*. До настоящего времени реконструкция этих *i*-глаголов а. п. *b*₂ была возможна только путем межъязыкового сравнения.

Различие между интонациями в рукописи не проводится. На место ударения указывают оксия (´), камора (˘), вария (˘˘) и двойная вария (˘˘˘) — в начальном и конечном слоге (включая слоги на -Сь). В заударных слогах вария и двойная вария как правило используются в качестве "лонги" и обозначают долготу: *хóдите, хóдиѣ* = /хóдѣте/.

В "Апостоле" представлена во многом вторичная система акцентовки *i*-глаголов (см. ниже в таблице), однако в ней последовательно противопоставлены акцентные типы А, В₁, В₂ и С, восходящие к праславянским а. п. *a*, *b*₁, *b*₂ и *c* соответственно.

А. п.	А. т.	1 sg. презенса	Остальные формы презенса	2–3 sg. аориста	инфинитив, аорист (кроме 2–3 sg.)
а	А	накоренное ударение (<i>оста́влю</i>)	накоренное ударение (<i>оста́вить</i>)	накоренное ударение (<i>оста́ви</i>)	накоренное ударение (<i>оста́вити</i>)

b₁	V₁ крат.	нафлекссионное ударение (<i>прошѹ</i>)	накоренное ударение (<i>прѹсѹть</i>)	вторичная форма-энклиномен (<i>ѹспросѹ</i>)	насуффиксальное ударение (<i>просѹти</i>)
	V₁ долг.	нафлекссионное ударение (<i>служѹ</i>)	накоренное ударение (<i>служѹть</i>)	вторичная форма-энклиномен (<i>пѹслужи</i>)	насуффиксальное ударение (<i>служѹти</i>)
b₂	V₂ крат.	вторичная форма-энклиномен (<i>творѹ / сѹтворѹ</i>)*	"полуотметность" (<i>творѹть / сѹтворѹть</i>)	вторичная форма-энклиномен (<i>сѹтвори</i>)	насуффиксальное ударение (<i>творѹти / сѹтворѹти</i>)
	V₂ долг.	вторичная форма-энклиномен (<i>обращѹ</i>)	вторичное накоренное ударение (<i>обратѹть</i>)	вторичная форма-энклиномен (<i>обрати</i>)	насуффиксальное ударение (<i>взвратѹти</i>)
c	C	форма-энклиномен (<i>ѹпокою</i>)	вторичное конечное ударение (<i>ѹпокойѹть</i>)	форма-энклиномен (<i>пѹкои / ѹпокои</i>)	насуффиксальное ударение (<i>покойше</i>)

* В 1 sg. презенса краткосложных глаголов а. п. *b₂* отмечены также архаические формы с нафлекссионным ударением (*творѹ*).

Эта система представляет собою стадию развития, непосредственно предшествующую системам сербохорватского литературного языка и большинства штокавских диалектов.

Форма-энклиномен 1 sg. была заимствована из а. т. С в а. т. V₂ до нефонетической "баритонизации" прочих личных форм в последнем. Энклиномичность 1 sg. praes. долгосложных глаголов а. т. V₂ в "Апостоле" (*пѹхваляю се, приѹбняю се*), по-видимому, указывает на первоначальную близость акцентных кривых V₂ и C в "праштокавском" — скорее всего колонное ударение на теме в а. т. V₂ ("прашток." *xvālĭǫ, *xvālĭть, *xvālĭte, *xvālĭть...), в ряде форм идентичное ударению в а. т. C (*gŭblĭǫ, *gŭbĭть, *gŭbĭtè, *gŭbĕть...).

В известных нам современных штокавских диалектах:

1) Форма prs. 1 sg. на *-ǫ почти полностью заменилась на вторичное -ĭм, которое получило ударение остальных форм презенса. Таким образом, в презенсе нейтрализовалось различие между а. т. V₁ и V₂ долгосложных глаголов, представленное в "Апостоле". Тенденция к выравниванию ударения 1 sg. по остальным формам наблюдается и в "Апостоле" в а. т. V₁: вторичные *служѹ, люблю* (по-видимому, не формы-энклиномены!) наряду с регулярными *служоѹ, люблю*. Уже в "Апостоле" былое различие между а. т. V₁ и V₂

было нейтрализовано во всей парадигме, кроме *prs. 1 sg.* После замены *-у* на *-ѣм* в штокавских диалектах (включая литературный сербохорватский язык) а. т. *V₁* и *V₂* совпали в едином а. т. *V*.

2) "Полуотметность" краткосложных глаголов а. т. *V₂* распространилась на глаголы а.т. *C*, в том числе на обобщившие корневую краткость долгосложные: модель 3 *sg. veselítъ / възveselítъ* (как в "Апостоле") заменена моделью *vesělĭ / razvēselĭ*. В большинстве штокавских диалектов сохранена модель краткосложных глаголов а. п. *b₁* (*но̀сѣти, но̀сѣ*), противопоставленных имеющим единый "полуотметный" акцентный тип глаголам а. п. *b₁* и (вторично) *c* (*твѣрѣти, твѣрѣ / ствѣрѣти, ствѣрѣ*; вторично: *vesělĭти, veselĭм / разvesělĭти, разvēselĭ*).

3) Большинство долгосложных глаголов а. т. *C* с генерализованной корневой долготой по морфонологической аналогии перешли в а. т. *V* (*сла̀дѣти, сла̀дѣм*).

История акцентных парадигм *i*-глаголов в штокавских и исторически близких к ним чакавских говорах нуждается в лингвогеографическом изучении; важное значение в этом отношении имеет недавняя работа [Карови́ć 2011], посвященная акцентным типам *i*-глаголов в хорватских диалектах.

Ниже материал "Апостола", приводимый в упрощенной транслитерации, расположен по праславянским акцентным парадигмам. К сожалению, лишь немногие *i*-глаголы в "Апостоле" имеют парадигматические формы, достаточные для точного определения акцентного типа. Материал по "недостаточным" глаголам ниже не дается. Также не приводится большинство форм, нерелевантных для различения а. п. *V₁*, *V₂* и *C*, — цитируются только формы инфинитива, аориста и императива, окситонеза / энклиномичность которых показывает, что глагол не относится к а. т. *A* (праслав. а. п. *a*). Под звездочкой (*) приводятся праславянская реконструкция (напр., *gubiti а. п. *c*) и предполагаемая парадигма глагола в "Апостоле" (напр., **губѣти, *гублю / *погублю, *(по)губѣть* а. т. *C*).

Праславянская а. п. *c* (деноминативы и каузативы от рецессивных корней)

*gubiti а. п. *c* > **губѣти, *гублю/*погублю, *(по)губѣть* а. т. *C*: *prs. 1 sg. по̀гоублю* 176а, 1 *pl. да не погоубѣмъ* 136б. Ср. *inf. погоубѣти* 109а, 125а, , аор. 3 *sg. по̀гоуби* 139а, б.

*tajiti а. п. *c* > **гаѣти, *таю/*у́таю, *(у)гаѣть* а. т. *C*: *prs. 3 sg. оу́гаѣт бо се* 125а. Ср. *inf. оу́гаѣти* 276б, 39а, 97а, аор. 3 *sg. и оу́гаѣ* 39а.

***učiti** а. п. *c* > *учити, *учу/*научу, *(на)учить а. т. С: prs. 1 sg. *научю* 196а; *оучить* 136а, 139а, 203а, *учить* 277а, 279а, *оучить* 174б, 203а, 265а, *учить* 285б, *и не наоучить* 303а, 2 sg. *учиши* 83б, *не оучиши* 148а, 2 pl. *да учите*^ε 272б, 3 pl. *оучет се* 197а, *оучет*^ε 276а, *да оучет*^ε 275а, *да оучет же се* [отклоняется 3 sg. *оучить* 130б]. Ср. inf. *учити* 269а и т.д., аог. 3 sg. *наоучи* 130б, 283б.

Краткосложные:

***gьliti** а. п. *c* > *гльити, *гльһу/*погльһу, *(по)гльити а. т. С: prs. 3 sg. *погльити* 119б.

***po-kojiti** а. п. *c* > *покойти, *пóкою, *покойть а. т. С: prs. 1 sg. *оупокою се* 172а, 3 sg. *оупокуте*^ε 297а. Ср. аог. 3 sg. *пóкою се* 211б, *оупокою* 280б, 3 pl. *покоюше* 202а.

***lьstiti** а. п. *c* > *льстити, *льщу/*прьльщу, *(прь)льстити а. т. С: prs. 3 sg. *льстити* 229б, *да льстити* 131а, *да не льстити* 238б, *прьльстит се* 279а. Ср. inf. *прьльстити* 120а и т. д., аог. 3 sg. *прьльсти* 216а, 224а 156а, 272б.

***tliti** а. п. *c* > *тльити, *тльһу/*растльһу, *(рас)тльити а. т. С: prs. 3 pl. *тлет бо* 199б, prs. 3 sg. *растлити* 179а (2х). Ср. аог. 1 pl. *истльһомь* 210б.

***tyšcetiti** а. п. *c* > *тышетити, *тыщеһу/*отыщеһу, *(о)тышетити а. т. С: prs. 3 sg. *отышетите*^ε 179а, 2 pl. *отышетите се* 211б. Ср. аог. 1 sg. *отышетих се* 246б.

***veseliti** а. п. *c* > *веселити, *вёселю/*взвеселю, *(вз)веселити а. т. С: prs. 3 sg. *възве*^ε*лит*^ε 315б, 316а, 333б, 3 pl. *да възве*^ε*лет*^ε 330б. Ср. imper. *възве*^ε*ли* се 227б.

***žestiti** а. п. *c* > *жестити, *жещу/*ожещу, *(о)жестити а. т. С: prs. 3 sg. *да не ожестит*^ε 296а. Ср. imper. 2 pl. *не ожестите* 295б, 296а, 297а.

Праславянская а. п. b₂ (деноминативы и каузативы от доминантных корней)

Долгосложные:

***blazniti** а. п. *b₂* > *блзнити, *блзһню/*сьблзһню, *(сь)блзһнить а. т. В₂: prs. 1 sg. *сьблзһню* 187а, 3 pl. *и сьблзһнет*^ε 257б.

***sepiti** а. п. *b₂* > *цѣпити, *цѣплю/*прицѣплю, *(при)цѣпить а. т. В₂: prs. 1 sg. *прицѣплю се* 164б, 3 pl. *прицѣнет*^ε 164б (2х). Ср. inf. *прицѣпити* 164б, аог. 2 sg. *прицѣпи се* 164б.

*kupiti а. п. $b_2 >$ *купити, *кúплю/*ískуплю, *(ис)кúпить а. т. В₂: prs. 1 sg. *ískoуплю се* 291а; 3 sg. *искоупитъ* 226а, 3 pl. *искоупеть* 122б. Ср. аог. 3 sg. *коупи* 43б, *ískоупи* 181а, 225а.

*lěniti а. п. $b_2 >$ *лѣнити се, *лѣню се/*облѣню се, *(об)лѣнить се а. т. В₂: prs. 1 sg. *не облѣню се* 121б, 2 sg. *лѣниши се* 86а. Ср. inf. *не облѣнѣти се* 51а.

*vortiti а. п. $b_2 >$ *вратити, *враћу/*обраћу, *(об)рратить а. т. В₂: prs. 1 sg. *обрацоу* 66а, *възрацоу се* 75а; 3 sg. *и обрратить* 111а, *свраћитѣ* 312б, *да обрратит се* 109а, *и овраћитъ* 165а, 3 pl. *и обрратетѣ* 103б, *овраћетъ* 284а. Ср. inf. *възвратити се* 61б и т.д., аог. 3 sg. *обрати* 78а, *възврати се* 60а и т.д.

*vьršiti а. п. $b_2 >$ *врьшити, *врьшу/*свьрьшу, *(св)врьшить а. т. В₂: prs. 1 sg. *и свьрьшоу* 302б; 2 sg. *да свьрьшиши е* 257а, 3 sg. *да свьрьшитъ вы* 119б. Ср. inf. *свьрьшити* 242б и т.д., аог. 3 sg. *свьрьши* 292а, 306а, 306б.

*xvaliti а. п. $b_2 >$ *хвалити, *хвально/*пóхвалю, *(по)хвáлить а. т. В₂: prs. 1 sg. *пóхвалю се* 215а, 217а (2х), 218а, 218б, 219а, *не пóхвалю се* 218б, *пóхвалю ли вы* 191а; 2 sg. *хвáлиши* 180а, *хвáлиши се* 148а, 164а, *и хвáлиши се* 147б, 3 sg. *хвáлитѣ* 107б, *да хвáлитѣ* 176б, 179а, 216а, *пoxвáлитѣ* 233б, *да не пoxвáлитѣ* 176б, *да хвáлит же* 105а, prs. 1 pl. *и хвáлим се* 152б, *хвáлимѣ* 215б, *и хвáлимѣ* 152а (2х), 3 pl. *хвáлетѣ* 217а (2х), *пoxвáлет се* 230а, *въсхвáлетѣ* 318б. Ср. inf. *пoxвалити се* 216а и т.д., аог. 1 sg. *пoxвалих се* 213б.

Следующий глагол перешел из а. т. С в а. т. В₂ (как это случилось со многими глаголами а. п. с, обобщившими презентную долготу в истории штокавских говоров):

*věstiti а. п. $c >$ *вѣстити, *вѣщу/*възвѣщу, *(въз)вѣститъ (вместо **вѣститъ) а. т. В₂: prs. 1 sg. *възвѣщюу* 294б; prs. 3 sg. *да възвѣститѣ* 160б, 2 pl. *възвѣстите* 114б, 3 pl. *провъзвѣстетъ* 292а. Ср. inf. *възвѣстити ми* 89б, аог. 3 sg. *възвѣсти* 40б, 103а.

Краткосложные:

Образцовым является спряжение глагола ***tvoriti** а. п. $b_2 >$ *творити, *твóру/*твору, *сътвору; *творить/*сътворить а. т. В₂: prs. 1 sg. ^{тв}*óроу* 217а, *твóроу* 81а, 139б, 156б (2х), 188а, 188б, 205б, 242б [наряду с по-видимому архаичными ортотоническими формами *твору* 156б, *твороу* 144б]; *сътвору* 217а, *сътвороу* 195а, 221а, *сътвороу* (sic) 86а. Беспрефиксальные формы: 2 sg. *твориши* 148а, *твориши* 167а, 1 pl. *творимъ* 128б, 3 sg. *творитъ* 97б, 108а, 142а, 142б, 185б, *не творитъ* 131а, 3 pl. *твореть* 71б, 272а [вторично накоренное,

заимствованное из префиксальных форм ударение в 1 pl. *твóримь* 219б, 2 pl. *твóрите* 83а, *твóрите* 106б; 3 pl. *твóреть* 147б, *да твóреть* 276б]. Префиксальные формы: 2 sg. *сътвóриши* 138а, 302б, *сътвóриши* 291б, 3 sg. *сътвóрить* prs. 3 sg. 60б, 182б, 189б, 240а, 252б, *и сътвóрить* 3 sg. 116б, 1 pl. *сътвóри^м* 182б, *сътвóримь* 34а, 37б, 149а, 298б, *и сътвóримь* 109б (2х), pl. *сътвóрите* 67а, *и сътвóрѣте* 268а, 3 pl. *сътвóреть* 199а, 250а. Ср. inf. *творити* 49 а и т.д., *сътворити* 38а и т.д., аог. 3 sg. *сътвори* 33а и т.д.

***ložiti** а. п. $b_2 >$ *ложити, *лóжу/*ложу́, *пóложу; *ложить / *пóложить а. т. В₂: prs. 1 sg. *на́ложоу* 185а, *пóложоу* 34а, 47б, 188а, 293б; prs. 3 sg. *пóложить* 199а, *прѣ́ложит^е* 32б, 1 pl. *отлóжимь* 207б, 3 pl. *пóложет^е* 306а, *прилóжет^е* 230б. Ср. inf. *възложити* 65б и т.д., аог. 3 sg. *въложи* 77б и т.д.

***seliti** а. п. $b_2 >$ *селити, *сéлю / *селю́, *вѣ́селю; *селить / *вѣ́селить а. т. В₂: prs. 1 sg. *вѣ́селю се* 210б, *и прѣ́селю ви* 45б; 3 sg. *вѣ́селит^е* 33а, *да вѣ́селит^е* 219а, 255а. Ср. inf. *вѣ́селити* 251б, аог. 3 sg. *вѣ́сели се* 108б и т.д.

Праславянская а. п. b_1 (итеративы от корней любой валентности)

Долгосложные:

***ljubiti** а. п. $b_1 >$ *любити, *(вѣз)люблю́, *(вѣз)любить а. т. В₁: prs. 1 sg. *люблю́* 242б, *люблю́* 137б, *любл^ю* 136а; *не люблю́ ли* 217а [наряду с вторичным *люблю́* 134а]; 2 sg. *възлюбиши* 106б, 228б, *възлюбиши* 167б, 3 sg. *любить* 129б, 134а (2х), 186а, 214а, 312а, *любыть* 239б, *да любить* 240а, *не любить* 202б, 1 pl. *любы^м* 133б, *любымь* 131б, 134а (3х), *и лю́бимь* 132а–б, *да любимь* 131б, 136б, 1 pl. *възлюби^м* 133а, 2 pl. *любите* 112б. Ср. inf. *любити* 116б и т.д., аог. 3 sg. *възлюби* 124а и т.д.

***služiti** а. п. $b_1 >$ *служити, *(по)служу́, *(по)служить а. т. В₁: prs. 1 sg. *слоужоу́* 91б, 99б [наряду с вторичным *слоужоу́* 279б]; prs. 3 sg. *слоужить* 118а, *послоужит ми* 291а, 1 pl. *слоужимь* 313б, 3 pl. *слоужеть* 302б, *и послоужеть ми* 43а. Ср. inf. *слоужити* 41б и т.д., аог. 3 sg. *пóслоужи ми* 280б.

Краткосложные:

***goniti** а. п. $b_1 >$ *гонити, *гоню́, *(из)гонить а. т. В₁: prs. 2 sg. *гониши* 49а, 86а (2х), 96а, 96б, 3 sg. *изгони́ть* 138а, 3 pl. *гонет^е* 230а. Ср. аог. 1 sg. *гони^х* 85б.

*nositi а. п. $b_1 > *$ но́сити, *(при)но́шу, *(при)но́ситель а. т. V_1 : prs. 1 sg. *ношоу* 230б, *да не прѣвъзношоу се* 218б, 219а; 2 sg. *носиши* 164а, 3 sg. *носитъ* 167а, *приноситъ* 303б, 305а, *не приноситъ* 137а, *въносит^е* 314а, 1 pl. *въносимъ* 314б, 3 pl. *приносеть* 305б, *приносет^е* 306а. Ср. inf. *носити* 76б и т.д.

*prosi а. п. $b_1 > *$ проси́ти, *(ис)про́шу, *(ис)про́ситель а. т. V_1 : 3 sg. *да про́ситъ* 104б, 135а, *да про́сит же* 104б, 2 pl. *не про́сите* 108б, *про́сите* 108б (2х), 1 pl. *про́симъ* 132а, 135а (2х), 235б, *про́си^и* 135а, 3 pl. *про́сеть* 176а. Ср. inf. *проси́ти* 35а, аог. 3 sg. *испроси* 45б, 49а.

*xoditi а. п. $b_1 > *$ ходи́ти, *хо́жу, *(при)хо́дитъ а. т. V_1 : prs. 1 sg. *прохо́ж^иоу* 201б [вторично вместо *прохо́ж^иу]; 2 sg. *ходиши* 137б, 169а, 3 sg. *ходитъ* 119б, 129а, 213а, *да ходитъ* 184а, *въходитъ* 305а, *исходитъ* 107б, *прѣходитъ* 129б, *и не приходитъ* 277а, *прѣходит бо* 185а, *мимоходитъ* 129а, 1 pl. *ходимъ* 128а (2х), 139а, 168а, 208б, *да ходимъ* 136б, *о^тходимъ* 208б, *да приходимъ*, *да исходимъ* 314б, *въходимъ бо* 296б, 2 pl. *ходи́те* 178а, 238б, *да ходи́те* 262б, *съходи́те се* 192а, *сходи́те се* 196б, *съходи́те се* 191а, 3 pl. *ходятъ* 223б, 237а, 247б. Ср. inf. *ходи́ти* 35б и т.д., аог. 2 pl. *ходи́те* 233а, 254б.

Праславянская а. п. *a*

Глаголы, имевшие праславянскую а. п. *a*, в системе "Апостола" имеют колонное ударение на корне во всех формах — а. т. A .

В качестве примера приводим парадигму глагола ***staviti** а. п. *a* > *ста́вити, *(по)ста́влю, *(по)ста́вить а. т. A : prs. 1 sg. *не оста́влю* 314а, 2 sg. *не оста́виши* 33а, *и поста́виши* 286а, 3 sg. *поста́вить* 306а, *да поста́вить* 285а, *не оста́вить* 189б, *и прѣ^нпоста́вить* 208а, *оста́вить* 239б, *наста́вит^и ме* 48а, *наста́вить и* 178а, 1 pl. *поста́вимъ* 42а, *да прѣ^нста́вимъ* 252б, 3 pl. *оста́ве|т^е* 129а; impreg. 2 sg. *поста́ви* 286б, *не поста́ви* 46б, 2 pl. *прѣ^нста́вите* 155а, 165б, *и оста́вите* 41б; inf. *прѣ^нста́вити* 216а, 252а, 281б, *поста́вити* 162а, *и поста́вити* 141б, *поста́вити и* 168а; l-ptc. m. *оста́вилъ бѣ* 64а, *оста́вилъ* 161б; аог. 3 sg. *оста́ви* 64а, 75а, 93а, 284б, 294а, 310а, *не оста́ви* 101б, *и не оста́ви* 68а, *оста́ви се* 292а, *не оста́ви се* 33б, *въста́ви ю* 51б, *поста́ви* 44б, 45а, 70б, 81б, 88а, *и поста́ви* 29а, 43б, *прѣста́ви* 308б, *и прѣста́ви* 251а, 1 sg. *оста́ви^х* 284б, 285а, *оста́ви^х те* 286б, 2 pl. *прѣ^нста́viste* 155а, 3 pl. *поста́више* 40б, 42а, *оста́више* 101а, 284б, 285а, *прѣ^нста́више* 90б, *и поста́више* 31а, 40а, *поста́више же* 42б, *и оста́више ю* 100а, 3 du. *уста́виста* 64а и т. д.

А. т. А в "Апостоле" имеют также глаголы *бáвити*, *безчѣстити*, *благовóлити*, *блѣжити*, *богáтити*, *вáдити*, *величѣтити*, *вѣрѣтити*, *вѣсити*, *дви́жити*, *готóвити*, *грамáдити*, *закóнити*, *кáменити*, *въ-*, *ис-кúсити*, *лáзити*, *у-мѣлити*, *мльвити*, *мрáчити*, *мьнóжити*, *мислити*, *мúчити*, *мѣрѣтити*, *сь-мѣрѣтити*, *лицемѣрѣтити*, *мѣстити*, *нúдити*, *плѣнити*, *подóбити*, *прáвити*, *прáвѣдити*, *прострáнити*, *протѣвити*, *обрáзити*, *порáботити*, *ситити*, *слáбити*, *слáвити*, *срáмити*, *стрáшити*, *суѣтити*, *щѣдрити*, *тѣшити*, *хúлити*, *хѣтити*, *цѣломúдрити*, *цѣстити*, *чúдити*.

Историја штокавске акцентуације i-глагола на основу података старосрпског рукописа XV в. "Апостол"

Резиме

Рад је посвећен акцентуацији i-глагола у старосрпском рукопису XV в. "Апостол", који се чува под № 889 у Националној библиотеци Ђирило и Методије у Софији. Староштокавски дијалекат, чији је акценатски систем представљен у "Апостољу", изузетно је важан за прасловенску акценатску реконструкцију, пошто је у њему представљен систем, у којем су рефлексии а. п. b1, b2 како краткосложних, тако и дугосложних глагола доследно супротстављени као акценатски типови B1 и B2, и при том различити од а. т. С. У осталим словенским језицима глаголи а. п. b2 прераспоредили су се у акценатске типове, који потичу од а. п. b1 и с. До сада је реконструкција ових i-глагола а. п. b2 била могућа једино путем међујезичког поређења.

БИБЛИОГРАФИЈА

АССЯ — В. А. Дыбо, Г. И. Замятина, С. Л. Николаев. Основы славянской акцентологии. Словарь. М., 1993.

Булатова, Дыбо, Николаев 1988 — Р. В. Булатова, В. А. Дыбо, С. Л. Николаев. Проблемы акцентологических диалектизмов в праславянском // Славянское языкознание. X Международный съезд славистов. София, сентябрь 1988 г. Доклады советской делегации. М., 1988. С. 31–66.

Дыбо 2000 — В. А. Дыбо. Морфонологизированные парадигматические акцентные системы. Типология и генезис. Том I. М., 2000.

Иллич-Свитыч 1963 — В. М. Иллич-Свитыч. Именная акцентуация в балтийском и славянском. Судьба акцентуационных парадигм. М., 1963.

Николаев 1989 — *С. Л. Николаев*. Балто-славянская акцентуационная система и ее индоевропейские истоки // Историческая акцентология и сравнительно-исторический метод. М., 1989. С. 46–109.

Николаев 2003 — *С. Л. Николаев*. Новые данные о фонетике и просодии восточнославянских говоров // Славянское языкознание: XIII Международный съезд славистов (Любляна, 2003 г.): Доклады российской делегации. М., 2003. С. 432–447.

Николаев 2008 — *С. Л. Николаев*. Балкано-карпатские изоглоссы как реликт позднепраславянского лингвистического ландшафта // Карпато-балканский диалектный ландшафт: Язык и культура. Памяти Г. П. Клепиковой. М., 2008. С. 125–139.

ОСА — *В. А. Дыбо, Г. И. Замятина, С. Л. Николаев*. Основы славянской акцентологии. М., 1990.

Каровић 2011 — *Mate Karović*. The Accentuation of *i*-verbs in Croatian Dialects // Tijmen Pronk & Rick Derksen (ed.), Accent matters: papers on Baltic and Slavic accentology (Studies in Slavic and General Linguistics 37), Rodopi, Amsterdam-New York, 2011. P. 109–233.

Сергей Львович Николаев, доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник Института славяноведения Российской академии наук, Москва
sergenicko@mail.ru

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Драгана НОВАКОВ
(Београд)

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ ОБ УДАРЕНИИ В СЕРБСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ВУКА КАРАДЖИЧА

В этой работе приведены некоторые замечания об акцентуации Вука Караджича. В основе замысла автора не говорить обо всех принципах акцентуации, заложенной Вуком, но только привести некоторые замечания о его акцентологической базе.

Ключевые слова: ударение, Вук Караджич, сербский язык.

Говоря о Вуке Караджиче тем или иным образом, мы затрагиваем очень обширную тему, даже когда речь идет только о системе ударений. Присутствующим здесь нет смысла объяснять значение Вука.

Самые ранние описания новоштокавской сербской акцентуации, которая, по словам Павла Ивича, «представлена и в сербохорватском литературном языке, мы находим в первой половине XIX века» (ИВИЋ 1990: 257). Первым четыре типа ударений выделял Шиме Старчевич еще в 1812 году (STARČEVIĆ 1812), но его взгляды оставались в науке неизвестными вплоть до 1912 года (ИВИЋ 1990: 257). Работа Старчевича представляет собой предысторию новоштокавской акцентуации: использованная в ней акцентологическая система не была подробно описана и не всегда точно представлено распределение ударений.

Современная традиция различения четырех типов ударений, однако, начинается с работ Вука Караджича, который в своем *Рјечнику* 1818 года первым использовал известное ныне сочетание знаков: ` и " для кратких ударений, ^ и ' для долгих ударений. Тем не менее, только во второй половине XIX века были сформулированы теории о природе этих ударений (ИВИЋ 1990: 257).

Акцентологическая система, нормированная Вуком, является очень прочной и жизнеустойчивой, даже несмотря на то, что она «окружена» старой акцентуацией, и сербские говоры, которые легли в основу современного литературного языка, различаются между собой. Эта жизнеустойчивость связана с тем, что ее принципы существуют в народной ментальности, и заслуга Вука заключается в том, что он их зафиксировал и заложил в фундамент литературного произношения.

В настоящей работе мы приведем несколько замечаний об акцентуации Вука.

У существительных типа *враг – врага*, а также существительных м.р. некоторых других типов в родительном падеже множественного числа ударение перемещается на один слог назад: *синóвѣ, голубóвѣ, лишајéвѣ, пријатéлѣ, нокáтѣ* и т.д. (СТАНИЋ 1988: 386).

Похожее явление наблюдаем и в дательном, творительном и предложном падежах мн. ч.: *брегòвима, врагòвима, градòвима* и т.д.

Двусложные существительные типа *брчић* у Вука имеют преимущественно краткий последний слог: *вèтрић, бр̑чић*, и т.д. (КАРАЦИЋ 1818: 66, 51) (в говорах ускоков, например, это деминутивный суффикс чаще всего долгий *бр̑чић, вèтрић*, СТАНИЋ 1984: 148).

Отглагольные существительные типа *извођење* у Вука имеют инфинитивное окончание или окончание страдательного причастия: *извòђење* (КАРАЦИЋ 1818: 243).

В предисловии к *Српским народним пословицама* (ЦЕТИЊЕ 1836: III-XX) Вук приводит следующие произношения: *Вл̀ддисављевић, Весèлиновић, Л̀з̀аревић* и так далее, а для Срема, Бачки и Баната: *Владисáвљевић, Веселíновић, Лазáревић* и т.д., т.е. 1) (КАРАЦИЋ 1836: XLIII) с ударением имени или прилагательного, от которого фамилия образована, и с ударением, перемещенным на один слог назад. Вот что он говорит об этих двух видах ударений: «Я сейчас даже не знаю, было бы правильное сказать, что это произношение к нашим людям в Венгрии пришло из России, или от немцев; о том, что были только эти два пути, свидетельствует то, что оно чаще встречается у горожан или у людей, которые бывают в городах, чем среди простого народа» (КАРАЦИЋ 1836: XLIV).

Вук для прилагательных типа *жут* дает следующую парадигму м. и ср. рода: род. ед. ч. неопр. *жу́та, жу́тог* и *жу́тога* (КАРАЦИЋ 1818: XLIII), а опред. *жу́тог* и *жу́тога* (КАРАЦИЋ: XLIV). Томо Маретич (МАРЕТИЋ 1899: 195) идет вслед за Вуком и приводит все его формы¹. Тем не менее, более поздние грамматики, а также грамматика Стевановича (СТЕВАНОВИЋ I: 1989) не упоминают тип *жу́тог(а)* для род. пад. ед. числа как неопределенный вид формы определенной парадигмы, что, «неоправданно» и такой «поступок некорректен по отношению к Вуку», как сказал М. Станич (СТАНИЋ 1988: 387), принимая во внимание, что формы *жу́тог, блéдог, млáдог*, и т.д. (род. пад. ед. ч. м. и ср. р), затем *жу́то̑м, блéдо̑м, млáдо̑м* и т.д. (дат. пад. ед. ч.) также часто встречаются как и формы

---

¹ Это детально показал Милия Станич в работе *О неким појавама у говорима дурмиторског краја и у Вуковом језику* 1991: 38.

жу́та, блéда, мláда и т.д., если не чаще. Формы *мláда, мláду* и т.д. исчезают в нашем языке, но формы *мláдбг, мláбм* и т.д. не исчезают. В Новосадском правописе (далее – НП) можно найти форму *мláда* (род. пад. от *мláд*), но нет форм, встречающихся у Вука: *мláдбг* и *мláдбга*. Это одна из редких форм, которую современная сербистика не приняла, хотя и не отвергла (только если молчание не понимать как отказ) (СТАНИЋ 1988: 387).

У Вука постоянно: *помèсти, помàћи, помòћи* и т.д., т.е. (КАРА-ЦИЋ 1818: 596, 598) с ударением основного глагола, в то время как в НП присутствует и аналогическое ударение: *пòмаћи, пòмоћи* и т.д. и мы с правом можем говорить, что стандартная акцентологическая картина достаточно разнообразная.

Также у глаголов *у̀чити, ч̀гати, др̀жати* у Вука в 1 и 2 л. мн. ч. ударение перемещается на один слог назад: *читáмо, читáте, држ́имо, држ́ите*, такая же ситуация и в деепричастиях: *држéћи*. В НП и Речнику српске академије наука и уметности (далее-РСАНУ) есть еще формы *држéћи, учéћи* и *у́чéћи* (СТАНИЋ 1988: 387).

О системе Вука и Даничича глагольных ударений писали Митар Пешикан (ПЕШИКАН: 1963-1964) и Милия Станич (СТАНИЋ: 1984). Ударения аориста вообще доставляли ученым много проблем, поэтому и их объяснения очень различаются. Больше о них можно прочитать в двух упомянутых работах, поэтому в этот раз мы приведем только несколько примеров: *вéнчā, привенчā* в НП еще и *вénча* и *привénча*; *òтпуговā*, в НП еще и *отпугòва, ùскā*, в НП *ùска* и т.д. (СТАНИЋ 1988: 388).

Конечно, наша цель не в том, чтобы подчеркнуть, что лучше: акцентологическое единообразие Вука и Даничича или акцентологическое разнообразие НП, РСАНУ, но в том, чтобы указать, что Вук проложил дорогу, по которой мы достаточно удобно двигались. Сегодня эта дорога находится под угрозой, т.к. в литературном произношении, особенно в городских средах произношение долгих ударений и долгот часто опускается.

Система ударений сербского языка, которую нам предоставляет второе издание *Рјечника*, гораздо более полная и точная, чем та, которую мы находим в первом издании. Но все же в новом издании нет ни приблизительно столько новшеств в плане ударений, сколько их было в *Рјечнике* 1818. года «Ни одна сербская книга до *Рјечника* не содержала столько данных о нашей акцентуации, и ни одна после него не зафиксировала столько новых фактов об этом, как первое издание *Рјечника*» (ИВИЋ 1966: 71). Как известно, в начале своей работы и в первом издании *Рјечника* Вук последовательно не отмечал разницу между кратким нисходящим и кратким восход-

ящим ударением, считая, что эти два ударения необходимо отмечать специальными знаками, только в том случае, когда они имеют различительную функцию, т.е. тогда, когда разница в ударении связана с разницей в значении слова.

Два издания *Рјечника* различаются между собой в известной степени и в отношении знаков, которые в них употребляются для обозначения ударений сербского языка. В новом издании, например, нет знака $\grave{}$, которым в первом издании обозначаются «последовательные долготы, две или три, начиная от обозначенного слога и до конца слова» (ИВИЋ 1966: 71).

Необходимо подчеркнуть, что благодаря Даничичу, во втором издании *Српског рјечника* Вука (1852) последовательно отмечается краткое нисходящее ударение ныне принятым знаком. В первом издании своего *Српског рјечника* (1818) Вук только иногда употреблял знак для обозначения краткого нисходящего ударения, а чаще всего знаком для краткого восходящего ударения обозначал оба наших кратких ударения (ИВИЋ 1966: 71-72).

В новом издании *Рјечника* последовательно отмечен $\grave{}$ перед долготой, чем отклоняется возможность появления дилеммы в связи с акцентуацией отдельных слов (ИВИЋ 1966: 72).

В некоторых случаях, когда речь идет о составных словах, ударение обозначается на обеих частях слова, например, *izjedi-pògача*, *кадагòд* и *кадагòђ*, *сврџибрада* (все эти слова с двумя ударениями находятся и в первом издании (КАРАЏИЋ 1818: 248, 291, 753), к ним во втором присоединяются еще и *сврџимàнтија*, которое Вук слышал в Дубровнике, но в обоих изданиях в слове *сврџимасло* ударение падает только на первую часть составного слова (ИВИЋ 1966: 72).

Можно было бы сделать достаточно объемный список слов, в которых зафиксировано по два ударения и которые являются так называемыми акцентологическими дублетами. Акцентологические дублеты могут различаться по месту ударения, по типу ударения или по месту и по типу ударения. Например, *малѝна* и *мàлина*, *слàнина* и *сланѝна* (КАРАЏИЋ 1818: 384, 771) и т.д., но на один и тот же слог может падать разное ударение, например, *мòзак* и *мóзак*, *пјèвачица*, *пјевàчица*, *просjàкиња* и *прòсјакиња* (КАРАЏИЋ 1818: 409, 559, 681) и т.д. Иногда присутствие или отсутствие долготы было достаточной причиной для упоминания дублета: *одàндé* и *òдандé* (и *одàндé*), *ода̀клé*, *одаклé* и *ода́клé* (КАРАЏИЋ 1935: 454). Мы видим, что два последних примера показывают, что в *Рјечнике* встречались и акцентологические триплеты, но они были достаточно редкими.

Часто появляются примечания, которые указывают на ареал употребления слов с определенным ударением, появляется ли оно на ограниченной территории или даже только в одном месте. Хотя у Вука не всегда было подтверждение того, как произносится слово в регионе, говор которого он знал лучше, он все-таки приводил это произношение как гипотетическое. Так, например, было со словом *stóchiћ*, которое Вук услышал в Дубровнике с долгим нисходящим ударением. Это ударение не было ему близко, поэтому Вук напоминает, что «в северовост. кр. сказали бы stóchiћ» (КАРАЦИЋ 1935: 740). Слово *интерес* записано с двумя ударениями, оба локализованы: с кратким восходящим ударением на первом слоге *интерес* (КАРАЦИЋ 1935: 241) это слово зафиксировано в Воеводине, в то время как то же самое слово в Дубровнике произносится с тем же ударением, но на среднем слоге *интèрес* (КАРАЦИЋ 1935: 241).

Достаточно редко встречаются безударные слова: в первую очередь это односложные слова (и формы отдельных слов), которые могут появляться в виде клитик (союзы, предлоги, краткие формы личных местоимений и т.д.), т.е. слова и формы, которые и в современном сербском языке не имеют ударений. Так, скажем, до как существительное имеет долгое нисходящее ударение, а как предлог оно безударное. Такая же ситуация и с определением *krâj* и *крај* и т.д. (КАРАЦИЋ 1818: 333) (без ударения осталось и много других слов, которые в этот раз не будем приводить).

Несмотря на существование определенных различных акцентологических решений между первым и вторым изданием *Рјечника*, которые могли бы указывать на то, что у Вука в начале его реформаторской работы может быть и не было полной ясности о природе сербской акцентуации, его вклад в сербскую культуру чрезвычайно велик. Хотя сербский разговорный язык достаточно стабилен, эта стабильность не является абсолютной. В связи с этим, по нашему мнению, первостепенным долгом сербской филологии является сохранение и развитие языкового фундамента, заложенного Вуком.

Неке напомене о акценту у српском књижевном језику у интерпретацији Вука Караџића

Резиме

У овоме раду аутор даје неке напомене о акцентуацији Вука Караџића. У основи ауторове намере није реч о укупности Вукове акцентуације, него су дата нека запажања о његовој акценатској бази. Од самога почетка свог реформаторског рада, још у *Писменици* 1814. године, Вук је дао основна

начела о природи акцента у српском језику, али није имао потпуно јасну слику о акцентуацији тога језика. Главни моменат у том развоју постао је *Рјечник* 1818. чија ће акцентуација временом доживети извесне промене. Вуковим *Рјечником* из 1852. године и Даничићевим акцентским студијама ударени су основни принципи српске акцентуације. Данашња одступања од Вукових акцената на која наилазимо и у говорима Вуковог типа сасвим су природна и она одражавају еволутивни развој српског језика.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИВИЋ 1966: Павле Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године*, у књизи: *Српски рјечник* (1818). Књига друга, Београд, Просвета, 19-245.

ИВИЋ 1990: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд (БИГЗ), Приштина, (Јединство).

КАРАЦИЋ 1818: Вук Стефановић Караџић 1818, *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић. У Бечу* (Viennae).

КАРАЦИЋ 1836: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице*, Цетиње.

КАРАЦИЋ 1898: *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Треће* (Државно) издање, исправљено и умножено. У Биограду. У штампарији Краљевине Србије.

КАРАЦИЋ 1935: *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Четврто државно издање. У Београду, У штампарији Краљевине Југославије.*

МАРЕТИЋ 1899: Dr. T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.

ПЕШИКАН 1963-1964: Митар Пешикан, *Вуков и Даничићев систем глаголског акцента и њихове новије модификације*, Јужнословенски филолог XXVI, Београд, св. 1-2.

ПРАВОПИС СРПскогА ЈЕЗИКА 2010: Нови Сад: Матица српска.

СТЕВАНОВИЋ 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српско-хрватски језик I*, Београд (Научна књига).

СТАНИЋ 1984: Милија Станић, *О неким квалитативно-квантитативним односима ускочког говора према другим народним говорима нашег језика и према нашем књижевном језику*, Гласник Одјељења умјетности. Књига 5, Титоград (Црногорска академија наука и умјетности): 143-161.

СТАНИЋ 1988: Милија Станић, *Акцент новосадског Правописа Вуков*, Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења 17/2, Београд: 385-389.

СТАНИЋ 1991: Милија Станић, *О неким појавама у говорима дурмиторског краја и у Вуковом језику*, Дурмиторски зборник 1. На извору Вукова језика (Зборник радова са научног скупа одржаног у Шавнику 7. и 8. јула 1988), Титоград: 35-39.

STARCSEVICS 1812: Shime Starcsevics, *Novà Ricsòslovica Iliricska*, Trst.

РЕЧНИК СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА 1959- до 2011. изашло 18 томова: Београд (Институт за српски језик САНУ).

РЕЧНИК СРПСКОХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА 1967-1976: Нови Сад – Загреб.

РЕЧНИК СРПСКОГА ЈЕЗИКА 2007: Нови Сад (Матица српска).

Драгана Новаков, доцент, Државни универзитет у Новом Пазару (Србија):
dragananovakov1@yahoo.com

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Михаил Владимирович Ослон
Институт славяноведения РАН (Москва)

О НЕКИМ ОСОБИНАМА РОМСКОГ НАГЛАСНОГ СИСТЕМА

Сажетак. У раду се упоређује мјесто нагласка у низу архаичних ромских дијалеката који су сачували слободан нагласак. Испоставља се да је тешко свести нагласак појединих граматичких (углавном глаголских) категорија на један праромски систем, мада се дају уочити одређене закономјерности. Битна црта ромске (можда праромске) акцентуације јест посебан начин наглашавања сложеница. Та особина вјероватно потиче од старих правила „прескакања“ нагласка у синтактичким скупинама, која се чувају у неким савременим говорима¹.

Кључне ријечи: ромски (цигански) језик, акцентологија.

У већини ромских дијалеката постоји разликовни динамички нагласак и/или дужина. Разликовни нагласак је нестао у дијалектима који су били изложени снажном утицају мађарског одн. финског језика, као што су, на примјер, дијалекти ромунгро [Elšík, Hübschmannová, Šebková 1999] и фински кале [Valtonen 1972]. Што се тиче дужине, није јасно колико је она стара. Разликовна дужина се обично јавља у дијалектима без фонолошког нагласка, али тај услов није обавезан, уп. ситуацију у велшком дијалекту [Sampson 1926] и у дијалекту лотфитка (летонских Рома) [Mānušs 1997]. Већина дијалеката данас има само разликовни нагласак, на примјер: „румелијски“ [Paspati 1870], рускоромски [Шаповал 2007], калдерашки [Деметер, Деметер 1990; Tcherenkov 1999; Boretzky 1994; Lee 2005], кримски [Торопов 2003; 2009]. Навешћемо неколико ријечи из дијалеката који се разликују по прозодијским цртама:

калдераш.	рускором.	лотфитка	фински кале	
<i>ženó</i>	<i>џженó</i>	<i>džēnó</i>	<i>džēno</i>	‘особа’
<i>tató</i>	<i>татó</i>	<i>tató</i>	<i>tatto</i>	‘топао’
<i>kán</i>	<i>кан</i>	<i>kan</i>	<i>kān</i>	‘ухо’
<i>gád</i>	<i>гад</i>	<i>gād</i>	<i>gād</i>	‘кошуља’
<i>fóro</i>	<i>фóро</i>	<i>fóros</i>	<i>fōros</i>	‘грџд’
<i>kərál</i>	<i>кэрэ́л</i>	<i>kērel</i>	<i>čērel</i>	‘ради’ (гл.)

¹ Захвалан сам Кирилу Кожанову и Леву Черенкову на исправкама и примједбама те Орсату Лигорио, Светозару Лашину и Младену Ухлику на помоћи у припреми текста.

Овај списак представља најтипичније одразе: мјесто нагласка се углавном подударара међу дијалектима, а ситуација с дужинама није потпуно јасна². Ова подударност се обично сматра тривијалном, али треба рећи да ромска акцентологија уопће не постоји. Кад се говори о ромским нагласцима, при навођењу праромских облика у литератури дужина се увијек занемарује, уп. традиционалне облике *dženo, *fóros, *gad, *kerél и сл.³ Овакви праромски (или „опћеромски“) облици не произилазе из било какве историјско-поредбене процедуре, већ напросто копирају облике појединих дијалеката.

Синхронизацијски гледано, ромски нагласни систем доста је једноставан. Главни принцип, који се увијек наводи у описима ромске акцентуације, гласи: предевропске именице (дакле, наслијеђене староиндијске, иранске и малобројне јерменске) имају нагласак на посљедњем слогу основе (или на древном наставку), уп. *jenó [h-] < стинд. **janaka-*, док се у усправном падежу (номинативу) именица европског (на примјер грчког) поријекла наглашава коријен, уп. *fóros < грч. *φόρος*. У косом падежу именица те разлике нема, као и у глаголима (мада се наслијеђени одн. позајмљени глаголи разликују морфолошки). Ромски је језик дакле развио средство за разликовање старијих и новијих именица. Оваква је ситуација типична за већину ромских дијалеката који чувају старо мјесто нагласка.

Као примјер размотрићемо нагласни систем калдерашког дијалекта. Овај дијалект припада сјеверно-влашкој скупини циганских дијалеката, који потичу са румунског језичког простора. Ево како изгледају деклинацијске парадигме главних типова именица у руском калдерашком⁴.

---

² Данас превалада мишљење да је разликовна дужина касна појава која се развила независно у различитим дијалектима [уп. Matras 2002: 34]. Вјероватно је ситуација ипак нешто компликованија, али о томе неће бити ријечи у овоме раду.

³ Овдје неће бити ријечи о дијалектима са секундарним ретракцијама [уп. Boretzky, Iglá 1994: 370], ни о дијалектима са секундарним тонским акцентом, као што је шведски ромски (који је попримио структурне црте шведског језика) [Lindel, Thorbjörnsson-Djerf 2008]. Не можемо дати преглед акцентуације свих ромских дијалеката, јер то захтијева много више мјеста. За сврху овог рада битни су само говори с очито архаичним нагласним системима.

⁴ Даћемо слику акцентуације сувремених калдерашких говора у Русији и Украјини. Мада се руски калдерашки говори међусобно разликују, акценатски су скоро јединствени. Слични говори постоје у Србији [Boretzky 1994], Румунији, Шведској [Gjerdman, Ljungberg 1963], Сјеверној [Lee 2005, 2010, 2011] и Јужној Америци. Разликују се по неким ситницама у акцентуацији. Нама су уствари битне баш те ситнице (о њима ће бити ријечи доле). Овдје ћемо представити руски калдерашки систем као примјер једне синхроне акцентуације.

	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.
наслијеђене именице мушког рода:						
	‘ром’		‘мјесто’		‘нераст’	
ном.	<i>řóm</i>	<i>řóm</i>	<i>thán</i>	<i>than.á⁵</i>	<i>bal.ó</i>	<i>bal.é</i>
кос.	<i>řom.és</i>	<i>řom.én</i>	<i>than.és</i>	<i>than.én-</i>	<i>bal.és</i>	<i>bal.én</i>

наслијеђене именице женског рода:

	јд.	мн.	јд.	мн.	јд.	мн.
наслијеђене именице женског рода:						
	‘језик’		‘ограда’		‘свиња’	
ном.	<i>šib</i>	<i>šib.á</i>	<i>bár</i>	<i>bar.á</i>	<i>bal.i</i>	<i>bal.á</i>
кос.	<i>šib.á-</i>	<i>šib.én-</i>	<i>bar.á-</i>	<i>bar.án-</i>	<i>bal.á</i>	<i>bal.án-</i>

позајмљене именице мушког рода:

	јд.	мн.	јд.	мн.
позајмљене именице мушког рода:				
	‘дјед’ (грч.)		‘комарац’ (рум.)	
ном.	<i>páp.o</i>	<i>páp.urà</i>	<i>cyncár.i</i>	<i>cyncár.a</i>
кос.	<i>pap.ós</i>	<i>pap.ón</i>	<i>cyncar.és</i>	<i>cyncar.én</i>

позајмљене именице женског рода:

	јд.	мн.	јд.	мн.
позајмљене именице женског рода:				
	‘ријеч’ (рум.)		‘загрљај’ (грч.)	
ном.	<i>vórb.a</i>	<i>vórb.i</i>	<i>angál.i</i>	<i>angál.a</i>
кос.	<i>vorb.á-</i>	<i>vorb.én-</i>	<i>angal.á-</i>	<i>angal.én-</i>

Послијелози (-*kə/-gə*, -*sa/-gə*, -*tar/-dar*, -*te/-de*, -*k.o/-g.o*), који се додају косим облицима именица, никад нису наглашени, уп.:

<i>řom.és-kə</i>	‘мужу’ (датов једнине)
<i>vorb.á-k.o</i> , м.	‘који се односи на ријеч’ (генитив једн.)
<i>vast.én-dar</i>	‘за руке’ (аблатив множине)

Придјеви се понашају као именице, уп.:

наслијеђени:	<i>kal.ó</i> , ж. <i>kal.i</i> , мн. <i>kal.é</i> ‘црн’ исти наставак за оба рода: <i>šukár</i> ‘лијеп’, <i>god’av.ér</i> ‘паметан’
позајмљени:	увијек исти наставак за оба рода: <i>zə'leno</i> ‘зелен’, <i>xol'ár.iko</i> ‘бијесан’ <i>skúrto</i> ‘кратак’, <i>vuš.óro</i> ‘лак’

⁵ Именице синхронички мушког рода са наставком множине калд. -*á* потичу од староиндијских именица средњег рода [Ослон 2012].

Само неколико наслијеђених придјева (углавном замјеница) имају коријенски нагласак:

sóřo ‘читав’, уп. *sóřo d’és* ‘цио дан’
sávořǝ, мн. ‘сви [људи]’
kórkořo ‘сџм’
phérdo ‘пун’ (изворно партицип, види доле)

У систему конјугације у већини глаголских врста такођер се наглашава наставак (или посљедњи слог основе):

презент		претерит	
јд.	мн.	јд.	мн.
наслијеђени глаголи:			
‘казати’			
1. <i>phen.áv</i>	<i>phen.ás</i>	<i>phén.d’ém</i>	<i>phén.d’ám</i>
2. <i>phen’és</i>	<i>phen’én</i>	<i>phén.d’án</i>	<i>phén.d’án</i>
3. <i>phen’él</i>	<i>phen’én</i>	<i>phén.d’á(s)</i>	<i>phén.d’é</i>

позајмљени глаголи⁶:

‘писати’			
1. <i>hram.ó.v</i>	<i>hram.ó.s</i>	<i>hram.o.sar.d’ém</i>	<i>hram.o.sar.d’ám</i>
2. <i>hram.ó.s</i>	<i>hram.ó.n</i>	<i>hram.o.sar.d’án</i>	<i>hram.o.sar.d’án</i>
3. <i>hram.ó.l</i>	<i>hram.ó.n</i>	<i>hram.o.sar.d’á(s)</i>	<i>hram.o.sar.d’é</i>

Као што се види, позајмљени глаголи имају посебну морфологију, али се не разликују акценатски. Нагласак на крају има и већина суфиксалних глагола, уп. *bar’arál*, прет. *bar’ard’á(s)* ‘гајити’ (од придјева *baró* ‘велик’); *darav’él*, прет. *darad’á(s)* ‘плашити’ (каузатив за *darál* ‘бојати се’).

Међутим, само коријенски нагласак представљен је у презенту наслијеђених глагола с основом на *-d-*:

‘дизати’			
1. <i>vázd.av</i>	<i>vázd.as</i>	<i>vazd’ém</i>	<i>vazd’ám</i>
2. <i>vázd’es</i>	<i>vázd’en</i>	<i>vazd’án</i>	<i>vazd’án</i>
3. <i>vázd.el</i>	<i>vázd.en</i>	<i>vazd’á(s)</i>	<i>vazd’in’é</i>

На исти се начин у презенту понашају два глагола с другим основама: *prástav*, *prást’es* ‘бјежати’, *g’ílábav*, *g’íláb’es* ‘пјевати’ (поред облика *g’ílábáv*, *g’ílábás* који не припадају тој истој конјугацији). Ови глаголи имају у претериту друкчије облике: *prastajém*, *g’ílabad’ém*,

⁶ Приказујемо ову врсту поједностављено.

вјероватно преузете из конјугације глагола с другим типом основе.

Постоје још двије врсте глагола са карактеристичним нагласком лијево од наставка у презенту и/или претериту:

‘усрећивати се’				
1.	<i>baxt.áv.av</i>	<i>baxt.áv.as</i>	<i>baxt.ájł.em</i>	<i>baxt.ájł.am</i>
2.	<i>baxt.áv.es</i>	<i>baxt.áv.en</i>	<i>baxt.ájł.an</i>	<i>baxt.ájł.an</i>
3.	<i>baxt.áv.el</i>	<i>baxt.áv.en</i>	<i>baxt.ájł.o</i>	(м.) <i>baxt.ájł.e</i>
‘бојати се’				
1.	<i>dar.á.v</i>	<i>dar.á.s</i>	<i>dar.ájł.em</i>	<i>dar.ájł.am</i>
2.	<i>dar.á.s</i>	<i>dar.á.n</i>	<i>dar.ájł.an</i>	<i>dar.ájł.an</i>
3.	<i>dar.á.l</i>	<i>dar.á.n</i>	<i>dar.ájł.o</i>	(м.) <i>dar.ájł.e</i>

за разлику од:

‘вјеровати’				
1.	<i>pat.á.v</i>	<i>pat.á.s</i>	<i>pat.a.j.ém</i>	<i>pat.a.j.ám</i>
2.	<i>pat.á.s</i>	<i>pat.á.n</i>	<i>pat.a.j.án</i>	<i>pat.a.j.án</i>
3.	<i>pat.á.l</i>	<i>pat.á.n</i>	<i>pat.a.j.á(s)</i>	<i>pat.a.j.é</i>

Партиципи увијек имају наглашен наставак *-ó*, *-í*, *-é*, уп. *kərd.ó* ‘урађен’ (*kəráł*), *d'in.ó* ‘дат’ (*d'éł*), *makhl.ó* ‘мазан’ (*makhál*). Само један има коријенски нагласак: *ph'érd.o* ‘пун’ (такођер у изразима попут *ph'érdo glát'i* ‘пуно дјеце’; уп. глагол *ph'érál* ‘пуни’).

Најразноликији нагласак имају (медио)пасивни глаголи. Кад су створени од придјева, имају нагласак на крају:

‘црњети’ (уп. <i>kaló</i> ‘црн’)				
1.	<i>kal'.uv.áv</i>	<i>kal'.uv.ás</i>	<i>kal.il'.ém</i>	<i>kal.il'.ám</i>
2.	<i>kal'.ós</i>	<i>kal'.ón</i>	<i>kal.il'.án</i>	<i>kal.il'.án</i>
3.	<i>kal'.ól</i>	<i>kal'.ón</i>	<i>kal.il.ó</i>	<i>kal.il.é</i>

Исто у неколико глагола без синхронијске мотивације:

‘горјети’				
1.	<i>phab.uv.áv</i>	<i>phab.uv.ás</i>	<i>phab.ul'.ém</i>	<i>phab.ul'.ám</i>
2.	<i>phab.ós</i>	<i>phab.ón</i>	<i>phab.ul'.án</i>	<i>phab.ul'.án</i>
3.	<i>phab.ól</i>	<i>phab.ón</i>	<i>phab.ul.ó</i>	<i>phab.ul.é</i>

Исто тако: *tasól*, *tasuló* ‘давити се’; *phařól*, *phařuló* ‘пући’; *syřól*, *syřiló* ‘учити, навикавати се’ (уп. суфиксе *-ul-* одн. *-il-*).

Али ако се глагол твори од пасивног партиципа активног глагола, нагласак је увијек на основи:

‘постајати’ (уп. <i>kárdó</i> ‘урађен’)			
1. <i>kárd'.uv.av</i>	<i>kárd'.uv.as</i>	<i>kár.d'.il'.em</i>	<i>kár.d'.il'.am</i>
2. <i>kárd'.os</i>	<i>kárd'.on</i>	<i>kár.d'.il'.an</i>	<i>kár.d'.il'.an</i>
3. <i>kárd'.ol</i>	<i>kárd'.on</i>	<i>kár.d'.il'.o</i>	<i>kár.d'.il'.e</i>

Овдје спада и неколико глагола чији се облик тешко изводи из партиципа, као и случајеви кад глаголи имају неправилне партиципе без суфикса:

активан глагол		партицип	пасиван глагол
<i>d'ikhál</i>	‘видјети’	[<i>d'ikhló</i>]	<i>d'ícol, d'ícilo</i>
<i>makhál</i>	‘мазати’	[<i>makhló</i>]	<i>mácol, mácilo</i>
<i>pékál</i>	‘пећи’	<i>pékó</i>	<i>p'é'ol, p'é'ilo</i>
<i>phagál</i>	‘ломити’	<i>phagó</i>	<i>phád'ol, phád'ilo</i>

Имамо, дакле, следеће опреке у облицима истих категорија у презенту и претериту:

<i>phén'él</i>	‘каже’	:	<i>vázd'el</i>	‘диже’
<i>bar'ól</i>	‘расте’	:	<i>kárd'ol</i>	‘постаје’
<i>bar'iló</i>	‘порасте’ (аор.)	:	<i>kárd'ilo</i>	‘постаде’
<i>paťajá(s)</i>	‘повјерова’	:	<i>daráj'a(s)</i>	‘уплаши се’
<i>baxtávèl</i>	‘усрећује се’	:	<i>darav'él</i>	‘плаши’

Како објаснити ове разлике?

Што се тиче првог пара (*phén'él* : *vázd'el*), очито је да се ради о нагласку једноставних ријечи одн. сложеница:

phén'él < *bhanati* (стинд. भनति [*bhánati*] ‘говори’)
vázd'el = *vást* ‘рука’ + *dél* ‘даје’⁷

У свим дијалектима има по десетак глагола овог типа, тј. старих сложеница именица са глаголом ‘давати’⁸. Тај се систем добро очувао у већини балканских говора [Boretzky, Iglá 1994: 371]. Али у низу других дијалеката уједначио се дочетни нагласак:

⁷ Етимологија првог дијела је спорна.

⁸ Неки глаголи су секундарно прешли у овај тип из регуларне конјугације, уп. калд. *phánd'el* ‘везати’ < стинд. बन्धति [*bandhati*]. Овај се глагол понаша нормално у неким дијалектима, уп. румел. *pandéla*.

калд.	крим.	румел.	рускором.	лотфитка	
<i>vázd'el</i>	<i>vázdэл</i>	<i>lázdel(a)</i>	<i>газдэ́ла</i>	<i>ha(z)dél</i>	‘дуже’
<i>bóld'el</i>	<i>bóldэл</i>	<i>bóldel(a)</i>			‘врти’
<i>khánd'el</i>	<i>кхándэл</i>	<i>kándel(a)</i>	<i>кхандэ́ла</i>	<i>khandél</i>	‘смрди’
<i>kánd'el</i>			<i>кандэ́ла</i>	<i>kandél</i>	‘слуша’
<i>trád'el</i>	<i>трáдэл</i>		<i>традэ́ла</i>	<i>trādél</i>	‘шаље’
<i>ród'el</i>	<i>рóдэл</i>	<i>ródel(a)</i>	<i>родэ́ла</i>	<i>rodél</i>	‘тражи’

Неки дијалекти (рускоромски, лотфитка, велшки и др.) имају само дочетни нагласак у облицима презента свих глагола (види доле). Коријенски се нагласак чува у императивима: лотф. *háde* ~ велш. *ásē* ‘дигни’ ~ рускором. *rázdэ*, што важи и за глаголе са суфиксом *-kir-* (< **ker-* ‘радити’): *rákir* ~ *ráker* ~ (*no*)*pákir* ‘причај’.⁹

Можемо претпоставити да се бар на неком стадију радило о правим сложеницама, што се јасно уочава и у одговарајућим изразима у сродним језицима, уп. хиндустани *kān denā* ‘слушати’.

Нагласак на коријену оваквих двочланих сложеница поклапа се с нагласком неких синхронијских (квази)сложеница, на примјер, негативног императива: калд. *ná phen!* ‘немој рећи!’, *ná kər!* ‘немој радити!’, као и императива једног сложеног глагола: *azúkər!* ‘чекај!’ (уз новији нагласак *azúkər*; уп. *azúkərəl* ‘чека’).¹⁰

Зашто се, дакле, не поклапају нагласци облика презента одн. претерита, уп. калд. *vázd'el* али *vazd'á(s)*? То се да објаснити узевши у обзир то да се у калдерашким облицима претерита глагола *d'él* ‘давати’ догодило стезање другог дијела (осим 3.мн.), уп. гл. придјев *d'inó* ‘дат’¹¹:

	калд.	рускором.	румел.	крим.	
1.јд.	<i>d'ém</i>	<i>ды́эм</i>	<i>dinióm</i>	<i>дине́м</i>	< * <i>din.jom</i> (?)
2.	<i>d'án</i>	<i>ды́ян</i>	<i>dinián</i>	<i>диня́н</i>	< * <i>din.jan</i>
3.	<i>d'a(s)</i>	<i>ды́я</i>	<i>diniás</i>	<i>диня́с</i>	< * <i>din.jas</i>
1.мн.	<i>d'ám</i>	<i>ды́ям</i>	<i>diniám</i>	<i>диня́м</i>	< * <i>din.jam</i>
2.	<i>d'án</i>	[<i>дынэ́</i>]	<i>dinián</i>	<i>диня́н</i> [<i>ýc</i>]	< * <i>din.jan</i>
3.	<i>d'in'é</i>	<i>дынэ́</i>	[<i>diniás</i>]	<i>динэ́</i>	< * <i>din.e</i>

⁹ На рускоромским подацима захваљујем Леву Черенкову (у литератури се дају само новији облици попут *газдэ*).

¹⁰ Уп. облике влашког (блиског калдерашком) буковинског говора *ažákar*, *ažákər* (имп.) ‘warten’, *úngər* ‘tragen’, *jikər* ‘halten’ [Miklosich V] (руски Калдерашки данас изгледа користе само *an/in/nì-kər*, *-gər*).

¹¹ О проблемима у вези са *-nj-* > **-j-* види [Boretzky 1995: 21].

Дакле, калд. *vazd'ém* < **vaz-din.ɨom* (иако самогласник наставка није јасан). Можемо претпоставити да разлика у акцентуацији проистиче из различитог броја слогова. То потврђују старе сложенице, уп. калд.:

два слога	три слога
<i>káv'ér</i> 'други' < * <i>ká-(a)uér</i> уп. <i>ka</i> 'овај', мн. <i>kol</i> ; <i>av'ér</i> 'други' (јд. и мн.)	: <i>kolav'ér</i> , мн. 'други' < * <i>kól-auér</i>
<i>sá-jek</i> 'свеједно' = <i>sá</i> 'све' + <i>jék(h)</i> 'један'	: <i>sa-da-jék</i> 'увијек' ¹² = <i>sá</i> 'све' + рум. <i>de</i> + <i>jék(h)</i> '1'
<i>li-duj</i> 'оба', <i>li-tr'in</i> 'сва три' <i>li-d'eš</i> 'свих 10' = <i>li</i> *'и' + <i>dúj</i> 'два' и тд.	: <i>li-jeftá</i> 'свих 7', <i>li-oxtó</i> 'свих 8' уп. <i>d'eš-u-dúj</i> '12'
<i>khón'ik</i> 'нико' < ? + * <i>ni</i> + * <i>k</i> (стинд. <i>kaḥ?</i>)	: <i>khan'ikás</i> , кос. 'никога' < ? + * <i>ni</i> + * <i>kas</i>
<i>khán'ci</i> 'ништа' < ? + * <i>ni</i> + <i>ci</i> ? 'не'	: <i>khan'és-</i> , кос. 'ништа'

Као што видимо, етимологија сложеница није увијек прозирна. У раној историји ромског језика дошло је до низа правилних синкопа кратких самогласника¹³, који су у неким случајевима подлегли морфолошким аналогима, уп. *khán'ci* (са *-n-*), али *khan'ikás* (са *-ni-*), тако да је често тешко реконструисати структуру ријечи. Али то заправо истиче чињеницу да веза између мјеста нагласка и броја слогова у сложеницама није толико древна, него се створила последице реструктурирања староиндијских слогова.

Чини се, дакле, вјероватно да су на одређеном стадију двосложне сложенице аутоматски добивале почетни нагласак јер се губио нагласак другог дијела:

*' — ' > ' —

Кад је између двају нагласака био још један слог, тог ефекта није било, па се чувао нагласак другог дијела:

*' — — ' > — — ' —

Ради се дакле не само о количини слогова, него о немогућности комбинације двају нагласака редом.

¹² Изгледа као калк рум. *totdeauna* 'увијек', дакле може бити релативно ново, уп. (из неког бесарабијског дијалекта) *sadaína* [Miklosich II: 45].

¹³ Уп. стинд. बर्करा [bárkara-], одакле *bakkaraka > *bākaraca > *bakró* 'јарац'.

Поред споменутих облика типа *vázd'el*, али *vazd'á* < *vaz-dinjá, дају се на овај начин објаснити облици:

prást'el 'бјежи' < *prá-stél
 < префикс + глагол попут *sthāti 'стоји' (без дужине¹⁴)
g'ilábel 'пјева' < *gilá-bél
 < *gītā- (коси падеж?) + *uahati 'носи' (?)
 (уп. *g'il'i* < *gītikā*, стинд. गीति° [*gīti-*] 'пјевање')

Тако се дају објаснити и императиви:
vázd'e 'дигни', *prást'e* 'трчи', *g'ilábe* 'пјевај'

О другом се случају ради у *solaxál* 'клети се'
 < *sovl-a (коси падеж?) + *xál* 'једе'.
 (уп. другдје, нпр. велш. *sovel* ж. 'заклетва')

Шта се овдје десило, није јасно, уп. алтернативни облик глагола 'пјевати': 1.јд. *g'ilabáv*, 3.јд. *g'ilabál*. Јаснији је нагласак сложенице:

mothól 'говори' < *mujé-thouél
 уп. *múj*, кос. **mujés-* 'уста, лице', *thól* < *thouél 'ставља'

Можемо, дакле, претпоставити да је правило избора нагласка у сложеницама праромско, па да су његови резултати дјелимично нестали у низу дијалеката¹⁵.

Остале парове (*bar'ól* : *kárd'ol*; *pa'ájá(s)* : *daráj'la(s)*; *baxtáv'el* : *darav'él*) треба размотрити заједно јер су међусобно чврсто повезани.

Можемо претпоставити да глаголи типа *pa'ál* 'вјеровати', *prasál* 'исмијавати' итд. имају исти тип претеритске основе као и *d'él* 'давати' (стари партицип на -*n-*), дакле можемо реконструисати морфолошки паралелне творбе:

prasajá(s) < *prasan-ǰ-ás 'исмија'
 као *d'á(s)* < *din-ǰ-ás 'даде'

Транзитивни суфиксални глаголи као што су *darav'él*, прет. *darad'á(s)* 'плашити'; *bar'arál*, прет. *bar'ard'á(s)* 'гајити' створени су помоћу суфикса који имају прототипе у средњоиндијском. Видимо да, ако глагол није сложен, него потиче од старе суфиксалне творбе

¹⁴ Стинд. *ā* > ром. *a*; стинд. *a* > ром. *e*, али изгледа да је у овој врсти глагола поопћен тип 1. јд. -*āti*, 3. јд. -*ati* (у неким случајевима мјесто -*āti*).

¹⁵ Теже је са дужим сложеницама гдје су сви дијелови могли изворно имати нагласак: уп. *deš-u-dij* '12', али *štárvardēš* '40' < *štár-vár-dēs 'четири пута десет' (три нагласка?).

(уп. старе транзитивне суфиксе *-ar-*, *-av-*), нагласак се налази на крају, као у свим једноставним глаголима¹⁶.

Остали су глаголи настали из сложеница са глаголом **oʒel* 'постаје', који се још увијек употребљава као независан глагол у низу дијалеката, док је, рецимо, у калдерашком потпуно замијењен квазихомонимом *av'él* 'долази' (као и 'биће; буде').

Постоји мишљење да се облици глагола **oʒel* јављају у сложеницама попут калд. *kárd'ol* < **kerd-ʒi-oʒel* досл. 'урађен постаје' само у презенту, док у глаголским придјевима, уп. *kárd'ilo*, на којима се заснивају облици претерита, крије се суфикс глаголских придјева < ср.-инд. *-illa* [Bubeník 2000: 214; Matras 2002: 141]. Оваква је реконструкција, чини се, бар у неким случајевима погрешна, уп. калд. *phaból*, прет. *phabuló* 'горјети', гдје се види други дио сложенице < **ul-o* (?). Облици типа *kárd'ilo* лакше се изводе из комбинације **-ʒ + *ul-o* > **-ʒul-o* > **-ʒil-o* (што је ваљда сасвим правилно фонетски). У сваком случају, биће да су облици обају времена изграђени из истих компонената, тим прије што је партицип *uló* 'постао' посвједочен у низу дијалеката (на примјер, у кримском).

Ове сложенице творе се од партиципа активних глагола и од придјева. У сљедећим таблицама наводимо облике сложених глагола: през.3.јд.; партицип м.јд. и мн. (који служе и као лични облици, у супротном случају наводимо претерит).

Од партиципа активних глагола:

'бити тучен'

калд.	румел.	крим.	лотф.	рускором.
<i>márd'ol</i>	<i>márgʰi ol, -ovel</i>	<i>мардѐл</i>		
<i>márd'ilo</i>	<i>márgʰi(ni)lo</i>	<i>мардѐлѐ</i>	нема	нема
<i>márd'il'e</i>	<i>márgʰi(ni)le</i>	<i>мардѐлѐ</i>		

'бити заустављен'

калд.	румел.	крим.	лотф.	рускором.
<i>astárd'ol</i>	<i>astárgʰiol</i>	<i>астáрдѐл</i>		
<i>astárd'ilo</i>	<i>astárgʰi(ni)lo</i>	<i>астáрдѐлѐ</i>	нема	нема
<i>astárd'il'e</i>	<i>astárgʰi(ni)le</i>	<i>астáрдѐлѐ</i>		

Као што видимо, у калдерашком и румелијском нагласак је увијек на посљедњем слогу основе. У кримскоме мјесто нагласка, чини

¹⁶ То не значи да уопће не потичу од сложеница: у ствари су сви облици прошлог времена у новоиндијским језицима некадашње аналитичке конструкције. Нама су битне касније сложенице настале већ у ромском језику.

се, овиси о количини слогова: кад основа глагола садржи суфикс, он добија нагласак. Ево како изгледају глаголи од придјевâ са једно-сложном основом:

‘расти’ (уп. *baró* ‘велик’)

калд.	румел.	крим.	лотф.	рускором.
<i>bar'ól</i>	<i>bári ol, -ovel</i>	<i>барѐл</i>	<i>bārijól</i>	<i>барьѐла</i>
<i>bar'iló</i>	<i>bári(ni)lo</i>	<i>барилó</i>	<i>bārijá</i>	<i>бария</i>
<i>bar'ilé</i>	<i>bári(ni)le</i>	<i>барилэ</i>	<i>bāriné</i>	<i>баринэ</i>

Лотфитка има и алтернативне облике претерита: *bārijándija*, *bārijándīne* (сличне облике имају и неки рускоромски говори). Румелијски опет показује нагласак на основи (коријену), док калдерашки има у свим глаголима овог типа дочетни нагласак. Нагласак императива ових глагола (јд. и мн.):

калд.	румел.	крим.	лотф.	рускором.
<i>bar'ú</i>	<i>*báriov</i>	<i>барѐ</i>	<i>bārijó(v)</i>	<i>барьѐв</i>
<i>bar'ón</i>	<i>*bári on, -oven</i>	<i>барѐн</i>	<i>bārijón</i>	<i>барьѐн</i>

Једино кримски има нагласак на коријену (и у мн.). Кримски има неколико глагола овог типа са изузетном „помичном парадигмом“¹⁷:

<i>tərdə́l</i> , <i>tərdiló</i>	‘стајати’
<i>náshləl</i> , <i>nashliló</i>	‘лијегати’
<i>náshol</i> , <i>nashyló</i>	‘приближавати се’ ¹⁸

За разлику од већине дијалеката, калдерашки има посебан тип за глаголе изведене од придјевâ са вишесложним основама, уп.:

‘богатити се’ (уп. *barvaló* ‘богат’)

калд.	румел.	крим.	лотф.	рускором.
<i>barváv ol, -el</i>	<i>baraváli ol, -ovel</i>	<i>барва́лѐл</i>	<i>barvaʎól</i>	<i>барвалѐл</i>
<i>barvájlo</i>	<i>baraváli(ni)lo</i>	<i>барва́лило</i>	<i>barválīja</i>	<i>барва́лья</i>
<i>barvájle</i>	<i>baraváli(ni)le</i>	<i>барва́лилэ</i>	<i>barválīne</i>	<i>барва́лынэ</i>

Лотфитка и ту има двије варијанте са различитим мјестом нагласка: јд. *barválīja*, *barválīne*, мн. *barvaʎá(n)dija*, *barvaʎá(n)dīne*.

¹⁷ Постоји један глагол другог типа са помичним нагласком: *úshel*, *ushinó* ‘уставати’.

¹⁸ Уп. сличне изузетке у руском калд. који се наводе у рјечнику [Деметер, Деметер 1990]: *nándyovav*, *nandilém* ‘обнаживати се’; *bándyovav*, *bandilém* ‘савијати се’; *nátél*, *patilyás* ‘гноити се, зрети’; *xálél*, *xalilyás* ‘хабати се’; *tándél*, *tandilyás* ‘сужавати се’. Према нашим подацима, ти се облици не потврђују ни у једном руском калдерашком говору.

Сви остали дијалекти у партиципу (= претерит) имају нагласак на суфиксу придјева *-á(l)-*. У презенту је у лотф. и рускором. поопћен нагласак на наставку (као и у свим осталим глаголима). Калдерашки облици нису праромски, што се види по новом суфиксу *-v-* (према *avel?*) умјесто *-l-*; вјероватно су такви облици настали уједначењем двају типова изведеница: од придјева на *-aló* одн. *-anó*, уп. *purávol* (или *purávèl*) од *puranó* 'стар' (уп. рускором. *пурáньян* 'остарио си' [подаци Л. Черенкова]). Калдерашки партицип *barvájlo* се изводи из облика **barvájilo* 'обогатио се' < **barvánilo*, који је ваљда замијенио старији облик **barvalilo* (уп. правилно *purájlo* < **puránilo*).

Исти облици су карактеристични за нетранзитивне глаголе чији презент наставља староиндијске облике (< *-aya-*?), док партицип потиче од старих активних партиципа плус партицип **ulo*.¹⁹ Као и у претходном типу, у рускором. и лотф. уведен је суфикс *-n-* умјесто *-l-* (тако у свим глаголима):

'храмати' (румел. 'смијати се')

калд.	румел.	крим.	лотф.	рускором.
<i>langál</i>	<i>asál</i>	<i>лангáл</i>	<i>langál</i>	<i>лангáл</i>
<i>langájlo</i>	<i>asánilo</i>	<i>лангáнило</i>	<i>langá(n)dija</i>	<i>лангáндыя</i>
<i>langájle</i>	<i>asánile</i>	<i>лангáнилэ</i>	<i>langá(n)dīne</i>	<i>лангáндынэ</i>

Кримски има и алтернативне партиципе: *лангавнó*, *лангавнé*. Као што већ споменуемо, транзитивни глаголи овог типа нису сложене, дакле имају нормалне облике претерита са дочетним нагласком. Једино у кримском су се измијешали са нетранзитивним типом:

'исмијавати' (рускором. 'смијати се')

калд.	румел.	крим.	лотф.	рускором.
<i>prasál</i>	<i>prasál</i>	<i>прасáл</i>	<i>prasál</i>	<i>сал</i>
<i>prasájá(s)</i>	<i>prasaniás</i>	<i>прасáнило</i>	<i>prasandžá</i>	<i>сандя́[-нэ]</i>
<i>prasajé</i>	<i>prasaniás</i>	<i>прасáнилэ</i>	<i>prasandlé</i>	<i>сандлэ́[-нэ]</i>

Кримски и ту има и алтернативне партиципе: *прасавнó*, *прасавнé*.

Нагласна шароликост приказаних облика очито потиче од разних уједначења у оквирима појединих дијалеката. Одмах видимо да само у румелијским сложеницама, уп. *márgchio(ve)l*, прет. *márgħ(in)ilo*; *báριο(ve)l*, прет. *bári(ni)lo*, нагласак увијек стоји на првом дијелу (дакле на трећем слогу од краја ријечи, или на четвртом ако се изговара *-in-*). Праспати саопћава: „Pour former le v[erbe] pass[if], *uváva* ne s'unit qu'aux part[icipes] des verbes ... L'accent du part[icipe] est con-

¹⁹ Ту би се, наравно, могло говорити и о суфиксу *-illa*.

stamment transporté de la dernière à la pénultième. Cette règle n'a point d'exceptions, et l'uniformité de cette transportation, est remarquable dans la bouche de gens si ignorants“ [Paspati 1870: 109]²⁰. У калдерашком је нагласак на крају првог дијела, уп. *màrd'ol*, прет. *màrd'ilo*, осим у глаголима од једносложних придјева, уп. *bar'òl*, прет. *bar'ilò*, што изгледа морфолошки условљено. Једино у кримском постоји фонетски услов: нагласак зависи од броја слогова, уп. *бар'эл*, *мар'дел*, али *бар'вал'эл*. Нагласак рускором. и лотф. облика (којима ови дијалекти располажу) поклапа се са кримским (бар у претериту).

То значи да је можда могуће наћи фонетско објашњење за калдерашки и румелијски нагласак. У румелијским облицима се јавља факултативна морфема *-in-* (вјерујемо ли аутору описа, који иначе за њу каже да је доста ријетка). У придјевима је она сигурно секундарна, док у партиципима може бити изворна. У калдерашком, на примјер, сви глаголи имају, осим обичног партиципа (уп. *mardó* 'бијен') још непромјенљив облик на *-ino* који се употребљава у 3. лицу у иреалним контекстима: *t'e-mard'inó* 'ако би ударио', *t'e-dikh'inó* 'ако би видео' (ж. и мн. исто). С обзиром да су такви облици незамисливи за придјеве и да сви пасивни глаголи (осим оних изведених од кратких придјева) имају *-n-* у партиципу (**langanilo*, **daranilo*, **barvanilo*), можемо хипотетички изводити *márdilo* < **mard-in-ilo*, што би било правилно фонетски. Само се такви облици очекују у пасивним глаголима основаним на партиципу *d'inó* (на сложеницама), уп. *bóld'ol* 'врти се' < **bóldiꞑeꞑel* < **bol-din-i-ꞑeꞑel*, *bóld'ilo* < **bol-din-ilo*.

Наравно да је ово само једна од могућности, али на тај начин можемо свести разлике у мјесту нагласка на чисто фонетску разину, ако претпоставимо да је у дотичним сложеницама оно зависило од броја слогова. Дакле, реконструишемо два низа могућих облика:

презент		партицип	
без <i>*-in-</i>	са <i>*-in-</i>	без <i>*-in-</i>	са <i>*-in-</i>
<i>*bár-ḡ-ꞑeꞑél</i>	?	<i>*bár-ḡ-ulo</i>	?
<i>*baru.ál-ḡ-ꞑeꞑél</i>		<i>*baru.ál-ḡ-ulo</i>	
<i>*kér.d-ḡ-ꞑeꞑél</i>	<i>*kér.d-in-ḡ-ꞑeꞑél</i>	<i>*kér.d-ḡ-ulo</i>	<i>*kér.d-in-ḡ-ulo</i>
	<i>*ból-dín-ḡ-ꞑeꞑél</i>		<i>*ból-dín-ḡ-ulo</i>
<i>*ast.ár.d-ḡ-ꞑeꞑél</i>	<i>*ast.ár.d-in-ḡ-ꞑeꞑél</i>	<i>*ast.ár.d-ḡ-ulo</i>	<i>*ast.ár.d-in-ḡ-ulo</i>
<i>*lang.á.l</i>		<i>*lang.án(d)-ḡ-ulo</i>	
<i>*dikh(l)-ḡ-ꞑeꞑél</i>	<i>*dikh(l)-in-ḡ-ꞑeꞑél</i>	<i>*dikh(l)-ḡ-ulo</i>	<i>*dikh(l)-in-ḡ-ulo</i>

²⁰ Овакве напомене аутора несумњиво одговарају духу времена, уп. још: „On doit se méfier des règles dans une langue aussi pauvre que la Tch[inghianée] et se rappeler des variations de la langue parlée par des gens ignorants et illettrés“ [Paspati 1870:95].

Онда би се у једним дијалектима поопћили облици без **-in-* (кримски), у другима облици са **-in-* (калдерашки), а у трећима би остале обје варијанте: уп. румелијски, гдје би се факултативно **-in-* продрло чак у придјевске глаголе попут *bári(ni)lo*. Ако је ова логика прихватљива, онда је могуће да остатке таквог стања налазимо у кримскоме:

дикхлѐл, *дикхлилó*   ‘быть под присмотром’
дикхíндѐл, *дикхíндило*   ‘виднется’ (са *-d-*!)

а калдерашки би се нагласак могао објаснити стежањем: **ker-d-in-ǰ- > *kér-d-ǰi-*; **dikh(l)-in-ǰ- > díkhǰi-* (уп. *kárla* поред *kərála* ‘ради’).

Онда бисмо могли додати треће правило ритмичког нагласка сложеница²¹:

* $\overset{\cdot}{\quad} \overset{\cdot}{\quad}$ > * $\overset{\cdot}{\quad} \text{—}$: **bár-ǰ-óu* > **bár-ǰ-ou* (имп.)
* $\overset{\cdot}{\quad} \text{—} \overset{\cdot}{\quad}$ > * $\text{—} \text{—} \overset{\cdot}{\quad}$: **kál-ǰ-ouél* > **kal-ǰ-ouél*
* $\text{—} \overset{\cdot}{\quad} \text{—} \overset{\cdot}{\quad}$ > * $\text{—} \overset{\cdot}{\quad} \text{—} \text{—}$: **barǰ.ál-ǰ-ulo* > **barǰ.ál-ǰ-ulo*
(калд. **ker-d-in-ǰ-ouél > *kér-d-ǰ-ouel*)

Наравно, у том бисмо случају били приморани да полазимо од придјевâ и партиципâ без наставка *-o < *-au < *-aka*, што није сасвим невјероватно, јер се такви придјеви чувају до дананас (уп. калд. *nasúl* ‘зао’, *iván(d)* ‘влажан’, поред *ivandó*). Што се пак тиче партиципâ, могуће је замислити старе облике попут **kerd-in(d) → *kerdinó* који би управо значео ‘урадивши, који је урадио’²².

Наша умјетна и произвољна реконструкција „ритмичког закона“ нема превише историјског смисла као таква, али њој можда пружа подршку једна занимљива особина акцентуације синтактичких скупина. У неким се дијалектима нагласак понаша нетривијално не само у правим сложеницама, него и у комбинацијама придјев + именица.

Аутор уџбеника сјеверноамеричкога калдерашког²³ Р. Ли наводи правило: „when the possessive pronoun (or adjective) is used attributively it takes the penultimate stress (*múrro*) and when used predicatively takes the stress on the last or ultimate vowel (*murro*). But there is no iron-

²¹ Овом правилу противрјечи наведени глагол калд. *mothól* ‘прича’ (види горе).

²² О развоју сличних облика уп. [Bubeník, Hübschmannová 1998: 35].

²³ Који је иначе доста прескриптиван, што значи да се аутор (Калдераш из Канаде) не труди да пружи објективну слику појединог говора, него ствара нешто попут „опћекалдерашког“. Ипак је несумњиво да акцентуација коју он описује одражава нагласни систем његовог матерњег говора који је научио у калдерашкој (или барем влашкој) средини.

bound rule for this ... *kodo* — a demonstrative adjective used attributively ... has stress on the last vowel.“ [Lee 2005: 27]²⁴. Ево неколико илустрација овог правила из уџбеника и рјечника истог аутора [Lee 2010; Lee 2011] (према ауторовом правопису, одсутношћу знака се биљежи дочетни нагласак, дакле *amaro* = *amaró*):

<u><i>Godó si amaro.</i></u> 'That is ours'	<u><i>Kodo mobíli si murro.</i></u> 'That car is mine'
<i>Savo si tiro?</i> 'Which one is yours?'	<u><i>Tíro mobíli si avri.</i></u> 'Your car is outside.'
<i>Wo si amáro Rrôm o baro.</i> 'He is our important Rom'	<u><i>Amáre báre Rrôm aven.</i></u> 'Our important men are attending'
<i>Kodo mobíli si murro.</i> 'That car is mine'	<u><i>Múrro dad avel.</i></u> 'My father is coming'
<i>Wo si o Rrôm o barvalo.</i> 'He is the Rom, the rich one'	<u><i>Wo si o bárvalo Rrom.</i></u> 'He is the rich Rom'

Очито је да наведено правило није сасвим тачно, јер, за разлику од пара *amaró* : *amáro*, у пару *barvaló* : *bárvalo* нагласак прескаче не на претпоследњи слог, него баш на први. Иначе, ово правило, судећи према бројним примјерима, дјелује доста досљедно. Дакле, имамо четири типа случајева:

- 1) само посљедњи слог — *kodó* (*godó*, *kadó* и остале показне замјенице), никад ***kódo* и сл.; исто тако *shukár* 'beautiful', *goguváver* 'intelligent' и остали малобројни придјиви на сугласник;
- 2) само непосредњи слог — *zéleno* 'green', *xolyáriko* 'angry', *skúrto* 'short';
- 3) посљедњи слог : први слог — *baró* : *báro* 'big', *barvaló* : *bárvalo* 'rich', *baxtaló* : *báxtalo* 'lucky' (уп. *báxtalo-báiyero* 'amulet');
- 4) посљедњи слог : претпоследњи слог — *amaró* : *amáro* 'наш'; *tumaró* : *tumáro* 'ваш' и ваљда ништа више (али овдје спадају и сви двосложни придјиви).

²⁴ Настављамо цитат: „Romani is an oral, non-literary language and native speakers follow a rhythmic pattern common in folk tales and rhetorical Romani used in the Kris-Romani (Assembly [sic!] of Elders) which is almost impossible to define by textbook rules devised for literary languages“. Овај цитат доказује да је Лијев приступ акцентуацији далек од знанствене строгости, што сигурно свједочи о природности његовог описа.

У очи упада једна особина: фреквентност прескакања нагласка зависи од мјеста нагласка у слиједећој именици, уп. (нпр. *love* = *lové*):

<i>baro</i>	<i>báro-ges</i>	‘feast day’
	<i>báro-kar</i>	‘erect penis’
	<i>báro-muj</i>	‘loudmouth’
	<i>bári-yag</i>	‘big bonfire’
	<i>baró-gazho</i>	‘big man, boss’
	<i>baró-shoro</i>	‘ostentatious lout’
	<i>barí-papin</i>	‘swan’
	<i>bare love</i>	‘big monies’
<i>kalo</i>	<i>káli baxt</i>	‘tragic fate’
	<i>kálo kher</i>	‘cursed house’
	<i>kálo tráyo</i>	‘miserable life’
	<i>kalé-yakhêngo</i>	‘dark-eyed’
	<i>kaló-kanrro</i>	‘blackthorn’
	<i>kali gili</i>	‘tragic song’
<i>pherdo</i>	<i>phérdo shon</i>	‘full moon’
	<i>...pherdo poránsa</i>	‘...stuffed with feathers.’

Још неколико примјера са придјевом *pherdo* ‘пун’:

O kámpo si phérdo shobolánya. ‘The (refugee) camp is infested with rats.’

E púshka nai pherdi. (предик.) ‘The gun is not loaded.’

Pherdo love si. ‘He’s loaded with money.’

Биљежење нагласка код Лија у неким је случајевима двосмислено. Не разумије се, на примјер, да ли читава сложеница *baró-shoro* има само један наглашен слог или и други њен дио има свој нагласак (као у изразима од двије одвојене ријечи попут *bare love*). У сваком случају, очигледно је да је ово правило у говору Лија синхроно, уп. *báro-sháto* ‘big shot’, мада има и изнимака, уп. *baró-barr* ‘boulder’, *baró-drom* ‘highway’, *kali-yakh* ‘black eye’ (ако је ту придјев наглашен), *káli daimánta* ‘hematite black diamond’ и др.

Што се тиче придјевских замјеница које у руском калдерашком имају изузетан коријенски нагласак (види горе), код Лија налазимо:

sórro ‘all’ (као и у рус. калд., никад у предикативној улози)

savorro, savorre ‘each male, everybody’ (дакле с дочетним нагласком; руски калдерашки нема једнину)

kólkorro/kórrkorro ‘alone; self’ (само тако у примјерима)

Вриједне податке нам пружа Ф. Миклошић из буковинског влашког говора (сличног калдерашком дијалекту) [Miklosich V], чији је нагласни систем скоро истовјетан руском калдерашком. Али тај говор има:

<i>kórkoro, korkoró</i>	‘selbst, allein’
<i>saoró, saǔró, sáǔro, soró</i>	‘aller, ganz’
<i>pherdó, phérdo</i>	‘voll’

Правило избора мјеста нагласка у комбинацијама придјева и именице („прескакање“) на први поглед изгледа као локална иновација Лијева говора, будући да оно није забиљежено у осталим калдерашким говорима²⁵. Тај се утисак оповргава назочношћу малтене истог правила у дијалекту велшких Рома, који је описао Џ. Сампсон (данас је тај дијалекат мртав).

Сампсон вели да именице и придјеви (укључујући придјевске замјенице) у предикативној²⁶ улози углавном имају дочетни нагласак, док у атрибутивној улози могу имати нагласак на коријену. Изгледа да мјесто нагласка у именицама не утиче на акценатско понашање придјева [Sampson 1926: 23–27]:

<i>purō</i>	<i>ō purō mūrš</i>	‘the old man’
	<i>purō gyas ō mūrš</i>	‘the man grew old’
<i>pagerdō</i>	<i>ō pagerdō korō</i>	‘the broken cup’
	<i>ō korō si pagerdō</i>	‘the cup is broken’
<i>tārnō</i>	<i>ō tārnē čavě</i>	‘the young children’
	<i>tārně s’ō čavě</i>	‘the children are young’
<i>kokorō</i>	<i>ō kókorō drom</i>	‘the only road’
	<i>ī rānī kokorī</i>	‘It is the lady herself’
<i>vavēr</i>	<i>ak’ī vavēr čīoχ! jā mē pālē te lā ī vavér</i>	‘Here is the other shoe! I will return to fetch its fellow’

²⁵ Код руских Калдераша оно јамачно не постоји (моја грађа); требало би да се боље истраже румунски и српски говори (мада, рецимо, код Калдераша у Панчеву и у Зрењанину нисам чуо ништа слично томе). Вјероватноћа постојања таквих говора у Србији слиједи из тога да Лијев говор сигурно потиче, барем дјелимично, из неког српског краја (за разлику од већине руских Калдераша, у чији су говор сви србизми сигурно дошли преко банатских дијалеката румунскога).

²⁶ Аутор мисли само на положај придјева, не на његову синтактичку функцију.

Исто важи за суфиксалне придјеве (уп. мјесто нагласка):
devélkanō ‘divine’, *bī-báχtalō* ‘unlucky’, *ṗúrikanō* ‘old-fashioned’, уп.:

ṗurikanī šī-lī ‘she is an old-fashioned (child)’

Исто у позајмљеним придјевима, уп. *zelanō* (*zélanō?):

kekār jala zelanī ‘it never grows green’

Прескакања има и у тросложним показним замјеницама:

<i>akava,</i>	<i>odóva dives kī</i>	<i>‘káva dives</i>	‘from that day to this’
<i>okova,</i>	<i>sār lolō sār</i>	<i>‘kovā</i>	‘as red as that’
<i>odova</i>			

Присвојне замјенице *mīrō* ‘my’, *tīrō* ‘thy’ показују исто прескакање, што важи и за облик *ṗā́rō* ‘our’ са губљењем првог слога, за разлику од пуних облика *amārō*, *tumārō* ‘your’ који имају исти нагласак у свим положајима (чудно!).

Колико је у велшком систему ново, а колико наслијеђено, тешко је рећи. Можемо ипак стећи барем приближно разумијевање ситуације ако упоредимо грађу наведених дијалеката.

Јасно је, примјерице, да у показним замјеницама **(k)a-da-ya* (калд. *kadavá*, *kadó*), **(k)a-ka-ya* (калд. *kakavá*, *kakó*) ‘овај, тај’ и **(k)o-do-ya* (калд. *kodová*, *kodó*), **(k)o-ko-ya* (калд. *kuková*, *kukó*) ‘тај, онај’ прескакање је ограничено за два посљедња слога, што објашњава одсуство облика ***kódo*, ***gódo* и сл. у Лија. У руским калдерашким говорима постоје само облици на *-ó*, , док се у српским користе једни поред других [Boretzky 1994: 54]. Измјена **-aya* > *-o* је била фонетска (спроведена је досљедно у блискосродном ловарском дијалекту), вјероватно је зависила од нагласка, дакле само **-áya* > *-o*, уп. у ловарском дијалекту: *xávas* > *xós* ‘јеђах’; *xáva* > *xó* ‘појешћу’, али *aván* ‘долазим; бићу’ (не ***ov*) [више примјера у: Смирнова-Сеславинская, Цветков 2009: 330, 333]. То значи да је прескакање дјеловало као фонетско правило на раном стадију влашког (претка калдерашког и ловарског) прије стезања **áya* > *-ó*, а након стезања су нагласне варијанте ових замјеница лексикализоване:

<i>kakavá</i>	< <i>*kakaṗá</i> , уп. велш. <i>akavā</i>
<i>kakó</i>	< <i>*kakaṗa</i> , уп. велш. <i>akáva</i>

Исто тако нагласак не прескаче лијево од другог слога у *amaro* ‘наш’ и *tumaro* ‘ваш’.

У руском калдерашком се поопћио коријенски нагласак (изворно глаголског) придјева *pherdo*, сигурно због честе употребе у изразима

попут *vádra ph'érdo páj* 'вједро напуњено водом', *ph'érdo řóm* 'пуно Рома' (тако се и данас најчешће употребљава). Исто важи за придјевску замјеницу *sóřo* 'цио', а можда и за *sávořə* 'сви', *kórkořo* 'сџам'²⁷.

Хтјели смо показати да у акцентуацији старих сложеница и у синтактичким скупинама у различитим дијалектима дјелују слична правила. Је ли то иста појава, тешко је рећи. Та подударност, наравно, може бити случајна, али, ако није, можда треба да је изводимо из неког древног стања. Чини се да ова два правила имају заједничку црту: слабо се толеришу два нагласка редом, уп. Ли *báro-shoro* (= *baró šoró*), *báro-ges* (= *báro d'és*). Говор Лија се у овоме не поклапа с велшким, гдје придјевски испред именица никад немају нагласак на наставку *-o*.

Што се тиче природе описаног прескакања у придјевима, није јасно које је у њима било изворно мјесто нагласка: је ли то била (1) ретракција са наставка придјева у положају испред првог наглашеног слога именице (што се може тумачити и као губљење нагласка па онда секундарно истицање првог слога скупине), или је можда боље реконструисати (2) изворно слободан нагласак (у неким случајевима на првом слогу) па онда помак удесно на отворен посљедњи слог придјева, кад одмах не слиједи наглашен слог? Имамо дакле двије могућности:

(1)	<i>*barvaló řóm</i>	>	<i>*barvalo řóm</i> (као <i>*barioçél</i>)	>	<i>bárvalo řóm</i> ²⁸
	<i>*baró šeró</i>		(нема ретракције)		> <i>baró šeró</i> ²⁹
(2)	<i>*bárvalo řóm</i>		(нема помака)		> <i>bárvalo řóm</i>
	<i>*báro šeró</i>		(помак)		> <i>baró šeró</i>

²⁷ Семантичке потешкоће (ове ријечи се у калдерашком скоро не користе у атрибутивној улози) можемо хипотетички објаснити промјеном њихове употребе у влашким дијалектима под славенским утицајем (уп. срп.-хрв. *sám*), док би стара употреба била, на примјер, велш. *ō kókorō drom* 'the only road'. Што се тиче *savořo/savořə*, није јасно колико је тај облик стар: у већини дијалеката имамо *saró*, *-í*, *-é* који се користе и атрибутивно. С морфолошке тачке гледишта у ријечи *kór[r]korro* имамо редупликацију; још један примјер редупликације је *pálpale* 'назад', уп. *pále* 'поново' (значење грч. *πάλι*, но уп. правилно, али ваљда nestало **palé* 'позади').

²⁸ Са секундарним почетним нагласком на придјеву (јер се скупина није лексикализовала као сложеница).

²⁹ Према правилима нагласка сложеница, требало би да буде *baró-šero* (без нагласка на крају). Не знамо постоји ли таква варијанта код Лија, јер он не биљежи нагласак у таквим случајевима (види горе). Иначе је сасвим нормално да именица чува властити нагласак (јер се скупина није лексикализовала као сложеница).

Прво тумачење не објашњава посебне случајеве типа *amáro* (не ***ámaro*), *(k)akáva* (не *** (k)ákava*) и *šukár* (не ***šúkar*, мада се ту можда ради о структури слога).

Друго тумачење је могуће само ако прихватимо да су се ове промјене десиле у предевропско доба, јер у њима не учествују позајмљени придјиви, уп. калд. *zál'eno*, никад ***zəl'enó*. У већини би се дијалеката онда касније поопћио дочетни нагласак наслијеђених придјева. Нагласак велш. *zelanó*, *zelaní* је ваљда у сваком случају секундаран због очито секундарног наставка: позајмљени придјиви у осталим дијалектима немају посебне облике за женски род.

Трећа могућност јест да је све то резултат независних утицаја различитих језика у различита доба³⁰ или нека типолошки проширена појава у оквиру реченичног ритма.³¹

Можда је било и помака и ретракција, што је сад, чини се, немогуће устврдити. Можемо дакле закључити да је у праромском (прије позајмљивања европских ријечи) мјесто нагласка зависило само (или скоро само)³² од структуре ријечи: једино су сложенице добијале нетривијалан нагласак. Ако реконструишемо помак нагласка удесно у скупинама придјев + именица, можемо хипотетички расподијелити ромске дијалекте са слободним нагласком на три групе према резултатима фиксације помака (тј. поопћења дочетног нагласка придјева у свим положајима) и поопћења помака на позајмљене придјеве (I — дијалекти типа руског калд., рускором., румел. и већине других; II — калдерашки говор Лија; III — велшки):

	I	II	III
избор мјеста нагласка сложеница	да	да	да
помак удесно на отворен слог	да	да	да
фиксација помака	да	не	не
поопћење помака на све придјеве	не	не	да

Што се тиче самог „ритмичког закона“, тј. различитог понашања нагласка у тросложним одн. четворосложним сложеницама, треба признати да он не објашњава све разлике између дијалеката, уп.:

³⁰ Тако мисли Ј. Матрас, који наводи Сампсонов примјер *kóva* : *ková* [Matras 2002: 64]. Али он ваљда није узео у обзир Лијеве радове који тада нису били изашли из тиска.

³¹ Уп. енгл. *nineteen* и *ninetéen* са главним нагласком овисним о нагласку следеће ријечи. Захвалан сам Давиду Мандићу на овој опасци.

³² Уп. споменуте изузетке у кримскоме.

калд.	рускором.	велш.	
<i>savó</i>	<i>cavó</i>	<i>sávo</i>	‘какав, који’
<i>kasavó</i>	<i>adácavo</i>	<i>oǰásavō, akyásavō</i>	‘такав, овакав’

Ту би се могао реконструисати изворни облик **sávo*, па онда ритмички нагласак у дотичним тросложним и четворосложним сложенацима плус помак **sávo > savó* (не у велшком), што ипак не објашњава калдерашки нагласак *kasavó*. Слична умјетна (и понекад незадовољавајућа) рјешења су могућа и у другим спорним случајевима (иначе врло малобројним), али уп. рускором. *adađivэс* ‘данас’, што противрјечи нашем моделу (за разлику од калд. *ad’és < *á(y)-diués*, што би било очекивано).

Изгледа да је у ромском нагласном систему (барем гледе мјеста нагласка) тешко тражити трагове старе индијске акцентуације. Једини могући извор дубље реконструкције представљају дужине, сачуване у низу дијалеката, које се, узгред речено, дјелимично поклапају у велшком, код лотфитка и финских калеа, али то питање ће бити предмет посебног рада.

О некоторых особенностях цыганской акцентной системы

Резюме

В статье идет речь об акцентных системах цыганских диалектов, сохранивших разноместное ударение. Для иллюстрации дается краткое описание системы современных калдэрарских говоров в России. Как и в большинстве диалектов, ударение прямых форм имён (прилагательных и существительных) тривиально: доевропейские слова имеют ударение на конце основы, а европейские — на корне. Имеются исключения: несколько исконных местоимений-прилагательных и одно страдательное причастие показывают накоренное ударение. В глагольной системе ударение распределено морфологически: простые (в т.ч. суффиксальные) глаголы ударяются на окончании, а исконно составные — на основе (в претерите может быть и окончательное ударение). Для объяснения этого распределения привлекаются данные других диалектов. В целом получается довольно пёстрая картина, которую трудно свести к чёткой реконструкции. Однако можно выявить правила, в какой-то степени объясняющие нетривиальное поведение ударения в составных глаголах: ударение, возможно, ставилось согласно определённом «ритмическому закону», по-разному устранявшему ударение одного из двух компонентов в зависимости от количества слогов и расстояния между исходными ударениями. Далее приводится материал североамериканского калдэрарского говора, описанного Р. Ли, в котором действуют правила «перетяжки» ударений в синтаксических группах, состоящих из прилагательного и существительного. Подобная система засвидетельствована и в архаичном валлийском диалекте, описанном Дж. Сампсоном. Опираясь на сравнение этих диалектов, можно объяснить исключения в русском калдэрарском, представляющие, таким образом, остатки старого состояния, при котором ударение ставилось по-

разному в разных синтаксических контекстах. Делается предположение, что упомянутые правила ритмического ударения действовали в працыганском. Если так, то можно сделать вывод, что место ударения в диалектах цыганского языка в большинстве случаев вряд ли отражает какие-либо следы древнеиндийского состояния.

ЛИТЕРАТУРА

- Баранников, Сергиевский 1938: Цыганско-русский словарь / А. П. Баранников, М. В. Сергиевский. Москва, 1938.
- Boretzky 1994: Romani: Grammatik des Kalderaš-Dialekts mit Texten und Glossar / Norbert Boretzky. Berlin, 1994.
- Bubenik, Hübschmannová 1998: *Deriving Inchoatives and Mediopassives in Slovak and Hungarian Romani* / Vít Bubeník & Milena Hübschmannová – Grazer Linguistische Studien 50 (Herbst 1998).
- Bubenik 2000: *Was Proto-Romani an ergative language?* / Vít Bubeník – Viktor Elšik & Yaron Matras (eds.), Grammatical Relations in Romani. The Noun Phrase. CILT 211, 205–227.
- Boretzky 1995: Die Entwicklung der Kopula im Romani / Norbert Boretzky – Grazer Linguistische Studien 45 (Frühjahr 1995).
- Boretzky, Igla 1994: Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den südosteuropäischen Raum / Norbert Boretzky & Birgit Igla. Wiesbaden, 1994.
- Деметер, Деметер 1990: Цыганско-русский и русско-цыганский словарь (кэлдэ-рарский диалект) / Р. С. Деметер, П. С. Деметер, под редакцией Л. Н. Черенкова. Москва, 1990.
- Elšik, Hübschmannová, Šebková 1999: *The Southern Central (ahi-imperfect) Romani dialects of Slovakia and northern Hungary* / Elšik, Viktor, Milena Hübschmannová & Hana Šebková – Dieter Halwachs & Florian Menz (Hrsg.), Das österreichische Romani im europäischen Kontext. Klagenfurt, 1999.
- Gjerdman, Ljungberg 1963: The language of the Swedish coppersmith gipsy Johan Dimitri Taikon; grammar, texts, vocabulary and English word-index / by Olof Gjerdman and Erik Ljungberg. Uppsala, 1963.
- Lee 2005: Learn Romani — Das-Dúma Rromanes / Ronald Lee. Toronto, 2005.
- Lee 2010: Rromano Alavari: Karlderashitska-Inglezitska. Kalderash-English Dictionary / Ronald Lee. Toronto, 2010.
- Lee 2011: Rromano Alavari: Inglezitska-Karlderashitska. English-Kalderash Dictionary / Ronald Lee. Toronto, 2011.
- Lindel, Thorbjörnsson-Djerf 2008: Ordbok över svensk romani. Resandefolkets språk och sånger / Lenny Lindell, Kenth Thorbjörnsson-Djerf, Gerd Carling. Stockholm, 2008.
- Mānušs 1997: Čigānu–latviešu–angļu etimoloģiskā vārdnīca un latviešu-čigānu vārdnīca / Leksa Mānuš, Jānis Neilands, Kārlis Rudevičs. Rīga, 1997.
- Miklosich I–V: Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas / Franz Xaver Ritter von Miklosich, 12 Tle. Wien, 1872–80.
- Matras 2004: Romani. A linguistic introduction / Yaron Matras. Cambridge, 2002.
- Ослон 2012: *Отражение древнеиндийского среднего рода в цыганском* / М. В. Ослон – Вопросы языкового родства. № 8. Москва, 2012, с. 93–100.
- Paspatis 1870: Études sur les Tchinghianés; ou, Bohémiens de l'Empire ottoman / Alexandre Paspatis. Constantinople, 1870.
- Sampson 1926: The Dialect of the Gypsies of Wales / John Sampson. Oxford, 1926.

- Смирнова-Сеславинская, Цветков 2009: *Грамматика цыганского языка (кэлдэраря и ловаря на основе языка ловаря)* / М. В. Смирнова-Сеславинская, Г.Н.Цветков – Межкультурная русско-цыганская коммуникация. Пособие для учителей общеобразовательных учреждений. Москва, 2009 (да се консултира само за ловарски).
- Шаповал 2007: Самоучитель цыганского языка (русска рома: северорусский диалект) / В. В. Шаповал. Москва, 2007.
- Tcherenkov 1999: *Eine kurzgefasste Grammatik des Russischen Kalderaš-Dialekts des Romani* / Lev N. Tcherenkov – Grazer Linguistische Studien 51 (Frühjahr 1999). Graz, 1999.
- Торопов 2003: Словарь языка крымских цыган / В. Г. Торопов. Москва, 2003.
- Торопов 2009: Crimean Roma. Language and Folklore / V. G. Toropov. Ivanovo, 2009.
- Valtonen 1972: Suomen murtalaiskielen etymologinen sanakirja. Tietolipas 69 / Pertti Valtonen. Helsinki, 1972.

Михаил Владимирович Ослон, Институт славистике РАН, Москва (Русија):
neoakut@gmail.com

Рад је рађен уз подршку Фондације фундаменталних лингвистичких истраживања:
<http://www.fli.ru>.

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Михај РАДАН
(Timișoara)

О АКЦЕНТУ НАЈАРХАИЧНИЈИХ СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНСКОМ БАНАТУ (КАРАШЕВСКИ, СВИНИЧКИ БАНАТСКО-ЦРНОГОРСКИ)*

Сажетак. Предмет овог истраживања јесте упоредна анализа акценатских система трију најархаичнијих српских говора са подручја румунског Баната. То су говори трију мање-више изолованих српских енклава из брдско-планинског дела румунског Баната које су сачувале свој етнички идентитет (језик, обичаје) у румунском окружењу, а које се, иначе, и у лингвистичком, и у етнолошком погледу, доста разликују од осталих банатских Срба.

Кључне речи. румунски Банат, најархаичнији српски говори, акценатски системи, Карашевци, Свиничани, банатски Црногорци.

0. Банат је од давнина био насељен словенским живљем који је познат у стручној литератури као „најстарији словенски слој“ [в. Ердељановић 1925], чији су потомци, највећим делом, данашњи банатски Срби. Ту чињеницу потврђују не само историјски [Ивић, 1929: 5; Поповић 1: 38; Milleker 1921: 6-7; Пејин 2003: 3-4; Радан 2004: 13], већ и лингвистички [Поповић 1955: 13-14, 45-46, 51; Radan 2000: 219-222; Томић 1993: 11], етнографски [Ердељановић 1925: 276-278, 294, 300-304] и други радови. Најбољу и непобитну потврду о томе да су Јужни Словени аутохтона етничка компонента на банатским просторима, то јест да банатски Срби нису једино потомци досељеника који су у ове крајеве стигли сеобама након инвазије Турака на Балканско полуострво, пружа нам банатска топонимија која има претежно словенски карактер [види, нпр. Ердељановић 1925: 280-291; Поповић 1955: 42-43; Радан 2003; Радан 2006; Petrović 1970; Ioniță 1982 и др.]. Све до почетка XI века, то јест до припајања Баната Угарској, банатско становништво сачињавали су Јужни Словени, претежно Срби, у мањој мери Бугари, и Румуни¹ [Поповић 1955: 68, 72, 83, 87; Пејин 2003: 4, 6-9]. Од припајања Баната Угар-

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора / Dialectological Research of the Serbian Linguistic Space*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ По мишљењу Ивана Поповића [Поповић, 1955: 42] и још неких историчара, Румуни су се касније доселили у Дакију (и Банат) из балканских предела јужно од Дунава и брзо романизовали словенску Дакију.

ској краљевини, ову област насељавају и Мађари, али не у значајном броју. Срба старинаца на банатским просторима, тј. потомака Јужних Словена, било је у целом Банату, како у равничарском, тако и у брдско-планинском његовом делу, и они су представљали главну етничку компоненту овог поднебља све до XIV века. Освајање српских средњовековних држава (XIV-XVII век) од стране Турака узроковало је бројне сеобе и досељавање Срба из области јужно од Дунава (претежно из Рашке) и у Банат, поготово у његов равничарски део, а тај прилив досељеника ојачаће српски стариначки етнички елемент [Ивић, 2001: 65; Поповић, 1: 103; Ивић, 2001: 7-13; 50-64, 181]. За разлику од равничарског дела Баната, таласи сеоба из српских крајева јужно од Дунава су у знатно мањој мери запљуснули брдско-планинске пределе Баната, али је, на супрот томе, брдско-планински Банат био захваћен снажним и континуираним вишевековним сеобама румунског живља из Олтеније (западни део Влашке кнежевине) и Ердеља. Зато се, када је у питању етничка структура Баната од XVI до средине XVIII века, у средњовековним изворима бележи да је равничарски Банат био претежно насељен Србима и спомињан под називима *Ráczvilág*, *Ráczország*, *Ráczszág* (Србија), а планински део Баната, насељен претежно Румунима, називан *Oláhszág* (Влашка) [Поповић, 1955: 35-36]. Дакле, на релативно уском али издуженом брдовитом банатском појасу, који се простирао у виду лука од североисточног (Липова, Радна) до јужног дела Баната (Свиница, Оршава), српски стариначки елемент (најстарији словенски слој), претпостављамо са ниском густином насељености, не само да је незнатно ојачан српским досељеницима из крајева јужно од Дунава (изузетак чини Дунавска клисура), већ је у највећем делу асимилиран од румунских досељеника. На том брдовитом простору опстала су само три острвца (енклаве) чији је живаљ пореклом од тог „најстаријег словенског слоја“: *Банатска Црна Гора*, *карашевска насеља* и *Свиница* (четврто острвце, *Липова – Радна*, нестало је пре од прилике једног века).

1. Предмет овог истраживања јесте упоредна анализа акценатских система трију најархаичнијих српских говора са подручја румунског дела Баната. У ствари, реч је о трима српским енклавама које се и лингвистички, и етнолошки, доста разликују од осталих банатских Срба, наиме: *Банатска Црна Гора*, *карашевска насеља* и *Свиница*. Насеља у којима живе житељи наведених енклава смештена су у брдском делу Баната и окружена су данас искључиво румунским живљем (види карту 1 и 2). Пре анализе акценатских система наведених говора, дајемо, у наставку, сажет приказ трију енклава, као и основни разлог истраживања ове проблематике.

1.1. Српску етничку енклаву познату под именом «*Банатска Црна Гора*» (даље: БЦГ) сачињавају житељи четири насеља смештена североисточно од Темишвара, у бреговитом пределу између варошица Рекаша и Лугожа, у жупанији Тимиш. Та насеља су: *Петророво Село* /ПС/², *Краљевац* /Кр/, *Станчево* /Ст/ и *Лукаревац*. Према подацима пописа становништва од 07. 01. 1992., у БЦГ живело је 883. Срба (= 64,6 % од укупног становништва)³, а на претпоследњем попису од 18. 03. 2002. пописано је укупно 662. Срба⁴. Најстарији писани споменици о насељима БЦГ потичу из XIV-XVI века: *Петрово Село* – 1359, *Станчево* – 1456, *Лукаревац* – 1471, *Краљевац* – 1597 [Томић 1990: 488].

Испитивање говора БЦГ (даље: ГБЦГ) започело је тек у другој половини XX века⁵, и крунисано је објављивањем дијалектолошке монографије Виктора Вескуа о овом говору (у синтези) [Vesku 1976], који закључује да су преци данашњих Срба у БЦГ «живели некада на територији која се налазила на јужном делу смедеревско-вршачког дијалекта и на северном делу косовско-ресавског дијалекта» [Веску 1976: 168].

1.2. Будући да се је о банатској словенско-српској енклави - познатој под именом *Карашевци* (или *Крашовани*) - доста писало у стручној лингвистичкој и етнолошкој литератури и да се о њима доста много зна, даћемо овде само најосновније податке о њима [детаљније види код: Petrović, 1935; Radan, 2000; Радан, 2004; Радан 2010: 431-433; Birta, 1993]. 1992. године у карашевским насељима пописано је укупно 6.771. становник, од којих 6.138. Карашевака (171 Србин, 3270 Хрвата, 2697 Карашевака)⁶. Према подацима следећег, претпоследњег пописа становништва у Румунији (18. 03. 2002. године⁷), *карашевска етничка енклава* бројала је 6.283 становника, који живе у седам насеља у јужном, румунском делу Баната (*Карашево* /К/- највеће насеље са 2437 становника⁸, *Клокотич* /Кл/, *Лунак* /Л/, *Равник* /Р/, *Нермић* /Н/, *Водник* /В/ и *Јабалч'е* /Ј/), али их је било или их још увек има и у другим насељима историјског Баната [види:

² У косим заградама дајемо скраћенице насеља које ћемо користити у раду.

³ Степанов, 1997: 186-189.

⁴ Степанов, 2009: 72-74 (табела 7).

⁵ За стручну литературу говора БЦГ види: Vesku, 1976; Radan, 1994; Милин, Радан, 2003. и др.

⁶ Види Radan 2000: 15, 31.

⁷ У време редактирања овог рада, званични подаци са последњег пописа (2012.) још нису били објављени.

⁸ Према подацима Општине Карашево (*Carasova*) - http://primariacarasova.ro/prezentare_locala

Radan, 2000: 17-22]. Иако су данас Карашевци католичке вероисповести, изгледа да су све до друге половине XVII века били православне вере [Zach, 1979; Radan, 2000: 35-43]. Карашево се у средњовековним документима први пут помиње 1333. године (*Karasov*), међутим у Банату Карашевци се налазе највероватније од самог досељавања Јужних Словена на Балканско полуострво, те их неки истраживачи с правом сматрају потомцима *најстаријег словенског слоја у сливу реке Караша* (Ердељановић, 1925: 294; Поповић, 1955: 45-46 и др.). Већина лингвиста, историчара, етнолога сматра да су Карашевци Срби и да њихови говори (даље: КГ) – *штокавски екавски*, спадају међу најархаичније српске говоре. Спорно је данас једино питање да ли КГ припадају призренско-тимочком или косовско-ресавском дијалекатском типу [о томе види: Petrović, 1935: 221-224; Ивић, 2001: 278-282; Radan, 2000: 43-63]. За карашевски живаљ се скоро сасвим сигурно може рећи да представља аутохтоно словенско становништво у Банату које је у време сеоба (XIV-XVIII век) апсорбовало, за разлику од равничарског дела Баната, мањи број досељеника из централне и/или јужне и југоисточне Србије [о томе види: Petrović, 1935: 221-224; Ивић, 2001: 282; Radan, 2000: 211-223]. Дакле, неопходно је прецизирати да се је карашевска етничка енклава формирала и развијала на самој периферији српског језичког ареала још од досељења Јужних Словена на Балканско полуострво, те да је, упркос чињеници да се вековима налазила у румунском етничком окружењу, успела очувати свој *словенски / српски етнички идентитет*, са извесним специфичним цртама [Радан, 2004: 169-209]. Специфичности ове енклаве сигурно су резултат смесе аутохтоног карашевско-словенског елемента са српским досељеницима пристиглим у ове крајеве током споменутих сеоба из XIV-XVII века и са румунским аутохтоним живљем и досељеницима.

1.3. Најјужније српско насеље у Румунији, *Свиница /Св/*, смештено је на левој обали Дунава, жупанија Мехединц, и удањено је 46 км од Оршаве и 53 км од Старе Молдаве. Први пут се у документима спомиње 1443. [Томић 1984: 12]. На попису становништва из 1992. године, у Свиници је било 1.138 Срба, што значи да су представљали 70,1 % од целокупног становништва насеља⁹, а 2002. године у насељу је пописано 1011 Срба¹⁰. *Свинички говор* (даље: СГ) описан је у

---

⁹ Степанов, 1997: 188.

¹⁰ Stepanov, 2009: 74 (табела 7).

монографији Мила Томића [Томић 1984]¹¹ који, као и већина лингвиста, сматра да СГ припада тимочко-лужничком дијалекту.

У до сада објављеним стручним радовима (лингвистичким, етнографским, историјским и другим¹²), истакнута је архаичност ових трију говора са њиховим специфичностима [о томе види: Petrović, 1935; Radan, 2000; Vescu, 1976; Томић, 1984; Ивић, 1989/1990; Милин, Радан 2003; Радан, 2008 и др.] и уочене су, поред извесних разлика, и бројне сличности између ових трију етничких и лингвистичких енклава. О сличностима на лингвистичком плану већ је помало писано [Ивић, 1989/1990; Милин, Радан 2003].

1.4. Те заједничке или/и сличне особине представљале су основни мотив за избор проблематике акценатских система трију говора за ово истраживање. Износимо, у наставку, најзначајније заједничке етничке и језичке (акценатске) елементе наведених трију српских енклава:

1.4.1. Одувек је код припадника свих трију енклава постојало извесно колебање при етничком опредељивању. Сматрамо да су главни узроци тога колебања или/и одсуства јасне националне свести код ових енклава следећи: а) велика старина на банатским просторима, о чему, међу осталом, сведоче рана помињања насеља ових трију енклава (најстарија насеља се по први пут спомињу у документима још у XIV-XV веку, што не значи да их и пре тих атестирања није било); б) архаичност говора (која је последица првог узрока, те географског положаја и других фактора).

1.4.2.1. Упркос чињеници што се банатски „Црногорци“ изјашњавају као Срби, они и данас сматрају да су њихови преци пореклом из Црне Горе, иако то убеђење нема никакву језичку, етнографску или историјску подлогу. Једино логично објашњење за такво веровање или осећај треба тражити, по нашем мишљењу, у покушајима банатских „Црногораца“ да себи објасне доста велике разлике између њиховог говора и говора осталих, суседних банатских Срба. То објашњење важи и за житеље осталих двеју енклава [Милин, Радан 2003: 42]), што најбоље потврђује изјава једног Свиничанина: „Што смо ми, Србље, Булгари, Македонци, Крашоване? Нитко не врџи како ми.“ [Томић, 1984: 13].

1.4.2.2. У погледу етничког опредељивања, ситуација је још компликованија код Карашевака, чији су говори још архаичнији и като-

¹¹Располажемо информацијом да је г-ђа Данијела Андреј, из Крајове (Румунија), написала докторску дисертацију о СГ, у којој износи тезу да је овај говор бугарски. На жалост, овај рад није нам био доступан.

¹² Види, нпр.: Petrović, 1935; Radan, 2000; Радан, 2004; Birta, 1992; Vescu, 1976; Томић, 1984; Зб. рад., 1971 и др.

личке су вероисповести. Упркос предању да су им се преци доселили из Старе Србије или из Босне, од давнина су се житељи карашевских насеља изјашњавали једино као *Карашевци*, што је и данас, незванично и ван политичког домета, код већине њих прва опција. Истраживачи који су се бавили проблематиком карашевске енклаве почев од друге половине XIX века па све до данас, приметили су извесна колебања међу Карашевцима у вези с етничким пореклом, а оно је осцилирало између бугарске, српске и хрватске опције. Почев од 1990. године наовамо, Карашевци се у све већем броју опредељују за хрватску опцију. Такав тренд био је и јесте условљен, с једне стране, неверовотним нехајем или / и незаинтересованошћу владајућих структура у Србији за ову (своју) енклаву, који су синонимни са политичким слепилом, недопустивим јавашлуком и одсуством јасне и постојане политичке концепције за одбрану својих националних интереса у (правој) дијаспори, као и недовољно имплицирање српских научника, пре свега историчара. С друге стране, тај тренд јесте резултат изузетних, континуираних и упорних настојања државе Хрватске која је, ослањајући се на један једини нерелевантни псеудоаргумент – католичка вероисповест, све урадила како би приволела овај живаљ да се определи за хрватску националност. У ту сврху уложила је, осим политичког (нпр., давање хрватског држављанства), значајан финансијски капитал. Захваљујући наведеним чињеницама, Карашевци се данас највећим делом својим опредељују за хрватско, а све мањи број њих за српско порекло [в. Радан, 2002], а такође, из године у годину, све је мањи број оних који се изјашњавају као Карашевци (види последња два пописа становништва у Румунији).

1.4.2.3. Све до шездесетих година прошлога века и Свиничани су се двоумили и осцилирали између српске, бугарске, македонске и карашевске етничке опције: „Што смо ми, Србљé, Булгáри, Македóнци, Крашовáње?“ [Томић, 1984: 13]. Последњих деценија, услед развоја школства, глобализације и пажње коју је Савез Срба у Румунији поконио Свиничанима, а поготово захваљујући припадању Православној цркви, они су се сви изјаснили као Срби.

1.4.2.4. Неки истраживачи приметили су да Румуни и друге етничке заједнице из Баната Карашевке и Свиничане, а према најновијим сазнањима и банатске „Црногорце“ [в. Милин, Радан: 43], називају истим надимком (који је временом попримио нијансу погрдног значења): *cocoși, cotcoreți, corcoveți* „петлови“ (< рум. *cocóș* „петао“; а *cotcodăci* „кокодакати“¹³).

---

¹³ О томе види код: Radan, 2000: 29.

2. У етнографском погледу, упркос бројним специфичностима који их издвајају од већине банатских и осталих Срба, све три енклаве имају један обичај својствен само Србима, то је *кућна слава*. Сви Карашевци и данас прослављају кућног свеца (славу) [в.: Радан, 2004: 34-98; Радан, Ускату 2011: 91-142]. Кућна слава код Карашевака је реминисценција из времена када су били православне вере и она представља још један доказ о њиховом српском пореклу. Осим чињенице, иначе очекиване (изузев Карашевака) да све три енклаве имају кућну славу, индикативан је истоветни или веома слични термин коришћен за именовање овог обичаја: *свѣтак* /БЦГ/; *светѣц* /Св/; *свѣтац* /К, Ј, Р/, *свѣтъц* /Кл, Л, В/¹⁴ [Милин, Радан, 2003: 43].

3. За упоредну анализу акценатских система у наведеним говорима користили смо дијалекатску грађу из објављених радова [Vescu, 1976 – за ГБЦГ; Petrovici, 1935; Radan, 2000 – за КГ; Томић, 1984 – за ГС; Ивић, 1989/1990 - за КГ и ГС], као и необјављену дијалекатску грађу којом располажемо за КГ и СГ .

4. У вези с *акценатским системима* трију говора, стручњаци су утврдили следеће: ГБЦГ има данас старији штокавски двоакценатски систем, а КГ и СГ имају једноакценатски систем, динамички и експираторни. Међутим, у не баш тако давној прошлости, стање је било другачије, што ћемо покушати доказати у наставку и потом донети одговарајуће закључке.

4.1. Акценатски систем у говору БЦГ

У говору банатских „Црногораца“ постоје два силазна акцента ($\sim$), а код старијих говорника факултативно се јавља и дугоузлазни акцент ($\acute{\text{}}$). У већини случајева, место акцента је старо штокавско или је пренесено на претходни слог [Веску, 1971: 199; Vescu, 1976: 124]. Вокални квантитет неакцентованих протонских или посттонских слогова данас више не постоји [Vescu: 124]. Такво стање илуструјемо следећим примерима: *гла̀ва*, *дивџ̀ка*, *ру̀ка*, *пешикџ̀р*, *бежџ̀м*, *овѧ*, *жѧ̀на*, *сикѧ̀ра*, *ѧ̀сток*, *дивѧ̀и* “дивљи”, *сам ведѧ̀у* / *ведѧ̀о*, *дѧ̀бра*, *старѧ̀и* / *старѧ̀ји*, *жигерѧ̀ца*, *сѧ̀стра*, *писатѧ̀*, *гла̀ва*, *ћете ви́кат*, *ћу засѧ̀дити*. Под утицајем превасходно румунског, али и других језика, нестао је квантитет у неакцентованим слоговима, али губљење квантитета није, за сада, довело до промене или губљења акценатског квалитета, као што се догодило у КГ и СГ .

4.2. Акцент у свиничком говору

Исто као КГ, и СГ је био под снажним и дуготрајним утицајем румунског језика, тако да су и у овом говору изгубљене не само

¹⁴ Осим наведеног, Карашевци користе за кућну славу следеће термине: *сла̀вѧ̀ње*, *сла̀виѧ̀ње*.

интонационе, већ и квантитативне опозиције. Акцент СГ јесте данас динамичан и експираторан, призренско-гимочког типа [Томић, 1984: 15-16; Ивић, 1989/1990: 202]. Место акцента јесте и овде, углавном, старије штокавско, са тенденцијом његовог преношења са старог места, али је то преношење мањег интензитета него у КГ, или постоје речи које су двојачко акцентоване [Томић, 1984: 15-16; 116–243 *passim*; в. и: Ивић, 1989/1990: 209, 213]: *дѣвка/дѣука/дѣвка, пешиќир, бежџат, ова, сикира, дивју/дивљу, глава, наизнаниче, роса, сестра, стотина, видет, добро* (СГ) /уп. у КГ: *дѣв^фка/дѣв^фка, дивојка, пешиќир, бижим/бежим, ова, сикира, дивји, глава, наизнаниче, роса, сестра, стотина, сам ведел, добра, старѣји*). Што се тиче речи које су „двојачко акцентоване“, проблем са којим се суочио и Е. Петровић у говору Карашева, и задавао му велике проблеме [Petrović, 1935: 35-37, 50] а које није увек успео пребродити [види, на пример, акцентоване лексеме на стр. 43. – Petrović, 1935], оне се јављају због тога што процес преношења акцента није завршен, па је сасвим природно да још постоје колебања, алтернације у вези са местом акцента, а објашњавају се и природним, унутарњим покушајем говора да се, у таквим условима, успостави стандардизација акцентовања речи по извесном меделу. Ево таквих примера: *висок/висок, добро/добро, крило/крило, невеста/невеста, катњњиц/катњњиц, година/година* и др. (уп. у КГ: *висок, добро, крило, невеста, година*). Из изложене грађе видљиво је, а то тврди и Томић [1984: 16], да је за овај говор специфично акцентовање последњег слога.

Пре М. Томића, акцент СГ истраживао је 1959. године Б. Берић, а рад је објавио 1963. године (*Accentul în graiurile sârbești din Clisură /у преводу: Акцент у српским говорима у Клуцури/*) [Berici, 1963]. Берић је у својој анализи констатовао да у СГ акцентски систем јесте двоакцентски (` `), али и да је чуо оба узлазна акцента, но број примера је толико мали да они нису релевантни¹⁵. По Берићу, краткосилазни акцент добро је конзервисан и чува се у било којем слогу у речи, укључујући и први слог. Може стајати на финалном отвореном или затвореном слогу (*детѣ, једѣн*) и унутар речи, у отвореном или затвореном слогу (*секира, висѣке*). Дугосилазни акцент мање је стабилан од краткосилазног и налази се само на првом слогу или у једносложним речима (*расал, брѣг*) [Берић, 1963: 204-206]. Берић је такође приметио, у бројним примерима, извесно делимично скраћи-

¹⁵ Берић је могао чути неколико примера са узлазним акцентима, али је у тим ретким случајевима, по нашем мишљењу, реч о новијем утицају испољеним преко школе и, пре свега, путем српских средстава јавног информисања (радио, новине).

вање дугих акцената (који ипак остају дуги), и сасвим исправно закључио да је веома снажни процес изједначавања дугог и кратког акцента при крају, чији ће крајњи исход бити свођење двоакцентског на једноакцентски систем (дакле, у време анкете, процес још није био завршен). Сматрамо да је Б. Берић, у суштини, дао веродостојно стање акцента у СГ. Зачуђује чињеница да је Берић дао много опширнији и садржајнији приказ свиничког акцента у студији мањих димензија него М. Томић у својој монографији (акценту посветио нити пола странице) [Томић, 1984: 15-16] и да није чуо бар неколико примера са дугосилазним или краткосилазним акцентом.

4.3. Акцент у КГ

Мало више ћемо се задржати код прозодијског система КГ.

Истраживање говора Карашевака започело је анкетом коју је спровео руски слависта румунског порекла, Полихром Сирку, у другој половини јула месеца 1898. године у Карашеву, а студију о говору Карашевака објавио је наредне, 1899. године [Сирку, 1899: 641-660]. Исте године када је Сирку објавио своју студију, у Карашеву је дијалектолошку анкету спровео чувени слависта Љубомир Милетич, а резултате те анкете објавио је 1903. године [Miletič, 1903: 161-181]. Говрима Карашевака бавио се потом Јован Живојновић [Живојновић, 1907/III: 42-67], али је највећи допринос упознавању ових говора дао чувени румунски слависта Емил Петровић у својој чувеној монографији *Graiuл carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională* [Petrovič, 1935]. Међутим, интересовање за ове говоре није јењавало, тако да ће се после Петровичеве студије појавити бројни радови¹⁶ и чак две монографије [Radan, 2000; Томић, 2007].

О говору Карашева Сирку каже да има „довољно интересантне“ особености „со стороны фонетической, морфологической и в отношении къ ударению“ (наше подвлачење) [Сирку, 1899: 644]. То је све што нам саопштава о акценту овог (ових) говора.

Ни Љ. Милетич не казује много о акценту КГ. Наиме, он тврди да ће, због недовољне грађе којом располаже, избегавати да доноси прецизније закључке о карашевском акценту. Прецизира, ипак, да се је акценат у КГ задржао на старијем ступњу у којем „и вишесложне речи имају акценат на последњем или претпоследњем слогу, изузев отворених финалних слогова“ и да то можемо довести у везу са „такозваним «ресавским акцентом»¹⁷ који господари целом Моравском долином у Србији“ [Милетич, 1903: 162-163].

Ј. Живојновић одлучније тврди да КГ имају „«ресавски» акценат“, о чему се је „у живом говору Крашована и сам уверио“, али и

¹⁶ О истраживањима КГ види код: Radan, 2000: 43-63.

¹⁷ „Resaver Betonung“

он прецизира да материјал којим располаже „није довољно поуздан“, те да би требало утврдити „колико је та особина¹⁸ конзеквентно спроведена“ [Живојновић, 1907/III: 60]. Он доследно бележи и квантитет вокала, али Е. Петович сматра да тих дугих вокала нема у КГ, те да их је Живојновић „чуо“ и прибележио под утицајем свог говора. За разлику од Сиркуа и Милетича, Живојновић све забележене лексеме акцентује, и то не само оне које наводи као примере акцентуације, већ и у свим прибележеним текстовима о обичајима [објављеним у: Живојновић, 1907/III]. Упркос уздржаности, у закључцима Живојновић ипак децидирано тврди да су КГ сачували стари двоакценатски систем (^ ^) [Живојновић, 1907/III: 78].

Много детаљније о прозодијском систему говори Е. Петровић, који закључује да је акценат КГ „само динамичан, експираторан“, али слабог интензитета, те да је начин акцентуације исти као у осталим српским и хрватским штокавским говорима [Petrović, 1935: 30-58]. Место акцента јесте, углавном, старо штокавско, са доста великим бројем случајева преношења са крајњег слога (очито још пре губитка квантитета; в., нпр.: *јѐзик, сѐстра, нáрот* али *свездóм*¹⁹). Петровић је током анкете ипак чуо и забележио дуге вокале код својих казивача, који одговарају дугим вокалима у истим речима у другим српским говорима (*јáко, кантáри, Кóњáрац* (топоним), *Пóтстражом* (топоним), *рѐка, срѐда, свíрац, у Тѐмишвáру, пóвòрке, брѐжак* и др.), а прибележио је и дужину вокала код појединих речи које су у другим српским говорима без дужине (*срѐћ'ан пýт, сíрњак*), али је одлучио да те дужине у својој монографији не бележи [Petrović, 1935: 31]. Ослањајући се на малобројне примере са конзервисаним дугим вокалима, Петровић допушта једино могућност, у појединим ретким случајевима, да је конзервисан само делић некадашње старе дужине (*циглáри, нѐ, рѐка* и др.) или „полудужине“ (*нопѐва, се насмѐва*), и закључује да је стари квантитет вокала нестао у КГ (или бар „у говору Грабника“, свог главног казивача) [Petrović, 1935: 32-33]. Губитак квантитета проузроковао је упрошћавање двоакценатског система у једноакценатски, а у том процесу утицај румунског језика одиграо је велику улогу [Petrović, 1935: 34-35]. Крајњи Петровићев закључак јесте да је акценатски систем у КГ косовско-ресавског типа (у чему се слаже с Милетичем), то јест да му је својствено повлачење акцента с крајњег кратког отвореног слога, напомињући, међутим, да је у време анкете постојао јак тренд (новијег датума) повлачења акцента како са крајњег отвореног слога, некада

¹⁸ Реч је о акценатским особинама.

¹⁹ Знак ' изнад вокала означава само место експираторног акцента.

дугог, тако и са крајњег затвореног, бившег дугог или кратког слога. Треба нагласити да је још у време спровођења анкете примећена и тенденција преношења акцента на проклитику: (*на двор, за воду* [Petrović, 1935: 55]), што потврђује и наша грађа: *Бок ти у помоћ!*; *Крџтам из Богам! Идем на двор* „Идем напоље“.

Учили смо извесне пропусте у бележењу /одређивању/ места акцента у говору Карашева у Петровичевој монографији. Реч је о појединим лексемама за које Петровић признаје да је имао озбиљних потешкоћа у одређивању акцентованог слога, тј. да је имао утисак да се акценат „дели на два слога“ [Petrović, 1935: 35-37, 43]. У већини таквих случајева, према сопственој грађи којом располажемо, место акцента је старо, непренесено. Тако, на пример, ни једном нисмо забележили или чули већину речи које Петровић наводи са пренесеним акцентом, као што су *бурџија, бритвашам, бани, марец, простурач, ципотак, једу, мљец, мараме, фрџгал, неђеља, виљога* [Petrović, 1935: 36-37], *мараме, орџаци, субота* [Petrović, 1935: 43] (остали наведени примери са флукуантним акцентом, на истим страницама, су правилно забележени). Из овога не треба закључити да нема у КГ примера са пренесеним акцентом, има их пуно, него једино да тог преношења нема код горенаведених лексема.

Упркос извесним мањим пропустима, Е. Петровић је исправно закључио да су КГ све до недавно имали стари двоакценатски систем који се временом, под снажним, континуираним и дуготрајним утицајем, изгубивши интонационе и квантитавне опозиције, претворио данас у једноакценатски систем – динамичан и експираторан (иновација) [Petrović, 1935: 30-58], те да он има, ако изузмемо интонацију и квантитет, „значајан архаичан карактер“ [Petrović, 1935: 36]. Сматрамо²⁰ да се у КГ и данас могу чути реликти квантитативних опозиција и, имплиците, два силазна акцента, уз две напомене: а) да је разлика између њих тешко уочљива због *редуцираног интензитета* и б) да је број таквих примера веома мали²¹.

5. На основу горе извршене упоредне анализе акценатских система трију говора, покушаћемо изнети неколико закључака.

²⁰ Radan 2000: 206 (напомена 3.), Radan, 2011: 164.

²¹ Уп.: *вила* “пољопривредна алатка” – *вила* “вила (митолошко биће)”; *фаља* “хвала” – *фаља* “хвалисање”; *Лука* (топоним) – *Лука* (име); *ваља* „увала, долина“ – *ваља* „ваљда“ / *се ваља* „ваљати се“; *беџе* „панталоне“ – *беџе* „брати“; види и: *Теј старџи* /и *старџи*/ *незна ништа*, или: *Он се јако постарџил* /*постарџил*/ – *Он фришко старџи* /*старџи*/, *Камо си пошал теч’е* ? (*теч’е* < *тегак*) – *Вода тече* и др.).

5.1. Најпре треба истаћи чињеницу да је прозодијски систем један од сегмената свих српских говора у Банату који је претрпео и даље трпи велике промене, а највеће промене доживели су свинички и карашевски говори. Анализирајући банатске говоре, П. Ивић је својевремено констатовао да је процес ликвидације фонолошког тона под утицајем румунског језика у појединим местима румунског Баната толико одмакао да се може чути *експираторни акценат* сличан акценту призренско-тимочких говора и акценту румунског језика. Тај процес је, изузев карашевских и свиничког говора у којима је завршен, највише захватио говоре оних Срба у чијим је срединама румунски утицај веома јак, а најугроженији је, сматра Ивић, говор темишварских Срба [Ивић 1990: 193].

Истраживачи тај процес упрошћавања акценатског система у српским банатским говорима у Румунији објашњавају снажним и дуготрајним утицајем румунског језика (који такође има једноакцентски систем) [Petrovici, 1935: 34], а у случају призренско-тимочких говора – утицајем романског супстрата [Белић, 1999: 208]. У случају српских банатских говора, снажан утицај румунског језика остварен је како у условима дуготрајног и континуираног контакта банатских Срба са банатским Румунима, тако и услед директног дејства румунског језика оствареног посредством оних Румуна који су се током времена помешали са Србима (ступањем у брачне односе), те су научили идиом мештана и били асимиловани, али су неке црте свог матерњег идиома уткали, импрегнирали, унели у српске банатске говоре. У последњих сто година све снажнији утицај румунског језика испољавао се посредством средстава јавног информисања и румунских државних институција.

5.2. Из гореизложеног сасвим се јасно види да КГ и СГ имају исти акценатски систем – динамичан и експираторан, са бројним заједничким особинама које се у овим говорима испољавају различитим интензитетом (нпр., губитак квантитета, повлачење акцента и др.). Изгубљене су не само интонационе, већ и квантитативне опозиције. Поред тога, као што су показала досадашња истраживања и упоредне анализе [в., нпр.: Ивић, 1989/1990: 201-215; Милин, Радан 2003: 41-68 и др.], не треба заборавити да постоји веома велики број заједничких особина и у осталим сегментима ових двају говора. Такође треба нагласити још и то да је упрошћавање акценатског система у овим говорима започело не баш тако давно. Судаћи према стручној литератури којом данас располажемо, можемо, отприлике, установити када је у карашевским и свиничком говору започет и окончан процес упрошћавања акценатског система. По нашем мишљењу, процес је започео прво у КГ, негде средином XIX века, и

окончан је, како се из горњег излагања могло видети, у првим деценијама XX века, а у СГ он је започео, највероватније, неколико деценија касније, вероватно крајем XIX века и завршен је педесетих година XX века.

5.3. На први поглед, рекло би се да ГБЦГ, који има двоакцентски систем, нема заједничких прозодијских особина са КГ и СГ. Такав исхитрен закључак био би нетачан, због тога што су и свинички, и карашевски говори, као што се може видети из упоредне анализе, имали све до недавно исти старији штокавски двоакцентски систем, чији су остаци видљиви и данас. Место акцента и његово преношење такође су заједнички у свим овим говорима. Уопштено говорећи, сва три говора имала су све до недавно (ГБЦГ има га и данас) прозодијски систем косовско-ресавског типа [уп. Ивић, 2001: 135; Petrović, 1935: 54]. Осим тога, не треба испустити из вида да је у говору БЦГ нестао *квантитет* у неакцентованим протонским или посттонским слоговима, као и сада већ факултативна и све ређа употреба дугоузлазног акцента, што су индиције да је и овде у току процес упрошћавања акценатског система, премда губљење квантитета није још проузроковало и потпуно губљење квалитета акцента, као што се десило у КГ и СГ. По нашем мишљењу, говор БЦГ је избегао крупније промене у акценатском систему (али и у другим сегментима говора) које су доживели карашевски, односно свинички говор, захваљујући следећим околностима: а) житељи БЦГ су током времена, захваљујући географском положају њихових насеља, били у знатно мањој мери изоловани и просторно удаљени од својих банатских сународника за разлику од Карашевака и Свиничана; б) у односу на карашевску и свиничку енклаву, БЦГ је највероватније примила већи број досељеника из српских области јужно од Дунава у време сеоба од XIV до почетка XIX века.

5.4. Што се тиче чувања старог места акцента, СГ је најконзервативнији, КГ су мање конзервативни, док су у говору БЦГ најчешћа померања акцента.

5.5. Треба нагласити да су досадашња истраживања, осим прозодијских, установила постојање и других бројних заједничких особина и у осталим сегментима ових трију говора – фонолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком [в. Милин, Радан 2003: 41-68; Ивић, 1989/1990: 201-215 и др.].

БИБЛИОГРАФИЈА

Белић 1999 – Белић, А., *Дијалекти источне и јужне Србије*, у: *Изабрана дела*, девети том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Ердељановић 1925 – Ердељановић, Ј., *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, *Niederlův sbornik*, Praha, стр. 275-308.

Живковић 1976 – Живковић, М., *Сведочанства о српско (југословенско) – румунским културним и књижевним односима*, Критерион, Букурешт.

Живојновић 1907/II – Живојновић, Ј., *Крашовани (Карашани, Карашавци)*. *Белешке, народни обичаји и примери језика*, *Летопис Матице српске*, LXXXIII, том 242, фасц. II, Нови Сад, стр. 42-67.

Живојновић 1907/III – Живојновић, Ј., *Крашовани (Карашани, Карашавци)*. *Белешке, народни обичаји и примери језика*, *Летопис Матице српске*, LXXXIII, том 243, фасц. III, Нови Сад, стр. 52-79.

Зб. рад. 1971 – Зборник радова. Нова серија. Књ. I, Етнографски институт, Књ. 5, Београд.

Јуришић 2009 – Јуришић, М., *Говор Горње Пчиње. Гласови и облици*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 6, Београд.

Ивић 1929 – Д-р Ивић, А., *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*, (фототипско издање), Књиге Матице српске, књ. бр. 2, Фототипска издања, књ. 1, Матица српска – Темишварски одбор, Нови Сад [1996].

Ивић 1989/1990 – Ивић, П., *Однос између карашевског и свиничког говора*, *Македонски јазик*, XL-XLI, Скопје, стр. 201-215.

Ивић 2001 – Ивић, П., *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, у: *Целокупна дела*, II, Издавачка књижевница Зорана Стојадиновића, Сремски Карловци – Нови Сад.

Милин, Радан 2003 – Милин, Ж., Радан, М. Н., *О заједничком пореклу архаичних српских говора са подручја румунског Баната („Банатско-црногорски“, карашевски и свинички говори)*, *Romanoslavica*, XXXVIII, București, стр. 41-68.

Пејин 2003 – Пејин, Ј. М., *Преглед прошлости Срба у Банату*, ВЕДЕС, Београд – Зрењанин – Кикинда – Панчево.

Поповић 1955 – Д-р Поповић, Душан, Ј., *Срби у Банату до краја осамнаестог века – Историја насеља и становништва*-, САН, Посебна издања, књига ССXXXII, Етнографски институт, књига 6, Научна књига, Београд.

Поповић 1990 – Др Поповић, Душан, Ј., *Срби у Војводини*, Књига прва, *Од најстаријих времена до Карловачког мира 1699*, Друго издање, том 1, Матица српска [Нови Сад, 1990].

Радан 2002 – Радан, М. Н., *Однос карашевских интелектуалаца с краја XIX и прве половине XX века према етничком пореклу Карашевака*, Темишварски зборник, 3, Матица српска, Нови Сад, стр. 229-242.

Радан 2003 – Радан, М. Н., *Рефлекси јата у словенској топонимији Баната*, Probleme de filologie slavă, XI, Universitatea de Vest din Timișoara, стр. 85-94.

Радан 2004 – Радан, М. Н., *У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*, Савез Срба у Румунији, Темишвар.

Радан 2006 – Радан, М. Н., *Старина Карашевака у Банату виђена кроз призму карашевске топонимије*, Probleme de filologie slavă/ Проблемы славянской филологии/ Проблеми словенске филологије, XIV, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Catedra de limbi și literaturi slave, Timișoara, 2006, стр. 125-142.

Радан 2008 – Радан, М. Н., *Значај морфолошких архаизама карашевских говора за утврђивање њиховог порекла и старине Карашевака у Банату*, Romanoslavica, XLIII, Editura Universității din București, стр. 101-118.

Радан 2010 – Радан, М. Н., *Архаична лексика карашевских говора – извор за ближе одређивање порекла и старине Карашевака у Банату*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Језик и култура, МСЦ, Београд, стр. 431-444.

Радан 2011 – Радан, М. Н., *Фонологија и акценат карашевских говора. Главне особине*, Romanoslavica, vol. III, nr. 3, București, стр. 155-168.

Радан, Ускату 2011 – Радан, М. Н., Ускату, М. Р., *Нови прилог карашевској слави*, Темишварски зборник, бр. 6, Матица српска, Нови Сад, стр. 91-142.

Реметић 1994 – Реметић, С., *Акцентски систем у призренском говору*, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката (Зборник радова са научног скупа /Нишка Бања, јуна 1992/), Ниш.

Сирку 1989 – Сирку, П. А., *Нарѣчје карашевцевъ*, Извѣстия Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академіи наук, IV, САНКТПЕТЕРБУРГЪ, стр. 641-660.

Степанов 1997 – Љ. Степанов, *Савез Срба у Румунији*, Темишвар.

Томић 1984 – Томић, М., *Говор Свиничана*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXX, Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд.

Томић 1990 – Томић М., *Сеобе без сеоба* // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXIII, Нови Сад, 1990, стр. 487-490.

Томић 2007 – Томић, М., *Карашевци и њихов језик (Carașovenii și limba lor)*. Cartea Universitară, București.

*

Berici 1963 – Berici, B., *Accentul în graiurile sârbești din Clisura*, Romanoslavica, VII, Dialectologie, București, стр. 203-209.

Birta 1993 – Birta, I., *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*, S. C. „Romcart“ S. A., Bukurešt.

Ioniță 1982 – Ioniță, V., *Nume de locuri din Banat*, Facla, Timișoara.

Miletić 1903 – Miletić, Lj., *Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn*, Archiv für slavische Philologie, Weidmannsche buchhandlung, Berlin, стр. 161-181.

Milleker 1921 – Milleker, F., *Kurze Geschichte des Banats*, (Wrschatz).

Petrovici 1935 – Petrovici, E., *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București.

Petrovici 1970 – Petrovici, E., *Toponime slave din Valea Almăjului (Banat)*, Studii de dialectologie și toponimie, Editura Academiei R.S.R., București.

Radan 1994 – M. N. Radan, *Stadiul actual al cercetării graiurilor sârbești și croate din România*, Analele Universității din Timișoara. Seria “Științe filologice”, XXXII, стр. 159-196.

Radan 2000 – Radan, M. N., *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Uniunea Sârbilor din România • Anthropos, Timișoara.

Stepanov 2009 – Stepanov, Lj., *Uniunea Sârbilor din România*, Uniunea Sârbilor din România • Carte electronică • Cartea 3, Timișoara.

Vesku 1976 – Vesku, V., *Govor Banatske Crne Gore*, Zbornik za filologiju i lingvistiku (poseban otisak), XIX/1 za 1976, Novi Sad, стр. 115-172.

On the stress systems of the three most archaic Serbian speeches in the Romanian Banat (Caraşovians, Svinicenians and the Banat Montenegrins)

Abstract

The paper presents an analysis of the current status of the stress systems of the most archaic Serbian speeches in the Romanian Banat, speeches that today belong to three linguistic enclaves. These speeches put forward distinct features, thus standing out from among the rest of the Serbian speeches in Banat. To this end I analyse the stress systems of the Banat *Caraşovians*, *Svinicenians* and the so-called *Banat Montenegrins*. These three speeches now belong to various types of Serbian dialects, but this does not mean that in the past they did not belong to a single dialect zone.

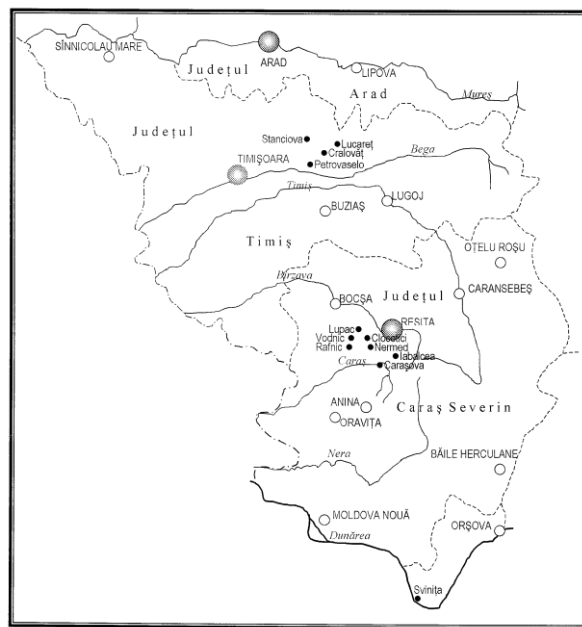
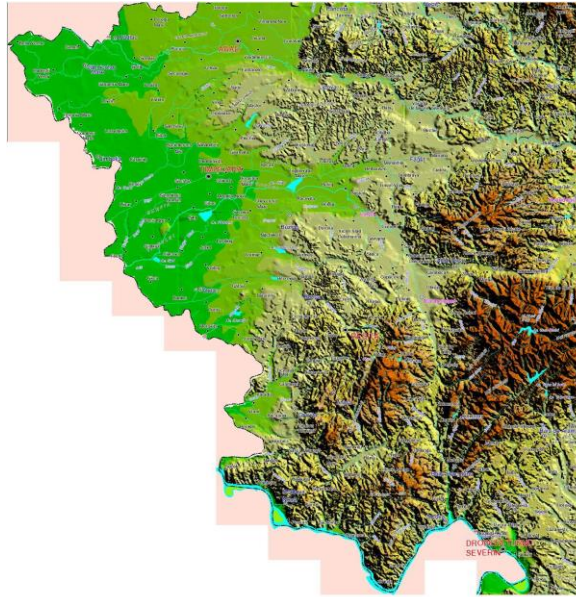
First I present the main data referring to the geography and history of the three Serbian enclaves under scrutiny. The history of the speakers belonging to the three enclaves are presented in a larger context, both Banat and Balcan related, such an approach being necessary for a better understanding of the development of the three speeches which are situated at the periphery of the linguistic and ethnic Serbian zone.

Secondly, the stress systems of the three speeches are analysed comparatively searching for similarities and differences at the level of stress patterns. In the concluding part of the paper I will present the factors which have influenced the specific and similar development of the stress systems of the three speeches investigated.

Михај РАДАН [Mihai RADAN], редовни професор Филолошког, историјског и теолошког факултета Западног универзитета у Темишвару / Universitatea de vest din Timișoara (Румунија).

mradan54@yahoo.com

Рад је урађен у оквиру пројекта бр. 178020: *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора / Dialectological Research of the Serbian Linguistic Space*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Положај описаних српских говора у румунском Банату

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Вања СТАНИШИЋ
(Београд)

О ЕВРОАЗИЈСКИМ ОДЛИКАМА ПРАИНДООЕВРОПСКОГ ВОКАЛСКОГ СИСТЕМА

Иако је разрадом нових теоријских праваца у првој половини XX века историјска лингвистика не само изгубила своје некадашње водеће место у лингвистичким истраживањима, већ нужно морала да мења и прилагођава неке своје основне поставке, бурним развојем лингвистичке типологије средином XX века дошло је до постепеног приближавања упоредно-историјских и типолошких истраживања, зато што заједничке типолошке црте често указују и на ареалне контакте међу језичким породицама, које се самим тим логично обједињују у макропородице. То је условило да се крајем XX в. упоредно-историјска лингвистика врати неким темељним поставкама младограматичарске епохе.

Кључне речи: евроазијска језичка макропородица, праиндоевропски вокалски систем, еманципација високих вокала.

Као што је познато, спољашњу или упоредну реконструкцију језика, као основни метод упоредно-историјске лингвистике с којим је лингвистика почетком XIX века иначе рођена као самостална наука, током XX века у знатној мери сменила је структуралистичка унутарња реконструкција. Важну улогу у томе одиграла је ларингална теорија, репрезентативан пример такве структуралистичке анализе, која је данас преовладала у реконструкцији индоевропског фонолошког система.

Позни индоевропски фонолошки систем имао је неравномеран петовокални троугао, састављен од “основних” вокала [e, o, a] и “секундарних” полувокала [i, u (y, w)], чија је подела и дистрибуција зависила од превоја. По класичној младограматичарској концепцији, праиндоевропски језик имао је пет основних самогласника, који су могли да буду кратки и дуги (ǎ, ǣ, ǫ, ǐ, ǭ). Међутим, та квантитативна симетрија била је секундарна одлика функционално асиметричног вокализма. Неравномерна оптерећеност самогласника почивала је на њиховој различитој морфонолошкој улози у превојним опозицијама. Убедљиво најчешћи били су кратки самогласници средњег реда, у првом реду *e за којим следи његов тембрални парњак *o. Њихови дуги еквиваленти *ē, *ō углавном се могу извести из првобитно кратких самогласника.

Превојна повезаност самогласника e||o била је толика да су по тумачењу класичне индоевропеистике они функционисали као два степена једне првобитне самогласничке вредности, која је разлико-

вала тзв. нормални или пуни ступањ (е), тембрални ступањ (о) и нулти ступањ с губљењем самогласника у корену, до којег је углавном долазило преношењем акцента на наставке. Нпр. ие. *g^wer-b^h- > стинд. *gárbhah* “мајчина утроба, бременитост”, стел. **жрѣѣ** (прасл. *žerbe) || *g^wr-eb^h- > грч. βρέφος “плод у мајчиној утроби, новорођенче” || *g^wг-u > грч. βάρυς “тежак” [Добрев: 14; Lehmann 1993: 61-62].

На овим функционалним, превојним односима заснована је и класична подела ие. самогласника на три основна [e-o-a] (при чему вокал /a/ није равноправни члан ове тријаде) и два секундарна [i-u], који углавном потичу из дифтоншких спојева с основним вокалима. Једно од још увек отворених питања у вези с овим системом јесте: зашто је најчесталије било /e/ а не /a/, за које би се на основу типологије очекивало да буде један од најстабилнијих чланова система? На то питање нису одговорили ни традиционална младограматичарска реконструкција која је високе вокале тумачила као полувокалне сонанте, који се вокализују само позиционо, у нултом ступњу превоја, нити ларингална теорија, која је ово схватање даље развила у моновокализам ие. корена (првобитно само /e/ и ларингали), што нема ослоња у типологији. Ларингална теорија нпр. уопште не објашњава како је могуће да маркирани члан најчешће реконструисане ларингалне тријаде Н¹, Н², Н³, палатални ларингал настао спојем с *e (Н^c [Н¹ / Н]) буде основни, а немаркирани, неутрални ларингал (Н^a [Н³ / Н]) из којег се обично изводи ие. *a, само позициона реализација интерконсонантског ларингала. Иако је структурна реконструкција раног ие. фонолошког система, коју је понудила ларингална теорија, решила нека крупна питања традиционалне реконструкције, и даље је остао споран број и карактер (статус) самих ларингала. У првом реду, може се поставити питање да ли је уопште реч о фонемама или пак само о одређеним фонолошким обележјима [Станишић 2006: 200]. У овом контексту могла би се споменути и акценатска реконструкција тонских опозиција у прајезику Ф. Ф. Фортунатова и Ф. де Сосира, коју су неки стручњаци тумачили као алтернативу ларингалној теорији. Из њиховог различитог виђења старине балтословенских тонских опозиција проистекла су и различита схватања реконструкције морфонолошких и још конкретније, прозодијских одлика раног индоевропског. Насупрот де Сосиру, који је, у духу класичне теорије превоја, балтословенске тонове тумачио испадањем *э, по мишљењу Фортунатова и једног броја стручњака

који су даље развијали његово схватање,¹ *э је резултат губљења слоговне интонације, тј. прозодијска компензација. Полазећи од класичног схватања о примарној вези превоја и акцента, утемељитељ ларингалне теорије Жежи Курилович је у знатном броју радова оспоравао лингвистички значај литавско-грчких интонационих подударности, па и саму изворност балтословенске и старогрчке акцентуације.² У истом духу су и Андре Мартине [1987: 189] и Фредерик Кортланд [1985: 44] балтословенски акут тумачили рефлексом ишчезлих ларингала.

Насупрот њима, у низу радова посвећених томе питању, Владимир Антонович Дибо изричито тврди да балтословенски акценатски систем представља о д р а з ие. тонских опозиција [Дыбо 1981: 262; 1999].³ Томе у прилог, како је својевремено био претпоставио В. В. Иванов [Иванов 1989], можда би могла да говори и реконструкција акценатских прилика у хетитском клинопису, нпр. удвојено писање вокала (као у Н-Ак множ. ср. рода *ud-da-a-ar* “речи” насупрот Н-Ак јед. *ud-dar* “реч”, где се може видети древни количински превој у облицима архаичних збирних именица типа грч. ὕδωρ “вода”), као и акценатска интерпретација фонолошког развоја германских језика, што по речима Леонарда Герценберга [1989: 71] подупире стару претпоставку о изолирајућим одликама раног индоевропског. С распадом система тонова, по тој теорији, настао је превој у вези с редуцијама које су пратиле тенденцију ка консолидацији речи, ка срastaњу оних јединица које су првобитно биле слогоморфеме и ствара-

---

¹ С. Д. Кацнельсон, Сравнительная акцентология германских языков, Москва – Ленинград 1966; В. М. Иллич – Свитыч, Именная акцентуация в балтийском и славянском, Москва 1963; В. А. Дыбо, «Балто-славянская акцентная система с типологической точки зрения и проблема реконструкции индоевропейского акцента», *Балто-славянские этноязыковые контакты*, Москва 1980, 91-149; Герценберг 1979, 1981; Николаев 1989. У овом контексту се и познати хетитски рефлекс ларингала *h* – главни материјални доказ ларингалне теорије – тумачи као орализација, фонематизација обележја ларингалности, чије су типолошке паралеле добро познате [Герценберг 1979: 24]. Томе у прилог могле би да говоре и паралеле у распореду рефлекса ларингала у анатолијском с недовољно фонематизованом [h-] протезом у неким суседним индоевропским језицима, које указују на првобитно ограничену дистрибуцију већине вокала и сонаната у прајезику (Станишић 2006: IV, 2; III, 3.1; 4.1.2).

² О томе подробније: Семереньи: 91-92; Герценберг 1979: 26-32.

³ Упор. нпр. рецензију Дибоове «Словенске акцентологије» коју је дала Јасмина Грковић у ЈФ XL [1984: 185]. До истог закључка дошао је и Сергеј Николаев [1989: 97] протумачивши балтословенску метатонију као траг старих тонских опозиција слога.

њу флективне морфологије. Даљу разраду ових схватања дао је В. А. Дибо у великом броју радова током последњих деценија, у којима је дошао до закључка да се реконструкција индоевропске акцентуације подудара с реконструисаним ареалним односима у прајезику, при чему би северозападни, тј. “староевропски”, индоевропски ареал по своме *парадигматском* типу акцента могао бити архаичнији од југо-источног (грчко-аријског) ареала с тзв. *категијалним* акценатским системом [Дыбо 2011; 2013]. Међутим, због хипотетичности акценатске проблематике и даље остаје отворено питање да ли су тонске опозиције одлика раног или позног индоевропског, да ли су архаизам или иновација карактеристична за поједине индоевропске дијалекте (Красухин 2004: 84).

Вратимо се ларингалној теорији. Иако није решила питање неравномерне дистрибуције самогласника, ларингална теорија је ипак значајно допринела бољем разумевању узрочно-последичних односа у вокализму. Подела на примарне и секундарне вокале може се тако предефинисати у поделу на секундарне (полу)вокале /i, u/ и првобитну вокалску вредност /V/ реализовану у виду три позиционе варијанте /e, o, a/, чије су алофонске варијанте, по свему судећи, зависиле од ларингалне тријаде H_1, H_2, H_3 (H^c, H^o, H^a). Пада у очи подударност такве реконструкције првобитног вокалског троугла ($i - u - V$) с рефлексима ие. гутурала, што у крајњој линији указује на њихову могућу системску повезаност [Станишић 2006: 201].

$\hat{k}^{[h]}$	$k^{w[h]}$	$\hat{g}^{[h]}$	$g^{w[h]}$	H^c	H^o	i	u
$k^{[h]}$		$g^{[h]}$		H^a		V	

Овај паралелизам указује и на могуће место ларингала у фонолошком систему. До еманципације спирантског реда пратећа спирантска артикулација постојала је очигледно у читавом фонолошком систему и у вокализму се назива ларингалима. Удружена с пратећим обележјима такође недовољно еманципованих високих вокала пресудно је утицала на преображај и уобличавање како основних редова сугласника, тако и самогласника.

Еманципација тзв. основних самогласника /e, o, a/, коју су вероватно омогућили ларингали, била је прва фаза у формирању ие. петовокалног троугла. Високи вокали остали су и даље недовољно укључени и нулти ступањ превоја – једини системски извор њихове вокализације – сам по себи тешко да је био довољан за окончање тога процеса. Зато је за њихову потпуну еманципацију био потребан вероватно и неки несистемски извор. На један такав могући извор указао је Џозеф Гринберг [1989], који је уочио да овако реконструисана висинска опозиција протоиндоевропског вокализма [i, u ~ e, o/a]

има типолошку потврду у евроазијској вокалној хармонији по висини, сачуваној у неким палеоазијским језицима у источној Азији, док је у средишњем делу, у алтајским и уралским језицима била префологизована у вокалску хармонију по реду.

Као што је познато, доста бројне примере непревојних, самосталних, [i, u], који у највећем броју случајева у корену алтернирају с “основним” вокалима [e, o/a], Херман Гинтерт и Херман Хирт тумачили су својевремено као системску везу особитог превојног типа познату као *schwa secundum* (Güntert 1916; Burrow 1979). Иако је ово схватање данас углавном напуштено, не могу се пренебрећи бројни примери несистемских алтернација [i ~ e, u ~ o]. Од упитне заменичке основе *k^wi- / *k^we- (лат. *qui-s* / *que-m*), до словенског **изъ** према грч. ἔξ и лат. *ex*, као и грч. νόξ према лат. *nox* и слов. **ноштъ**, или грчких и словенских дублета ἐστία / ἰστίη “огњиште”, **вечеръ** / **въчера**. Постоје различита објашњења ових несистемских алтернирања, нека и у виду гласовних закона,⁴ али је Џозеф Гринберг предложио особено теоријско објашњење тих одступања од индоевропских превојних правила. Индоевропској алтернацији [i ~ e], а у извесним случајевима и [u ~ o], пронашао је бројне паралеле у источној Азији и на основу тога претпоставио њено древно евроазијско порекло.

Могућу везу слов. **истъ**, **истина** и лат. *iste, istud*, заједно с умбр. *esto* “овај, тај”, с основним егзистенцијалним глаголским кореном *es- (*es-ti) “бити, јесам” (и, самим тим, обнову старог и данас углавном напуштеног гледишта о алтернацији [e ~ i] у овом корену које је заступао Меје)⁵ можда потврђују источноазијске паралеле као што је нпр. истоветан глаголски корен у корејском [it- (isi-)], чукотском [is] и аину [isu]. У овим односима Гринберг је видео остатке вокалске хармоније по висини (vowel height harmony) очуване на крајњем истоку и западу Азије.

Други евроазијски корен с општим значењем “показати, указати, усмерити”, који се у ие. оквирима реконструише у класичном превојном моделу *deik- || *dik- (грч. δείκνυμι, гот. *ga-teihan*, ствн. *zeihhan* “знак”, ствн. *tæcan* “учити” || ствн. *diša* “смер, правац”, грч. δίκη “право, правда”, лат. *dicare* “свечано објавити, посветити”, а можда и *digitus* “прст”) у евроазијским оквирима има далеко ширу варијанту без дифтонга (*dek- ~ *dik- / *tek- ~ *tik-) [Greenberg 2000: 38]: грч. јон. δεκ- «показати», хет. *tekuššami* ~ ескимски *tiki-q* “прст”,

⁴ Тако се грч. νόξ објашњава по Cowgill-ову закону као прелаз *o > /u/ у додиру с лабијалима и лабиовеларима (упор. Каровић 2008: 218).

⁵ Упор. Фасмер II: *истый*, ЭССЯ 8: *jъstъjъ.

аину *tek* “рука”, туркијски *tek*, упор. истозначни срп-хрв. турцизам *тек* “непаран; само”.

Општег евроазијског су карактера примери варирања [i ~ e] у појединим падежима личних, упитних и показних заменица: **men-* / **min-*, **k^wi-* / **k^we-*, **is-* / **es-*.

а) У првом случају реч је о давно уоченом словенско-урало-алтајском морфонолошком паралелизму у облицима личне заменице (варирање [e ~ i] у корену и заједничко назално проширење⁶): стсл. (дат-лок.) *мѣнѣ* – (ген-акуз.) *мѣнѣ* према угро-финском *minä* / *menä* “ја” (Редеи, Эрдей 1974: 199), као и одговарајуће варирање у зависним падежима у старотурском *ben* / *men* / *min* (Greenberg: 39).

б) Исту алтернацију уочио је својевремено Семерењи у облицима једнине показне заменице у ном-акуз. *is-im према ген. *esjo (лат. *is* – *eius* [Семерењи: 220-221; Greenberg: 39]). Дифтоншка основа **ei-* у множини настала је додавањем заменичког множинског **-i* у индоевропском, уралском и палеоазијском (и која је потом у средишњим ие. језицима била пренета на именске тематске основе: **-oi*), нпр. мађ. *ház-am* “моја кућа” : *háza-i-m* “моје куће”, еским. *iylu-a* “његова / њена кућа” : *iylu-i* “његове / њене куће”. Исти формант у саставу наставка за друго лице [-si] (стинд. *asi*, грч. *ἔσσι/εῖ*, стлит. *esi*, “јеси”) обједињује индоевропски с источном Азијом, при чему у ескимском представља обележје другог лица множине, док се у алеутском, камчадалском и корејском (ʷ) [ssi]) употребљава као учтиви облик другог лица једнине (Greenberg: 108-110).

в) Истоветну морфонолошку алтернацију има ие. упитна заменица **k^wi-* / **k^we-* (**k^wo-*) с опозицијом између номинатива и осталих падежа: лат. *quis* – *cuius*, грч. *τίς* – *τοῦ* (< *τέσο*), авест. *čiš* – *čahya*, стсл. *чьто* (**k^wi-* [-to]) – *чесо* < **k^wi-s* – **k^wes/i/o*.⁷ Како је показао Гринберг (Greenberg: 220-221), то је општа евроазијска одлика, добро позната уралском и алтајском (**ke-/*ki-* : **ko-/*ku-*), исто као и сам формант **-k-* који се у истоветном односно-упитном значењу налази у источној Азији: нпр. корејски упитни облик *있습니까* [iss-simni-*kká*] “постоји ли, да ли је“, као и јапан. *nanika* “неко”, све до функције односног координатора у јапан. примеру *kuani ka sinuma ka* “заједно ја као и он” подударног суфиксалној употреби поменутог

⁶ Које је у балтословенском уопштено у свим падежима, а у осталим ие. језицима само појединачно, нпр. ген. у стинд. *tata*, авест. *tana*, гот. *teina* (Савченко: 238; Станишић: 248).

⁷ Станишић: 246.

ие. *k^we у функцији везника “и” у индоевропском: упор. Семерењи-јев пример [225] *rətēr, mātēr-k^we “отац као и мати” (Станишић: 246).

На многим местима Гринбергове књиге, при опису бројних примера евроазијских морфолошких подударности разоткрива се морфонолошка улога високих (полу)вокала и мотивација за њихово фонолошко учвршћење.

1) Алтернација [i ~ e] у трећем лицу једнине у суфиксалној употреби код заменица и префиксалној код глагола, која је свуда анафорског порекла: упор. ие. анафорска заменица *(H)e-/i- > стинд. *ayám*, *iyám*, *idám*, лат. *is*, *ea*, *id* итд). У све три гране алтајских језика [-i] је заменички наставак трећег лица једнине, а у варијанти [i-/e-] широко се употребљава и као прилог за место: лат. *i-bī* “овде”, стинд. *i-ha* “тамо”, мађ. *i-tt* “овде”, *e-z* “овај”, монгол. *e-ne* “овај”, евенкијски *e-le* “овде” (Greenberg: 81-83). У деиктичком значењу ово висинско варирање вокалских префикса може да буде тројно [i ~ e ~ a/o]. Већ је поменуто ие. *is : *esjo, при чему то [e-] из зависних падежа улази у превојну алтернацију с [a/o] у другим облицима: лат. *e-quidem* “доиста”, прасл. *e-цo, *e-to, *e-но, грч. ἐ-κεῖνος «онај» || хет. *aniš* / *eniš*, лит. *anás*, стсл. онъ; такав је однос и с наставком [-l-], упор. лат. *ille* “онај” (стлат. *ollus*), *ultra*, стсл. лани (пољ. *loni* < прасл. *olni) “прошле године”, који је у вези са значењем «други (кад је реч о више лица)»: грч. ἄλλος, лат. *alius* (Greenberg: 87-88; Станишић: 244-245); У сличној употреби [i] се налази и у источној Азији, у саставу прилога “сада” у јапанском *i-ma* и корејском *i-mi*, као и детерминатива за близак појам и суфиксалног обележја субјекта у кор. 이 것이 [i gəs-i] “ово (овај предмет)”, 이 사람이 [i saɾam-i] “овај човек”. Пада у очи чак и евроазијски карактер демонстратива и релатива *ki-/ke-, *ku-/ko-, упор. ие. *kī-/kē- као показна заменица за близину у хет. *kaš* “овај” и балтословенском: лит. *šis* (ген. *šiuō*), стсл. съ (ген. сего), као и лат. *cis* “с ове стране”. У алтајском се појављује као суфиксално [-ki / -ke]: тур. *ev-de-ki* “оно што се односи на кућу”, монг. *usun-da-ki* “водени”, а у источној Азији такође као показна заменица – за близину у јапан. *ku-ni*, *ku-ri* “ово”, *kotosi* “ове године” и за удаљеност у кор. 그 것이 [ki-gəs-i] “оно” (Greenberg: 91-92; Станишић: 244).

2) На простору источне Азије формант [i] је обележје прелазности и номинализације (каузативности [Greenberg: 86-87]). У корејском као каузативни суфикс: 메다 [me-da] “бити пун” према 메이다 [mei-da] “пунити”; у аину префиксално [e-, i-] представља продуктивни деривациони формант за обележје прелазности (“transitivity”): нпр.

kusa “превести се преко реке” према *i-kusa* “превести кога преко реке”.

3) У сличној се улози среће формант [u/w] широм Азије (Greenberg: 209-210). У уралском представља обележје прелазности, стања или рефлексивности: фин. *kuulu* “чути се” – *kuule* “чути”, вогулски *totawe* “донет” – *toti* “доноси”. Све ове одлике постоје и у источној Азији: у гиљачком, аину и јапанском то је обележје реципрочности и узајамности (аину *onpere* “знати” – *uonpere* “познавати се међусобно”, јапан. *kara* “породица” – *ukara* “заједнички наследници”), у корејском претежно прелазности: (점)자다 [(jəm) jada] “спавати” – (점)재우다 [(jəm) jae-u-da] “успавати (кога)”.

4) Афиксални формант [-i] већ је био поменут као множински заменички наставак који обједињује индоевропски с уралским, а у споју с медиопасивним *-г (упор. стир. *berair* = лат. *fertur* “носи се”, велш. *cerir* = лат. *amor* “воле се”) гради множински наставак [-ri] који обједињује индоевропске језике (нпр. ие. треће лице множине медија *-re/ri: стинд. *šere*, ав. *sōire* “седе” [Станишић: 262-263]) с алтајским и неким источноазијским језицима: тур. множински наставак [-lar/-ler] код именица и глагола *el-ler* “руке”, *gel-di-ler* “долазе”, у облицима првог и другог лица мн. личне заменице у чукотском *tu-ri*, *tu-ri*, као и корејском првом лицу мн. личне и присвојне заменице 우리 [wu-ri] (Greenberg: 110-114; Sihler 1995: 474).

5) Добро познатом ие. локативном *-i (нпр. стинд. *vāci* “на гласу” < *uḱk^w-i, које је у споју с основом именица *o*-основа давно прешло у дифтонг *-oḱ: стинд. *vṛke*, стсл. **вльцѣ** < *uḱk^wo-i, упор. грчки прилошки облик *oḱoi* “код куће” [Станишић: 232]) пронађене су паралеле у источној Азији. У првом реду то је савремени корејски локативни наставак ㅁ [-e] (пореклом дифтонг [əi]), у аину је то именица [i] са значењем времена и места која може да врши улогу суфиксалног “локационог” граматичког маркера (нпр. *toan-i* “тамо” према *toan* “то”), а у ескимоском то је глагол “бити на неком месту” који врши исту функцију као у аину (Greenberg: 153; Cho Chae-hyung 2009).

6) Суфиксално [-i] може да врши улогу номинализатора – форманта за творбу глаголских именица. Још га је Бругманн описао у вези с протогерман. *luzzi и стсл. **лѣжѣ** који оба означавају “лагање”. Тако је и стинд. *dṛṣi-h* “гледање” изведено од глаг. основе *dars-* “гледати”, као и лат. *fluvi-i-us* “река” од глагола *fluere* “тећи”. У Азији тога има у свим главним језичким породицама: уралском и алтајском [-i/ja] (фин. *oppi* “подучавање”, тур. *jaz-i* “писање”, евенски *tät-i*

“одевање”), све до корејских девербатива на [-i], као нпр. 먹다 [mæk-ta] “јести” према 먹이 [mæg-i] “јело” (Greenberg: 167-168; Kim Jaehong 1995).

7) Почетно *i- у индоевропском и уралском има анафорски (релациони) заменички карактер, док у осталим евроазијским језицима има упитни, у чему је подударно односно-упитном карактеру ие. заменице *k^wi- / *k^we- (Greenberg: 225-229). Упор. лат. *is*, лит. *jis* “он”, стинд. *idam* “тај, то”, стсл. **нжѐ** према чувашком *jep̄le* “како?” (*apla* “тако”), монгол. *jaγun* “шта?”, *jambar* “који? какав?”, или манџур. *jaja* “било који” које је по своме удвојеном облику и односном значењу истоветно латинском *quidquid*.

Конечно, савремени чукотски и гиљачки (на Сахалину), као и стари корејски показују веома сличан систем висинске хармоније (Greenberg: 40-43), а управо подударне алтернације [i ~ e, u ~ o] с унутарјезичким и дијалекатским варирањима и секундарном грамадикализацијом, баш као у индоевропским језицима. Управо у таквим слободним, непревојним вокалима, као што је [o] у лат. *octō*, *porcus*, или [a] у поменутом називу “други” у лат. *alius* и грч. ἄλλος (с источноазијским паралелама у алеутском *ala-k*, аљаском *alla-*, чукотском *aləm* “парни”, аину *ara* “један од двоје”), такође лат. *ante*, хет. *hanza* “(ис)пред” и корејско [ant^he], Гринберг је видео остатке исте такве првобитне висинске хармоније у раном индоевропском.

Има довољно доказа да ове чињенице нису нимало случајни примери. Њиховој важности и значају доприноси постојање и других добро познатих индоевропских морфолошких одлика које је Гринберг на исти начин проследио у читавој Евроазији. Такви су нпр. 1) показни заменички формант [t-] (с вокализацијом подударном као код демонстратива *ki-/ke-, *ku-/ko-: уралски и алтајски *ti-/te-, *tu-/to-, као и кор. ㅈ [čə] показна заменица за средњу удаљеност); 2) акузативни наставак *-m (у индоевропском, уралском и двома источним алтајским гранама: монголском и тунгуском); 3) генитивни и присвојни формант *-n (упор. ие. ген. *mene и јакут. *miene* “мој”); 4) оба ие. локативно-инструментална форманта *-m/-b^h су евроазијска и, притом, семантички различита по степену апстрактности (упор. јапан. *hiro-ma* “хол, салон” и *hiro-ba* “отворен простор”); 5) ие. аблативни наставак *-t/d (стинд. *paścāt* “отпозади”, стлат. *lupōd*, “од вука”) има паралеле у уралском, јакутском и палеоазијском (јукагир. *juko* “далеко” према *jukot* “издалека”); 6) превој тематског вокала [o || e] у вокативу постојао је у старотурк. (*beglerime* “моја господо”), а данас такође у источној Азији (корејски, гиљачки, камчадалски и

чукотски вокатив [e ~ a]); 7) ие. деминутивни суфикс *-k је евроазијски с такође општом улогом у творби женског рода (јапан. *ko* “дете”, *ko-jima* “острв-це”, као и женски имен. суф., нпр. *Masa-ko*, гагауз. *qomšuiika* “сусетка” према *qomšu* “сусед”); 8) ие. партицип *-n/-t/-nt је такође евроазијски (лат. *plē-n-us* “пун” и чуваш. *кур-нӑ син* “човек који је виђен”, лат. *secū-t-us* “праћен” и мордов. *панжа-до* “отворен”, лат. *ferent* “носећи” гот. *frijond-s* “пријатељ” и черемис. *кукишӑнде* “мршаво, оскудно” према *кукишӑ* “суво”) итд.

Иако је разрадом нових теоријских праваца у првој половини XX века историјска лингвистика не само изгубила своје некадашње водеће место у лингвистичким истраживањима, већ нужно морала да мења и прилагођава неке своје основне поставке, бурним развојем лингвистичке типологије средином XX века дошло је до постепеног приближавања упоредно-историјских и типолошких истраживања, зато што заједничке типолошке црте често указују и на ареалне контакте међу језичким породицама, које се самим тим логично обједињују у макропородице [Иванов 1987: 215] То је условило да се крајем XX в. упоредно-историјска лингвистика врати неким темељним поставкама младограматичарске епохе [Клычков 1985: 24]. Таква је управо и последња књига Џозефа Гринберга у којој је покушао да реконструише макропородичне везе евроазијске језичке породице (Greenberg 2000).

Што се тиче још увек отвореног питања индоевропске прапостојбине која се смешта у широки простор од Црног мора до средње Азије,⁸ типолошка паралела о којој је овде било речи, између реконструисаног ие. фонолошког система и језика у источној Азији, подупире претпоставку о периферном евроазијском положају ие. језичке породице. Значајно је у вези с тим да радови корејских стручњака из области историјске фонологије корејског језика не оповргавају такав типолошки паралелизам.⁹ Иако је моје упознавање с том литературом било ограничено само на један невелики број радова до којих

⁸ Упор. даљу разраду понтско-уралске хипотезе на основу важне улоге коња у индоевропској протокултури у радовима Дејвида Ентонија [Anthony 2007; 2013] и нових открића да је дубоко у средњој Азији (у тзв. Ботајској култури у северном Казахстану) коњ био припитомљен још средином 4. миленијума пре н.е. [Гамкрелидзе, Иванов 2013: 123-130].

⁹ На проналажењу ове литературе, њеном коментарисању и тумачењу корејских прилика велику помоћ пружила ми је колегиница Yoo Sun Woo с катедре за српски и хрватски језик Ханкук универзитета у Сеулу, на чему јој дугујем велику захвалност. Овде у првом реду имам у виду радове Chang-Yeong Kil-a (장영길 1992), Sang-Cheol Ahn-a (1998), Kim-Seong Kyu-a (김성규, 정승철 2005, 김성규 2009), као и Sung-Hoon Hong-a (2011).

сам могао доћи, ипак се може рећи следеће: савремена проучавања фонолошког развоја корејског језика заиста потврђују постојање остатака висинске хармоније у овом језику, чији сложени вокализам подсећа на стање у средњепрасловенском (упор. истоветне парове [i-i-и, ě-ě, o-ə-a], који се могу свести на “ранопрасловенски” модел са заједничким нарушавањем статуса високих вокала (појавом [i̯-, u̯-] протезе) и уобличавањем опозиције по палатализованости-веларизованости, док подела сугласника по напетости и аспированости подупире одговарајућу реконструкцију раног индоевропског какву претпоставља глотална теорија [k-k^h-kk]. Више од тога, реконструкција древних просодијских прилика у овом изолованом источноазијском језику разоткрива постојање првобитне тонске акцентуације у корејском језику, што га још више типолошки приближава могућим приликама у раном индоевропском и што, на крају, може бити обострано корисно како за индоевропеистику, тако и за корејанистику.

О евразийских характеристиках праиндоевропейской вокалической системы

Резюме

Хотя разработкой новых теоретических направлений в первой половине XX века историческая лингвистика не только потеряла свое изначальное ведущее место в лингвистических исследованиях, но должна была менять и приспосабливать некоторые свои основные постановления, развитием лингвистической типологии с середины XX века наступило постепенное приближение сравнительно-исторических и типологических исследований, потому, что общие типологические черты часто указывают и на ареальные контакты между языковыми семьями, которые тем самым логически объединяются в макросемьи. Это в конце XX в. привело к возврату сравнительно-исторической лингвистики некоторым основополагающим постановлениям младограматической эпохи. Такой именно была последняя книга Джозефа Гринберга в которой он настаивает на реконструкции макросемейных связей языков Евразии (Greenberg 2000). Что же касается все еще открытого вопроса индоевропейской прародины которую относят к широкому пространству от Черного моря до Средней Азии, типологический параллелизм, на котором настаивает Гринберг, между реконструированной ие. фонологической системой и языками Восточной Азии, укрепляют предположение о первобытно периферийном евразийском положении индоевропейской языковой семьи.

БИБЛИОГРАФИЈА

장영길 1992 — 고대 국어 모음체계 재구에 대한 일 고찰. A study of the reconstitution of vowel system of Old-Korean language. 東國語文論集 Vol 5: p. 105-122.

김성규, 정승철 2005 — 소리와 발음, 서울: 한국방송대학교 출판부 p. 135-136.

김성규 2009 — 중세 국어 음운론의 쟁점. 국어 사학회 [Kim Seong Kyu, Some Issues in Middle Korean Phonology], 41-68.

Anthony 2007 — D. W. Anthony, *The Horse, the Wheel and the Language*. How Bronze Age Riders from the Eurasian steppes shaped the Modern World. Princeton University Press.

Anthony 2013 — D. W. Anthony, “Two IE phylogenies, three PIE migrations and four kinds of steppe pastoralism”, *Вопросы языкового родства / Journal of language relationship*, № 9, Вестник РГГУ: Научный журнал, Москва 2013, 1-21.

Burrow 1979 — T. Burrow, *The Problem of Schwa in Sanskrit*, Oxford: Clarendon Press.

Cho Chae-hyung 2009 — A Diachronic Study of the Adverbial Case Markers, ‘-e’ forms. Doctoral Dissertation majoring in Korean Language. Department of Korean Language and Literature. The Graduate School of Chung-Ang University, Abstract, 207-211. [조재형 (‘-에’형 부사격 조사의 통시적 연구) 중앙대학교].

Greenberg 2000 — J. H. Greenberg, *Indo-European and its closest relatives*. The Eurasiatic Language family, Stanford UP, California 2000.

Güntert 1916 — H. Güntert, *Indogermanische Ablautprobleme*. Strassburg: Trübner.

Kapović 2008 — M. Kapović, *Uvod u indoeuropsku lingvistiku*, Zagreb: Matica hrvatska 2008.

Kim Jae-hong 1995 — A study on the lexical morphology: of noun derivating suffixes (-i) in Korean. Major in Korean language. Education Graduate School of Education Woo-Sūk University. Abstract, 67-68 [김재홍 (국어 명사파생 접미사 -i 에 관한 어휘 형태 고찰) 우석대학교].

Lehmann 1993 (1996) — W. P. Lehmann, *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*, “Routledge”, London, New York.

Sihler 1995 — A. Sihler, *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, Oxford University Press.

Sang-Cheol Ahn 1998 — An introduction to Korean phonology, Seoul: Hanshin Publishing Co.

Sung-Hoon Hong 2011 — “Vowel harmony in Korean ideophones: Multiple harmonic features and multi-way alternations”, *Studies in Phonetics, Phonology and Morphology* 17.2, Hankuk University of Foreign Studies, 313-337.

Гамкрелидзе, Иванов 2013 — Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов, «Индоевропейская прародина и расселение индоевропейцев: полвека исследований и обсуждений», *Вопросы языкового родства / Journal of language relationship*, № 9, Вестник РГГУ: Научный журнал, Москва 2013, 109-136.

Герценберг 1979 — Л. Г. Герценберг, «Реконструкция индоевропейских слоговых интонаций», *Исследования в области сравнительной акцентологии индоевропейских языков*, Ленинград, 3-88.

Герценберг 1981 — Л. Г. Герценберг, Вопросы реконструкции индоевропейской просодики, Ленинград.

Герценберг 1989 — Л. Г. Герценберг, «Ближайшие перспективы индоевропеистики», *Актуальные вопросы сравнительного языкознания* (ред. А. В. Десницкой), Ленинград 1989, 70-81.

Гринберг 1989 — Д. Х. Гринберг, «Предистория индоевропейской системы гласных в сравнительной и типологической перспективе», ВЯ 4/1989, 5-31

Добрев 1982 — И. Добрев, Старобългарска граматика. Теория на основите, София.

Дыбо 1981 — В. А. Дыбо, Славянская акцентология. Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском, Москва 1981.

Дыбо 1999 — В. А. Дыбо, «Праславянская акцентная система как отображение индоевропейской системы тонов», *Slavia* 1/1999, 115-120.

Дыбо 2011 — В. А. Дыбо, «Классическая индоевропейская реконструкция и балто-славянская акцентология», *Современная славистика и научное наследие С. Б. Бернштейна: Тезисы докладов международной научной конференции. 15-17 марта 2011 г.*, Москва: МГУ 2011, 22-31.

Дыбо 2013 — В. А. Дыбо, «Диалектное членение праиндоевропейского по акцентологическим данным», *Вопросы языкового родства / Journal of language relationship*, № 9, Вестник РГГУ: Научный журнал, Москва 2013, 93-108.

Иванов 1987 — В. В. Иванов, «Исследования в области сравнительно-исторической фонетики», *Актуальные вопросы фонетики в*

СССР. К XI международному конгрессу фонетических наук, Таллин 1-7 авг. 1987, Москва 1987, 215-247.

Иванов 1989 — В. В. Иванов, «Новые наблюдения над индоевропейской акцентологией: проблема передачи тона и ударения в хеттском», СБЯ. Просодия, Москва 1989, 98-105.

Клычков 1985 — Г. С. Клычков, «Индоевропеистика: гипотезы и реальность – модели и интерпретации – традиции и тенденции развития», *Язык: история и реконструкция*. Сборник научно-аналитических обзоров, Москва, 8-32.

Кортландт 1989 — Ф. Кортландт, «Од праиндоевропског језика до словенског (фонолошки развој)», ЗФЛ XXXII/2, 41-57.

Красухин 2004 — К. Г. Красухин, Аспекты индоевропейской реконструкции. Акцентология, морфология, синтаксис, «Языки славянской культуры», *Studia philologica*, Москва.

Мартине 1987 — А. Мартине 1987, Индоевропски језик и Индоевропљани (превод и предговор Ј. Грковић [7-26]), Нови Сад 1987. [A. Martinet, *Des steppes aux océans. L'indo-européen et les Indo-Européens* (Paris 1986)].

Николаев 1989 — С. Л. Николаев, «Балто-славянская акцентуационная система и ее индоевропейские истоки», *Историческая акцентология и сравнительно-исторический метод*, Москва, 46-108.

Редеи, Эрдей 1974 — К. Редеи, И. Эрдей, “Сравнительная лексика финно-угорских языков”, *Основы финно-угорского языкознания*, I, Москва, Наука, 397-438.

Савченко 1974 — А. Н. Савченко, Сравнительная грамматика индоевропейских языков, «Наука», Москва.

Семереньи 1980 — О. Семереньи, Введение в сравнительное языкознание, Москва [O. Szemerényi, *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt 1970].

Станишић 2006 — В. Станишић, Увод у индоевропску филологију, Београд – Чигоја штампа.

Фасмер 1987 — М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка I-IV, Москва (перевод и редакция О. Н. Трубачева).

ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков*. Праславянский лексический фонд (под ред. О. Н. Трубачева), Институт русского языка, Москва (1971-).

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Bonifacas STUNDŽIA
(Vilnius)

THE ACCENTUATION OF DENOMINAL AND DEADJECTIVAL SUFFIXED VERBS IN LITHUANIAN

Abstract. The aims of this paper are as follows: 1) to determine the accentual behaviour of denominal and deadjectival suffixed verbs both in Standard Lithuanian and Lithuanian dialects on the basis of the accentual properties of suffixes; 2) to find out the relic features in the accentuation of denominal and deadjectival suffixed verbs and to hypothesize the accentual behaviour of verbal suffixes in Old Lithuanian. The data have been collected mostly from DLKŽ (1954-2012) and LKŽ 2005.

Keywords. Lithuanian, dialect, accentuation, denominal verbs, deadjectival verbs, suffixed verbs, accentual property.

In Standard Lithuanian and Lithuanian dialects, denominal and deadjectival verbs are derived by means of eight basic suffixes, i.e. (1) *-(i)uo-ti* [*-(i)uo-ja*, *-(i)av-o*], (2) *-(i)au-ti* [*-(i)au-ja*, *-(i)av-o*], (3) *-(i)o-ti* [*-(i)o-ja*, *-(i)o-jo*], (4) *-ė-ti* [*-ė-ja*, *-ė-jo*], (5) *-en-ti* [*-ena*, *-eno*], (6) *-inė-ti* [*-inė-ja*, *-inė-jo*], (7) *-in-ti* [*-in-a*, *-in-o*], and (8) *-y-ti* [*-i-ja*, *-i-jo*], and belong to the derivational categories of factitive, action, inchoative, instrumental, etc. verbs [cf. STUNDŽIA 2014: § 4.3.1, 4.3.2, AMBRAZAS⁵2005: 387-394].

In Standard Lithuanian, the suffixes *-(i)uo-ti* and *-inė-ti* (the latter being unproductive in denominal and deadjectival derivation) are to be interpreted as dominant autoaccented (terminology is taken from [GARDE 1980]) irrespective both of derivational category of a derivative and accent class of a base noun or adjective [see STUNDŽIA 1995: 134 ff., 2009: 212; KAVALIAUSKAS 2000: 19-46, 186-193; cf. PAKERYS 2002: 421 f., 457 f., 479 f.; MIKULĖNIENĖ et al. 2007, ²2008: 250 ff.; LAIGONAITĖ 1978: 76, ²2002: 101], e.g.:

-(i)uotĩ: *kain-uo-ti* 'to cost' (← *káina* 1 'price; cost'), *pũl-iuo-ti* 'to fester' (← *pũliai* 1 'pus'), *raudon-uo-ti* 'to redden' (: *raudonas*, *-a* 1/ *raudonas*, *-à* 3 'red'), *juod-uo-ti* 'to show black' (← *jũodas*, *-à* 3 'black'), *slog-uo-ti* 'to have a cold' (← *slogà* 4 'cold');

-inėti: *gerv-inė-ti* 'to walk clumsily many times' (← *gėrvė* 1 'crane'), *blus-inė-ti* 'to nag (at), to pick (at)' (← *blusà* 2 'flea'), *vėžl-inė-ti* 'to crawl' (← *vėžlỹs* 4 'tortoise'), *šnip-inė-ti* 'to spy' (← *šnipas* 4 'spy'), *dyk-inė-ti* 'to idle, loaf' (← *dỹkas*, *-à* 4 'idle, free') [DLKŽ⁷2012].

It seems that there are no exceptions in the accentuation of denominal and deadjectival *-inėti* derivatives both in Standard and dialectal Lithuanian. Very rare cases with root-stressed *-(i)uotĩ* derivatives are encountered in DLKŽ (especially in the first editions of the dictionary), e.g., *várpuč-*

iuo-ti [DLKŽ¹1954], *várpuč-iuo-ti* / *varpuč-iúo-ti* [DLKŽ⁷2012] ‘to overgrow with couch-grass’ (← *várputis* 1 ‘couch-grass’), *mėlyn-uo-ti* / *mėlyn-úo-ti* [DLKŽ¹1954], *mėlyn-úo-ti* [DLKŽ⁷2012] ‘turn/grow/ become blue’ (← *mėlynas*, -a 1 [→3^a] ‘blue’), *juod-uo-ti* / *juod-úo-ti* [DLKŽ¹1954], *juod-úo-ti* [DLKŽ⁷2012] ‘turn/become black’ (← *juodas*, -à 3 ‘black’), including circumflex metatony in the last two derivatives. As far as dialects are concerned there are more root-stressed *-(i)uoti* verbs, and they need special research, e.g. *pūl-iuo-ti*, *rūpūž-iuo-ti* ‘to swear using the name of toad’ (← *rūpūžė* 1 ‘toad’) [LKŽ 2005, cf. PAKERYS 2002: 484 ff.]. Nevertheless, on the basis of preliminary data dominant autoaccented character (or at least a strong inclination towards it) of the suffix *-(i)uoti* could be attributed to Lithuanian dialects as well.

Since all base words belong to mobile accent paradigm, it is difficult to decide if the unproductive suffix *-ėnti* is to be interpreted as dominant autoaccented or non-dominant affix, e.g., *gyv-én-ti* ‘to live’ (← *gyvas*, -à 3 ‘alive’), *švepl-én-ti* ‘to lisp’ (← *švėplas*, -à 4 ‘lisp’), *lukšt-én-ti* ‘to nibble; husk’ (← *lukštas* 4 ‘husk; rind, peel’), *ras-én-ti* ‘to drizzle’ (: *rasà* 4 ‘dew’) [DLKŽ¹1954; DLKŽ⁷2012; LKŽ 2005]. Very rare instances with root stress are encountered only in deverbally suffixed verbs in dialectal Lithuanian [cf. PAKERYS 2002: 458].

The suffixes *-(i)au-ti*, *-(i)o-ti*, and *-ė-ti* show a tendency towards the dominant autoaccented character in Standard Lithuanian [see STUNDŽIA 1995: 141 f., 2009: 215 ff., 222 ff.; KAVALIAUSKAS 2000: 128, 133-141, 155-162, 168 f.; cf. PAKERYS 2002: 407-410, 427-436, 436-444; MIKULĖNIENĖ et al. 2007, ²2008: 254-257, 263-266], cf. the derivatives, which are based on nouns and adjectives belonging to the 1st accent class:
-(i)au-ti: *uog-áu-ti* ‘to berry’ (← *uoga* 1 ‘berry’), *gydytoj-áu-ti* ‘to practice medicine’ (← *gydytojas* 1 ‘doctor’), *atostog-áu-ti* ‘to have one's leave/vacation’ (← *atostogos* 1 ‘leave; vacation; holiday’);
-(i)o-ti: *krūm-ó-ti* ‘to grow in bushes’ (← *krūmas* 1 ‘bush’), *garban-ó-ti* ‘to wave; curl’ (← *gárbana* 1 ‘curl, lock, ringlet’), *saman-ó-ti* ‘to moss’ (← *sāmana* 1 ‘moss’);
-ė-ti: *pelk-ė-ti* ‘to become bogged up; become boggy’ (← *pėlkė* 1 ‘bog, swamp’), *sąmon-ė-ti* ‘to grow conscious’ (← *sāmonė* 1 ‘consciousness’), *vienod-ė-ti* ‘to grow/get uniform’ (← *vienódas*, -a 1 ‘uniform’) [DLKŽ⁷2012].

Exceptional and, as a rule, relic root-stressed derivatives are based mostly on the nouns, which are characterized by the 1st accent class, e.g., *výr-au-ti* ‘to prevail, predominate’ (← *výras* 1 ‘man, male’), *núom-o-ti* ‘to rent, lease’ (← *núoma* 1 ‘lease’), *pánč-io-ti* ‘to hobble’ (← *pántis* 1 ‘hobble; horse-lock’), *áukl-ė-ti* ‘to educate; train; rear, bring up’ (← *áuklė* 1 ‘(dry-) nurse’), *kėrp-ė-ti* ‘to become covered/overgrown with lichen’ (←

kėrpė 1 ‘lichen’) [DLKŽ⁷2012]. More root-stressed derivatives are encountered in the first editions of DLKŽ as well as in LKŽ, in some cases also giving parallels with stressed suffix, e.g., *āšar-o-ti* [DLKŽ¹1954], *āšar-o-ti* / *ašar-ó-ti* [LKŽ 2005] ‘to water’ (← *āšara* 1 ‘tear’), *vāsar-o-ti* [DLKŽ¹1954], *vāsar-o-ti* / *vasar-ó-ti* [LKŽ 2005] ‘to spend one’s summer in some place’ (← *vāšara* 1 ‘summer’), *sėil-ė-ti* / *seil-ė-ti* ‘to slobber, dribble’ (← *sėilės* 1 ‘saliva’) [DLKŽ¹1954, LKŽ 2005].

The suffix *-inti* [-*ina*, -*ino*] is inclined towards dominant preaccented affixes in both denominal and deadjectival derivation of Standard and dialectal Lithuanian [see STUNDŽIA 1995: 137, 2009: 218 ff.; KAVALIAUSKAS 2000: 47 ff.; cf. PAKERYS 2002: 318-336; MIKULĖNIENĖ et al. 2007, ²2008: 257-261; LAIGONAITĖ 1978: 76 f., ²2002: 102 f.], cf. instances based on mobile stress words: *aišk-in-ti* ‘to explain’ (← *aiškus*, -*i* 3 ‘clear’), *júod-in-ti* ‘to blacken’ (← *júodas*, -*à* 3 ‘black’), *žėnkl-in-ti*, dial. *žėnkl-in-ti* ‘to mark; designate’ (← *žėnklas* 3, dial. *žėnklas* 4 ‘mark; sign’), etc. [DLKŽ⁷2012; LKŽ 2005]. The said suffix is distinguished by tendency towards insensitiveness to de Saussure’s Law in the infinitive, e.g. *kiaũl-in-ti* ‘to call (smb) a pig; abuse’ (← *kiaũlė* 2 ‘pig, swine’), *stipr-in-ti* ‘to strengthen’ (← *stiprus*, -*i* 4 ‘strong’): according to the Law, the infinitives *kiaul-in-ti*, *stipr-in-ti* would be expected, but it seems they have been ousted because of *kiaũl-in-a*, *kiaũl-in-o*, and *stipr-in-a*, *stipr-in-o*, the forms without acute suffix.

Rare derivatives with autoaccented suffix are also typically connected with mobile accent class base words (e.g. *dal-in-ti* ‘to divide’ (← *dalis* 4 ‘part’), *gaiv-in-ti* ‘to revive’ (← *gyvas*, -*à* 3 ‘live, living’), and this is an argument for a non-dominant origin of *-inti*.

The accentual behaviour of the suffix *-yti* depends on the word-formation category of a derived verb in Standard and also dialectal Lithuanian [cf. STUNDŽIA 2009: 221 f.; MIKULĖNIENĖ et al.: 262]. Factitive and instrumental verbs show a tendency towards dominant non-accented suffix, cf. the derivatives based on mobile accent paradigm nouns, e.g., *nuõd-y-ti* ‘to poison’ (← *nuõdas* 4 ‘poison’), *skiėp-y-ti* ‘to graft’ (← *skiėpas* 4 ‘graft’), *vard-y-ti* ‘to name’ (← *vãrdas* 4 ‘name’) [DLKŽ⁷2012; LKŽ 2005]. The said suffix (like *-inti*, see above) can also be insensitive to de Saussure’s Law in the infinitive: according to the Law, the infinitives *nuod-y-ti*, *skiep-y-ti*, *vard-y-ti* would be expected (cf. *rũd-y-ti*, *šakn-y-ti*, see below) [DLKŽ⁷2012; LKŽ 2005].

Since inchoative verbs are based, as a rule, on mobile accent paradigm nouns and adjectives, the stress on the suffix seems to have no connection with dominance, e.g., *rũd-y-ti* ‘to rust’ (← *rũdys* 4 ‘rust’), *šakn-y-ti* ‘to root’ (← *šaknis* 4 ‘root’), *vanden-y-ti* ‘become watery’ (← *vanduõ*, *vãdenj* 3^a ‘water’), etc., but – *gelton-y-ti* ‘to grow yellow’ (← *geltõn-as*,

-a 1[→3] ‘yellow’) and some other suffixed verbs based on colour adjectives show dominant accented character of the suffix in question [DLKŽ⁷2012, LKŽ 2005].

Copious data from Standard Lithuanian, and especially from East Aukštaitian and West Žemaitian dialects, demonstrate that the dominant autoaccented character or inclination towards it of at least four suffixes (i.e. *-(i)uo-ti*, *-(i)au-ti*, *-(i)o-ti*, and *-ė-ti*) seems to be an innovation probably triggered by de Saussure’s Law (some time ago, a similar conclusion was drawn concerning nominal suffixed derivation [see GIRDENIS 1972]). Consider for instance the following denominal verbs, based on the 1st accent class nouns with an acute penultimate syllable or stress on the antepenultimate syllable (all these nouns were insensitive to de Saussure’s Law): *pánč-iau-ti* (East Aukštaitian), *pánč-io-ti* (Standard Lith. and dialects) ← *pántis* 1; *úog-au-ti* (East. Aukštaitian, Žemaitian) ← *úoga* 1, *milt-uo-ti* (East Aukštaitian) ← *miltai* 1, *kérp-ė-ti* (Standard Lith. and dialects) ← *kérpė* 1, *pāsakoti* (Standard Lith. and dialects) ← *pāsaka* 1, etc. Cf. also instances from Daukša, 1599: *pánč-iuo-ti* (← *pántis* 1), *āšar-uo-ti* (← *āšara* 1), *eļget-au-ti* ‘to beg’ (← *eļgeta* 1 ‘beggar’), *pāšnik-au-ti* ‘to fast’ (← *pāšnikas* 1 ‘fast’), *gėd-ė-tis* ‘to be ashamed (of)’ (← *gėda* 1 ‘shame’), etc. [see SKARDŽIUS 1935: 230-235, ²1999: 266-271]. The rare instances of circumflex metatony characteristic of some dialects (e.g. *juōd-uo-ti* ← *júodas*) are posterior to de Saussure’s Law.

The complex suffix *-in-ė-ti* – unproductive both in denominal and deadjectival derivation of verbs – was not sensitive to de Saussure’s law, and there are no data for its non-dominant character.

Suffixes *-in-ti* [*-in-a*, *-in-o*] and *-y-ti* [*-i-ja*, *-i-jo*] show a tendency towards non-accented affixes, and insensitiveness to de Saussure’s Law in the infinitive seems to be secondary, e.g. *būgn-yti*, *-ija*, *-ijo* ‘to drum’ ← *būgnas* 2 ‘drum’; *kiaūl-inti*, *-ina*, *-ino* ← *kiaūlė* 2 (according to the Law, the infinitives ^o*būgn-ýti* and ^o*kiaul-ìnti* would be expected). Nevertheless, any instances of stress on these suffixes are typically connected with mobile accent class base words (e.g. *angl-ýti* ← *anglis* 4, *vanden-ýti* ← *vanduō*, acc.sg. *vādeni* 3^a, *dalin-ti* ← *dalis* 4), and this is an argument for a non-dominant origin of these suffixes. The rare instances of acute metatony characteristic of some dialects and Standard Lithuanian (e.g. *gars-inti* ← *garsūs*, acc.sg. *gārsu*) seem to be a late phenomenon, probably influenced by deverbal verbs.

Conclusions. The results of the investigation into the denominal and deadjectival suffixed verbs of Standard and dialectal Lithuanian show the dominant autoaccented character or the ongoing process towards it of the majority of suffixes, i.e. *-(i)uo-ti*, *-in-ė-ti* *-(i)au-ti*, *-(i)o-ti*, *-ė-ti*, and probably *-enti*. The suffix *-inti* is inclined towards dominant preaccented affix-

es, while the accentual behaviour of the suffix *-yti* depends on the word-formation category of a derived verb. The majority of verbal suffixes seem to have been non-accented in Old Lithuanian, and most probably de Saussure's Law has triggered the accented character of them.

Акцентуација деноминалних и деадјективних суфикса глагола у литавском језику

Резиме

Резултате испитивања акценатског понашања суфикса деноминалних и деадјективних глагола стандардног и дијалекатског литавског сумираћемо на следећи начин:

1. Већина од осам основних суфикса, тј. *-(i)uo-ti*, *-inė-ti*, *-(i)au-ti*, *-(i)o-ti*, *-ė-ti*, и вероватно *-enti* показује доминантни аутоакценатски карактер или велику склоност ка томе како у стандардном тако и у дијалекатском литавском. Поменута правилност у складу је са ситуацијом у номиналном акценатском систему где преовлађују доминантни аутоакценатски суфикси.
2. Непродуктиван суфикс *-inti* инклинира ка доминантним преакценатским афиксима како у стандардном, тако и у дијалекатском литавском.
3. Акценатско понашање суфикса *-yti* зависи од творбене категорије деривираниог глагола: фактивни и инструментални глаголи показују тенденцију ка доминантном преакценатском суфиксу, док се чини да инхоативне глаголе карактерише доминантни аутоакценатски суфикс.
4. Чини се да је већина глаголских наставака недоминантна у деноминалној и деадјективној деривацији у старолитавском, а највероватније је Де Сосиров закон изазвао текући процес према доминацији и њеном преовлађујућем аутоакценатском карактеру.

BIBLIOGRAPHY

AMBRAZAS ⁵2005 (ed.): *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* [Modern Lithuanian Grammar] / Vytautas Ambrazas. Vilnius, 2005: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DLKŽ ¹1954: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [Modern Lithuanian Dictionary]. Vilnius, 1954: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

DLKŽ ⁷2012: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 2012: Lietuvių kalbos institutas.

GARDE 1980: *Grammaire russe 1: Phonologie. Morphologie* / Paul Garde. Paris, 1980: Institut d'études slaves.

GIRDENIS 1972: *Lietuvių kalbos vardažodžio priesagų kirčio susiformavimas* [Formation of Stressed-Type Nominal Suffixes in Lithuanian] / Aleksas Girdenis. Vilnius, 1972: Baltistica 1 priedas, p. 66–72.

KAVALIAUSKAS 2000: *Bendrinės lietuvių kalbos priesaginių veiksmažodžių kirčiavimas* [Accentuation of Suffixed Verbs in Standard Lithuanian] / Vidas Kavaliauskas. Vilnius, 2000: Algarvė.

LAIGONAITĖ 1978, ²2002. *Lietuvių kalbos akcentologija* [Lithuanian Accentology] / Adelė Laigonaitė. Vilnius, 1978: Mokslas; ²2002: Gimtasis žodis.

LKŽ 2005: *Lietuvių kalbos žodynas* [Lithuanian Language Dictionary]. Vols. 1–20, 1941–2002: electronic edition. Vilnius, 2005: Lietuvių kalbos institutas (www.lkz.lt).

MIKULĖNIENĖ, PAKERYS, STUNDŽIA 2007; ²2008: *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas* [Reference Book of Standard Lithuanian Accentuation] / Danguolė Mikulėnienė, Antanas Pakerys, Bonifacas Stundžia. Vilnius, 2007; ²2008: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

PAKERYS 2002: *Akcentologija 2: Skaitvardis, įvardis, veiksmažodis, prieveiksmis, dalelytė, prielinksnis, jungtukas, jaustukas, išiktukas* [Accentology 2: Numeral, Pronoun, Verb, Adverb, Particle, Preposition, Conjunction, Interjection] / Antanas Pakerys. Vilnius, 2002: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

SKARDŽIUS 1935, ²1999: *Daukšos akcentologija* [*Daukša's Accentology*] / Pranas Skardžius. Kaunas, 1935; P. Skardžius. *Rinkiniai raštai* [Selected Writings]. Vilnius, ²1999: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 37-347.

STUNDŽIA 1995: *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema* [The Accentuation System of Standard Lithuanian] / Bonifacas Stundžia. Vilnius, 1995: Vilniaus universitetas.

STUNDŽIA 2009: *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija* [Accentology of Standard Lithuanian] / Bonifacas Stundžia. Vilnius, 2009: Vilniaus universiteto leidykla.

STUNDŽIA 2014: *Word-Formation in Lithuanian*, in: Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer (eds.), *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe* / Bonifacas Stundžia. Berlin-New York, 2014: de Gruyter (forthcoming).

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Evaldas ŠVAGERIS
(Vilnius)

tone features in the Latvian dialect of Lithuania

Abstract. The aim of this paper is to determine the phonologically distinctive features of syllable tones in the Latvian dialects spoken in Lithuania, using experimental and statistical methods. For this purpose the relative length and pitch of tone-carrying syllables have been experimentally examined. The Latvian dialects spoken in Lithuania are dying out, so there is an urgent need to collect and record linguistic material pertaining to those dialects, as the data on the dialects spoken by ethnic Latvians living in Lithuania in a bilingual environment could provide valuable material for the study of the Baltic languages. With this done, it should be possible to decide what processes of change the Latvian dialects in Lithuania have undergone and are still undergoing, as well as the impact that their isolation from the neighbouring dialects spoken on the territory of Latvia has had on their phonetic features.

Keywords. Latvian dialects, rising tone, falling tone, broken tone, pitch, relative length, Student criterion.

Latvian dialects in Lithuania. The history of Latvians in Lithuania is long and complex, stretching back to the late Middle Ages [GIMBUTAS 1963: 141–155]. From the very founding of the Grand Duchy of Lithuania, the borders of the Lithuanian state were adjacent to the lands of the Baltic tribes which subsequently became part of the Latvian nation: Curonians in the west, Semigallians in the northwest, and Selonians and Latgalians in the east.

Map 1: Baltic tribes in the 12th century

The current Lithuanian-Latvian border was established by law on 15 October 1921 by a bilateral agreement; this separated Latvian communities located south of the border from their ethnic homeland.

Map 2: The Lithuanian and Latvian border at the present time

According to the results of the Lithuanian census of 2011, Latvians living in Lithuania still comprise approximately 0.1% of Lithuania's population (in total around 2,400 people). World War II and the post-war years were influential factors in the changing of the ethnic make-up of Lithuania. With the gradual dying out of the oldest generation, the dialects of Latvians living in Lithuania are becoming extinct. As the language environment is Lithuanian, and there is little contact with Latvian speakers, Latvian is generally no longer spoken in mixed families. For this reason it has become clear that the area of use of Latvian is very narrow, and is not able to guarantee the further existence of these dialects.

Tone system in the East Baltic. The phonetic character of Latvian and Lithuanian tones in roots of the same origin is inverted: the Lithuanian *falling* tone (acute; traditionally marked in writing with an acute accent) corresponds to *broken* (with an angled circumflex accent) and *rising* (marked with a tilde accent) tones in Latvian; the Lithuanian *rising* tone (circumflex; traditionally marked with a tilde-shaped circumflex accent) corresponds to the *falling* tone in Latvian (marked with a grave accent). Thus a *three-tone system* exists in Latvian, which consists of the rising tone (tilde accent), broken tone (angled circumflex mark), and falling tone (grave mark). This three-tone system evolved in Latvian after the Common Baltic acute split into two tones, the rising tone and the broken tone. The latter emerged in words of the mobile accentuation class, after the retraction of the ictus to the initial syllable. This three-tone system exists only in a small part of Latvia, and in most Latvian dialects it has been

simplified into a *two-tone system*, in which one of the tones has merged with one or another of the remaining two¹.

Baltic syllable tones have attracted the attention of some foreign scholars [ROBINSON 1968, BLEVINS 1993, YAMAZAKI 2010]. In recent decades the tone systems in Lithuanian dialects were investigated by the authoritative Lithuanian phonetician Aleksas Girdenis (1937–2011) and his students [ГИРДЕНИС 1967, 1973].

Material and methodology. Linguistic material for this experiment was collected in the Akmenė region near the town of Mažeikiai (see Map 1) during fieldwork in 2007 and 2008. The material for the experiment consists of 15 pairs² of otherwise identical or near-identical words, most of them differing in their syllabic tones; 570 tone measurements were carried out in total.

Table 1: The pairs used in the experiment

Pair member 1	Meaning	Pair member 2	Meaning
sēju	<i>I knotted</i>	sēju	<i>I sowed</i>
jūtu	<i>I feel</i>	jūtu	<i>feelings (gen. pl.)</i>
māisu	<i>I mix</i>	māisu	<i>bag (acc. sg.)</i>
krītu	<i>chalk (acc. sg.)</i>	kritu	<i>I fall</i>
vēlu	<i>late (adv.)</i>	vēlu	<i>I wish, I bid</i>
lūoks	<i>bow (nom. sg.)</i>	luōks	<i>onion</i>
rūoku	<i>hand (acc. sg.)</i>	rūoku	<i>I dig</i>
sienu	<i>wall (acc. sg.)</i>	sienu	<i>hay (acc. sg.)</i>
slāuks	<i>he will milk [a cow]</i>	laūks	<i>field</i>
suōlu	<i>bench (acc. sg.)</i>	sūolu	<i>I promise</i>
grūozu	<i>bag (acc. sg.)</i>	gruōzu	<i>I turn</i>
vārdi	<i>words (nom. pl.)</i>	vāf di	<i>frog (acc. sg.)</i>
vācu	<i>Germans (gen. pl.)</i>	vācu	<i>I gathered</i>
ciētu	<i>hard (acc. sg.)</i>	cietu	<i>I suffer</i>
aūgst	<i>high</i>	aūksts	<i>cold</i>

The tone of both words of some pairs is *the same* (thus making the two words fully identical in theory). Such pairs of seemingly identical words were included in the study to test the hypothesis that it is possible to detect whether there are subtle phonetic differences even between the syllables of theoretically identical tone.

The informants used in the experiment were 6 people (3 men and 3 women) between the ages of 60 and 84, who speak this dialect natively and who reside in the area where the dialect is spoken. The material gath-

¹ The first experimental investigation into Baltic syllable tones was conducted by the Swedish scholar Richard Ekblom in 1925 [EKBLOM 1925].

² For further discussion of the terminology problems of Latvian phonetics and phonology see the article by Dace Markus [MARKUS 2009].

ered from all 6 informants was used to study relative vowel length, while only the material from the male informants was used in examining the tone.

The material was recorded using the listening-translating method: the word required to form a pair was said in Lithuanian (all informants have been fluent in both Latvian and Lithuanian since childhood), and the informant was then asked to say this word in Latvian; each word was asked three times. The recorded material was computer-processed and cut into segments. The samples that did not suit our study (for reasons of emphasis, unclear articulation, extraneous noises, etc.) were discarded and not used in the experiment. The acoustic indicators of the segments that were used were determined using PRAAT, a computer program for speech analysis, developed by the Dutch scholars Paul Boersma and David Weenink [WEENINK 2010].

Relative length. In the sonogram of the word under examination in PRAAT, the absolute length of the word was measured, as well as the length of the nucleus of the syllable (a vowel, diphthong or sonorant) carrying the tone. Based on these two measurements, the relative length was calculated by the formula³:

$$\text{Formula 1: } X(\text{relative length}) = \frac{X(s)(\text{length of syllable nucleus})}{X(\text{length of word})}$$

The results were compared and evaluated with the criterion of statistical reliability, known as Student's *t*-test⁴:

$$\text{Formula 2: } |t| = \frac{\bar{x} - \bar{y}}{s_{\bar{x}-\bar{y}}} \quad s_{\bar{x}-\bar{y}} = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2 + (y_j - \bar{y})^2}{n_x + n_y} \cdot \frac{n_x + n_y}{n_x \cdot n_y}}$$

(YPBAX 1964, 150)

Pitch. In the sonogram of the segment under examination, the average pitch of the syllable nucleus carrying the tone was measured, along with the minimum and maximum points. The differences of the average pitch values of the samples were evaluated according to Student's *t*-test.

³ The length of the syllable nucleus is divided by the length of the entire word.

⁴ After Student, the pen-name of the British statistician William Sealy Gosset (1876–1937).

Results

Relative length⁵

Table 2

Tone	n	x	s	V (%)	95% Interval	$t_p > < t_\alpha$
sēju	12	481	38	7.8	457 : 505	$t(22) = 1.623 <$
sēju	12	503	27	5.3	486 : 520	$t(0.95) = 2.074 =$ 1.953
jūtu	12	496	68	13.7	453 : 540	$t(22) = 0.537 <$
jūtu	12	483	57	11.9	446 : 519	$t(0.95) = 2.074 =$ 1.403
māisu	15	425	48	11.4	398 : 452	$t(28) = 1.035 <$
māisu	15	406	54	13.3	376 : 436	$t(0.95) = 2.048 =$ 1.255
krītu	16	503	47	9.3	478 : 528	$t(30) = 3.290 >$
krītu	16	444	55	12.3	415 : 473	$t(0.995) = 3.030 =$ 1.382
vēlu	13	501	51	10.3	470 : 533	$t(24) = 1.767 <$
vēlu	13	535	45	8.5	508 : 562	$t(0.95) = 2.064 =$ 1.281
lūoks	17	418	72	17.2	381 : 455	$t(32) = 1.178 <$
lūoks	17	445	60	13.5	414 : 475	$t(0.95) = 2.037 =$ 1.427
ruoku	15	455	39	8.5	434 : 477	$t(28) = 0.722 <$
ruoku	15	446	33	7.4	428 : 464	$t(0.95) = 2.048 =$ 1.372
siēnu	15	451	40	8.9	428 : 473	$t(28) = 0.385 <$
sienu	15	445	40	9.1	423 : 468	$t(0.95) = 2.048 =$ 1.009
slāuks	10	485	70	14.3	435 : 535	$t(22) = 1.251 <$
laūks	10	521	42	8.0	491 : 551	$t(0.95) = 2.074 =$ 1.454
suōlu	12	490	33	6.8	469 : 511	$t(30) = 2.675 >$
sūolu	12	509	40	7.9	484 : 534	$t(0.95) = 2.042 =$ 1.091
vārdi	12	452	38	8.4	428 : 476	$t(22) = 3.761 >$
vārdi	12	386	47	12.2	356 : 416	$t(0.995) = 3.188 =$ 1.527
vācu)	7	525	27	5.1	501 : 550	$t(12) = 0.551 <$
vācu	7	517	28	5.3	492 : 543	$t(0.95) = 2.179 =$ 1.067
ciētu	10	427	37	8.6	401 : 453	$t(18) = 1.154 <$
cietu	10	405	46	11.4	372 : 438	$t(0.95) = 2.101 =$ 1.575
aūgst	12	425	56	13.1	390 : 460	$t(22) = 3.822 >$

⁵ Symbols: n, number of segments; x, average value; s, standard deviation; v, variation coefficient; 95%, marginal interval; t_p , Student's *t*-test; t_α , critical value.

aūksts	12	521	67	12.9	478 : 564	t(0.999) = 3.792 = 1.468
grūozu	16	542	51	9.5	514 : 569	t(30) = 2.675 >
gruōzu	16	495	49	10.0	468 : 520	t(0.95) = 2.042 = 1.091

In only 4 pairs (shown in bold type) was the measured result of Student's t -test (t_p) greater than the critical value (t_a). This means that the difference between the members of this particular pair is statistically significant. The coefficient of variation (marked with the symbol v in the table) does not exceed 13.1%, while the standard deviation (the symbol s) is 67. From these 4 pairs, only in the pair *grūozu* and *gruōzu* were the marginal intervals somewhat close (514 |:| 569 // 468 |:| 520). The overall average of the coefficients of variation of all pairs is 10.06%, which means that the probability of the variation of the relative length of the pairs examined does not exceed one tenth of the relative length of the entire segment. The largest coefficients of variation were recorded in the following pairs: *jūtu* (13.7%) and *jūtu* (11.9%), *màisu* (11.4%) and *màisu* (13.3%), *lūoks* (17.2%) and *luōks* (13.5%), *slāuks* (14.3%, the largest coefficient) and *laūks* (8.0%), *aūgsts* (13.1%) and *aūksts* (12.9%) – the difference between the members of the last pair is statistically significant. The highest coefficient of variation was recorded in words with a falling tone (of circumflex origin), with the overall average of all coefficients totalling 10.87%, while for the broken and level tones (of acute origin) it was somewhat smaller (9.3 and 9.3%).

The statistical comparison of the pairs of words with *identical* tones turned out not to be in any way remarkable in the overall context. There is a somewhat larger coefficient of variation (11.4% and 13.3%) in the pair *màisu* ('I mix') vs. *màisu* ('bag, acc.'). For the pair *rūoku* ('hand, acc.>') vs. *rūoku* ('I dig'), the results were almost identical: the standard deviation and coefficient of variation were small, while the marginal intervals were equal (434|:| 477 // 428|:| 464).

It is interesting to note that in the pairs *krītu* vs. *křitu* and *grūozu* vs. *gruōzu*, the quantitative ratio of the tone-carrying syllables turned out to be inverted: in the first case, the longer syllable has *level* tone (of acute origin), while in the second case it was the syllable with *falling* tone (of circumflex origin) that turned out to be longer.

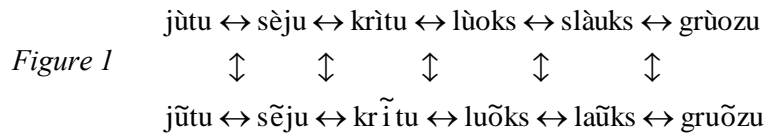
In terms of relative length, the nucleus of a stressed syllable with falling tone was longer than the second member of the pair in 4 out of the 10 pairs (in 2 pairs it was longer than the level tone and in the other 2 it was longer than the broken tone). In the remaining 6 pairs it was shorter (in 4 cases the *falling* tone was shorter than the *rising* tone \ < ~, in 2 cases it was shorter than the *broken* tone \ < ^).

The relationship of rising and broken tones is as follows: the rising tone was *longer* than the broken tone in 2 out of 3 pairs, and *shorter* in 1 pair out of 3. The largest differences in length were recorded in the following pairs: *aũksts* (520) and *aũgsts* (424), a difference of 96; *vãrdi* (451) and *vaãrdi* (385), a difference of 66; *krĩtu* (502) and *kritu* (443), a difference of 59. The smallest difference was observed in the following pairs: *siẽnu* (450) and *sienu* (445), a difference of 5; *vãcu* (525) and *vacu* (517), a difference of 8; *rũoku* (455) and *rũoku* (445), a difference of 10; and *jũtu* (496) and *jũtu* (482), a difference of 14.

Table 3

Tone	n	x	s	V (%)	95% Interval	$t_p > t_a$
\	6	525	158	30	360 : 691	$t(10) = 0.316 < t(0.95) = 2.228 = 1.800$
~	6	490	26	5.3	463 : 518	
\	4	452	42	9.4	385 : 520	$t(10) = 0.475 < t(0.95) = 2.447 = 1.075$
^	4	438	44	10	368 : 508	
^	3	481	48	10.3	357 : 604	$t(10) = 0.316 < t(0.95) = 2.228 = 1.800$
~	3	527	7	1.4	510 : 545	

Table 3 presents the results of the derivative calculation. The inputs for this calculation were the values in Table 2 (in the column marked x), where the average values were calculated separately for *each element compared*. This time we calculated the averages for *each tone*, in order to clarify and to determine the relationship between the tones in the overall context. This idea is visualised in the following diagram.

This secondary calculation (Table 3) revealed the same tendencies as in the first calculation (Table 2): no statistically reliable distinction was observed. The most informative values were the standard deviation and the variation coefficient. In the opposition \ > ~ the falling tone varies within 30% of the total segment length, while the rising tone is stable. The variation coefficient of the rising tone is approximately 5.3%, while the standard deviation is weak (see Table 3).

Pitch

Table 4

Tone	n	x (Hz)	s (Hz)	V (%)	95% Interval	$T_p > t_a$
aūgstš	6	133	11	8.2	121 144	$t(10) = 0.316 <$
aūksts	6	130	15	11.1	115 146	$t(0.95) = 2.228 =$ 1.800
ciētu	6	137	12	8.4	124 149	$t(10) = 0.056 <$
cietu	6	137	27	19.4	109 165	$t(0.95) = 2.228 =$ 5.346
grūozu	6	127	6	4.7	120 133	$t(10) = 2.353 >$
gruōzu	6	135	7	4.9	128 142	$t(0.95) = 2.228 =$ 1.231
jūtu	5	135	13	9.2	120 151	$t(8) = 2.708 >$
jūtu	5	119	4	3.7	114 124	$t(0.95) = 2.306 =$ 8.184
krītu	6	123	15	12.0	108 139	$t(10) = 0.280 <$
kritu	6	125	9	7.4	116 135	$t(0.95) = 2.228 =$ 2.558
luōks	8	125	22	17.9	107 144	$t(14) = 0.776 <$
lūoks	8	118	14	11.9	106 130	$t(0.95) = 2.145 =$ 2.547
māisu	8	138	16	11.7	124 151	$t(14) = 1.686 <$
māisu	8	127	9	6.8	120 134	$t(0.95) = 2.145 =$ 3.516
rūoku	6	171	69	40.1	99 244	$t(10) = 0.849 <$
rūoku)	6	144	37	25.4	106 183	$t(0.95) = 2.228 =$ 3.513
sēju	4	133	11	7.8	115 151	$t(6) = 0.519 <$
sēju	4	141	28	19.6	97 185	$t(0.95) = 2.447 =$ 6.035
siēnu	8	130	24	18.8	110 150	$t(14) = 0.386 <$
sienu	8	126	15	11.6	114 138	$t(0.95) = 2.145 =$ 2.814
slāuks	6	123	7	5.4	116 130	$t(10) = 0.011 <$
laūks	6	123	36	29.1	85 160	$t(0.95) = 2.228$ =29.621
sūolu	5	125	16	12.5	106 145	$t(8) = 0.074 <$
suōlu	5	125	9	7.4	113 136	$t(0.95) = 2.306 =$ 2.937
vācu	4	113	14	12.0	92 135	$t(6) = 0.891 <$
vācu	4	121	10	8.3	105 137	$t(0.95) = 2.447 =$ 1.844
vār̄di	6	118	19	16.4	98 139	$t(22) = 3.761 >$
vār̄di	6	118	10	8.6	108 128	$t(0.995) = 3.188 =$ 1.527
vēlu	7	125	9	7.3	116 133	$t(12) = 0.011 <$
vēlu	7	125	34	26.9	94 156	$t(0.95) = 2.179$ =13.523

From measurements of pitch, it becomes clear that there is a statistically significant distinction in 3 of the 15 pairs (see Table 4). Once again, both in terms of tone, and in terms of relative length, there is no clear opposition. In the pair *grùozu* vs. *gruôzu* it is the diphthong *uo* with the *rising* tone that carries the higher pitch (the average difference between the tones being 9 Hz), while in the pair *jùtu* vs. *jûtu* it is the opposite, with a difference of 16 Hz. In the pair *vârdi* vs. *vařdi*, the average tone is almost the same, while a good portion of the marginal intervals overlap. In addition, in the last pair, compared with the other two statistically reliable pairs, a rather high standard deviation was recorded, which shows how much the resulting values differ from their overall average, as well as their coefficient of variation, especially in the words *vařdi* ($s = 19,45$ Hz, $v = 16,4\%$). The overall coefficient of variation of all measurements is 13.15% (bearing in mind that this indicator was 10.06% in the analysis of relative length). The overall standard deviation was rather high, 16.28 Hz.

As for the overall indicators of the informants, Informant 1 had a variation from 90 Hz to 206 Hz, with an average of 122. For Informant 2, the results ranged from 70 Hz to 267 Hz for the pitch interval, and 132 Hz for the average, while for Informant 3 the pitch interval was from 76 Hz to 222 Hz, and the average 133 Hz. The data on pitch show all possible opposing variants of the syllable nuclei with different tones: $\backslash > < \sim$ (the *falling* tone in 2 out of 6 cases was *higher*, while in 4 cases it was *lower* than the *rising* tone), $\backslash > < \wedge$ (the *falling* tone in 2 cases *higher*, and in 2 cases *lower* than the *broken* tone), $\sim > < \wedge$ (3 cases, with the *rising* tone in 1 of the cases recorded with a *higher* pitch, while in the other 2 cases it was *lower* than the *broken* tone).

The pairs carrying the same tones show interesting, and in the overall context, rather remarkable results. First of all, one should note the large difference in the average tone, especially in the *rùoku* pair (the difference being 27 Hz), while in the *màisu* pair this difference was smaller (11 Hz). These results could have been influenced by the varying intonation of the speaker's voice during the experiment. Such a supposition is confirmed by the very high coefficient of variation and standard deviation, which were 68.72 Hz / 40.1% (two fifths of a whole interval) and 36.66 Hz / 25.4%, respectively, in these pairs.

The biggest differences, in addition to those previously mentioned were found in the following pairs: *jùtu* (135 Hz) vs. *jûtu* (119 Hz), with a difference of 16 Hz; *grùozu* (126 Hz) vs. *gruôzu* (135 Hz), with a difference of 9 Hz; and *lùoks* (118 Hz) vs. *luôks* (125 Hz), with a difference of 7 Hz. The smallest differences appeared in the following pairs: *slàuks* (122.50 Hz) vs. *laũks* (122.67 Hz), with a difference of 0.17 Hz; *suôlu* (124.80 Hz) vs. *sùolu* (125.40 Hz), with a difference of 0.6 Hz; *vârdi*

(117.67 Hz) vs. *vaŗdi* (118.33 Hz), with a difference of 0,66 Hz; and *vēlu* (125.00 Hz) vs. *vēlu* (124.86 Hz), with a difference of 0.14 Hz.

Table 5

Tone	n	x (Hz)	s (Hz)	V (%)	95% Interval.	$t_p > t_a$
\	6	127	6	5	120 : 134	$t(10) = 0.193 < t(0.95) = 2.228 = 1.779$
~	6	128	9	6.6	119 : 137	
\	4	127	8	6.2	114 : 139	$t(6) = 0.178 < t(0.95) = 2.447 = 1.043$
^	4	128	8	6.3	115 : 140	
^	3	124	10	8.1	99 : 149	$t(4) = 0.262 < t(0.95) = 2.776 = 4.984$
~	3	125	4.51	3.6	114 : 137	

Table 5 presents the results of the derivative calculation of *overall pitch values*, using the data from Table 4, column x, as the input. The derivative calculation showed no statistically reliable distinctions (see Figure 1). In comparison with the relative length, the variation of pitch is not significant.

Conclusions. The results of the experiment show a tendency towards the *levelling* of syllable tones rather than a distinction. Statistically reliable differences in relative length and pitch were recorded in only 2 out of the 15 pairs. In addition to the already mentioned pairs, there were statistically meaningful differences in separate parameters recorded in the pairs *kŗitu* vs. *kŗitu*, *aŗksts* vs. *aŗgsts* (relative length), and *jŗtu* vs. *jŗtu* (pitch). Both the measurements of relative length and those of pitch show all possible variations of the opposition of tones in terms of differences:

\ > < ~;

\ > < ^;

^ > < ~;

These results do not allow for identifying one member of the three oppositions as distinct from another member, or two other members taken together.

One cannot rule out the possibility that the very statistical *averaging* of the measured data contributed to the apparent levelling out of the traits that differentiate syllable tones, especially if the tones are not as clear as they once were. We cannot state for sure that tones in the Latvian dialect of Akmenē are no longer distinguished. The results of the experiment allow us to presuppose a tendency of the falling tone (of circumflex origin) to take on features characteristic of the level tone and the broken tone (of acute origin). This hypothesis could be based on the following statements derived from the results of this experiment:

- a. There was *only one* pair where the opposition $\wedge \gg \sim$ (broken vs. level tone) showed a statistically reliable distinction, while in *all other* cases one of the members of the meaningfully distinct pairs was the *falling* tone (it would be natural to suppose that both tones of acute origin, level and broken, are naturally closer to each other).
- b. All possible variations of the opposition of other tones with the *falling* tone ($\backslash \gg \sim$; $\backslash \gg \wedge$) show a rather high coefficient of variation of the acoustic traits of this tone.

In one case, it shows a statistically reliable distinction; in the other, the differences are very weak. Further experiments are necessary either to confirm or to refute these assumptions.

Тонске одлике летонскога дијалекта у Литванији

Садржај

Ово истраживање има за циљ да применом рачунарских експерименталних метода опише дистинктивне особине слоговне интонације летонскога дијалекта који се говори у Литванији. Студија се заснива на подацима узетим из Акмене (Akmenē) дијалекта. Рад настоји да утврди лингвистичке особености дијалекта који функционише у двојезичном и бикултурном окружењу. Мишљења смо да оцена тога интонационог система мора бити заснована на свеобухватној анализи сваког примера, исто као и различитих фонетских прилика, које би могле утицати на реализацију слоговне интонације. Измерена висина и релативна дужина тонова које носе слогови, не допушта јасно разликовање различитих тонова у Акмене дијалекту. Може се претпоставити да је двојезично окружење летонског дијалекта Акмене могло имати утицаја на употребу тонова, с обзиром на недоследности дистинктивних одлика у њиховој фонетској реализацији. Од низа примера који илуструју традиционално претпостављени три-тонални систем, само мањи број одлика таквог система уистину постоји: понекад се на појединим наглашеним вокалима може уочити ломљење и пропадање тона. Такође, не треба искључити ни могућност да је статистичко уједначавање измерених података допринело потпуном уравнивању црта које разликују слоговне тонове, посебно ако тонови више нису тако јасни као што су некад били. Даљи експерименти биће потребни како би се потврдиле или оповргле ове претпоставке.

BIBLIOGRAPHY

- BLEVINS 1993: A tonal analysis of Lithuanian nominal accent / Juliette Blevins. Washington, 1993: *Language* 69, p. 237–273.
- EKBLOM 1925: Quantität und Intonation im zentralen Hochlitauischen / Richard Ekblom. Uppsala, 1925: *Lundequistska Bokhandeln*.

ГИРДЕНИС 1967: Фонетические особенности слоговых интонаций северо-жемайтского наречия литовского языка / Алексас Гирденис. Praha, 1967: *Congressus Phoneticus, Argumenta Lectionum*, с. 51–52.

ГИРДЕНИС 1973: Западнолитовские и древнепрусские слоговые акценты / Алексас Гирденис. Рига, 1973: *Балтийские языки и их взаимосвязь со славянскими, финно-угорскими и германскими языками, Тезисы докладов Научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения акад. Я. Эндзелюна*, с. 71–75.

GIMBUTAS 1968: *The Balts* / Marija Gimbutas. London, 1968.

YAMAZAKI 2011: *The Chronology of Monosyllabic Circumflexion in Lithuanian* / Yoko Yamazaki. Harvard University, 2011: *Workshop in Indo-European and Historical Linguistics*.

УРБАХ 1964: *Биометрические методы* / В. Ю. Урбах. Москва, 1964.

MARKUS 2009: Terminology Problems of Phonetics and Phonology in the Latvian Language / Dace Markus. Vilnius, 2009: *Sound and its Research Aspects: Methodology and Practice*, p. 208–220.

ROBINSON 1968: Some acoustic correlates of tone in Standard Lithuanian: / David Robinson. 1968: *The Slavic and East European Journal* 12, p. 121–206.

WEENINK 2010: *Speech Signal Processing with Praat* / David Weenink. Amsterdam, 2010.

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Довиле КРЮГИШКИТЕ-ТАМУЛАЙТЕНЕ
(Вильнюс)

ВОЗМОЖНЫЕ РЕЛИКТЫ В АКЦЕНТУАЦИИ ЛИТОВСКИХ СУФФИКСАЛЬНЫХ ГИДРОНИМОВ

В данной статье обсуждается акцентуация суффиксальных литовских гидронимов (названий рек и озер). Предлагается гипотеза, что гидронимы могли сохранить немало черт, отражающих архаичное ударение суффиксальных производных, которое зависело от акцентных свойств производящих слов. Представлены некоторые примеры гидронимов с предполагаемым реликтовым (подвижным или накоренным) ударением.

Ключевые слова: литовские гидронимы, акцентуация производных слов, производящие слова, архаичная акцентная система, подвижное ударение, накоренное ударение.

0. В литовской и зарубежной научной литературе акцентуации онимов уделяется недостаточное внимание, поэтому весьма актуальным является детальное изучение акцентуации онимов и отдельных их групп.

В данной статье обсуждается акцентуация суффиксальных литовских гидронимов (названий рек и озер), т.е. основное внимание уделяется предположительно реликтовой акцентуации. Это исследование важно не только для литовской и балтийской акцентологии в целом, но также может быть значимо и для славянской акцентологии.

1. Проведённый анализ показал,¹ что акцентуация гидронимов обычно опирается на те же закономерности, что и акцентуация суффиксальных апеллятивов в современном литовском языке (в литературном языке и диалектах²). Литовский язык (так же как русский, сербский и многие другие) относится к языкам со разно-местным ударением. Согласно исследованиям П. Гарда и других ученых, место ударения в литовском языке зависит от акцентных свойств морфем. В современном литовском языке ударение суф-

---

¹ Анализ опирается на исследования автора данной статьи [KRIUGIŠKYTĖ 2009].

² Гидронимы тесно связаны с конкретным ареалом и диалектом. Так, их ударение часто отражает систему акцентуации того диалекта, в котором они функционируют. В акцентуации гидронимов заметно ареальное расположение, но этот аспект требует дальнейшего изучения.

фиксальных производных зависит от акцентных свойств аффиксов (суффиксов), т. е. от их доминанции (доминантности) [см. GARDE 1968: 163–165; GIRDENIS 2005: 49–53; STUNDŽIA 1995: 4–12, 2009: 47–48, 50–52; о термине *доминанция / доминантность* и разных его трактовках см. Rinkevičius 2010]. Наиболее широко распространено суффиксальное ударение у производных слов.

Однако было замечено, что в некоторых названиях рек и озер ударение можно считать реликтовым, т.е. в гидронимах могли сохраниться черты архаичной системы акцентуации литовских производных. Согласно А. Ванагасу, гидронимы – это стабильная, наименее подверженная изменениям часть ономастикона: в них, особенно в названиях рек и озер, «зачастую сохранились такие лексические, фонетические или морфологические особенности, которые в апеллятивах уже отсутствуют» [VANAGAS 1970: 3]. Таким образом, в гидронимах могут проявиться морфонологически идиоматизированные [о термине см. GIRDENIS 2005: 53], т.е. архаичные, структуры, в том числе акцентологические.

По гипотезе А. Гирдениса, суффиксальное ударение производных слов относится к числу инноваций, появившихся после времени действия закона Фортунатова–де Соссюра. До начала действия этого закона во всех производных ударение было двух типов и зависело от акцентной парадигмы производящего слова (его акцентного типа): производные от слов с накоренным ударением сохраняли неподвижный акцент на корне, а в производных от слов с подвижным ударением акцент был подвижным [см. GIRDENIS 2000 [1972]]. Согласно гипотезе В. А. Дыбо, еще до начала действия закона Фортунатова–де Соссюра существовали три акцентных типа производных: тип А – неподвижное ударение на корне; тип В – неподвижное ударение на суффиксе; тип С – подвижное ударение (соответствует 2-й балтийской а. п.). Суффиксы делились на два морфонологических класса (I, II). Для производных от слов 1-й а. п. (соответствует 1-й и 2-й а. п. современного литовского языка) независимо от класса суффикса выбирался акцентный тип А, а для производных от слов 2-й а. п. (соответствует 3-й и 4-й а. п. современного литовского языка) при суффиксах I класса – тип С, при суффиксах II класса – тип В [ДЫБО 2012: 11, 1981: 66–67].

Остатки архаичной системы акцентуации сохранились в системе апеллятивной лексики, особенно в диалектах, а также в памятниках старолитовской письменности.

2. Немало черт архаичной системы акцентуации, по всей видимости, сохранилось в группе гидронимов с суффиксами *-inas*, *-ina*, *-inai*. В системе апеллятивов при помощи суффиксов *-inas*, *-a*

обычно образуются прилагательные. Производящими при этом могут выступать существительные, прилагательные и глаголы. Такие производные склонны к лексикализации [DLKG 2005: 200; AMBRAZAS 2000: 144–145]. По мнению литовского ученого П. Скарджюса, прилагательные с суффиксами *-inas*, *-a* ранее отражали ударение производящих: производные от слов с накоренным ударением сохраняли постоянное ударение на корне, например, *áuksinas*, *-a* (: *áuksas* 1); прилагательные с этим суффиксом, произведенные от слов с подвижным ударением, характеризовались подвижным ударением, например, *vārinās*, *-ā* (: *varūs* 4) [SKARDŽIUS 1999: 191–199, 524–252]. По классификации В. А. Дыбо, суффикс *-inas*, *-a* относится к I классу [ДЫБО 2012: 12, 1981: 69–70]. Ударение в гидронимах, вероятно, отражает архаичную модель акцентуации прилагательных с этим суффиксом. Гидронимы на *-inas*, *-ina*, *-inaĩ*, имеющие подвижное ударение (3-я а. п.; тип С), сопоставимы с именами³ с подвижным ударением (4-й а. п.), например, *Bliur̃b-inas*⁴ р. Šauk, л. р. Gumilta (: *bliurbùs* 4⁵ ‘мокрый’); *Jùdr-inas* оз. Tl (: *judrùs* 4 ‘подвижный; оживлённый; живой’); *Piļv-inas* оз. Rm (: ? *piļvas* 4 ‘живот’); *Tùm-inas* р. Vb, пр. р. Puvesa (: ? *tumùs* 4 ‘густой, вязкий’, *tumẽ* 4 ‘слизкая, густая жидкость, отвар; гуща’); *Dub-inai* р. Km (: *dubùs* 4 ‘впальный’). Гидронимы с постоянным ударением на корне (1-я а. п.; тип А) сопоставимы с апеллятивами с накоренным ударением (1-й а. п.), например, *Āpus-inas* р. Grk, л. р. Šaltuona (: ? *āpušẽ* 1 ‘осина’); *Mól-ina* р. Brž, при. р. Serbenta (: *mólis* 1 ‘глина’).

Суффиксальное ударение (2-я а. п.) некоторых гидронимов с суффиксами *-inas*, *-ina*, *-inaĩ* считается новым.

3. Вероятно, немало черт реликтового ударения сохранилось также в гидронимах с суффиксами *-(i)ava*, *-(i)uva*⁶ (*-ivos*), *-ija*. Для гидронимов с этими суффиксами характерно подвижное ударение (3-я а. п.). По результатам первичного анализа, суффиксы *-(i)ava*, *-(i)uva*, *-ija* принадлежат к I классу. Ударение в производных с этими суффиксами, по-видимому, часто зависит от акцентных свойств производящих. Гидронимы с подвижным ударением (3-й а. п.; тип

³ Под производящим словом понимается имя собственное или нарицательное, от которого образован гидроним.

⁴ Все примеры гидронимов и их этимологии взяты из работ А. Ванагаса [Vanagas 1970; 1981], а их акцентная парадигма дана по LUEV 1963 (акцентная парадигма других онимов по VT 2002).

⁵ Акцентная парадигма апеллятивов дается по LKT 2005 (Словарь литовского языка).

⁶ Этот суффикс более характерен для имен собственных.

С) сопоставимы с апеллятивами с подвижным ударением (4-й а. п.), например, *Dub-ijà* p. Jnšk, при. p. Mažupè, Rgv, пр. p. Alanta, Šl, в оз. Kaigiai (: *dubùs* 4 ‘впальный’); *Gil-ijà* p. Pgg, в Куршском заливе (: *gilùs* 4 ‘глубокий’); *Mark-ijà* p. Nv, в оз. Plinkšiai (: *markà* 4 ‘мочило’); *Šatr-ijà* p. Lk, пр. p. Aunuva, Rdn, в оз. Paežeriai (: *šatrà* 4 ‘жердь’); *Lank-uvà* 3ь // *Lank-avà* 3ь p. Srj, в оз. Sagavas (: *lankà* 4 ‘луг’); *Rūk-avà* 3ь оз. Vdk (: *rūkas* 4 ‘туман’). Гидронимы с неподвижным ударением на корне (1-я а. п.; тип А) сопоставимы с апеллятивами с накоренным типом ударения (1-й или 2-й а. п.), например, *Blind-ija* p. Gdž, при. p. Garduva (: *blinda* 1 ‘вид ивы’); *Gir-ija* p. Nmč, л. p. Žalesa (: *girè* 2 ‘лес’); *Guob-uva* p. Pšl, пр. p. Žaša (: *guoba* 1, *guobà* 2 ‘вяз’); *Virž-uva* p. Bg. Varn (: *viržis* 1 ‘вереск’); *Bleñdž-iava* p. Slnt, л. p. Salantas (: *bleñdè* 2 ‘вид ивы’).

Суффиксальное (2-я а. п.) и подвижное ударение (4-я а. п.) в некоторых гидронимах с суффиксами *-(i)uva*, *-(i)ava*, *-ija*⁷, вероятно, является новым (на него могли влиять различные факторы).

Важно обратить внимание на акцентные варианты некоторых гидронимов, например, *Dēg-uva* 1 // *Deg-uvà* 3ь p. Rt, л. p. Jūra; *Kūrt-uva* 1 // *Kurt-uvà* 3а p. Krtv, оз. Krtv; *Maiž-iuva* 1 // *Maiž-uvà* 3ь p. LnkV, пр. p. Viršytis; *Vil-ija* 1 // *Vil-ijà* 3ь p. Pbrd; *Cirv-ijà* 3ь // *Cirv-ija* p. Rdš, пр. p. Merkys. Наличие вариантов ударения позволяет утверждать, что в акцентуации гидронимов также происходили определенные изменения, как это имело место и в системе апеллятивов [см. GIRDENIS 2000 [1972]].

Апеллятивы с суффиксами *-(i)ava*, *-ija* *-(i)uva* в диалектах ударяются разнообразно, но подвижное ударение (3-я а. п.) более характерно для имен собственных [см. PAKERYS 1994: 90–91, 126, 186, 193; AMBRAZAS 2000: 39, 51; STUNDŽIA 1995: 67, 78; BLKKŽ 2007: 59, 65, 136–137].

4. Обладающие подвижным ударением гидронимы с суффиксами *-(i)uona*, *-inta*, *-intas* (*-intè*, *-intai*), *-enas*, *-ena*, *-esa*, *-esas*, *-esai*, *-etas*, *-etai*, *-eta*, *-aja*, *-ajai*, *-ajas*, *-antas*, *-anta* (3-я а. п.; тип С) в большинстве случаев сопоставимы с именами, имеющими подвижное ударение (3-й или 4-й а. п.), например, с суффиксами *-(i)uona*: *Berž-uonà* p. An, л. p. Šventoji, Lz, пр. p. Nemunas (: *béržas* 3 ‘береза’); *Lazd-uonà* p. Čk, л. p. Dubysa, Vn, л. p. Šyša (: *lazdà* 4 ‘орешник’); *Rev-uonà* p. Prn, л. p. Nemunas (: *rėvas* 4 ‘канавка, ров’); *Sak-uonà* p. Prnv, л. p. Aluona, Prnv, л. p. Aluona (: *sakaĩ* 4 ‘смола’). Подобная связь ударения гидронимов с акцентными парадигмами производящих слов не случайна, ее следует трактовать как реликтовую акцентную

⁷ Среди гидронимов с этим суффиксом немало примеров такого ударения.

черту. Акцентуация гидронимов с неподвижным ударением на корне (1-я а. п.; тип А), вероятно, тоже зависит от акцентных свойств производящих слов, но связь этих гидронимов с конкретными апеллятивами до конца не прослежена. Судя по всему, суффиксы - (*i*)*uona*, -*inta*, -*intas* (-*intè*, -*intai*), -*enas*, -*ena*, -*esa*, -*esas*, -*esai*, -*etas*, -*etai*, -*eta*, -*aja*, -*ajai*, -*ajas*, -*antas*, -*anta* можно отнести к I классу.

Отдельные гидронимы с этими суффиксами имеют подвижное ударение, т. е. принадлежат 4-й а. п. Неизвестно, как трактовать такое ударение (как реликтовое или как новое) и каково его отношение к 3-й а. п. Для ответа на эти вопросы необходимы подробные исследования.

Примечательно, что почти все рассмотренные выше суффиксы более характерны для имен собственных. Можно предположить, что именно из-за отсутствия в системе апеллятивов производных с соответствующими суффиксами, а также благодаря малочисленности самих групп, подобные гидронимы лучше сохранили черты архаичной акцентной системы.

5. В группе гидронимов с суффиксами -*aitis*, -*aitè*, -*aičiai*, -*ykštis*, -*ykščiai*, -*ykštè*, -*ytis*, -*ytè*, -*ytès* (класс I ?); -*elis*, -*elè*, -*eliai*, (-*elys*), -*èlis*, -*èlè*, -*èliai*, -*èlès*, -(*i*)*ukas*, -(*i*)*ukè*, -(*i*)*ukai*, -(*i*)*ukès*, -(*i*)*ulis*, -(*i*)*ulè*, (-*ulyš*), -*ikè*, -*ikis*, (-*ikys*), -*užis*, -*užè*, (-*užys*) (класс II ?)⁸ выявлено лишь несколько примеров накоренного и подвижного ударения, поскольку для них характерно суффиксальное ударение. В литовском литературном языке и диалектах при помощи названных суффиксов обычно образуются диминутивы, в которых наблюдается суффиксальное ударение [DLKG 2005: 82–85, 88, 90–93; STUNDŽIA 1995: 47, 60–61, 64–65, 68; 2009: 98–100, 103–106; PAKERYŠ 1994: 70, 78–79, 111, 119, 131, 138–139, 155]. По гипотезе А. Гирдениса, такие акутированные суффиксы, как -*aitis*, -*aitè*, -*aičiai*, получили акцент уже после действия закона Фортунатова–де Соссюра, а циркумфлектированные, как то: -*èlis*, -*èlè*, -*èliai*, -*èlès*, и краткостные как -(*i*)*ulis*, -(*i*)*ulè*, -*ikè*, -*ikis* – по аналогии с акутированными суффиксами [см. GIRDENIS 2000 [1972]]. Если циркумфлектированные и краткостные суффиксы относить ко II классу, согласно классификации В. А. Дыбо, то они могли иметь такое же ударение и до действия этого закона [см. ДЫБО 1981: 66–67].

Накоренное ударение (1-я а. п.; тип А) в гидронимах, независимо от конкретной концепции, часто следует считать реликтовым и связано с накоренным ударением (1-й или 2-й а. п.) производящих, например, *Týr-elis* р. Pšl, при. р. *Žąša* (: лит. *týras*, *týrelis* 1 ‘топкое

⁸ Некоторые из групп весьма обширны.

болото с небольшими деревьями и жесткой травой'); ср. в диалектах *júodelis, juðdelis* 'тетерев'; *Dárg-elė* р. Sml, при. р. *Liūlys* (: др.-лит. *dárgus* 'суровый, противный, неприятный, неприглядный, отвратительный', *dárgana* 1 'ненастье; непогода; слякоть'); *Žilm-aitis* оз. Rim (: *Žilmas* 1 оз., лтш. *žilms* 'невыразительный (о глазах); дураковатый, глупый, робкий', *žilma* 'подслеповатый'), ср. *brólaitis, velýkaitis, kálvaitis, -ė, kárpaitis, kúosaitis*; *Birž-ulis* оз. Varn (: лит. *biržė* 1 'березовая роща'), ср. в диалектах *júodulis* 'тетерев'; *Vaĩd-ulė* р. Dbk, в оз. *Rubikiai* (: лит. *vaĩdas* 2 'призрак'), ср. в диалектах *snaĩgulė, sniėgulė* 'снежинка', 'снегирь'; *Žióbr-ikis* р. Kn (: лит. *žiobris* 1 'рыбец'); *Dùb-ikė* р. Krš, д. *Dubikė*, в оз. *Paežeriai* (: лит. *dùbė* 2 'яма'); *Lúod-ykštis* оз. Slk (: *Lúodis* оз. Slk); *Žėlv-ykštis* оз. Mlt (: *Žėlvos* оз. Ktk).

Некоторые гидронимы имеют варианты с подвижным ударением, например, *Dėrv-elis* 1 // *Derv-elỹs* 3a Rz, д. *Derveliai*; *Gėr-ulis* 1 // *Ger-ulỹs* 3b Ty, пр. р. *Tidys*; *Vaĩsk-ulỹs* 3b // *Vaĩsk-ulis* 1 Vnd, при. р. *Varupė*; *Žād-ikė* 1 // *Zad-ikė* 3b // *Žād-ikis* 1 // *Žad-ikỹs* 3b Grnk, пр. р. *Sušvė*. Подвижное ударение в некоторых случаях также можно трактовать как реликтовое, но все же необходим анализ отдельных гидронимов.

7. При анализе рассмотренных выше (2–6) групп гидронимов возникли некоторые трудности. Во-первых, часть гидронимов с подвижным ударением сопоставима с именами с накоренным ударением, например, *Agl-uonà* 3 Akm, л. р. *Vadaksnis, Brž*, в оз. *Širvėna*, Prk, л. р. *Minija, Skdv, Vb* (: *āglė* 2 'ёлка'). И наоборот – некоторые из гидронимов с постоянным ударением на корне связаны со словами с подвижным ударением, например, *Taiūr-ulis* р. Nj, при. р. *Nevėžis* (: *taiūras* 4 'тур'); *Dárb-ulė* оз. Ps (: *dárbas* 3 'работа'); *Diėv-ytis* оз. Lkv (: *diėvas* 4 'бог'). Иногда подобные случаи возникают под влиянием диалектного ударения, или же имеют иные причины. Во-вторых, не стоит забывать о вариантах акцентной парадигмы производящих имен в различных диалектах или в рамках одного диалекта. В таком случае трудно определить, к какой именно акцентной парадигме принадлежало слово, ставшее производящим для гидронима. Однако в отдельных случаях ударение гидронима способно помочь в установлении первоначальной акцентной парадигмы производящего слова (апеллятива). Иногда анализ гидронимов осложняется тем, что до конца не прослежена связь гидронимов с конкретными апеллятивами. Но исключено, что они отражают архаичную акцентную систему.

8. В данной статье представлена лишь небольшая часть групп суффиксов. Предварительный анализ показал, что и в некоторых иных группах суффиксальных гидронимов также могут сохраняться черты архаичной системы акцентуации.

Выводы

Предварительный анализ позволяет думать, что ударение в части литовских гидронимов отражает архаичную акцентуацию суффиксальных производных, которая зависела от акцентных свойств производящих слов и, видимо, от класса суффиксов.

В группе гидронимов с суффиксами *-inas, -ina, -inai, -(i)uva, -(i)ava, -ija* (класс I), а также *-(i)uona, -inta, -intas (-intė, -intai), -enas, -ena, -esa, -esas, -esai, -etas, -etai, -eta, -aja, -ajai, -ajas, -antas, -anta* (класс I) подвижное ударение (3-я а. п.; тип С) зачастую связаны с подвижным ударением (3-й или 4-й а. п.) производящих слов, а постоянное ударение на корне (1-я а. п.; тип А) с накоренным ударением (1-й или 2-й а. п.) производящих слов. Подобная связь ударения гидронимов с акцентными парадигмами производящих слов не случайна, ее следует трактовать как реликтовую акцентную черту.

Накоренное ударение в группе гидронимов с суффиксами *-aitis, -aitė, -aičiai, -ykštis, -ykščiai, -ykštė, -ytis, -ytė, -ytės* (класс I ?); *-elis, -elė, -eliai, (-elys), -ėlis, -ėlė, -ėliai, -ėlės, -(i)ukas, -(i)ukė, -(i)ukai, -(i)ukės, -(i)ulis, -(i)ulė, (-ulyš), -ikė, -ikis, (-ikys), -užis, -užė, (-užys)* (класс II ?) также можно считать реликтовым.

Важно отметить, что некоторые аспекты акцентуации гидронимов (акцентное разнообразие, диалектное ударение и др.) требуют дальнейшего изучения. Подобные исследования послужат основой для реконструкции пралитовской (и прабалтийской) системы акцентуации производных слов, помогут в изучении истории акцентуации некоторых суффиксов и т.п., а также будут способствовать установлению первоначальной акцентной парадигмы отдельных апеллятивов.

Могући реликти у акцентуацији литавских суфикс- салних хидронима

Резиме

У чланку се разматра једна особина акцентуације суфиксалних литванских хидронима (називи река и језера). Акцентуација хидронима обично зависи од акценатских карактеристика суфикса, као и акцентуација суфиксалних апелатива у савременом литванском књижевном језику и дијалектима. Ипак неки литвански хидроними одражавају архаични акценатски систем суфиксалних изведеница, који је зависио од акценатских особина творбене базе (њеног акценатског типа) и од класе суфикса. Хидроними са суфиксима *-inas, -ina, -inai, -(i)uva, -(i)ava, -ija* (класа I), а такође *-(i)uona, -inta, -intas (-intė, -intai), -enas, -ena, -esa, -esas, -esai, -etas, -etai, -eta, -aja, -ajai, -ajas, -antas, -anta* (класа I), очигледно су сачували приличан број црта архаичног система акцентуације: хидроними са покретним акцентом (3. акценатска парадигма) често су повезани с речима с покретним акцентом (3. и 4. акценатска парадигма), а хидроними са сталним акцентом на корену (1. акценатска парадигма) с речима с коренским акцентом (1. и 2. акценатска парадигма). Неки примери накоренског акцента у хидронимима са суфиксима *-aitis, -aitė, -aičiai, -ykštis, -ykščiai, -ykštė, -ytis, -ytė, -ytės* (класа I); *-elis, -elė, -eliai, (-elys), -ėlis, -ėlė, -ėliai, -ėlės, -(i)ukas, -(i)ukė, -(i)ukai, -(i)ukės, -(i)ulis, -(i)ulė, (-ulyš), -ikė, -ikis, (-ikys), -užis, -užė, (-užys)* (класа II) такође се могу потенцијално сматрати реликтним. Треба обратити пажњу и на такве аспекте акцентуације хидронима као што су акценатска разноврсност, дијалекатски акценат и др., који захтевају даље изучавање.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

- AMBRAZAS 2000: *Daiktavardžių darybos raida II* / Saulius Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
- AMBRAZAS 1993: *Daiktavardžių darybos raida* / Saulius Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- BLKKŽ 2007: *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas* / Danguolė Mikulėnienė, Antanas Pakerys, Bonifacas Stundžia. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007.
- DLKG 2005: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* / red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- ДЫБО 2012: *Система порождения акцентных типов производных в балто-славянском языке и балто-славянская метатония* / В. А. Дыбо. – [http://starling.rinet.ru/~sergius/VADybo/JLR2\(MSS14\)_138pc.pdf](http://starling.rinet.ru/~sergius/VADybo/JLR2(MSS14)_138pc.pdf). Last modified 18-May-2012.
- ДЫБО 1981: *К вопросу о системе порождения акцентных типов производных имен в прабалтийском* / В. А. Дыбо. – Балто славянские исследования 1980. Москва: издательство „Наука“, 1981, с. 65–89.
- GARDE 1968: *L'accent* / (Paul) Garde. Paris: Presses universitaires de France, 1968.
- GIRDENIS 2000 [1972]: *Lietuvių kalbos vardažodžio priesagų kirčio susiformavimas* / Aleksas Girdenis. – Kalbotyros darbai. T. 1. Vilnius: Mokslo ir

enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 258–265. =Baltistica. 1 priedas. Vilnius, 1972, p. 66–72.

GIRDENIS 2005: *Kirčiavimas* / Aleksas Girdenis. – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, §36–40, §70–77.

KRIUGIŠKYTĖ 2009: *Lietuvių priesaginių hidronimų kirčiavimas* / Dovilė Kriugiškytė. Magistro darbas. Darbo vadovas prof. habil. dr. B. Stundžia. Vilnius, 2009.

LKŽ 2005: *Lietuvių kalbos žodynas* / red. Gertrūda Naktinienė. T. 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas (www.lkz.lt). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.

LUEV 1963: *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas* / red. Elena Gri-naveckienė, Juozas Senkus. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.

PAKERYS 1994: *Akcentologija* / Antanas Pakerys. T. 1. Kaunas: Šviesa, 1994.

RINKEVIČIUS 2010: *Kai kurie teoriniai morfonologinės akcentologijos koncepsijos aspektai* / Vytautas Rinkvečius. – Baltistica XLV(1). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 9–43.

SKARDŽIUS 1999: *Rinkiniai raštai* / Pranas Skardžius. T. 5. Sud. A. Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

STUNDŽIA 2010: *Daugiaskiemenių vardažodžių kilnojamosios kirčiavimo paradigmos raida lietuvių kalboje* / Bonifacas Stundžia. – Baltistica XLV(2). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 205–220.

STUNDŽIA 2009: *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija* / Bonifacas Stundžia. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

STUNDŽIA 1995: *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema* / Bonifacas Stundžia. Vilnius: Petro ofsetas, 1995.

VANAGAS 1970: *Lietuvos TSR hidronimų daryba* / Aleksandras Vanagas. Vilnius: Mintis, 1970.

VANAGAS 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas* / Aleksandras Vanagas. Vilnius: Mokslas, 1981.

VŽ 2002: *Vietovardžių žodynas* / sud. Aldonas Pupkis, Marytė Razmukaitė, Rita Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002

Сокращения

а. п. – акцентная парадигма
д. – деревня
л. – левый (приток)
лтш. – латышский
лит. – литовский
нем. – немецкий
оз. – озеро
при. – приток
пр. – правый (приток)
р. – река

Сокращения имен места жительства

<i>r.</i> – лит. <i>rajonas</i> ‘район’	Prn – Prienai.
Akm – Akmenė	Prnv – Pernarava (Kėdainių r.)
An – Anykščiai	Ps – Pasvalys
Brž – Biržai	Pšl – Pušalotas (Pasvalio r.)
Čk – Čekiškė (Kauno r.)	Rdn – Raudėnai (Šiaulių r.)
Dbk – Debeikiai (Anykščių r.)	Rdš – Rūdiškės (Trakų r.)
Gdž – Gudžiūnai (Kėdainių r.)	Rgv – Raguva (Panevėžio r.)
Grk – Girkalnis (Raseinių r.)	Rim – Rimšė (Ignalinos r.)
Grnk – Grinkiškis (Radviliškio r.)	Rm – Ramygala (Panevėžio r.)
Jnšk – Joniškėlis (Pasvalio r.)	Rt – Rietavas (Plungės r.)
Km – Kamajai (Rokiškio r.)	Rz – Rozalimas (Pakruojo r.)
Kn – Kaunas	Skdv – Skaudvilė (Tauragės r.)
Krtv – Kurtuvėnai (Šiaulių r.)	Slk – Salakas (Zarasų r.)
Krš – Kuršėnai (Šiaulių r.)	Slnt – Salantai (Kretingos r.)
Ktk – Kuktiškės (Utenos r.)	Sml – Smilgiai (Panevėžio r.)
Lk – Luokė (Telšių r.) 6	Srj – Seirijai (Lazdijų r.)
Lkv – Laukuva (Šilalės r.)	Šauk – Šaukėnai (Kelmės r.)
Lnkv – Linkuva (Pakruojo r.)	Šl – Šiauliai
Lz – Laz/dūnai (Yvijos r., Baltarusija)	Tl – Telšiai
Mlt – Molėtai	Tv – Tverai (Plungės r.)
Nj – Naujamiestis (Panevėžio r.)	Varn – Varniai (Telšių r.)
Nmč – Nemenčinė (Vilniaus r.)	Vb – Vabalninkas (Biržų r.)
Nv – Nevarėnai (Telšių r.)	Vdk – Viduklė (Raseinių r.)
Pbrd – Pabradė (Švenčionių r.)	Vnd – Vandžiogala (Kauno r.)
Pgg – Pagėgiai (Šilutės r.)	Vn – Vainutas (Šilutės r.)
Prk – Priekulė (Klaipėdos r.)	

Тамулайтене-Крюгишките Довиле, докторантка.
Вильнюсский университет, Филологический факультет
Кафедра баллистики. Вильнюс, ул. Университето 5
(Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, Baltistikos katedra.
Vilnius, Universiteto g. 5).
doviletamulaitiene@gmail.com

IWoBA VIII (2012)
(Славистички зборник, Нови Сад, књ. I)

Kolec TOPALLI
(Tirana)

HISTORICAL FEATURES OF ACCENT IN ALBANIAN

Abstract. The Albanian language is characterized by a strong dynamic stress. The consequences of this kind of stress in Albanian include: distinction in vowel length for stressed and unstressed vowels; unstressed vowel deletion in different positions at the word-level, especially in the word-initial and word-final positions, and in some cases in the word-internal position; the creation of a reduced schwa phoneme (i.e. /ɛ̃/). Albanian belongs to the group which assigns stress to the penultimate syllable of the word.

Keywords. Language, stress, accentuation.

The various Indo-European languages have followed diverse paths, which provide distinct word-internal characteristics regarding the treatment of accentuation. The phonological and grammatical systems of Albanian, a separate branch of the Indo-European family without any other languages in its group and which pursued a particular evolutionary path, is also distinguished in terms of how it deals with word stress. The basic types of stress in Albanian involve:

- 1) with regard to the kind of stress, *Albanian has a dynamic stress*;
- 2) with regard to stress movement, *Albanian has a fixed stress for the paradigm of the inflection*;
- 3) with regard to the placement of stress, *Albanian usually stresses the penultimate syllable*.

According to the manner which is used to distinguish the stressed syllable, two different types of stress exist: *musical* and *dynamic*. In languages with musical stress, the stressed syllable is distinguished by its louder tone with which the stressed vowels are pronounced in comparison with the other vowels, thereby creating melodic musical elements with rising and lowering tones. In the classical languages the word for *stress* is derived from the noun 'song', such as in the Latin *accentus* from *cantus*. The classical languages, e.g. Greek and Latin, had musical stress during an early period of their evolution. It is also preserved in any modern language, e.g. Serbo-Croatian and Lithuanian. Languages with musical stress preserve both stressed and unstressed vowels in all positions.

Besides musical stress, Indo-European languages also have dynamic stress. In languages with dynamic stress, the stressed syllable is distinguished from the others by its intensity; that is, the stressed syllables are pronounced with a higher intensity than the unstressed syllables. Many modern languages which are spoken throughout Europe, such as

English, French, Italian, German, Russian, and Rumanian, contain this kind of stress. The Albanian language also belongs to the group of languages which have dynamic stress. The more intensive the dynamic stress is, the more the unstressed vowels are reduced and lost. However, these two types of stress do not have a distinct division. They do not exclude each other since the most intensive and powerful pronunciation facilitates the increase in the number of vibrations, which determines the level of tone. Thus, as the tone rises, so does the intensity. For this reason one of these two types of stress may dominate in a language.

The Albanian language is characterized by a strong dynamic stress. The consequences of this kind of stress in Albanian include:

- 1) distinction in vowel length for stressed and unstressed vowels;
- 2) unstressed vowel deletion in different positions at the word-level, especially in the word-initial and word-final positions, and in some cases in the word-internal position;
- 3) the creation of a reduced schwa phoneme (i.e. /ë/), to which the other unstressed vowels are reduced in different environments, e.g. word-internally and word-finally;
- 4) the creation of unstressed sentence-internal words (e.g. short forms of personal pronouns, post-posed definite articles, prepositions, particles), which undergo the same reduction as vowels in the unstressed syllables of words.

Because dynamic stress in Albanian has its origins in the antiquity, Albanian is similar to other Indo-European languages, such as German, Celtic, Italic, Balto-Slavic, and Armenian, which also exhibit dynamic stress.

During the previous phases of Indo-European languages, stress was moveable word-internally. This phenomenon has been preserved in some languages, e.g. Old Indian, Common German and Russian. However, the majority of languages spoken today have fixed stress. In the ancient languages, the word-internal movement of stress was connected to grammatical functions, such as the plural forms in noun declensions and verb tenses. For example, in Ancient Greek the root in the accusative case was stressed, whereas in the genitive and dative cases the inflectional ending was stressed. The Albanian language also contains some vestiges of this period when stress was moveable, e.g. (*i*) *poshtë* from *póstero and *pështjerë*, which in Buzuku has the meaning 'below' from *postéro. The movement of stress is particularly apparent in the formation of the plural forms, e.g. *dhëndër* ('son-in-law' sg.) ~ *dhëndurë* (pl.), *gjarpër* ('snake' sg.) from *sérpeno and *shtërpinj* 'general name for all reptiles' pl., *vesht* ('vineyard' sg.) from **vénest-* and *vëreshhtë* from **venést-*, the pronoun *tjetër* ('another' sg.) from *étero and *tjerë* from *etérī ('others'

pl.), *krëhër(ë)* ('brush' sg.) from *kráhanë* and *gërhanë* ('wool brush') from **krahánë*. These traces of moveable stress in Albanian are vestiges of an ancient time when stress was moveable. However, since the appearance of the Romans, stress in Albanian ceased being moveable; that is, it became fixed in all positions, cf. *hëkur* ('iron' nominative sg. indefinite) ~ *hékuri* ('the iron' nominative sg. definite) ~ *hékura* ('the irons' nominative pl.) ~ *hëkurave* ('of the irons' genitive pl.). The fixed placement of stress on the same syllable is connected to its dynamic character. From this perspective, Albanian is similar to the majority of Indo-European languages, such as the Germanic languages, Western Slavic languages, Latvian, and Armenian, which exhibited fixed stress during the more ancient periods.

Languages are also distinguished from each other by word-internal stress assignment. According to the placement of stress languages may be divided in the following manner:

- 1) languages which assign stress to the first syllable of the word, e.g. the Germanic languages, Latvian, and Latin during the prehistoric period;
- 2) languages which assign stress to the ultimate syllable of the word, e.g. Old Armenian and French;
- 3) languages which assign stress to the penultimate syllable, e.g. Latin and Polish.

Albanian belongs to the last group, i.e. that which assigns stress to the penultimate syllable of the word. However, penultimate stress in Albanian behaves uniquely and involves a morphological aspect, in which Albanian does not stress its inflectional endings. Consequently, because Albanian tends to have monosyllabic inflectional endings, words with penultimate stress have been created (cf. *fush-ë*, *fush-e*, *fush-a*, *lis-i*, *ha-më*, *tha-shë*). However, penultimate stress in Albanian is not assigned to the word itself outside of the grammatical markers. This is demonstrated by a majority of two-syllable words with ultimate stress, e.g. the nouns *armik* ('enemy'), *qershi* ('cherry'), *pullaz* ('roof'), and the verbs *bashkoj* ('unite'), *ushqej* ('feed'), which are completely Albanian in nature.

While having fixed stress on a stem syllable that lacks grammatical markers, word-level stress may be assigned to different syllables in Albanian. Stress is more frequently assigned to the penultimate syllable (e.g. *fúshë*, *lúle*) or the ultimate syllable (e.g. *qytét*, *shikó*), where the penultimate syllables are created in forms with inflectional endings (e.g. *qytéti* ~ *qytéte*; *shikóni* ~ *shikóva*). Stress rarely falls on the antepenultimate syllable (e.g. *fúshave* and *ndëshemi*) or on the fourth syllable from the end (e.g. *hëkurave* and *punuákemi*). However, the two aforementioned words which contain more than one posttonic unstressed syllable are rare and are created in some grammatical forms where the

inflectional ending consists of more than one syllable, as occurs with genitive plurals, the medio-passive voice, and the admirative mood. This distinctive characteristic is a consequence of fixed stress on the same syllable of the stem, regardless of how many syllables the inflectional ending may have, thereby illustrating the conspicuous morphological character of stress in Albanian.

The study of the history of Indo-European languages has confirmed that particular tendencies concerning stress assignment on vowels have been at work for a considerable amount of time. Nevertheless, such regulations regarding the allocation of stress are not unalterable. That is, over the course of time a language may alter its rules of assigning stress, i.e. a language may shift from one type of stress to another. One example of such a shift in stress assignment is Latin, which went from syllable-initial stress to penultimate stress. Even more extreme is French, a Romance language, i.e. a daughter of Latin, which exhibits ultimate stress. Such changes in typological character are the result of language-internal developments that transpired over an extended period of time.

A similar transformation also occurred in Albanian, where the current state of penultimate stress reflects the final stage in the evolutionary process. Linguistic evidence suggests that during an ancient time in its development Albanian had syllable-initial stress, which may be argued with the following evidence:

- 1) Albanian has a considerable number of inherited words with dactylic rhythm (i.e. a stressed syllable followed by two unstressed syllables), e.g. *dīmër(ë)* ('winter'), *émër(ë)* ('name'), *gjárpër(ë)* ('snake'), *mjégull(ë)* ('fog'), *tjètër(ë)* ('other'), where syllable-initial stress has reduced the unstressed vowels.
- 2) In words that originated by being built with a root + suffix, stress was placed on the first element, in the root of the word, e.g. *kráhënë / krĶhëre* from **kráh-anë* (compare *krah*), with the same suffix *Arbënë / Arbëre*.
- 3) In words that originated by consisting of a prefix + root, stress was assigned to the first element, in the prefix, e.g. *ávull* ('steam, vapour'), which is related to *valë* ('wave'), *ákull* ('ice'), which is related to Slav. *kaliti* ('cold'), *áfër* ('near'), which is related to Eng. *far*, *ésëll* ('empty stomach, without eating breakfast'), which is related to *sillë* ('breakfast').
- 4) In words formed by agglutination, stress is placed on the first element, e.g. *sot* ('today') from **(kë)so dite*, *sónte* ('tonight') from **(kë)so nate*, *tek* ('to, at') from *te ku*, *tútje* ('over there') from *(kë)tu-(a)tje*, *hëngrá* ('I ate' 1 sg. simple past tense) from *ha + ngra* (cf. participle *ngrané*), *është* ('is' 3 sg. present tense) from **end esti*.

- 5) In some old borrowings, word stress, which in the donor language was not word-initial, has changed to the word-initial position in Albanian, e.g. *vóshhtër* ('privet') from Lat. *oleáster*, *krushk* ('relation by marriage') from Lat. *consócer*, *kúmtër* ('marriage witness') from Lat. *compáter*, *nóshhtër* ('sprout, shoot') from Lat. *nováster*, and the anthroponyms *Gjon* ('John') from Lat. *Johánes* and *Gjergj* ('George') from Lat. *Geórgius*. Stress assignment of some of the ancient toponyms changed to the word-initial position while being uttered by Albanians, e.g. *Drisht* from Illyr. *Drivástum*.

Some words in the Illyrian language contained word-initial stress. Thus, seeing that such a stress assignment is also present in the early development of the Albanian language, it may be argued that this type of stress allocation in Albanian was inherited from its mother, i.e. the Illyrian language. Given this distinctive characteristic, Albanian is grouped with other Indo-European languages that experienced word-initial stress, e.g. Proto-Germanic, Italic and Celtic. This type of stress is mainly prehistoric and lasted until early linguistic contact between Albanian and Latin during the first century of the first Millenium.

During the historical period Albanian exhibited fixed stress on the stem syllables and its invariable position was assigned throughout all paradigms of noun declensions and verb inflections. Stress was placed neither on the inflectional case markings and person endings, nor on the post-posed definite articles since the inflectional endings usually consisted of one syllable, thereby resulting in penultimate stress throughout the system. This typological change involved important consequences for stress assignment, which in the derived words is always placed on the final formed element, such as:

- 1) In words built from root + suffix, stress was placed on the suffix, e.g. *fshatár* ('villager'), *kripëzój* ('salt'), and *verdhác* ('pallid, pale');
- 2) In words consisting of a prefix + root, stress was placed on the root, e.g. *ndërmjët* ('between'), *përcjëll* ('accompany'), and *tërhëq* ('attract, pull');
- 3) In compound words stress was placed on the second element, e.g. *gushtovjështë* ('late summer and early autumn'), *syzí* ('dark-eyed person'), and *fatbárdhë* ('fortunate, lucky');
- 4) In agglutinated words, stress was assigned to the last element, e.g. *falemindërit* ('thank you'), *vërëj* ('observe'), and *tungjatjéta* ('good-bye').

The passage from the old inherited situation to the new one (penultimate stress) occurred early in the Albanian language and began during the period when there was intensive linguistic contact with the Latin language during the beginning of the 3rd and 4th centuries of the first Millenium.

This process was completed prior to Albanian being in contact with the Slavic languages. Accordingly, stressed vowels of the Albanian language underwent two important transformations in comparison with ancient Indo-European, whereby, firstly, movable stress developed into fixed stress and, secondly, word-initial stress changed into penultimate stress. Whereas the first alteration occurred early, the second took place relatively later. After such transformations, other changes involving stress allocation did not occur; thus, the process of stress assignment was completed prior to Albanian being in contact with the Slavic languages, which occurred somewhere around the first Millennium.

Penultimate stress in Albanian, which is frequently realized by the movement of stress word-internally, is referred to as the mechanical rules of stress. According to this process, Albanian has the tendency to assign word-level stress to the penultimate syllable preceding the inflectional endings. However, the unstressed vowel /ë/, which has lost its ability to bear stress (cf. *dímërë* ‘winter’ and *émërë* ‘name, noun’), is excluded from this rule. When the root contains two or more non-reduced vowels, stress is assigned to the final vowel of the root which precedes the inflectional ending. This tendency is observed in borrowings from Italian, e.g. *rrezik* (‘danger’) from It. *risico*, *makinë* (‘machine, car, engine’) from It. *máccina*; from Slavic, e.g. *nevójë* (‘need’) from Slav. *nevolja*, *lopátë* (‘shovel’) from Slav. *lopata* etc. Shift in stress also occurred in the words that exhibited penultimate stress in the donor language (a trochaic root, i.e. a stressed syllable followed by an unstressed one), such as from Slavonic: *obor* (‘court, courtyard’), *zakon* (‘habit, practice, custom’), and *sokol* (‘brave, valiant man’), because in these cases words with antepenultimate stress would have been created.

Such a shift involving penultimate stress according to the mechanical rules of stress adjustment also occurred word-internally when the word involved other elements, thereby resulting in a dactylic root. For example, the collective noun *varrézë* (‘cemetery, burial ground’) was formed from the plural *varre* (‘graves’) and the suffix *-zë*, and the adjective (*të*) *ra* (‘new’ pl.) and (*të*) *va* (‘widow’ pl.) were formed respectively from the definite forms *të reatë* and *të veatë*. Such a shift is also exhibited in the definite plural forms *çikëratë* (‘bits’), *fleturatë* (‘leaves’), *grëmëratë* (‘granules’) from the Arbëresh of Greece; in the plural forms with an anaptyctic /i/, e.g. *gjilmitër* (‘laces’) from *gjalm-i-të* and *jevgjít-i* (‘gypsy’) from the plural *jevgj-i-t(ë)*, in some feminine nouns with suffixes, e.g. *buácë* (‘buffalo-cow’) from *búall-cë*, *guáskë* (‘shell’) from *gúall-skë*, *rruázë* (‘bead, beading’) from *rúa(j)-zë*, and the definite form of reflexive pronoun *vet’héja* (‘one-self’) from *vét’he-ja*. According to the mechanical rules of stress adjustment, the shift in stress in the aforementioned cases

has created penultimate word stress with trochaic rhythm, instead of with dactylic rhythm.

Исторические признаки албанского ударения

Резюме

Для албанского языка характерно сильное динамическое ударение. Его последствия в албанском следующие: различение ударных и безударных гласных по их долготе; выпадение безударных гласных в различных позиция слова, в особенности в начальной и в последней позициях, во многих случаях и в основе слова; образование редуцированного гласного (гласного /ë/). Албанский язык относится к группе языков, в которых ударение падает на предпоследний слог слова.

BIBLIOGRAPHY

Cabej Eqrem, *Kuantiteti i zanoreve të theksuara të shqipes*"; "Buletini i Universitetit Shtetëror të Tiranës. Seria Shkencat Shoqërore" 2, 1957.

Demiraj Shaban, *Theksi në gjuhën shqipe*; "Studime filologjike", Akademia e Shkencave e RPSSH. Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë. Tiranë, nr. 2, 1984.

Desnickaja Agnija, *Славянские заимствования в албанском языке*. Москва, 1963.

Bonnet Guillaume, "Les mots latins de l'albanais". Paris, 1998.

Jokl Norbert, "Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen". Berlin und Leipzig, 1923.

Lowman G. S., *The phonetics of Albanian*. "Language". Journal of the Linguistic Society of America. Baltimore, VIII, 1932.

Malmberg Bertil, "La Phonétique". Paris, 1962.

Meyer Gustav, *Lautlehre der indogermanischen Bestandteile des Albanesischen*; "Albanesische Studien III". Wien, 1892.

Orel Vladimir, *Der indogermanische Akzent im Albanischen*; "Zeitschrift für Balkanologie"; Wiesbaden, 23/2, 1987.

Pedersen Holger, *Die Gutturale im Albanesischen*. "Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, begründet von A. Kuhn". Berlin-Gütersloh-Göttingen, 36, 1900.

384 Kolec Topalli
IWoBA VIII (2012)

Селищев А. М., “Славянское население в Албании”. София, 1931.

Svane Gunnar, *Slavische Lehnwörter im Albanischen*. “Acta Jutlandica 68. Humanistische reihe 67”. Aarhus, 1992.

Troubetzkoy N. S., “Principes de phonologie”. Paris, 1970.

Topalli Kolec, “Theksi në gjuhën shqipe”. Tiranë, 1995.

Kolec Topalli, member of Albanian Academy of Science, Center for Albanian Studies,
Tirana, Albania.

ktopalli@yahoo.com